

በአዲስ አበባ ዩኒቨርሲቲ

**የሂደታዊ ስራ ለማረጋገጥ ጥናትና የጋዜጠኝነትና ኮሚዩኒኬሽን
ኮሌጅ፣ የአማርኛ ቋንቋ፣ ስነጽሁፍና ፎክሎር ትምህርት ክፍል**

የአሮሞ ሚቶሎጂ ይዘታዊ ትንተና

ለፎክሎር ፒ.ኤች.ዲ. ማሟያ የቀረበ ጥናት

በ

ቀነአ ለሚ ጎበና

አማካሪ፣ ፕሮፌሰር ተሰማ ታኦ

ጥቅምት 2010 ዓ. ም.

አዲስ አበባ

We Cannot Escape Myth

JOSEPH CAMPBELL (1949)

የአሮሞ ሚቶሎጂ ይዘታዊ ትንተና

በ

ቀነአ ለሚ ጎበና

ለፎክሎር ፒ.ኤች.ዲ. ማሟያ የቀረበ ጥናት

በአዲስ አበባ ዩኒቨርሲቲ

የሂደምኒቲስ፣ የቋንቋዎች ጥናትና የጋዜጠኝነትና ኮሚዩኒኬሽን ኮሌጅ
የአማርኛ ቋንቋ፣ ስነጽሁፍና ፎክሎር ትምህርት ክፍል

ጥቅምት 20010 ዓ. ም.

አዲስ አበባ

ማረጋገጫ

እኔ ስሜና ፊርማዬ ከመግለጫው ቀጥሎ የሠፈረው፤ ይህ የአሮሞ ሚቶሎጂ ይዘታዊ ትንተና በሚል ርእስ ለፒ.ኤች.ዲ. ማሟያ ያቀረብኩት ጥናት እኔ እስከማውቀው ድረስ ለማንኛውም ዲግሪ ማሟያ በየትኛውም ዩኒቨርሲቲ ያልቀረበና የራሴ ሥራ መሆኑን አረጋግጣለሁ። ከዚህ ጥናት ጋር ቅርበት ኖሮአቸው የተጠቀሙትን ሰነዶች በአግባቡ ጠቅሻለሁ።

ስም

ፊርማ

ቀን

ቀነአ ለሚ ጎበና

በአዲስ አበባ የኒቨርሲቲ

የሂዩማኒቲስ፣ የቋንቋዎች ጥናትና የጋዜጠኝነትና ኮሚዩኒኬሽን ኮሌጅ፣ የአማርኛ ቋንቋ፣ ስነጽሁፍና ፎክሎር ትምህርት ክፍል

ይህ የአሮሞ ሚቶሎጂ ይዘታዊ ትንተና በሚል ርእሰ ለፒ.ኤች.ዲ. ማሟያ በቀነላ ለሚ ጎበና የተሠራው ጥናት በየኒቨርሲቲው ሕግና ደንብ መሠረት የተሠራና በየኒቨርሲቲው ተቀባይነት ያገኘውን የጥራት ደረጃ የሚያሟላ መሆኑን የዚህ ጥናት የፈተና ኮሚቴ ያረጋግጣል፡፡

የፈተና ኮሚቴ አባላት ስምና ፊርማ

የአማካሪው ስም	ፊርማ	ቀን
ተሰማ ታኦ (ፕሮፌሰር)		2/4/2010 ዓ.ም
-----	-----	-----
የውስጥ ፈታኝ ስም		
ሙሉጌታ ነጋሣ (ፒ.ኤች.ዲ)		2/4/2010 ዓ.ም
-----	-----	-----
የውጭ ፈታኝ ስም		
ጀይላን ወልደ. (ፒ.ኤች.ዲ)		2/4/2010 ዓ.ም
-----	-----	-----

ምስጋና

አማካሪዬ ፕሮፌሰር ተሰማ ታኦ በፈለግሁኋቸው ጊዜ ሁሉ በመገኘት ሙያን መሠረት ባደረገና ቅንነትን በተላበሰ ስነምግባር ስራዬን ተቀብለው እስከ መጨረሻው ክትትል በማድረግና በመገምገም እንዲሁም ግብዓት በመጨመር ለዚህ ስላበቁኝ ምስጋና ይገባቸዋል።

ልጅ በነበርኩበት ጊዜ አድካሚና ሩቅ መንገድ ስንቅ በማመላለስ ላስተማረችኝና ቅንነቷና ትዕግስቷ ለማይረሳኝ እናቴ ፎሊ ያደግና የትጉህና ኅበዝ ተምሳሌት ሆኖ ላሳደገኝ አባቴ ለሚ ኅበና፤ እንዲሁም ከልጅነቴ ጀምሮ ከትምህርት ዓለም ውጭ እንዳልሆን ለረዳኝ ወንድሜ ተሬሣ ለሚ ከልብ የመነጨ ምስጋናዬን አቀርባለሁ።

በድህረ ምረቃ ጊዜ በተለይም ሁለተኛ ድግሪዬን በምማርበት ጊዜ ዋናው የትምህርቴ ትኩረት ቋንቋ ማስተማር ሆኖ ሳለ፤ ፎክሎርንም እንዳስተምር በመመኘት፤ ከፎክሎር ጽንሰ-ሀሳብ ጋር እንድተዋወቅ ያደረገኝን መምህር አሰፋ ተፈራ ምስጋናዬ ባለበት እንዲደርሰው እመኛለሁ። በተመሳሳይ ሁኔታ ይህንን የፒ.ኤች.ዲ. መርሐ-ግብር በጀመርኩበት ጊዜ በሚያስተምሩት ኮርስ ውስጥ እግረ መንገዳቸውን ስለሚቶሎጂ ሲጠቅሱ “ባንገነዘበው ነው እንጂ ሁላችንም በሚቶሎጂ ምህዋር ውስጥ የምንሳፈፍ ነን” በማለት የሚት ወይም የሚቶሎጂ ጽንሰ-ሀሳብ በድንገት ነገር ግን በጥልቀት አእምሮዬ ውስጥ እንዲገባና ከዚህ የተነሳ ጥናቴ ወደ ሚቶሎጂ እንዲያዘነብል ምክንያት ለሆኑት ዶክተር ባይለየኝ ጣሰው ምስጋናዬን ማቅረብ እወዳለሁ። ይህንን ቴሲስ ለመስራት ርእስ በምቀርጽበት ጊዜ ደጋግሜ እንዳስበበትና የማያቋርጥ የማሻሻል ስራ እንድሠራ ባካፈሉኝ ሀሳብ ዶክተር ፈቃደ አዘዘም ሊመሰገኑ ይገባል።

በአጠቃላይ ኢንተርቪው በመስጠትና በቡድን ውይይት በመሳተፍ የተባበሩኝን የማመሰግናቸው ሲሆን ባልተመቻቸና በከፍተኛ ውጥረት ውስጥ ሆኜ፤ ብዙ ተግዳሮቶችን በመቋቋም በግሌ ክፍያ እየተማርኩ ይህንን የፒ.ኤች.ዲ. ፕሮጀክት ለማጠናቀቅ ያደረግሁትን እልህ አስጨራሽ ጥረት በማድነቅ ላበረታቱኝ ሁሉ ምስጋናዬ የላቀ ነው።

ቀነኦ ለሚ ኅበና

የይዘት ማውጫ

ርዕስ	ገጽ
ምስጋና	I
ይዘት ማውጫ	II
የካርታዎች ማውጫ	VII
የፎቶግራፎች ማውጫ	VIII
የምስሎች ማውጫ	IX
የሠንጠራዥ ማውጫ	X
አህጽሮተ ጥናት	XI
ምቅራፍ አንድ	
1.1. የጥናቱ ታሪካዊ ዳራ-----	1
1.2. የጥናቱ ፕሮብለም-----	4
1.3. የጥናቱ አንኳር ጥያቄዎች-----	6
1.4. የጥናቱ ዓላማ-----	6
1.5. የጥናቱ አስፈላጊነት-----	7
1.6. የጥናቱ ወሰን-----	8
1.7. የጥናቱ ውስንነት-----	9
2. ምእራፍ ሁለት	
2.1. ሥነ-ጽሁፋዊ ዳሰሳ-----	11

2.1.1. የሚት ምንነት፣ አፈጣጠርና ከሌሎች ጽንሰ ሀሳቦችና	
ትርክቶችጋር ያለው ልዩነት-----	11
2.1.1.1. የሚት ምንነት-----	11
2.1.1.2. የሚት አፈጣጠር-----	15
2.1.1.3. ሚት ከተቀራራቢ ጽንሰ ሀሳቦች ጋር ያለው ልዩነት-----	18
2.1.1.4. ሚት ከሌሎች ትርክቶች የሚለይበት ባህርያት-----	27
2.1.2. ሚትን የዱሮ ነገር ብቻ አድርጎ መደምደም የማይቻል ስለመሆኑ-----	29
2.1.3. የሚት ክፍፍል-----	32
2.1.4. የሚት ተግባራት-----	33
2.1.5. የሚት ሥነአመክንዮያዊ መመዘኛዎች-----	38
2.1.6. የሚት ውስንነቶች-----	43
ምዕራፍ ሦስት	
3.1. የጥናቱ ሥነዘዴና ዘዴዎች-----	44
3.1.1. የጥናቱ ሥነ-ዘዴ-----	44
3.1.1.1. ብዝሃ-ግብር (Multifunctionalism) አቀራረብ-----	44
3.1.1.2. አውድና አሐድ-----	47
3.1.2. የጥናቱ ዘዴዎች-----	50
3.1.2.1. የጥናቱ ንድፍ (Research Design)-----	50
3.1.2.2. የመረጃ አሰባሰብ ዘዴዎች-----	51
3.1.2.3. የመረጃ አቀባቶች አመራረጥ ዘዴ-----	53

3.1.2.4. ጥናቱ ያካለላቸው አካባቢዎች-----	54
ምዕራፍ አራት	
4.1. የኩሽ ሚቶሎጂ ታሪካዊ ዳራ-----	61
4.1.1. የአሮሞ ህዝብ ታሪካዊ ዳራ-----	68
4.1.2. የአሮሞ ቀደምት ሃይማኖትና የገዳ ሥርዓት-----	72
4.1.2.1. ዋቁፊና፣ የአሮሞ ቀደምት ሃይማኖት-----	72
4.1.2.2. የአሮሞ የገዳ ሥርዓት-----	84
ምዕራፍ አምስት	
5.1. የመግለፅ ተግባር ያላቸው የአፈጣጠርና የአመሠራረት ሚቶች ትንተና-----	92
I. የመግለፅ ተግባር-----	92
ምዕራፍ ስድስት	
6.1. በዕለታትና ሥነ-ክዋክብት ጥምረት ላይ የተመሠረቱ ሚቶች ትንተና-----	166
II. እጣፋንታን የማሳወቅና መፍትሄ የመጠቀም ተግባር-----	167
7.1. የመግለፅ ተግባር ካላቸው የአፈጣጠርና የአመሠራረት ሚቶችና በዕለታትና ሥነ-ክዋክብት ጥምረት ላይ ከተመሠረቱ ሚቶች ውጭ ያሉ ሚቶች ትንተና---	184
III. ማንነትን የመከላከል ተግባር-----	184
IV. ምክንያታዊ የማድረግ ተግባር-----	187
V. የማስጠንቀቅ ተግባር-----	220
VI. ያንድን ነገር ተገቢነት የማረጋገጥ ተግባር-----	232
VII. የማስቀጠልና የማስከበር ተግባር-----	235
VIII. የማፋለም ተግባር-----	255

IX. ጫና የማሳደር ተግባር-----	264
X. ተስፋ የማስቆረጥ ተግባር-----	266
XI. የማፅናት ተግባር-----	268
XII. ተስፋ የማሳደር ተግባር-----	276
XIII. የመታደስ ስሜት የማስረጽ ተግባር-----	278
XIV. የማጃገን ተግባር-----	280
XV. ልዕለ-ሰብ የማድረግ ተግባር-----	283
መፅራፍ ስምንት	
8.1. ማጠቃለያና ይሁንታ-----	286
8.1.1. ማጠቃለያ-----	286
8.1.2. ይሁንታ-----	290
ዋቢ ጽሁፎች (Bibliography)-----	293
አባሪዎች	
አባሪ 1፣ ሙዳየ ቃላት-----	301
አባሪ 2፣ በማረም ገልማ የአገልጋዮች ኃላፊነትና የነዋ-ቅዱሳት አገልግሎት-----	304
አባሪ 3፣ የኦሮሞ ኮከብ ቆጠራ ጥበብ (Dhaha Oromoo)-----	309
አባሪ 4፣ በኦሮሞ ሚቶሎጂ ጥናት፣ ኢንተርቪው የተደረገላቸውን ሰዎች የሚመለከት መረጃ-----	311
አባሪ 5፣ በኦሮሞ ሚቶሎጂ ጥናት፣ በቦኩ ጂቱ በተደረገው የቡድን ውይይት ላይ የተሳተፉ ሰዎችን የሚመለከት መረጃ (ቡድን 1)-----	314

አባሪ 6፣ በኦሮሞ ሚቶሎጂ ጥናት፣ በአርሰዲ በ2008 በተደረገው የቡድን

ውይይት ላይ የተሳተፉ ሰዎችን የሚመለከት መረጃ (ቡድን 2)-----315

አባሪ 7፣ በኦሮሞ ሚቶሎጂ ጥናት፣ በቱሉ ጃራ በተደረገው

የቡድን ውይይት ላይ የተሳተፉ ሰዎችን የሚመለከት መረጃ (ቡድን 3)-----316

አባሪ 8፣ በኦሮሞ ሚቶሎጂ ጥናት፣ በሊበን ጩቃላ በተደረገው

የቡድን ውይይት ላይ የተሳተፉ ሰዎችን የሚመለከት መረጃ (ቡድን 4)-----317

አባሪ 9፣ በኦሮሞ ሚቶሎጂ ጥናት፣ በአርሰዲ በ2009 በተደረገው

የቡድን ውይይት ላይ የተሳተፉ ሰዎችን የሚመለከት መረጃ (ቡድን 5)-----318

የካርታ ማውጫ

የካርታ ቁጥርና ርዕስ

ገጽ

ካርታ ቁጥር 1: በምስራቅ ሸዋ ዞን ጥናቱ ያካለላቸውን ወረዳዎች የሚያሳይ ካርታ-----55

ካርታ ቁጥር 2: በምዕራብ ሸዋ ዞን ጥናቱ ያካለላቸውን ወረዳዎች የሚያሳይ ካር-----56

ካርታ ቁጥር 3: በደቡብ ምዕራብ ሸዋ ዞን ጥናቱ ያካለላቸውን ወረዳዎች የሚያሳይ ካርታ-----57

ካርታ ቁጥር 4: በቦረና ዞን ጥናቱ ያካለላቸውን ወረዳዎች የሚያሳይ ካርታ-----58

ካርታ ቁጥር 5: አጠቃላይ ጥናቱ ያካለላቸውን አካባቢዎች በአንድ ቦታ የሚያሳይ ካርታ-----59

የፎቶግራፍ ማውጫ

የፎቶግራፍ ቁጥርና ርዕስ

ገጽ

ፎቶ ቁጥር 1: ዋቁፈታዎች የደደርባና ድባዩ ስነ-ስርዓት በማከናወን ላይ እያሉ በመንፈስ የተሞላ ሰው አዳ ተደግፎ ትንቢት ሲናገር -----101

ፎቶ ቁጥር 2: የአቴቴና የቦረንቲቻ ጀበናዎች ጎን ለጎን ተጥደው ሲታዩ-----104

ፎቶ ቁጥር 3: ከወገብ በላይ 8፣ በወገብ ላይ 8 ምልክቶች ያሉት የአቴቴ ጀበና-----105

ፎቶ ቁጥር 4: ከመቅጃው ግራ ቀኝ አራት አራት ጡቶችና ከመቅጃው ጡት ጋር 9 ምልክቶች (ጡቶች) ያሉት የቦረንቲቻ ጀበና-----106

ፎቶ ቁጥር 5: በአፋ ገልማ የውጭ በር ላይ የተቀመጡ ዘጠኝ ጦሮች-----119

ፎቶ ቁጥር 6፣ በአንገት፣ በእጅና በእግር ላይ የሚደረጉ ነዋየ-ቅድሳት ማስቀመጫ ቆርጢ----145

ፎቶ ቁጥር 7፣ ከአስመሮም ለገሰ (2006:123) መጽሐፍ በካሜራ የተወሰደ የዕድሜና የገዳ ደረጃዎች ኡደት-----240

ፎቶ ቁጥር 8: የቦረና ደበሌዎች፣ አሬሮ ወረዳ አርዳጅላ በዳሳ-----243

ፎቶ ቁጥር 9: የቦረና ደበሌዎችና ጋሜ ጥጥቃዎች፣ አሬሮ ወረዳ፣ አርዳጅላ በዳሳ -----244

ፎቶ ቁጥር 10: የቦረና ደበሌዎችና ትላልቅ ጋሜዎች፣ አሬሮ ወረዳ፣ አርዳጅላ በዳሳ-----246

ፎቶ ቁጥር 11: የቦረና አባ ገዳዎች ገልማዎች በከፊል፣ አርዳጅላ በዳሳ-----250

ፎቶ ቁጥር 12፣ ከአስመሮም ለገሰ ጀምሮ እስከዚህኛው ጥናት ድረስ ላለፉት ስድሳ ዓመታት ለገዳ ጥናቶች ዋና ምንጭ ሆነው ያገለገሉት የ88 ዓመቱ ገደሞጂ ጅሎ አጋ-----251

ፎቶ ቁጥር 13: ጩቃላ ተራራ አዱላላ ገበያ መገል ተሁኖ ወደ ደቡብ ምእራብ ሲታይ-----262

የምስሎች ማውጫ

ምስል 1: በቦረና የገዳ ምድቦችና የገዳ ደረጃዎች ኡደትና የደበሌ ጊዜ-----248

ምስል 2፣ የመጫ ገዳ ኡደት-----252

ምስል 5፣ የቱለማ ገዳ ኡደት-----253

ምስል 1: የሚት መሠረታዊነት-----287

የሠንጠራዥ ማውጫ

የሠንጠራዥ ቁጥርና ርዕስ

ገጽ

ሠንጠራዥ 1፡ ስቲነድ ያዳበራቸው የሚት ሥነአመክንዮያዊ መስፈርቶች-----40

ሠንጠራዥ 2፡ በአብዛኛዎቹ ጽሁፎች ውስጥ የሚገኝ የገዳ ደረጃዎች ቀመር-----241

ሠንጠራዥ 3፡ የመጫ ገዳ መደቦችና የገዳ ደረጃዎች-----239

ሠንጠራዥ 4፡ የቱለማ ገዳ የገዳ መደቦችና የገዳ ደረጃዎች-----240

አሕጽሮተ ጥናት

የዚህ ጥናት ዓላማ የኦሮሞ ሚቶሎጂን ይዘት በመተንተን ተግባሮቹን በዝርዝር ማሳየት ነው። በመሆኑም የመጀመሪያና የሁለተኛ ደረጃ የመረጃ ምንጮችን (primary and secondary sources) በመጠቀም ማብራሪያዊ ትንተና ተሠርቷል። የጥናቱን ዓላማ ለማሳካት የተለያዩ የመረጃ መሰብሰቢያ ዘዴዎች ማለትም ምልክታ፣ ኢንተርቪውና ተተኳሪ የቡድን ውይይቶች ጥቅም ላይ ውለዋል። በተሳትፎ ምልክታ በቀጥታ በመንፈሳዊና ባህላዊ ሥነስርዓቶች (በዓላት) ላይ በመሳተፍ የመረጃ አቀባዮችን ጥልቅና ውስብስብ ስሜቶች ለመገንዘብ ተሞክሯል። መረጃ አቀባዮች ስለክስተቶች፣ ስለፈጣሪ፣ ስለፍጥረታትና በአካባቢያቸው ስለሚገኙ ነገሮች፣ ስለአኗኗራቸው ዘይቤ፣ ስለ ሥርዓተ በዓሎቻቸው የሚሰጡአቸው ምክንያቶች፣ ስለአምላካቸው ባህርያት፣ ገድልና ተአምራት የሚያውቁአቸው ትርክቶች ምን እንደሆኑና እንዴት እንዳወቁአቸው፣ የሚያምኑትን ለምን እንደሚያምኑ፣ ያደረጉትንና የሚያደርጉትን ለምን እንዳደረጉና እንደሚያደርጉ በመጠየቅና በቡድን እንዲወያዩ በማድረግ መረጃዎች ተሰብስበዋል። ከተሰበሰቡት መረጃዎች ውስጥ 100 ያህል ሚቶች ተሰብስበው በሥነ-ጽሑፋዊ ዳሰሳ ላይ በመመስረት በተቀረጹት ዘጠኝ መመዘኛዎች ተለይተው በአሐድና አውድ ቲዎሪዎች፣ እንዲሁም በብዝሃ-ግብር አቀራረብ ተተንትነዋል። በተደረገው ትንተና የኦሮሞ ሚቶሎጂ የመግለፅ፣ ማንነትን የመከላከል፣ ምክንያታዊ የማድረግና የማስጠንቀቅ ተግባሮች እንዳሉት ተጠቁሟል። በተጨማሪም ያንድን ነገር ተገቢነት የማረጋገጥ፣ የማፋለም፣ ጫና የማሳደርና ሌሎችም በርካታ ተግባሮች እንዳሉት ጥናቱ አረጋግጧል። በተጨማሪም ሚቶሎጂ የአንድ ሕብረተሰብ የሃይማኖት፣ የፖለቲካ (ገዳ)፣ የጥበብ፣ የታሪክና የሳይንስ እርሾ መሆኑን ጥናቱ አመላክቷል።

ምእራፍ አንድ

1.1. የጥናቱ ዳራ

ሚት (myth) የሚለው ቃል በግሪክ ስነጽሁፍ ውስጥ ሰፍሮ ከሚገኘው ሚቶስ (ሚቶይ) ከሚል ቃል የተወረሰ መሆኑን ሊንኮልን (1999:IX)* ይመሰክራል። ነገር ግን ይህ “ሚቶስ” ከሚለው የግሪክ ቃል የወጣው “ሚት” የሚለው የእንግሊዝኛ ቃል በአማርኛ በትክክል የሚገልጸውን አቻ ቃል አግኝቷል ማለት አያስደፍርም። ለምሳሌ “English-Amharic Context Dictionary 1973” የሚለው መዝገበ ቃላት ሚትን “አፈታሪክ”፣ “መሰረተቢስ እምነት” እና “ተረት” በማለት ወደ አማርኛ ተርጉሞታል። በአማርኛ ሥነ-ልቦናዊ እይታ እንዲህ ዓይነት ትርጉም ቢሰጠውም ሚት ከሚጫወተው ሚና አንጻር ሚትን በዚህ ደረጃ ማሰብ ተገቢ ሆኖ አይታይም። እንዳለ ገብረሐይወት (2015:11) በበኩሉ ለሚቶሎጂ “ሥነ-ተረት” የሚል ብያኔ ቢሰጥም በሚትና በተረት መካከል ያለውን ልዩነት የማይገነዘብ ትርጓሜ ስለሆነ በፎክሎር ምሁራን ዘንድ ተቀባይነትን አላገኘም።

ቀደም ሲል ተመሳሳይ ተግዳሮት የገጠመው ፈቃደ አዘዘ (እ.አ.አ.1991:4) የሥነ-ቃል መመሪያ በሚለው መጽሐፉ ውስጥ “myth” እና “legend” የሚሉትን የእንግሊዝኛ ስያሜዎች በቅደም ተከተላቸው መሰረት ሚትና ሌጅንድ ብሎ በመጠቀም መፍትሄ መስጠት ሞክሯል። የፈቃደ ውሳኔ ተገቢ ስለሆነ ሁለቱን ስያሜዎች በሚመለከት የእኔም አጠቃቀም ይህንኑ መንገድ የተከተለ ነው።

ሚት ለሚለው የእንግሊዝኛ ስያሜ መፈጠር ምክንያት የሆነው “ሚቶስ” በእነሂሲዮድ ዘመን (በግምት ከ750-650 ዓመተ ዓለም) የአነጋገር ወይም የአተራረክ ቁንጥን የሚወክል ሆኖ አዎንታዊና አሉታዊ ትርጉሞች እንደነበሩት፤ በአዎንታዊ ገጽታው የቅድመ ታሪክ እውነታ (primordial truth) ወይም ሃይማኖታዊ ታሪክ (sacred story) የሚል ትርጉም እንደተሰጠው፤ በአሉታዊ ትርጉሙ ደግሞ ሚት ውሸት ወይም ጊዜ ያለፈበት አመለካከት (obsolete world view) መባሉን ሊንኮልን (1999:IX) ያሰምርበታል። በአዎንታዊና አሉታዊ ብያኔዎች መካከል የሚቆሙ አገላለጾች ደግሞ ሚትን የትህትና (የጨዋ) ጨዋታ (pleasant version) ቅኔያዊ ምናብ (poetic fancy) ወይም የልጆች ተረት (story for children) የሚሉ መሆናቸውን ሊንኮልን ገልጿል።

* በተለይ ካልተጠቀሰ በስተቀር በዚህ ጥናት ውስጥ ጥቅም ላይ የዋለው የግሪክኛ የዘመን አቆጣጠር ነው

በመሠረቱ የሚት ትችት ታሪክ የሚነሳው ከሁለት ሚሊኒየም ተኩል ዓመት በፊት ጀምሮ ነው። ታሪኩ የጀመረው ስለ ሚት ዘዴና እውነተኛነት (truth value) ጥልቅ ምርመራ የተጀመረ ጊዜ ነው። አንድ የዌብሳይት ምንጭ (The History of Mythology) በሚል ርእስ ሥር ከሁለት ሚሊኒየም ተኩል ዓመት በፊት እነሴኖፊንስ፣ ሄራክሊተስና ፕላቶ የእነሆሜርንና ሂሲዮድን ሚቶች በስነአመክንዮና በምክንያት መመርመር አይቻልም በማለት እንደ ውሸትና የማይረባ ትርክት የቆጠሩበት ጊዜ ነበር። በተለይ ፕላቶ በምክንያታዊነት እውነትን እፈልጋለሁ በማለት በሚቶሎጂ ትርክቶች ላይ የሰላ ትችት በመሰንዘሩ በእሱ አስተሳሰብ ምክንያት እመርታ ተፈጥሮ ነበር። ይህ እመርታ ከሚቶስ (ተረክ) ወደ ሎጎስ (ምክንያት) (a move away from mythos or “story” toward logos or “reason”) ተብሎ ይጠራል። ይህንን የምሁራን ንቅናቄ የፈጠረው የምክንያታዊነት አስተሳሰብ (rational thinking) ፍልስፍናዊ ሚቶሎጂ ተብሎም ተጠርቷል። በዚህ ረገድ ለሚት ጥናት የፍልስፍና አስተዋፅኦ በአብዛኛው አሉታዊ ቢሆንም ሚት በጥልቀት እንዲጠና ምክንያት ሆኗል ብሎ መውሰድ ይቻላል።

በዚያ በጥንት ዘመን ሚት “ሚቶስ” ወይም “ሚቶይ” በሚባልበት ጊዜ በጥንታዊያን ግሪኮች አመለካከት፣ እምነትና ሥርዓተ-አምልኮ ላይ ተመስርቶ የዳበረው የግሪክ ሚቶሎጂ በምእራባዊያን ሥልጣኔ ላይ ልእልና አግኝቶ ነበር። በመሆኑም “The History of Ancient Greek Mythology” (የጥንታዊ ግሪክ ሚቶሎጂ ታሪክ) በሚል ርእስ ስር የተፃፈው የዌብሳይት ምንጭ የግሪክ ሚቶሎጂ በ700 ዓመተ ዓለም አካባቢ በደንብ ዳብሮ ሶስት ዘመን ተሻጋሪ ስብስቦች ማስገኘቱን ይጠቁማል። እነዚህ ዘመን ተሻጋሪ ስብስቦች የገጣሚው ሂሲዮድ “ቲዮጎኒ” እና የገጣሚው ሆሜር “ኢሊያድና ኦዲሴይ” ናቸው። ነገር ግን በ160 ዓመተ ዓለም አካባቢ በሂንዲ (2001:2) አባባል የግሪኮች ዘመን አብቅቶ ክብራቸው በሮማዊያን በሚወሰድበት ጊዜ ሮማዊያን ለሚቶስ (ሚቶይ) ትኩረት ሳይሰጡ ቀሩ። ሮማዊያን ሚቶስን ችላ ያሉት ባለማወቅ ሳይሆን የራሳቸውን ጽንሰ-ሀሳብ ለመጠቀም ፈልገው ነው።

ሊንኮልን (1999፣X) እንዳለው ሮማዊያን የግሪኩን ቃል ሚቶስ መውረሱን ችላ ብለው በሚቶይ (ሚቶስ) ውስጥ የሚታቀፉ ታሪኮችን በራሳቸው ቃል ፋቡሌይ (Fabulae) ብለው ሰየሙ። ፋቡሌይ በባህርዩ እንደ ሚት መጠቅ ጠለቅ ያሉ ጠንካራ ትርክቶችን የሚይዝ ሳይሆን ተራ ተረቶችንና ቀልዶችን የሚወክል ቢሆንም ከሚት ጋር የተያያዙ ፅንሰ ሃሳቦች እንደ ፋቡሌይ መቆጠራቸው አልቀረም።

ጀምስ (2001/1954) እንደሚለው የግሪኮች ሚቶሎጂ የሰሜን-ምስራቅ አፍሪካ ህዝቦች ሚቶሎጂ ቅጂ ስለሆነ ሮማዊያን የቅጂ ቅጂ መውሰድ አልፏል። ይሁን እንጂ ከ14ኛው-17ኛው ክፍለ ዘመን ከነበረው የተሃድሶ ዘመን ጋር ተያይዞ የግሪክ ባህልና አሐድ (texts) አገግመው የአጥኚዎችን ትኩረት በመሰጠት ሚትም እንደገና የአጥኚዎችን ትኩረት መሰጠት ቻለ። በመሆኑም ከ15ኛው ክፍለ ዘመን መጀመሪያ ጀምሮ ሚትን መሰብሰብና መሰነድ እንዲሁም ማብራራት ተግባራዊ እየሆነ መጣ።

በጥንት ጊዜ የተጀመረው የሚት ጥናት ከ18ኛው ክፍለ ዘመን ጀምሮ በጥልቀትም ሆነ በስፋት እየጨመረ ለመጣው ድህረ ተሃድሶ ሚቶሎጂ ጠንካራ መሰረት ጥሏል። ከ18ኛው ክፍለ ዘመን ወዲህ ያሉት ሚቶሎጂን የሚመለከቱ አስተሳሰቦች እንደ ጥንቱ ጊዜ ሚትን ከስነ-ሐሳብና ምክንያታዊነት ወይም ከተምሳሌታዊ ዘይቤ አስተሳሰብ አንጻር ብቻ ማየት ሳይሆን በሚት ላይ በተለያዩ መንገዶች መመራመር እንደሚቻል ያሳዩ ናቸው። ለምሳሌ ክሎድ ከኦሎ ጊዜ ቀደም ብሎ በነበረው ዘመን ለሚት በተሠጠው ትርጉም ምክንያት ፀፀቱን ሲገልፅ የሚከተለውን ጽፏል።

In the correction of our old definitions a wider meaning must be given to the word myth than that commonly found in the dictionaries. Opening any of these at random we find myth explained as fable, as something designed fictitious ... or to point a moral. The larger meaning which it holds to-day includes much more than this ... For the myth, as fable only, has no place for the crude fancies and grotesque imaginings ... And so long as it was looked upon as the vagrant of fancy, with no serious meaning at the heart of it, and ... no yearning of man after the truth of things sober treatment of it was impossible. (Clodd 1891:5)

ከዚህ በላይ የሠፈረው የክሎድ ሀሳብ ቀደም ሲል የተሠጡትን ብያኔዎች ለማረምና በየመዝገቡ-ቃላቱ የሚገኙትን ትርጉሞች ለማስተካከል ሚት ለሚለው ቃል ሰፊ ያለ ብያኔ መሰጠት አለበት ይላል።

በርካታ መዝገብ-ቃላት ተከፍተው ቢታዩ ሚት እንደ ፋብላና እንደ ልበወለድ ተቆጥሮ ወይም እንደ ሞራል አመለካከት ተገልጾ መገኘቱን ክሎድ ይጠቅስና ሚት ብልጭልጭ ወይም አስቀያሚ ነገሮችን በማቅረብ ለማሳቅ ወይም ለማስደነቅ የሚሞክር ሳይሆን ከእነዚህ የላቁ ቁምነገሮችን የሚያቅፍ ጽንሰ-ሀሳብ መሆኑን ይጠቁማል።

1.2. የጥናቱ ፕሮብሌም

እንደማንኛውም ሕብረተሰብ ኦሮሞ የራሱ የእምነት፣ የአስተዳደር ፍልስፍናና በፍልስፍናው ላይ የተመሠረተ የአኗኗር ዘይቤ አለው። በእምነት ፍልስፍናው የዋቁፈናን ሃይማኖት ያዳበረ ሲሆን በፖሊቲካዊ ፍልስፍናው ወይም በአስተዳደራዊ ፍልስፍናው ገዳን አዳብሯል። ኦሮሞ በዋቁፈና አማካይነት ግብረ-ገብና ሥነ-ምግባር (ሰፉ) እንዲጠበቅ የሚያደርግ ሲሆን በገዳ አማካይነት ደግሞ ህግ እንዲከበርና ዲሞክራሲ እንዲሰፍን ያደርጋል። በጥቅሉ ዓለማየሁ ኃይሌ (1998) እንደሚለው ኦሮሞ በዋቁፈና ተቋሙ መንፈሳዊ እሴቶቹን፣ በገዳ ተቋሙ ደግሞ ፖሊቲካውን፣ ኢኮኖሚውንና ማህበራዊ ጉዳዮቹን ይቆጣጠርበታል። ይህንንም የሚያሳከው በተወሰኑት የጊዜ ርቀቶች ሃይማኖታዊ ከበራዎችን በመከወንና በየስምንት ዓመቱ የ“ቡታ” ወይም የ“ባሊ” ከበራ በማድረግ ከአንዱ የገዳ ምድብ ወደ ሌላ የገዳ ምድብ ስልጣን በማስተላለፍ ነው። የገዳ የሥልጣን ሽግግር በየስምንት ዓመቱ የሚደረግ ሲሆን የአምስት ጊዜ ሽግግሮች በ40 ዓመት አንድ ኡደት ይፈጥራሉ። የገዳ ኡደት፣ ሥልጣን ለሁሉም ያለ አድልኦ የሚዳረስበትና ያለምንም እንክን ከትውልድ ወደ ትውልድ የሚተላለፍበት የገዳ ተቋም የአደረጃጀት መሠረት መሆኑን አስመሮም (2006:133) (It [Gada cycle] serves as the organizational basis of the Gada institution and reveals how power is distributed across the generations.) በማለት ይገልጻል።

ዋቁፈናና ገዳ በአንትሮፖሎጂ፣ በሥነ-ሰብ፣ በሥነ-መለኮት፣ በታሪክና በሥነ-ልሳን መስኮች መጠናታቸው ይታወቃል። በእነዚህ የእውቀት ዘርፎች ማእቀፍ ውስጥ ዋቁፈናና ገዳን ያጠኑ ምሁራን የዋቁፈናና የገዳን ሚታዊ ትርክቶች በጨረፍታ ዳስሰዋል። ለምሳሌ እነባክስተር (1996:96)፣ ባርቴልስ (1983)፣ መሐመድ ሐሰን (201:21) እና የመሳሰሉትን መጥቀስ ይቻላል። የዋቁፈናና የገዳን ሚታዊ ትርክቶች በፎክሎር ማእቀፍ ውስጥ የዳሰሱ አጥኚዎች ደግሞ በጨረፍታ ከመዳሰስ አልፎ በተሻለ ሁኔታ መግለጽና ማብራራት ሞክረዋል። ለምሳሌ ደስታ ደሳለኝ (2015:153) የኦሮሞ የሚቶሎጂን ውስን ተግባራት በማብራራት (interpretations of myth functions), ሙሉጌታ ነጋሳ (2014:123) የሚቶሎጂን ጭብጥ በመተንተን (thematic analysis), ጃተኒ ዲዳ (2014) የሚቶሎጂን ትርክቶች በመግለጽ (descriptions of mythic narratives), አስተዋፅኦ አድርገዋል። ይሁን እንጂ ሚቶሎጂን በፎክሎርም ይሁን በሌሎች የትምህርት ዘርፎች ማዕቀፍ ውስጥ በንኡስ ርዕሶች ደረጃ የዳሰሱት አጥኚዎችና የባህል ጸሐፊዎች የሚትን ሁለንተና በተለያዩ

ቲዎሪዎች ተውረው ጥልቅ ማብራሪያና ትንተና በማድረግ ረገድ እንዲሁም በፎክሎር ትርክቶች መካከል ያለውን ተመሳሳይነትና ልዩነት በወጥ መመዘኛ ፈትሾ በግልጽ በማስቀመጥ ረገድ ውስንነቶች ነበሩባቸው። የሚትን ምድብ (categorization) በመመስረት ረገድም ክፍተቶች ነበሩባቸው። ሚትና ተረትን ወይም ሚትና ሌጅንድን አንድ የማድረግ ወይም ሚትን የሌጅንድ ወይም የተረት ዓይነት የማድረግ ሁኔታ በጥናቶቻቸው ውስጥ የታየ ሲሆን በዚህ ጥናት ምዕራፍ ሁለት ውስጥ እንደተገለጸው በአካባቢ ወይም በትርክቱ ባለቤት ላይ በመመስረት የተከፋፈሉትን የሚት ዓይነቶች በሚት ተግባራት ላይ በመመስረት ከተከፋፈሉት ጋር የመቀላቀል ሁኔታም ታይቷል። የሚትን ተግባራት በጥቅሉ በውስን ምድቦች ከፋፍሎ ማስቀመጥ እንጂ የሚቶሎጂን ልዩ ባህሪያትና ተግባራት በማጥነት ተግባሮቹን በዝርዝር በማስቀመጥና በተግባሮቹ መሠረት በመከፋፈል ረገድም ውስንነት ነበር።

የአብዛኛዎቹ የአጠናን ዘዴዎች ከአጠቃላይ ቲዎሪ በመነሳት ማለትም በንፅፅሮሻዊ አውታር (comparative framework) ላይ በመመስረት በውጫዊ አተያይ (etic perspective) የባህልን ውስጣዊ ጉዳዮች የመመርመር መንገድ ላይ ያተኮሩ ነበሩ። በዚህ ምክንያት ከብያኔ፣ ከተግባራት ትንተና፣ ከይዘት ትንተናና ምድብ ከመመስረት አንጻር በሌሎች ህብረተሰቦች ባህሎች ላይ ተመሥርተው አስቀድሞ የተቀረጹትን አጠቃላይ ቲዎሪዎችን በኦሮሞ ህብረተሰብ ባህልና ምናብ ለይ የመጫን አዝማሚያ ታይቷል። ስለዚህ በዚህ ጥናት እነዚህን ክፍተቶች በአግባቡ ለማስተካከል ጥረት ተደርጓል። ስለሆነም ኦሮሞ የእምነቱንና የርዕዮተ-ዓለሙን ዕሴቶች በተለያዩ ፎክሎራዊ ትርክቶች በተለይም በሚት እንዴት እንደሚገልጽ ለማሳየት በውጫዊ አተያይ የባህልን ውስጣዊ ጉዳዮች የመመርመር መንገድ (etic perspective) መጠቀም እንዳለ ሆኖ በተጠኘው ህብረተሰብ አረዳድ ላይ ተመስርቶ በውስጣዊ አተያይ የባህልን ውስጣዊ ጉዳዮች የመመርመር መንገድ (emic perspective) በመጠቀም በተለያዩ ዘዴዎች በተሰበሰቡ መረጃዎች ላይ ማብራሪያ ትንተና ተሠርቷል። ሚትንና ሌሎች የፎክሎር ትርክቶችን የማምታት አካሄድን ለማስቀረት ሚትን ከሌሎች ትርክቶች በትክክል መለየት የሚያስችሉ በዓይነታቸው የመጀመሪያ የሆኑ ዘጠኝ መመዘኛዎች ዳብረው ጥቅም ላይ ውለዋል።

ከቲዎሪዎች አንጻር አሐድና አውድ መጠቀም እንዳለ ሆኖ ተግባራዊ ቲዎሪ ላይ በመመስረት ብዝሃ-ግብር አቀራረብን (multifunctionalism approach) በማዳበር የኦሮሞ ሚቶሎጂ ተግባራትን በተለየ አቀራረብ በዝርዝር ለመተንተን ተሞክሯል። የጥናት ወሰንን በሚመለከት ቀደም ሲል በሚት ላይ ከተሠሩት ሥራዎች አንጻር የሶረናና

የመጫና ቱለማ አካባቢዎችን በማካተት ሰፊ ያለ አካባቢ ለመሸፈን ተሞክሯል። አስፈላጊነቱ የዋቃን ሁኔታ፣ የዓለም አፈጣጠርን፣ የአያና አፈጣጠርን፣ የሰው አፈጣጠርን ወዘተ የሚመለከቱ ጠቅላይ (general) የሆኑ ሚቶች በተጠቀሱት አካባቢዎች ተመሳሳይ መሆን አለመሆናቸውን መጠነኛ ንፅፅር ለመስራትና አካባቢያዊ ሚቶች በጥናቱ እንዲካተቱ ለማድረግ ነው።

በሌላ በኩል በአሁኑ ጊዜ በከተሞችና በመንደሮች መስፋፋትና በቴክኖሎጂ እድገት ምክንያት የድሮ ዓይነት የአኗኗር ዘይቤ መለወጥ፣ ፎክሎርን (ሚትን) በቃል ብቻ የማስተላለፉን አካሄድ እየተጫነው መጥቷል። ቴሌቪዥን፣ ሬዲዮ፣ ፊልም፣ ማህበራዊ ሚዲያ፣ ጋዜጦችና መጽሐፎች በበዙበት ዘመን ሚትን በቃል ብቻ ማስተላለፍ በቂ እየሆነ አይደለም። በመሆኑም በዚህ ሥራ የኦሮሞን ሚቶሎጂ ሰብስቦ በማጥናትና የዘመኑን ትውልድ ወደሚመጥነው የጽሁፍ ቴክኖሎጂ ቀይሮ በማቅረብ በዚህ በኩል የታየውን ክፍተት ለመሙላት ተሞክሯል።

1.3. የጥናቱ አንኳር ጥያቄዎች

ጥናቱ የሚከተሉትን ጥያቄዎች ለመመለስ ሞክሯል። ከእነዚህ አንኳር ጥያቄዎች ውስጥ፣

- አሮሞዎች (ተጠኝዎች) በአካባቢያቸው የሚገኙ ፍጥረታትን እንዴት ይገልጻሉ?
- ጥናቱ ያቀፋቸው ተጠኝዎች ፈጣሪያቸውን እንዴት ይገነዘባሉ?
- አሮሞዎች የአኗኗራቸውን ዘይቤ እንዴት ያስረዳሉ?
- ተጠኝዎቹ ለሥርዓተ-አምልኮዎቻቸው ምን ዓይነት ፍች ይሰጣሉ?
- ተጠኝዎች የመልአኮቻቸውን (የአያናዎችን) ባህርያት እንዴት ይገልጻሉ?
- አሮሞዎች ስለማንነታቸው ሲያስረዱ ምን ዓይነት ትርክቶችን ይጠቀማሉ?
- አሮሞዎች ታሪካቸውንና ጥበባቸውን በምን ዓይነት መንገድ ከትውልድ ወደ ትውልድ ያስተላልፋሉ? የሚሉና ሌሎችም ጥያቄዎች በጥናቱ መልስ አግኝተዋል።

1.4. የጥናቱ ዓላማ

ጥናቱ ለሁለት ተከፍለው የሚታዩ ሁለት ዓይነት ዓላማዎች አሉት። የመጀመሪያው በጥናቱ አንኳር ጉዳዮች ዙሪያ የሚያጠነጥን ዋና ዓላማ ነው። ሁለተኛው ክፍል ደግሞ ዝርዝር ጉዳዮችን የሚያቅፉ የጥናቱ ዝርዝር ዓላማዎች ናቸው።

1.4.1. የጥናቱ ዋና ዓላማ

የዚህ ጥናት ዋና ዓላማ በኦሮሞ ሚቶሎጂ ይዘት ላይ ማብራሪያዊ ትንተና በማድረግ በኦሮሞ ሕብረተሰብ ባህል ውስጥ ሚቶሎጂ የሚወጣቸውን ተግባራት ማመላከት ነው።

1.4.2. የጥናቱ ዝርዝር ዓላማዎች

- ❖ አመለካከትን በመቅረጽ ረገድ ሚቶሎጂ የሚጫወተውን ሚና በመጠቆም ኦሮሞ ዓለማዊ አተያዩን እንዴት በሚቶሎጂ እንደሚመሰርት መተንተን
- ❖ ሚቶሎጂ የነገሮችን አፈጣጠርና አጀማመር በምን አኳኋን እንደሚገልጽ በማብራራት ኦሮሞ የከበራዎቹንና የሥርዓተ ሽግግሮቹን አጀማመር እንዴት በሚቶሎጂ እንደሚገልጽ ማመላከት
- ❖ ኦሮሞ በሰው ልጅ ሕይወት ውስጥ ወሳኝ ስለሆኑት እሴቶችና ልማዶች ያለውን ግንዛቤ ለመግለጽ እንዴት በሚቶሎጂ እንደሚጠቀም ማሳየት
- ❖ የሰው ልጅ በአካባቢው በሚገኙ የተፈጥሮ ሀብቶች ላይ ያለው የባለቤትነት መብት እንዲቀጥል ሚቶሎጂ እንዴት ሕብረተሰብን እንደሚያግዝ ማብራራት
- ❖ ሚታዊ ትርክቶችን በማብራራት በኦሮሞ ሕብረተሰብ የአኗኗር ዘይቤ ውስጥ የሚቶሎጂ ተግባራትን መተንተን

1.5. የጥናቱ አስፈላጊነት

ጥናቱን አስፈላጊ የሚያደርጉ በርካታ ምክንያቶች አሉ። ከእነዚህ ውስጥ የሚከተሉት አንኳሮቹ ናቸው።

የኦሮሞ ሚቶሎጂ የኦሮሞ አስተሳሰብ፣ አመለካከትና ፍልስፍና የሚገለፅበት በመሆኑ በዚህ ላይ የሚደረገው ጥናት የኦሮሞን ህዝብ ማንነት ለማወቅ ይረዳል። ጥናቱ ኦሮሞ ዓለማዊ አተያዩን እንዴት በሚቶሎጂ እንደሚመሰርት፣ የከበራዎቹንና የሥርዓተ ሽግግሮቹን አጀማመር እንዴት እንደሚገልጽ፣ የሰው ልጅ በአካባቢው በሚገኙ የተፈጥሮ ሀብቶች ላይ ያለው የባለቤትነት መብት እንዲቀጥል ሚቶሎጂ እንዴት ሕብረተሰብን እንደሚያግዝ ያብራራል። እንዲሁም የሰው ልጅ አእምሮ ያመነጨው ሚቶሎጂ ለዚያ ለፈጠረው ህብረተሰብ የሚያበረክተው አስተዋጽኦ መኖሩን ያሳያል። ሌላው ጥናቱን አስፈላጊ የሚያደርገው ጉዳይ ከዚህ በፊት በጥልቀትና በስፋት ባልተጠናው የኦሮሞ ሚቶሎጂ ላይ አነጣጥሮ የሚሠራ የዱክትርና ድርሳን ስለሆነ ለአካዳሚው ዓለም አዲስ እውቀት የሚጨምር መሆኑ ነው። ከትውልድ ወደ ትውልድ

በቃልና በጋራ ተሳትፎ ክዋኔ ብቻ ሲተላለፍ የቆየው ሚቶሎጂ ተጠንቶ በጽሑፍ ሲቀመጥ ጽሁፍን ተመራጭ የመግባቢያና የእውቀት ማስተላለፊያ ዘዴ አድርጎ የወሰደው የዘመኑ ትውልድ በቀላሉ ሊጠቀምበት ስለሚችል ይህም የጥናቱን አሰፈልጊነት ያጎላል። በተጨማሪም ጥናቱ የኃይማኖት አጥኚዎችን፣ የሶሲዮሎጂ፣ የአንትሮፖሎጂ፣ የታሪክና የፎክሎር ምሁራንና ተማሪዎችን በምንጭነት የሚጠቅም ሲሆን ልበወለዶችን ለሚጽፉና ፊልሞችን ለሚሠሩ ባለሙያዎች አጋዥ ይሆናል።

1.6. የጥናቱ ወሰን

በጂኦግራፊ ደረጃ ጥናቱ የተደረገው ከአሮሚያ ደቡባዊ ክፍል ከቦረና ምድር ጀምሮ ሰሜን ሸዋን ሳይጨምር ማዕከላዊ አሮሚያ የቱለማን ምድር በማካለል፤ ከጊቤ በስተምስራቅ ባለው የመጫ ምድር ላይ ነው። ለጥናቱ የተለያዩ ዞኖችን ማካተት ያስፈለገው ጠቅላይ (general) የሚባሉትን ሚቶችና አካባቢያዊ ሚቶችን ለማካተት ነው። በተጠቀሰው አካባቢ ባሉት የዋቄፊናና የገዳ የከበራ ቦታዎች (አርዳ ጅላዎች) ላይ ምልክታ የተደረገ ሲሆን በተመረጡና ለጥናቱ እጅግ ተፈላጊ ከሆኑ ግለሰቦች መረጃ የመሰብሰብ ስራ ተከናውኗል።

ጥናቱ ከተደረገባቸው የከበራ ቦታዎች የተወሰኑትን መጥቀስ ይቻላል። በቱለማ ምድር በተለይም በምስራቅ ሸዋ ዞንና ፍንፊኔ ዙሪያ ከሚገኙት የከበራ ቦታዎች ውስጥ አርሰዲ፣ ኦዳ ነቤ፣ ቦሰት ኮርማ፣ ጩቃላ ተራራ፣ መልካ ዱብሳ፣ መልካ ሰበታና መልካ አቃቂ የሚጠቀሱ ናቸው። ሆኖም አርሰዲ ቢሾፍቱ ከተማ ውስጥ የሚገኝ ሲሆን ኦዳ ነቤ በአደአ ወረዳ ከዱከም ከተማ በስተደቡብ 8 ኪሎ ሜትር ያህል ርቆ የሚገኝ ቦታ ነው። ቦሰት ኮርማ በዚያው በምስራቅ ሸዋ ዞን በቦሰት ወረዳ ውስጥ ከፍንፍኔ በግምት 150 ኪሎ ሜትር ርቆ የሚገኝ ሲሆን ጩቃላ ተራራ ደግሞ በዚህ በተጠቀሰው ዞን፣ በሊቦን ጩቃላ ወረዳ አዱላላ ከተማ አጠገብ የሚገኝ ተራራ ነው። መልካ ዱብሳም በምስራቅ ሸዋ ዞን በዱግዳ ወረዳ መቂ ከተማ አጠገብ የሚገኝ ነው። መልካ አቃቂ ፍንፍኔ ዳርቻ በስተምራቅ የሚገኝ ሲሆን መልካ ሰበታ ደግሞ ከፍንፍኔ በስተደቡብ ምዕራብ በዓለም ገናና ሰበታ ከተሞች መካከል የሚገኝ የእሬቻ ቦታ ነው።

በመጫ ምስራቃዊ ክፍል (በምዕራብና ደቡብ ምእራብ ሸዋ ዞኖች) ከሚገኙት የከበራ ማዕከላት ውስጥ በምዕራብ ሸዋ ዞን በኢሉ ገላን ወረዳ ውስጥ ከፍንፍኔ 215 ኪሎ ሜትር ርቃ ከምትገኘው ኢጃጂ ከተማ በስተደቡብ 8 ኪሎ ሜትር ርቆ የሚገኘው ኦዳ-ብሰል ፣ ከዚህችው ኢጃጂ ከተማ በስተደቡብ 20 ኪሎ ሜትር ያህል ርቆ በዳኖ ወረዳ ውስጥ የሚገኘው ቦኩ ጂቱ፣ በዚህ ዞን ከፍንፍኔ 200 ኪሎ ሜትር ርቃ ከምትገኘው ጌዶ ከተማ

በስተሰሜን ምስራቅ 33 ኪሎ ሜትር ርቀት በሚገኝ ቀኝ ወረዳ ውስጥ የሚገኘው የጨለለቂ ገልማ የሚጠቀሱ ናቸው። ከፍንፍኔ 77 ኪሎ ሜትር ርቀት ከምትገኘው ጊንጫ ከተማ በስተደቡብ 12 ኪሎ ሜትር ርቀት የሚገኘው ቦኩ አቤቤ (አንጨቤ)፤ ከአምቦ ከተማ በስተደቡብ-ምእራብ 10 ኪሎ ሜትር ያህል ርቀት የሚገኘው ቦኩ ጭቱ፤ ጊንጫ ከተማን በምዕራብ በኩል የሚያካልለው መልካ አዋስ እንዲሁ ተጠቃሽ ናቸው። በቦረና ዞን ዳሲ (Dhaasii) ወረዳ ውስጥ የሚገኘው ጉሚ ጋዮና ከቦረና ዞን ዋና ከተማ ያአበልኦ በስተምስራቅ 100 ኪሎ ሜትር ርቀት በአሬሮ ወረዳ ውስጥ የሚገኘው “አርዳ-ጅላ በዳሣ” (Ardaa Jilaa Badhaasaa) የሚጠቀሱ ናቸው።

በጥናቱ ትኩረት የተደረገበት ተጠኝ ወይም አካላይ (Population) ከላይ በተጠቀሱት የኦሮሚያ ክፍሎች የሚኖር የዋቁፈናን ሃይማኖትና የገዳን ሥርዓት የሚከተል ኦሮሞ ነው። በኦሮሞ ቀደምት ሃይማኖት በዋቁፈናና በኦሮሞ ቀደምት ሥርዓት በገዳ የሚተዳደሩ ተጠኝዎች የተመረጡበት ምክንያት በእነዚህ ተቋማት ውስጥ ሲፈጠሩ የኖሩና አሁንም የሚፈጠሩ ሚታዊ ትርክቶች የኦሮሞን ጥበብና ማንነት በተሻለ ሁኔታ ይገልጻሉ ተብሎ በመታሰቡ ነው። በተለይ ሃይማኖት በሰው ልጅ ህይወት ውስጥ በጣም አስፈላጊና የሰውን ታሪክና ባህል የሚቀርጽ በመሆኑ (ሉጊራ 2009:6) ሚቶሎጂ ደግሞ የሃይማኖት መሠረት በመሆኑ፤ በትክክል የኦሮሞ ሚቶሎጂ ነው የሚባለውን ሚቶሎጂ ከዚህ የጥንት ሃይማኖቱን ይዞ ከቆየው ህብረተሰብ ለማግኘት ታስቦ ነው።

1.7. የጥናቱ ውስንነት

ከ2009 ዓመተ ምህረት የመጀመሪያው ወር ጀምሮ በአገሪቱ በተለይም በኦሮሚያ በነበረው ግርግር ምክንያት የአስቸኳይ ጊዜ አዋጅ በመታወጁ በብዙ አካባቢዎች ብዙ ከበራዎች ተሰርዘዋል። ለምሳሌ ቡራዩ አካባቢ የሚገኘው መልካ አቴቱ፤ በዓለም ገናና ሰበታ መካከል የሚገኘው መልካ ሰበታ፤ ሁለተኛ ዙር የመስክ ስራ ሊደረግበት የነበረው በምእራብ ሸዋ ዞን በኢሉ ገላን ወረዳ የሚገኘው አዳ ቢስል፤ በአርሰዲ በመንግስት የሚዘጋጀው እሬቻ አልፎ በሳምንቱ የሚደረገው የዋቁፈታዎች እሬቻ ተሰርዘዋል። በተጨማሪም በመረጃ አቀባይነት ከተመረጡት ወሳኝ ሰዎች ውስጥ 9ኙ “በአስቸኳይ ጊዜ አዋጅ ምክንያት ፍራቻ አደረብን” በማለት መረጃ ለመስጠት ፈቃደኛ ሳይሆኑ ቀርተዋል። እነዚህ ችግሮች ባይከሰቱ ኖሮ በብዛት ደረጃ አሁን ከተሰበሰበው የሚቶች ብዛት የበለጠ መሰብሰብ ይቻል ነበር።

ሌላው የጥናቱ ውስንነት ጥቅል የሆኑና በሁሉም የሚታወቁ ጽንሰ-ሀሳቦች ለምሳሌ እንደ ፀሐይ፣ ጨረቃ፣ ውሃ፣ መፈጠር፣ መሞት፣ ብርሃንና ጨለማ ወዘተ ላይ የሚያተኩሩ ሚቶች ካልሆኑ በስተቀር በደኖች፣ ሐይቆች፣ መልካዎች፣ ባህላዊ ቁሳቁሶች ወዘተ ላይ የሚመሠረቱና በኦሮሚያ ዞኖች የሚገኙ አካባቢያዊ ሚቶች በከፊል እንጂ ሁሉም አለመካተታቸው ነው። ይህ ሊሆን የቻለው ለዚህ ጥናት የተመደበው ባጀት፣ ጊዜና የሰው ሃይል ሁሉን ለማካተት የሚያስችል ባለመሆኑ ነው።

ምእራፍ ሁለት

2.1. ሥነጽሁፋዊ ዳሰሳ

2.1.1. የሚት ምንነት፤ አፈጣጠርና ከሌሎች ጽንሰ-ሀሳቦችና ትርክቶች ጋር ያለው ልዩነት

2.1.1.1. የሚት ምንነት

በምርምር ዓለም ስያሜን መሰረት አድርገን ስንነሳ የጥናቱን ዋና ፅንሰ-ሀሳብ የያዘ ቃል ምንነት አስቀድሞ መግለፁ ተገቢ ሆኖ ይታያል። ምክንያቱም በማህበራዊም ሆነ በሌሎች የሳይንስ ዘርፎች ጥቅም ላይ የሚውሉ ፅንሰ ሃሳቦች የራሳቸው ታሪካዊ አመሰራረትና አመጣጥ ስላላቸው ነው። በዚህ ሀሳብ ላይ በመመሥረት ለጠቅላላ ግንዛቤ እንዲረዳ ሚትና ከሚት ጋር ጥብቅ ቁርኝት ያላቸው ጽንሰ-ሀሳቦች ብያሌ ማመላከቱ ተገቢ ይሆናል። ስለዚህ የተለያዩ ምሁራን ሚትን ከተግባሮቹ (functions)፣ ከጠባዮቹ (characteristics)፣ ከአፈጣጠሩ (origins)፣ ከቅርጾቹ (forms) ከአዝማሚያዎቹ (intentions) ወዘተ አንጻር እንዴት እንደ በየኑት በመጠኑም ቢሆን ማሳየት ያስፈልጋል።

ሂንዲ (2001:1) በአርስቶትል የግጥም ስራዎች ውስጥ ሚቶስ የተተረጎመበትን አግባብ መሰረት በማድረግ ሚቶስ የሁነቶች ሴራ (plot) ተብሎ ቢተረጎም ስሜት እንደሚሰጥ ይጠቁምና እንደ አጠቃላይም በበዚያን ጊዜ ሁኔታ ሚቶስ ትውፊታዊ ተረክን (traditional story) እንደሚወክል በማብራራት ሚቶስ ለሚት መነሻ መሆኑን ይገልጻል።

ዶይል (2004) በድረ-ገጽ ባሰራጨው ጽሁፍ በ300 ዓመተ ዓለም አካባቢ የገነነው የምስኑ ዩህመረስ የተባለ ሊቅ ሚት በአንድ ወቅት የሰዎች እውነተኛ ታሪክ ነበር ማለቱን ያወሳል፤ በዚህ መሰረት እንደ እግዚአብሔር ተቆጥረው ሚት የተፈጠረላቸው ተዋንያን በአንድ ወቅት ንጉሦች ወይም ታዋቂና ለሰዎች ወሳኝ እርዳታ ሲያደርጉ የነበሩ ሰዎች ሲሆኑ በእነዚህ ሰዎች ዙሪያ የተነገሩ ታሪኮችም ለእነሱ ትስውታ ነው በማለት ሚት ታሪካዊ እውነት (historical truth) እንደሆነ ማብራራቱን ጠቁሟል።

ሌላው ተጠቃሽ እይታ የፒንች እይታ ነው። ፒንች የኢጅፕት ሚቶሎጂ ማስታወሻ በሚለው መጽሐፍ ውስጥ ሚት ምንድነው የሚል ጥያቄ አንስቶ ለሁለት ሚሊኒየም ተኩል የዘለቁ የተለያዩ ግንዛቤዎች መኖራቸውን እንደሚከተለው ገልጧል።

WHAT IS A MYTH? If asked this question, most people would reply that a myth is a story that is not true, even though you might want it to be. Scholarly arguments about the definition of a myth have been going on for more than 2,000 years. Many definitions have been proposed. Among the most common are that myths are stories about gods, myths are sacred stories, myths are stories that explain the way the world is, or myths are simply traditional stories that hand on collective knowledge or experience. (Pinch 2002:1)

ፒንች የሰጠው አስተያየት ወደ አማርኛ ሲተረጎም እንዲህ ይላል፡፡

ሚት ምንድነው የሚለው ጥያቄ ሲነሣ አብዛኛው ህዝብ ሚት እውነተኛ ያልሆነ ታሪክ ነው የሚል ምላሽ ይሰጣል፡፡ ስለሚት ብያኔ ከሁለት ሚሊኒየም ተኩል ዓመታት በላይ ለቆየ ጊዜ ምሁራዊ ክርክር እየተካሄደበት ነው፡፡ በዚህ ጊዜ ውስጥ ብዙ ብያኔዎች ቀርበዋል፡፡ ከእነዚህ ብያኔዎች ውስጥ የሚዘወተሩትና የተለመዱት፣ ሚቶች አምላኮችን የሚመለከቱ ተረኮች ናቸው፣ ሚቶች ሃይማኖታዊ ተረኮች ናቸው፣ ሚቶች ዓለም እንዴት እንደተፈጠረ የሚገልጹ ናቸው፣ ሚቶች ትውፊታዊ ተረኮች ሆነው የወል እውቀትና ልምድ የሚያስተላልፉ ናቸው፡፡

ይህ የፒንች አገላለጽ በሕብረተሰብ ውስጥ ሚት እንዴት እንደሚተረጎም የሚጠቁም ነው፡፡ በእርግጥም ሚት በተለያዩ ጊዜያት በተለያዩ መንገዶች የተለያዩ ትርጉሞች ተሰጥተውታል፡፡ የትርጉሞቹ መለያየት ሚትን በሚመለከት የተለያዩ አስተሳሰቦችን የሚያራምዱ ት/ቤቶች መኖራቸውን ያመለክታል፡፡

የሚቶሎጂ ታሪክ “The History of Mythology” በሚል ርእስ ሥር በተጻፈው የድረ-ገጽ ጽሁፍ ውስጥ ከ2500 ዓመት ወዲህ በሚቶሎጂ ት/ቤቶች መካከል የነበረው ፉክክር ት/ቤቶቹ ስለ ሚቶሎጂ የተለያዩ ግንዛቤዎችን እንዲይዙ እንዳደረጋቸው ተወስኗል፡፡ እነዚህ ት/ቤቶች ሚትን እንደ የመለኮታዊ ምስጢራት መገለጥ፣ የጥንታዊያን ሳይንስ ወይም የውሸት ታሪክ፣ መጥፎ ፍልስፍና፣ ካልተማሩት የተደበቀውን እውነት ያዘለ ኮድ ወይም የህብረተሰብ ልማድ፣ የህዝብን ማንነት የሚወስን ባህላዊ ዲ. ኤን. ኤ.፣ የጥንታዊ ህዝቦችን ቁሳዊ ባህል ለማጥናት የሚጠቅም ሀብት፣ የሰው አእምሮ ስራዎችን መመልከቻ መስኮት፣ ለአስከፊ የጭካኔ ስራዎች እንደ ማሳመኛ የሚቀርብ ታሪክ አድርገው አስተምረዋል፡፡ እነዚህ አገላለጾች እስከ ዛሬም ቢሆን በሚቶግራፊዎች አማካይነት ለሁሉም ሞዴል የሚሆን የሚት ብያኔ አለመሰጠቱን ያመለክታሉ፡፡ ሆኖም ከተጠቀሱት ግንዛቤዎች ውስጥ ሚትን እንደ “የውሸት ታሪክና መጥፎ ፍልስፍና” የሚቆጥሩት የተዛቡ

መሆናቸውንና የተቀሩት ግንዛቤዎች ግን ምሉእ ናቸው ባይባልም የሚትን ምንነት መጠቆም የቻሉ መሆናቸውን መጥቀስ ይቻላል።

በዚህ የሚቶሎጂ ታሪክ (The History of Mythology) በሚል ርእስ ሥር የሠፈረው የድረ-ገጽ ጽሁፍ የሚትን ተምሳሌታዊ ዘይቤነት (Allegorical mythology) እንዲህ በማለት ያብራራል።

A second development that arose with the birth of Greek rationalism in the latter 6th century BCE is something that many have called allegorical mythology. Allegory is a form of extended metaphor by which objects, persons, and events refer symbolically to meanings outside the narrative itself. Thus, allegorical mythology is a way of reading the objects, persons, and events depicted in myth as symbolizing something beyond the story's plot and the literal meaning of its words. From the time of the earliest philosophers until the 17th century CE, philosophers and Church scholars interpreted myths allegorically, looking beneath their literal surfaces to find hidden references to natural phenomena, historical events, or philosophical or religious truth.

የዚህ ጥቅስ ትርጉም እንዲህ ይቀርባል።

በ6ኛው ዓመተ ዓለም መገባደጃ አካባቢ የግሪክ ምክንያታዊነት (rationalism) መዳበር ሲጀምር ብዙዎች ሚቶሎጂን ተምሳሌታዊ ዘይቤ ብለው ጠሩት። ተምሳሌታዊ ዘይቤ ሲባል በሚት ውስጥ የሚገኙ ነገሮች፣ ሰዎች፣ ክስተቶች፣ ከቃል በቃል ወይም ከመደበኛ ትርጉማቸው ጀርባ ተደብቆ የሚገኘው ተምሳሌታዊ ትርጉም ማለት ነው። እጅግ ጥንታዊ ከሆኑ ፈላስፎች ጀምሮ እስከ 17ኛው ክፍለ ዘመን ድረስ ፈላስፎችና የቤተክህነት ሊቆች የሚትን ክስተቶችና ታሪካዊ ሁኔታዎች (historical events) ተምሳሌታዊ በሆነ መንገድ ሲያብራሩ ነበር።

ከዚህ ቲዎሪ መረዳት የሚቻለው አንድ የሚት ትርክት ከአንድ በላይ ትርጉሞች እንዳሉት ነው። እነዚህ ከተለመደው ወይም ከቃል በቃል ትርጉም ጀርባ የሚኖሩት ትርጉሞች ጥበባዊና ፍልስፍናዊ ባሕርይ ሊኖራቸው ይችላል። ቅኔ የሚቀኘው ለወርቁ እንጂ ለሰሙ ብቻ አይደለም እንደሚባለው በዚህ ቲዎሪ መሠረት ሚትም በአብዛኛው የሚነገረው የተለመደውን ወይም በግልጽ የሚታወቀውን ፍካሬያዊ ትርጉም (denotation) ለማስተላለፍ ብቻ ሳይሆን ከተለመደው ወይም በግልጽ ከሚታወቀው ትርጉም ስር ያለውን መልእክት

እማራያዊ ትርጉም (connotation) ለማስተላለፍም ጭምር ነው የሚለውን የሚያመለክት ነው። ይሁን እንጂ ቲዎሪው ከአውዱ ውጭ የሚሠራ አይደለም። በተጨማሪም ለአንድ የሚት ክስተት ወይም ገጸ-ባህርይ እያንዳንዱ ሰው የሚሰጠው ትርጉም ተመሳሳይ ሊሆን አይችልም። ዓለም አቀፋዊ ባህርይ ባላቸው ለምሳሌ እንደ እርግብ የሰላማዊነት ተምሳሌት፤ እንደ ዓሳማ የስግብግብነት ተምሳሌት ካልሆነ በስተቀር ከአውድ ውጭ የሚሠራ አይደለም።

የሚትን ተምሳሌታዊ ዘይቤ ከሚያቀናቅነው አስተሳሰብ ባሻገር ሌሎች በርካታ አስተሳሰቦች መኖራቸውን መገንዘብ ያስፈልጋል። እንደዚሁም ሚትን አቅለው አሉታዊ ትርጉም ከሚሰጡት አስተሳሰቦች ባሻገር ሌሎች ሚትን አግዝፈው አዎንታዊ ብያኔ የሚሰጡ አስተሳሰቦች አሉ። ለምሳሌ ኪን እና ቫሊ ፎክስ (1989) ሚትን “Myth is the software, the cultural DNA, the unconscious information, the meta-program that governs the way we see 'reality' and the way we behave.” በማለት አግዝፈውና አስፍተው ገልጸውታል። በግርድፋ ሲተረጎም ሚት ምግብራችንን የምንገልጽበትንና እውነታን የምናይበትን መንገድ የሚቆጣጠር የኮምፒውተር ፕሮግራም ወይም ባህላዊ ዲ.ኤን.ኤ. ወይም ሳይታወቀን የሚከሰት መረጃ ወይም ሜታፕሮግራም ነው እንደ ማለት ነው።

ሚት የሰዎች ምናብ ዓለምአቀፋዊ አንደበት ነው (Myth is the universal tongue of the human imagination.) የሚለው ደግሞ ላርሠን (1990: XVII) ሲሆን ስለሚት እውነተኛ ታሪክ መሆን አለመሆን ከእምነት ጋር በማያያዝ ከሚገልጹት ወስጥ አንዱ የሆነው ፔታዞኒ (1984:102) “ሚት እውነተኛ ታሪክ ነው፤ ምክንያቱም በይዘቶቹ ምክንያታዊነት ብቻ ሳይሆን ከቅዱሳን ኃይሎች ጋር ትስስር ስላለው ነው” ይላል።

ማጉሊክ በበኩሏ በተለያዩ ምሁራን የተሰጡ የሚት ብያኔዎችን በማሰባሰብ የተወሰኑ ጽንሰ ሀሳባዊ ቅንብራት (conceptual framework) ለማበጀት ሞክራለች። በዚህ መሰረት ሚት ስለ ዓለምና ሌሎች ባህላዊ ነገሮች አጀማመር የሚገልጽ ሁለንተናዊ ትርክት መሆኑን አብስራለች። ሚት ከመለኮታዊ ከበራዎች ጋር የተገናኘ ሃይማኖታዊ ባህርይ ያለው ትርክት በመሆኑ ከሃይማኖታዊ ጉዳዮች ጋር ይተሳሰራል የሚለውን ነጥብ ካነሳች በኋላ ከዚህ የተነሣ ሚት እውነት ነው ተብሎ ይታመናል ብላለች። እንደዚህም ሲባል በአንድ ባህል ውስጥ ሃይማኖታዊና ዓለማዊ (ባህላዊ) ሚቶች አብረው እንደሚኖሩ መዘንጋት እንደሌለበት ታስገነዝባለች።

ማጉሊክ ከብዝሃ-ግብር እይታ አንጻር የተሰጡ የሚት ማብራሪያዎችን በማቀናበር ሚት የባህላዊ እሴቶች ወይም የማህበራዊ ስርዓቶች ነፀብራቅ ወይም ገላጭ መሆኑን ካወሳች በኋላ ከመዋቅራዊ እይታ (structural perspective) አንጻር ሚት የአንድን ነገር ባህርይና አመጣጥ እንዲሁም የአንድን ሀሳብ አደረጃጀት የሚወክል ነው ትላለች። በመሆኑም ማጉሊክ ሚት የባህላዊ አለባዊያን ዓለማዊና ሃይማኖታዊ ባህርይ ገላጭ፣ የባህላዊ እሴቶችና ማህበራዊ ሥርዓቶች ነፀብራቅ፣ ተፈጥሮን የሚረዱበትና ሀሳብ የሚደራጅበት፣ ገጸባህርያትን የሚያጎላና የህይወት አቅጣጫን የሚነድፍ ትርክት መሆኑን ታስምርበታለች።

በአጠቃላይ በሚት ባህርያትና ተግባራት ላይ በመመስረት ከዚህ በላይ የተጠቀሱት ዓይነት በርካታ የሚት ብያኔዎች ቢኖሩም ሁሉንም የሚያስማማ ይህ ነው ብሎ አንዱን ብያኔ እንደሞዴል ማስቀመጥ ይከብዳል። ምክንያቱም የዓለም ህዝብ ባህል፣ ወግና እምነት የተለያዩ በመሆኑ ለአንዱ ባህል የሚሠራው ለሌላው ላይሰራ ይችላል። ስለዚህ በተቻለ መጠን ለሚት ጥልቅ ማብራሪያ (critical interpretation) መስጠት ያስፈልጋል። ይህንን ከግንዛቤ በማስገባትና እስካሁን የተዳሰሱትን ቲዎሪዎችና አስተሳሰቦች መነሻ በማድረግ ሚት በተፈጠረውና ባህላዊ ቁስላካሎችና ሁኔታዎች ላይ ከሚመሠረት የሰው ምናብ የሚመነጭ ሆኖ ከተለመዱት እጅግ የላቁ ክስተቶችና ገፀ ባሕርያት የሚታዩበት፣ ያንድን ነገር አመሰራረትና አፈጣጠር ወይም ማንነትና ምንነት ወይም አንድ ነገር ለምን እንደሚደረግና እንደማይደረግ የሚገልፅና ለገለጸው የግድ ማረጋገጫ ማቅረብ የማይጠበቅበት፣ እንዲሁም ህብረተሰብን በመቅረፅና ጥበብን በማስተላለፍ ረገድ የጎላ ሚና ያለው፣ የባህላዊ እሴቶች መሠረት የሆነ ሃይማኖታዊ ወይም ዓለማዊ ትርክት ነው ብሎ መበየን ይቻላል።

2.1.1.2. የሚት አፈጣጠር

በፎክሎር ምርምር ስማቸው በመጀመሪያው ረድፍ ከሚመደቡት ምሁራን ውስጥ አንዱ የሆነው ጆሴፍ ካምቤል (1949:3) ስለ ሚት አፈጣጠር “Throughout the inhabited world, in all times and under every circumstance, the myths of man have flourished ... out of the activities of the human body and mind.” በማለት ጽፎ ነበር። የካምቤል ጥቅስ ወደ አማርኛ ሲተረጎም “በምንኖርባት ዓለም ላይ በማንኛውም ጊዜና በማንኛውም ሁኔታ ውስጥ የሰው ልጅ ሚት እየበለጸገና እየተስፋፋ የመጣው ከሰው ልጅ የአካልና የአእምሮ እንቅስቃሴዎች ነው” ይላል። በዚህ አባባል መሠረት ሚት ከሰው አእምሮ ጋር የተቆራኘ ስለሆነ ሰው ከተፈጠረበት ጊዜ ጀምሮ ሚት ነበረ ማለት ይቻላል።

አካላዊና አእምሮአዊ እንቅስቃሴዎች ለሚት መፈጠር ምክንያት ከሆኑ ደግሞ ከሰው አካላዊና አእምሮአዊ እንቅስቃሴዎች ጋር ቁርኝት ያላቸው ባህላዊና ተፈጥሮአዊ ነገሮች ለሚት መፈጠር መሠረቶች ይሆናሉ። እነዚህ ባህላዊና ተፈጥሮአዊ ነገሮች የሚባሉት ከበራዎች፣ ስርዓተ-ሽግግሮች፣ ቁሳቁሶች፣ ተፈጥሮአዊ ክስተቶችና ቁስአካሎች ሊሆኑ ይችላሉ። እነዚህ ባህላዊና ተፈጥሮአዊ ነገሮች መሠረት ሆነው አካላዊና አእምሮአዊ እንቅስቃሴዎች ለሚት መፈጠር ምክንያት ሲሆኑ፣ አካላዊና አእምሮአዊ እንቅስቃሴዎችን በምናብ መሰየም ይቻላል። ለሚቶች መቀረጽ የሰው ልጅ ምናብ ወሳኝ ሚና እንዳለው ጂያምባቲስታ ቪኮ መጠቀሙ ይታወቃል።

በ18ኛው ክፍለ ዘመን የተነሳው ጂያምባቲስታ ቪኮ ምናብ ለሚቶች መቀረጽ አስፈላጊ መሆኑን የገለጸውና የሚቶሎጂ ቀኖና የሚለውንና ሌሎችንም ከሚት ጋር የተያያዙ ጽንሰ ሀሳቦችን ያብራራው በ1725 ባሳተመው “Scienza Nuova” በሚለው መጽሃፍ ውስጥ ሲሆን ለዚህ ጥናት ምንጭ የሆነው The New Science of Giambattista Vico (የጂያምባቲስታ ቪኮ አዲስ ሳይንስ) የሚል ርዕስ ተሰጥቶት ከቪኮ መጽሃፍ 3ኛ ዕትም ወደ እንግሊዝኛ ተተርጉሞ በ1948 የታተመው ነው።

ቪኮ ስለጥንታዊው ዓለም መረጃ ለማግኘት ዘመናዊዎቹ የታሪክ ፀሐፊዎች የሚጠቀሙበትን ሦስት ምንጮች (ቋንቋ፣ ጥንተነገርና ሚቶሎጂን) ከልቡ ባይቀበልና ሚትን ከግነትና ስሜታዊነት ጋር በማያያዝ የሚትን ቁም ነገርነት አሳንሶ ያየበት አጋጣሚ ቢኖርም የራሱ በሆነ የመጀመሪያ (original) ሥራ ሚቶሎጂን በደንብ ማስተዋወቅ ችሏል። ቪኮ ሚትን ሲያጠና ሳይንሳዊ ስነ ዘዴና ቴክኒክ ጥቅም ላይ አውሏል።

ሣሃን (1901: XVI) የተባለ ምሁር በበኩሉ ከኮክስ እምብዛም ባልተለየ ሁኔታ ዱሮ ዓለም ጮርቃ በነበረበት ጊዜ የዱሮ ሰዎች እንደ አሁኖቹ ስለተፈጥሮና ምስጢሮቹ እምብዛም የሚያውቁት ነገር አለመኖሩን ይጠቁምና የፅሁፍ ጥበብም ስለአልነበራቸው ታሪካዊ እውነታዎችን በጽሁፍ ማስተላለፍ እንደሚቻል እንደማይታወቅ ይገልጻል። በመሆኑም ሁለት ትላልቅ የዕውቀት መስኮች፣ የተፈጥሮ ዓለምና የታሪክ ዓለም የሚታወቁት እንዲሁ በደምሳሳውና ግልፅ ባልሆነ መንገድ ስለነበር ይህ ሁኔታ ለሚትና ለሌጅንድ መፈጠር ምክንያት መሆኑን ያሰምርበታል።

ኮክስና ሳሃን ለሚቶች መፈጠር ምክንያት ሊሆኑ የሚችሉ ነገሮችን ለማግኘት ጥረት ማድረጋቸውና ሰዎች ከእውቀታቸው ውስንነት የተነሳ ለሚት መነሻ የሆኑ ታሪኮችን ሲፈጥሩ ቆይተዋል ማለታቸው በከፊልም ቢሆን ተቀባይነት ያለው ተገቢ አስተሳሰብ ሆኖ ሳለ የድሮ ሰዎችን ዕውቀት ከመጠን በላይ አሳንሰው ማየታቸው ግን በስህተትነት የሚመዘገብ ነው። በተለይም የድሮ ሰዎች በአካባቢያቸው የሚገኙ ግሑዝ ነገሮችን ሕይወት እንዳላቸው ነገሮች ይቆጥሩ ነበር ማለታቸው የሚያሳምን አይደለም። ምክንያቱም ከእለት ተእለት ኑሮአችን በተጨማሪ እንደምናውቀው፤ እንኳን ሰው እንስሳትም ግሑዝ ነገሮችንና ህይወት ያላቸውን ነገሮች ይለያሉና።

ሌላው ከህክምና ልምድ የመነጨው የሥነ-አእምሮ ቴዎሪ (psycho-analysis) ነው። ይህ አስተሳሰብ በዋናነት ከሥነልቦና ጋር የሚጣመር ቢሆንም ከባዮሎጂና ህብረተሰብ ሳይንስ ጋርም ስለሚነካካ የማህበራዊ ፋንክሽናሊዝም አቀራረብ በመባል ይታወቃል። በዚህ ቴዎሪ በግምባር ቀደምትነት የሚጠቀሱት ስግመንድ ፍሩድና ካርል ጆንግ ናቸው። ሁለቱም ሚታዊ ተምሳሌቶች በኃይማኖት ውስጥ የሚገኙ፤ በህልም ውስጥ የሚገለጹ፤ የምናብ ውጤት የሆኑ፤ ከአእምሮ (psyche) ጥልቅ ጉድጓዶች የሚገኙ ናቸው ብለው ያምናሉ።

አብረሃም (1913:5) የፍሩድን ቴዎሪ በበለጠ በማብራራት በሚሰጣቸው አስተያየቶች ምኞት በሰው ንቃተ አልባ ህሊና ስር ታምቆ የሚገኝ መሆኑን “According to the theory of freud there, lies, at the bottom of every dream, a repressed wish in the unconscious.” ሲል ያብራራል። በተጨማሪም የሚት ፅንሰ ሃሳብ በከፍተኛ ደረጃ ከግለሰብ ባዮሎጂ (ስነ ሕይወት) የሚመነጭ መሆኑን ይናገራል። ያም ሆኖ ሚትን በአንድ ጭብጥ ብቻ መግለጽና በድብቅ ንቃተ ህሊና መበየኑ በእጅጉ ይተቻል።

በ20ኛው ክፍለ ዘመን ከተከሰቱት ቴዎሪዎች ውስጥ አንዱ የሚት-ክበራ አስተሳሰብ (myth-ritual thought) በመባል የሚታወቀው ቴዎሪ መሆኑ በካትሪን (1997:5) ተጠቅሶ ይገኛል። ቴዎሪው የክበራ ቀዳማይነትን የሚያቀነቅን ሆኖ ክርክሩም ማንኛውም ሚት ከክበራ (ritual) ወይም ከስርዓተ-ሽግግር (rite) የሚመነጭና ለዚያው ስነ-ስርዓት ትግበራ እንደመመሪያ የሚያገለግል ነው የሚል ነው። ሌቪስት-ራውስ (1963:232) ግን “All myths do not correspond to rites and vice versa.” (ሁሉም ሚት ከክበራ ጋር አይጣመርም፤ ተገባቢ ጦሹም ትክክል ነው) በማለት ከተወሰኑት በስተቀር ሁሉም ሚት ከስርዓተ-ሽግግር (rite) ወይም ከክበራ (ritual) ጋር መያያዙ የግድ እንዳልሆነ ሞግቷል። እዚህ ላይ

የተወሰኑ ሚቶች ከከበራ ወይም ከሥርዓተ-ሽግግር የሚፈጠሩ ቢሆንም ሁሉም ሚቶች ከዚህ ውጭ ሊሆኑ አይችሉም ብሎ መደምደሚያ ላይ መድረስ ተገቢ ስለማይሆን የሌቪስት-ራውስ ሙግት ተቀባይነት አለው።

2.1.1.3. ሚት ከተቀራራቢ ጽንሰ-ሀሳቦች ጋር ያለው ልዩነት

በፎክሎርም ሆነ በአንተሮፖሎጂ ጥናቶች ውስጥ የሚቀራረቡ በርካታ ጽንሰ ሀሳቦች አሉ። ከእነዚህ ውስጥ ጥቂቶቹ ባህል፣ ፎክሎር፣ ሃይማኖት፣ ፍልስፍና፣ ርእዮተ-ዓለም፣ ጥበብና ሚት የምንላቸው ናቸው። ስለሆነም እነዚህ ጽንሰ ሀሳቦች በዚህ ጥናት ውስጥ ጥቅም ላይ ሲውሉ በምን ያህል የልዩነት ደረጃ እንደታዩ ቀጥሎ ይብራራል።

ሀ. ባህል

ስፔንሰር (2012) “ባህል ምንድነው” በሚለው ርእስ በዌብሳይት ላይ ባሰራጨው መጣጥፍ “ባህል” ለሚለው ስያሜ ወጥ ትርጉም መስጠት እንደሚያስቸግር ይጠቁማል። ይህ የሚያሳየው ባህልን በሚመለከት ወጥና ለሁሉም የሚሆን ብያሜ መስጠት የሚያስቸግር መሆኑን ነው። እንደ ስፔንሰር አባባል ማድረግ የሚቻለው ለርእሱ-ጉዳያችን የሚመች ወይም የሚቀርብ የሚመስለንን ወስደን መጠቀም ነው።

ስፔንሰር ራሱ በ2008 ለባህል የሰጠውን ብያሜ ብንወሰድ “Culture is a fuzzy set of basic assumptions and values, orientations to life, beliefs, policies, procedures and behavioural conventions that are shared by a group and that influence (but do not determine) each member’s behaviour and his/her interpretations of the meaning of other people’s behaviour.” ይላል። የዚህ ጥቅስ የአማርኛ ትርጉሙ፣ “ባህል ማለት በደምሳሳው የአንድ ህብረተሰብ አባላት የሚጋሯቸውና በባህርያቸው ላይ ተጽእኖ የሚያሳድሩ (የሚወስኑ ናቸው ባይባልም) የመሠረታዊ ግምቶችና እሴቶች፣ የህይወት መመሪያዎች፣ የእምነቶች፣ የፖሊሲዎች፣ የአካሄዶችና የባህርይ ስምምነቶች ስብስብና እነዚህ የህብረተሰቡ አባላት ስለ ሌሎች ህዝቦች ባህርይ የሚሰጡት ትርጉም ነው” ይላል። በዘውግ ደረጃ ባህል ፎክሎርን፣ ሃይማኖትን፣ ፍልስፍናን፣ ርእዮተ-ዓለምን፣ ጥበብንና ሚትን አቅፎ ይይዛል።

ለ. ፎክሎር

ፎክሎርም እንደ ባህል ብያሜው የበዛ ነው። ፎክሎር- የጥንታዊ ነገሮች ልማድ፣ እምነት፣ ትርክትና ኪነ ጥበብ የሚያጠና ነው።

ፈቃድ አዘዘ (2010:49) እንደጠቀሰው ማሪያ ሊች የዘረዘረቻቸው 21 የፎክሎር ብያኔዎች ፎክሎር በብዙ መንገድ ሊገለጽ እንደሚችል ያመለክታል። ይህ እንደተጠበቀ ሆኖ እዚህ ላይ ለተነሳው የፎክሎር ምንነት መልስ የሚሆን የእነ ማርታን የትግበራ ብያኔ (working definition) ማየቱ ይመረጣል።

ማርታና ማርቲን (2005:8) “Folklore is informally learned, unofficial knowledge about the world, ourselves, our communities, our beliefs, our cultures and our traditions, that is expressed creatively through words, music, customs, behaviours and materials.” ይላሉ። የአማርኛ ትርጉሙ “ፎክሎር በመደበኛ ህግ የማይገዛ [ባህላዊ የሆነ] በኢመደበኛ አኳኋን የሚለመድ፣ በፈጠራዊ ቃል፣ ሙዚቃ፣ ልማድ፣ ባህሪና ቁሳቁስ የሚገለጽ፣ ስለዓለም፣ ስለ ራሳችን፣ ስለ ማህበረሰባችን፣ ስለ እምነታችን፣ ስለ ባህላችንና ስለ ትውፊታችን ያለን እውቀት ነው” የሚል ይሆናል።

ሐ. ሃይማኖት

በብዙ ምሁራን በርካታ የሃይማኖት ብያኔዎች ተጽፈዋል። ኦልሰን (2011) “Religion in the widest sense may be defined as man’s attitude towards the unseen...spiritual agencies... including numerous customs superstitions and myths.” በማለት የራሱን ብያኔ የሰጠ ሲሆን በአማርኛ “ሃይማኖት በሰፊው ሲታይ የሰው ልጅ ለልማዶች፣ ለገደእምነቶች፣ ለሚቶችና ለማይታዩ መንፈሳዊ ወኪሎች ያለው ጽኑ እምነት ነው” እንደ ማለት ነው።

ጀምስ (2007) በበኩሉ ሃይማኖት ራሱ ለራሱ በፈጠረው የእውነታ ማዕቀፍ ውስጥ በቀላሉ ተቀባይነት ያገኘ የሰው ልጅ ድርጊት መሆኑን እንዲህ ሲል አስምሮበታል።

Religion is a human activity that can be easily accepted only within the frame work reality that it creates for itself. If you accept the existence of whatever myth, god, spirit, or supernatural force that a religion proposes, then you can see the logic of all that follows. However, most of the entities, gods or whatever, that are the basis of religious thought and action cannot have their existence validated by direct observation.

እንደ ጀምስ አባባል ሃይማኖት ሲባል በተፈለገው መንገድ የተፈለገውን ሚት በመጠቀም “ጎድ” ወይም መንፈስ ወይም ከፍጥረታት በላይ የሆነውን ኃይል መኖሩ ከታመነ ከዚያ በኋላ ተከትሎ የሚመጣውን ስነ አመክንዮ ማየት ይቻላል። ነገር ግን የሃይማኖት

አስተምህሮና አስተሳሰብ የሚመሰረትባቸው ዓምላክና ሌሎችም አካላት (entities) መኖራቸው በምልክታ የሚረጋገጥ አይደለም።

በእርግጥ ሃይማኖትን በሳይንስ መነፅርም ማየት እንደሚቻል ጆምስ ያስገነዝባል። ማህበራዊ ሳይንስ የሰውን ባህርይና የዓለምን ተፈጥሮ በባህል ማዕቀፍ ውስጥ አድርጎ ይመለከታል። ሆኖም የሃይማኖትን ስነ-አመክንዮያዊ ባህርይ ሳይንቲስቶች በቀላሉ የሚረዱት ጉዳይ አይደለም።

ሃይማኖትን በሳይንስ መነጽር የሚመለከት ሳይንቲስትም ቢሆን ሃይማኖት ለእውነተኛ ምልክታ ቀጥተኛ ምላሽ የማይሰጥ የአእምሮ ውስብስብ ስራዎች ውጤት መሆኑን መረዳት ይኖርበታል። ሆኖም የሃይማኖታዊ ባህርይ ጉዳይ ለሳይንቲስቱ በሚት ውስጥ የሚታቀፈው ሳይሆን የሰው ልጅ በሃይማኖት ማዕቀፍ ውስጥ የሚያስበውንና የሚሰራውን ለምን እንደሚያደርገው ማወቁ ላይ በመሆኑ እዚህ ላይ በሃይማኖትና በሳይንስ መካከል ወይም በሚትና በሳይንስ መካከል ያለው ልዩነት በግልጽ ይታያል።

ጆምስ ፍሬዘር (1920:222) ሃይማኖትን ሲበይን “by religion, then I understand a propitiation or conciliation of powers superior to man which are believed to direct and control the course of nature and of human life.” (ሃይማኖት የተፈጥሮን ህግጋትና ሰብአዊ ህይወትን የሚቆጣጠሩ ከሰው በላይ የሆኑ ኃይሎች ይቅርታና እርቅ ነው።)

ርምለር (2006:X) Religion on the other hand, answers the same kinds of questions but takes place in chronological time. The biblical story of Moses and the Exodus, for example, presents Moses as a historical character, who actually lived on earth at a particular time.

የርምለር ጥቅስ ወደ አማርኛ ሲመለስ “በሌላ በኩል ሃይማኖት ለተመሳሳይ ጥያቄዎች መልስ ሲሰጥ ሁነቶችን በጊዜ ቅደም ተከተል በመሰደር ነው። ለምሳሌ ስለሙሴ ታሪክ የሚያወሳው የመፅሐፍ ቅዱስ ተረክና ዘፀዓት የሚባለው ክፍል ሙሴን በአንድ ወቅት በምድር ላይ እንደኖረ ታሪካዊ ገጸ ባህርይ አድርጎ ያቀርባል” የሚል ትርጉም ይሰጣል።

የሚትና ሃይማኖት ተመሳሳይነት እንደተጠበቀ ሆኖ ከዚህ በላይ በሠፈሩት ማብራሪያዎች ላይ በመመስረት ሃይማኖት ሰዎች ለመንፈሳዊ ወኪሎች ያላቸው ባህርይ ሲሆን ሚት ደግሞ የመንፈሳዊ ወኪሎች ትርክት ነው የሚል ግንዛቤ ማዳበር ይቻላል። ሃይማኖት ጽኑ እምነት ሲሆን ሚትን የጽኑ እምነት መሠረት አድርጎ መግለፅ ይቻላል።

መ. ርእዮተዓለም

ሚትና ርእዮተዓለምን በሚመለከት ደግሞ 20ኛው ክፍለ ዘመን ካፈራቸው ቲዎሪዎች ውስጥ የጎንዛሌዝን መጥቀስ ይቻላል።

በጎንዛሌዝ (2001:1) ሥራ ውስጥ “Political ideology plays a crucial role in the development of nation-state and the basis of that ideology often lies in a priori mythic knowledge.” በማለት ፓለቲካዊ ርዕዮተ ዓለም የአገር መንግስት ግንባታ ውስጥ አስፈላጊ (ቁልፍ) ሚና የሚጫወት መሆኑንና የርዕዮተ ዓለሙ መሰረት ደግሞ ቀድሞ የሚመጣው ሚታዊ እውቀት መሆኑ ተገልጧል።

እነካምቤል፣ አርኖፍ፣ ካሲረርና ሌሎችንም ዋቢ ተደርገው ሚት ደጋፊ መዋቅር በማበጀት ፓለቲካዊ ርዕዮተ ዓለም የሚመሰርት መሆኑና ስላለፈው ነገር ስሜት ስለወደፊቱም አቅጣጫ እንዲኖረን የሚያደርግ መሆኑ በጎንዛሌዝ ተገልጧል። ይህ አባባል ሚት የርእዮተ ዓለም መሠረት እንጂ ራሱ ርእዮተዓለም አለመሆኑን ያመለክታል።

ሠ. ሚቶሎጂ

ርምለር (2006:X) ሚቶሎጂን ሲገልጽ Mythology answers these questions with stories about the lives of the gods that are not meant to be taken literally. Myths take place in what is sometimes called “primordial time,” the time before time began, before calendars and clocks existed ይላል። አባባሉ ሚቶሎጂ እነዚህን ጥያቄዎች ተራ ፍቺው በማይወሰድ በአምላኮች የሕይወት ታሪክ (ተረክ) አማካይነት ይመልሳል። ሚት አንዳንድ ጊዜ የቅድመ-ታሪክ ጉዳይ ተደርጎ ይወሰዳል፤ ያ ማለት ዘመንና ጊዜ ከመቆጠሩ በፊት የነበረው ዘመን ማለት ነው የሚል ትርጉም አለው።

ሌሲ ኒኮላስ በራሱ ድረ-ገጽ እንዳመላከተው ሚቶሎጂ ሲበየን ያንድ ባህል ወይም ህዝብ የተረኮች (stories) ስበስብ ነው ሊባል ይችላል። እነዚህ ተረኮች በባህርያቸው (supernatural) እና (inspirational) ሲሆኑ የሞራል ግዴታ በሰው ላይ አይጭኑም።

ረ. ፍልስፍና

ፍልስፍና በተለምዶ የጥበብ ፍቅር ('love of wisdom') ይባላል። ይኸውም ፊሎ (philo) ወይም ሶፊያ (Sophia) ከሚሉት የግሪክ ቃላት ተወስደው ነው ተብሎ ስለሚነገር።

ርምላር (2006:X) Philosophy, like religion and mythology, also attempts to answer questions about the nature of the universe, but unlike religion, which requires only faith, or mythology, which is not to be taken literally, philosophy requires proof. “ፍልስፍናም እንደ ሃይማኖትና ሚቶሎጂ እነዚህን ጥያቄዎች ለመመለስ የሚሞክር ሲሆን ነገር ግን እንደ ሃይማኖት ፅኑ እምነት ብቻ ሳይሆን ወይም እንደ ሚት የቃል በቃል ትርጉም ብቻ የማይወሰድ ሳይሆን ፍልስፍና ማረጋገጫ ይፈልጋል።”

ሰ. ጥበብ

ጥበብ ጥልቅና ሰፊ ጽንሰ ሀሳብ ነው። ይህንን ጥልቅና ሰፊ ጽንሰ-ሀሳብ ቪኪ (1948:98) እንደሚከተለው አብራርቷል።

Wisdom is the faculty which commands all the disciplines by which we acquire all the sciences and arts that make up humanity. Plato defines wisdom as ‘the perfecter of man.’ Man, in his proper being as man, consists of mind and spirit, or, if we prefer, of intellect and will. It is the function of wisdom to fulfill both these parts in man, the second by way of the first, to the end that by a mind illuminated by knowledge of the highest things the spirit may be led to choose the best. The highest things in the universe are those turned toward and conversant with god: the best are those which look to the good of all mankind.

The former are called divine things, the latter human. True wisdom, then, should teach the knowledge of divine things in order to conduct human things to the highest good.

ከቪኪ የተወሰደው ጥቅስ የአማርኛ ትርጉም የሚከተለው ነው።

በአጠቃላይ ሲታይ ጥበብ ስብእናችንን የሚገነቡ ሳይንሶችንና አርቶችን የምናገኛቸውን ስነ ስርዓቶች የሚያዝ ልዩ የተፈጥሮ ችሎታ ነው። ነገሩ ጥበብን ሲባይን “የተሟላ ስብእና ነው” ይላል። ሰው እንደ ሰው ከአእምሮና ከመንፈስ የተሰራ ነው። የጥበብ ተግባር ሁለቱን መሙላት ነው። በመጀመሪያው አማካይነት ሁለተኛን የተሟላ ማድረግ እንደማለት ነው። አእምሮ እጅግ በጣም ከፍተኛ ስለሆኑ ነገሮች እውቀት ይፈነጥቃል። መንፈስ ደግሞ እጅግ የተሻለውን ይመርጣል። በዚህ ዓለም ላይ እጅግ በጣም ከፍተኛ ነገሮች የሚባሉት ወደ እግዚአብሔር የዞሩና ከእግዚአብሔር ጋር የሚተዋወቁ ናቸው። እጅግ በጣም ጥሩ (እጅግ በጣም የተሻለ)

የሚባሉት ደግሞ የሰው ልጅን መልካም ነገር የሚመለከቱ ናቸው። የመጀመሪያዎቹ መለኰታዊ ነገሮች ናቸው። ሁለተኛቹ ሰዎች ናቸው። ከዚያ እውነተኛ ጥበብ ስለመለኰታዊ ነገሮች እውቀት የሚያስተምር መሆን ይገባል። ሰብአዊ ነገሮችን እጅግ በጣም ጥሩ ወደ ሆነ ደረጃ ለመውሰድ ማለት ነው።

ቴምፕልተን (2002:XXI) በበኩሉ ጥበብ እንደ ግለሰባዊ ችሎታ ጥልቀት ባለው ግንዛቤና እይታ የታነፀ አእምሮአዊና ባህርያዊ ድርጊት መሆኑን ሲገልፅ “Wisdom... as a personal quality, can be a mental and behavioral activity that can require a depth of understanding such as perception or how you “see” or perceive what is happening around you” ይላል። ቴምፕልተን በመቀጠል ጥበብ እንደ ክዋኔ ማለትም የአለት ተአለት ሕይወታችንን የምንመራበት የየዕለት ባህርያችንን ጥራት ነው በሚለው አባባል ሲያስረዳ “Wisdom can also be a quality of everyday behavior such as performance-or how you conduct your daily life.” ይላል።

እንደ ቴምፕልተን አባባል ስሜታችን (Emotion) የገቢራዊ ጥበብ አካል በመሆኑ በስሜታዊነት ውስጥ ለራሳችን ትርጉም ያለውን ነገር ካደረግንና ሞራላዊ በሆነ ሁኔታ ለሌሎችም የምናስተላልፍ ከሆነ ጥበብ ውስጣችን ለመኖሩ ምልክት ነው። ይሁን እንጂ እውቀትና መረጃ ማግኘትና ጥበብን መከናወን የተለያዩ መሆናቸውን ቴምፕልተን ሲገልጽ “There is a definite difference between acquiring knowledge and information and possessing wisdom.” ይላል።

ቲቤሪየስ (2010) “የጥበብ ገጽ” በመባል በሚታወቀው በራሱ ድረ ገጽ ላይ ስለ ጥበብ የራሱን ተሞክሮ ጽፎ ነበር። ቲቤሪየስ እንዳለው ሐምሌ መጨረሻ 2010 ጥቂት ከፍልስፍናና ሳይኮሎጂ ዘርፎች የተውጣጡ ምሁራን አንድ ቡድን መስርተው በሚኒሶታ ስለ ጥበብ (በጥበብ ጉዳይ) ላይ መክረው ነበር። እሱም ከተሳታፊዎቹ አንዱ ነበር። በውይይታቸው ወቅት ሁሉም የቡድኑ አባላት በየግላቸው ምስቅልቅል ሊባል የሚችል የተለያዩ የጥበብ ብያኔዎችን አፈለቁ። እሱ በበኩሉ የሰጠው ረቂቅ የጥበብ ብያኔ “Practical wisdom consists in the capacities needed to make good judgments about what matters in life and to bring one’s actions into accordance, insofar as this is in one’s control” የሚል ነበር። ለዚህ ብያኔ የሚቀርበው የአማርኛ ትርጉም ተግባራዊ ጥበብ በህይወት ውስጥ ስለሚያጋጥሙ ጉዳዮች ጥሩ ውሳኔ ለመስጠትና የባለውሳኔውን ድርጊት ወደዚህ መስመር ለማምጣት በሚያስፈልግ አቅም ውስጥ የሚመሰረት ነው የሚል ነው።

እዚህ ላይ ቲቤሪየስ “More” (በይበልጥ) የሚል ሞዴል ተጠቅሟል። እሱ እንደሚለው በጥበብ አጠቃላይ ብያኔ ውስጥ “More” (በይበልጥ) የሚል ሞዴል የሚኖር ሲሆን ሞዴሉ የሚመለከታቸው ቁም ነገሮች መወሰን (Judging) በውሳኔው መሰረት መፈፀም (Acting), ስለራስ ማወቅ (Self-knowledge) የሚሉ ናቸው።

ቲቤሪየስ ጥበብን በሁለት ክፍሎ በመመርመር ግላዊ ጥበብና የማህበራዊ ባህል ጥበብ ይላቸዋል። ግላዊ ጥበብ በአንድ ሰው (ግለሰብ) የተያዘ ውስጣዊ የአዋቂነት ባህርይ ሲሆን የማህበራዊ ባህል ጥበብ ደግሞ በህብረተሰቡ የተያዘ የአዋቂነት ባህርይ ነው።

ማክዶናልድ (2001:4) በመጽሐፉ ውስጥ ጥበብ ነገሮችን በግልፅ ማየትን፣ ውጤታማ የሚያደርግ ተግባር መሥራትን፣ በጎ ማሰብን፣ የተፈጥሮንና የሰውን ምንነት በጥልቀት መረዳትን፣ የእርምጃ አወሳሰድ ጊዜን ማወቅን፣ ማንኛውንም ጉዳይ በሰከነ አእምሮ መያዝን፣ የችግሮችን አመጣጥ አስቀድሞ በማወቅ የማስወገድ ችሎታ ማዳበርን የሚያጠቃልል ነው ሲል ይጠቅሳል። ነገር ግን እነዚህ አገላለጾች ስለ ጥበብ በትንሹ ፍንጭ ቢሰጡ እንጂ የተሟሉ ብያኔዎች አለመሆናቸውን ያረጋግጣል። የተሻሉ ናቸው የሚላቸውን እንደሚከተለው ይዘረዝራል። እነሱንም አምስቱ የጥበብ መለያ ባህርያት በማለት ገልጧቸዋል።

- እውነታን የመሻት ባህርይ- A reality seeking attitude.
- አጠቃላይ እይታ- Holistic seeing.
- ተቃውሞ የሌለው አቀባበል- Non reacting acceptance.
- አንድ መሆንን ማረጋገጥ- Realization of oneness.
- ሌሎችን የሚጠቅም ባህርይ መኖር- Behavior that benefits others.

ማክዶናልድ በጥበብ ጉዳይ ላይ ረዥም ጊዜ ወስዶ ሰፊ ጥናት በማድረግ የሚሰጣቸው ጥልቅ ትንታኔዎች የጥበብን ምንነትና ተግባር አጉልተው የሚያሳዩ ናቸው። ምንም ያህል የላቀ እውቀትና የረቀቀ ቴክኖሎጂ ቢኖረን ድርጊታችን በጥበብ ካልታገዘ የሚፈለገውን ያህል ውጤታማ እንደማንሆን እንዲህ በማለት ይነግረናል።

During this century, industrial society helped us become the most knowledgeable populace in history. Some of us applied our knowledge to the creation of powerful technologies. All of us have used those technologies to create comfortable lines for ourselves. Our intentions were

usually honorable in all this, but our actions, much of the time were not guided by that holistic value connected kind of understanding called wisdom. Wisdom is not one thing; it is a whole array of better-than-ordinary ways of being, and living and dealing with the world. Because of this, and because individual wise people express wisdom's characteristics in different ways and to different degrees, this chapter's question has no brief answer. Short statements about wisdom can be helpful as long as we realize that each expresses only part of the truth. We could say, for example that wisdom involves:

- *seeing things clearly; seeing things as they are,*
- *acting in prudent and effective ways,*
- *acting with the well-being of the whole in mind,*
- *deeply understanding the human cosmic situation,*
- *knowing when to act and when not to act,*
- *being able to handle whatever arises with peace of mind an effective, compassionate, holistic, response,*
- *being able to anticipate potential problems and avoid them.*

(Macdonald2001:1)

ከዚህ በላይ የተጠቀሰውና ማክዶናልድ ስለ ጥበብ የሰጠው ማብራሪያ እንደሚከተለው ወደ አማርኛ ተተርጉሟል፡፡

በዚህ ምዕተ ዓመት የኢንዱስትሪ ሀብረተሰብ (ማህበረሰብ) የሚባለው በታሪክ ውስጥ ባለዕውቀት ህዝብ እንድንሆን አድርጎናል፡፡ የተወሰነ ሰዎች ዕውቀታችንን ኃይለኛ ቴክኖሎጂዎችን ለመፍጠር አውለናል፡፡ ሁላችንም የተሻለ ሕይወት ለራሳችን ለመፍጠር እነዚህን ቴክኖሎጂዎች እንጠቀማለን፡፡ በዚህ ረገድ ያለን ፍላጎትና ዕውቀት የሚከበር ቢሆንም ብዙውን ጊዜ ድርጊቶቻችን በጥበብ የሚመሩ አይደሉም፤ ብዙዎቻችን የዕውቀት ባለቤቶች ነን፤ ነገር ግን ጥቂቶቻችን ብቻ ነን ብልሆናችን፡፡ ጥበብ አንድ ነገር ብቻ አይደለም፡፡ ከመደበኛ የአኗኗር፣ የሕልውናና ከዓለም ጋር ከሚደረገው መስተጋብር የላቀ በሁሉም ነገር ላይ የሚያርፍ ጨረር ነው፡፡ ይህ በመሆኑና ብልህ ሰዎች የጥበብን በሕርያት በተለያዩ መንገዶችና በተለያዩ ደረጃዎች ስለሚገልጹ የዚህ ምዕራፍ ጥያቄ አጭርና አቋራጭ መልስ አይኖረውም፡፡ እንዲያው በጥልቅሉ ጥበብ የሚከተሉትን ሊያቅፍ ይችላል ብሎ መግለፅ ይቻላል፡፡

- ነገሮችን በግልፅ ማየት፣ ነገሮችን እንዳሉ ማየት፤
- በጥንቃቄና ውጤታማ በሚያደርግ መንገድ ነገሮችን ማድረግ፤
- አንድ ነገር ሲደረግ የሁሉንም ደህንነት (ስለ ሁሉም ድህንነት) በአእምሮ ውስጥ ማኖር
- የአንድን ነገር ስብዕና በጥልቀት መረዳት፤
- መቼ ማድረግ እንደሚቻልና እንደማይቻል ማወቅ
- ምንም ነገር ቢነሣ ሰላም ባለው አእምሮ፣ በርህራሄ፣ ሁሉን አቀፍና ውጤታማ በሆነ መንገድ መያዝ መቻል፡፡
- ችግሮችን በአግባቡ መያዝና ማስወገድ መቻል፡፡

እንደዚህም ተብራርቶ እንደ ማክዶናልድ አባባል የእሱ አገላለጾች የጥበብን ጉዳይ በትንሹ የሚገልጹ ናቸው፡፡ ባልቲስና ስታውዲንገር በበኩላቸው፣ በ2000፣ የአሜሪካ የስነልቦና ማህበር በሚባለው ጆርናል ውስጥ ባሳተሙት መጣጥፍ ልክ እንደ ማክዶናልድ ሁሉ ጥበብን በጥልቀት አብራርተውታል፡፡ በመጣጥፋቸው ውስጥ የጥበብ ጽንሰ-ሀሳብ እንዲህ ተገልጧል፡፡

a. Wisdom is a concept that carries specific meaning that is widely shared and understood in its language based on representation. For example, wisdom is clearly distinct from other wisdom related psychological concepts such as social intelligence, maturity, or creativity. b. Wisdom is judged to be an exceptional level of human functioning. It is related to excellence and ideals of human development. c. Wisdom identifies a state of mind and behavior that includes that coordinated and balanced interplay of intellectual affective and motivational aspects of human functioning. d. Wisdom is viewed as associated with a high degree of personal and interpersonal competence, including the ability to listen, evaluate, and to give advice. e. Wisdom involves good intentions. It is used for the well being of oneself and others. Comprehensive characterization of wisdom can be deduced from cultural historical and philosophical analyses of the wisdom concept (it is general criterion outlining the nature of wisdom.

የባልቲስና ስታውዲንገር ጥቅስ ወደ አማርኛ ሲመለስ የሚከተለውን መልክ ይይዛል፡፡

ሀ. ጥበብ የተለየ ትርጉም የሚይዝ (ሁሉም የሚጋራውና የሚረዳው) ፅንሰ ሀሳብ ነው፡፡ ለምሳሌ ጥበብ፣ ከጥበብ ጋር ከሚዛመዱ ስነልቦናዊ ፅንሰ ሀሳቦች ማህበራዊ

ችሎታና ብስለት፤ እንዲሁም ከፈጠራ ሥራዎች ጋር ግልፅ ልዩነት አለው። ለ. ጥበብ ወደር የለሽ ሰብአዊ ግብር ነው ተብሎ ይታሰባል፤ ከምርጥ ችሎታና ሀሳብዊ የሰው ዕድገት ጋር ይዛመዳል። ሐ. ጥበብ ሰብአዊ አሠራርን፣ ተነሳሽነትን፣ ተፅዕኖ ፈጣሪነትን፣ ምሁርነትን የሚያካትቱ የአእምሮን ሁኔታና በሕርይን ይለያል። መ. ጥበብ የማዳመጥ ችሎታን፣ የመገምገም ችሎታን፣ የመምከር ተሰጥኦን፣ የሚጨምር ከፍተኛ ግለሰባዊና ጥንዳዊ ተወዳዳሪነት ሆኖ ይታያል። ሠ. ጥበብ ጥሩ አሳቢነትን ያጠቃልላል። ለራስና ለሌሎች ደህንነት ይጠቅማል።

በአጠቃላይ ሲታይ የጥበብ ትርጉም (ብያኔ) በዛ ይላል። ስለዚህ የጥበብን ምንነት በተለያዩ መንገዶች መግለጹ እንደተጠበቀ ሆኖ ከላይ ከተገለጹት በአጭሩ ሊወጣ የሚችለው ብያኔ ጥበብ ሁለገብ ብቃት የማዳበርና ለሁሉም ጉዳዮች የሚመጥንና ተገቢ መላ (ብልሃት) የመፍጠር ችሎታ ነው የሚል ይሆናል። እንዲህ ዓይነቱን ችሎታ ከሚያዳብሩት ነገሮች ውስጥ አንዱ ሚት ነው። ሚት በብዙዎቹ የእውቀት ዘርፎች ውስጥ ተጠላልፎ እንደሚገኝ ሁሉ ጥበብም በሚቶሎጂ ውስጥ ተጠላልፎ ይገኛል። ስለዚህ አንድ ሰው ሚታዊ ትርክትን በሚሰማበት ጊዜ ጥበብንም አብሮ ይቀስማል።

2.1.1.4. ሚት ከሌሎች ትርክቶች የሚለይበት ባህርያት

ዶይልና ፍላቴን (2004) በድረ-ገጽ ላይ ባቀረቡት ጽሁፍ ሚት በማንኛውም ህብረተሰብ ውስጥ እንደሚኖር በማመን ሚት የሰው ባህል የሚገነባበት መሰረት መሆኑን ካተቱ በኋላ በምእራቡ ባህል መሠረት ምሁራን ከሚት ጋር የሚያዛምዱአቸው ትርክታዊ ዘውጎች ፋቡላ (fable) መናፍስታዊ ተረት (fairy tale) ሀገረሰባዊ ተረት (falktales) ሳጋ (sagas) የጀግንነት ግጥም (epics) ሌጅንድ (legends) ወዘተ መሆናቸውን ይዘረዝራሉ። ተመሳሳይነታቸውንና ልዩታቸውን ለማሳየት ሲሞክሩ፤ ለምሳሌ ፋቡላ እንደ ሚት ተፈጥሮአዊ ቁሶችን ወይም እንስሳትን እንደ ገፀ ባህርያት ሲጠቀም ሰውኛ ባህርይ እንደሚያሳብስ፤ ነገር ግን ፋቡላ ግብረገባዊ (ሞራላዊ) መልእክት እንደሚያስተላልፍ፤ በዚህ ምክንያት አንዳንዴ ትምህርት ሰጪ (አስተማሪ) ተረት ተብሎ እንደሚጠራ፤ ሚት በተቃራኒው ቀጥተኛ የዚህ ዓይነት ትምህርታዊ ጉዳይ (didactic aspect) የሌለው መሆኑን ያብራራሉ።

ፋቡላና ሚት በትርክታዊ ገጽታቸውም ልዩነት አላቸው። በዚህ መሰረት ከጊዜና ቦታ አንፃር የፋቡላ መቼት በተሟላ ሁኔታ የሚቀርብ አይደለም። ለምሳሌ አህያና ጅብ ወንዝ ተገናኙ ብሎ ሊጀምር የሚችል ዓይነት ነው። ሚት ግን በታሪኩ የሚሳተፉትን ተዋንያን

(አምላክና ጀግኖችን) በስም ይጠቅሳል፤ መልክአምድሩንና የነገሮችን ግንኙነት ያቀርባል።

እነዚህ ጸሃፊዎች የመናፍስት ተረትንና ሚትን በማነፃፀር የመናፍስት ተረት ልክ እንደ ሚት ከመደበኛው ወጣ ያሉ ያልተለመዱ ፍጡራንና ክስተቶችን እንደገፀ ባህርያት የሚጠቀም መሆኑን ያወሳሉ። ነገር ግን እንደ ፋቡላ ግልፅ ያልሆነ መቼት የሚጠቀምና አንድ ጊዜ እንዲህ ሆነ የሚል ዓይነት አቀራረብ ስለሚከተል እዚህ ቦታ ላይ በተዘዋዋሪም ቢሆን ከሚት ጋር ልዩነት እንደሚፈጥር ይጠቁማሉ።

ሀገረሰባዊ ተረትን በሚመለከት ዶይልና ፍላቴን ሲያብራሩ ስለትርጉሙ በምሁራን መካከል ስምምነት የሌለውን ያህል የሀገረሰባዊ ተረትና ሚት ግንኙነትን በሚመለከትም ወጥ ስምምነት አለመኖሩን ይጠቅሳሉ። ምሳሌ ሲያቀርቡም የአሜሪካው ፎክሎርኛ ቶምሰን ሚትን የሀገረሰባዊ ተረት አንዱ አካል ሲያደርገው እንግሊዛዊው ኪርክ ደግሞ ሁለቱ የተለያዩ ሆነው የሚደራረቡ ናቸው እንደሚል ይጠቁማሉ። እንደ ቶምሰን ሁሉ ደስታ ደሳለኝ (2015:155) እና ዶናልድ (2014:10) ሚትን የተረት ዓይነት ያደርጉታል። ነገር ግን በዚህ ጥናት ግኝቶች መሰረት ሁለቱ ትርክቶች ሲነጻጸሩ ሚትና አገረሰባዊ ተረት በትርክታዊ ቅርጻቸው ተመሳሳይ ናቸው። ሁለቱም በንግግሮች መካከል ጉዳዩን ለማስታወስና ለማጠናከር፤ ሃሳብ አስቀይሮ ተቃራኒ አስተሳሰቦችን ለማስታረቅና ግትር ሀሳብ ወይም አቋም ለማለዘብ እንደምሳሌ ይነገራሉ። ነገር ግን አገረሰባዊ ተረት ከሚት በተቃራኒ ተራው ሰው የሚሠራውን ሥራ የሚሠሩ ገጸባህርያትንና ጥቅል አባባሎችን ይጠቁማል።

ተረት በአብዛኛው በሰዎች ወይም በእንስሳት ባህርያት ላይ ተመስርቶ ደግነትን ወይም ክፋትን ለማሳየት የሚሞክር ነው። ሚት ላይ ሲሆን ግን የዚህ ዓይነት ባህርይ ጎልቶ አይታይም። እንዲሁም አገረሰባዊ ተረት እንደ ሚት የምር ተደርጎ አይወሰድም ወይም የሚትን ያህል ኃይል የለውም ወይም የሚትን ያህል አይታመንም።

ወደ ሣጋ ስንመጣ አንድ ታሪካዊ ክስተትን መሰረት አድርጎ የሚፈጠር ትርክት ነው። ሳጋ ከሚት ጋር ሲነፃፀር እውነታነቱ የበለጠ የሚታወቅ ወይም የመታወቅ እድል ያለውና ታሪካዊ መቼት ያለው ነው። ቃሉ ከዱሮ ኖርስ የወጣ ሲሆን ትርጉሙም “የተባለ ነገር” እንደማለት ነው። ሳጋ በ13ኛው ክ/ዘመን የተጀመረ መሆኑ የሚታመን ሲሆን በ10ኛና 11ኛው ክ/ዘመናት የነበሩ የደሴቱ ጀግኖች ድርጊቶች ላይ ያተኩራል።

የጀግንነት ግጥም (Epic) ደግሞ ግጥማዊ ትረካ ነው። የጀግንነት ግጥም በትርክታዊ ቅርጽ ከሳጋ ጋር ይመሳሰላል። ነገር ግን የጀግንነት ግጥም በአብዛኛው በግጥም የሚቀናበር ስለሆነ ከሳጋ ይለያል። ከሚት ጋር ያለው ግንኙነት ደግሞ የእናትና ልጅ ዓይነት ግንኙነት ነው። ይህ ማለት የጀግንነት ግጥም በሚታወቁ ትርክቶች ላይ ሊመሠረት ይችላል ማለት ነው። ስለዚህ ልዩነታቸው በግልጽ የሚታይ ነው።

ሌጅንድ ከሚት ጋር ሲነፃፀር ልዩነታቸውን ማመልከት ይቻላል። ሌጅንድ ታሪካዊ መሰረት ያለው ባህላዊ ትረካ ተደርጎ ይታሰባል። ከዚህም ሌላ የሌጅንድ ጀግኖች (ተዋንያን) የሚሰሩትን ተራው ሰው ሊሰራው ይችላል። የሚት ተዋንያን ሥራ ሲሆን ግን በአብዛኛው ለተራው ሰው የሚቻል አይደለም፤ ክስተቱ የሚደግመበትም አጋጣሚ በቀላሉ አይፈጠርም። ሙሉጌታ ነጋሳ (2014:120) “The main genres of folk-narratives are categorized into three: folktale, myth and legend.” በማለት ሚትና ሌጅንድ የተለያዩ መሆናቸውን ያመለክታል። ስለዚህ ሚትና ሌጅንድ አንድ ዓይነት ሳይሆኑ የተለያዩ ናቸው።

ፓራብልና ሚት ሲነጻጸሩ በዋናነት ሚት አስተምህሮ ወይም ግብረገብ አይደለም። ይልቁን ፓራብል (ግብረ-ገባዊ ተረት) አስተምህሮ ወይም ግብረገብ የመሆን ባህርይ አለው። ለምሳሌ በመጽሐፍ ቅዱስ ውስጥ የአዲስ ኪዳንን ፓራብሎች መጥቀስ ይቻላል። በተጨማሪም በፓራብል የሚነሳው ጉዳይ በሌላ ምንጭም የሚታወቅ ዓይነት ሲሆን በሚት የሚነሳው ጉዳይ ግን ማረጋገጫ የሚቀርብበት አይደለም።

2.1.2. ሚትን የዱሮ ነገር ብቻ አድርጎ መደምደም የማይቻል ስለመሆኑ

ሊዮናርዶና ሚካኤል (2003) በድረ-ገጽ ጽሁፋቸው አማካይነት ኢልውድን ይጠቅሳሉ። ኢልውድ ሚት ድሮም የነበረ አሁንም የሚኖር ቋሚ (Static) ትረካ ነው ብሎ መከራከሩን ሁለቱም ምሁራን ይጠቅሱና የእሱ ክርክር መሻሻል እንደሚገባው ይጠቁማሉ። በእነሱ አባባል ሚቶች ባህል እንደ ቀኖና የሚወስዳቸው ከመሆናቸውም በላይ ተሰጥኦ ባላቸው ታሪክ ተናጋሪዎች የሚቀናበሩ፤ በህዝብ የሚታመኑና ለሕዝብ ትርጉም የሚሰጡ ገዥ ቁምነገሮች ናቸው። እነዚህ ሚታዊ ታሪኮች በሕዝቡ ፍላጎት የሚታደሱና የሚለመዱ ናቸው። ከዚህ መረዳት የሚቻለው ሚት እንደፈለገ በራሱ ጊዜ በማንኛውም ታሪክ ውስጥ የሚወሰን ትርክት ሳይሆን በተጠቃሚዎቹ እየተተገበረና ለውጥ እያሳየም የሚሄድ የትውፊት ምድብ ነው።

ዊሊያም ባስኮም (1965:1) ሚትን ሲገልጽ “Myths are prose narratives which, in the society in which they are told, are considered to be truthful accounts of what happened in the remote past.” በማለት ስላለፈው ጉዳይ ብቻ የሚያወሳ ትርክት አድርጎታል። ይሁን እንጂ ላንግ (1897: VIII) “The most usual habits of mind in our own day are the theoretical and analytical habits. Dissection, vivisection, analysis-those are the processes to which all things not conclusively historical and all things spiritual are bound to pass.” በማለት የባስኮምን ሀሳብ ያፈርሳል።

የላንግ አባባል ወደ አማርኛ ሲመለስ “ባለንበት ዘመን በጣም የታወቁት የአእምሮ ልማዶች የትወራና የትንተና ልማዶች ናቸው። ታሪካዊ መደምደሚያ የማይሰጣቸው የምርምር፣ የሙከራና የትንተና ሂደቶችና መንፈሳዊ የሆኑ ነገሮች በሙሉ ካለፈው ጋር እንዲዛመዱ ይደረጋል” የሚል ነው።

ላንግ ክርክሩን የበለጠ ሲያጠናክር በዚህ በ20ኛው ክፍለ ዘመን የግሪኮችና የሮም የዱሮ አምላኮች፣ የግብፅና የእንግሊዝ ዘር አምላኮች ተረስተዋል ወይም ሊረሱ ይችላሉ ብለን እናስብ ይሆናል ይልና ነገር ግን በርካታ ጽሁፎችን ስናነብና የእለት ተእለት የሰው ልጆችን አነጋገር ስንመረምር ሚትን ጨምሮ ከውስጣቸው መንፈሳዊ ጉዳዮች እንደማይታዩ እንገነዘባለን ይላል። ቀላል ምሳሌ ሲያቀርብም በቴርሞሜትርና በባሮሜትር ውስጥ የሚገኘው ብርማ ቁስ ሜርኩሪ (የጁፒታር ልጅና የንግድ አምላክ) ተብሎ ሲጠራ በአስተሳሰብ ደረጃ ብቻ ሳይሆን በቁሳቁስ ደረጃም ሳይንስ ከመንፈሳዊነትና ከሚት ሊርቅ እንዳልቻለ ይጠቁማል።

በአስተሳሰብ ደረጃ የምንጠቀምባቸውን ስያሜዎች ሲጠቁም የጋዜጦችን ስሞችና የተከራካሪ ህብረተሰብን በእንግሊዝኛ “አርግዩስ” ብለን ስንጠራ አርግዩስ ባለብዙ አይን አምላክ መሆኑን ሳንገነዘብ እንቀራለን ይላል። አባባሉ በእንግሊዝኛ “We accept the names of newspapers and debating societies as being the Argus without perhaps quite realizing who Argus, the many-eyed was.” ይላል።

እዚህ ላይ የዶይል እና ላንግ ክርክሮች የሚደገፉ ናቸው። ሚት የድሮ ጉዳይ ብቻ መሆን አለመሆኑን ለማረጋገጥ ስንነሳ እነዚያ ዱሮ የተፈጠሩ ሚቶች በዛሬው 21ኛው ምዕተ ዓመት ዋጋ ያላቸውና አገልግሎት በመስጠት ላይ የሚገኙ ሆነው እናገኛቸዋለን። በዚህ ብቻም ሳያበቃ ሚት ዛሬም ይፈጠራል፤ በሚቀጥለው ትውልድ አማካይነትም መፈጠሩ ይቀጥላል። ስለዚህ ሚትን የዱሮ ነገር ብቻ አድርጎ መደምደም ተገቢ አይሆንም።

በ20ኛው ክ/ዘመን መጀመሪያ ላይ ሚቶሎጂን አስመልክተው ስራዎቻቸውን ካሳተሙት ምሁራን መካከል ስፔንስ (1921:5) አንዱ ተጠቃሽ ሲሆን ሚቶሎጂ ከህብተረሰብ ሳይንሶች ውስጥ አንዱ መሆኑን አጉልቶ አሳይቷል። ሚትን የሚቀርጹ ልዩ ቁሳዊና ማህበራዊ ሁኔታዎችን ባለመረዳት ከእሱ የቀደሙ ምሁራን በአብዛኛው ሚትን የዱሮ ነገር (historical) አድርገው እንዳቀረቡት ሳይሆን ስፔንስ እንዳቀረበው ከ1900 በኋላ እስከ 1920ዎቹ ድረስ ሚቶሎጂ ከእህት ሳይንሶች ከፎክሎርና ንፅፅሮሻዊ ሃይማኖት ጋር ፈጣን እድገት በማሳየት ከጥንታዊነት ባህርይ ወጥቶ እንደ አዲስ ሳይንስ መታየት ጀምሯል።

ስፔንስ ሚት ከትውፊታዊ (traditional) ሳይንሶች አንዱ መሆኑን ከጠቆመ በኋላ የማህበረሰብ ሚት፣ ተረትና ሌጅንድ በትውፊታዊ ትርክት ቅርጽ እንደሚገለፁ ወይም ትውፊት በሚለው ስያሜ ስር እንደሚጠቃለሉ ፍንጭ ይሰጣል። እዚህ ላይ የስፔንስ አስተሳሰብ ከቀደሙት ምሁራን አንፃር ሲገመገም ምጥቀት ያለው ሆኖ ይታያል። ሚትን እንደ ሳይንስ መቁጠሩ ወይም ከሳይንስ ዘርፎች አንዱ ነው ማለቱ በደፈናው “ሚት የዱሮ ነገር ነው” የሚለው አስተሳሰብ እንዲቀየር ያደረገ ትልቅ እመርታ ነው።

በሌላ በኩል ከድረ-ገጽ የተገኘው የሃይግሪን (2012) ጽሁፍ በተወሰኑ አገሮች ውስጥ “በጥንታዊዎቹ ሚቶች ማመን እየቀነሰ መጥቷል፤ ሚትም በእውነት ተተክቷል” የሚሉ አባባሎች ቢኖሩም ነገሮችን ለመግለፅና ህብረተሰብን ለመቅረፅ ሚቶሎጂ በዘመናዊውም ዓለም መፈጠሩ እንዳልቀረ ያስገነዝባል። በመሰረቱ ሚቶሎጂ በግድ እውነተኛ መባል ወይም የትክክለኛ ታሪክ መግለጫ መሆን አይጠበቅበትም። ይልቁን ተደራሲያኑ በሚቀበሉትና በሚረዱት ታሪኮች አማካይነት የህብረተሰብን ማንነት የማጠናከሪያና ግንኙነታቸውን የማጥበቂያ ዘዴ ሆኖ ማገልገል ይጠበቅበታል።

ሌላው በዚህ ዘመንም ቢሆን ሚት በተለያዩ ፎርሞች የሚፈጠር መሆኑን ማሳያ የሚሆነው የኢንተርኔት ኮንስፖይራሲ ቲዎሪ ነው። የአሜሪካው ፕሬዚዳንት ቡሽ ኢራቅን መውራራቸው ተገቢ መሆኑን ለማሳመን ኢራቅ ጅምላ ጨራሽ የጦር መሳሪያ አላት የሚል ትርክት ፈጠሩ። ይህ ትርክት በ20ኛው ክፍለ ዘመን መጨረሻ ከተፈጠሩት የሚት ትርክቶች አንዱ ነው ሊባል የሚችል ነው።

ሌላው የዩ.ኤስ. ጉዳይ ነው። ቶማስ (2000: IX) በሊዊስ መጽሐፍ ውስጥ “UFOs: Folklore of the Space Age” በሚል ርዕስ ባቀረበው መጣጥፍ “Ever since pilot Kenneth Arnold sighted nine shiny objects that ‘skipped like saucers’ over the Ridges of Mt. Rainier on June 24, 1947,

unidentified flying objects (UFOs) or flying saucers have held center stage in popular belief and imagination.” በማለት ገልጧል። የቶማስ አባባል ወደ አማርኛ ሲተረጎም ኬኔት አርኖልድ የተባለ አይሮፕላን አብራሪ ዘጠኝ የሚያብረቀርቁና የተያያዙ የስኒ ማስቀመጫ ወይም የዲስክ ቅርጽ ያላቸው የሚመስሉ፤ ሆኖም ለመለየት የሚያስቸግሩ በራሪ አካላት በሬይኒየር ተራራ ላይ ሲበሩ አይቻለሁ ካለ ከሰኔ 24/1947 ጀምሮ የዩ.ኤ. ጉዳይ በሰዎች እምነትና ምናብ ውስጥ ቦታ እየያዘ መጥቷል የሚል እንድምታ አለው። ይህ ትርክት በመጽሐፍ፣ በጋዜጣና በመጽሔት፣ በቴሌቪዥንና በሬዲዮ እንዲሁም በኢንተርኔት በመላው ዓለም ተሰራጭቶ ሕዝብ አምኖ ተቀብሏል። ስለዚህ የዩ.ኤ. ትርክት የሚት መመዘኛዎችን ስለሚያሟላ ከሚት ጎራ የሚመደብ ነው።

በጊዜያቸው እነማርክስ፣ ኤንግልስና ሌኒን ሳይንስ፣ ንቃተ ህሊና፣ ቁስ አካል ወዘተ... የሚሉ ፅንሰ ሃሳቦችን እየተጠቀሙ አብዮታዊ ቋንቋ ሚትን የማያውቅ ቢያስመስሉም የመንግስት አልባ ስርዓት ወይም የኮሚኒዝም ምሥረታ ትርክታቸው ሚት ከመባል የሚያመልጥ አይደለም። የክዋክብቶችንና ፕላኔቶችን ርቀትና ስፋት የሚያወሱ ወይም የፕላኔቶችን ቅዝቃዜና ሙቀት የሚተርኩ ሳይንሳዊ ግምቶች (assumptions) መላምቶች (hypotheses) የሚት መመዘኛዎችን እስካሟሉ ድረስ ከሚት ምድብ ሊሆኑ ይችላሉ።

በመሆኑም ሣሃን (1901: XVI) እንዲህ ብሎ ይደመድማል። “... man kind makes up these myths forever; even today we find such stories in all parts of the world”፤ (መቼውንም ቢሆን ሰዎች ሚቶችን ሲፈጥሩ ይኖራሉ፤ ዛሬም ቢሆን በሁሉም የዓለም ክፍሎች እንደዚህ ዓይነት ተረኮችን እናገኛለን) ይላል።

2.1.3. የሚት ክፍፍል

ሚትን በሚመለከት የተለያዩ ቲዎሪዎችና አስተሳሰቦች በመኖራቸው እነሱን መሠረት ባደረገ መልኩ ሚት በተለያዩ ፈርጆች ተከፋፍሎ ተጠንቷል። የክፍፍሉ ሁኔታ እንደ የትምህርት መስኩ ባህርይና እንደ አጥኚው ንድፈ-ሀሳባዊ አጠቃቀም ልዩነት የሚያሳይ በመሆኑ በርካታ የሚቶሎጂ ፈርጆች (ክፍሎች) ተመስርተዋል። አንዱ የአከፋፈል ዘዴ ሚቱ ስለ ምን ወይም ስለ ማን ይተርካል? የሚለውን መሠረት የሚያደርግ ሲሆን በዚህ መሠረት የአፈጣጠር ሚት (Cosmological or nature myth), የአመሠራረት ሚት (Foundation myth), ሥነ-አእምሮአዊ ሚት (Psychological myth), መንፈሳዊ (ሃይማኖታዊ) ሚት (Spiritual or Religious myth), ፍልስፍናዊ ሚት (Philosophical myth), ርዕዮተ ዓለማዊ ሚት (Ideological myth), የሥነ-አረዳድ ሚት (Cognitive myth) እና የመሳሰሉት ፈርጆች

ተፈጥረዋል። ሌላው የአከፋፈል ዘዴ ሚቱ በየትኛው አካባቢ ላይ ትኩረት ያደርጋል? የሚለውን መሠረት ያደረገ ሲሆን ሚትን በመልክ-አምድር የሚከፋፍል ነው። ለምሳሌ የእጅግ ሚቶሎጂ፣ የግሪኩ-ሮማን ሚቶሎጂ፣ የኖርስ ሚቶሎጂና የመሳሰሉትን ክፍፍሎች መጥቀስ ይቻላል።

እንዴት? ተረከው፣ ለምን? ተረከው (ዓለማው ምንድነው?) የሚሉትን ጥያቄዎች መነሻ አድርጎ ለሚቶሎጂ ክፍፍል የሚሰጥ አቀራረብም አለ። እንዴት? ተረከው የሚለው አውድን እንዳይዘነጋ ስለሚያደርግና ለምን? ተረከው (ዓለማው ምንድነው?) የሚለው ተግባር እንዲቃኝ ስለሚረዳ በዚህ ጥናት ውስጥ ሚትን ለመተንተን ጥቅም ላይ ውሏል።

2.1.4. የሚት ተግባራት

ጥንቶች ኪርክን ዋቢ አድርጎ፣ ኪርክ በሚት ተግባራት ላይ የተመሠረቱ የሚት ብያኔዎችን በሦስት ምድቦች ከፍሎ ማቅረቡን ይጠቁማል። የመጀመሪያ ምድብ ውስጥ የሚካተቱት ሚቶች የሚያዝናኑ ናቸው ሲል በሁለተኛው ምድብ ውስጥ ተገቢነትን የሚገልጹ ሚቶች መካተታቸውንና በ3ኛው ውስጥ ገላጭ ወይም ግምታዊ ሚቶች መኖራቸውን ይገልጻል። ጥንቶች በእነዚህ ሀሳቦች ላይ ኪርክን ጠቅሶ የጻፈው እንዲህ ይላል።

*In his book on the meaning and functions of myth, G. S. Kirk proposed three main categories of myths. His first category is myths told for entertainment. This is a reminder that myths may be sacred, but they are not necessarily solemn. The validity of this category might be challenged, but some cultures do seem to have told one version of a myth for entertainment while another, more secret version, was used in ritual. Kirk's second category includes operative ... or validatory myths. These are stories about things that may not have really happened, but the stories themselves are thought to have power to transform the real world. Such myths "tend to be repeated regularly on ritual or ceremonial occasions . . . to bring about a desirable continuity in nature or society." Myths that are used to justify and maintain a particular institution or state of affairs are sometimes known as **charter myths**. In Kirk's third category are explanatory or speculative myths. These may be simple **etioloical myths** that explain the origin of an object, custom, or natural feature. (Pinch 2002:1)*

የጥቅሱ የአማርኛ ትርጉም እንዲህ ይላል፡፡

በሚቶች ትርጉምና ተግባሮች ላይ ተመስርቶ በተዘጋጀው መጽሐፍ ውስጥ ኪርክ ሚቶች በሦስት ምድቦች እንደሚመደቡ ሀሳብ አቅርቧል፡፡ የመጀመሪያ ምድብ ሚት ለማዘናናት ይነገራል የሚል ነው፡፡ ምናልባት የግድ ባይሆንም ይህ ምድብ ሚት ሃይማኖታዊ ነው የሚለውን የሚያስታውስ ነው፡፡ የዚህ ምድብ ተገቢነት ሊያከራክር ይችላል፤ ግን በተወሰኑ ባህሎች ውስጥ ሚት ለመዘናኛ ሊነገር ይችላል፡፡ ሌሎች ሚቶች ደግሞ በሥርዓተ አምልኮ ውስጥ ሊያገለግሉ ይችላሉ፡፡ የኪርክ ሁለተኛው ምድብ የሚትን ተግባራትና ተገቢነት የሚያቅፍ ምድብ ነው፡፡ እነዚህ ተረኮች በእውነት ስለአልተደረጉ ነገሮች ሊሆኑ ይችላሉ፡፡ ነገር ግን ተረኮቹ ራሳቸው እውነተኛውን ዓለም የመለወጥ ኃይል እንዳላቸው ይታሰባል፡፡ እንደዚህ ዓይነት ሚቶች ቀጣይነታቸውን ለማረጋገጥ በሥርዓተ-አምልኮና በበዓላት ላይ ተደጋግመው ይቀርባሉ፡፡ ያንድን ተቋም ወይም ጉዳይ ተቀባይነት ለማስቀጠል አሳማኝ ምክንያት የሚያቀርብ ሚት አንዳንድ ጊዜ ቻርተር ሚት ይባላል፡፡ በኪርክ ሦስተኛው ምድብ ውስጥ ገላጭ ወይም ግምታዊ ሚቶች ይመደባሉ ይላል፡፡ እነዚህ ሚቶች በቀላሉ የነገሮችን አፈጣጠር የሚገልጹ የአመሠራረት ሚቶች ናቸው ማለት ይቻላል፡፡

የግሪክ ዘመን አብቅቶ ሮማዊያን በግሪክ እግር ከተተኩ በኋላ የሚት ጉዳይ ተዘንግቶ የቆየ ሲሆን ከ15ኛው ክፍለ ዘመን በኋላ እንደገና አንሰራርቶ ነበር፡፡ በተለይም አንዳንድ ለየት ያሉ የጥንት ጽሁፎች መገኘት የሚት ጉዳይ ትኩረት እንዲያገኝ አድርጓል፡፡

ሊንኮልን (1999:47-48) እንዳለው በ1457 አኒያስ ሲልቪያስ ፒኮሎሚኒ በተባለ አጥኝ ለህዝብ ይፋ የተደረገው የታሲታስ ጀርመኒያ ታሪክ አንዱ ነበር፡፡ የታሲታስ መገኘት በሜዲትራኒያን ምኖፓልነት ተይዞ የነበረውን የጥንታዊ ታሪኮች [ሚቶች] የባለቤትነት ድርሻ ለጀርመን፣ ለስካንዲኔቪያን፣ ለደችና ለአንግሎ-ሳክሰን በማጋራት ክብራቸውና ማንነታቸው ባለፈው ታሪካቸው ውስጥ እንደሚገኝና ከዚያ እንደሚመነጭ አሳውቋል፡፡ ሊንኮልን እንደገና እንዲህ ሲል ሌላ ምንጭም ይጠቁማል፡፡

Among the most resourceful was Annius of Viterbo (Giovanni Nanni), who in 1512 published what he claimed, was a rediscovered manuscript of Berosus, the preeminent Babylonian historian. Using this persona, he described a noble German culture that from time immemorial flourished between the Rhine and the Danube, where it was founded by Tuyscon, son of Noah. (Lincoln 1999:49)

የዚህ ጥቅስ የአማርኛ ትርጉም የታዋቂው የባቢሎናዊያን የታሪክ ሰው፣ የቤሮሱስ የእጅ ጽሁፍ ነው ተብሎ በ1512 የታተመው የአኒቦስ ቪተርቦ (ጆቫኒ ናኒ) ሌላም ምንጭ ነበር። ቪተርቦ ይህንን ምንጭ (ጽሁፍ) በመጠቀም በራይንና ዳኑብ መካከል ተስፋፍቶ የሚገኘው አስደናቂው የጀርመን ባህል በተይስኮን (የኖህ ልጅ) የተመሰረተ ወይም የተጀመረ ነው ይላል።

የዚህ ዓይነት አስተሳሰብ በእነ ጎትፍሬድ ሄርደር ቲዎሪ ተጠናክሮ የቮልኪሽ ት/ቤት እስከ መመስረት መድረሱን ሊንኮልን ይጠቁምና በት/ቤቱ የአንድን ሕዝብ ሚት፣ አመለካከት፣ አቋምና አመል የሚቀርፁ ባህል፣ ቋንቋ፣ ልማድና መልከአምድር በማጥናትና ጥንታዊ ታሪኮችን በማዳበር (በማጠናከር) የራስን ማንነትና አመጣጥ ማወቅ ይቻላል የሚል ቲዎሪ መዳበሩን ያብራራል። ጥንታዊ ታሪኮችን በመፈለግና በማጥናት የራሳቸው ብሔር ከመጀመሪያዎቹ ሰዎች (ዘሮች) ሲወርድ ሲዋረድ የመጣ መሆኑን ለማሳመን የጀርመን ምሁራን በቲዎሪው ተጠቅመዋል። በተለይ የሄርደር ጥረት የአንድን የህዝብ የተለየ ባህርይ በመፈለግ (በማግኘት) ያንን ባህርይ ይዞ በሚቶሎጂዎቻቸው ውስጥ በማለፍ የበላይነት የነበረውን ዘር የመለየት ግብ የማሳካት ተግባር በመሆኑ የጀርመኖችን የዘረኝነት ስሜት ቀስቅሷል ተብሎ ይተቻል። ይህ የቲዎሪው እንከን ሆኖ የሚጠቀስ ነው። በእርግጥም ባህል፣ ሚቶሎጂና ቋንቋን በማጥናት ማንነትን ማወቅ የሚደገፍ ሆኖ ሳለ ጉዳዩን ወደ ዘረኝነት ጫፍ መውሰድ ተገቢ አልነበረም።

ቫውግሃም (1919) የሃይማኖት ንፅፅራዊ ጥናት በሚለው መጽሐፉ ውስጥ ሚት በሁሉም ጉዳዮችና ሃይማኖትን ጨምሮ በሁሉም የትምህርት መስኮች ውስጥ ተጠላልፎ የሚገኝ መሆኑን ይጠቅስና ሚት ለእውነታ መሰረት ሆኖ እንደሚያገለግል እምነቱን ይገልጻል።

ቴይለር (1871:2-3) ከሃይማኖቶች ታዋቂ (ትልቁ) ዶክትሪን የሆነውን ከሞት በኋላ ሕይወት ዶክትሪን (አስተምህሮ) በመተንተን ከዚህ ጋር ተያያዥነት ያላቸውን ሚቶችና ትረካዎችን በማቅረብ ከቀድሞዎቹ አመለካከት አንፃር ትረካዎቹ ምክንያታዊ መሆናቸውን በማረጋገጥ ጽፏል። ይህም ሚት በሃይማኖት ውስጥ የሚጫወተውን ሚና ያሳያል። ቴይለር (1871:292) በተጨማሪ እንደጠቆመው የመጽሐፍ ቅዱስ ታሪኮች በትንሹ እየተቆነጠሩ ቅን የሚባሉት ታሪኮች ብቻ ተወሰዱና ተፃፉ እንጂ ምንጫቸው (መሰረታቸው) ሚት መሆኑን ያስረዳል።

ስፔንስ (1921:11) የሚቶሎጂን ተግባር ሲገልፅ ስለሚቶች ወይም ከመጀመሪያዎቹ የሰው ዘር ሃይማኖታዊና ሳይንሳዊ ልምዶች ጋር ስለተያያዙ ተረቶች ለመመራመር የሚያግዝ

መሆኑን “The function of mythology is the investigation and explanation of myths or tales relating to the early religious and scientific experiences of mankind.” በማለት ይገልጻል።

አፈ-ታሪክን ከፎክሎር አጣምሮ ያጠናው ቫንሲና (1985:21) በዓለም ላይ የሚገኘው ማንኛውም ህብረተሰብ የዓለም አመሠራረትንና የሰው ልጅ አፈጣጠርን የሚገልጽበት የራሱ ትውፊት እንዳለው በማመልከት፤ ይህ የአመሰራረት ወይም የአፈጣጠር ትውፊት በአንትሮፖሎጂስቶቹ ስያሜ ሚት እንደሚባል ሲገልጽ “Every community in the world has a representation of the origin of the world, the creation of mankind, and the appearance of their own particular society and community. Such traditions of origin or genesis are what Anthropologists term myth.” ብሏል። ቫንሲና በዚህ እይታው ላይ በማክል የአመሰራረትና አፈጣጠር ሚት ለአፈ-ታሪክ እንደምንጭ ሊያገለግል እንደሚችል አስምሮበታል።

ሊንች (2004:Vi) የአፍሪካ ሚቶሎጂ ከ “ኤ” እስከ “ዜድ” በሚለው መጽሐፉ ውስጥ ስለ ሚቶሎጂ ተግባር በአጭሩ ሲያብራራ፤ ሰዎች ሚቶሎጂንና መንፈሳዊ ስነ ስርዓትን ማህበረሰባዊና የማንነት ስሜት ለመፍጠርና በዓለም ላይ የራሳቸውን ቦታ ለማወቅ (ለመረዳት) ይጠቀሙበታል። እነዚህ መሳሪያዎች ማለትም ሚቶሎጂና መንፈሳዊ ስነ ስርዓቶች ባህላዊ ትውፊቶችን ለማቆየትና በሕዝቦች ሕይወት ውስጥ በጣም አስፈላጊ የሆኑ ነገሮችን ለመግለፅ ያገለግላሉ።

ሊንች አያይዞ ሚቶችን የምናነብበት ምክንያት ሲገልፅ “...we read myths not only to learn about the culture in which the myth is organized, but to discover what was in the hearts and minds of the myth makers” በማለት ሚትን ስናጠና ሚቱ የተገኘበትን ባህል ለማወቅ ብቻ ሳይሆን በሚት ሰሪዎች አእምሮና ልብ ውስጥ ያለውን ቁም ነገር [ጥበብ] ለማግኘት መሆኑን ያስረዳል። እንዲሁም የአፍሪካ ሕዝቦች ሚቶች ኑሮና ብልሃታቸውን (የሕይወት መንገዳቸውን) እና አመለካከታቸውን በጨረፍታ ያሳዩናል በማለት ሊንች ይጠቁማል።

ፍላቴን (2004) በድህረ ገጽ ላይ ባወጣው መጣጥፍ (article) የሚቶሎጂ ተግባራትን ሲዘረዝር ሚት ተፈጥሮአዊም ይሁን ባህላዊ እውነታዎችን ለማብራራት (ለመተርጎም) ይረዳል፤ በባህላዊ የትምህርት ስርዓት ውስጥም ሚት በጣም አስፈላጊ ሚና አለው በማለት ይጠቁማል።

ሌላው የሚት ተግባር በሚት ውስጥ የሚጠቀሱ አምልኮያዊ ክበራዎችን ተገቢነት ማሳመን ነው። አምልኮዎች ለመጀመሪያዎቹ ድርጊቶች ማስታወሻ ተደርገው ይወሰዳሉ። እንደ

ፍላጎትን አባባል ሚት ነገሮችን ለመግለፅ፣ የታመመውን መንፈስ ለማዳን፣ የዱሮን ለማደስና ለማነቃቃት (ለማነሳሳት) ከፍተኛ ሚና ይጫወታል።

ማጉሊክ (nd) ሚት ተፅዕኖ የሚያሳድር ታሪክ ሆኖ ስለ ሰውና ዓለም አፈጣጠር የሚናገር ነው ትላለች። በተጨማሪም በተለያዩ ምሁራን የተሰጡትን ብያኔዎች ጨምታ የሚከተለውን ጽሁፍ አስፍራለች። “Myths are symbolic tales of the distant past (often premordial times) that concern cosmogony and cosmology (the origin and nature of the universe), may be connected to belief systems or rituals, and may serve to direct social action and values.”

ይህ ጥቅስ ወደ አማርኛ ሲተረጎም ሚቶች ያለፈ የሩቅ ዘመን ወይም የቅድመ ታሪክ ጊዜ ተምሳሌታዊ ተረቶች ሆነው ኮስሞጎኒና ኮስሞሎጂን (የአፈጣጠርና የዓለም ተፈጥሮን) የሚመለከቱ ምናልባትም ከእምነት ስርዓቶች ወይም ከመንፈሳዊ ስነ ስርዓቶች ጋር የሚገናኙና ማህበራዊ ድርጊቶችንና እሴቶችን ለመምራት የሚያገለግሉ ናቸው ይላል።

ዶይል (2004) የድረ ገጽ ጽሁፉ ላይ ሁለንታ (universe) እና በውስጡ ላሉት ነገሮች በሙሉ ምክንያት ለመስጠትና ለመግለፅ ሚቶሎጂ ጠቀሜታ አለው በማለት የሚቶሎጂን ተግባር ይጠቁማል። ዶይል እንደሚያረጋግጠው ሚቶሎጂ በዘመናዊው ህብረተሰብ ውስጥ ከሳይንስ፣ ከመንፈሳዊ ትምህርት፣ ከኃይማኖትና ከታሪክ ያላነሰ ተግባር አለው ይላል።

ካምቤል (1949:3) በበኩሉ “It would not be too much to say that myth is the secret opening through which the inexhaustible energies of the cosmos pour into human cultural manifestation.” (ሚት በሰው ልጅ ባህላዊ መገለጫዎች ውስጥ የሚቀዱ የሁለንተና የማያልቁ ጉልበቶች ምስጥራዊ አሸንዳ ነው ቢባል አይበዛበትም) በማለት የሚትን ምጥቀት ለማሳየት ሞክሯል።

ካምቤል ሀሳቡን በማስፋት ሚት ህብረተሰብን በመቅረጽ ረገድ ምን ያህል መሠረታዊ እንደሆነ ሲገልጽ “Religions, philosophies, arts, the social forms of primitive and historic man, prime discoveries in science and technology..., boil up from the basic, magic ring of myth” “ሃይማኖቶች፣ ፍልስፍናዎች፣ ኪነጥበባት፣ ማህበራዊ ቅርጾች፣ ሳይንሳዊ ግኝቶችና ቴክኖሎጂዎች ከሚት ምትሃታዊ ቀለበት ውስጥ የሚፈልቁ ናቸው” ብሏል። የካምቤል አባባል የግነት ቃላት ቢኖሩበትም በስህተት ላይ የተመሠረተ አይደለም። ምክንያቱም ሚት የሃይማኖቶች፣ የፍልስፍናዎች፣ የኪነጥበባት ወዘተ መሠረት መሆኑን ያሳያል።

2.1.5. የሚት ሥነ-አመክንዮ ያዊ መመዘኛዎች

ማጉሊክ (nd) የበርካታ አጥኚዎችን ሥራዎች መርምሮ በድረ-ገጽ ላይ ባሰፈረችው ጽሁፍ የሚከተሉትን የሚት ዓይነተኛ ጠባዮች (characteristics of myth) በዝርዝር አስቀምጣለች። እነዚህ የሚት ባህሪያት ፍጹማዊ ወይም ሁሉን አቀፍ አለመሆናቸውንም ማጉሊክ ታምናለች። የሚት ጠባዮች ተብለው በማጉሊክ የተዘረዘሩት የሚከተሉት ናቸው።

1. A story that is or was considered a true explanation of the natural world (and how it came to be) = የተፈጥሮአዊ ዓለም እውነተኛ መግለጫዎች የሆኑ ተረኮች ናቸው ተብሎ ይታሰባል።

2. Characters are often non-human – e.g. gods, goddesses, supernatural beings, first people = ሁሉም ተዋናዮቹ ሰዎች አይደሉም- ለምሳሌ አምላካት ልዕላ-ሕየው፤ የመጀመሪያዎቹ ሰዎች ናቸው።

3. Setting is a previous proto-world (somewhat like this one but also different) = መቼቱ የዱሮ ነው፤ ምናልባትም ዓለም ሲፈጠር።

4. Plot may involve interplay between worlds (this world and previous or original world) = ሴራው (ንድፉ) በሁለት ዓለማት መካከል ያለውን መስተጋብር ያቅፋል (ይኸኛውን ዓለምና የዱሮውን ዓለም)

5. Depicts events that bend or break natural laws (reflective of connection to previous world) =ተፈጥሮአዊ ህጎችን የሚያዛቡ ወይም የሚሰብሩ ሁኔታዎችን ይገልጻል (ከዱሮ ዓለም ጋር የተሳሰሩ ግንኙነቶች ነጸብራቅ ነው)

6. Cosmogonic/metaphysical explanation of universe (formative of worldview) = ፍልስፍናዊ የሁለንተና መግለጫዎች (በአመለካከት ላይ ተጽእኖ ፈጣሪ) ናቸው።

7. Functional: “Charter for social action” – conveys how to live: assumptions, values, core meanings of individuals, families, communities = ብዝሃ-ግብር፡ “የማህበራዊ ድርጊቶች ቻርተር”- አኗኗርን፤ ግምቶችን፤ እሴቶችን፤ ስለ ግለሰቦች ጥልቅ ትርጉሞችን፤ ስለ ቤተሰብና ህብረተሰብ ሁኔታ ያሳያል።

8. Evokes the presence of mystery, the Unknown (has a “sacred” tinge) = ምስጢራዊ ስለሆኑ ወይም ስለማይታወቁ ጉዳዮች ይሰብካል (በመጠኑ ሃይማኖታዊነትን ያዘለ ለማለት ነው)

9. Reflective and formative of basic structures (dualities: light/dark, good/bad, being/nothingness, raw/cooked, etc.) that we must reconcile. Dualities often mediated by characters in myths = የመሠረታዊ መዋቅሮች ነጸብራቅና በእነዚህ መሠረታዊ መዋቅሮች ላይ ተጽእኖ የሚያሳድር ነው፤ (ተቃራኒ መንታዎች ብርሃን/ጭለማ፣ ጥሩ/መጥፎ፣ ህያውነት/ባዶነት፣ ጥሬ/ብስል፣ ወዘተ)

10. Metaphoric, narrative consideration/explanation of “ontology” (study of being). Myths seek to answer, “Why are we here?” “Who are we?” “What is our purpose?” etc. – Life’s fundamental questions = ተምሳሌታዊ ትርክት ግንዛቤ ያገኛል (የሥነ-ህላዌ መግለጫ ነው) ሚቶች እዚህ የሆነው ለምንድነው፣ እኛ ማን ነን፣ ዓላማችን ምንድን ነው፣ ለሚሉት የህይወት መሠረታዊ ጥያቄዎች መልስ ይፈልጋል።

11. Sometimes: the narrative aspect of a significant ritual (core narrative of most important religious practices of society; fundamentally connected to belief system; sometimes the source of rituals) = ከስረ መሠረቱ ከእምነት ሥርዓት ጋር የሚያያዝና አንዳንድ ጊዜ የከበራዎች ምንጭ የሚሆን የህብረተሰብ ሃይማኖታዊ ድርጊቶች እምብርት ነው።

ሚትን ከሌሎች ትርክቶች ለመለየት የሚት ተመራማሪዎች ብዙ ቢሠሩም መመዘኛ ነጥቦችን በአግባቡ አላስቀመጡም። ከዚህ በላይ በማጉሊክ የተጠቀሱት 11 የሚት ባህርያት የሚትን ምንነት በተወሰነ ደረጃ የሚገልጹ እንጂ የሚት መመዘኛ ለመባል የሚበቁ አይደሉም።

ስቲፊን ስቲነድ (www.creationmyths.org/mythlogics-1.htm) በፍጥረታት ሚቶች ውስጥ ያለውን የአስተሳሰብ ንድፍ የሚያጠና ስዊድናዊ “The Logics of Myth” በሚል ርእስ ሥር የሚትን ልዩ ባህርያት የሚገልጹ ናቸው ያላቸውን ስድስት ነጥቦች አዳብሮ ነበር። ስቲነድ ያዳበራቸው ስድስት ነጥቦች ሚት ተረክ (story), ያለፈ (past), ጠቀሜታ ያለው (significance), ልበወለድ ያልሆነ (non fictional), መሆን አለመሆኑን (እውነተኛነቱን) ማረጋገጥ የማይቻል (unlikeliness), የተረኩ ፈጣሪ (ባለቤት) የማይታወቅ (no author), የሚሉ ናቸው። ስቲነድ ያዳበራቸውን መመዘኛዎች በሚከተለው ሠንጠረዥ ላይ ማየት ይቻላል።

ምስል 1፣ ስቲነድ ያዳበራቸው የሚት ሥነ-አመክንዮያዊ መስፈርቶች

No.	Creterion	Don. Q.	Arthur	Lao. T.	Atlantis
1	Story	Yes	Yes	Yes	Yes
2	Past	Yes	Yes	Yes	Yes
3	Significance	Yes	Yes	Yes	Yes
4	Non fictional	No	Yes	Yes	Yes
5	Unlikliness	No	Yes	No	Yes
6	No author	No	Yes	No	Yes
	Myth or not	No	Yes	No	Yes

ስቲነድ እነዚህን የመመዘኛ ነጥቦች የማያሟላ ሚት አይባልም የሚል አቋም ቢኖረውም መመዘኛዎቹን በአብዛኛዎቹ ጉዳዮች ላይ መጠቀም ይቻላል ለማለት እንጂ ከመመዘኛዎቹ ጥቂቶቹ ያለጥርጥር ግልጽነት እንደሚያንሳቸው አልደበቀም። በመሆኑም ለዚህ ጥናት የስቲነድን መመዘኛ እንዳለ መጠቀም ባይቻልም እንደ መነሻ ወስዶ ሌሎች ጉዳዮችን ወይም ሚትን በጥልቀት በማጥናት የተሻሉ መመዘኛዎችን ማስቀመጥ ይቻላል።

በሠንጠራዥ አምዶች ላይ የሰፊሩት ሲታዩ መጀመሪያ ዶን ኪዊሾትን (Don.Q.= Don Quixote) ይገኛል። ስቲነድ እንደሚለው በመጀመሪያ አምድ ላይ የተጻፈው “ዶን ኪዊሾት” የተባለው ትርክት ከ1-3 ያሉትን መመዘኛዎች ያሟላል። ነገር ግን ታሪኩ ልክ (actual) ከሆኑ ድርጊቶች) (events) አንዱ መሆኑ ስለማያከራከር አራተኛውን መመዘኛ አያሟላም። ይኸው ተረክ በተወሰነ ደረጃ 5ኛውን መመዘኛ የሚያልፍ ቢሆንም 6ኛውን ማለፍ አይችልም። ምክንያቱም የተረኩ ደራሲ ማን እንደሆነ ስለሚታወቅ ነው። ስለዚህ “ሚት አይደለም” ብሎ ስቲነድ ደምድሟል።

ሌሞርት ዲ አርተር (Le Morte d’Arter) በቶማስ ማሎሪ የተጻፈ ቢሆንም ትርክቶቹ ቀደም ሲል በነበሩት ትውፊቶች ላይ የተመሰረቱ ናቸው። ስለዚህ ትርክቱ ከ1-5 ያሉትን መመዘኛዎች በቀላሉ ያልፋል ብሎ ስቲነድ ይሞግታል። ተረኩ 6ኛውንም መመዘኛ ያልፋል ይላል። ቀደም ሲል እንደ ተጠቀሰው የማሎሪ የሆኑ ግኝቶች ባይጠፉበትምና

እንደ ልበወለድ የሚቆጠሩ ቢኖሩም በዋናነት ሚታዊ ተረኮች ስለሞሉበት 6ኛውን መመዘኛ ያልፋል ብሎ መናገር ስለሚቻል የስቲነድን መከራከሪያ ዋጋ ማሳጣት አይቻልም።

የላኦ ዙ (Lao Tzu) ትርክት በተመሳሳይ መመዘኛዎች ታይቶ (ተመዝኖ) ሚት አለመሆኑ በስቲነድ የተገለጸ ሲሆን የአትላንቲስ (Atlantis) በባህር ተውጣ ስለጠፋችው ጥንታዊት ከተማ የተጻፈው ትርክት ሚት ሊባል የሚችል መሆኑን ስቲነድ ባዳበራቸው ስድስት መመዘኛዎች ላይ ተመስርቶ ያስረዳል።

በስቲነድ ሠንጠራዥ ላይ ከላይ ወደ ታች ባሉት ረድፎች ላይ ከተደረደሩት መመዘኛዎች ሚት የተረከ ዓይነት ነው የሚለው የሚወሰድ ሀሳብ ነው። ይህንን መመዘኛ ጠንካራ ለማድረግ ተረክ ብቻ ሳይሆን ሚት ተረክም፣ ትርክትም ሊባል እንደሚገባ ማስቀመጥ ያስፈልጋል።

ነገር ግን በሁለተኛው ረድፍ ላይ የተቀመጠው መመዘኛ ሚት ስላለፈ ጉዳይ የሚያወራ (past) ተደርጎ የተቀመጠው ይህ ጥናት በደረሰበት ደረጃ ወይም አሁን የሚት ጥናት በደረሰበት ደረጃ ተቀባይነት አይኖረውም። በዚህ ጥናት ውስጥ ከምእራፍ ሁለት መጀመሪያ ጀምሮ እስከዚህ ድረስ የታየው ሁኔታ ሚት ስላለፈም፣ ስለ ዛሬም፣ ስለ ወደ ፊትም ጉዳይ ሊተርክ የሚችል መሆኑ ነው። ስለዚህ ሚት ስላለፈው ጉዳይ ብቻ የሚያወራ ተደርጎ መደምደም የለበትም።

ሦስተኛው መመዘኛ የተነገረው ትርክት በባለ ትርክቱ ህብረተሰብ ባህል ውስጥ ትርጉም (significance) ያለው ወይም የሌለው ስለ መሆኑ ነው። ይህ መመዘኛ ሚትን ለይቶ ሊያወጣ የሚችል ወይም የሚት ለብቻው መመዘኛ የሚሆን አይደለም። ምክንያቱም የትኛውም የፎክሎር ቅንጣት በህብረተሰቡ ባህል ውስጥ ቁምነገር ወይም ዓላማ ሳይኖረው አይፈጠርም። ስለዚህ ሚትን ለየት አድርጎ የሚያሳይ ወይም የሚት ልዩ ጠባይ (መለያ) ሆኖ ሊቀርብ የሚችል አይደለም።

4ኛው መመዘኛ ሚት ልበወለዳዊ ያልሆነ ትርክት መሆኑን የሚገልጽ ነው። ይህኛው የስቲነድ መመዘኛ ተገቢ ነው። ሚት ዓይነተኛ ጠባዩ ኪነጥበባዊ አይደለም። በሆነ ደራሲ ወይም ፊልም ሠሪ ኪነጥበባዊ በሆነ መልኩ ቢቀርብ እንኳን (ሲልቪያ እንግዳህል፣ በድረ-ገጽ ጽሁፉ በገለጸው መሠረት) በሚቶሎጂ ውስጥ የሚታቀፉ ሀሳቦች የግለሰብ ሳይሆኑ

በባህሉ የሚታቀፉ ቡድኖች ወይም ህብረተሰብ የጋራ ሀሳቦች ናቸው። ግለሰብ የባለቤትነት ጥያቄ የሚያቀርብባቸው ከሆነ የሚት ሀሳቦች አይሆኑም።

በእርግጥ በመርህ ደረጃ አነስተኛ የሰዎች ቡድን ከዚህም ወረድ ብሎ ግለሰብ ሚትን ሊፈጥር ይችላል። ምክንያቱም ሚታዊ ሀሳብን የሚያፈልቀው የሰው አእምሮ ነውና። ግን ሚታዊ ሀሳቡ ከግለሰብ አልፎ የወል ሆኖ የሁሉም የጋራ አስተሳሰብ የሚገልጽና ህብረተሰቡም የራሱ ብሎ እስኪጠቀምባቸው ድረስ የሚትን ትርጉም ሊያሟሉ አይችሉም።

አምስተኛው መመዘኛ የሚት ትርክት በትክክል በተደረገው ድርጊት ወይም በሆነው ክስተት ላይ ስለ መመስረት አለመመስረቱ አጠራጣሪነት ነው። ይህ ሲባል ሚት በትክክል ሆኗል ተብሎ ማስረጃ አይቀርብበትም፤ ያ የተባለው ነገር አልሆነምም ተብሎ ማስረጃ ሊቀርብበት አይችልም። ትርክቱ ግን እውነት መሆኑ በሚያሳምን አኳኝ ነው የሚቀርበው። ይህ ሁኔታ ከሚት ዓይነተኛ ጠባዮች አንዱ ስለ ሆነ ስቲነድ እንደመመዘኛ መውሰዱ ትክክል ነው።

ሚት በግለሰብ ደረጃ ደራሲ (የፈጠራ ባለቤትነት) ጥያቄ የሚቀርብበት ባለመሆኑ ጉዳዩ ለ4ኛው መመዘኛ ከተቀመጠው መግለጫ ጋር ተመሳሳይ ነው። ስለዚህ ይህኛውንም እንደ ተገቢ መመዘኛ መውሰድ አስፈላጊ ይሆናል።

በአጠቃላይ ከስቲነድ መመዘኛዎች ውስጥ በ2ኛና 3ኛ ተራ ቁጥሮች ላይ የተቀመጡትን በመተው፤ በ1ኛው ተራ ቁጥር ላይ ያለውን በማሻሻልና ከ4-6 ተራ ቁጥሮች ያሉትን እንደ መነሻ በመውሰድ፤ በዚህ ምእራፍ ውስጥ እስከዚህ ድረስ በተደረገው የሥነጽሁፍ ዳሰሳ ላይ በመመስረት፤ ሚትን ከሌሎች ትርክቶች የሚለዩ ዘጠኝ መመዘኛዎችን ማዳበር ተችሏል። እነዚህ መመዘኛዎች እስካሁን ከተሞከሩት የተሻሉ ናቸው የሚባሉ ናቸው እንጂ እንከን የለሽ ናቸው የሚባሉ አይደሉም።

1. ሚት በዓይነቱ የዋሃ ሳይሆን የምር ትርክት ወይም ተረክ ነው
2. ሚት ምን ጊዜም ይፈጠራል
3. በመርህ ደረጃ ሚት በሰው አእምሮ የሚፈጠር መሆኑ ቢታወቅም በተጨማሪም ግን በግለሰብ ደረጃ የሚት ፈጣሪ ወይም ደራሲ አይታወቅም
4. ሚት ሃይማኖታዊም ዓለማዊም ሊሆን ይችላል

5. የሚት ተዋንያን የሚከውኑአቸውን ድርጊቶች መደበኛ ተዋንያን ሊከውኑ አይችሉም
6. የሚት ክስተቶችና ድርጊቶች ከመደበኛ ክስተቶችና ድርጊቶች እጅግ የላቁ በመሆናቸው በመደበኛ ሁኔታ ውስጥ የመደገም እድላቸው እምነት ነው
7. ሚት የማመን ወይም ያለማመን ጉዳይ እንጂ እውነተኛ ወይም ሐሰተኛ ሊሰኝ አይችልም
8. በአብዛኛው ሚት አንድን ነገር ምክንያታዊ የማድረግ ተግባር ስለአለው በምክንያታዊ የአስተሳሰብ ስልት ላይ ይመሠረታል
9. አልፎ አልፎ ኢ-ስነአመክንዮ-ያዊነት ቢታይበትም በአብዛኛው ሚት በስነ-አመክንዮ-ያዊ የአስተሳሰብ ስልት ላይ ይመሠረታል

2.1.6. የሚት ውስንነቶች

ኪን እና ቫሊፎክስ (1989: XII) ሚት በተፈጥሮው ወጣ አጥበቂ ስለሆነ ግትርነትንና ጠባብነትን ይፈጥራል የሚል አስተያየት ይሰነዘራሉ። የአባቶቻችንን ጽኑ እምነት እንድንከተል ያበረታታልም ይላሉ። የኪንና ቫሊፎክስ አባባሎች ሚት የጀግኖችን አኳኋን ወይም መንገዶቻቸውን እንድንኮርጅ፣ በድሮው ደጉ ዘመን የነበሩትን ቀመሮችንና መለኮታዊ ክበራዎችን ልክ በቀድሞው መንገድ እድንተገብር ያበረታታል የሚል እንደምታም አለው። እንደ እነኪን እይታ ሚት የሰዎች ኑሮ መሰረታዊ (ስር ነቀል) ለውጥ ያስፈልገዋል ብሎ አይጠቁምም። ይልቁን የነበሩት ሁኔታዎች እምነት ሆነው እንዲቆዩ ያበረታታል። እንደ ኪንና ቫሊፎክስ ትችት በሚት ውስጥ የሚታቀፉ ክበራዎች ጥያቄ የሚቀርብባቸው አይደሉም።

የዚህ ጥናት አጥኚ የእነ ኪንና ቫሊፎክስን ትችት ዋጋ ቢስ አያደርገውም። በዚህ ምእራፍ ውስጥ ሚት ከሌሎች ትርክቶች ጋር ሲነጻጸር ሚት ይነግረናል እንጂ የሞራል ግዴታ የማይጥልብን መሆኑ የተገለጸው እንደተጠበቀ ሆኖ በተሰበሰበው ዳታ ላይ ተመስርቶ በምእራፍ ስድስት ውስጥ በተሠራው ትንተና ሚት ጫና የማሳደር ጠባይ እንዳለው ተስተውሏል። ስለዚህ ሁሉም በዚህ ይስማማል ብሎ መደምደም ቢያስችግርም እነኪን እንደተቸት ሚት ጠንካራ ጎኖች እንዳሉት ሁሉ የተወሰኑ ውስንነቶችም ይኖሩታል ብሎ ማሰብ ይቻላል።

ምእራፍ ሦስት

3.1. የጥናቱ ሥነዘዴና ዘዴዎች

3.1.1. የጥናቱ ሥነ-ዘዴ

በሳይንሳዊ ጥናት ውስጥ የተሰበሰቡትን መረጃዎች በዓይነታቸውና በይዘታቸው ለይቶ በማደራጀት ከሥነዘዴው ጋር ተስማሚ በሆኑ ቲዎሪዎች መተንተን የተለመደ ነው። በዚህ ጥናት ውስጥ መረጃዎችን ለመተንተን ብዝሃ-ግብር አቀራረብ (multifunctionalism approach) ጥቅም ላይ ውሏል። ሚቶሎጂ አንድ ዓይነት ተግባር ብቻ አለው ብሎ መደምደም ተገቢ ስላልሆነ ይህንን አዲስ አቀራረብ መከተሉ የሚቶሎጂን ጥናት የእድገት ደረጃ አንድ ተጨማሪ እርምጃ ወደፊት ይወስዳል። ስለሆነም በተግባራዊ ቲዎሪ ላይ ተመስርቶ ገና በመዳበር ላይ የሚገኘው ብዝሃ-ግብር አቀራረብ በዋናነት ለዚህ ምርምር መረጃዎች መተንተኛ ውሏል። በተጨማሪም የአሐድና (textual) የአውድ (contextual) ቲዎሪዎች ጥቅም ላይ ውለዋል። እንዲሁም ተምሳሌታዊ ቲዎሪም ለተወሰኑ ሚቶች መተንተኛ ጥቅም ላይ ውሏል።

3.1.1.1. ብዝሃ-ግብር ወይም (Multifunctionalism) አቀራረብ

የብዝሃ-ግብር አቀራረብ መሠረታዊ አሠራሩ ከየተግባር ቲዎሪ ጋር ተመሳሳይ ሆኖ ነገር ግን ለሁሉም ባህል የሚሠራ ውስን የሚቶሎጂ ተግባራትን ማስቀመጥ አይቻልም ይላል። ይህ አቀራረብ ለሚቶሎጂ ጥናት ተስማሚ መሆኑን ኪርክ (1973:83) ሀሳብ ማቅረቡን መጥቀስ ይቻላል። ከሚት ጋር አያይዞ ስለ ብዝሃ-ግብር አቀራረብ፣ ኪርክ ሃሳቡን ሲገልፅ፣ ሌቪ ስትራውስ ሁሉም ሚቶች ቅራኔዎችን ያስታርቃሉ በሚለው ቲዎሪው መጽናቱን ይቃወምና የተወሰኑ ሚቶች በተወሰኑ ባህሎች ውስጥ የመግለፅ ተግባር ያላቸው መሆናቸውን ማረጋገጡን ይደግፋል።

እንደ ኪርክ ሃሳብ ለዘመኑ የሚት ተማሪ አስፈላጊ ነገር የሚሆነው በማንኛውም ባህል ውስጥ የሚገኙ ሚቶች ከተለያዩ ባህርያት የተወሰኑትን ወይም ሁሉንም እንደሚይዙ ማወቅ ነው። ስለዚህ በሰው የስሜት መግለጫና ምናብ ላይ አስቀድሞ አጠቃላይ ቲዎሪዎችን መጫን ተገቢ አይሆንም ይላል። በመሆኑም ኪርክ የሚቶሎጂ ተግባራትን ለመግለፅ አጠቃላይ ቲዎሪ ለመንደፍ (በጥቅል ቲዎሪ ለመግለፅ መሞከር) ተገቢ አይሆንም የሚል አቋም ያራምዳል። ሃሳቡንም ሲገልፅ እንዲህ ይላል። The important

thing for the modern student of myth, in my opinion, is to be prepared to find any or all of these properties. In the myths of any culture: and not to apply generalizing theories a priori to a category of human expression and imagination that is likely, after all, to be a broad one.

ከዚህ ከኪርክ አባባል ሚቶሎጂ በርካታ ተግባራት እንዳሉት እንገነዘባለን። በተጨማሪም የተለያዩ አጥኚዎች የሚቶሎጂ ተግባራትን አስመልክተው የተለያዩ ቁጥሮችን (ብዛት) ማስቀመጣቸው ይህንኑ ያመለክታል።

በተግባር ቲዎሪ ስመጥር የሆነው ጆሴፍ ካምቤል ከ1985-86 በተከታታይ በተላለፈው የቴሌቪዥን ፕሮግራም፣ ከቢል ሞዴርስ ጋር ባደረገው ኢንተርቪው፣ ሚቶሎጂ አራት ዋና ዋና ተግባራት እንዳሉት ተናግሯል። እነዚህንም “mystical, cosmological, sociological and psychological functions” ብሎ ነው የገለፃቸው። በአማርኛ አርምሚዊ ወይም ተመስጢዊ፣ ስነ ፈለካዊ፣ ማህበራዊና ሥነ ልቦናዊ (ሥነ-አእምሮአዊ) እንደማለት ነው። እንደ ካምቤል ትንተና የሚት አርምሚዊ (ተመስጢዊ) ተግባር፣ ሰው ረቂቅ በሆነ መንፈሳዊ መንገድ ከዋቃ ጋር ተገናኝቶ በተራው ዓለምና በተራው መንፈስ ተሁኖ የማይደረስበትን ጥበብ እንዲያገኝ ማስቻል ነው።

ሥነ ፈለካዊው የሚቶሎጂ ተግባር የዓለምን አፈጣጠር፣ እንድናውቅ የሚረዳ ሲሆን ማህበራዊው ተግባር ደግሞ ማህበራዊ ልማዶች እንዲጠበቁና እንዲቀጥሉ የራሱን ሚና ይጫወታል። ስነ ልቦናዊው ተግባር የህይወት ውጣ ውረድን ወይም የዓለምን ተለዋዋጭ የህይወት ዘይቤ እንድንላመድ ወይም ራሳችንን ከሁኔታዎች ጋር እንድናዛምድ ይረዳናል። ከካምቤል በማለፍ የሴይለርስ ሥራዎች በሚቃኙበት ጊዜ ደግሞ የሚቶሎጂ ተግባራት ቁጥር ወደ ስምንት ከፍ ብሎ ይገኛል።

በሴይለርስ (2007:15-22) ለ2ኛ ዲግሪ ማሟያ በተሰራው የጥናት ወረቀት ውስጥ ስለሚቶሎጂ ተግባራት-በዙነት የሚከተለው ተጽፎ ይገኛል።

Mythology served many functions in the Greek world. The first function of mythology is as history. Mythology can be used to relate actual happenings from a time beyond memory. The second function mythology serves in society is to teach the youth of the societal social norms and expectations as well as consequences of actions. The third function of mythology is to explain the unexplainable. The fourth function is similar to the third in that it is to explain why a culture did certain things. The fifth function of myth is

to legitimize a claim to land or right to rule or give importance to a city; these are sometimes called founding myths. The sixth function of mythology is to answer the question, "Where do we come from?" The seventh function of mythology is to answer the Question, "What happens when we die? The eighth function of mythology is entertainment. These myths were meant to be spoken and were crafted to be aesthetically pleasing. While most myths serve one or more of the above functions, they were all meant to be enjoyed.

ከሴይለርስ የ2ኛ ዲግሪ ማሟያ ጥናት የተወሰደውና ከዚህ በላይ የሠፈረው ጥቅስ በአጭሩ ሲገለጽ የሚቶሎጂ ተግባራት 8 እንደሚደርሱ፤ እነዚህም ሚቶሎጂ የታሪክን ሚና የሚጫወት፣ ልማድን፣ የድርጊት ውጤቶችንና ተስፋን የሚያስተምር፣ የማይገለፀውን የሚገልጽ፣ በባህል የሚደረጉት ነገሮች ለምን እንደሚደረጉ የሚገልጽ መሆኑን የሚጠቁም ነው። እንደዚሁም ያንድን ነገር የይገባኛል ጥያቄን ወይም ባለመብትነትን ሕጋዊ ለማድረግ፣ ከየት እንደመጣን መልስ ለመስጠት፣ ከሞት በኋላ ምን እንደምንሆን ለመግለጽና ለማዘናናት መሆኑ ተገልጧል።

የብዝሃ-ግብር አቀራረብ (Multifunctional approach) በግብርና ዘርፍም ተቀባይነት ያገኘበት አግባብ አለ። በተለይም ከ1980ዎቹ መጨረሻ ጀምሮ በግብርና ፖሊሲ ክርክሮች ላይ አስፈላጊ ፅንሰ ሃሳብ ሆኖ መቅረቡንና በተግባርም መፈተኑን ማረጋገጥ ይቻላል። ብዝሃ-ግብር ግብርና ህብረተሰብን መመገብ ከሆነው የመጀመሪያ (ቀዳሚ) ተግባሩ ሌላ በአካባቢያዊ፣ ማህበራዊና ኢኮኖሚያዊ ዘርፎች በርካታ ጥቅሞችን ይሰጣል የሚል እውነታን ይገልጻል።

ሙን (2012:3) የግብርና ብዝሃ-ግብርነት ፅንሰ ሃሳብ የመነጨው የኡራጋይ ክብብ (Uruguay Round) በሚል ስያሜ በሚታወቀውና ከ1986 እስከ 1994 ድረስ የንግድ ትብብር ውይይቶችን ሲያስተናግድ በቆየው መድረክ ላይ ነው ይላል። ሙን በጽሁፉ እንዳሰፈረው የግብርና ብዝሃ-ግብርነት በአራት ተግባራት ይገለጻል። አንደኛው አካባቢያዊና የተፈጥሮ ሀብት ምንጮች ቁጥጥር፣ ሁለተኛው የኢኮኖሚ እድገት የምግብ ዋስትናና ድህነት ቅነሳን ማረጋገጥ፣ ሦስተኛው ደኖችን መጠበቅና አራተኛው የግብርናን ምርታማነት ቀጣይ ማድረግ ናቸው።

ሚሴሊ (2005:18) በድረ ገጽ በለቀቀው የጥናት ጽሁፍ የግብርና ብዝሃ-ግብርነት ስያሜ ከ1990ዎቹ ጀምሮ እያደገ የመጣ ቢሆንም በፅንሰ ሃሳብ ደረጃ በ1960 ሳይንሳዊ ታሪፍ (Scientific Tariff) በሚል የክርክር ርዕስ ጀንሰን የተባለ ምሁር ፅንሰ ሃሳቡን መጠቀሙን ይጠቁማል። ሚሴሊ በዚህ በግብርና ብዝሃ-ግብርነት አቀራረብ ላይ ተመስርቶ የግብርናን ተግባራት ሲገልፅ (ሲዘረዘር) ከሙን ጋር ተመሳሳይ በሆነ መልኩ ግብርና በመደበኛነት ከሚሰጠው የምግብና ቃጫ (Fibres) ፋይዳ በተጨማሪ ብሔራዊ የምግብ ዋስትናን የማረጋገጥ፣ አካባቢያዊ ጥቅሞችን የማስጠበቅ (የመሬት፣ የደንና ዱር አራዊት ጥበቃ አገልግሎት)፣ ባህላዊ ቅርሶችን የመንከባከብ ተግባራት አሉት ይላል።

በአጣቃላይ የብዝሃ-ግብር አስተሳሰብ አንድ ነገር ከአንድ በላይ ተግባራት ያሉት መሆኑን ያሳያል። ሚቶሎጂም አንድ ተግባር ብቻ ያለው ስላልሆነ በዚህ አስተሳሰብ ሊቃኝ ይገባል። በመሆኑም ለዚህኛው ጥናት ሲባል ለተሰበሰቡ መረጃዎች መተንተኛ ብዝሃ-ግብር አቀራረብ ተስማሚ ሆኖ በመገኘቱ ጥቅም ላይ ውሏል።

3.1.1.2. አውድና አሐድ

ቤን-አሞስ (1993:209) አውድ በአውድ ውስጥ ("Context" in Context) የሚል ርእስ ሰጥቶት በጻፈው ጽሁፍ ውስጥ 'ማንኛውም የብዝሃ-ግብር ትንተና በቂ የፎክሎር ማህበራዊ አውድ መግለጫ ያስፈልገዋል' በማለት ዊሊያም ባስኮም በ1954 ሀሳብ ማቅረቡን ያስታውሳል። ማህበራዊ አውድ ሲባልም ጊዜና ቦታን፣ የተራኪውን ማንነት፣ የተደራሲያን ስብጥር፣ የተራኪውና የአሀዱ ግንኙነት፣ በክዋኔው ውስጥ ጥቅም ላይ የዋሉ ተውኔታዊ ቁሳቁሶችን ሁሉ እንደሚጨምር ባስኮምን ጠቅሶ እንደዚህ አስፍሯል።

In 1954 William Bascom proposed that any functional analysis required an adequate description of "the social context of folklore," including the time and place for the telling of specific forms; the identity of the narrators and the composition of the audience, as well as the relationship of the narrator to the text; the use of dramatic and rhetorical devices in performance; audience participation; folk classification of traditional genres and the people's attitudes toward them.

ቤንአሞስ አውዳዊ ትንተናዎችን በሚመለከት የሚያቀርባቸውን ሀሳቦች በዚሁ ብቻ አይገታም። አውዳዊ ትንተናን በሚመለከት በርካታ ምክረ-ሀሳቦች መኖራቸውን

በመግለጽ ጠቃሚ ናቸው ከሚላቸው ምክረ-ሀሳቦች አሁንም የባውማንን በመውሰድ የሚከተለውን ያቀርባል፡፡

Methodologically there are several proposals for the contextual analysis of folklore forms. Richard Bauman proposes that the field-worker in folklore organize the data around six broad foci: "(a) context of meaning (what does it mean?); (b) institutional context (where does it fit within the culture?); (c) context of communicative system (how does it relate to other kinds of folklore?); (d) social base (what kind of people does it belong to?); (e) individual context (how does it fit into a person's life?); (f) context of situation (how is it useful in social situations?)"

ቤንአሞስ ባውማንን ጠቅሶ ያቀረበው የአውዳዊ ትንተና ቴዎሪ በስነ-ዘዴ ደረጃ አውዳዊ ትንተናን በሚመለከት የተለያዩ ምክረ-ሀሳቦች መኖራቸውን ይጠቁማል፡፡ የፎክሎር የመስክ ሠራተኛ ለፎክሎር የመስክ ሥራ ሲወጣ የሰበሰባቸውን መረጃዎች በስድስት ፈርጆች መከፋፈል እንደሚችል ሪቻርድ ባውማን እንደሚመክር ቤናሞስ ጠቁሟል፡፡ እነሱም የትርጉም አውድ (ምን ማለት ነው?) ተቋማዊ አውድ (የት ቦታ ላይ ከባህል ጋር ይገጥማል?)፣ የተግባቦታዊ ሥርዓት አውድ (ከሌሎች የፎክሎር ዓይነቶች ጋር እንዴት ይዛመዳል?) ማህበራዊ መሰረት (የማን ነው?) ግለሰባዊ አውድ (ከከዋኙ ህይወት ጋር እንዴት ይገጥማል?) ድባባዊ አውድ (በማህበራዊ ሁኔታዎች ውስጥ እንዴት ይጠቅማል?) በሚሉ ፈርጆች መመደብ እንደሚቻል ባውማን መቀመሩን ቤናሞስ አብራርቷል፡፡ ከዚህም በተጨማሪ ቤናሞስ የተለያዩ ምሁራንን ሥራ በመዳሰስ አውዳዊ ትንተናን በሚመለከት በየፊናቸው ያቀረቡአቸውን ምክረ-ሀሳቦች በሚከተለው ሁኔታ አቀናብሯል፡፡

Kaivola-Bregenhøj (1992) distinguishes in the narrating process the situational context, the linguistic context (Brown and Yule 1983:46-50), the cultural context, the cognitive context, and the generic context. And in the discussion of the context of ballads, Barre Toelken proposes to examine "(1) the immediate human context of performance ... (2) the social context ... (3) the cultural-psychological context... (4) the physical context... (5) the time context, the occasion on which the performance takes place" (Toelken 1986:36). Operationally, these, and possibly other, categorizations of con-texts are instrumental for research purposes.

However, the two key and polar terms that are fundamental to contextual analysis and are inclusive of kinds of contexts are context of culture and context of situa-tion. (Ben-Amos 1993:215)

ቤናሞስ የኬይቮላን የአመዳደብ ስልት ሲገልጽ በትርጉሙ ሂደት ላይ ተመስርቶ ድባባዊ-አውድ፣ በባህላዊ አውድ፣ የሥነ-አረዳድ አውድ እና የወካይነት አውድ በማለት መለያየቱን ይጠቁማል። ቤናሞስ ከሚጠቅሳቸው ምሁራን፣ ቤር ቶልኪን፣ በአሞጋሽ ግጥም አውድ ላይ የሚደረግ ውይይት ወይም ክርክር፣

1. በቦታው በሚደረግ ክዋኔ የሰብአዊ አውድን
2. ማህበራዊ አውድን
3. ማህበራዊና ሥነ ልቦናዊ አውድን
4. አካላዊ አውድን
5. የጊዜ አውድን፣ መመርመር ያስፈልጋል ማለቱን ይጠቁማል።

የቤን-አሞስ ትንተና በዚህ ብቻ አያበቃም። አውዳዊ ትንተና ለህብረተሰብ እንቅስቃሴ ፎክሎር የሚያበረክተውን አስተዋጽኦ የሚመረምር መሆኑን ያስምርበታል። በአውዳዊ ትንተና ላይ ቤንአሞስ (1993:215) የብዙ ምሁራንን ሥራ ጠቃቅሶ በአጭሩ ቀምሞ ባቀረበው ጽሁፍ ውስጥ ማሊኖውስኪ በመጀመሪያ የብዝሃ-ግብር ቲዎሪ ሲያራምድ እሱ የፈለገው የህብረተሰብን ትስስር ለማስጠበቅ (ለማስቀጠል) ባህላዊ ጉዳዮች (ፎክሎራዊ ጉዳዮች) እንዴት እንደሚሠሩ ለማግኘት ነበር። ይሁንና ማሊኖውስኪ ስለ ባህላዊ አውድና ሁኔታዊ አውድ (ድባባዊ አውድ) ሲያወሳ ወዲያውኑ የራሱን ጥያቄ በቋንቋ ውስጥ ያለው ትርጉም ምንድነው ወደ ሚለው ጥያቄ መቀየሩን በመጠቀም ይህ ድንገተኛ የሀሳብ ለውጥ በፎክሎር ጥናቶች ውስጥ አውዳዊ ትንተና አስፈላጊ እንደሆነ ፍንጭ መስጠቱን ያመለክታል።

ቤንአሞስ እንደሚለው በ1971 ፎክሎርን እንደገና ለመበየን እንደ አስፈላጊ መሣሪያ የአውድ ጽንሰ-ሀሳብ በሚከሰትበት ጊዜ ፎክሎሮሎጂኮች የተለመደ ምሁራዊ ስያሜ መሆኑን ዘንግተው እንደ አዲስ ቆጥረውት ነበር። ይህ ብቻ ሳይሆን እንደ እነጆንስ ዋርድ እና ዊልሰን ያሉ ምሁራን “አውድ የአሀድ ተቃራኒ ነው” በማለት መተቸታቸውን ቤንአሞስ አውስቶ የአውድ አቀንቃኞች፣ እንደ እነባስኮምና ዶርሰን አውድን ከእነስያሜዎቹ ከተግባቦት፣ ከሽንገላ ንግግር፣ ከክዋኔ፣ ጋር በይነውታል። ቤናሞስ ይህንን ሲል ሁለቱም የአውድ ተቺዎችም ደጋፊዎችም አውዳዊ ቲዎሪ በፎክሎር ጥናት ውስጥ ያመጣውን

መሰረታዊ ለውጦች አልፈውታል ለማለት ነው። ቤንአሞስ ሊጠቅሳቸው ከሚፈልጋቸው መሰረታዊ ለውጦች ውስጥ አንዱ ፎክሎርን ከመግለጽ ወደ ማብራራት የተደረገውን ለውጥ ነው።

ቀደም ሲል በተሰሩት ልማዳዊ የምሁራን ሥራዎች ውስጥ እንደ አዲስ የሚወሰደው አስቀድሞ ግንዛቤ ያገኘው አብሮ የነበረው የአውድ መታሰብ ሳይሆን ከገለፃ ወደ ማብራሪያ የማለፉ ጉዳይ ነው። ይህ ለውጥ ትንታኔያዊና ተግባራዊ የሚባሉ ሁለት ገጽታዎች አሉት። ከ19ኛው ክፍለ ዘመን ዝግመታዊ የባህል ዕድገት ወደ የቀመር ቲዎሪ በተደረገው ጉዞ ላይ የነበሩ በርካታ ቲዎሪዎች የፎክሎር ጉዳዮች ይዘት፣ ቅርጽ፣ ድርጊትና እምነት መግለጫዎች ላይ ያተኮሩ ነበሩ። እነዚህ ቲዎሪዎች፣ እንደ ቤናሞስ አባባል፣ ዓለም አቀፋዊ የባህል ሞዴሎችንና መሰረታዊ እውነታዎችን ለመመስረት የጣሩ ናቸው እንጂ የፎክሎርን ቀጣይነት ምክንያታዊ የሚያደርጉ ተፈጥሮአዊ ህጎችን አልነበረም።

አውዳዊ ትንተና ግን ፎክሎርን በማብራራት ላይ ያተኮራል። የፎክሎርን ምክንያት ከመግለጽ ይልቅ ትርጉሙን ይፈልጋል። ይህንን የሚያደርገው በህብረተሰብ ውስጥ ያለውን ሁሉንም የፎክሎር ልማዶችን በማካተት ነው። አሁንም በአግባቡ ግንዛቤ ውስጥ ማስገባት አለበት። የአሁኑንና አውድን ግንኙነት በሚመለከት “The meaning of a text is its meaning in context.” በማለት ቤን-አሞስ ማብራሪያ ይሠጣል። በመሆኑም እንደ ቤን-አሞስ አባባል (a valid interpretation is an interpretation of a text in context) (ተገቢው ማብራሪያ አሁኑን በአውድ ውስጥ የሚያብራራ ነው)

በአጠቃላይ ከላይ የተጠቀሱት የአውድና አሁኑ ምድቦች ለምርምር ዓላማ መሣሪያዎች ናቸው። ይህ እንደ ተጠበቀ ሆኖ ለአውዳዊ ትንተና መሰረታዊ የሆኑና የአውዶች አቃፊ የሆኑት ቁልፍ ስያሜዎች ባህላዊ አውድና ድባባዊ አውድ መሆናቸው ግንዛቤ ማግኘት አለበት። በመሆኑም የብዝሃ-ግብር፣ የአሁኑ፣ የአውድና የክዋኔ ቲዎሪዎች ለዚህ ጥናት ጥቅም ላይ ውለዋል።

3.1.2. የጥናቱ ዘዴዎች

3.1.2.1. የጥናቱ ንድፍ (Research Design)

ኮታሪ (2004:31) የጥናት ንድፍን ሲገልፅ “A research design is the arrangement of conditions for collection and analysis of data...” ይላል። ወደ አማርኛ ሲተረጎም “የጥናት ንድፍ ለመረጃ አሰባሰብና ትንተና የአሰራር ቅንጅት ነው” ማለት ይሆናል። ከዚህ ከኮታሪ

አባባል መረዳት የሚቻለው የጥናት ንድፍ ለሚካሄደው ጥናት አቅጣጫ አመልካች መሆኑን ነው። ስለሆነም ለዚህ ጥናት ተግባር ላይ የዋለው የጥናት ንድፍ ንጥል ጥናት (case study) ሲሆን በዚህ ንድፍ መሠረት ዓይነታዊ (qualitative) መረጃ በአፋን አሮሞ ተሰብስቦ፤ የተሰበሰበው መረጃ ወደ አማርኛ ቋንቋ ተተርጉሞ፤ በሁለቱም ቋንቋዎች ወደ ፅሁፍ የተቀየረ ሲሆን ወደ ፅሁፍ የተቀየረው መረጃ በማብራራዊ ትንተና (interpretive analysis) ተተንትኗል።

3.1.2.2. የመረጃ አሰባሰብ ዘዴዎች

የጥናቱ የመረጃ አሰባሰብ ስርዓት የተከናወነው በተሳትፎ ምልክታ፤ በቃለ መጠይቅና ተተኳሪ የቡድን ውይይት (በቡድን-ተኮር ውይይት) ሲሆን ሦስቱም የመረጃ መሰብሰቢያ መሳሪያዎች በሚከተሉት አካሄዶች መሰረት አገልግሎት እንዲሰጡ ተደርጓል።

ሀ/ የተሳትፎ ምልክታ

አሊቨር (2010:102) የተሳትፎ ምልክታ የሚያስፈልግበትን ምክንያት ሲገልጽ “If we are interested in examining an issue which involves deeper human feelings, and where the emotions involved are very complex, then we may decide that we require a method which is capable of collecting rich, detailed data. One popular method used in such a context is participant observation.” ይላል።

የአማርኛ ትርጉሙ “ስለ የሰው ልጅ ጥልቅና ውስብስብ ስሜቶች ለመመርመር የምንፈልግ ከሆነ የተሟላና ዝርዝር መረጃ ለመሰብሰብ የሚያስችለን ዘዴ ያስፈልገናል። በእንደዚህ ዓይነት ሁኔታ ውስጥ ጥቅም በመስጠት የሚታወቀው የተሳትፎ ምልክታ ነው” የሚል ነው። የተሳትፎ ምልክታ ሲባል ደግሞ ቀጥታ በመንፈሳዊና ባህላዊ ሥነስርዓቶች (በዓላት) ላይ መሳተፍን፤ ወይም በተጠኘው ህዝብ የተሠሩትን ኪነ-ሕንጻዎችን፤ የቅብ ሥእሎችን፤ የቤተመቅደስና የመቃብር ሕንጻ ቅርጾችን መጎብኘትን ይጨምራል። እንዲሁም የአካባቢውን ቋንቋና ባህል ማወቅንም ያካትታል። በመሆኑም ይህ የመራጃ መሰብሰቢያ ዘዴ በአግባብ ተግባራዊ ሆኗል።

ለ/ ኢንተርቪው

ኢንተርቪው በዓይነታዊ ጥናት ውስጥ ለመረጃ አሰባሰብ የተለመደ ዘዴ ነው። አዲሱ ተመስገን (2012:17) ጎልድስቲንን ጠቅሶ ስለ ኢንተርቪው ሲያብራራ ኢንተርቪው መረጃ አቀባዮች የሚያውቁትን፤ የሚያምኑትን፤ የሚሰማቸውን፤ የሚፈልጉትን፤ ያደረጉትንና የሚያደርጉትን ለምን እንደሚያደርጉ ምክንያታቸውን ለማወቅ ይረዳል ብሏል።

አዲሱ እንዳለው አጥኚውንና ተጠኚውን ፊት ለፊት አስቀምጦ የሚከናወነው ኢንተርቪው ስለ ጥናቱ አካባቢ፣ ስለ አውዱና ድባቡ ጥልቅ እውቀት ካላቸው ሰዎች መረጃ ለማግኘት ይረዳል። ስለሆነም ኢንተርቪውን ለዚህ ጥናት የመረጃ መሰብሰቢያ አንዱ ዘዴ በማድረግና ነፃ (ልቅ) ቃላመጠይቅ (unstructured Interview) ለመረጃ አቀባቶች ማለትም አባ ገዳዎች ወይም አባ ቦኩዎች፣ ለአባ ገዳ ባለቤቶች፣ ለአያንቱዎች፣ ለራጅዶታ (ነቢዮች) እና ሰምአሎዎች በማቅረብ መረጃዎች ተሰብስበዋል። በዚህ ዘዴ የተሰበሰቡት የተጠኚውን ባህላዊ፣ ፖለቲካዊ፣ ማህበረሰብና ኢኮኖሚያዊ ተሞክሮዎችን የሚያመለክቱ ሥነ-ቃላዊ ሚቶች ናቸው።

ሐ/ ተተኳሪ የቡድን ውይይት

ተተኳሪ የቡድን ውይይት ለዓይነታዊ ጥናት መረጃ መሰብሰቢያ ከአስፈላጊዎቹ ዘዴዎች አንዱ ነው። በተሳተፎ ምልክታና በኢንተርቪው የተሰበሰቡት መረጃዎች ምን ያህል ተገቢ እንደሆኑ ለመገመት ይረዳል። የአጥኚውን በራስ መተማመን የሚጨምር ሲሆን በሚጠናው ጉዳይ ውስጥ የሚካተቱ ትእምርተ-ትርጉሞች በተለያዩ ሰዎች እንዲብራሩ ያግዛል። በመሆኑም እያንዳንዳቸው 8 አባላት ያሏቸው አምስት የቡድን ውይይቶችን ለማድረግ ታቅዶ በእቅዱ መሠረት ተሠርቷል።

በቡድን ውይይቶች ላይ “dhaha laaltota” (የስነፈለክ ተመራማሪዎች)፣ “beektota qorichaa” (የባህል መድሃኒት አዋቂዎች)፣ “Maallima” (የሚትዎሮሎጂ ባለሙያ)፣ “sam’alo” (የራሱንና የልጁን ገዳ ያከበረና ስለ ገዳ የላቀ እውቀት ያለው)፣ “abbaa gadaa” (የገዳ መሪ)፣ “oofkalchituu abbaa gadaa” (የአባ ገዳ ባለቤት)፣ “Cifiree” (የሃይማኖት መሪ አማካሪና አጃቢ ሴት)፣ “abbaa dullachaa” (የአባ ገዳ ምክትል)፣ “abbaa alangee” (የገዳ አቃቤ ህግ) እንዲሁም ባለአቴቱዎች ተሳትፈዋል። ለቡድን ውይይቶች ነፃ ወይም ልቅ ቃላመጠይቅ (unstructured interview) ጥቅም ላይ ውሏል።

መ/ የግል ትውስታና ማስታወሻ

በዚህ ጥናት ውስጥ የአጥኚው የግል ትውስታና ማስታወሻ እንደ አጋዥ የመረጃ ምንጭ ጥቅም ላይ ውሏል። ለምሳሌ ከአጥኚው የልጅነት እድሜ የመጀመሪያውን ዘጠኝ ዓመት ኖራ በ105 ዓመቷ እ/አ/አ/ በ1960ዎቹ መጨረሻ ላይ ያረፈችው የአባቱ እናት ስለአቴቱ፣ ስለ እሬቻ አጀማመር፣ ለሰው ልጆች መነሻ ስለሆኑ የመጀመሪያዎቹ አያናዎች (ስለሰልገን

ሜቶ) ትናገራቸው የነበሩ ሚቶች ለዚህ ጥናት መረጃ አቀባዮች ለቀረቡት ጥያቄዎች መሠረት ሆነዋል።

አዛውንቷ የምታውቃቸውን ተረቶችና ምሳሌያዊ አነጋገሮች እንዲሁም ከምኒልክ ዘመን በፊት የነበረውን ጊዜና ከዚያን በኋላ የነበረውን የኦሮሞን የአኗኗር ዘይቤ እሷ አስተካክላ በገለጸችው ልክ አሁን መግለጽ የሚችሉት በጣም ጥቂቶች ናቸው። ስለዚህ ይህ ትውስታ ቀጥተኛ ግብዓት ሆኖ ለጥናቱ ባያገለግልም አጥኚው መረጃ ሲሰበሰብ በቂ ግንዛቤ ኖሮት እንዲሰበሰብና ኮርኳሪ ጥያቄዎችን እንዲጠይቅ አግዞታል።

ሌላው ስለ ደሃ (Dhaha) (የኦሮሞ ካሌንደር) ከጂሌ አዛውንት የተገኘ ትርክት ነው። ለዚህ ጥናት መረጃ መሰብሰብ ከመጀመሩ በፊት በሌላ አጋጣሚ ለአዛውንቱ ቃለመጠይቅ ተደርጎ በድምጽና በጽሁፍ የተያዘ መረጃ ነበር። በዚያን ጊዜ ስለ ደሃ የተሟላ እውቀት አላቸው የተባሉት ከድፍን ምስራቅ ሸዋ ጥቂት ሰዎች ብቻ ነበሩ። ከእነዚህ ጥቂት ሰዎች በጂሌ ጎሣ ውስጥ፣ ሁለት ወደ ዘጠና ዓመት የተጠጉ አዛውንቶች ነበሩ።

ከሁለቱ አዛውንቶች መረጃ የተወሰደው ከአቦ ዶሪ ዳለኝ ነበር። ስለዚህ ከእኚህ እድሜ ጠገብ ሰው የተሰበሰቡት ሚቶች አሁን በትኩሱ ወይም በጥናቱ የመረጃ መሰብሰቢያ ጊዜ ውስጥ አልተገኙምና መቅረት አለባቸው ተብለው ቢቀሩ አንድን የተሟላ (በተሻለ ሁኔታ የተገለጸውን) እውቀት እንደ መጣል ይቆጠራል። ስለዚህ ይህኛውም ማስታወሻ በደሃ (ኦሮሞ የዘመን አቆጣጠር) ላይ እንደ ማጠናከሪያ ግብዓት ተወስዷል። በተለይም የኮከብ ቆጠራን በሚመለከት የጥናቱን ጥያቄዎች ለመቅረጽ ረድቷል።

3.1.2.3. የመረጃ አቀባዮች አመራረጥ ዘዴ

የቦረናና የቱለማን ምድር ጨምሮ ምስራቃዊ መጫን የሚያጠቃልለው የኦሮሚያ ደቡባዊና ማዕከላዊ ክፍል ከጥንት ጀምሮ የኦሮሞ የሃይማኖትና ፖለቲካ ማእከል ሆኖ ሲያገለግል መኖሩና አሁንም እያገለገለ መሆኑ በተጨማሪም የሚታይ ነው። በዚህ ምክንያት ከእነዚህ አካባቢዎች የሚሰበሰበው ሚቶሎጂ በተሻለ ሁኔታ ኦሮሞን ሊወክል እንደሚችል በምልከታ ወቅት ታምኖበት ዋና ዋና የሆኑ ሦስት የገዳና ሁለት የሃይማኖት ማዕከላት እንዲሁም አንድ የገዳ ተቋም ተመረጡ።

ማዕከላቱ ጉሚ ጋዮ፣ ኦዳ ነቤ፣ ኦዳ ብስል፣ ቦኩ አቤቤና የጨለለቂ ገልማ ሲሆኑ ተቋሙ ደግሞ የኦሮሞ አባገዳዎች አንድነት ጉባኤ ነው። በተቋሙና በተጠቀሱት ማዕከላት

መዋቅር ውስጥ በጨፌ አባልነት የሚታቀፉ የገዳ ሥርዓት አራማጆችና የዋቁፊና ሃይማኖት ተከታዮች እንደ የጥናቱ አካላይ (population) ተወስደዋል። እነዚህ ሰዎች እንደ ጥናቱ አካላይ መወሰዳቸው የኦሮሞን ማህበራዊ፣ ኢኮኖሚያዊና ፖለቲካዊ ጉዳዮችን የሚዳስሱ እንደ አጠቃላይ የፎክሎር ትርክቶችን በተለይ ደግሞ ከበራዎችን ጨምሮ የሚቶሎጂ ትርክቶችን የኑሮአቸው አካል አድርገው የሚተገብሩ ስለሆነ ከእነሱ የሚገኘው መረጃ የተሻለ ይሆናል ተብሎ በመታሰቡ ነው።

ከዚህ በላይ የተጠቀሱት የገዳና የእምነት ማዕከላት መጠነኛ የስያሜና የቁጥር ልዩነት ያላቸው እንደ ምክር ቤት የሚቆጠሩ ጨፌ ወይም ያላ ወይም የቦ የሚባሉ ተቋማት አሉአቸው። በቦረና ሁኔታ የአርቦራ፣ የአወጡና የኮኒቱ ያላዎች (ምክር ቤቶች) አባላት አንድ ላይ 136 ያህል ይሆናሉ። በተመሳሳይ ሁኔታ የቱለማው ኦዳ ነቤና የመጫው ኦዳ ብስል የገዳ ማዕከላት ከፍተኛ አመራር ሰጪ አባባዳዎችን ጨምሮ ሥልጣን ላይ ካለው ገዳ ተከታይ የሆኑት ገዳዎችና በስልጣን ውስጥ ያለፉት ዩባዎች እንዲሁም የሴቶችና የእምነት ክንፍ ተወካዮች የሚሳተፉበት እያንዳንዳቸው ከ60 በላይ የጨፌ አባላት ሲኖራቸው አንድ ላይ 130 ያህል አባላት አሏቸው።

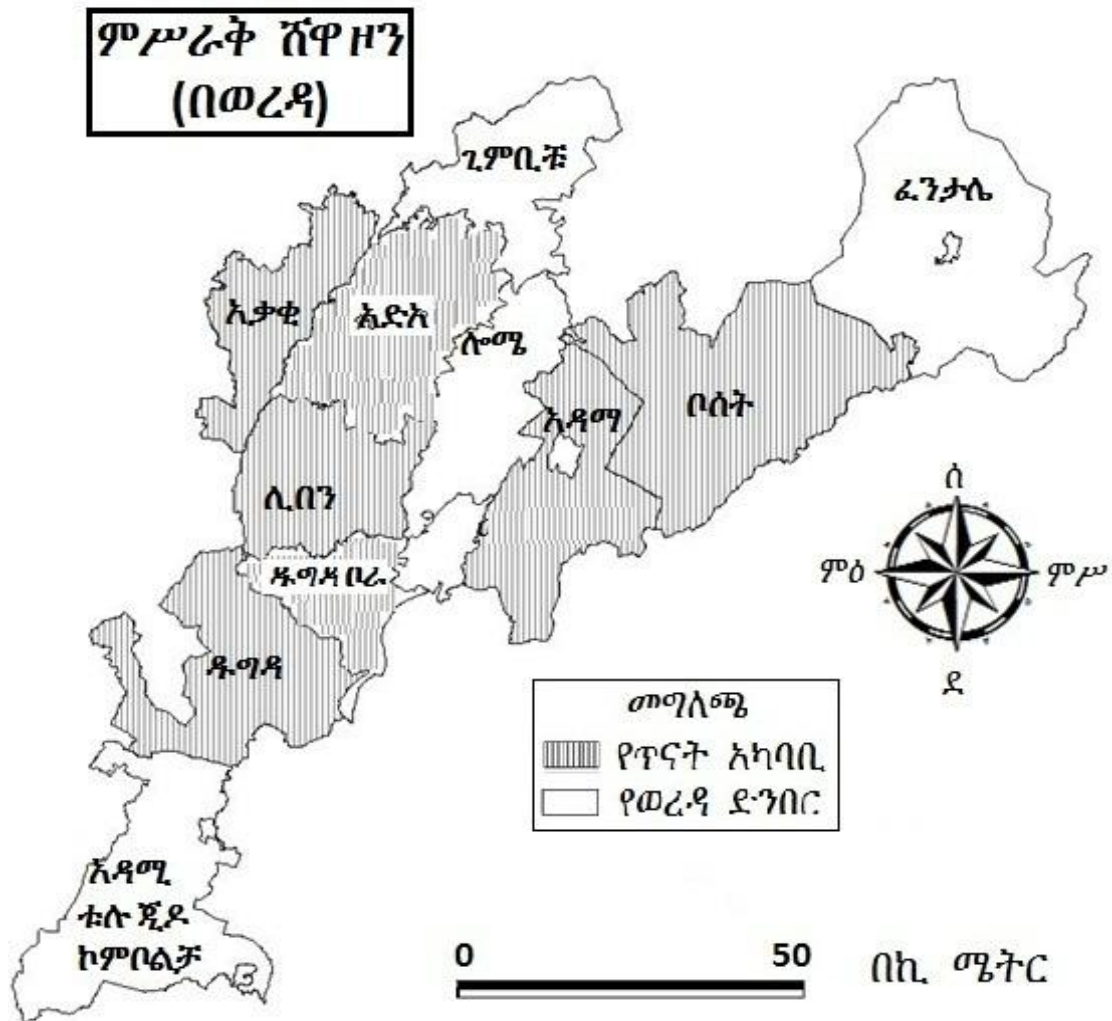
በሌላ በኩል “ቦኩ አቤቤ” የገዳም የእምነትም ማዕከል ሲሆን መዋቅራዊ ሰንሰለቱ በዋናነት የገዳውን መዋቅር ይዞ ከእምነት ጋር በማጣመር የሸኔ አባላትን፣ የሰግሊ አባላትንና እስከ ቀበሌ የሚዘልቁ ሉኬዎችን (agents) ጨምሮ 100 ያህል አባላት አሉት። የጨለለቂ ገልማ የእምነት ማዕከል መዋቅርም ከቦኩ አቤቤ ጋር ተመሳሳይ ሲሆን የአባላቱም ብዛት 100 ያህል ነው። የኦሮሞ አባ ገዳዎች አንድነት ጉባኤ አባላት ብዛት ደግሞ መረጃው በተሰበሰበበት ወቅት 142 ነበር። በዚህ መሠረት 600 የሚሆኑ የገዳ ሥርዓት አራማጆችና የዋቁፊና ሃይማኖት ተከታዮች የዚህ ጥናት አካላይ ሆነዋል። ከዚህ አካላይ ውስጥ በዓላማ ተኮር (purposive or judgment) የአመራረጥ ዘዴ 16.6% ወይም 100 የናሙና ብዛት መርጦ ለማጥናት ታቅዶ በጥናቱ ውስንነት ውስጥ በተጠቀሱት ተግዳሮቶች ምክንያት 89 (14.8%) ናሙና ተወስዶ ተጠንቷል።

3.1.2.4. ጥናቱ ያካለላቸው አካባቢዎች

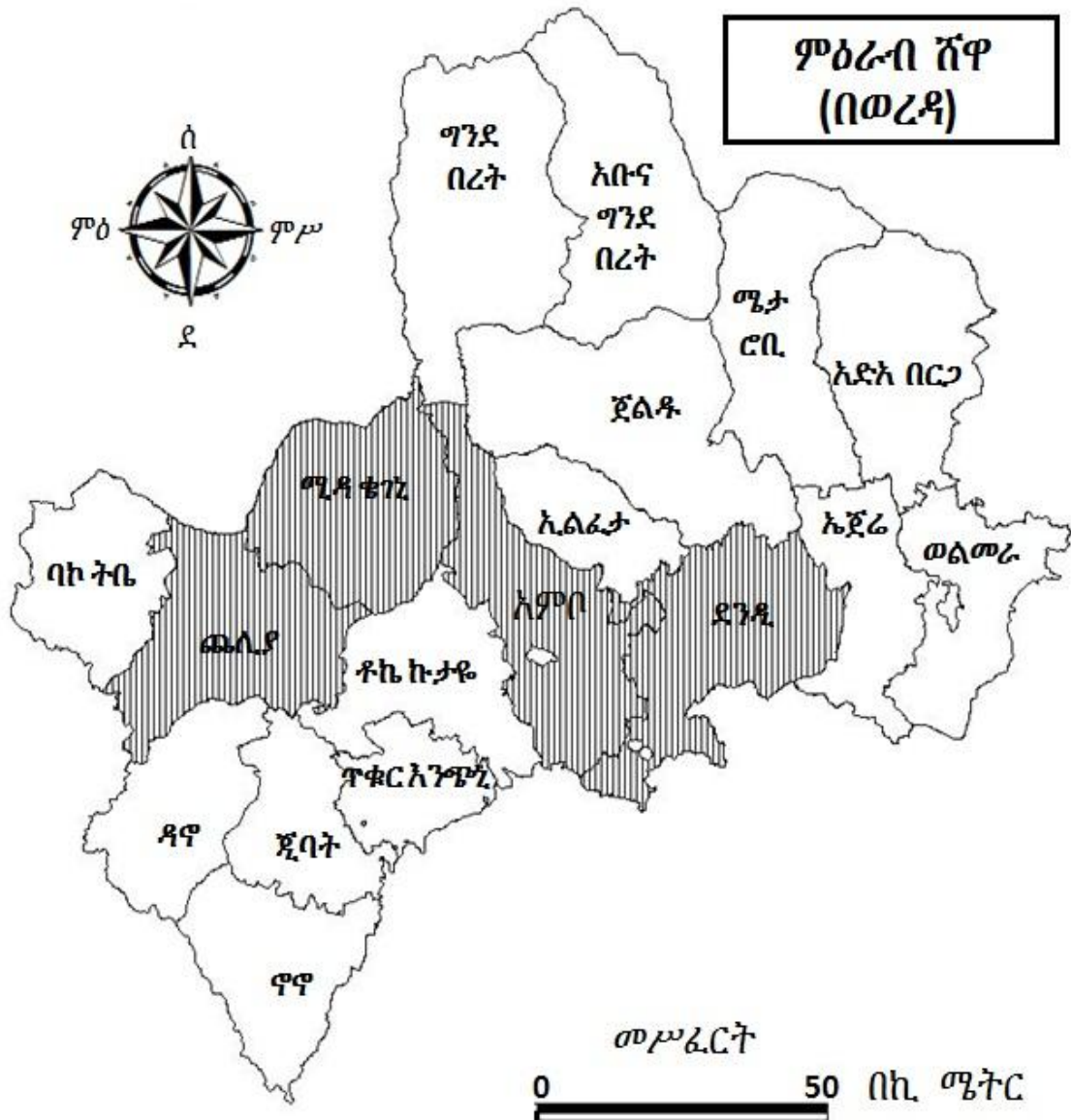
ቦረናን የሚያጠቃልለው የኦሮሚያ ደቡባዊ ክፍልና የመጫና ቱለማ ምድር በተለይም ሸዋ የሚባለው የኦሮሚያ ማእከላዊ ክፍል ትኩረት የሚሰጡ የኦሮሞ የሃይማኖትና የፖለቲካ ማእከል መሆናቸው የመረጃ አቀባዮች የአመራረጥ ዘዴ በሚል ንኡስ ርዕስ ሥር

ተጠቅሷል። በተለይም ከጥንቱ ጀምሮ በሰላምም ሆነ በጦርነት ጊዜ አሮሞ ወደ አራቱም አቅጣጫዎች ሲንቀሳቀስና ተንቀሳቅሶም ሲመለስ እነዚህ አካባቢዎች የገይማኖቱና የፖለቲካው ማእከላት ነበሩ። ከጥንት ጀምሮ አገልግሎት ሲሰጡ የነበሩና ዛሬም የሚሰጡ የገዳና የእምነት ማዕከላት በእነዚህ አካባቢዎች መብዛታቸው ይህንኑ ያመለክታል። እነዚህ አካባቢዎች አሁን ባለው መንግስታዊ የአስተዳደር ክፍፍል በዞን ደረጃ ሲገለጹ ቦረና፣ ምስራቅ ሸዋ፣ ምዕራብና ደቡብ ምዕራብ ሸዋ ይባላሉ። ከእነዚህ ዞኖች ውስጥ ቦረና ዞን የአርብቶ አደሮች አካባቢ ሲሆን ቀሪዎቹ ዞኖች ቅይጥ ግብርና የሚካሄድባቸው አካባቢዎች ናቸው። እያንዳንዱን ዞን በሚከተለው መልኩ በካርታ ለማሳየት ተሞክሯል።

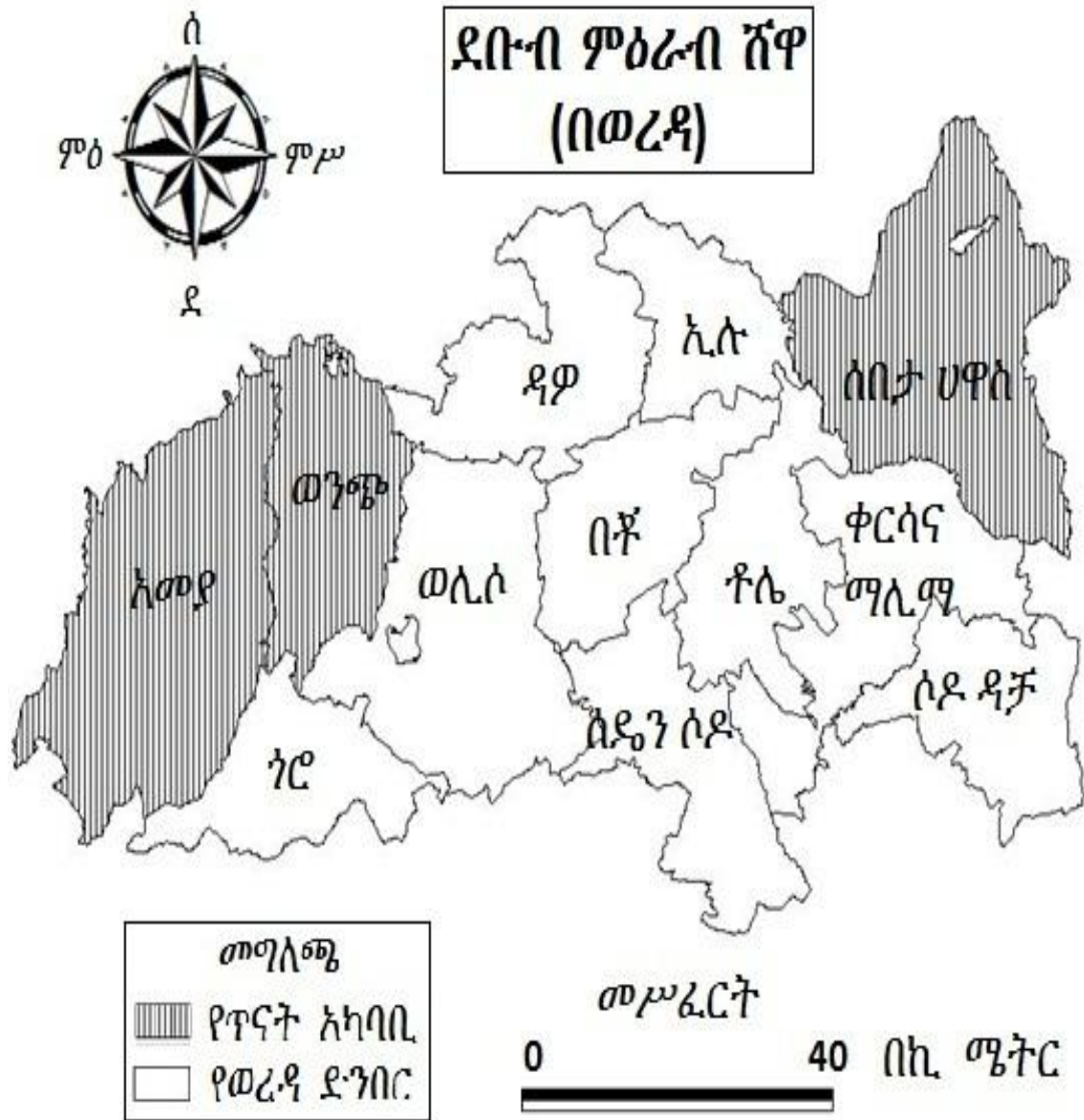
ካርታ ቁጥር 1: በምስራቅ ሸዋ ዞን ጥናቱ ያካለባቸውን ወረዳዎች የሚያሳይ ካርታ (ምንጭ፣ ዋናው ካርታ የማዕከላዊ ስታትስቲክስ ኤጀንሲ ሆኖ የጥናቱን አካባቢዎች የሚያመለክቱ አመላካቾች በባለሙያ የተሠሩ ናቸው)

ካርታ ቁጥር 2፡ በምዕራብ ሸዋ ዞን ጥናቱ ያካለላቸውን ወረዳዎች የሚያሳይ ካርታ (ምንጭ፡ ዋናው ካርታ የማዕከላዊ ስታትስቲክስ ኤጀንሲ ሆኖ የጥናቱን አካባቢዎች የሚያመለክቱ አመላካቾች በባለሙያ የተሠሩ ናቸው)

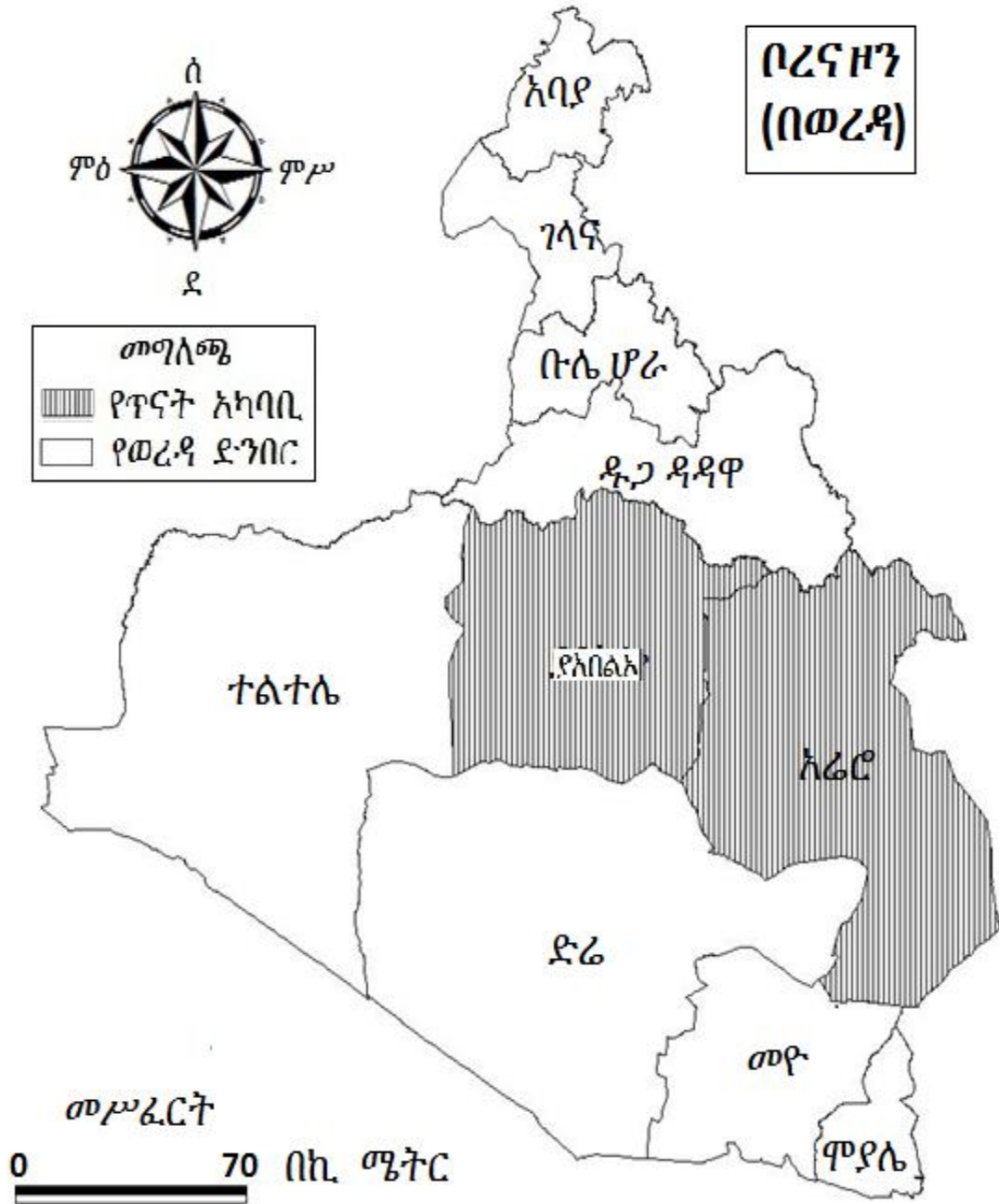

ካርታ ቁጥር 3: በደቡብ ምዕራብ ሸዋ ዞን ጥናቱ ያካለላቸውን ወረዳዎች የሚያሳይ ካርታ (ምንጭ፣ ዋናው ካርታ የማዕከላዊ ስታትስቲክስ ኤጀንሲ ሆኖ የጥናቱን አካባቢዎች የሚያመለክቱ አመልካቾች በባለሙያ የተሠሩ ናቸው)

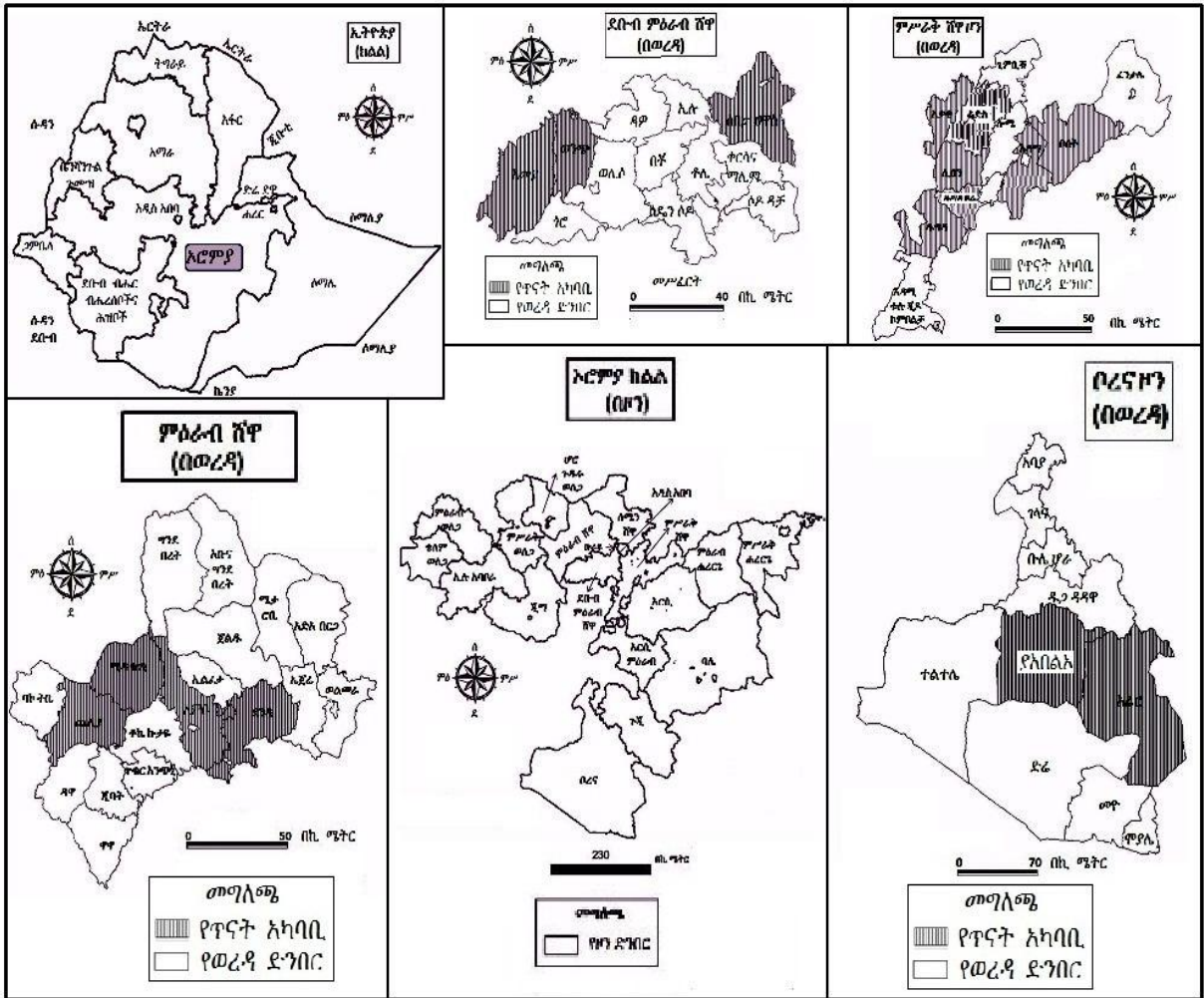
በተመሳሳይ ሁኔታ ቦረናም የገዳና ጥንታዊ የኦሮሞ ባህል ማእከል በመሆኑ በጥናቱ ተዳቧል። በቦረና ከሚገኙ ወረዳዎች በያአበልኦና በአሬሮ ወረዳዎች ላይ ትኩረት የተደረገ ሲሆን ቀጥሎ ባለው መልኩ በካርታ ተመልክቷል።

ካርታ ቁጥር 4፡ በቦረና ዞን ጥናቱ ያካለላቸውን ወረዳዎች የሚያሳይ ካርታ (ምንጭ፣ ዋናው ካርታ የማዕከላዊ ስታትስቲክስ ኤጀንሲ ሆኖ የጥናቱን አካባቢዎች የሚያመለክቱ አመልካቾች በባለሙያ የተሠሩ ናቸው)

በአጠቃላይ የአገርንና የክልልን ጨምሮ ሁሉም የጥናት አካባቢዎች በሚከተለው ካርታ ላይ ተጠቃልለው እንዲታዩ ተደርገዋል፡፡

ካርታ ቁጥር 5: አጠቃላይ ጥናቱ ያካለባቸውን አካባቢዎች በአንድ ቦታ የሚያሳይ ካርታ (ምንጭ፣ ዋናው ካርታ የማዕከላዊ ስታትስቲክስ ኤጀንሲ ሆኖ የጥናቱን አካባቢዎች የሚያመለክቱ አመልካቾች በባለሙያ የተሠሩ ናቸው)

3.1.3. የመረጃ ትንተና ዘዴ

ከመጀመሪያው ዙር የመስክ ስራ መልስ አጥኚው በመስክ ሆኖ በማስታወሻው ላይ ሲጽፍ የቆየውን መረጃ በአግባቡ አደራጅቷል። ድምፅ ለቀረጸባቸው ቴሯች ወይም ድምፅና ምስል ለቀረፀባቸው ቪዲዮዎች እንዲሁም ላነሳቸው ፎቶግራፎች በመስክ ስራ ላይ ሆኖ በሰጣቸው የመለያ ቁጥር (ኮድ) መሠረት አደራጅቷቸዋል። በመቀጠል በመጀመሪያ በቴፕሪከርደርና በቪዲዮ የተቀረጸውን የአፋን ኦሮሞ ድምፅ ወደ ፅሁፍ ቀይሯል። ወደ አፋን ኦሮሞ ጽሁፍ የተቀየረውን እንደ ገና ወደ አማርኛ ቋንቋ ጽሁፍ ተርጉሞታል። ከዚያ በመስክ ስራ ጊዜ በፅሁፍ የያዛውን ማስታወሻ ከተሰበሰቡት መረጃዎች ጋር

አቀናጅቶ በምእራፍ ስድስት ውስጥ እንደሚታየው በማብራራት በተለያዩ ቲዎሪዎች ተንተኗል።

ሌላው የጥናቱን ተአማኒነት (credibility) ለመጨመር ጥምር አረጋጋጭ ዘዴ (triangulation) ጥቅም ላይ መዋሉ ነው። ጂክ (1979:1) እና ድቦራህ (n.d.) ዲንዚንን በዋቢነት ጠቅሰው ባቀረቡአቸው ጽሑፎች ጥምር አረጋጋጭ (Triangulation) በአምስት እንደሚከፈል ጠቁመዋል። ክፍፍሎቹም የመረጃ ወይም ዳታ ጥምር አረጋጋጭ (Data triangulation) የዘዴ ጥምር አረጋጋጭ (Methods triangulation) የአካባቢ ጥምር አረጋጋጭ (Enviromental triangulation) የአጥኝ ጥምር አረጋጋጭ (Investigator triangulation) የቲዎሪ ጥምር አረጋጋጭ (Theory triangulation) የሚባሉ ናቸው። በዚህ መሠረት የዘዴ (method) ጥምር አረጋጋጭ የሚባላው ምልክታ፣ ኢንተርቪውና ተተኳሪ የቡድን ውይይት በመጠቀም መረጃዎችን የመሰብሰብ ዘዴ ነው። በዚህ ረገድ የተጠቀሱት ሦስቱም የመረጃ መሰብሰቢያ ዘዴዎች ጥቅም ላይ ውለዋል። ሦስቱም ዘዴዎች እንዴት ተመጋግበው ወይም ተጣምረው ተመሳሳይ ውጤት እንዳመጡ ስለ አያና አፈጣጠር፣ ስለ ሰው አፈጣጠር፣ ስለ ቦስት ኮርማና ስለ ሌሎችም በሚያወሱ ሚቶች ትንተና ውስጥ ታይቷል።

አካባቢያዊ ጥምር አረጋጋጭ ዘዴን በሚመለከት ደግሞ ከተለያዩ አራት ዞኖችና በእነሱ ስር ከሚጠቃለሉ የገዳና የእምነት ማእከላት መረጃዎች የተሰበሰቡ ሲሆን በዳታ ጥምር አረጋጋጭ ዘዴ ረገድ በገዳ እርከኖችና በዋቄፈና መዋቅሮች ውስጥ ከታቀፉ የተለያዩ ሰዎች መረጃዎች ተሰብስበዋል። በቲዎሪ ጥምር አረጋጋጭ ዘዴ ሁሉን አቀፍ (general) በሆኑ የሚት ዓይነቶች (ስለ ዓለም አፈጣጠር፣ ስለ ሰው አፈጣጠር፣ ስለ መላኮች በሚያወሱትና የመሳሰሉት ትርክቶች) እንዲሁም በአካባቢያዊ ሚቶች ላይ አሐድ፣ አውድ፣ ተግባራዊና ተምሳሌታዊ ቲዎሪዎች ጥቅም ላይ ውለዋል። ይሁን እንጂ የአጥኝ ጥምር አረጋጋጭ ዘዴ በዚህ ጥናት ውስጥ ጥቅም አልዋለም። ምክንያቱም በአዲስ አበባ ዩኒቨርሲቲ ወይም በአማርኛ ቋንቋ፣ ስነጽሁፍና ፎክሎር ትምህርት ክፍል አሠራር መሠረት አንድን የመመረቂያ ጥናት ከአንድ በላይ በሆኑ አጥኝዎች ማሠራት የተለመደ ስላልሆነ ነው።

ምእራፍ አራት

4.1. የኩሽ ሚቶሎጂ ታሪካዊ ዳራ

ታቦር ዋሚና ዓለማየሁ ኃይሌ በኦሮሞ ሚቶሎጂ ላይ ተመስርተው የተጻፉ ወይም የተነገሩ የተለያዩ የመረጃ ምንጮችን ዋቢ በማድረግ “የተሻሉ ናቸው” ሊባሉ የሚችሉ መጽሐፎችን ለማሳተም በቅተዋል። በመሆኑም ታቦር ዋሚ እ/አ/አ/ (2006:53) ጥንታዊ የኩሽ ሕዝብ “ለሰው ዘር የስልጣኔ፣ የባህል፣ የሰነ ጥበብ፣ የመንግስትና የሕግ መሰረቶችን የጣለና በየግዛቶቹ የንግድ ማእከላትን ያቋቋመ፣ ለዛሬዎቹ ታላላቅ የዓለም ኃይማኖቶች፣ ፊደላትና የሳይንስና ቴክኖሎጂ ግኝቶች መሰረት የጣለ...” ህዝብ መሆኑን አበክሮ ይገልጽና ኦሮሞም ከኩሽ የዘር ግንደች አንዱ መሆኑን ይጠቁማል።

አለማየሁ ኃይሌና ሌሎች እ/አ/አ/ (2006:16) በበኩላቸው ኦሮሞ ከ8000 ዓመታት በፊት ጀምሮ በሰሜን ምስራቅ አፍሪካ የሚኖር የምስራቃዊ ኩሽ ዝርያ መሆኑን በመግለፅ ይህ ሕዝብ በኩሽ ምድር (በኢትዮጵያ) በተለያዩ ቦታዎች ፖለቲካዊና ኃይማኖታዊ ማእከላትን መስርቶ በገዳ ስርዓት ራሱን ሲያስተዳድር እንደኖረ ያረጋግጣሉ። ባክስተርና ትሪቶልዚ (1996:7) ደግሞ የኦሮሞ ሕዝብ በኢትዮጵያ ከሚኖሩት ብሔር ብሔረሰቦች በቁጥር የመጀመሪያውን ደረጃ ይዞ የሚገኝ መሆኑንና በአስፋፈር በኬንያ፣ በሶማሊያና በሌሎችም የምስራቅ አፍሪካ አገሮች ተከፋፍሎ እንደሚገኝ ይጠቁማሉ።

በሰሜን ምስራቅ አፍሪካ የሚገኘው የኩሽ ህዝብ ታሪክና ሚቶሎጂ ሲባል የእጅግነትን ታሪክና ሚቶሎጂ ሳይነካ አያልፍም። በዚህ ምክንያት ከእጅግነት ሚቶሎጂ መነሳቱ ተገቢ ሲሆን የእጅግነትን ሚቶሎጂ በሚመለከት ጀምስ እንዲህ ይላል።

The Egyptian cosmology must be presented in three parts; each part being supplementary to the other, and presenting a complete philosophy by their combination. Part (I) deals with the Gods of chaos, part (II) deals with the Gods of order and arrangement in creation, and part (III) deals with the Primate of the Gods, through whose Logos creation was accomplished. In part (I) precreation or chaos is represented by (i) Ptah, the Primate of the Gods, emerging from the primeval waters Nun in the form of a Hill, Ta-tjenen, i.e., The Risen Land (ii) Atum, i.e., Atom, the sun God,

immediately joining Ptah, by emerging also from the chaotic waters Nun, and sitting upon him (the Hill). (James 1954:62)

የጥቅስ የአማርኛ ትርጉም እንዲህ ይላል፡፡

የእጅግ ስነ-ግለም (የዓለም አፈጣጠር ጥናት) በሦስት ክፍሎች መቅረብ አለበት፡፡ ሦስቱም ክፍሎች የሚደጋገፉ ሆነው በጥምረታቸው ሙሉ ፍልስፍና የሚሆኑ ናቸው፡፡ ክፍል አንድ ከኪዮስ ዓምላኮች ጋር የሚገናኝ፤ ክፍል ሁለት ፍጥረታትን በቅደም ተከተል አስተካክለው ከሠሩት አምላኮች ጋር የሚገናኝ፤ ክፍል ሦስት ከፍጥረታት አምላኮች ቀዳሚ ከሆነውና ባገኘው ጥበብ የፍጥረታትን ሂደት ካጠናቀቀው ጋር የሚገናኝ ነው፡፡ ክፍል አንድን ለይተን ስናየው ከሁሉ በፊት ኪዮስ የተባለ የረጋ ነገር ነበር ይላል፡፡ ከዚህ ኪዮስ ከተባለው የመጀመሪያ ፈሳሽ ሊባል የሚችል ውሃ ተፈጠረ፤ ውሃው ኑን ይባላል፡፡ ከኑን ከዓምላኮች ቀደምት የሆነው ፒታህ ተራራ መስሎ ወጣ፡፡ ተራራው “ታትጅኒን” (ከፍ ያለው መሬት) የሚባል ሆነ፡፡ ቀጥሎ አቱም የተባለው የጸሃይ አምላክ ከኪዮስ ውሃ ከኑን ወጥቶ ፕታህ (ከፍታው በታ) ላይ ተቀመጠ፡፡

ከዚህ በኋላ በሶስተኛ ደረጃ አራት ጥንዶች ወንድና ሴት እየሆኑ ከውሃው መውጣታቸውን፤ እነዚህም የመጀመሪያው ጥንድ ኑን እና ናውንት፤ ሁለተኛው ጥንድ ሁህ እና ሃውሀት፤ ሦስተኛው ጥንድ ኩክ እና ካውክት፤ አራተኛው ጥንድ አሞን እና አማውንት እንደሚባሉ ጀምስ ያብራራል፡፡

ጀምስ ስለ ዘጠኙ የመጀመሪያ ፍጥረታት ሲገልጽ “Atum ... [was] having absorbed the thought and creative power of Ptah, then proceeds with the work of Creation. He names four pairs of parts of his own body, which become Gods, and in this way, eight Gods are created, who together with himself become nine Gods in one family or Godhead, called the Ennead.” ይላል፡፡

ይህ የጀምስ ጥቅስ ወደ አማርኛ ሲተረጎም አቱም ከፕታህ የመፍጠር ጥበብ ካገኘ በኋላ ከራሱ አካል አራት ጥንዶችን ወንድና ሴት አድርጎ በመፍጠር ከራሱ ጋር ዘጠኝ “የመላኮች ራስ” ወይም “ኢኒያድ” የተባሉ የመጀመሪያ አምላኮች መገኘታቸውን ይገልጻል፡፡ ይህ ትርጉም ከሰሜን ምስራቅ አፍሪካ ወይም ከኩሽ ህዝቦች ሚቶች አንዱ መሆኑን መገንዘብ ይቻላል፡፡

ስለ ሰሜን ምስራቅ አፍሪካ አካባቢ በሌላ መንገድም መግለጽ ይቻላል፡፡ የአባይ ወይም የናይል ወንዝ አካባቢ ሕዝቦች ከሜዲትራኒያን ባህር እስከ ቪክቶሪያ ኃይቅ፤ በአሁኑ

ዘመን እጅጥት፣ ሊቢያ፣ ሱዳን ኢትዮጵያ፣ ኬንያ፣ ሶማሊያ፣ ጂቡቲና ኤርትራ ተብለው የሚታወቁ አካባቢዎች ጥንት አንድ ላይ በተለያዩ ስያሜዎች ሲጠሩ እንደነበር ይታወቃል። ፓት ርምለር (2006:vii) እንደ ገመተው ከ700,000 ዓመታት በፊት ጀምሮ በእነዚህ በአካባቢዎች ነዋሪዎች ነበሩ። እነዚህ የሰሜን ምስራቅ አፍሪካ ሕዝቦች ቢያንስ በስምንት ስያሜዎች ተጠርተው እንደ ነበር ታሪክ መመዝገቡን አኑ ዋቆ (2003:10) አስምሮበታል። እነዚህ ስያሜዎች አኑ፣ ኬሜት፣ መሮኤ (መሮዬ)፣ ካም፣ (ሓም)፣ ኢጅጥት፣ ኩሽ፣ኢትዮፕ (ኢትዮጵያ)፣ ኑብያ መሆናቸውን አኑ ጠቁሟል።

አኑ ዋቆ የተለያዩ የመረጃ ምንጮችን ዋቢ አድርጎ እንዳሰፈረው በዚህ ሰሜን ምስራቅ አፍሪካ በምንለው አካባቢ የሚኖሩ ሰዎች ራሳቸውን አኑ ብለው ይጠሩ ነበር። አገራቸውን ደግሞ ኬሜት /khemet/ እያሉ ይጠሩ ነበር። የኬሜት ፍቺ ጥቁር አፈር ማለት ነው። ዘመን ዘመንን እየተካ ሲመጣ በተለያዩ ምክንያቶች ከተለያዩ አካባቢዎች ወደዚህ አካባቢ የፈለሱ ሕዝቦች የሰሜን ምስራቅ አፍሪካን አካባቢ በሚመቻቸውና በሚገባቸው ቋንቋ መጥራት ጀመሩ በማለት አኑ ዋቆ ሃሳቡን በማስፋት እንደሚከተለው አስፍሮታል።

በረሃብና በሌላ ምክንያት ከኢሲያ ፈልሰው ወደ ኬሜት አካባቢ ለመቀላቀል የበቁት ጂዎሾች /አስራኤሎች/... ኬሜት የሚለውን ቃል “ካም” ወይም “ሓም” በማለት ሲጠሩ በቅተዋል። በመሰረቱ በእብራይስጥ ቋንቋ ካም ማለት የኖህ ልጅ ማለት ሲሆን ሓም ማለት ደግሞ ጥቁር ማለት ነው። ...ከዚህ በመቀጠል የካም /የሓም/ ልጆች ናቸው ለማለት ነዋሪዎቹን ጥቁሮች ደግሞ ኩሽ የሚል መጠሪያ ሊሰጡ በቅተዋል። ከጂዎሾች ቀጥሎ ወደ አካባቢው የመጡት ሌሎች የኢሲያ ሰዎች የኬሜት ነዋሪዎችን እንደተመቻቸው አንዳንዴ አኑ ሌላ ጊዜ ደግሞ ኩሽ እያሉ ሲጠሩ ቆይተዋል። ከእነሱ ቀጥለው ወደ አካባቢው የመጡት ግሪኮች ሚዲትራኒያን ባህር አካባቢ ያሉትን ኬሜቶች አይተው “Augiptos” በሚል የግሪክ ቃል ሰይመዋል።

አኑ ዋቆ (2003:11) የግሪኮችን አመጣጥ ሲያብራራ በ6ኛው ዓመተ ዓለም የታችኛውን አባይ (ሚዲትራኒያን ባህር አካባቢ) ብቻ የጎበኙ ግሪኮች ያዩትን ጥቁር የሰዎች ፊት ለመግለፅ “Augiptos” ማለታቸውን፣ ከ6ኛው ዓመተ ዓለም በኋላ መጥተው ከበፊቶቹ ግሪኮች የበለጠ ወደ ኬሜት ውስጥ የዘለቁ ሌሎች ግሪኮች ከሚዲትራኒያን ባህር ርቀው ወደ ላይኛው አባይ አካባቢ የሚገኙ ኬሜቶችን ወይም ኩሾችን ኢትዮጵያ ማለታቸውን ይጠቁማል። የሁለቱም ቃላት ማለትም እጅጥትና ኢትዮጵያ ትርጉማቸው ተመሳሳይ ሆኖ በፀሐይ የተቃጠለ ፊት ማለት መሆኑን አኑ ዋቆ ያስምርበታል። ይህ አባባል

እጅጥትና ኢትዮጵያ ለአንድ ሕዝብ የተሰጡ የተለያዩ መጠሪያዎች ናቸው ወደሚል መደምደሚያ ይወስዳል። ይሁን እንጂ “አውጅጥቶስ” እና “ኢትዮጵ” በሚባሉት ቃላት ትርጉም ላይ ፍቅሬ ቶለሳ ሌላ መከራከሪያ ያቀርባል።

ፍቅሬ ቶለሳ (እ.አ.አ. 2008:52-54) ከተለያዩ ምንጮች በሰበሰባቸው ሚቶሎጂዎች ላይ ተመስርቶ ባቀረባቸው መከራከሪያዎች “ኢትዮጵያ” የሚለው መጠሪያ መሠረቱ ከግሪክ ሆኖ ትርጉሙ “ፊቱ በፀሐይ የተቃጠለ ማለት ነው” የሚባለው የተሳሳተ ሀሳብ መሆኑን ይጠቁማል። ፍቅሬ ክርክሩን ሲያጠናክር በስትሮንግ የተዘጋጀውን የግሪክ መዝገብ-ቃላት ዋቢ በማድረግ “በግሪክ በፀሐይ የተቃጠለ ማለት ካውማትዲዞ ነው፤ ፊት ማለት ደግሞ ፔሪካሉፕቶ ነው፤ ስለዚህ ፊቱ የተቃጠለ ማለት ካውትማዲዞ-ፔሪካሉፕቶ ነው። በዚህ ሁኔታ ኢትዮጵያ የሚለው ቃል ካውትማዲዞ-ፔሪካሉፕቶ መባል ነበረበት” ይላል። የትርጉሙን ጉዳይ ተጨማሪ ጥናት ለሚያደርጉት በመተው “ኢትዮጵ” (ኢትዮጵያ) የሚለው ቃል ለሰሜን-ምስራቅ አፍሪካ ህዝቦች መጠሪያ ከዋሉት ስያሜዎች ውስጥ አንዱ አድርጎ መውሰድ ይቻላል።

ከግሪኮች ቀጥሎ ወደ አካባቢው የመጡ ሮማዊያን እንደ ግሪኮቹ እጅጥትና ኢትዮጵያ የሚሉ ስያሜዎችን ሲጠቀሙ የቆዩ ሲሆን ከሮማዊያን በኋላ የመጡ አረቦች ደግሞ እጅጥትን “ምስር”፣ ከእጅጥት ወደዚህ ወደ አባይ መነሻዎች አካባቢ ያለውን ሕዝብ “ኑብያ” እና “ቢንተል ሱዳን” ብለው ጠርተዋል። እዚህ ላይ “ኑብያ” የሚለው ቃል ወደ አፋን ኦሮሞ ሲተረጎም “ኑ” እና “ብ” ድምጾች አጥረውና ላልተው፣ “የ” ድምጽ ደግሞ አጥሮና ጠብቆ “ኑብየ” (Nubiyya) ተብሎ ሲጠራ እኛ ሰፊ ሕዝብ ነን ማለት ነው። ሁለተኛው ትርጉም የ”ኑ” ድምፅ ከረዘመና “ብ” አጥሮ ከላላ “የ” ደግሞ አጥሮ ከጠበቀ “Nuubiyya” ተብሎ ይጠራና ትርጉሙ አገራችን ማለት ይሆናል። ስለዚህ በዚያን ጊዜ ይህንን ቃል አረቦች ከኦሮሞ (ኩሽ) ቋንቋ ሰምተው የአካባቢው መጠሪያ ማድረጋቸውን መገመት ይቻላል።

በአጠቃላይ ከአፍሪካ የሚመነጨው የሰው ዘር በሶስት ዋና ዋና ክፍሎች ተከፍሎ ወደ አውሮፓ የሄደው ክፍል አርያን፣ ወደ እስያ የሄዱት ሞንጎልስ፣ አፍሪካ ውስጥ የቀረው ኩሽ እንደሚባል ታቦር ይገልጻል። ታቦር የሚለው አፍሪካ ውስጥ የቀረውን ኩሽ እንዲህ ይገልጻል።

ጥንታዊ ኩሽ ማእከሉን መሩ (ሜሮዌ) ተባ (ተባስ) እና ሜምፍስ በተባሉ ቦታዎች እያደረገ ከአፍሪካ እስከ ምእራብ አውሮፓ፣ ምእራብና ደቡብ ኢሲያና ደቡብ

ምስራቅ...በታሪክ ውስጥ ያልተደገመና ምናልባትም ሊደገም የማይችል ታላቅ የግዛት መቀነት የዘረጋና የመጀመሪያውን ሪፐብሊካዊ ኢምፓየር የመሠረተ ምጡቅ ሕዝብ እንደ ነበረ በብዙ ጸሐፊዎች ተወድሷል። አስደናቂው ጥቁር ኩሽ...ከመሠረታቸው ቀደምት ከተሞች አንዷ መሩ ናት። ይህ ታሪክ ከ5500 ዓ/ዓ/ ገደማ ከነበረው ከላይኛው ግብጽ ተባ(ስ) አቅራቢያ ከምትገኘው ቅዱስ ከተማ ከአቢዶስ ተነስቶ ሁለት አገር የነበረችውን ግብጽ አዋህዶ የመጀመሪያውን የግብጽ ግዛት አንድ መንግስት ከመሠረተው ከፈሪዖን መነስ በበርካታ ዘመናት ይቀድማል። ከጥንታዊቷ ሜሮዌ በበርካታ ዘመናት የምትቀድመው መሩ ዝናና ግዛቷ ሦስት አህጉራትን ያካተተ ነበር። ከሜሮዌ መገንባት በፊት የነበረችውንና ጥንታዊቷን መሩን ማእከሉ ያደረገው ኩሽ በአመን-ራ እና በአሲሪስ መሪነት እስከ አውሮፓ ዳኑብና እስከ ሕንዱ ጋንጀስ ወንዞች ድረስ የተስፋፋ ግዛት ይዟል። ታቦር ዋሚ (2006:24-25)።

ታቦር ዋሚ በዚህ መጽሐፍ ገጽ 53 ላይ ጥንታዊው ኩሽ ከሦስት አህጉራት በላይ በመቆጣጠር እጅግ ሰፊ ኢምፓየር የመሠረተ፤ ለሰው ዘር የስልጣኔ፤ የባህል፤ የስነጥበብ፤ የመንግስትና የሕግ መሠረቶችን የጣለና በየግዛቶቹ የንግድ ማእከላትን ያቋቋመ፤ ዛሬ የታላላቅ የዓለም ሃይማኖቶች፤ ፊደላትና የሣይንስና ቴክኖሎጂ ግኝቶች መሠረት መጣሉን በመጥቀስ “የዚህ ድንቅ ዝርያ” አንዱና ትልቁ ሕዝብ ኦሮሞ መሆኑን ይገልጻል።

አለማየሁ ኃይሌና ባልደረቦቹ (1998:10) የኦሮሞ ታሪክ እስከ 16ኛው ክፍለ ዘመን በሚል ርዕስ በተፃፈው መጽሐፍ ውስጥ በአፍሪካ ሕዝቦች መስተጋብር ላይ ተመስርተው ግንኙነታቸውንና ልዩነታቸውን ለማመላከት ምሁራን የተጠቀሙባቸውን ዘዴዎች መነሻ ያደርጋል። እነዚህ ዘዴዎች ትክለ ሰውነት (Physical appearance) እና ቋንቋ (linguistic) ናቸው። እነዚህን ሁለት ዘዴዎች በመጠቀም አጥኚዎች እንዴት አድርገው ለአፍሪካ ሕዝቦች ምድብ እንደሰጡ አለማየሁ እንዲህ በማለት መጽሐፉ ውስጥ ጠቅሷል።

One scholar named P.Murdock followed the first method, physical appearance and classified the African peoples into five races. These are Bushmanoid, Negroid, Caucasoid, Pyramoid and Mongoloids. Based on the second method of linguistic classification, another scholar named Bender in his book entitled languages in Ethiopian divides the languages spoken by peoples of North eastern Africa into two super families. These

super families of languages are known as: 1. Afro-Asiatic and 2. Nilo-Saharan. (Alemayehu et.al 1998:10)

ከላይ የተጠቀሰው ጥቅስ የአማርኛ ትርጉም ከዚህ ቀጥሎ ተጽፎ የሚገኝ ነው።

አንድ ሙርዶክ የተባለ ምሁር የመጀመሪያውን ዘዴ ትክለ-ሰውነትን መሰረት አድርጎ የአፍሪካን ሕዝቦች በአምስት ዘሮች ከፋፍሏል። እነዚህም ቡሽማግሌ፣ ኔግሮይድ፣ ካውካሶይድ፣ ፒራሞይድና ሞንጎሎይድስ ናቸው። በሁለተኛው በቋንቋ የመመደብ ዘዴ ላይ በመመስረት ሌላው ቤንደር የተባለ ምሁር የኢትዮጵያ ቋንቋዎች በሚል ርዕስ በፃፈው መጽሐፍ ውስጥ በሰሜን ምሥራቅ አፍሪካ ሕዝቦች የሚነገሩ ቋንቋዎችን በሁለት ትላልቅ የቋንቋ ቤተሰቦች ከፍሏል። እነዚህ ትላልቅ የቋንቋ ቤተሰቦች፣ 1/ አፍሮኤሺያቲክ እና 2/ ናይሎሳሃራን በመባል ይታወቃሉ።

በዚህ በዓለማዊው ኃይሌና በሥራ ባልደረቦቹ በተፃፈው መጽሐፍ ውስጥ በሁለት ትላልቅ የቋንቋ ቤተሰቦች የተከፈሉ የሰሜን ምሥራቅ አፍሪካ ሕዝቦች እንደገና በሌሎች ንዑሳን ክፍሎች ተከፋፍለው ይገኛሉ። ለምሳሌ አፍሮ ኢሺያቲክ የቋንቋ ቤተሰብ ቻዲክ፣ ቤርቤር፣ ጥንታዊ እጅግ፣ ኩሽቲክ፣ ኦሞቲክና ሰሜቲክ ተብለው በስድስት ክፍሎች ተከፋፍለዋል።

ኩሽቲክ የተባለው የቋንቋ ቤተሰብ ደግሞ ሰሜን ኩሽቲክ፣ ማዕከላዊ ኩሽቲክ፣ ምስራቃዊ ኩሽቲክና ደቡባዊ ኩሽቲክ ተብሎ የተከፋፈለ ሲሆን ምስራቃዊ ኩሽ ደግሞ የደጋማው ክፍል ኩሽና የቆላማው ክፍል ኩሽ ተብሎ ተከፋፍሏል። የቆላማው ክፍል ኩሽ ደግሞ አሮሞ፣ ሶማሌ፣ አፋር፣ ሳሆ ወዘተ መሆናቸው ተገልጿል።

በኢትዮጵያ የሚቶሎጂ ጥናት የነበረበትንና ያለበትን ሁኔታ ለማውሳት የአዲስ አበባ ዩኒቨርሲቲ የኋላ ታሪክ መዳሰስ ያስፈልጋል። በአዲስ አበባ ዩኒቨርሲቲ የፎክሎር ጥናት መተዋወቅ የጀመረው በ1970ዎቹ መጀመሪያ ላይ መሆኑን ሰለሞን ተሾመ (2007:2) ይጠቁማል። በዚህ መሠረት የሚት ጥናትም ከፎክሎር መተዋወቅ ጋር ብቅ ብሏል ብሎ ማሰብ ይቻላል። ነገር ግን ፎክሎራዊ ወይም ሚታዊ ትርክቶችን መሰብሰብና መሰነድ በ1970ዎቹ መጀመሪያ ላይ ተጀመረ ብሎ መደምደም ትክክል አይሆንም። ስለዚህ ወደ ኋላ ራቅ ብሎ የአዲስ አበባ ዩኒቨርሲቲ በ “ዩኒቨርሲቲ ኮሌጅ” ደረጃ በነበረበት ጊዜ ከፎክሎር ወይም ከሚቶሎጂ ጋር የሚያያዝ ጥናት ሠርቶ እንደሆነ መፈተሽ ያስፈልጋል።

የአዲስ አበባ ዩኒቨርሲቲ “የአዲስ አበባ ዩኒቨርሲቲ ኮሌጅ” በሚባልበት ጊዜ የኢትዮጵያ የትምህርት ክፍል ነበረው። በመሆኑም በወቅቱ የኢትዮጵያ ማህበረሰብ ተመስርቶ ነበር። በግንቦት ወር 1953 የታተመው የማህበረሰቡ የመጀመሪያ መጽሔት ከያዛቸው የፎክሎር ትርክቶች ውስጥ በአክሊሊ ሀብቱ የተጻፈው “A Short life-history of Guebre Menfes Kidus or Abbo” የሚል ትርክት ይገኛል። ይህ በአቦ የህይወት ታሪክ ላይ ተመስርቶ የቀረበው ትርክት በዚህ ጥናት ምእራፍ 2 ውስጥ በተቀረጹት የሚት ስነ-አመክንዮያዊ መመዘኛዎች መሠረት ሚት መባል የሚገባው ትርክት ነው።

ትርክቱ አቡነ ገብረ መንፈስ ቅዱስ ወይም አቦ በግብጽ ደቡባዊ ክፍል እንደ ተወለደ፤ ገብርኤል ወስዶ ሰውሮት ከሦስት ቀን በኋላ እንደ መለሰው፤ አቦ የሚጋልባቸው ፈረሶች አንበሶችና ነብሮች እንደ ነበሩ፤ ባልታወቀ ቀንና ጊዜ ወደ ዝቋላ [ጩቃላ] ተራራ ወጥቶ የእግዚአብሔር ሞገስ በሰዎች ላይ እንዲያድር እግሩን ወደ ላይ አድርጎ በሀረግ በማሰር ተዘቅዝቆ ጸሎት ሲያደርግ እንደ ነበረ፤ ሰይጣን ይህንን ሲያይ ተናድዶ ሀረጉን በመቁረጡ አቦ ወድቆ ጥርሱ መሰበሩ፤ የተሰበረው ጥርሱ የወደቀበት ቦታ ለውዝና ዘንባባ ማብቀሉ፤ አቦ ከወደቀበት ቦታ ሳይነሳ ሰይጣን በቁራ ተመስሎ ቀርቦት ዓይኖቹን እንዳወጣቸው፤ ዓይኖቹ ቢወጡም አቦ ማየት እንዳልተሳነው፤ በኋላ ሰይጣኑና ተከታዮቹ እዚያ የነበረውን ሀይቅ ጥለው እንደ ሸሹና ከዚያ በኋላ ሀይቁ ቅዱስ ሆኖ ሰዎችን መፈወስ እንደቻለ ያትታል። ስለዚህ በኢትዮጵያ የፎክሎርን ወይም የሚትን አሰባሰብና ስነ-ምግባር አጀማመር ከአዲስ አበባ ዩኒቨርሲቲ ኮሌጅ ኢትዮጵያ ጥናት መጀመር ጋር ማያያዝ ይቻላል። እነዚህን የመሳሰሉ የሚት ትርክቶች በሚትነታቸው ለማጥናት ወይም እንዲጠኑ ለማድረግ ባይሆንም በገድል ወይም በታምራት መልክ የሃይማኖት ታሪኮች ሆነው ወይም እንደ ተረትና አፈ-ታሪክ ተቆጥረው በብሔር ብሔርሰቦች ባህል ላይ በተጻፉ ስነ-ምግባር ውስጥ በብዛት ይገኛሉ። በዚያው በኢትዮጵያ ማህበረሰብ መጽሔት ውስጥ ከሚገኙት ሚቶች የዐቴቴ ሚት ይጠቀሳል።

Long ago there was a certain childless couple. The husband was so eager to have a baby born to him that he married another girl without divorcing his previous wife. His first wife, who loved him tenderly, was deeply affected by his unfair behavior of her husband. One day while standing in a river to fill her pot with water, her problem suddenly flashed her mind and without being aware of her action, she bent down, snatched a handful of something from the river bed and put it under her armpit, saying, “O God, you now my problem”. When she arrived home and took out the

thing from her armpit she found chains of beautiful beads and green fresh grass. The mystified, worried woman explained the phenomenon to an old man who told her that it was the sign of certain spirit wishing to help her. He also instructed her as to what sort of preparations she should make in order to welcome the supernatural help. Thus did Atete make herself first known? (Fisseha H.Maskal 2002:359).

ከፍሰሃ መጣጥፍ የተወሰደው ጥቅስ፤ ከረዥም ዘመን በፊት ልጅ የሌላቸው ባልና ሚስት እንደ ነበሩ፤ ባልዮው በጣም ልጅ ፈላጊ ስለሆነ የመጀመሪያ ሚስቱን ሳይፈታ ሌላ ልጃገረድ እንዳገባ፤ የመጀመሪያ ሚስቱ በጣም ስለምትወደው የባሏ ድርጊት ቅር እንዳሰኛትና አንድ ቀን ውሃ ልትቀዳ ወንዝ ወርዳ ሳለች ድንገት የባሏ ድርጊት ትዝ ብሏት ሳታውቅ በንዴት ጎንበስ ብላ ከውሃ ውስጥ የሆነ ነገር ነጭታ ብብቷ ሥር እንዳደረገች፤ እቤቷ ገብታ ብብቷ ስር ያለውን ነገር ስታይ ጨሌና ሣር እንደሆነ፤ ይህንን ጉዳይ በአካባቢ ላለው አዋቂ ሽማግሌ ስትናገር አንድ መንፈስ ሊረዳት እንደ ተዘጋጀና ይህንን የልእለ መለኮት እርዳታ እንድታገኝ ማድረግ ያለባትን እንደመከራትና አቴቴ በዚህ ዓይነት ራሷን መግለጧን ያትታል። ይህ ሁኔታ ሚት እንደ አፈታሪክ ተቆጥሮ ከ60 ዓመታት በፊት ጀምሮ በኢትዮጵያ በከፍተኛ የትምህርት ተቋማት ሲሰበሰብ እንደ ነበረ ያመለክታል።

4.1.1. የኦሮሞ ሕዝብ ታሪካዊ ዳራ

ፍቅሬ ቶሎሣ (እ.ኤ.አ.2008:52) ከ5500 ዓመት በፊት ነበረ ከተባለው ከኖህ ልጅ ከካም በመነሳት የትውልድ ቆጠራውን እንዲህ ይዘረዝራል። “ካም ኩሽን ወለደ፤ ኩሽ ሳባን (ሳባ ወንድ ነበር) ወለደ። ሳባ ኑባን ወለደ፤ ኑባ ጋናን ወለደ፤ ጋና ኢታናን ወለደ፤ ኢታና ናምሩድን ወለደ፤ (ናምሩድ የባብኤልን ማማ የሰራ ነው) ናምሩድ አዳማን ወለደ፤ አዳማ ራፌልብን ወለደ። ራፌልብ ቀንኦን [ቀንኦን] ወለደ፤ ቀንኦ ጌራን (መልክጼድቅን) ወለደ። ጌራ ወይም መልክጼድቅ ኤት-ኤልን (ኢትዮጵ) ወለደ” በማለት ትርጉሙ እስከ ሚያከራክረው ቃል እስከ ኢትዮጵያ ድረስ ያመጣል።

ፍቅሬ ቶሎሣ እንደሚተርከው ከኢየሱስ ክርስቶስ ልደት 2000 ዓመት በፊት “እግዚአብሔር” መልክጼዴቅን አንድ ትእዛዝ አዝዞት ነበር። ይኸውም ልጁን ኢት-ኤልን (ኢትዮጵን) ይዞ የአባይ ወንዝ ምንጭ ወደ ሆነው ወደ ጣና ደሴት ሄዶ እንዲሰፍር ላከው።

እንደ ፍቅሬ ቶሎሃ አገላለጽ (2008:68) ኢትዮጵያ የሁሉም የኢትዮጵያ ጎሳዎች መሠረት የሆኑ አስር ልጆች ነበሩት። ከአስሩ ልጆች ፈላስፋው ደሸት (ደሴት) አንዱ ነበር። ደሸት በበኩሉ ማጂ፣ ጅማ፣ መደባይና መንዲ የተባሉ ልጆችን አፈራ። ማጂ ከደሸት ቀጥሎ የአማራ ብሄር የኋላ ግንድ ሲሆን ጅማ፣ መደባይና መንዲ ደግሞ ከደሸት ቀጥለው የኦሮሞ ብሄር ያስገኙ የኋላ ግንዶች ናቸው።

ይህ እንደ ተጠበቀ ሆኖ ደሸትን በሚመለከት ከዚህ ከፍቅሬ አገላለጽ ጋር የሚቃረን የሚመስል ፍቅሬ ራሱ በዚህ መጽሀፍ ገጽ 60 ላይ የጻፈው ሚት እንዲህ ይላል። “የቤላም (በልዓም) የልጅ ልጅ የሆነችው እናቱ ነቢይትዋ ሼምሼል መነኩሲት ነበረች። ከወንድ ርቃ በግዮን አካባቢ በገዳም ውስጥ መንፈሳዊ ህይወት ትመራ ነበር። አንድ ቀን በግዮን ወንዝ ሳይሆን አይቀርም ገላዋን ስትታጠብ የወንድ ዘር በማህጸንዋ ዘልቆ ገባና ደሼት (ደሴት) ተፀነሰ።”

እዚህ ላይ ደሸት ከኢትዮጵያ አስሩ ልጆች አንዱ ነው የሚለውን የታሪክ ጭብጥና ደሸት ከግዮን ወንዝ በታኦምር ከወጣው የወንድ ዘር ፍሬ ተፈጠረ የሚለውን ሚት በማጣመር የሚከተለውን ማብራሪያ መስጠት ይቻላል።

በኦሮሞም ሆነ በኩሽ ህዝብ ባህል መሠረት ሴት ልጅ የትም ሄዳ ከማንም ፀንሳ ብትወልድ የተወለደው ልጅ በመጀመሪያ ባሏ ይጠራል። ስለዚህ የደሸትን ከግዮን ወንዝ ከተገኘ የወንድ ዘር ፍሬ መወለድን የሚያትት ሚት እውነት ነው ብለን ከተቀበልን ኢትዮጵያ የሴትዮዋ የመጀመሪያ ባል ወይም ታዋቂ የጎሳ መሪ ሆኖ ደሸት በእሱ እንዲጠራ ተደርጎ ይሆናል። ወይም ኢትዮጵያ የሼምሼል የቅርብ ዘመድ ሆኖ ደሸትን በማሳደጉ ደሸት በኢትዮጵያ ተጠርቶ ይሆናል። ወይም ደግሞ የተነገረው ሚት መነኩሲቷ ሼምሼል መነኩሴ ሆና ከወንድ ጋር ተገናኘች እንዳይባል የተፈጠረ ሚት ነው ብለን ካሰብን ኢትዮጵያ በድብቅ ከመነኩሲቷ ጋር የግብረ ስጋ ግንኙት አድርጎ ደሸት ሲወለድ በራሱ በኢትዮጵያ እንዲጠራ አድርጎ ይሆናል። በዚህም ሆነ በዚያ የዶክተር ፍቅሬ አገላለጽ የኦሮሞን ኩሽነት የሚያረጋግጥ ነው።

የኩሽ ህዝቦች ሥልጣኔና እውቀት ምጡቅ የመሆኑን ያህል የኦሮሞ ስልጣኔና እውቀትም በዚህ ልክ የሚመዘን መሆኑን እነ ብሩ ፀጋዬ (እ/አ/አ/ 2008:175) እና ታቦር ዋሚ (2006:63) እንደ መሰከሩት ሁሉ ፍቅሬ ቶሎሃም የሚከተለውን ይላል።

ግእዝ የኢትዮጵያ መንግስታዊ ቋንቋ ከመሆኑ በፊት የመደባይ (ኦሮሞ) እና የማጃ ቀሳውስትና ሊቃውንት ከጥንት አባቶቻቸው ከመልክጼዴቅ፣ ከኢትዮጵያና ከደሸት በወረሱት መሠረት በሱባ ቋንቋና ፊደል ነበር የሚናገሩትና የሚጽፉት። ከፍ ብዬ እንደገለጻቸው፣ በኋላ ግን ቀዳማዊ ምኒልክ በሱባ ቋንቋ የሚናገር እና የሱባ መጽሐፍ የሚገኝበት ማንኛውም መደባይ (ኦሮሞ) ይገደል ሲል አወጀ። በዚህ ምክንያት የመደባይ /ኦሮሞ/ ሊቃውንት በሱባ ቋንቋና ፊደል መጻፍ አቆሙ። እንደ እድል ሆኖ በሱባ ቋንቋና ፊደል የተጻፉ ጥቂት መጽሃፎች ተርፈውልናል። (ፍቅሬ ቶላሳ 2008:83)

በዚህ ከፍቅሬ መጽሐፍ በተወሰደው ጥቅስ ውስጥ ያሉትን እውነታዎች በተለያዩ መንገዶች ማብራራት ይቻላል። ኦሮሞ ዓለም የሚደነቅበትን የገዳ ሥርዓትና ለገዳም ሆነ ለዋቄፈናም ምስሶ የሆነውን ሰፊ ያዳበረው እንዲሁ በአጋጣሚ ሳይሆን በከፍተኛ ደረጃ ላይ የነበረው ስልጣኔው በተቀናቃኞቹ ከመውደሙ በፊትና በጽሁፍ ጥበብም የመጠቀ እውቀት በነበረው ወቅት መሆኑን መገመት ይቻላል። የኦሮሞን ታሪክ፣ እውቀትና ስልጣኔ ማጥፋት የተጀመረው ዛሬ ብቻ ሳይሆን ከዛሬ 3000 ዓመታት በፊት ጀምሮ መሆኑን ከዚህ በላይ ከተቀመጠው የፍቅሬ ቶላሳ ጥቅስ መገንዘብ ይቻላል።

የኦሮሞን ስልጣኔ ከመዳሰስ አለፍ በማለት አሰፋፈሩን ቅኝ-ገዥዎች ካበጁት ድንበር ወጣ በማለት ለማመላከት ሲፈለግ በሰሜን ከደቡብ ትግራይና ከምስራቅና ደቡብ አማራ ተነስቶ በደቡብ ከሰሜንና ደቡብ ኬንያ አልፎ እስከ ህንድ ውቅያኖስ የሚዘልቅ መሆኑን (ዓለማየሁ እ/አ/አ/ 1998:169) ይጠቁማል።

ኦሮሞ በታንዛኒያ ውስጥ መኖሩም ይታወቃል። በምስራቅ በኩል ከምስራቅ ሶማሊያ ተነስቶ በምእራብ በኩል ደቡብ ሱዳንን ይነካል። ይህ ጥናት የሚያተኩርበት ቦታ በምእራፍ ሦስት እንደ ተጠቀሰው በኦሮሚያ ክልል ሆኖ የቦረናን፣ የመጫና ቱለማን አካባቢዎች ያካልላል።

የቦረና፣ የመጫና ቱለማ ኦሮሞ ባህላዊና ኃይማኖታዊ ልማዶችን በተመለከተ ከጥንት ጀምሮ ሲተዳደርበት የቆየውን የገዳ ስርዓት ይዞት መዝለቁን ማየት ይቻላል። በኃይማኖት ረገድም ከክርስትናና እስልምና መስፋፋት በፊት የነበረውን የጥንቱን የዋቄፈና ኃይማኖት ይዞ የሚኖር ሲሆን የተወሰነው ክፍል ደግሞ ዋቄፈናን ከእስልምና ወይም ዋቄፈናን ከክርስትና ጋር እየቀየጠ (Syncretism) የራሱን በማዳበር ይኖርበታል።

የቦረና የመጫና ቱለማ ኦሮሞ “ሰፉ” (ሥነምግባር) ግን በዋናነት ከገዳ ሥርዓትና ከዋቄፊና ሃይማኖት ይመነጫል። ከገዳና ከዋቄፊና ሃይማኖት በሚመነጩ የሥነ ምግባርና የአኗኗር መመሪያዎች የአካባቢ ጥበቃ፣ ግጭት ማስወገድ፣ ጥበብ የማውረስ፣ ሰላም የመፍጠር፣ የሰብልና ከብት እንክብካቤን ወዘተ ያከናውናል። በወንድና ሴት፣ በአባትና ልጅ፣ በዘመድና ዘመድ፣ በጎረቤትና በጎረቤት፣ በሰውና ተፈጥሮ ወዘተ...መካከል ሊኖር የሚገባውን “ሰፉ” (ሥነምግባር) ይጠብቃል። ይህንን የሚያስፈጽሙ በርካታ የአያንቱና የዋቄፊና ተቋማት አሉ።

በኢኮኖሚ ረገድ የቦረና ኦሮሞ በአብዛኛው ከብት በማርባት የሚተዳደር ሲሆን የመጫና ቱለማ ኦሮሞ ኢኮኖሚ ደግሞ በግብርናና ከብት ርቢ (ቅይጥ ግብርና) ላይ የተመሰረተ ሲሆን በአብዛኛው መሬቱ ለም ስለሆነ ቡናን ጨምሮ አሉ የሚባሉትን የሰብል ዓይነቶች፣ አትክልትና ፍራፍሬ፣ ቅመማ ቅመም የሚያበቅል ሲሆን ደን፣ ኃይቆች፣ ፋፏቴዎች፣ ጠበሎች፣ ማእድናትና ሌሎች በርካታ የተፈጥሮ ሀብቶች አምቆ የያዘ አካባቢ ነው።

ከሦስቱ የኦሮሞ ጎሳዎች የትኛው ታላቅ እንደሆነ ለመጠቀም “ቱለማና መጫ የራያ ልጆች፣ ራያ የወላቡ ልጅ፣ ወላቡ የአዳ ልጅ፣ አዳ የነገዎ ልጅ፣ ነገዎ የጉራቻ ልጅ፣ ጉራቻ የሰምአሎ ልጅ፣ ሰምአሎ የቦረና ልጅ...” እያለ እንደሚቀጥል ዓለማየሁ (እ/አ/አ/ 1998:106) ይገልጻል። በዚህ መሠረት ቦረና የመጫና ቱለማ ብቻ ሳይሆን የብዙዎች ታላቅ መሆኑ ግልጽ ነው። በእርግጥ ዓለማየሁ በመጽሐፉ ገጽ 169 ላይ የቦረናን የዘር አመጣጥና አሰፋፈር ሲገልጽ የቦረናን ልጆች ሰቦና ጎና አድርጎ ዲገሉ፣ መጣሪና ከረዩ 3ቱ የሰቦ ልጆች፣ ፋለሌና ሀሮሬሣ የጎና ልጆች መሆናቸውን መግለጹና የሰቦና ጎና ተወላጆች እንዴት ከመጫና ቱለማ ጋር እንደሚገናኙ አለማሳየቱ ለወደፊቱ በጥልቀት ለሚያጠና የሚተው ነው።

መጫና ቱለማን በሚመለከት ቱለማ ታላቅ ሆኖ ሳለ የሁለቱ ተወላጆች የሰፈሩበት ቦታ ሲጠራ ወይም ሁለቱን አንድ ላይ የሚያመጣ ጉዳይ ሲፈጠር የመጫ ስም ለምን እንደሚቀድም ጥያቄ ማጫሩ አይቀርም። በዚህ ጉዳይ ላይ ሁለት ሀሳቦችን ማቅረብ ይቻላል። ከሁለቱ ሀሳቦች አንዱ በሁለት ሚቶች ላይ የተመሰረተ ነው። እነዚህ ሚቶች የመጫ ቀድሞ “አያንቱማ” መጎናጸፍና ወይም መንፈሳዊ ኃይል ማግኘትና የመጫ የራያን ቦኩ ከታላቁ ከቱለማ ቤት መውሰድ ናቸው።

በማንኛውም ህብረተሰብ ዘንድ የሥልጣን ተምሳሌት በእጁ የሚገኝና መንፈሳዊ ኃይል የተጎናጸፈ ክፍል ክብርና ሞገስ ከእሱ ጋር ስለሆነ በእነዚህ ሚቶች ምክንያት መጫ የበለጠ ክብር ተጎናጽፎ ከቱለማ ጋር በሚያገናኛቸው ጉዳዮች ላይ ስሙ በመጀመሪያ የሚጠራ ሆኖ ሊሆን ይችላል።

ሌላው መጠቀስ ያለበት ጉዳይ ደግሞ የመጫና ቱለማ መረዳጃ ማህበር መስራቾች በ1955 ዓ.ም ማህበሩን ሲመሠርቱ የማህበሩን ስም መጫና ቱለማ መረዳጃ ማህበር ብለው መሰየማቸው ነው። የማህበሩን የአመሠራረት ሂደት በሚመለከት የማህበሩ 30ኛ ዓመት ሲከበር የተዘጋጀውና የታተመበት ዓ.ም የሌለው መጽሔት “የጅባትና መጫ መረዳጃ ማህበርና የሸዋ ቱለማ መረዳጃ ማህበር ተዋህደው አ/አ /ጉለሌ/ ጥር 16 ቀን 1955 ዓ.ም የመጫና ቱለማ መረዳጃ ማህበር ተመሰረተ። ማህበሩ ሕጋዊ ሰውነት ያገኘው ግንቦት 11 ቀን 1956 ዓ.ም ነው” ይላል።

ኦላና ዞጋ (እ/ኢ/አ/ 1985:15) ለመጫና ቱለማ መረዳጃ ማህበር ስያሜ ለመምረጥ ክርክር በሚደረግበት ጊዜ አባቱ ዞጋ በጂኦ በማህበሩ ምስረታ ላይ ስላከራከረው የማህበሩ ስያሜ የተናገሩትን ኮሎኔል አለሙ ቅጤሣን ዋቢ አድርጎ “...የመጫና የቱለማ ልጆች...ያቋቋምነውን የመረዳጃ ማህበር በአባቶቻችን ስም ብንሰይመው ቅር የሚለው ሰው የሚኖር አይመስለኝም፤...ኦሮሞም ሆነ አማራ በመጫና ቱለማ በሚጠራ አገር ውስጥ ያሉት በጥቅምም በትውልድም የተሳሰሩ በመሆናቸው ልዩነት የሌለን ስለሆነ በዚህ ምክንያት ከማህበሩ የሚወጣ ሰው ያለ አይመስለኝም” ማለታቸውን ጽፏል።

የቱለማ ልጆች በስያሜው ላይ የመጫ ስም ከአንጋፋው ከቱለማ ስም ሲቀድም ጥያቄ ስለማንሳት አለ ማንሳታቸው ኦላና የጠቀሰው ነገር የለም። ዞሮ ዞሮ የማህበሩ ስያሜ ቱለማና መጫ አንድ ላይ ሲጠሩ መጫና ቱለማ ማለት እንዲለመድ አስተዋጽኦ አድረጓል ማለት ይቻላል።

4.1.2. የኦሮሞ ቀደምት ሃይማኖትና የገዳ ሥርዓት

4.1.2.1. ዋቁፈና: የኦሮሞ ቀደምት ሃይማኖት

የኦሮሞን ቀደምት ሃይማኖት ከመዳሰስ በፊት ከሃይማኖቱ ጋር የተያያዙ “አመንቲ”፤ “አመንቲ”፤ “አመንታ” የሚሉ ጽንሰ-ሀሳቦች የሚያመለክቱትን መጠቆም ያስፈልጋል። እነዚህ ጽንሰ-ሀሳቦች በዚህ ጥናት አውድ አመንቲ = ሃይማኖት (religion)፤ አመንቲ =

ጽኑ እምነት (faith)፤ አመንታ = እምነት (belief) የሚሉ ትርጉሞችን ይይዛሉ። በአሮሚኛ በሚጻፉ ስነ-ጽሁፎች ውስጥ ግን እንደ ጸሃፊዎቹ አረዳድ ሦስቱም እየተለዋወጡ ሃይማኖትን ለመግለጽ ጥቅም ላይ ሲውሉ ይታያል። ይህ የሆነው የዋቄፈናን ጽንሰ-ሀሳቦች በተለያዩ እይታዎች ከመረዳት የተነሳ ይመስላል። ይህ እንደ ተጠበቀ ሆኖ በጥቅሉ “ሃይማኖት” የሚለው ፅንሰ-ሀሳብ ራሱ ምንን ያመለክታል የሚለው መታየት አለበት።

ብሩ ፀጋዬ (እ/አ/አ/ 2008:121) ሃይማኖት የአጠቃላይ ባህል አካልና የአስተሳሰቦች ሁሉ መነሻ መሆኑን ያስምርበታል። ሃይማኖት የአስተሳሰቦች ሁሉ መነሻ ነው ከተባለ የኦሮሞ ቀደምት ሃይማኖት ዋቄፈናም በዚህ እይታ የሚቃኝ ነው። ስለሆነም ቀጥሎ በተለያዩ ሰዎች የተጻፉ ለዋቄፈና መሠረት የሆኑ ጥቂት ሚቶች ይዳሰሳሉ። በዚህ ረገድ መሃመድ ሀሰን የኦሮሞን የፍጥረት ሚት እንደሚከተለው ጽፏል።

The Oromo creation myth shares many elements with the cosmology of the African peoples. However, unlike some Africans, such as the Dogon of Mali who produced highly complex creation myth, the Oromo creation story is not elaborate. The Oromo creation myth according to Dabassa Guyo’s account as presented by Gemechu Megersa states; in the beginning there was nothing but water. The creator divided the water into that of the gubba or above and into that of goda or below. This waaqa created in the dim light, resembling that of boru [first light]. Then Waaqa created the sky (qollo) out of the upper water, separating from the sky. In the sky, waaqa placed bakkalcha, the morning star. Waaqa then brought forth dry land out of the water of below. This was followed by the rising sun. Before this time, the sun did not exist ...once the sun was set in motion, its movement created day and light. Then using bakkalcha, the morning star, Waaqa created all the numerous stars of heaven, the animals and plants of the dry land and all the creatures that float in the air and those that swim in water. (Mohammed Hassen 2015:20)

ከመሃመድ ሀሰን መጽሃፍ የተወሰደው ጥቅስ የሚከተለውን ትርጉም ይይዛል።

የኦሮሞ የፍጥረት ሚት ከአፍሪካ ህዝቦች ስንዓለም (ኮስሞሎጂ) ጋር ብዙ ቁምነገሮችን ይጋራል። ይሁን እንጂ እንደ አንዳንዶቹ የአፍሪካ ህዝቦች ለምሳሌ እንደ የማሊዎቹ ዶጎን የኦሮሞ የፍጥረት ተረክ የተለጠጠ አይደለም። ገመቹ

መገርሳ ደበሣ ጉዮን ዋቢ አድርጎ እንደ ጻፈው የኦሮሞ የፍጥረት ሚት ምንም ነገር ሳይኖር በመጀመሪያ ውሃ ነበር ይላል። ፈጣሪ ውሃውን የላይኛው ውሃና የታችኛው ውሃ አድርጎ ለሁለት ከፊለ። ይህ ዋቃ ከጨለማ “ቦሮ” (የንጋት ኮከብ) ፈጠረ። እንደ ገና ዋቃ ከላይኛው ውሃ ሰማይን ፈጠረ። ከዚያ በኋላ ዋቃ በከልቻን (የንጋት ኮከብን) ሰማይ ውስጥ አኖረ። አሁንም እንደ ገና ዋቃ ከታችኛው ውሃ ደረቅ መሬት (የብስ) ፈጠረ። ያንን በመከተል ጸሐይ ወጣች። ከዚያ በፊት ጸሐይ አልነበረችም። የጸሐይ እንቅስቃሴ ቀንና ሌሊትን ፈጠረ። ከዚያ በኋላ ዋቃ የንጋት ኮከብን ብርሃን በመጠቀም ሌሎች በርካታ የሰማይ ኮከቦችን፣ በደረቅ መሬት ላይ ያሉትን እንስሳትና እጽዋትን፣ በአየር ውስጥ የሚንሳፈሩትንና በውሃ ውስጥ የሚዋኙትን ፈጠረ።

አለማየሁ ኃይሌ (እ/አ/አ 1998:21) በበኩሉ “Oromoon Waaqa gurraacha tokkichatti amana. Akkanaan bifti Waaqasaas akkuma kuushummaafi Afrikummaa Oromoo gurrachaa jedhee dhugeeffata.” (ኦሮሞ በጥቁሩ በአንድ ዋቃ ያምናል። በዚህ ሁኔታ የዋቃ መልክም እንደ ኩሽና አፍሪካ ጥቁር ነው ብሎ ያረጋግጣል) ይላል።

ብሩ ፀጋዬ ይህንን አይቀበልም። እንደ ብሩ እይታ ኦሮሞ ዋቃ ጉራቻ የሚለው ኦሮሞ ወይም ኩሽ ጥቁር ስለሆነና ዋቃም በቆዳ ቀለሙ ልክ እንደ ኩሽ ህዝብ ጥቁር ነው ብሎ ስለሚያምን አይደለም። ይህንን እይታውን ለማስረገጥ ብሩ እንዲህ ይላል።

ኦሮሞ በዘዋትር ሥርዓተ ፀሎቱ ዋቃ ጉራቻ...የሚለው በአራት መሰረታዊያን መነሻዎች ነው። ከእነዚህ አራት መሰረታዊያን መነሻዎች መካከል አንዱና ዋናው ከላይ እንደገለፅኩት ዋቃ በሰብአዊ ዓይኖች ሊታይ አለመቻሉና በሁሉም ሥፍራና ጊዜ የነበረ ያለና የሚኖር መጀመሪያና መጨረሻ የሌለው ተደርጎ መታመኑ ነው። ዋቃን ማየት አይቻልም። በኦሮሞ የዘወትር ጸሎት ውስጥ <ዋቃ ጉራቻ> የሚባልበት አንድ መንስኤ ይህ ነው። በሁለተኛ ደረጃም የዋቃን ፍጥረት በሙሉ በውስጡ የያዘው የአጠቃላይ ዓለም (universe) ሰማይ ማንም ሊደርስበት የማይቻለውና መነሻና መጨረሻው የማይታወቅ በመሆኑ ምንም እንኳን በፀሀይና በጨረቃ ደማቅ ብርሃን ውስጥ የሚታይ ቀለም በኦሮሞ ቋንቋ <ጨቁሊሣ> የሚባል ቢሆንም በቂ ብርሃን በሌለበት ሁኔታ ግን ከጭለማ ጥቁረት ባሻገር በእውን እያለ ስለማይታይ በዋቃ ጉራቻ ተምሳሌትነት <ዋቃ> እንደሚባል ሁሉ ፈጣሪ ዋቃም ልክ እንደዚህ ተምሳሌቱ “ዋቃ ጉራቻ” ይባላል። በሦስተኛ ደረጃም በኦሮሞ ቋንቋ “ጉራቻ” የንጹህነት ተምሳሌት ነው። ከዚያ ውጭ ያለው ማንኛውም ቀለም ግን የመቀላቀል ተምሳሌት ነው። የማይደፈርሱ ባህራት “ገርብ-ጉራቻ” የሚባሉት ኦሮሞ ንጽህ ውሃ መጠጣት ሲፈልግ “ቢሻን ጉራቻ” ብሎ የሚጠይቀው ለዚህ ነው። በአራተኛ ደረጃም በኦሮሞ ግንዛቤ ጥቁር ወይም ጨለማ ሁሉም ነገር ነው። በጨለማ ውስጥ በዓለም ያሉት ማንኛውም ፍጥረትና ቁሳቁስ በሙሉ አንደኛውን

ከሌላኛው መለየት የማይቻል አንድ ስለሚሆን ነው። በአሮሞ እምነት ዋቃ የሁሉም ፍጥረቱ ጠቅላይ (whole) ነው። (ብሩ ፀጋዬ 2008:125)

ብሩ ፀጋዬ የአሮሞን ቀደምት ሃይማኖት ዋቅፊናን ይበልጥ ሲያብራራ በዋቅፊና ሃይማኖት አስተምህሮ መሰረት ዋቃ ጉራቻ የነበረ ያለና የሚኖር እንዲሁም መጀመሪያና መጨረሻ የሌለውና እዚህ ወይም እዚያ በሚባል ሥፍራና በዚህ ወይም በዚያ በሚባል ጊዜ የማይወሰንና አካል መጠንና ቅርጽ የሌለው ነው ይላል።

በዋቅፊና ሃይማኖት ሚቶሎጂ መሠረት ከፍጥረት በፊት ድቅድቅ ጨለማና አንድ ድቡልቡልና ድፍን ባህር (መደ ወላቡ) ነበረ። ከባህሩ ውጭና በላይ ደግሞ መጀመሪያና መጨረሻ የሌለው ዋቃ ጉራቻ ነበረ። እንደ ብሩ አባባል ዋቃ የመፍጠርና ሥርዓትና መልክ የማስያዝ ስራውን ሲጀምር ድቡልቡሉንና ድፍኑን ባህር (መደ-ወላቡን) በላይኛው ውኃ (ቢሻን ጉባ እና በታችኛው ውኃ (ቢሻን ጎዳ) ሁለት ቦታ ከፈለው።

በሚቶሎጂው መሰረት የተአምራዊ ሥራው ዓይነትና ብዛት የማይደረስበት ዋቃ የላይኛውን ውኃ ሰማይ (ሰሚ) የሰማዩ አካላት የሆኑት ፀሀይ ጨረቃ ከዋክብት እና የላይኛውን ውሃ (ቢሻን ጉባ) አድርጎ በሦስት በመክፈል መልክና ሥርዓት ካስያዘው በኋላ የታችኛውን ውሃ (ቢሻን ጎዳ) በምድርና በባህር ከፍሎ ሁለት መልክ በማስያዝ አንድ ድቡልቡልና ድፍን የነበረውን መደወላቡን በአምስት የተለያዩ መልኮችና ሥርዓቶች ከፋፍሎ ከምናየው ሰማይ በላይ ስድስት ሰማያትን ዘርግቷል።

ብሩ ሐተታውን ሲቀጥል የዋቅፊና ሚት የፀሀይ ብርሃንና ሙቀት በምድርና በባህራት ላይ ያረፈበትን የመጀመሪያው ዕለት “አዱላ ዱራ ወይም ቀዳማዊ ጀምበር” ተብሎ መጠራቱን ይገልፅና እስከ አዱላ ዱራ ድረስ ጊዜ የሚባል ያልነበረ መሆኑንና ከአዱላ ዱራ አንስቶ ግን ጊዜ አንድ ተብሎ መቆጠር መጀመሩን ይገልጻል።

ብሩ ፀጋዬ ዋቃ ጉራቻ አምስት የህያውነት ተፈጥሮዎችን ለሰው ማጎናጸፉን ከገለጸ በኋላ እነሱንም በሚከተለው ሁኔታ ይዘረዝራል።

- 1 አፅም
2. ሥጋ
3. ደም
4. ውሃ
5. ስትንፋስ ናቸው።

ዋቃ “በየየበ ሸነን” አምሳል “ለነማ” ከሰጠው ከእነዚህ ተፈጥሮዎች በተጨማሪ ዋቃ በሰዎች ውስጥ ዘጠኝ ጣምራዎችን የፈጠረ በመሆኑ በዋቁፈና ሃይማኖት ዘጠኝ የምሉእነት ምልክት ነው። እነዚህ ዘጠኝ ጣምራዎች የሚከተሉት ናቸው።

1. አካል
2. ነፍስ
3. ስም
4. ጾታ
5. ምስል
6. መንፈስ
7. ጥላ ቆሌ
8. ውቃቢ፣ አምላክ
9. ኤኬራ (ghost)

(ብሩ ፀጋዬ 2008:128)

የአሮሞን አምልኮታዊ ትግበራዎችንና የገዳ የዋቁፈና ውጤት መሆን በብሩ ፀጋዬ ቀጥሎ ይብራራል።

በአሮሞ ህዝብ [ዘንድ] አምልኮታዊ ትግበራዎች በሁለት መልክ ማለትም በግልና በጋራ የሚከናወኑ ናቸው። በግል በየቁጭው ከሚከናወኑት፣ ሃይማኖታዊ የአምልኮት ትግበራዎች መካከል አንዱ አያና፣ ቦረንቲቻ ሥርዓተ-መስዋዕት ነው። በግንቦት ወር መጀመሪያ በሚከናወነው የአያና ቦረንቲቻ ሥርዓተ-መስዋዕት ለእርድ የሚቀርበውም በግንባሩ ላይ ነጭ ያለበት ጥቁር ወይፈን ወይም ጥቁር በግ ሲሆን የግንባሩ ነጭ በማለቅ ላይ ያለውን በጋ፣ ጥቁርቱ ደግሞ መጨውን ክረምት ይወክላል። ሌላው በየቤቱ የሚከናወን ሃይማኖታዊ ትግበራ፣ በአድባር ስም የሚፈጸም ነው። የአሮሞ ዋቁፈና የአምልኮት ትግበራዎች እንደማንኛውም ሃይማኖት የአምልኮት ትግበራዎች በሥርዓተ ፀሎት ምስጋና፣ በሥርዓተ መስዋዕትና በሥርዓተ ቀብር ይገለጻሉ። የብራ እሬቻ፣ የአፍራጣ እሬቻና እና ቦረንቲቻ በአሮሞ ዋቁፈና ሃይማኖት የአምልኮት ትግበራዎች ዋናዎቹ ናቸው። የአሮሞ ህዝብ አስተዳደራዊና ፓለቲካዊ መሪዎች የሆኑት አባገዳዎች ከሚመረጡባቸው መመዘኛዎች መካከል ዋናው የህዝቡን ሃይማኖት ባህል ወግና ሥርዓት እንዲሁም ከዚህ የፈለቁትን የገዳ ሥርዓት ህግጋት ማወቅና አክብሮ ማስከበር መቻል ቢሆንም የዋቁፈና ሃይማኖትም ሆነ የእሬቻ ትግበራው መሪዎች ቃላቶችና አያንቱዎች ነበሩ። የገዳ ሥርዓት የዋቁፈና ሃይማኖት ውጤት ነው።

(ብሩ ፀጋዬ 2008:130)

የአሮሞ ህዝብ ባህል፣ የአኗኗር ዘይቤ ሥነልቦናዊ አመለካከትና ህግጋት የፈለቁባቸው የዋቁፈና ሃይማኖት አምስት አእማዶች (ምስሶዎች) በብሩ ፀጋዬ መጽሐፍ ውስጥ የተጠቀሱ ሲሆን ዝርዝራቸው የሚከተለው ነው፡፡

1. ዋቃን ማምለክ (Waaqeffachuu)
2. ክብረ ክብራን (Ulfaa)
3. አክብሮት (Safuu)
4. ክልክልና እቀባ (Laguu)
5. በፀጋ መቀበል (Hooda) ናቸው፡፡

ይህንን በሚመለከት ቀነዓ ለሚ (2006:12) “Waaqeffannaa: Barsiisa Amantii Durjireessaa” (ዋቁፈና፣ የቀደምት ሃይማኖት አስተምህሮ) የሚል ርእስ በያዘ መጽሐፍ ውስጥ የዋቁፈና አምስቱ አዕማዶች የሚከተሉት መሆናቸውን ጠቅሷል፡፡

1. Waaqa tokkichatti amanuufi kadhachuu (በአንድ ዋቃ ማመንና ለእሱ ፀሎት ማድረግ)
2. Sirnaafi seera uumamaa safeeffachuu (የተፈጥሮን ሥርዓትና ህግጋት ማክበር)
3. Uumama kamiyyuu kabajuu (ማንኛውንም ፍጡር ማክበር)
4. Cubbuurraa fagaachuu (ከኃጢአት መራቅ)
5. Maalummaa ayyaanaa beekuu yookaan hubachuu (የአያናን ምንነት ማወቅ) የሚሉ ናቸው፡፡

በሁለቱም ጸሃፍት የተዘረዘሩት አምስቱ የዋቁፈና አእማዶች የአገላለጽ እንጂ መሠረታዊ ልዩነት የላቸውም፡፡ ምክንያቱም አንዱ በሌላው ውስጥ የተገለጸበት ሁኔታ ስለአለና አንዱ የጠቀሰውን በተዘዋዋሪም ቢሆን ሌላው በሌላ ቃል የገለጸበት አግባብ በመኖሩ ነው፡፡ ቢሆንም የሁለቱን ጸሃፍት ዝርዝሮች በማዋሃድ በተሻለ መልክ መግለፅ ይቻላል፡፡ በዚህ መሠረት አምስቱ የዋቁፈና አእማዶች፡

1. ዋቃ
2. ሰፊ
3. አያና
4. ሆዳ

5. ኡልፋ ናቸው ማለት ይቻላል።

እነዚህን አምስቱን አእማዶች እያንዳንዳቸውን በመጠኑ ማብራራት ያስፈልጋል። ዋቃ ሲባል የሁሉም ፈጣሪ የሆነውን ዋቃን ማወቅና ማክበር ማለት ነው። ሰፊ ደግሞ ብዙ ነገሮችን የሚያቅፍ ሰፊና ጥልቅ ጽንሰ-ሀሳብ ነው። ስነምግባርና ግብረ-ገብን (ethics and moral) የሚያጠቃልል ነው። ሆኖ ሲባል በክፉ ተግባርና ምግባር ምክንያት የተሠራ ኃጢአት ሲኖር የሆኑን ስነ-ሥርዓት በማከናወን መፀዕትና ኃጢአት ላለመስራት ቃል መግባት ማለት ነው። ኡልፋ የሚለውም ነዋ-ቅድሳትን (የዋቁፈና ሃይማኖታዊ ቁሳቁሶችን) የሚመለከት ነው። የዋቁፈና ነዋ-ቅድሳት ጫጩ፣ ከለቻ፣ ጨሌ፣ ፋርዳ፣ ጅፋራ፣ እፍቱ ሁሉቅጦ ወዘተ የሚሉትን የሚያጠቃልል ነው። በተጨማሪም ቦኩ፣ አለንጋ፣ ጨጮ፣ ወንደቦ፣ ቆሎ፣ ጉሜ፣ የተባሉት ይገኙበታል። አያና ደግሞ መንፈሳዊ ኃይል ነው።

ማቲ ሰባ (2006:27) በኦሮሞ የዋቁፈና ሃይማኖት ውስጥ ዋቃ እንዴት እንደሚገለጽ ሲያብራራ “Waaqni waa hunda dura ture. Waaqni tokkicha qofadha. Hiriyaa hinqabu, hindhalchu, hindhalatu, hindulloomu, hindu’u, jiraataa fulla’aadha. Waaqa gochaan malee ijaan arguun hindanda’amu. Waaqni jalqabas dhumas hinqabu. Waaqaanis wanti qixxaatu hinjiru. Waaqni beelii beleliidha.” (ዋቃ ከሁሉ በፊት ነበር ዋቃ አንድ ብቻ ነው፤ እኩያ የለውም (አቻ የለውም) አይወልድም፣ አይወለድም፣ አያረጅም፣ አይሞትም፣ ለዘላለም የሚኖር ነው...ዋቃን ሥራውን እንጂ በዓይን ማየት አይቻልም ዋቃ መጀመሪያና መጨረሻ የለውም። ከዋቃ የሚስተካከል የለም ዋቃ የሚደረስበት አይደለም።) ይላል።

ማቲ ሰባ በተመሳሳይ መጽሐፍ ገጽ 47 ላይ “የኦሮሞ ህዝብ ታሪክ መሰረት” በሚል ርእሥ በፕሮፌሰር ተሰማ ታኦ የተጻፈውን መጽሀፍ ዋቢ በማድረግ “Oromoon waaqa tokkichatti amana. Kanaaf, amantiin isaa waaqeffannaa jedhama. Akka amantiin oromootti kan lafa, nama; bishaan aduufi ji’a akkasumas kan lubbuu qabaniifi kan hinqabne hunda kan uume waaqayyodha...” ይላል። የአማርኛ ትርጉሙ “ኦሮሞ በአንድ ዋቃ ያምናል። ስለዚህ ሃይማኖቱ ዋቁፈና ይባላል። እንደ ኦሮሞ እምነት ምድርን፣ ሰውን፣ ውሃን፣ ፀሐይና ጨረቃን፣ እንደዚሁም ህይወት ያላቸውንና የሌላቸውን ሁሉ የፈጠረው ዋቅዮ ነው።” ማለት ነው።

ከዚህ በላይ የተጠቀሱት ብቻ ሳይሆኑ የኦሮሞ ቀደምት ሃይማኖት ዋቁፈና መሆኑን የሚያረጋግጡ አሁንም ብዙ ምንጮች አሉ። ለምሳሌ ገዳ ሜልባ ኦሮሞ ከሌሎች

ሃይማኖቶች ጋር ከመተዋወቁ በፊት የራሱ ሃማኖት ነበረው በማለት የሚከተለውን ጽፏል።

Before the introduction of chirstianity and Islam the Oromo people practiced their own religion they believed in one waaqayyoo which approximates to the English word God. They never worshipped false gods or carved statues as substitutes. There are many saint-like divinities called ayyaanaa, each seen as manifestation of the one Waaqa or of the same divine reality. An effective relationship is often maintained between ayyaana and Oromo by Qaallu (male) and or Qaalitti (Female). (Gada Melba (1988:19)

ከዚህ በላይ የተቀመጠው ከገዳ ሜልባ የተወሰደው ጥቅስ የአማርኛ ትርጉም እንዲህ ይላል

እስልምናና ክርስትና ከመምጣታቸው በፊት የኦሮሞ ህዝቦች በራሳቸው ሃይማኖት ይተዳደሩ ነበር። በአንድ ዋቃ ያምኑ ነበር። ፈጽሞ በጣኦት የሚያምኑ አልነበሩም። ቅዱሣን መለኮቶች እንደሚባሉት ዓይነት በኦሮሞ ሃይማኖት ውስጥ ብዙ አያናዎች አሉ። ዋቃ ለእነዚህ አያናዎች ይገለጻል። በእነሱም አማካይነት ለአማኞቹ ይገለጻል፤ በዚህ ዓይነት ሁኔታ በአማኞችና በዋቃ መካከል እንዲሁም በኦሮሞና በአያና መካከል ያለው ውጤታማ ግንኙነት ይጠበቃል።

ገዳ ሜልባ የኦሮሞ ሃይማኖት ዋቁፈና መሆኑን ማረጋገጥ ብቻ ሳይሆን ሃይማኖታዊ ስነ-ሥርዓት የሚከናወንበት የቃሉ ተቋም በኦሮሞ ፖለቲካዊና ማህበራዊ ህይወት ውስጥ የሚጫወተውን ሚና በሚከተለው መልክ ገልጧል።

The Qaallu institution has political importance even though the Qaallu himself does not possess political power as such and religion is distinctly separated from politics. The Qaallu village is the spiritual centre, where political debates are organized for the candidates for the Gadaa offices. Thus he plays both a spiritual and political role in the Gadaa system. For instance, during the fifth year of the Gadaa period the Gadaa class in power honours the Qaallu by taking gifts and making their pledges of reverence. This is the muudaa or anointment ceremony. As the head of the council of electors, the Qaallu organizes and over sees the election of Gadaa leaders. The place of worship of Qaallu ritual house is called the Galma. Each ayyaana has its own galma and its own special ceremonies.

The galma is usually located on a hill top, hill side or in a grove of large trees. Many of these sites are now taken up by Abyssinian Orthodox Church buildings or Mosques. Places of worship also include under trees, beside large bodies of water and by the side of big mountains, hills, etc. (Gada Melba 1988:20)

ቃሉ በመንፈሳዊ ተቋምነቱ ከፖለቲካ የሚለይ ቢሆንም በፖለቲካ ውስጥ ጠቃሚ ሚና የሚጫወትበት አግባብ መኖሩን በማስመልከት ገዳ ሜልባ ከዚህ በላይ የሰጠው ማብራሪያ ትርጉም የሚከተለው ነው፡፡

በኦሮሞ ህብረተሰብ ውስጥ የቃሉ ተቋም ፖለቲካዊ ጠቀሜታ አለው (ምንም እንኳን ቃሉ ወይም ቃሊቲ (እንስት) የፖለቲካ ኃላፊነት (ሥልጣን) ባይኖራቸውምና ሃይማኖቱ በድንበር ከፖለቲካ የተለየ ቢሆንም...) የቃሉ መንደሮች የፖለቲካ ክርክሮች የሚካሄዱባቸው መንፈሳዊ ማዕከላት ናቸው፡፡ በእነዚህ ቦታዎች ለገዳ አመራርነት የሚታጩ ሰዎች ይዘጋጃሉ፡፡ ይህ የሚያሳየው እሱ (ቃሉ) በገዳ ሥርዓት ውስጥ ፖለቲካዊና ሃይማኖታዊ ሚና ይጫወታል፡፡ ለምሳሌ በአንድ የገዳ ጊዜ በ5ኛው ዓመት ላይ ለቃሉ ክብር ስጦታዎችን (በገዳ ህግ ውስጥ የተደነገገ ስጦታ) ያቀርቡና አምልኮያዊ ቃል ኪዳናቸውን ያጸናሉ፡፡ ይህ የሙዳ ሥርዓት ይባላል፡፡ እንደ ገዳ የአስመራጭ ም/ቤት ኃላፊነቱ (መሪነቱ) የገዳ መሪዎችን ምርጫ ያደራጃል ይከታተላል፡፡ የቃሉ የሥርዓተ-አምልኮ ቦታ ገልጫ ይባላል፡፡ እያንዳንዱ አያና የራሱ ገልጫና የራሱ የአከባበር ሥርዓት አለው፡፡ ገልጫ አብዛኛውን ጊዜ በኮረብታ (ተራራ) አናት ላይ ወይም በተራራ ጥግ ወይም በትላልቅ ዛፎች መሃል ይመሰረታል፡፡ እንደ እነዚህ ዓይነት ቦታዎች በአሁኑ ጊዜ በበተስካኖች ወይም በመስጊዶች ህንፃዎች ተወስደዋል፡፡ ሥርዓተ አምልኮ የሚፈጸሟቸው ቦታዎች ትላልቅ ዛፎች ስር በመልካዎችና ምንጮች ዳርቻ ወይም በተራራ ጥግ ይደረጋሉ፡፡

ከገዳ ሜልባ ማብራሪያ ጋር ተቀራራቢ የሆነ ሀሳብ በእነ መርእድ ታዬ እና ደረጀ ጃገማ (እ/አ/አ/ 2005) ተሰንዝሯል፡፡ እንደ እነሱ ማብራሪያ በ19ኛው ክፍለ ዘመን የክርስቲያንና የእስላም እምነት በኦሮሞ ህብረተሰብ ውስጥ ሰርጸ ገብቶ በሰፊው እስኪስፋፋ ድረስ የኦሮሞ ህዝቦች የራሳቸውን መለኮታዊ ኃይል የሚያምኑ እና የሚከተሉ ሲሆኑ የአምላካቸውም ሥም ዋቃ (ዋቃዮ) በመባል ይታወቃል፡፡

የኦሮሞ ህዝብ ፖለቲካዊ፣ ማህበራዊ፣ ኢኮኖሚያዊና መንፈሳዊ እሴቶች በገልጫና ገዳ ተቋማት ሥር የሚዋቀሩ መሆናቸው ይታወቃል፡፡ ይህንን ሐቅ ከመቶ ዓመት በፊት

በኦሮሞ ሃይማኖት ላይ በውጭ አገር ዜጎች የተጻፉ መጻሕፍት አረጋግጠዋል። ከእነዚህ ውስጥ አንዱ በዲሳልቪክ የተጻፈው ነው።

ከአንድ መቶ ዓመት በፊት ማርሻል ዲሳልቪክ በተባለው ሚሲዮናዊ ተጽፎ በ2005 በአያሌው ቀኖ ከፈረንሳይኛ ወደ እንግሊዝኛ የተተረጎመውና በ2008 በኦሮሚያ ባህልና ቱሪዝም ቢሮ እንደ ገና በታተመው መጽሐፍ ገጽ 43 ላይ “Practicing monotheism, the oromo people, do not tolerate that one expresses the slight doubt regarding the orthodoxy of their faith in the unity of God. They very highly protest, in such case, that there is and there will always be but only one God.” የሚል ተጽፎ ይገኛል። የዚህ አባባል የአማርኛ ትርጉም “ኦሮሞዎች በአንድ ዋቃ የሚያምኑ ናቸው። በአንድ አምላክ የማመን ፅኑ እምነታቸውን ጥርጥሬ ውስጥ የሚያስገባውን ማንኛውንም አስተሳሰብ አይቀበሉም። የነበረም ለወደፊት የሚኖርም (ዋቃ) መሆኑን ያረጋግጣሉ።” የሚል ነው። ስለዚህ የኦሮሞ ዋቅፊታ መሆን ዛሬ ብቻ ሳይሆን ዱሮም፤ በኦሮሞዎች ብቻም ሳይሆን በውጭ አገር አጥኚዎች (ለዚያውም ሌላ ሃይማኖት በሚከተሉት) የተረጋገጠ መሆኑን መገንዘብ ይቻላል።

በሌላ በኩል ወርቅነህ ቀልቤሳ ድረ-ገጽ ላይ በለቀቀው ጽሁፉ ኦሮሞ ስለ ዋቃ ያለው ግንዛቤ ምን እንደሆነ በሚከተለው አኳኋን ገልጧል።

The Oromo concept of Waaqa [or] Oromo religious belief is based on the view that there is only one waaqa (God). The Arabic word ‘Rabbi’ is also used by the Muslim Oromo and others to refer to their supreme being. According to the Oromo traditional religion, Waaqa is He who is before everything else. Waaqa is uumaa (a creator of everything in the world). Waaqa is hunda beekaa (omniscient). Waaqa is hundaa tolaa (omni benevolent). Waaqa is the source and lover of dhugaa (truth). Waaqa is qulqulluu (pure). Waaqa is intolerant of injustice crime sin and all falsehood. The Oromo never worshipped carved statues, trees, rivers, mountains or animals as substitutes.

ከወርቅነህ ቀልቤሳ ድረ-ገጽ ውስጥ ተወስዶ ከዚህ በላይ የተጠቀሰው ጽሁፍ የአማርኛ ትርጉሙ እንደሚከተለው ተጽፏል።

የኦሮሞ ሃይማኖት ያለው አምላክ አንድ ዋቃ ብቻ ነው በሚል እይታ ላይ የተመሰረተ ነው። ከአረብ ቋንቋ የተገኘው «ረቢ» የሚለው ቃል በኦሮሞ ሙስሊሞችና በሌሎችም አንዳንድ ክፍሎች ለልዕለ-ሀያው መጠሪያ ይውላል።

በኦሮሞ ባህላዊ ሃይማኖት መሰረት ዋቃ በብዙ መንገዶች ይገለጻል። በዚህ መሰረት ዋቃ ከሁሉም በፊት ነበር። ዋቃ የሁሉም ፈጣሪ ነው። ዋቃ ሁሉን ያውቃል፣ ዋቃ ለሁሉም ቅንና በጎ አድራጊ ነው። ዋቃ ሁሉን ይችላል ወይም ለዋቃ የሚሳነው ነገር የለም። ዋቃ እውነት ወዳድና የዕውነት ምንጭ ነው። ዋቃ ንጹህ ነው፣ ዋቃ ኢ-ፍትሃዊነትን፣ ወንጀልን፣ ኃጢአትንና ውሸትን አይታገስም።

ወርቅነህ ቀልቤህ ሀሳቡን በማራዘም “ዋቃን ማን ፈጠረ” ብሎ የጠየቃቸው መረጃ አቀባዮች ዋቃ ድሮንም ያለና የሚኖር እንጂ የሚፈጠር ወይም ሕያው ፍጡር እንዳልሆነና በዋቃ ላይ ማንም የበላይነት እንደሌለው እንዳስረዱት ያስገነዝባል።

ወርቅነህ፤ ሞሞህ የተባለውን አጥኚ ጠቅሶ አፍሪካዊያን ሶስት ዓይነት አምላኮች በእንግሊዘኛ “ጎድ” የሚባለውን እንዳላቸው መግለፁን ጠቁሟል። ወርቅነህ ከሞሞህ በወሰደው ጥቅስ መሰረት የዘሮችና የጎሣዎች አምላክ፣ የውሃ፣ የተራራ፣ የደንና በረሃ አምላክ፣ እንዲሁም የአዝርዕትና የእንስሳት አምላክ (ጎድ) በማለት ዘርዘሯል። በተጨማሪም የጦርነት የንግድ፣ የአደን፣ የግብረገብ፣ የበቀል፣ የዕድል፣ የምህረት፣ የመጥፎ ገድ አምላኮች (Gods) መኖራቸውን ይዘረዝራል።

ሞሞህ በተጠቀሰው መንገድ የሰጠው ማብራሪያ የፅንሰ-ሀሳብ አረዳድ ችግር ያለበት ነው። ኦሮሞ አንድ ዋቃ እንጂ ሁለት ዋቃ የለውም። ሞሞህ የተለያዩ አምላኮች (gods) አለ ያለው የአያናዎችንና የዋቃን ልዩነት መረዳት አለመቻሉ ነው። አያናዎች ለእሱ ያው ዋቃ (god) ናቸው። ለኦሮሞ ግን ዋቃና አያና ልዩነት አላቸው። ወርቅነህ ይህንን ተችቶ ማስተካከል ነበረበት።

ወርቅነህ ባርቴልስን ዋቢ አድርጎ “... people sometimes also speak of ‘waaqa dema’ the light-colored waaqa or ‘the red waaqa’ in contrast to ‘waaqa gurraacha, the dark-colored waaqa’ በማለት ይጠቅሳል። ባርቴልስ “ሕዝቦች ማለትም ኦሮሞዎች አንዳንድ ጊዜ ስለ “ዋቃ ዲማ” (ቀዩ ዋቃ) ይናገራሉ፣ የ”ዋቃ ጉራቻ” (ጥቁሩ ዋቃ) ተቃራኒ ነው ይላሉ” ማለቱን ጠቅሶ ወርቅነህ የተጠቀመበት አገላለጽ ከላይ ከተጠቀሰው ስህተት ጋር ተመሳሳይ ነው። ኦሮሞ የትም ቦታ በማንኛውም ሃይማኖታዊ ሥርዓቶቹና ክዋኔዎቹ ላይ ሁለት ዋቃዎች መኖራቸውን የሚገልፅ ሳይሆን አንድ ዋቃ ብቻ መኖሩን ነው የሚያረጋግጠው። ዋቃ ዲማ (ቀዩ ዋቃ) ብሎ ባርቴልስ ያቀርበው አሁንም አያናን እንደ ዋቃ አድርጎ መረዳቱ ነው።

ለዚህ ጥናት መረጃ በሚሰበሰብበት ጊዜ የተለያዩ ሰዎች በተለይም ስለዘሮቻቸው አያናዎች ሲናገሩ የተለያዩ አያናዎች መኖራቸውን፣ እነዚህ አያናዎች በተለያዩ በርካታ ስሞች

እንደሚጠሩ (ለወደፊቱ በትንተና ምዕራፍ ውስጥ እንደሚታየው) ማስረዳታቸውን ማስታወስ ይቻላል። ስለአያናዎቻቸው ከተናገሩት ሰዎች ውስጥ ለምሳሌ ለሚ ጎበና የእናታቸው አያና “ቀዩ አላ” እንደሚባል ተናግረዋል። ስለዚህ የአያናዎች የተለያዩ ስምና ሥራ እንደዚሁም መልክ መኖርን ነው ኦሮሞ የሚናገረው እንጂ በፍጹም ዋቃን ሁለት አድርጎ ያውም ቀይና ጥቁር ብሎ ከፋፍሎ አያውቅም። ዋቃንም በቀለም አይገልጽም። እንዲያውም ዋቃ ጉራቻ ሲባል ሌሎች በስህተት የቃል በቃል ትርጉሙን ብቻ በመውሰድ ጥናቶቻቸውን በዚያው ቅኝት በመስራት ስህተት ይፈጥራሉ።

አንዳንዴ የአንድ ህብረተሰብ ባህል አባል አለመሆን ወይም የባህሉ አባል የሚያውቀውን ያህል ዕውቀት የሚያስታጥቅ ቆይታና ጥልቀት ያለው ጥናት (critical research) ባለማድረግ እንደ እነዚህ ዓይነት ስህተቶች እንዲፈጠሩ ያደርጋል። ስለዚህ ዋቃ ጉራቻ ሲባል በትንተና ምእራፎች ውስጥ እንደሚገለጸው “ዋ” ማለት አንዳች መግለጽ የሚያስቸግር ግን መኖሩ የሚታወቅ ነገር ማለት ነው። ፍካሬያዊ እና እማሬያዊ ፍቺውን በተነገረው አውድ ላይ በመመሥረት በተለይም መረጃ አቀባዩ በምን አውድ ውስጥ ሆኖ እንደገለጸው በማጤንና ትክክለኛ ትርጉሙን በማግኘት ትክክለኛ ማብራሪያ መስጠት ይቻላል።

በአንድ በኩል ዋቃ አይታይም ከማንም ከምንም ጋር አይነፃፀርም ወዘተ እየተባለ በሌላ በኩል መልኩ ጥቁር ነው ብሎ መደምደም አያስኬድም። ስለዚህ የፎክሎር ዘውጎችን በተለይም ፅንሰ-ሀሳቦችን ስናጠና አውድን ያማከለ ጥልቅ ትንተና ማድረግ ያስፈልጋል።

በዳሳ ገቢህ በድረ-ገጽ ላይ ባሠራጫው ጽሁፍ ዋቁፈና ከመንፈሳዊነቱም ባሻገር ለኦሮሞ የብዙ ነገሮች መሠረት መሆኑን እንደሚከተለው ይገልጻል።

The Oromo people view waaqeffannaa not just as merely an expression of spirituality, but also as a foundation of Oromo traditions, cultural heritage, symbol of identity, and a pillar of the Gada system. Put succinctly, Waaqeffannaa is the bedrock that underlies the entire Oromo life aspects. To preserve these values, many Oromos have paid with their lives and ensured the survival of the Oromo indigenous religion down to the 21st century.

በዳሳ በመረጃ አቀባዮቹ አስተያየት ላይ ተመስርቶ ከዚህ በላይ ባሰፈረው ሀሳብ በኦሮሞ ህዝብ እይታ ዋቁፈና ዝም ብሎ የመንፈሳዊነት መገለጫ ብቻ ሳይሆን የኦሮሞ ትውፊቶች መገኛ፣ የባህል፣ የቅርስ፣ የማንነት ተምሳሌትና የገዳ ሥርዓት ምስሶ ነው ይላል።

ከዚህም አልፎ ዋቁፈና ለማንኛውም የኦሮሞ የህይወት ጉዳዮች የማዕዘን ድንጋይ መሆኑን ያሰምርበታል። እነዚህን ዕሴቶች ለማቆየት ብዙ ኦሮሞዎች ህይወታቸውን ገብረው የኦሮሞን ቀደምት ሃይማኖት ለ21ኛው ክፍለ ዘመን አብቅተዋል በማለት በዳሳ መደምደሚያ ይሰጣል።

የኦሮሞ ቀደምት ሃይማኖት ምን እንደሆነና ለኦሮሞ ደግሞ ምን ማለት እንደሆነ የተለያዩ ምንጮችን መሠረት በማድረግ ከዚህ በላይ ለማብራራት ተሞክሯል። አሁን ደግሞ ዋቁፈና ከእግዚአብሔር ጋር ያለው ግንኙነት ምን እንደሆነ የመኩሪያ ቡልቻን ጽሁፍ መሠረት በማድረግ ይዳሰሳል። ከመኩሪያ ቡልቻ ጽሁፍ የተወሰደው ጥቅስ የሚከተለው ነው።

Like in the past the hayyuu (elders, wise men, the learned both singular and plural) thank God and bless the nation as their ancestors did. They bless the nation; they remind their audience to uphold the Oromo ethics of safuu and nagaa (respect and peace, reconcile) among themselves and pray to God to reconcile with them. Although many of the Oromo concepts, vocabulary and semantics the haayyuu use are archaic; the meanings of their blessing and sagacious council are comprehensible to their audience.

መኩሪያ ቡልቻ ከዚህ በላይ በሰፊውና ሀሳቡ ባረፈበት ጥቅስ ውስጥ እንዳለፈው ዘመን ሁሉ ሀዩ “(አንጋፋዎች፣ ጥበበኞች፣ የተማሩና ያልተማሩ) አምላክን ያመሰግናሉ፤ አገራቸውን ይመርቃሉ፤ ልክ ዘሮቻቸው ሲያደርጉ እንደነበረው ሁሉ አገራቸውን ይባርካሉ፤ ታዳሚዎቻቸው ሰፊን እንዲጠብቁ ያስገነዝባሉ” ሲል ገልጧል። “ክብርና ሰላም እንዲሰፍን ይቅር መባባል ተጠናክሮ እንዲቀጥል አምላክም እንዲታረቃቸው ይማፀናሉ። አብዛኛዎቹ ሀዩዎች የሚጠቀሙባቸው ፅንሰ ሀሳቦችና ቃላት ጥንታዊ ቢሆኑም ብሩክነታቸውንና ጥበባዊ ምክሮቻቸውን ታዳሚዎች ይረዳሉ” በማለት ለእግዚአብሔር በአርሰዲ የሚሰበሰቡት ዋቁፈታዎች የሚያደርጉትን ዘርዝሯል።

4.1.2.2. የኦሮሞ የገዳ ሥርዓት

ገዳ ምንድነው የሚለውን ለመመለስ ብዙ ጸሐፊዎች ጥረዋል። ገዳን በጥልቀትና በስፋት በማጥናት ረገድ ቀዳሚ ስፍራ የሚሰጠው አስመሮም ለገሠ (1973:8) The Gada system is a system of classes (luba) that succeed each other every eight years in assuming military, economic, political, and ritual responsibilities በማለት ገዳን በይናታል።

ዩኔስኮ ገዳን በማይዳሰስ የዓለም ቅርስነት እንዲመዘገብ ከአምስት መቶ በላይ የተለያዩ የኦሮሞ የህብረተሰብ ተወካዮች በፈረሙት ሰነድ ላይ “Gada is a political, economic and social system which the Oromo people have been following in governing themselves.” (ገዳ ኦሮሞዎች ራሳቸውን የሚያስተዳድሩበት ፖለቲካዊ፣ ኢኮኖሚያዊና ማህበራዊ ሥርዓት ነው) የሚል ተጽፎ ይገኛል። ዩኔስኮም ገዳን በማይዳሰስ የዓለም ቅርስነት ሲመዘገብ “Gada system, an indigenous democratic socio-political system of the Oromo” (ገዳ አገር በቀል የሆነ ዲሞክራሲያዊ፣ ማህበራዊና ፖለቲካዊ የኦሮሞ ሥርዓት) በሚል ስያሜ መዝግቦታል።

እንዳለ ዓለሙ (2015:1) በበኩሉ “Unique Features of Oromo Gada Governance System” በሚል ርእስ በዌብሳይት ላይ ባሰራጨው ጽሁፍ ውስጥ የገዳን ብያኔ በሚመለከት የሚከተለውን አስፍሯል።

The Gada system is a very huge and complex social institution in which the traditional Oromo people manage their socio-political and religious practices. It is a well developed age-based grouping up on which the religious, political, economic and social life of the people were formed.

ከዚህ በላይ የሠፈረው ጥቅስ (ጽሁፍ) የአማርኛ ትርጉሙ እንዲህ ይላል።

ገዳ ባህላዊው የኦሮሞ ህዝብ ማህበራዊ፣ ፖለቲካዊና ሃይማኖታዊ ተግባሮቹን የሚመራበት ግዙፍና ውስብስብ ማህበራዊ ተቋም ነው። የህዝቡ ሃይማኖታዊ፣ ፖለቲካዊ፣ ኢኮኖሚያዊና ማህበራዊ ጉዳዮች የተመሠረቱበት በእድሜ ላይ የተመሠረተ በደንብ የተደራጀ መደብ ነው።

አስመሮም ለገሠንና እንዳለ ዓለሙን ጨምሮ በበርካታ ጸሐፍት የተቀመሩት የገዳ ብያኔዎች፣ ገዳ ምጣኔ ሀብትን (ልማትን)፣ ፖለቲካዊ መረጋጋትን፣ ማህበራዊ እንቅስቃሴዎችን፣ ባህላዊ ደንቦችን፣ ግብረገባዊና ሥነ-ምግባራዊ ኃላፊነቶችን (ሰፊ) እና ሃይማኖታዊ እሴቶችን የሚቆጣጠር ሥርዓት ነው የሚል እንድምታ ይሰጣሉ። ገዳን በዚህ ልክ መግለጽ አብዛኛውን ሰው የሚያስማማ ይመስላል። እነዚህን ብያኔዎች የሚደግፉ ተጨባጭ ምሳሌዎችንም ማቅረብ ይቻላል። ለምሳሌ በተለያዩ የኦሮሞ የገዳ ማእከላት (በቦኩ አቤቤ፣ በቦኩ ጡሌ፣ በቦኩ እልፈታ፣ በኦዳ ብስል፣ በኦዳ ቡሉቅ፣ በኦዳ ነቤ፣ በሚኤ ቦኩ፣ በጉሚ ጋዮ...) የሚሠራባቸው በተግባር የሚታዩ ድንጋጌዎች ማሳያዎች ናቸው። በመጨረሻ የገዳ ማዕከላት ከሚተገበሩ በመቶዎች ከሚቆጠሩ ድንጋጌዎች ውስጥ

ሁለቱን ብቻ በመጥቀስ በተለያዩ ጸሐፍት የተጠቀሱትን የገዳ ብያኔዎች ተገቢነት ማሳየት ይቻላል።

ሉኮ (Lukoo)

የትኛውም ህብረተሰብ በውስጡ የሚፈፀመውን ወንጀል ለመቆጣጠር ተፈጽሞ ከተገኘም ለመቅጣት ሕግ መስርቶ እንደሚጠቀምበት ይታወቃል። ህብረተሰብ ህግ የሚደነግገው ባለው እውቀትና ባህል ላይ ተመስርቶ ነው። በሌላ በኩል ደግሞ በአንድ ህብረተሰብ ውስጥ ጥፋት የሚፈፀመው በተለያዩ ምክንያቶች ሆኖ እናገኛለን። ያለ አግባብ ሀብት ለማካበት፣ በቅናት፣ በምቀኝነት፣ በቂም በቀል፣ በድንገት (በስህተት) ወዘተ ምክንያት ጥፋት ከፍም ስናደርገው ወንጀል ይፈፀማል። ታዲያ የሰው ባህርይ ሆኖ ጥፋት የፈፀመ ሰው በቅንነት ጥፋቱን አምኖ የሚገባውን ቅጣት ለመቀበል ፍላጎት አያሳይም፤ የሚያሳይ ቢኖርም ጥቂት ነው። በመሆኑም ከገዳ ድንጋጌዎች ውስጥ አንዱ የሆነው “ሉኮ” ከዚህ ዓይነት ግንዛቤ የመነጨ ነው።

“ሉኮ” የሚለው ቃል “ሉካ” (Luka) ከሚለው የኦሮምኛ ቃል የተገኘ ነው። “ሉካ” ማለት በኦሮምኛ እግር ማለት ነው። “ሉኩ” ሲባል ደግሞ ወንጀል እንዳይደበቅ የሚደረግበት ዘዴ ወይም በህብረተሰብ ውስጥ ጥፋት ፈጽሟል ተብሎ የተጠረጠረ ሰው ወንጀሉን እንዳይደብቅ የሚመረመርበት ሥርዓት ነው።

በመጫ ምድር ማለትም በጅማ መስመር ከበኝ በስተምእራብ፣ በወለጋ መስመር ኦለንኮሚ አጠገብ ከሚገኘው ጀምጀም ወንዝ በስተምእራብ፣ በሞጎር መስመር ከሜታ በስተምእራብ በሚገኘው የኦሮሚያ ምእራባዊ ክልል በሚገኙ የገዳ ማእከላት የሚከውነው ባህላዊ የግጭት ማስወገጃ ስርአት በሁለት ደረጃ ይታያል። አንዱ ያለካሣ ወይም በትንሽ ካሣ የሚያልቅ የእርቅ ሥርዓት ነው። ይህንን የእርቅ ሥርዓት እንደ ዘመኑ አነጋገር እንደ ስራ አስፈጻሚ የሚቆጠረው “ሸነቻ” (shanacha) የሚባለው አካል ይጨርሰዋል። ሸነቻ አምስት አባላት ያሉት ኮሚቴ ነው። ሌላው በትልቅ ካሳ ወይም በከባድ ቅጣት እልባት የሚያገኝ ጉዳይ ነው። ይህንን ጉዳይ የሚያየው የገዳው ማእከል “የቦ” (yabboo) /ምክር ቤት/ ነው። የምክር ቤቱ የአባላት ብዛት ማእከሉ በሚያካልለው የአካባቢ ስፋት ይወሰናል። የገዳ ማእከሉ የሚያካልለው አካባቢ በጣም ሰፊ ከሆነ የምክር ቤቱ አባላት እስከ 100 ይደርሳሉ። የ“የቦ” አባላት ምንም ያህል ማእከሉ የጠበበ ቢሆን ከዘጠኝ አያንሱም።

በእነዚህ የገዳ ማእከላት የሚታዩ ጉዳዮች በሉኮ እና ያለ ሉኮ የሚከናወኑ ናቸው። ያለ ሉኮ የሚሆነው ጥፋተኛው ጥፋቱን ካመነ ወይም በቂ ምስክሮች ባለብት ከተፈፀመ ነው። አንድ ሰው በረቀቀ መንገድ ወንጀል ተፈጽሞበት ወንጀል የፈፀመበትን አካል ወይም ሰው ካላወቀ፣ አውቆም ምስክር ከሌለው በቀጥታ ወደ ገዳ ማእከል ሄዶ በም/ቤቱ ስብሰባ ላይ ይገኛል። ከዚያ ለምክር ቤቱ የደረሰበትን በደል ያሳውቃል። የደረሰበት ጉዳት በዓይን የሚታይ ከሆነ ለምክር ቤቱ ያሳያል። የማይታይ ከሆነ ለምሳሌ ንብረት ከተሰረቀበት ንብረቱ መሰረቁን የሚያውቅለት ሰው ያቀርባል፤ ወይም በቃለ መሃላ ያረጋግጣል። ምክንያቱም በኦሮሞ ባህል መሃላ ትልቅ ቦታ አለው።

ተበዳዩ ወይም ችግር የደረሰበት ሰው ለገዳው ምክር ቤት ካላወቀ በኋላ የሚጠረጥረው ወገን /ሰው/ ካለ እንዲናገር እድል ይሰጠዋል። የሚጠረጥረው ሰው ወይም ቤተሰብ ካለ ይናገራል። ከዚያ በኋላ የተጠረጠረው ሰው በገዳው ም/ቤት ላይ እንዲገኝ የገዳ መሪ በሚልከው መላክተኛ አማካይነት ጥሪ ይደረግለታል። ጥፋት ፈጽሟል ተብሎ የተጠረጠረው ሰው በገዳ ም/ቤት ላይ ከቀረበ በኋላ የተጠረጠረበት ጉደይ ይነገረውና መፈፀሙን ወይም አለመፈፀሙን ይጠየቃል። ካመነ ም/ቤቱ ሌላ አካሄድ ይከተላል። ካላመነ ግን “ትምላለህ?” ይባላል። “አዎን” ካለ በአንተ መሃላ ብቻ ጉዳዩን መዘጋት ስለማንችል “ሉኮ ፍድ” (Lukoo fidi) /ሉኮ አምጣ/ ወይም “ሉካ ደበርፈዱ” (Luka dabarfadhu) /እግርህን አሳልፈህ ስጥ/ ይባላል።

እግርህን አሳልፈህ ስጥ ማለት አንተም እንዳትጠፋ፣ በንዴት ተጨማሪ ጥፋትም እንዳታደርስ በተፈለግህ ቁጥር አንተን የሚያቀርብና ስለአንተ ንጽህና በቃለ መሃላ የሚያረጋግጥ ከዘመዶችህ ወክል ማለት ነው። እምቢ ለማለት ባህሉ ስለማይፈቅድለት ከዘመዶቹ ከሦስት እስከ አምስት የሚሆኑ ሰዎችን ይወክላል። ከዘመዶቹ የሚወክላቸው ሰዎች ዘመዶቹ ስለሆኑ ብቻ ሳይሆን በጥቅም የማይደለሉ፣ በህብረተሰቡ ዘንድ ከበሬታ ያላቸው ሰዎች መሆን አለባቸው።

ተጠርጣሪው ከዘመዶቹ /ከጎሳው/ ሰዎችን ከወከለ በኋላ ም/ቤቱ “ዘመዳችሁ በእንዲህ ዓይነት ጉዳይ ተጠርጥሮ እምነት ክህደት ሲጠየቅ ስለ ካዳ እናንተ ምን ትላላችሁ?” ብሎ ይጠይቃል። የተጠርጣሪው ወገን “እናጣራለን” ብለው ጊዜ እንዲሰጣቸው ይጠይቃሉ። ተጠርጣሪው የወከላቸው ሰዎች ዘመዳቸውን ለማዳን ብለው ቀልባቸው እያወቀ በፍፁም አይምሉም። በሀሰት ከማሉ ህብረተሰቡ ከማህበራዊ ኑሮ ያገልግላቸዋል። ከባድ ችግር ቢደርስባቸው እንኳን አይደርስላቸውም። በዚህ ላይ ደግሞ ጩቡም ይደርስባቸዋል።

ስለዚህ የተጠረጠረበትን ጉዳይ ዘመዳቸው ፈጽሞ ከሆነ እንዲያምንና ም/ቤቱን ይቅርታ ጠይቆ የሚወሰንበትን ቅጣት እንዲቀበል ያደርጉታል።

ተጠርጣሪው የተጠረጠረበትን ጉዳይ በፍፁም ካላደረገ አለማድረጉንም ህብረተሰቡ የሚያምን ከሆነ ዘመዶቹም ካመኑበት ምላው ነፃ ያወጡታል። ተጠርጣሪው የተጠረጠረበትን አለማድረጉ ታምኖበት ነፃ ሆነ ማለት የተፈፀመው ጥፋት /ወንጀል/ ተደብቆ ይቀራል ማለት አይደለም። መላው ህብረተሰብ ኃላፊነቱን እንዲወስድ ይደረጋል። ስለዚህ ህብረተሰቡ ውስጡን ፈትሾ የሚጠረጠረውን ለምክር ቤቱ መጠቀም አለበት። ምክር ቤቱ ሀቁን ለማውጣት አዲስ በተጠረጠሩት ላይም የሉኮ ስልቱን ይተገብራል። በዚህ ዓይነት ሁኔታ የሚኖረው የምርመራ ስልት ወንጀል ተደብቆ እንዳይቀር ያደርጋል።

ከዚህ ጋር ተያይዞ መጠቀስ ያለበት አጥፊዎች የሚፈረድባቸውን ካሳ መክፈል አንችልም ብለው እውነትን እንዳይደብቁ የተነደፈ ሌላ ስልት መኖሩ ነው። ይህ ስልት “ሂርጳ” የሚባል ነው። ሂርጳ የሚለውን ቃል እርዳታ ማለት ይገልፀዋል። ስለዚህ አጥፊው የሚከፍለውን ካጣ እርዳታ ጠይቆ እንዲከፍል ባህሉ ይፈቅድለታል። የደም ካሳ /ጉማ/ ከሆነ ግን ጭራሹን ግለሰቡ ሚሊዮነር ቢሆን እንኳን ከኪሱ አይከፍልም። ክቡር የሰው ህይወት ስለ አጠፋ ሂርጳ /እርዳታ/ ጠይቆ የሰው እጅ አይቶ፣ ተጸጽቶ፣ እርዳታ ሲጠይቅም “በእኔ የደረሰው አይደረስባችሁ” ብሎ መክፈል አለበት። ይህ ስልት ገንዘብ የሌለው ሰው ወንጀል ቢፈፅም እንኳን የምሰጠው ካሳ የለኝም ብሎ ወንጀሉን እንዳይደብቅ ያደርጋል። በሌላ በኩል ተበዳዩ ያለካሳ እንዳይቀርም ያደርጋል። እንግዲህ ሉኮ ሂርጳን በውስጡ አቅፎ በእንደዚህ ዓይነት መልኩ ይከናወናል።

አሴና

በአሮሞ ባህል መሰረት ወይም በገዳ ሕግ መሰረት ልጃገረድ ከሁለት ገዳ /ከ16 ዓመት/ በፊት አታገባም። ልጃገረዶች የሚያገቡበት ትክክለኛ ጊዜ ተብሎ የሚወሰደው ከ16 — 24 ዓመት እድሜያቸው ነው። ከ24 ዓመት ካለፈች በኋላ ጊዜ እንዳለፈባት /እንደቆሞ ቀር/ ትቆጠራለች። ስለዚህ ልጃገረዶች ሳያገቡ 24 ዓመት ካለፋቸው ባህሉና ገዳው ያገናኝላቸውን መብት ለመጠቀም ማሰላሰል ይጀምራሉ።

ሳታገባ 24 ዓመት ያለፋት ሴት አካባቢዋን ማጥናት ትጀምራለች። ለለቅሶ፣ ለገበያ፣ ለዘፈን፣ ለዘመድ ጥያቄ ብላ ቀደም ሲል የሄደችባቸውን ቦታዎች በአእምሮዋ መልሳ

መላልሳ ታብሰለሰላለች። በእነዚህ አካባቢዎች በጨረፍታም ይሁን በሙሉ ዓይን ያየቻቸውን ወንዶች እንደገና በዓይነ ሕሊናዎ ትቃኛለች። በዚህ ጉዳይ ላይ ውሳኔ ለመስጠት አውጥታ የምታወርደው በዋናነት ራሷ ብትሆንም ከአዶዬዎ ጋር መማከሯ የማይቀር ነው።

“አዶዬ” ማለት እንደ እህት የምትቆጠር /ለሴት ልጅ/ ወዳጅ ማለት ነው። የአሮሞ ልጃገረዶች አንድ ገዳ /8 ዓመት/ ከሞላቸው በኋላ እርስ በርሳቸው ተመራርጠው ሁለት ሁለት ሆነው ትንንሾቹን ጣቶቻቸውን በማቆላላፍ ቃለ-መሃላ ፈጽመው ጥብቅ ጓደኝነት ይፈጥራሉ። አብረው ያድጋሉ። ክፉና ደጉን አብረው ያሳልፋሉ። ለአባቶቻቸው፣ ለእናቶቻቸውና ለእህቶቻቸው በአጠቃላይ ለቤተሰቦቻቸው የማያጋሩትን ምስጢር ይጋራሉ። በእንደዚህ ዓይነት ሁኔታ የተወዳጁ ልጃገረዶች አንድ ለሌኛዎ አዶዬ ትሆናለች። እንግዲህ እድሜዎ 24 ዓመት ያለፋት ልጃገረድ ቀደም ሲል በተባለው መሰረት አውጥታ አውርዳ ካሰበች በኋላ ከአዶዬዎ ጋር ተማክራ አንዱን ለማግባት ትወስናለች። ከዚያ ዝግጅት ትጀምራለች። ሰፊድ፣ መሶብ፣ ወንጌትና ሌሎችንም በሙያዎ ልትሰራቸው የምትችለውን ቁሳቁሶች ታዘጋጃለች። ዝግጅቷን ካጠናቀቀች በኋላ በቆረጠችው ቀን ለአዶዬዎ ብቻ ተናግራ እርጥብ ሣር ወይም እሬቻና አንድ መቶ እንዲይ ይዛ ወደ መረጠችው ወንድ ቤተሰብ ትሄዳለች። ስትደርስ ልክ እንደማንኛውም እንግዳ “ወረነ” /ቤቶች/ ብላ ሰላምታ ጠይቃ እቤት ውስጥ ትገባለች። እቤት ውስጥ ገብታ ከመቀመጧ በፊት የተሸከመችውን መቶ እንዲይ በቤቱ “ሀጋ” በሚባለው ክፍል (የከብቶች ወይም የጥጆች ማደሪያ ክፍል) ውስጥ ትበትናለች። በሌላ አነጋገር ቤቱን በእንዲይ ትሞላለች። እርጥብ ሳሩን “ፋርዳ” ወይም በቤቱ ምሰሶ ስር ታስቀምጣለች። ከዚያ ባገኘችው በርጩማ ወይም መደብ ላይ ትቀመጣለች።

በአሮሞ ባህል (ፎክሎር) እንዲይ የከብቶች ተምሳሌት ነው። ለምሳሌ ለሰው ጉዳት የሚከፈለው ካሳ ወይም ጉማ ከብት ነው። ሰዎች ላልሆኑ ሕያዎን ደግሞ የሚከፈለው ካሳ ወይም ጉማ እንዲይ ነው። ሌላው ቀርቶ እባብ ሳይተናከሰው ከመሬት ተነስቶ እባቡ በሚተኛበት እቦታው ድረስ ሄዶ የገደለ ሰው 50 እንዲይ ሰድዶ ፀፀቱን መግለፅ እንዳለበት ገዳ ይደነግጋል።

እንግዲህ ይህቺ እንዲይ ተሸክማ ወደ ወንዱ ቤተሰብ የሄደችው 24 ዓመት ያለፋት ልጃገረድ እንዲያን በቤት ውስጥ መበተኗ ለቤተሰቡ “ሀብት በሀብት፣ ከብት በከብት የሚያደርግ እድል ይገባ መጥቻለሁ፣ ልጃችሁን አግብቼ ልጆች ላፈራ፣ ሀብት ላፈራ፣ ብዙ

ከብት ልነዳ፣ መጥቻለሁና በሰላም ተቀበሉኝ” የሚል መልእክት ያስተላልፋል። እርጥብ ሣሩ የአደራና የሰላም ምልክት ሲሆን “በሰላም ለመኖር ስለመጣሁ አደራችሁን ጥያቄዬን ተቀብላችሁ በሰላም አኑሩኝ” የሚል መልእክት ያስተላልፋል። ልጅቷ ወደ ቤቱ በገባችበት ጊዜ ሊያናግራት የሚችል ሰው ባይኖር እንኳን ማለትም ትልልቅ ሰዎች ባይኖሩና ልጆች ብቻ ቢሆኑ እንኳን ሊያናግራት የሚችል ሰው መጥቶ እስኪያናግራትና ጥያቄዋ ተቀባይነት ማግኘቱ እስኪረጋገጥ ድረስ ከተቀመጠችበት ቦታ ንቅንቅ አትልም።

ልጅቷ ከገባችበት ቤተሰብ ውስጥ ሊያናግሯት የሚችሉት የወንድ እናት ወይም እህቶች ናቸው። በቤተሰቡ ውስጥ ያለው አንድ ልጅ ብቻ ከሆነ የወንድ እናት “ለየትኛው ነው የመጣሽው ልጄ?” ይሏታል። በቤተሰቡ ውስጥ ከአንድ በላይ ወንዶች ካሉ “ለየትኛው ነው የመጣሽው ልጄ?” ይሏታል። ከዚያ ለታላቅ ይሁን ለታናሽ፣ ለጌተኛው ይሁን ለአራተኛው ልጄቷ የትኛውን ልታገባ እንደሄደች ትናገራለች። ብዙውን ጊዜ ታላቅ እያለ ታናሽ እንዲያገባ ባህሉ ስለማይደግፍ በአብዛኛው አሴና የሚሄዱ ሴቶች ለታላቅ ነው። የወንድ እናት መልስ ካገኙ በኋላ “ውለጄ፣ ክበጄ፣ መቶ ከብት አሰማሪ” ብለው በመመረቅ አናቷ ላይ ቅቤ ይቀጧታል። ከዚያ ወተት ቀምሰው እንትፍትፍ ይሉባታል፣ እንድትጠጣም ወተት ይሰጧታል።

በዚያን ቀን ጉዳዩ ለወንድ ልጅ አይነገርም። ልጅቷን የዘመድ ልጅ አስመስለው ከልጁ እናት ወይም እህት ጋር ያሳድሯታል። የልጅ አባትና እናት ተነጋግረው ተዘጋጅተው ያድሩና በማግስቱ በግ አምጥተው ልጁ እንዲያርድ ያደርጉና ጉዳዩን ግልፅ አድርገውለት አስፈላጊውን ስነ ስርዓት አከናውነው አብረው እንዲኖሩ ይደረጋል። በተመቸ ጊዜ ከልጄቷ ቤተሰብ ጋር በመነጋገር የሰርግ ሥነ ሥርዓት ይከናወናል። የልጄቷ ቤተሰቦች እስከ ሰርግ ወይም የወንድ ቤተሰብ እስኪነግራቸው ስለልጃቸው ሳያውቁ ይቆያሉ ማለት አይደለም። ልጄቷ ከወላጆቿ ቤት ስትወጣ ለአዶዬዋ ስለምትናገር የእሷ አዶዬ ወዲያውኑ ሄዳ ለልጄቷ ቤተሰቦች ትናገራለች። ስለዚህ የልጄቷ ወላጆች አይሸበሩም።

ገዳ ስለጋብቻ ከደነገጋቸው ድንጋጌዎች ውስጥ ወርቃማው ሊባል የሚገባው ይህ ድንጋጌ በዋናነት የአካል ጉዳተኛ ሴቶችን መብት የተሟላ የሚያደርግ ነው። ማንኛውም መልክ ጥፋ ብትሆን ወይም የትኛውም የአካል ጉዳት ያለባት ብትሆን በዚህ የጋብቻ ባህል /ድንጋጌ/ የመጠቀም መብትዋ የማይጣስ ነው።

አሴና የሄደች ሴት ምንም ሆነች ምን ጥያቄዋ ተቀባይነት አያጣም። ልታገባው የፈቀደችው ሰውም ዋቃ የሰጠኝ የእድሌ ናት ብሎ ይቀበላል። አልቀበልም ካለ ባህሉም፣ ገዳውም ያስገድደዋል። ዋናው ነገር ግን ልጄቷ 24 ዓመት ያለፋትና በእድሜ ቢያንስ በአምስት ዓመት ከወንዱ የምታንስ መሆን አለባት። ይህ እንዲሆን የተደረገው ያለ ምክንያት አይደለም። አንደኛው ልጄቷ 24 ዓመት ካላለፋት ቆሞ ቀር ስለማትባልና ገና ባል ሊመጣላት ስለሚችል ቀድማ አሴና ከሄደች ባህሉ ለሴቶች የሰጠውን ልዩ መብት ለልዩ ጥቅም ማግኛ እንዳዋለችው ይቆጠራል። ሁለተኛው ነገር ወንዱ ከልጅቷ እድሜ እንዲበልጥ የሚያስፈልገው በበሰለ አእምሮ አሜን ብሎ እንዲቀበላት ነው።

የአሴና ጉዳይ የሚመጣው ልጅቷ 24 ዓመት ካለፋት በኋላ ስለሆነ ለምሳሌ ልጅቷ በ26 ዓመቷ አሴና ብትሄድና ወንዱ አምስት ዓመትና ከዚያም በላይ የሚበልጣት ከሆነ እድሜው ከ30 ዓመት በላይ ስለሆነ አውቆ፣ ተገንዝቦ ተረድቶ ነው የሚቀበላት ማለት ነው። የ26 ዓመቷ ወጣት ሴት የ20 ዓመት ወጣት ወንድ ለማግባት አሴና ብትሄድ ግን ባህሉ አይደግፋትም። ምክንያቱም በመጀመሪያ ደረጃ ወጣቱ አራት ገዳ /32 ዓመት/ ስለአላለፈው የእሱን መርጦ የማግባት መብት ይጋፋል። በሁለተኛ ደረጃ ልጅ ስለሆነ እያደገ ሲሄድ አእምሮው የእሷን እንክኖች ላይቀበል ይችላል።

እነዚህ ሁለቱ የገዳ ድንጋጌዎችና ቀደም ሲል የተጠቃቀሱት የገዳ ብያኔዎች ሲመረመሩ ገዳ ህጋዊ፣ ማህበራዊ፣ ፖለቲካዊና ሃይማኖታዊ ተግባራት ያሉት መሆኑን ያስገነዝባሉ። ዋቁፊናም በዚህ ልክ የሚገለጹ ተግባራት ያሉት መሆኑን መገንዘብ ይቻላል። ለዋቁፊናም ለገዳም መሠረት የሚያበጀው ሚቶሎጂ ደግሞ የበለጠ በርካታ ተግባሮች አሉት። ስለሆነም የዚህ ጥናት ግኝቶችና ተግባሮቻቸው በሚቀጥሉት ሦስት ምዕራፎች ውስጥ ይተነተናሉ።

ምእራፍ አምስት

5.1. የመግለፅ ተግባር ያላቸው የአፈጣጠርና የአመሠራረት ሚቶች ትንተና

I. የመግለጽ ተግባር

በዚህ ምድብ ውስጥ የታቀፉት የሚት ዓይነቶች አብዛኛዎቹ የአፈጣጠር (creation)፣ የአጀማመርና (foundation) የከየት መጣ (origin) ሚቶች ናቸው። እነዚህ ሚቶች ምንነትን፣ ማንነትንና የኋላ ታሪክን በመግለጽ ምን? ማን? የት? ለምን? የሚሉ ጥያቄዎችን ይመልሳሉ። እንዲሁም የነገሮችን ሁኔታና አኳኋን በመግለጽ እንዴት? የሚለውን ጥያቄ የሚመልሱ ናቸው። እንደዚህ ዓይነት ሚቶች የቀደምቶች ትርክት ሊባሉ የሚችሉ ናቸው። በኦሮሞ አተያይ (perspective) ከቀደምቶች ቀደሚው ዋቃ ነው። ይህ ጥናት ሲካሄድ በመረጃ አቀባይነት የተሳተፉት ሰዎች በተለይም የመቶ ዓመቱን አዛውንት አቦ ብሩ በንቲንና የ88 ዓመቱን የቦረናውን ገደሞጂ ጅሎ አጋን ጨምሮ እነአተፋ ጫረታ፣ ነገሳ ነገዎ፣ በየነ ሰንበቱና ሌሎችም ሰዎች ማንኛውንም ነገር ሊጀምሩ ሲሉ አስቀድመው የዋቃን ስም መጥራታቸው ዋቃ የቀደምቶች ቀደምት መሆኑን ያረጋግጣል። የጥናቱ ተሳታፊዎች ስለ ዋቃ ሲናገሩ “Hunda caalaa” (ልዕለ-ኃያል) (Superpower) በማለት ይገልጹታል። ይህንኑ መሠረት በማድረግ የዚህ ጥናት የሚቶሎጂ ትንተና በዋቃ ሚት ተጀምሯል።

ሚት አንድ

Waaqa

Waaqni hunda dura jira. Waaqni Gurraacha garaa garbaa tokkicha maqaa dhibbaa, eenyumattuu, maalumattuu, humna kamittuu kan hinakeekammedha. Waaqaa olitti ykn Waaqaan achitti waayyuu hinjiru. Kanaaf Oromoon sanyiisaa lakkaa’ee lakkaa’ee Waaqayyotti eddii galchee booda, Waaqayyo kan eenyuti yoo jedhame “Waaqayyo, duubaan allayyo” jedha.

Amalaafi hojii Waaqaa gama ilaaluun, Waaqni hunda uume, waaqni hunda beeka jedhama. Waaqni waan hunda gochuu danda’a. Waaqni iddoo hunda, waan hunda bira jira. Waaqni Uumaa waan hundaati. Kana jechuun Waaqni Walaabu uume jechuudha. Walaabu keessattimmoo lubbu qabeeyyiifi lubbu-dhabeeyyii uume.

Gama biraatiin kan akka Dachaasaa Bantiifaa Waaqa jechuun maal jeechuudha? Gaaffii jedhu akkana jechuun deebisan. Jechumti **Waaqa** jedhuyyuu sagalee “Waa” jedhuufi jecha “qaa’a” jedhurraa uumame. “Waa” jechuun wanna hinbeekamne, wanna ibsuun hindanda’amne, garuummoo jirachuunsaa akkanumatti kan qalbii namaatti beekkamu jechuudha.

Qaa’a jechuun uraa, fuluu, qaawwa, waan waa namatti mul’isu, waan keessaan waan tokko hubatan jechuudha. Kanaaf Waaqaa ennaa jedhamu waan ibsuun hindanda’amne garuummoo, waan akka qaawwa keessaan waa ilaalanii sammuu namaatti mul’atu ykn qalbii namaatti beekkamu jechuudha.

ዋቃ

ዋቃ ከሁሉም በፊት የነበረ፤ ጥቁሩ ሆደ ሰፊ፤ አንድዬ ባለ መቶ ስም፤ በማንም፤ በምንም፤ በየትኛውም ኃይል የማይስተካከል ነው። ደግሞም ከዋቃ በላይ ወይም ከዋቃ ወዲያ ምንም ነገር የለም። ስለዚህ አሮሞ ዘሩን ቆጥሮ ቆጥሮ ዋቀሩ ጋር ካደረሰ በኋላ ዋቀሩ የማነው ከተባለ “ከዋቀሩ በኋላ ገደል ነው” ወይም “ከዋቃ ጀርባ መንገድ አያሳልፍም” ይላል።

ባህርደንና ሥራውን በሚመለከት ዋቃ ሁሉን የፈጠረ፤ ሁሉንም የሚያውቅ ነው። ዋቃ ሁሉን ነገር ማድረግ ይችላል። ዋቃ በሁሉም ቦታ፤ ሁሉም ጋር አለ። ስለዚህ ዋቃ የሁሉም ፈጣሪ ነው። ይህ ማለት ዋቃ ወላቡን ፈጠረ ማለት ነው። በወላቡ ውስጥ ደግሞ ህይወት ያላቸውንና ህይወት የሌላቸውን ነገሮች ፈጠረ።

በሌላ በኩል ደቻሣ በንቲና ሌሎች መላኾች ዋቃ ማለት ምን ማለት ነው? የሚለውን ጥያቄ እንዲህ በማለት መልሰዋል።

ዋቃ የሚለው ቃል “ዋ” ከሚለው ድምጽና “ቃአ” ከሚለው ድምጽ የተፈጠረ ነው። “ዋ” ማለት ለማወቅና ለመግለጽ የሚያስችግር ነገር ግን መኖሩ ለሰው ስሜት የሚሰማ ማለት ነው።

“ቃአ” ማለት አንድ የሆነ ነገር የሚያሳይ ቀዳዳ (ክፍተት) ወይም አንድ የሆነ ግንዛቤ የሚያስጨብጥ ፍንጭ ማለት ነው። ስለዚህ ዋቃ ሲባል መግለጽ የማይቻል ሆኖም እንደ ቀዳዳ በሚቆጠር አኳኋን ለሰው አእምሮ የሚታይ ወይም ለሰው ልቦና የሚታወቅ ልዕለ ኃያል ማለት ነው።

የዋቃ ሚት ትንተና

በዚህ ጥናት ውስጥ “ሚት አንድ” ተብሎ የተሰየመው የዋቃ ሚት ከተነገረበት አውድ አንጻር ሲመዘን የመግለፅ ሚና አለው። ከዚህም ሌላ የእውቀት ውስንነትን ለመሙላት የሚያገለግል ነው። ይኸው ዋቃን የሚመለከት ሚት ሌሎች ተግባራትም አሉት።

በሚት አንድ ውስጥ ዋቃ ሁሉን የፈጠረ፣ ሁሉንም የሚያውቅ፣ ሁሉን ነገር ማድረግ የሚችል፣ በሁሉም ቦታ የሚገኝ መሆኑ ተጠቅሷል። የሚቱ ተናጋሪዎች እነዚህን አባባሎች ዝም ብለው በዘፈቀደ አልተጠቀሙባቸውም። በርካታ የሚቱን ኃይል የሚያጎሉ ተግባራት ከእነዚህ አባባሎች የሚመነጩ መሆናቸውን ስለሚገነዘቡ ነው።

ዋቃ ሁሉን የፈጠረ ነው ሲል ሰውም በዋቃ የተፈጠረ መሆኑን ያስገነዝብና የሰው ልጅ “ከእኔ በላይ ምንም ነገር የለም” ብሎ እንዳይመገደቅ ያደርጋል። ዋቃ ሁሉን የሚያውቅ ነው ሲል የሰው ልጅ አይታወቅብኝም ብሎ በገሃድም ሆነ በምስጢር ከተፈጥሮ ጋር የሚቃረኑ ተግባራትን እንዳይፈጽምና ለተፈጥሮአዊ ስርዓቶች መበላሸት ምክንያት እንዳይሆን ነው። አሮሞ ማንኛውም ጥሩም ሆነ መጥፎ ነገር ከዋቃ እይታ ውጭ አለመሆኑን ሲናገር “ሰው ባያይ ዋቃ ያያል” የሚለው ለዚህ ነው። ይህ የሚትን የመቆጣጠር ተግባር ያሳያል።

ዋቃ ሁሉን ነገር ማድረግ ይችላል ሲል ፈጥሮ ሕልውና መስጠትም፣ አክስሞ ህልውና መንሳትም፣ ጥሩ የሰራን መባረክና ፅድቅ ማውረስ፣ መጥፎ የሰራን መቅጣትና ኩነኔ ማግባት ይችላል ብሎ ማስጠንቀቂ ነው። ዋቃ በሁሉም ቦታ፣ ሁሉም ጋር አለ ሲል ዋቃ የሰውን ልጅ ችግር፣ ስቃይና ሰቆቃ ጭንቀት በቅርቡ ሆኖ እንደሚከታተል በመግለፅ አንድ ቀን ወደ ጥሩ ነገር እንደሚቀይርለት ተስፋ እንዲያድርበት ማድረግ ነው። በአጠቃላይ የዋቃ ሚት ሰው መረን እንዳይለቀቅ የሚቆጣጠር፣ ክፉ እንዳይሰራ የሚያስጠነቅቅ፣ ተስፋ እንዳይቆርጥ ተስፋ የሚያሳድርበትና በዋቃም እንዲያምን የሚያደርግ ነው።

ሚት ሁለት

Uumamuu Uumamaa

Waaqni hunda dura Walaabu uume. Walaabu kun bishaan addaa ture. Bishaan addaa kana Waaqni iddoo lamatti gargar baase. Bishaan gubbaafi bishaan godaa (jalaa) taasise. Bishaan

gubbaa Biiftuu, Urjiiwwaniifi Alafoota taasisee iddoo saditti gargar baase. Bishaan godaa Dacheefi Garbatti gargar qoode. Waaqni haala kanaan Walaabu iddoo shanitti gargar baase. (Burqaan: Jaatanii Diidaa 24-06-2010 Yaa'abal'oo; Jiloo Aagaa 25-06-2010 Ardaa Jilaa Badhaasaa)

የፍጥረት አፈጣጠር

ዋቃ ከሁሉ በፊት “ወላቡን” ፈጠረ። ይህ ወላቡ የሚባለው ልዩ ውሃ ወይም ፈሳሽ ነበር። ይህንን ልዩ ውሃ እግዚአብሔር ሁለት ቦታ ከፈለውና የላይኛውና የታችኛው ውሃ አደረገ።

የላይኛውን ውሃ ጸሃይ፣ ከዋክብትና ፕላኔቶች አድርጎ በሦስት ቦታ ከፈለው። የታችኛውን ውሃ የብስና ባህር አድርጎ ፈጠረ። ዋቃ በዚህ ዓይነት ሁኔታ ወላቡን በአምስት ቦታ ከፈለው። (ምንጭ፣ ጳጉኒ ዲዳ 24-06-2010 ያአበልኦ፣ ጅሎ ኢጋ 25-06-2010 አርዳ ጅላ በዳሳ)

ሚት ሦስት

Uumamuu Uumamaa (Dhugeeffannaa biraa)

Hunda dura Waaqatu ture. Waaqa bira homtuu hinturre. Waaqni dukkana duwwaa keessatti afuura baafate. Afuurri Waaqaa qilleensaafi ibidda dhangala’u ta’e. Ibiddi dhangala’uufi qilleensi afuura Waaqaarraa uumame iddoo tokkotti Walaabu jedhama. Waaqni ibidda dhangala’u Urjii, Biiftuu, Addeessa, Lafaafi Bishaan taasise. Lafarrattimmoo Biqiltuu uume. Biqiltuu booda lubbu-qabeeyyii hunda uume. (Burqaan: bakka Ancabbii jedhamurraa Araarsaa Sibiiluu 28-04-2007; ganda Wubattoo Duuleerraa, Birruu Bantii 10-05-2007; bakka Laaluu jedhamurraa, Lammii Goobanaa 29-04-2008)

የፍጥረት አፈጣጠር (ሌላ ሚት)

ከሁሉ በፊት ዋቃ ነበር፤ ዋቃ አጠገብ ምንም አልነበረም። ዋቃ በባዶ ጭለማ ውስጥ ትንፋሹን አወጣ። የዋቃ ትንፋሹ ነፋስና ፈሳሽ እሳት ሆነ። ነፋስና ፈሳሽ እሳቱ አንድ ላይ ወላቡ ተባለ። ዋቃ ፈሳሽ እሳቱንና ነፋሱን (ወላቡን) ኮከብ፣ ጸሐይ፣ ጨረቃ መሬትና ውሃ አደረገው። በመሬት ላይ ደግሞ እጽዋትን ፈጠረ። ከእጽዋት በኋላ ሕይወት ያላቸውን ነገሮች ፈጠረ። (ምንጭ፣ ከአቤቤ (አንጨቢ) አካባቢ አራርሳ ሲቢሉ

28-04-2007፤ ከወብቶና ዱሌ አካባቢ ብሩ በንቲ 10-05-2007፤ ከላሉ አካባቢ ለሚ ጎበና 29-04-2008)

የፍጥረት አፈጣጠር ትንተና

ሚት ሦስት ከሁሉ በፊት የነበረው ዋቃ በባዶ ጭለማ ውስጥ ትንፋሹን አውጥቶ ያ ትንፋሹ ረግቶ የሚያቃጥል ፈሳሽ እሳትና ነፋስ መሆኑንና ከፈሳሽ እሳትና ከተጎዳኘው ነፋስ ኮከቦች፣ ፀሐይ፣ ጨረቃ፣ መሬትና ውሃ መፈጠራቸውን ይገልጻል። ከዚያ ዋቃ በመሬት ላይ ዕዕዋትንና ህይወት ያላቸውን ነገሮች መፍጠሩም ተገልጿል። እነዚህ ሚቶች (ሚት ሁለትና ሦስት) የፍጥረታት ሚቶች ሲሆኑ ከመግለፅ ተግባራቸው በተጨማሪ የዕውቀት ውስንነትን ለመሙላት ያገለግላሉ።

በሚት ሦስት ላይ እንደተገለፀው ከዋና ዋናዎቹ ፍጥረታት ወይም በሚቱ ውስጥ ከተጠቀሱት ፍጥረታት ሕይወት ያላቸው ነገሮች ዘግይተው ነው የተፈጠሩት። ስለዚህ ዋቃ ሁሉን ነገር ሲፈጥር ማንም አጠገቡ አልነበረም። በየትኛውም ሳይንሳዊ ሙከራም ሆነ ትንተና ማረጋገጥ አይቻልም። ነገር ግን በሚት አማካይነት የፍጥረታትን አፈጣጠር በማወቅ የእውቀት ክፍተትን መሙላት ይቻላል። በተለይ የፍጥረታትን አፈጣጠር በሚመለከት ይህ ሚት ሦስት ተብሎ የተሰየመው ሚት በተሻለ ሁኔታ የሚገልጽ ይመስላል።

ሚት አራት

Ayyaana

Ayyaanni afuura (seedaa) addaa lubbu-qabeessa kamirrattuu dhiibbaa geessisuu danda'udha. Seedaan addaa kun moggaasa waliigalaatiin **Ayyaana, Wuqaabii, Awuliyaa, Karaamaa** kkf, jedhamee akka waamamu Ayyaantonni gaaffifi deebii qorannoo kanaarratti hirmaatan nidubbatu. Ayyaanni amala hedduu qaba; kan namaa; kan bineensaa, kan horii, kan allaattii kkf qaba. Ayyaanni lubbuqabeessa kamirayyuu, ykn lubbuqabeessa hunda wajjin jira. Ayyaanni namaa diroon darbuu nidanda'a. Ayyaanni qalbiin beekkama malee ija namaatti hinmul'atu. Ayyaanni akkuma Waaqaa hinmul'atu, hinqabamu, garuummoo waan hundaanuu lubbuqabeeyyii caala.

Ayyaanni kan nama to'atudha, ykn kan nama abboomudha. Ayyaanni namatti bu'a, ayyaanni namarraa gala. Ayyaanni lubbuqabeessa cimaa taasisa, yoo fedhes nilaaffisa. Dhalli namaa

kenna kennuun, ykn hooda baasuun, ykn cubbu lagachuun ayyaana kashoomsata ykn damboobsata. Akkuma Waaqni kadhatamu ayyaannis namaan nikadhatama. Yoo Ayyaanni gara dide ayyaanakoo naaf araarsi jedhanii Waaqa kadhachuun nijira. Ayyaanni yeroo murtaa'e keessatti gabbaraafi kabaja qaba. Ayyaanni yoo namaaf danboobe waan hunda namaaf guuta. (Burqaan; Naggasaa Nagawoo, 28-06-2007 (Adulaalaa ganda 01) Nigisti Boggaala 30-03-2009 (Buraayyuu) Wagaayyahu Abbaba 30-03-2009 (Buraayyuu) Salamoon Masfin 09-05-2009 Fininnee naannoo "Wyiraa")

አያና

አያና ሕይወት ባለው ነገር ላይ ተጽእኖ መፍጠር የሚችል ልዩ መንፈስ ነው። ይህ ልዩ መንፈስ በጥቅል ስያሜ አያና፣ ወቃቢ፣ አውሊያ፣ ከራማ ወዘተ ተብሎ እንደሚጠራ በዚህ ጥናት ውስጥ መልስ በመስጠትና በቡድን ውይይት የተሳተፉ ሰዎች ይናገራሉ። አያና የሰው፣ የአራዊት፣ የእንስሳት የአእወፋት ወዘተ ባህርያት ሊኖሩት ይችላል። አያና ሕይወት ባላቸው ላይ ወይም ሕይወት ካላቸው ጋር ይገኛል። የሰው አያና ወይም በሰው ላይ የሚመጣው አያና በዘር ሊተላለፍ ይችላል። አያና እንዲሁ በመንፈስ ይታወቃል እንጂ በአይን አይታይም። ልክ ዋቃ እንደማይታይ ሁሉ አያናም አይታይም አይዳሰስም። ነገር ግን አያና በሁሉም ነገር ሕይወት ካላቸው ነገሮች ይበልጣል።

አያና ፍጡራንን የሚቆጣጠር ኃይል ነው። አያና በሰው ላይ ይመጣል ከሰው ላይ ይሄዳል። አያና አንድን ፍጥረት ጠንካራ ያደርጋል ከፈለገም ልፍስፍስ ያደርጋል። የሰው ልጅ መስዋእት በማቅረብ ወይም ከኃጢአት በመራቅ አያናውን ያስታርቃል። ለዋቃ ጸሎት እንደሚደረግ ሁሉ ለአያናም ጸሎት ይደረጋል። አያና ባለቤቱን ካስቸገረ ባለቤቱ አያናዬን አስታርቅልኝ ብሎ ዋቃን ይለምናል። ለአያና በተወሰነ ጊዜ ውስጥ ስለትና አስራት ይገባል። አያና ለሰው ከተስተካከለ ሁሉንም ነገር ለሰው ያሟላል። (ነገሰ ነገዎ 28-06-2007 አዲሳ 01፣ ንግስት ቦጋለ 30-03-2009 ቡራዩ፣ ወጋየሁ አበበ 30-03-2009 ቡራዩ፣ ሰለሞን መስፍን 09-05-2009 ፍንፍኔ ወይራ ሰፈር)

የአያና ሚት ትንተና

የዋቃና የአያናን ሚቶች ስናነጻጽራቸው ልዩነቶቻቸውንና ተመሳሳይነታቸውን ማመላከት ይቻላል። አያና ከዋቃ በታች መሆኑና በዋቃም የተፈጠረ መሆኑ የልዩነቶቻቸው አንዱ አመላካች ነው። ሌላው ልዩነት ደግሞ አያና በሁሉን ፈጣሪነት ደረጃ አይፈረጅም።

በባህርይም በኃይልም እንደ ዋቃ ፍጹም ተደርጎ አይወሰድም። እነዚህ ልዩነቶች እንደ ተጠበቁ ሆነው የዋቃና የአያና ሚቶች ግን ተመሳሳይ ተግባራት አሉባቸው። የአያና ሚት ልክ እንደ ዋቃ ሚት የመቆጣጠር፣ የማስጠንቀቅና ተስፋ የማሳደር ተግባሮች አሉት።

ስለ አያና ከተሰበሰበው መረጃ በመነሳት አያናን በሁለት ከፍሎ ማየት ይቻላል። የመጀመሪያው የግል አያና ነው። ሁለተኛው በዘር ወይም ከመጀመሪያዎቹ የሰው መነሻ ከሆኑ አያንቱዎች ሲወርድ ሲዋረድ የመጣ ነው።

ሀ. የግል አያና

የግል አያና ዋቃ ሕይወት ያለውን ነገር ሲፈጥር አብሮት የሚፈጥረው ነው። የግል አያናን በሚመለከት፣ ቀነዓ ለሚ (እ.አ.አ. 2006:14) “Waaqeffannaa: Amantii Durjireessa” (ዋቁፊና አመንቲ ዱርጅሬሳ) በሚል መጽሐፍ ውስጥ የሰፈረውን ማብራሪያ ማግኘት ይቻላል።

...Ayyaanni... dhiibbaa addaa Uumamni kamiyyuu qabuufi ittiin dhiibbaa walirraan geessisudha. Kanaaf ayyaana beekuu jechuun ayyaanni waan shaniin kan ibsamu ta’uusaa beekuu jechuudha. Waantoonni shanan ayyaana ayyaana jechisiisan Ibsawaaq, Qalbeeffannaa, Dhiibaa, Carraafi Sadaadha.

1. **Ibsawaaq:** *Ibsiwwaaq wanna ta’e tokko ykn isa ta’uuf jiru ykn waan ta’uu qabu odeeffannoo ykn ragaa malee waan Waaqni karaa awaayeeffi coraa lubbu-qbeessaa, lubbu-qabeessichatti ibsu jechuudha.*
2. **Qalbeeffannaa:** *Qalbeeffannaan akkaafi haala beekuudha; duraa duuba hubachuudha; waan hubatan dhaqnaan godhachuudha.*
3. **Dhiibbaa:** *dhiibbaa jechuun, dhiibbaa; gochi, naatoon, gaaddidduun, mararteen, addaafi addunyaan uumama tokkoo uumama biraarraan ga’udha. Asirratti addaafi addunyaa yoo jedhamu cimina, fayyaafi gammachuu lubbu-qabeessa tokkooti. Marartee yoo jedhamummoo marartee uumamni tokko Nama ykn lubbu-qabeessa tokko keessatti uumudha.*

4. *Carraa*: *carraan waan gaarii ykn badaa tasa uumama tokko mudatudha. Jecha biraatiin carraan mudannoo uumama tokko ayyaanqabeessa ykn ayyaandhabeessa taasisudha.*

5. *Sadaa*: *sadaan argaa dhageettiirraa ka'uun yaada addaa ykn fareessa addaa sammuu namaa keessatti uumamudha.*

የጥቅሱ የአማርኛ ትርጉም የሚከተለው ነው፡፡

አያና ማንኛውም ሕይወት ያለው ነገር የሚጎናጸፈው ተጽእኖ ሊያሳድር የሚችል ልዩ ኃይል ነው፡፡ እንዲሁም እርስበርሳቸው አንዱ በሌላው ላይ ተጽእኖ ማሳደር ይችላሉ፤ ስለዚህ አያናን ማወቅ ማለት አያና በአምስት ነገሮች የሚገለጽ መሆኑን ማወቅ ማለት ነው፡፡ አያናን አያና የሚያሰኙ አምስቱ ነገሮች መገለጥ፣ ንቃተ-ሕሊና፣ ተጽእኖ፣ እድልና ምናብ ናቸው፡፡

1. **መገለጥ፤** ስለሆነው ወይም ለወደፊቱ ስለሚሆነው ነገር ያለምንም መረጃና ማስረጃ እግዚአብሔር ለፍጡራን አካልና ስሜት የሚያስተላልፈው ልዩ መንፈሳዊ መልእክት ማለት ነው፡፡
2. **ንቃተ-ሕሊና፤** ንቃተ-ሕሊና ሲባል ሁኔታንና አካላትን ማወቅ፣ የፊትና የኋላውን መረዳትና ያንን አረዳድ ከራስ ጋር በማዋሃድ ስለአንድ ነገር አስተያየት መስጠት መቻል ማለት ነው፡፡
3. **ተጽእኖ፤** ተጽእኖ ማለት አንድ ነገር በአካላት ሕይወት ባለው ፍጡር ላይ የሚያሳድረው ተጽእኖ ማለት ነው፡፡ የአንድ ፍጥረት ድርጊት፣ ግርማ ሞገስ፣ ጥላ፣ ርህራሄ፣ ጥንካሬ፣ ጤንነትና ደስታ በሌላው ሕይወት ባለው ፍጡር ላይ የሚያሳድረው ተፅእኖ ማለት ነው፡፡ ርህራሄ ሲባል አንድ ነገር በሌላው ውስጥ የሚያሳድረው ርህራሄ ማለት ነው፡፡
4. **እድል፤** እድል ሲባል አንድ ፍጥረት በድንገት የሚገጥመው ጥሩ ወይም መጥፎ ነገር ማለት ነው፡፡ በሌላ አነጋገር እድል አንድን ፍጥረት ባለ አያና ወይም አያና-በስ የሚያደርግ ነው፡፡
5. **ምናብ፤** ምናብ ከማየትና ከመስማት በመነሳት በአንድ ፍጡር አእምሮ ውስጥ የሚቀረጽ ልዩ ሀሳብ ወይም ተምሳሌት ነው፡፡

ከግል አያና ጋር ተያይዞ ከዚህ በላይ የተዘረዘሩት አያናን የሚገልጹ አምስቱ ነገሮች በፍጡራን ላይ የሚታዩ ናቸው፡፡ በሆነ ምክንያት አንድ ፍጡር ከአምስቱ አንዱን ወይም

ሁለቱን ሲያጣ ሙሉ የነበረው መንፈሳዊ ሃይሉ ይቀንሳል። የግል አያና ከተቀባና አስፈላጊው ሴራ ከተሟላለት ከዘር ወደ ዘር ሊተላለፍ ይችላል።

ለ. የዘር አያና

የዘር አያና የዱሮ አያንቱዎች (ቅዱሳን) መንፈስ ነው። ዱሮ ዋቃ መጀመሪያ የቦረናን ዘጠኞች ወይም የሜቶን ዘጠኞች ፈጠረ። የሰው ልጆች ከእነሱ የተፈጠሩ ናቸው። ከእነሱ ሲተላለፍ የኖረው የእያንዳንዳቸው መንፈስ (አያና) ቦረንቲቻ፣ ነቢ፣ ማረም፣ ጃርቻ፣ አቴቴ፣ ወዳጃ፣ አብዳሪ፣ ጋፈታ፣ አራሽቲ እየተባለ በእነሱ ስም ይጠራል። የእነዚህ ለሰው ልጅ መነሻ የሆኑ ፍጡራን አያና ወግ አለው። ወጉን አሟልቶ የተገኘ ሰው ወጉን ካላሟሉት ይበልጥ ጎልቶና በልጽጎ ይታያል። የእነዚያን አያንቱዎች አያናዎችን ሰው ከራሱ ሊከላከል አይችልም። ነገር ግን እነዚህ አያናዎች በሁሉም የሰው ልጆች መንፈስ ውስጥ ተዋህደው የሚገኙ ቢሆንም በሁሉም ሰው ላይ አይገለጡም፤ በመረጡት ሰው ላይ ያድራሉ ወይም ይገለጣሉ። እነሱ ያደሩባቸው ሰዎች አያንቱዎች ይባላሉ።

አያንቱዎች አያና ሲቀርባቸው ሁኔታቸው ይቀየራል። ጥናት ከተደረገባቸው የአያናዎች ተቋማት ውስጥ የአንጨቢዋና የጎሎሌዋ ማረም ጂጂ፣ የወጨኗ ጊፍቲ ኤሌሞ፣ የቱሉ ጃራዋ ማረም መንድያ ለጮሌዎቻቸው ሲቀርቡ የሚሆነውን ነገር ለማየት ሙከራ ተደርጎ የጸሎት (ደለጋ) ሥነ-ሥርዓት ተጀምሮ አያናዎቻቸው ሲቀርቡአቸው አያንቱዎቹ በተከለለ ቦታ ውስጥ ስለሚሆኑ አልተሳካም። ሆኖም እ.ኤ.አ. በ2008 በመንግስት የሚከበረው እሬቻ አልፎ በሳምንቱ ከ15 ሺህ በሚበልጡ አያንቱዎች በአርሶዲ በተከበረው የእሬቻ ከበራ ላይ በመንፈሳዊ መዝሙሮችና በእልልታ ልዩ መንፈስና ሀሴት በማስረጽ ምድሩን ገነት ባስመሰሉበት ቀን የስርዓተ አምልኮውን ክዋኔና አኳኋን በግላጭ ለማየት ተችሏል።

ቦታው አርሶዲ በየዓመቱ የብራ እሬቻ የሚከናወንበት ቦታ ነው። ሰው ሁሉ ጥላ ስር ቦታ ቦታውን ይዞ ቡና ያፈላል፣ ይዘምራል፣ ምስጋና ያቀርባል። ዋናው ኦዳ ሥር እስከ ሁለት መቶ የሚደርስ ታዳሚ ባለበት አራት ቦታ ቡና ይፈላል። እጣን፣ ሰንደል፣ ከርቤን ጨምሮ ጥሩ መዓዛ ያላው ሁሉ ይጨፍሳል። በተለይ ዋናው ኦዳ ስር ባለው ትልቅ የእሳት ማንደጃ ላይ ሰንደል በገፍ ስለሚጨመር ከመጨረስ አልፎ እየነደደ የእሳቱ ላንቃ ኦዳውን አቃጥሎ የሚጥለው ይመስላል። ኃይለኛ ነበልባል ነው የሚታየው። ነገር ግን ኦዳው ሲቃጠል አይታይም።

ፎቶ ቁጥር 1፡ ዋቁፊታዎች የእሬቻ ስነ-ስርዓት በማከናወን ላይ እያሉ በመንፈስ የተሞላ ሰው ኦዳ ተደግፎ ትንቢት ሲናገር፤ በሆረ አርሰዲ፤ መስከረም 30 ቀን 2008፤ (ፎቶውን ያነሳው አጥኝው ነው፡፡)

በዚያ እለት ማለትም እ.አ.አ. መስከረም 30 ቀን 2008 ዓ/ም በትክክል የዋቁፊና ሃይማኖት የሚያራምዱ እንጂ መንግስት እንደሚያዘጋጀው የእሬቻ በዓል በኃይማኖቱም በባህሉም የማይመለከተው ሁሉ የሚታደምበት አይደለም፡፡ በውድም ይሁን በፖሊቲካ አስገዳጅነት የሌላ ሃይማኖት ተከታዮች የሚሳተፉበት አይደለም፡፡

በዚህ እለት ብዙ ህዝብ በየአያናው ተቧድኖ ምስ እየሰጠ (ድባዩና ደደርባ እያደረገ) ይዞ የመጣውን ምግብና መጠጥ (ምጁ) (ደንጋ) እየተቃመሰ በመዘመርና በዝማሬ (በደለጋ) ላይ እያለ አንድ ሰው በሆነ ኃይል ወይም በንፋስ በሚገፋ በሚመስል ሁኔታ የቆሙትን

እያተረማመሰ መጣ። ግለሰቡ ወደ ዋናው አዳ ስር ሲጠጋ እልልታው በኃይል ቀለጠ። ሰውየው ጀምሮውን እያተረማመሰ ትልቁ አዳ ስር ተወረወረ።

ሰውየው በሚነደው የሰንደል ክምር አጠገብ የመውደቅ ያህል ተወርውሮ መሬት ነካ። ከዚያ አንገቱን አዳው ላይ አስደግፎ በጀርባው ተኝቶ በአብዛኛው ግልጽ ያልሆኑ ቃላትን እያነበነበ በኃይለ-ቃል ይናገራል። ከተሰሙት ቃላት ውስጥ ጥቂቶቹ እነሆ።

“Egaa maal gooturee? Malkaa dhoowwamtanii, tuffatamtanii, maal gooturee? maal isinii wayyaree? Waaqa sodaachuu dhiistanii, nama sodaachuu calqabdan. Kun in-ta'aaree? Jalluu nurratti tuman, tumaa jalluun warruma tume balleessa. Guddichi Arsadii maal eega seetan!? Warra Ciincaasaa hambise in-ciinnessa. Waaqni keenya raajii warra nudhiibuu yoo nu'agarsiisuu baate ykn nutu qulqulluu miti, ykn ayyaana caalamne, ykn Waaqatu dugda nutti garagalche.

Hinta'u! Ayyaana hincaalamne, Waaqnis dugda nutti hingaragalchine, nutu qulqulluu miti. Waamaa! Ammas Waaqa waamaa! Waammattumoo hinwaammattan?! Egaa ammaa argitu bara egere walhinarginu, bara achaanummoo walhindhabnu. Egaa na'argitu, ana beektuu? Ana Gulummaa! Xuriin malkaa kana hindhufnaa, cubbuu baattanii malkaa kana hindhufnaa. Ufiif jedhaa dhaga'aa yoo diiddan balaa dhufu beekkadhaa! Bara dhufu raajii takkaa hinargine argitu.”

ሰውየው ቁመቱ ዘለግ ይላል። መልኩ ወደ ቀይ የሚያደላ ሲሆን የፊት ጥርሱ ፍንጭት ይሁን የተሸረፈ ይሁን መለየት የሚያስቸግር ክፍተት አለው። ሰውየው በአሮምኛ የተናገረው ቃል ቀጥሎ እንደሚቀርበው ወደ አማርኛ ተተርጉሟል።

እንግዲህ ምን ታደርጋላችሁ? ከመልካ ተከለከላችሁ፤ ተናቃችሁ፤ ምን ታደርጋላችሁ? ምን ይሻላችኋል እንግዲህ? ዋቃን መፍራት ትታችሁ ሰው መፍራት ጀመራችሁ፤ ይሆናል ታዲያ? ያልተባረከ ቱማ በእኛ ላይ ሠሩ። ያልተባረከ ቱማ ሰሪውን ያጠፋል። ታላቁ የአርሰዲው ምን የሚጠብቅ መሰላችሁ። ጨንጫውን ያስቀሩትን ይጠብሳቸዋል። ዋቃችን የሚገፉንን ታምር ካልሠራባቸው ወይ እኛ ንጹሃን አልሆንንም፤ ወይ በአያና ተበልጠናል፤ ወይ ዋቃ ጀርባውን አዙሮብናል።

አይሆንም! እንደ እሱ አይደለም፤ በአያና አልተበለጠንም፤ ዋቃም ጀርባውን አላዞረብንም፤ እኛ ነን ንጹህ ያልሆነው። ጥሩ! አሁንም ዋቃን ጥሩ! ትጠራላችሁ አትጠሩም? እንግዲህ ታዩኛላችሁ፤ ለከርሞ አንገናኝም፤ በወዲያኛው ደግሞ አንተጣጣም፤ እንግዲህ ታዩኛላችሁ! እኔን ታውቃላችሁ? እኔ ጉልማ! በእድፍ

ሆናችሁ እዚህ መልካ አትምጡ፤ ጩቡ ተሸክማችሁ ወደዚህ መልካ አትምጡ።
ለራሳችሁ ብላችሁ ስሙ፤ እምቢ ካላችሁ የሚመጣባችሁን አደጋ ጠብቁ።
በሚቀጥለው ዓመት አይታችሁ የማታውቁትን ታምር ታያላችሁ።

ሰውየው እንዲህ ሲናገር በአካባቢ የሞላው ጀማ “አቤት! አቤት! እውነት ነው ያልከው፤ አንተው አድነን፤ ጥፋቱ የኛው ነው፤ አንተው እለፈን፤ በጋሻህ ከልለን፤ መጥፎውን አርቅልን” እያሉ እጃቸውን ወደ ሰማይ ዘርግተው ርህራሄና ሀዘኔታ ባለው ቅላጼ ይወተውቱ ነበር። ይህ እየሆነ እያለ በግምት ካንድ ሜትር በላይ የረዘመው የሰንደል ክምር ነበልባል ሰውየውን ፊቱንና ደረቱን እየላሰ ይውለበለባል። ነገር ግን አያቃጥለውም። አዳውም ሲቃጠል አይታይም።

በመሃሉ ድንገት ሁሉም ነገር በአንድ ጊዜ ጸጥ እረጭ አለ። የዚያ ሰው ሁሉ ድምጽ በአንድ ጊዜ ጠፋ። ሰውየው የቀኝ እጁን መዳፍ ዓይኖቹ ላይ አሳርፎ እንደ ሞተ ዓይነት ጸጥ አለ። ሁኔታውን በጥሞና የሚከታተል ሰው በእሳቱ ወበቅ ልቡ ተጎድቶ ነው ብሎ ሊገምት ይችላል። ማለቱ አይቀርም ወይም ያስብላል። ከጥቂት ሰከንዶች በኋላ ሰውየው በኃይል ተፈናጥሮ ተነሳ፤ እሱ ተፈናጥሮ እንደ ተነሳ ዝምታውን የገፈፈው እልልታና ትርምስ ለረጅም ጊዜ ቆየ። ሰውየውም ከባውት በሚገኙት ሰዎች መሃል ገብቶ ጠፋ፤ አልተመለሰም።

ከዚያ ቀጥሎ ሌሎች አያንቱዎችም ሲዘምሩ ደለጋውን ሲከውኑ ከመደበኛ ውጭ የሆነ ጉልበትና ኃይል ያሳያሉ። ድምጻቸውና አተያያቸው ለየት ይላል። ብቻ ልዩ ሁኔታ ውስጥ ይገባሉ። አጥኚው ካደረገው ምልከታና ዋቁፈታዎች ከሰጡት መረጃ በመነሳት አያና የቀረበውን ሰው እንደሚከተለው መግለጽ ይቻላል።

አያና የቀረበው ሰው ባህርይ ይቀየራል። አያንቱው (ባለውቃቢው) በአያና ኃይል ሲሞላ ጉልበቱ ከሰው ጉልበት የላቀ ኃይሉ ከመደበኛው ሰው ኃይል የላቀ፤ ንግግሩ የተባ፤ እውቀቱ የጠለቀ፤ ሁሉም የሚገለጽለት፤ ከሰው የተደበቀው የሚታየው፤ ለወደፊቱ የሚሆነው ነገር የሚገለጽለት ይሆናል። ዝማሬ ሲዘምር ኃይሉ ልዩ ነው፤ አካላዊ እንቅስቃሴው ሰውየው አያና ሳይመጣበት ካለው ኃይል እጥፍ ድርብ ይሆናል። መደበኛውን ሰው ሊጎዳ የሚችል ነገር በዚያን ጊዜ አያና የመጣበትን ሰው አይጎዳውም።

በዚህ በአያንቱዎችና በዋቁፈታዎች በተከበረው የእሬቻ በዓል እለት እርድ (መስዋዕት) “የማያስታርቀው አያና፤ የማያሸረው ቁስል፤ የማያጥበው ኃጢአት የለም” ያሉት የ60

ዓመቷ ባልቴት አዴ ጀቦ እሸቱ በአሁኑ ጊዜ በአርሶዲ ላይ እርድ በመከልከል እጅጉን ቅር እንደሚላቸው ይናገራሉ። በዱከም ከተማ የሚኖሩትና የገዳ ማዕከላቸው አዳ ነቤ የሆነው አዴ ጀቦ ዝናብ አልዘንብ ካለ ዳቦ፤ ቡቁሪ (ጌሾ አልባ ጠላ) እና የእርድ ከብት አዘጋጅተው ወደ ምንጭ ወይም መልካ ሄደው “የሰበሰብኩትን እጅህን ዘርጋልን” ብለው ጸሎት ካደረጉ ወዲያው ዝናብ እንደሚዘንብ ገልጸዋል።

አዴ ጀቦና አብሯቸው በአርሶዲ ቡና በማፍላት ላይ የነበሩ የእሬቻ በዓል አክባሪዎች ቡና የሚያፈሉባቸው ጀቦናዎች ዝም ተብሎ ቡና የሚፈላባቸው የሸክላ ቁሶች ብቻ ሳይሆኑ ራሳቸውን የቻሉ ሃይማኖታዊ ተምሳሌቶች ናቸው።

ፎቶ ቁጥር 2፡ የአቴቴና የቦረንቲቻ ጀቦናዎች ጎን ለጎን፤ በሆረ አርሶዲ፤ መስከረም 30 ቀን 2008፤ ፎቶው በአጥኝው የተነሳ ነው።

ፎቶ ቁጥር 3፡ ከወገብ በላይ 8፣ በወገብ ላይ 8 ምልክቶች ያሉት የአቴቴ ጀበና በሀረ አርሰዲ፣ መስከረም 30 ቀን 2008 ፎቶው በአጥኚው የተነሳ ነው።

ሁለት የቡና መቅጃ ረዣዥም ጡቶችና ከሁለቱ ጡቶች በቀኝ በኩል ሦስት በግራ በኩል ሦስት ትናንሽ ጡቶች በጠቅላላው 8 ጡቶች ያሉት ጀበና የአቴቴ ነው። ይህ ጀበና ከወገብ በላይ ሁለት ክፍት አንገቶችና በእያንዳንዱ አንገት ላይ ሦስት ሦስት ጡቶች

አሉት። ስድስቱ ጡቶችና ሁለቱ ክፍት አንገቶች አንድ ላይ ስምንት ይሆናሉ። ይህ ተምሳሌት አቴቴ የአከባበር ሥርዓት 8 መሆኑን የሚያመለክት ነው። አቴቴ 8 ነች የሚል አባባልም አለ። የወንድ፣ የሴት፣ የላም፣ የፈረስ ወዘተ እየተባለ የሚሄድ መሆኑን ለማመልከት እንጂ አቴቴ የተባለችው አያና 8 ዓይነት ነች ለማለት እንዳልሆነ አያንቱ አተፋ ጫረታ ተናግረዋል። አንድ የቡና መቅጃ ጡትና አራት አራት ትናንሽ ጡቶች ከግራና ቀኝ ያለውና በጠቅላላው 9 ጡት መሳይ ምልክቶች ያሉበት ጀበና ደግሞ የቦረንቴቻ ነው። በሚቀጥለው ፎቶ የሚታየው ጀበና የዚህ ዓይነት ጀበና ነው።

ፎቶ ቁጥር 4: ከመቅጃው ግራ ቀኝ አራት አራት ጡቶችና ከመቅጃው ጡት ጋር 9 ምልክቶች (ጡቶች) ያሉት የቦረንቴቻ ጀበና፣ በሆረ አርሰዲ፣ መስከረም 30 ቀን 2008፣ ፎቶው በአጥኝው የተነሳ ነው።

ለወትሮው ጸሎት ጧትና ማታ የሚጣደው ጀበና ደግሞ አንድ የቡና መቅጃ ጡትና ከግራና ቀኝ አንዳንድ የጡት ምልክት በጠቅላላው ሦስት ጡቶች ያሉት ነው። ተምሳሌትነቱ ቡና ሦስት ጊዜ የሚጣድ መሆኑን የሚያሳይ ነው።

በመንግስታዊ አካላት እውቅና ተሰጥቶት የሚከበረው የእግረ ጥቅም በዓል አልፎ በሳምንቱ በአርሰዲ ላይ የዋቄፊናን ሥነሥርዓት ሲያከናውኑ አስተያየታቸውን ከሰጡት ሰዎች መካከል ኤረር ተራራ ስር፤ አበዪ ሥልጦ ቀበሌ ገበሬ ማህበር ውስጥ የሚኖሩት አቦ በድዩ እሸቴና ዱካም አካባቢ ጠደቻ ቀበሌ ገበሬ ማህበር ውስጥ የሚኖሩት አቦ ደበሌ አደሬ በአርሰዲም ሆነ በሌሎችም መልካዎች በምን ዓይነት ሁኔታ አያና እንደሚከበር እንዲህ በማለት ገልጸው ነበር።

Jabanaan, elemtuun (okoleen), caaccuun, kallachi, siiqqeen ba'ee dhufa. Yaa Guddicha Arsadii biyya nagaa taasisi, duudha keenya hin balleessin jedhanii kadhatu. Dubartiin maseenni, horii maseenni arsadi dhufee hora kana itti labbaasanii, dubartiin akka dhala argattu yoo kadhataniif ilmoo argatti. Caamsaa keessa boorana kadhatu, Waxabajjii keessa maaram fi awuliyaa kadhatu. Ayyaanni haadha waxoo jedhamtus jirti. Horiin akka horu taasifti.

Booranaaf hoolaa gurraacha-gaarreefi hoolaa daalacha waliin mooraa keessati qalu. Kun Boorana qeyeetiifi. Boorana ummaa kan jedhamu isa malkaatti kabajamudha. Booranni ummaa hundaaf angafa, wlitti qabaadha.

ዋቄፊታዎች ለስርዓተ-አምልኮ (ለእግረ ጥቅም) ወደ አርሰዲ ሲመጡ ኤሌምቱ (ጮጮ) ጫጩ፤ ከለቻ፤ ሲቄ፤ ይዘው እንደሚመጡና ሲለምኑም አርሰዲን የፈጠርክ ታላቁ አምላክ የፍጥረታት ህጎችህ አይሰበሩ፤ አይጣመሙ፤ ይከበሩ፤ ይዝለቁ ብለው ጸሎት የሚያደርጉ መሆናቸውን አቦ ደበሌ ጠቁመዋል። አቦ ደበሌ እንደሚያረጋግጡት መካኖች በእግረ ከበራ ላይ “ለባፊቻ” ካደረጉ (ከተጠመቁ) እና በአያንቱ፤ በአባ መልካና በአባ ገዳ ከተመረቁ በዓመቱ ልጅ ያገኛሉ።

ሁሉም አንድ ላይ ሆኖ የሚያከብረው የእግረ ጥቅም እንደ ተጠበቀ ሆኖ በየአካባቢው የተላያዩ አያናዎች እንደሚከበሩ አቦ በድዩ ጠቁመዋል። በዚህ መሠረት ቦረና (ቦረንቲቻ) እና ማረም ይከበራሉ። ሃደ ወጦ የተባለች አያና አለች። እንደ አቦ በድዩ አነጋገር ከብቶች እንዲረቡ ከሚያደርጉ አያናዎች አንዷ ነች። ቦረና በቁዬ ሲከበር ጥቁር-መጋላ በግ ይታረድለታል። ቦረና ኡማ የሚባለው ደግሞ በመልካ ላይ የሚከበርና ኮርማ የሚታረድለት ነው። ቦረና-ኡማ ለሁሉም አንጋፋ ነው።

ዋቁፈታዎች የተለያዩ አያናዎችን በተለያዩ ጊዜያት የተለያዩ ሥነ-ሥርዓቶችን በማከናወን ያከብራሉ። በአያናዎች የአከባባር ሥነ-ሥርዓቶች ላይ እንዲወያዩ ሴቶችን ብቻ በማባደን መስከረም 21 ቀን 2009 ዓ.ም መረጃ ተሰብስቧል። ቡድኑ “ቡድን 4” ተብሎ የተሰየመ ሲሆን የውይይታቸው ፍሬሀሳብ የሚከተለው ነው።

Ayyaanota kabajuu ilaalchisee dura mana keessaa calqabna. Jaaricha manatti kabajna. Achuma bira haadha Dikaa (haadha golaa) kan jennu jirti. Qaalluu nikabajna. Ateetee wandaboo itti binna. Mandaroon nifacaafanna. Achiin booda Siiqqee qabannee, callee naqannee, Jabanaas qabannee malkaa buuna. Saba qabnuun, nama qabnuun nbulchi jenna. Birraa, birraa nagaa nuuf godhi jenna.

Jaarichaaf marqaa xaafii, baksaa itti naqnee, caffee (qeexamaa) afannee, dikta naqannee ayyaaneffanna. Horiin jaarichaa sirriitti hora. Jaarichaaf horiin nidhaabbata. Jaarichi ayyaana horooti, (ayyaana horuuti). Jaarichi ‘jaaricha sunsumaa’ jedhamee kadhatamus jira. Ayyaanota hundaattuu wareeggachuun nidanda’ama. Sabakeenya (namakeenya), sa’a keenya, nuuf horsiisi jedhama.

Ayyaana Jaarichaa Abbaa warraafi haati warra wajjin taa’anii kabajuu qabu. Jabanaan ni dhaabbata. Baksaan marqaan jaarichaa ittiin hojjatamu kan sa’a jaarichaaf dhaabateeti. Bunni dammaan danfa. Dikita wulleen ufbira kaa’anii unatu. Warrumti maatii qofti kabajuu, ykn hollaanis wal waamuu danda’a. Jaarichi dhuma qaam’eetti yookaan abaaboo birraarratti kabajama.

Ja’an gaafaataa kan jedhamus jira. Gaaniin farsoonsaa itti nam’u gurroonsaa afuri. Gaanii Gaafataa sariitii itti maru. Bixxillee ja’a, ja’atu tolfama. Isa biratti mishira duwwaatu affeelama. Bixilleen 3 si’a ja’a walii galatti bixxillee 18tu tolfama. Mishiratti dhadhaa baksaatu itti nam’a.

Gaafa kabaja gaafataa irbaanni maaddii lamatti qophaa’ee tokko ninyaatama. Tokko qadaadamee bula. Isa bule kana ganama hollaa waamanii wajjin nyaatu.

Maaddiin gaafataa bule ganama otoo hin nyaatamin dura falaxaa ejersaa 6tu qophaa’a. Falaxaa qophaa’etti yoo ibidda qabsiisan; abbaan manaa dursee jecha kadhannaa ennaa dubbatu haati manaa jecha dhuma irra deebitee jechuun jalaa qabdi.

Bixilleef aarse,

aarse

mishiraaf aarse,

aarse
karraaaf aarse,
aarse
sabaaf ibse,
ifi
namaaf ibse,
ifi
maaddiif ibse,
ifi
sa'ayyoo, namayyoof ibse,
ifi
jedhama.

Falaxaan ja'anuu niboba'a. Kan ibsu abbaa warraati. Abbaa warraatu ramaca ibiddaa keessaa tokko tokkoon fuudhee ibsa. Warri Gaafata bulfatu hollaani otoo hindhufin dura ebicha tumame, gabatee keessa kaa'ee bishaan itti naquun namani alaa dhufu otoo manatti ol hinaseenin bishaan ebichaa sana haxaarratee (ufitti labbaasatee) aseena. Gochi kun mallattoo waan Ayyaana biratti yaraa ta'e ufirraa dhiquuti.

Ayyaana Gaafataatiif buqquriinis niqophaa'a. Buqqurii gaafataa abbaan manaa hin waraabu. Ilma angafatu harka bitaatiin waraabee namootatti kenna.

Ayyaanni gaafataa baatii Waxabajjii walakkaa (Gaafa 12faa kabajama). Sanyiifi qotiyooof nikadhatama. Inni midhaan dura ga'eef kabajamu duree jedhama. Midhaanum sanatu, akkuma amalaafi tajaajila isaatti, boqqoolloo yoo ta'e waddiifi maroodhaan, yoo samareeta (garbuu) ta'e buqquriifi marqaa gochuun, xaafii yoo ta'e maxinoo (bixillee) gochuun hojjatamee sirni dhibaayyuu fi daddarbaa raawwata.

Ateeteef geesharoon (marqaan) niqophaa'aafi. Horaraa garbuu geesharoo hojjatu. Dikinnis jira. Dubartoonni hollaa gingilchaatti garbuu fidu. Dubartoonni hollaa ennaa dhufan Ililchaa dhufu. Haati manaa diriirfattee teessi. Niitii ilma angafaatu haadha ateeteetti facaasata. Haadha aateeteetti ennaa facaasatamu miila jalaa kaasee iddoo sadi qabachaa, si'a sadi ililchaa, gara

jilbaa oliitti olsiqama. Intalli ilma angafaa dura haadha manaatti facaasiti. Achiimmoo dubartoota hollaatti facaasitti. Haati manaammoo deebistee niitii ilma angafaatti facaasiti.

Ayyaanni biraa Ja'an gulantaa jedhamu jira. Ateetee boroos nijedhama. Akkuma Abbaa dikaaf ykn Boorantichaaf godhamu uffata kuulli cuquliisaa yookaan gurraachaatu uffatama. Haati manaa ja'an gulantaatiif balaseefi sabbata kuula gosa ja'aan xiyyoonsaa sararame hojjachiifattee uffatti. Abbaan manaa kutaa kuula diimaa uffata. Buna qalaan nihojjatama. Horiinillee qalamuu danda'a. Afaan niafama.

Abbaan manaa abbaansaa du'eera yoo ta'e jaara warraatiif buna qaluun sirnoota kabaja Ja'an gulantaa keessaa isa tokkodha. Bunni xuwweetti qalama. Namni abbaansaa du'e maqaa abbaatiin qalee warri abbaan irraa du'e qofti akka nyaatan godha. Jaaricha abbaakoo nudhaga'i, nufuri, fayyaa nuuf kenni jedha. Lammaaffaarratti abbaan manaa sun buna maqaa ufiitiin qalata. Kan isaa nama hundatu nyaata. Namni ja'an gulantaa kabaje gaafa guyyaa 4ffaa manuma isaatti ulmaa ciisa.

የቡድኑ ሴት ተሳታፊዎች ስለ አያናዎችና ስለ አያናዎች አካባቢ የተወያዩባቸው ፍሬ ሀሳቦች የአማርኛ ትርጉማቸው ቀጥሎ የሚቀርበው ነው።

በእኛ አካባቢ የሚከበሩ ብዙ አያናዎች አሉ። የምንጀምረው ግን ከቤት ነው። አድባርን ቡቁሪና ማለትም ጌሾ የሌለው የብቅል ጠላና ዳቦ ሠርተን እናከብራለን። የመልካ አያና (እሬቻን) እናከብራለን። አቴቴ፣ ጃርቻ፣ ጋፈታ ወዘተ የሚባሉ አያናዎች አሉ። ክረምት ሲያልፍ መጀመሪያ ጃርቻ እናከብራለን ወይም የጃርቻን ሥርዓተ-አምልኮ እናከናውናለን። ጃርቻ የቤት አምላክ ነው። እዚያው ቤት ውስጥ የድካ እናት የምትባል አለች። የድካ እናት የጓዳ እናትም ትባላለች።

የቃሉ ሥርዓተ-አምልኮም አለን። ለአቴቴ ጥብቆ እናሠራለን። የአቴቴ ጥብቆ በተለያዩ ጥለቶች ስብጥር ይሠራል። በመንደሮ የፈጫፈቻ (በቅቤ የመጠመቅ) ስነ ሥርዓት እናከናውናለን። ይህን ካደረግን በኋላ መልካ እንሄዳለን። ሲቁና እሬቻ በእጆቻችን፣ ጫሌ በአንገታችን፣ በግንባራችንና በእጃችን ላይ አስረን፣ አጊጠን መልካ እንሄዳለን። ጀበናም መልካ ይደርግል። ካለን ህብረተሰብና ቤተሰብ ጋር ሰላም ስጠን፣ እድሜ ስጠን አንላለን። ብራውን የሰላምና የብልፅግና ብራ አድርግልን እንላለን።

ጃርቻን ስናከብር የጤፍ ገንፎ ይዘጋጃል። በክሣ (የቀለጠ ቅቤ) ይጨመርበታል። ጨፌ (ቁጠማ) ይጎዘጎሳል። ድክታ (ጥንስስ) ይዘጋጃል። ከእነዚህ ከተዘጋጁት ምግቦችና

መጠጦች ደደርባና ድባዩ (ድባፈቻ) ተደርጎ ይበላል ይጠጣል። ለጃርቻ እንደዚህ ዓይነት ሥርዓተ-አምልኮ ሲከናወን ለጃርቻ የቆመው ላም (ለጃርቻ የተሰጠው ላም) በደንብ ይረባል። ወተትም ይሰጣል። በጃርቻ ስም ከብት ይቆማል ማለት “ይህ ላም የጃርቻ ነው” ተብሎ በጥንቃቄ ይያዛል። በሌላ አነጋገር ለጃርቻ ከብት ይሰየማል። ጃርቻ የሆሮ አምላክ (የእርባታ አምላክ) ነው። በሁሉም አያናዎች (መልአኮች) ስለት ማግባት (መሳል) ይቻላል። ሰው እንዲኖር፣ ዘር እንዲቀጥል፣ ከብትም ሰውም እንዲረባ መለመን (መማፀን) አለ።

የጃርቻ ገንፎ በሚዘጋጅበት ጊዜ የሚጨመርበት ቅቤ ለጃርቻ ከቆመው (ከተሰጠው) ላም የተገኘ ቅቤ መሆን አለበት። አባወራና እማወራ፣ አብረው ቁጭ ብለው ያመልካሉ። ጀበና ይቆማል፣ ቡና በማር ይፈላል። ድክታ (ጥንስስ) በቅል (አንኮላ) ሞልተን አጠገባችን አድርገን እንጠጣልን። ጃርቻ ከቤተሰብ ወይም ከጎረቤት ጋር ማክበር ይቻላል። ጃርቻ ብዙውን ጊዜ በጳጉሜ መጨረሻ ወይም መስከረም መጀመሪያ ላይ ይከበራል።

ሌላው መልአክ፣ ጀአን ጋፊታ የሚባል ነው። የጋፊታ ጥንስስ የሚሠራበት ጋን ጆሮው አራት ነው። ስድስት ትናንሽ ብጥሌዎች (ቂጣዎች) ይጋገራሉ። ወይም ሦስት ሦስት ብጥሌ 6 ጊዜ ይጋገራል። በጠቅላላው 18 ማለት ነው።

ድፍን ምስር ይቀቀላል። በምስሩ ላይ በክሣ (የቀለጠ ቅቤ) ይጨመራል። ጋፊታ ሲከበር ምግብ (ብጥሌውና ምስሩ) በሁለት ገበታ ይዘጋጃል። አንዱ ማታውኑ ይበላል። አንዱ ገበታ ተከድኖ ያድራል። የጋፊታ የአምልኮ ሥነ ሥርዓትም ማታ ነው የሚደረገው። ጧት ጎረቤት ተጠርቶ አብሮ ይበላል። ያደራው የጋፊታ ገበታ ከመከፈቱ በፊት 6 የወይራ ቀጫጭን ፍልጦች፣ የእያንዳንዱ ርዝመት በግምት ከአንድ ክንድ የማይበልጥ ይዘጋጃል። ከአባወራውና እማወራዎ አንዳቸው ያዘጋጃሉ። የተዘጋጀው ፍልጥ ረመጥ ውስጥ ተጨምሮ እንዲነድ ይደረጋል። የወይራ ፍልጥ መንደድ ሲጀምር፣ አባወራው አንድ በአንድ እያነሣ ጭሱንም መብራቱንም እያሳየ መብራቱን ለማን እንዳበራ በመናገር ይጸልያል። እማወራዎ ደግሞ ባለቤቷ ከሚናገራቸው ቃላት የመጨረሻውን ቃል እየደገመች ትመርቀዋለች።

ለዋቃ አበራሁ

ይብራልህ፤

ለመሬት አበራሁ

ይብራልህ፤

ለጋፈታ አበራሁ

ይብራልህ፤

ለገበታው አበራሁ

ይብራልህ፤

ለሰው ልጅ አበራሁ

ይብራልህ፤

ለእንስሳት አበራሁ

ይብራልህ፡፡

ባልና ሚስት መሰረታዊ ናቸው የሚሉአቸውን እየጠሩ በዚህ አይነት ጸሎት ካዳረሱ በኋላ ወይራው እዚያው እንዲነድ ወደ ምድጃው ይመለሳል፡፡ በዚህ በጧቱ ሥነ ሥርዓት ላይ ከሚዘጋጁት ነገሮች ውስጥ አንዱ ግራዋ ተጨፍጭፎ (ተወቅጦ) በትልቅ ገበቴ ተደርጎ ውሃ ተጨምሮበት አረፋው ወጥቶ በትልቅ ገበቴ በር ላይ ከውጭ በኩል የሚቀመጠው ነው፡፡ ከውጭ የሚመጣ ሰው ይህንን የግራዋ ውሃ እጅና እግሩን ይታጠብበታል፡፡ ይህ የሚደረገው ከውጭ የሚመጣ ሰው ጥላ ካለበት ማለትም ከመንፈሳዊ ንፅህና ጋር የሚቃረን ነገር አድርጎ ከሆነ ራሱን አጥርቶ እንዲገባ ነው፡፡ ተምሳሌትነቱ መጥፎ ነገር ከራስ ላይ እንደ ማፅዳት ነው፡፡

የጋፈታ ድክታ (ጥንስስ) የሚሠራበት ጋን “ሰሪቲ” ይጠመጠምበታል፡፡ የጋፈታ ድክታ (ጥንስስ) እማወራ ወይም አባወራ አይቀዳም፡፡ የባልና ሚስቱ የመጀመሪያው ልጅ በግራ እጅ ቀድቶ ለታዳሚው ያድላል፡፡

የጋፈታ አያና በሰኔ ወር አጋማሽ ይከበራል፡፡ የጋፈታ ሥርዓተ-አምልኮ ሲከናወን ለዘርና ለበሬ ይለመናል፡፡ የበሬ ጫንቃ እንዲጠነክር፣ ዘር እንዲበቅል ይለመናል፡፡

የአንድ የእህል ዘር በቅሎ አፍርቶ በሚደርቅበት ጊዜ የሚደረግ ሥነ ሥርዓት አለ፡፡ እህሉ ዝም ተብሎ አይበላም፡፡ መጀመሪያ ከእህሉ ላይ ተወስዶ እንደ እህሉ በሀርይ፣ (የእህሉ ባህርይ ለሚመቸው የምግብ ዓይነት) ይዘጋጃል፡፡ ገብስ ከሆነ በሶ ወይም ገንፎ፣ ጤፍ ከሆነ ብጥሌ (ትንንሽ ቁጣ) በቆሎ ከሆነ ጥብሱ ይሠራና የሰላም፣ የጤና፣ አድርግልን

ተብሎ ደደርባ ይደረጋል። ይህ ሥነሥርዓት «ዱሬ» ይባላል። ዱሬ ማለት ቀዳሚ ማለት ነው። ዱሬ ሲከበር ቡቁሪ ተሠርቶ የድባዩ ሥነ-ሥርዓትም ይከናወናል።

አቴቴን ለማክበር ደግሞ ጌሸሮን (የገንፎ አይነት) ማዘጋጀት ያስፈልጋል፤ ድክታም አለ። የአቴቴ በዓል ሲዘጋጅ አንዳንዴ የጎረቤት ሴቶች አቴቴ ለምታዘጋጅ ሴት ገብስ በወንፊት ያመጡላታል። ገብሱን በወንፊት ይዘው ሲመጡ እልል እያሉ ወደ ቤት ይገባሉ። ለአቴቴ በዓል የሚዘጋጅ ምግብ ሁሉ በቅቤ ይሠራል። ቅቤው ከአቴቴ ከብት የሚገኝ ብቻ ነው።

የአቴቴ ሥርዓት ሲደረግ ባለ አቴቴዋ (የአቴቴን በዓል የምታዘጋጀው ሴት) የፈጫፊቻ (በቅቤ መጠመቅ) ሥርዓት ታካሄዳለች። ይህንን ለማድረግ እግሯን ዘርግታ በለምለም ሣር ላይ ትቀመጣለች። ሌሎች ሴቶችም አጅቦዋት ይቀመጣሉ። ከዚያ የባለ አቴቴዋ የመጀመሪያ ወንድ ልጅ ሚስት ከባለ አቴቴዋ ከታችኛው እግሯ ጫፍ ላይ ጀምሮ 3 ጊዜ እልል እያለች ጭኗ ላይ ትደርሳለች። መጀመሪያ በእግሯ ጫፍ ላይ ቀጥሎ ከፍ ብሎ ጉልበቷ ሥር (ከጉልበቷ ትንሽ ዝቅ ብሎ) በ3ኛ ደረጃ ከጉልበቷ ባለይ ትንሽ ከፍ ብላ በእያንዳንዱ ደረጃ እልልታ ታሰማለች። ከዚያ ጫፉ ያልተቆረጠ ሣር በቀለጠ ቅቤ ነክራ የፈጫፊቻ ስነ ሥርዓት ታደርግላታለች። ከዚያ የጎረቤቶችን ሴቶች በቀለጠ ቅቤ ታጠምቃለች። የባሏን እናት አንገት ሥርና ደረት ላይ በቀለጠ ቅቤ ታጠምቃለች። እሷ ይህንን ስታጠናቅቅ ባለአቴቴዋ ደግሞ የልጅዋን ሚስት ታጠምቃለች።

“ጀአን ጉለንታ” የሚባል አያናም አለ። ይኸው አያና አቴቴ ቦሮ ተብሎም ይጠራል። ይህንንም አያና ባልና ሚስት ያከብራሉ። የሚስት ነጠላ (ኩታ) እና መቀነት ጫፎቻቸው በ6 በተለያዩ ጥለቶች ይሠራሉ። አባወራው ደግሞ ጫፉ ቀይ የሆነ ኩታ ይለብሃል። ለአያናው ክብር ቡነ-ቀላ ይሠራል። ከብትም ሊታረድ ይችላል።

የቡነ-ቀላ ሥነሥርዓት ሲከናወን የቤቱ አባወራ መጀመሪያ ለአባቱ ጃርቻ ቡነ-ቀላ ያደርጋል። ይህ የሚሆነው አባቱ የሞተ እንደሆነ ነው። አባቱ የሞተ ሰው መጀመሪያ ለአባቱ ጃርቻ ቡነ-ቀላ በጡዌ (ትንሽ ማሠሮ) “የአባቱ ጃርቻ ስማኝ፤ ሰላም ስጠኝ፤ ለቤተሰቤ ለጎረቤቱ ለከብቶቼ ሰላምና ጤና ስጥ” እያለ ጡዌ ውስጥ የገባውን ያማስላል። ቡናው ሲንጠጣ ከቆየ በኋላ አስቀድሞ ተነጥሮ የተቀመጠ ቅቤ ይጨመርበታል። ከዚያ አባቶቻቸው የሞቱባቸው ሰዎች ሁሉ ይመገቡታል።

ከዚህ ሥርዓት ቀጥሎ አባወራው በራሱ ስም ሁሉም ሰው ሊቀምስ የሚችለውን ቡን-ቀላ ይሠራል። ቡን-ቀላው ሲሠራ አባወራው ጥለቴ ቀይ የሆነ ኩታ ይለብሳል። የጃርቻን ሥርዓተ-አምልኮ ያከናወነ ሰው በ4ኛው ቀን እዚያው በቁየው ኡልማ ይወጣል።

ከዚህ ከፍ ብሎ እንደተገለጸው የአያና ሚት የመቆጣጠር፣ የማስጠንቀቅና ተስፋ የማሳደር ተግባር አለው። ይህ እንደ ተጠበቀ ሆኖ የአያና መገለጫዎች የሆኑት የክበራ አፈጻጸሞችና ክበራዎቹ ሲከወኑ ጥቅም ላይ የዋሉ ቁሳቁሶች የአያናዎች ባህርያት ተምሳሌቶች ናቸው። ይህ ብቻ ሳይሆን የአያናዎች ክሳቴም ሚታዊ ተግባራት አሉት። ቀጥሎ የሚገለጸውና የሚተነተነው የአያናዎች ክሳቴና የክስተታቸው አኳኋን ተምሳሌትነት ነው።

ሚት አምስት

Mul'achuu Salgan Beeree Badhaas

Salgan Beeree Badhaas Ayyaanota. Waayee mul'achuu ayyaanota kanaa Daanyii Danfaa Beeree kan ta'an Tolchaa Qaabataa akkana jechuun ibsan.

Beeree Badhaas otoo jabbiloota ooftee adeemtuu akka qileensaa ta'ee bubbisee gara waaqaatti ol ishii fuudhe. Achii fuudheeti Garba Jaarraa keessa buuse. Garbii Jaarraa aanaa Xuqur Incinnii keessatti kan argamu ennaa ta'u bal'innisaa amma takaallaa harree hincaalu. Garbi kun hundeensaa ykn gadi fageenyisaa hinbeekkamu. Afaanirratti nidanfa.

Gaafa Beeree Badhaas Garba jaarraa lixxe biyyi booyee waan godhu dhabe. Namoonni waan godhan dhabnaan ka'anii beekaa bira dhaqan. Gaafa duraa beekaan korma itti qalaa jedhe. Korma itti qalanis wanni jijjiirame hinjiru. Gaafa ittaannummoo dullacha itti qalaa jedhe. Dullacha itti qalanis Ammas homtuu hinargamne. Haaluma kanaan guyyaa guyyaan jibicha, goromsa, dhankaaka, tumamessa hoolaa, dullattii hoolaa, goromtii hoolaa, korpheessa hoolaa otuma iddoo sanatti qalanuu guyyaa 9ffaatti Garbi Jaaraa alatti ishii tufe. Beeree Badhaas Garba Jaarraa keessaa ennaa baatu gaachanaafi eeboo qabatee, anfaaroo Leencaa keeyyatee turte. Akkuma Beereen Garba Jaarraa keessa baateen sgalee addaa addaatiin jechoota namaaf hingalle dubbatte. Gaafa kana argu jaarsi sam'alo ta'e tokko “eenyu isin kan irraa dubbattan” jedhe. Danfaa, Maaram, Jaabir, Cabsa, Jeeqa, Leeqa, Goolam, Furuursaa, Dashee, jedhanii ayyaanonni sagal sagalee adda addaatiin irraa dubbatan. Haala kanan ayyaanonni “salgan Beeree Badhaas” jedhaman mul'atan.

የሰልገን ቤሬ በዳስ መከሰት

ሰልገን ቤሬ በዳስ ሲባል የቤሬ በዳስ ዘጠኞች እንደማለት ነው። ሰልገን ቤሬ በዳስ አያናዎች ናቸው። የደንፋ ቤሬ ዳኒ የሆኑት ቶልቻ ቃባታ አያናዎቹ የተከሰቱበትን ሁኔታ እንዲህ ገልጸዋል።

ቤሬ በዳስ በልጅነቷ ጥጆችን በመንዳት ላይ እያለች ኃይለኛ ንፋስ መጥቶ ወደ ላይ አነሳትና ወሰዳት። ከዚያ “ገርቦ-ጃራ” የሚባል ባህር ውስጥ ከተታት። ገርቦ-ጃራ በጡቁር እንጭኒ ወረዳ ውስጥ የሚገኝ ሲሆን ስፋቱ አህያ ሲቆም ከሚፈጀው ቦታ በላይ አይሰፋም። የውሃው ጥልቀት ግን የትየለሌ ነው። ውሃው አፋ ላይ ይፈላል።

ቤሬ በዳስ ገርቦ-ጃራ የገባች እለት ህዝቡ ተጨንቆ አልቅሶ የሚያደርገውን አጣ። የአካባቢው ሰዎች የሚደርጉትን ሲያጡ ተነስተው አዋቂ ዘንድ ሄዱ። በመጀመሪያው ቀን አዋቂው ኮርማ እረዱበት አለ። አዋቂው ባለው መሠረት ኮርማ ቢታረድበትም ለውጥ አልታየም። በሚቀጥለው ቀን አዋቂው ዱለቻ እረዱበት አለ። ዱለቻ ቢያርዱበትም አሁንም ምንም የታየ ነገር አልነበረም።

እንዲሁ በየቀኑ ወይፈን፣ ጊደር፣ ደንካካ፣ ቅጥቅጥ በግ፣ ያረጀች በግ፣ ያልወለደች በግ፣ ወጠጤ በግ እየተባለ በቦታው ሲታረድ በፀኛው ቀን ገርቦ ጃራ ተፋት። ቤሬ በዳስ ከገርቦ-ጃራ ስትወጣ ጦርና ጋሻ ይዛ፣ የአንበሳ ጎፈር አድርጋ ነበር። ቤሬ በዳስ ከገርቦ-ጃራ እንደ ወጣች በተለያዩ ድምጾች ሰዎች የማይረዱት ቃላት ተናገረች። ይህንን የተመለከተ በሰምአሎ ደረጃ የሚገኝ አዛውንት “ከላይዋ ላይ የምትናገሩት እናንተ እነማን ናችሁ?” አለ። ደንፋ፣ ማረም፣ ጃቢር፣ ጨብሠ፣ ጄቃ፣ ሌቃ፣ ጎለም፣ ፉሩርሳ፣ ደሼ በማለት ዘጠኝ አያናዎች በተለያዩ ድምጾች ከቤሬ ላይ ተናገሩ። በዚህ ዓይነት ሁኔታ የቤሬ በዳስ ዘጠኞች ተከሰቱ።

ሚት ስድስት

Mul'achuu Maaram Caalaa

Ayyaantuu Dinqaa Maammoo gaafa 28/02/2008, sirna Irreechaa Odaa Bisilirratti gaafa argaman, waayee mul'achuu Maaram Caalaa ennaa dubbatan duraan dursee Maaram migira raasite (fagsiiste) jedhan. Migirarraa ka'uun qilxuu yaabdee qilxuu raasite. Namoonni naannoodhaa iddoo qilxuun raasamutti yaa'anii “maal ati kan qilxuu raastu” jedhan. Haata'u

malee namoonni kun deebii hinarganne. Otoodhuma qilxuutti marsanni raajiin kun maali jedhanii walgaafatanuu jidduma kanatti namoota achitti argaman keessaa Jonkaa Qumbii fagisiiste. Garuu irraa hindubbanne. Jonkaa afaan cuftee eelaan dhaqxe. Eela keessa eddii buustee booda afaan hiiktee irraa dubbatte. Migiras, qilxuus, Jonkaas kan raasite Maaram ta'uushii uf beeksistee hoodashiifi qoodashii himatte. Akkuma Maaram himattetti biyyi walitti dhufee rakoo qalee hooda baasee moosise. Iddoon kun hundi itti raawwate aanaa Calliyaa keessatti Loobica jedhama. Maaram dur haala kanaan Jonkaatti buute yeroo ammaa Maaram Caalaa jedhamti.

የማረም ጫላ ክሳቲ

አያንቱ ድንቃ ማሞ በ28/02/2008 በኦዲ ብስል እሬቻ ላይ የተገኙ እለት የማረምን ክሳቲ ሲናገሩ፤ መጀመሪያ ማረም ስንደዶ አወዛወዘች። ከስንደዶ ላይ ተነስታ ዋርካ ላይ አረፈች። ዋርካውንም በኃይል አወዛወዘች። ህዝብ ተሰብስቦ ግራ በመጋባት ምን ዓይነት ታምር ነው እያለ “ምንድነህ አንተ ዋርካ የምታወዛውዘው” አለ። ህዝቡ ምንም ዓይነት መልስ አላገኘም።

ማረም ዋርካውን ስታንገላታ ከቆየች በኋላ ተሰብስበው ከሚመለከቱት ሰዎች መካከል ጀንካ ቁምቢ በሚባል ሰው ላይ አረፈች። ያረፈችበትን ሰው አፉን ዘግታ ወደ “ኤላ” (ጥልቅ የጉድጓድ ውሃ) ወሰደችው። ሰዎች ተከትለው በሩጫ አብረው ሄዱ። ጀንካን ኤላ ውስጥ ካስገባችው በኋላ ማረም መሆንዋን በራሱ በጀንካ አፍ ራሷን ገለጠች፤ “ሆዳዋን” (ሴራዋን) እና የሚገባትን ክብርና ሥርዓተ-አምልኮ ተናገረች። ማረም ራሷን ስትገልጽ የሚገባትንና መሆን ያለበትን በተናገረችው መሠረት ህዝብ ተሰብስቦ “ረኮ” አርደው (የማፅደቂያ እርድ) “ሆዳ” አውጥተው አነገሷት።

ይህ ሁሉ ታምር የተሠራበት ቦታ በጨለያ ወረዳ ውስጥ ሎቢጫ ይባላል። በዚህ ዓይነት ሁኔታ ጀንካ ላይ ያረፈችው ማረም በአሁኑ ጊዜ “ማረም ጫላ” ትባላለች።

ሚት ሰባት

Mul'achuu Maaram Caffee

Waayee Maaram Caffee Ayyaantuu Birhaanu Mangashaatu dubbate. Bara tokko dubartii hordoftuu (kaaddaamii) Maarama Mandiyaa taate ayyaanni itti dhufee fuudhee ittiin adeeme. Guyyaa shaniifi halkan shani oofee naannoo tulluu yarar bosona Golo jedhamu

keessa odaa jala qubachiise. Dubartiin kun sagalee guddaadhaan “yajarana!” jettee biyya waamte. Biyyi sagaleeshii dhaga’ee itti yaa’e.

Biyyi gaafa yaa’ee dhufu “ani Maarami, dubartii kana halkan shaniifi guyyaa shan miila duwwaan oofeen asi fide. Maal jetturee jette?” Biyyi ennaa kana dhaga’u jilbeeffatee nuuqajeeli jedhee kadhate. Maaramis niqajeelte. Biyyi kadhatee irraa argate. Moggaasnishii Maaram Caffee jedhame.

Dubartiin Maaramiin oofamtee dhufte kun Irgoo jedhamti. Gaafa Waaqni ishii fudhate Maaram kaaddaamii Irgootti ceete. Kaaddaamiin Irgoo haadhamanaa ilma Irgoon guddifattee turte. Ishiin Zabiidaruu jedhamti.

Zabiidaruu Waaqni fudhannaan Maaram abbaa warraa Zabiidaruu Hayilasillaaseetti darbite. Hayilasillaaseen hirkannaan ilmasaa Laggaasa jedhamutti darbite. Laggasaanis hirkannaan obboleessasaa Dinquutti darbite. Dinquu booda namni qajeelfate waan hinturreef Maaram riphxee turte. Booda nama amma irra jirtu ayyaantuu Birhaanuu tasuma kakaastee, uf wallaalchistee, iddoo calqaba dhuftee qubatte. Bosona Goloo geessitee, ejersarra baasitee, guyyaa shaniifi halkan shan oolchitee bulchite. Booda biyyi ba’ee kadhatee qajeelfate.

የማረም ጨፌ መከሰት

በማረም መንዲያ ገልግ ሥርዓተ አምልኮዎን የምታከናውን ሴት ነበረች። ይህቺ ሴት የማረም መንፈስ አደረባትና አምስት ቀንና አምስት ሌሊት ያለ እህል ውሃ በእግሯ እያስኬዳት በመጨረሻ የረር ተራራ አካባቢ ጎሎ በሚባል ደን ውስጥ ባለው አዳ ሥር አሳረፋት። ሴትየቀ አዳ ሥር እንዳለች “እናንተ ህዝቦች ሆይ!” ብላ ማረም ከእሷ ላይ ተጣራች። ሕዝብ ሰምቶ በነቂስ ወጥቶ ድምጽ ወደ ሰማበት ቦታ ሄደ። “እኔ ማረም ነኝ ይህቺን ሴት አምስት ቀንና አምስት ሌሊት በእግሯ አስኪጄ እዚህ ያመጣኋት እኔ ነኝ” አለች። ሕዝቡም እግዝኦ ብሎ አደረገች፤ ተንከባከባትም። መጠሪያዋም “ማረም ጨፌ” ተባለ። ማረምም ሕዝቡ የሚለምናትን ሰጠች። በማረም ኃይል ተመርታ የመጣችው ሴት እርሷ ትበላለች። እሷን እግዚአብሔር ሲወስዳት ማረም ካዳሚዋ በሆነችው በጉድፈቻ ልጇ ሚስት ላይ አረፈች። ማረም ያረፈችባት ሴት ዘቢደሩ ትባል ነበር።

ዘቢደሩ በአካል ከዚህ ዓለም ስትለይ ማረም ኃይለሥላሴ ወደ ሚባለው ባሏ ተላለፈች። ኃይለሥላሴም ከዚህ ምድር ሲለይ ማረም በኃይለስላሴ ልጅ ለገሠ ላይ አረፈች። ለገሠም ከዚህ ምድር በአካል ሲለይ ወደ ወንድሙ ወደ ድንቁ ተላለፈች። ድንቁ ካለፈ በኋላ ማረም አሸምቃ ዓመታትን አሰላፈች።

ብዙ ዓመታት ካለፉና ቀጣዩ ትውልድ ስለማረም ከረሳ በኋላ ድንገት አንድ ቀን ብርሃኑ የተባለውን ሰው ድንገት አስጨሃ ከቤት አስወጣች። መጀመሪያ እርሷ ያረፈችበትና ማረም ጫፌ ራሷ የተገለጠችበት ደን ድረስ ወሰደችና ወይራ ላይ አውጥታ አምስት ቀንና አምስት ሌሊት አሳደረችው። በኋላ ሕዝብ ተሰብስቦ እግዚአብሔር ብሎ አስፈላጊውን ሥነ ሥርዓት አሟልቶ እንደ በፊቱ በማረም መተዳደሩን ቀጠለ።

ሚት ስምንት

በምዕራብ ሸዋ ዞን፤ ኢሉ ገላን ወረዳ፤ የኦዳ ብስል እሬቻ ሊከበር በዋዜማው እ/አ/አ/ ህዳር 27 ቀን 2008 ዓ/ም ከምሽቱ ሦስት ሰዓት ጀምሮ እስከ እኩለ ሌሊት ድረስ በእጃጂ ከተማ ከአያንቱ ኢተፋ ጫረታ ጋር በተደረገው ቃለመጠይቅ በርካታ መረጃዎች ተገኝተዋል። ከመረጃዎቹ አንዱ ቀጥሎ የሚተረከው ስለ ማረም መንድያ ክሳቱ ነው።

Mul'achuu Maaram Mandiyaa

Migireen bara ijoollee mataa daabee turte otoo jabboota tikisituu migira sirbu argite. Migira kana yoo ilaaltu callisee ishumattuu sirbe. Ishiinis migira kana wajjin sirbite. Booda itti siqixee migira kana kutte. Yoo migiricha kuttu migirri sun nidhiige. Ishiimmoo akkuma migira sanaa ishii sirbisiise. Otuma hollattuu otuma sirbituu maaram itti buute. Migireen eddii Maram itti buutee Migiree jedhamte malee duraan maqaan Ishii kan biraa ture.

Maaram bara Migreerra turte “Maaram Migree” kan jedhamaa turte yoo ta’u, Migreerra ayyaantuu Aaddee jedhamtutti darbite. Maaram bara Mandiyaarra turte laga hedduu ceetee, tulluu hedduu qaaritee waan mooteef “Maaram Mandiyaa” jedhamte.

የማረም መንድያ መከሰት

ሚግሬ ባለ ዳቤ ልጅ በነበረችበት ጊዜ ጥጆችን ስትጠብቅ የሚዘፍን (የሚንቀጠቀጥ) ስንደዶ አየች። ዝም ብላ የሚንቀጠቀጠውን ስንደዶ ስታይ ለእሷ የሚዘፍን መሰላት። እሷም ከስንደዶው ጋር መዝፈን ጀመረች። ልክ በስንደዶው የእንቅጥቃጤ ስልት እሷም ትዘፍናለች። በኋላ ወደ ስንደዶው ተጠግታ ቆረጠችው። ስንደዶውን ስትቆርጠው የተቆረጠው ስንደዶ ደማ። ቆይቶ ደግሞ ከራሷ ቁጥጥር ውጭ የሆነ ኃይል ሚግሬን ልክ እንደ ስንደዶው አንቀጠቀጣት፤ አስዘፈናት። በዚህ መንቀጠቀጥና መንዘፍዘፍ ውስጥ ማረም ተገለጠችባት።

ሚግሬ ማረም ከተገለጠችባት በኋላ ሚግሬ ተባለች እንጂ በፊት ስሟ ሌላ ነበር። ማረም ሚግሬ ላይ በነበረችበት ጊዜ ማረም ሚግሬ ስትባል የነበረ ሲሆን ከሚግሬ ወደ አዴ

አለፈች። ከአይ በኋላ መንድያ ላይ ስትመጣ ወንዞችን ተሻግራ፤ ተራሮችን አልፋ ስለታወቀች ማረም መንድያ ተባለች በማለት አያንቱ ኢተፋ ጫረታ ገልጸዋል።

ከዚህ በላይ የተዘረዘሩት የአያናዎች የክስተት ሚቶች አያና የሆነ ታምራዊ ምልክት ሳያሳይ እንዲሁ እንደ መንገደኛ ዝም ብሎ በማንም ላይ የማይከሰት መሆኑን የሚያመለክቱ ናቸው። አያና የሚያርፍበት ሰው አንጻራዊ በሆነ መልኩ የተሻለ የአእምሮ ንጽህና ያለው፤ በተፈጥሮው ዋቃ ሲፈጥረው አእምሮውን በቅንነትና ልቡን በደግነት ሞልቶ በፈጠረው ሰው ላይ ነው። ማረም መንድያም በዚህ አኳኋን መከሰቷ የተገለጸ ሲሆን ማረም ከተከሰተች በኋላ በተቋሚ ወይም በገልጫዋ ከሚከናወኑት ሃማናታዊ ክበራዎች በብራ የሚደረገው የእሬቻ ሥነስርዓት ቀጥሎ ከእነአውዱ በዝርዝር ቀርቧል።

የማረም መንድያ ሃይማኖታዊ ተቋም አሁን የሚገኝበት ቦታ ከፍ ያለና ቱሉ ጃራ ተብሎ የሚጠራ ሲሆን ግቢው ሰፊና በአራቱም አቅጣጫዎች ትላልቅ በሮች ያሉት ነው። ግቢው ከተመሰረተበት ከፍታ በግምት 20 ሜትር ያህል ዝቅ ብሎ በደቡብ በኩል የተንጣለለ ሜዳ ይገኛል። በምዕራብና ሰሜን በኩል ገደላማ ሆኖ ወንዝ የሚፈስበት ሲሆን በምስራቅ በኩል አንድ ኪ/ሜትር በላይ ዝቅ ብሎ ጨለለቂ የሚባል የተንጣለለ ሜዳ አለ። ከቱሉ ጃራ ምእራባዊ ክፍል የሚመጣው ወንዝ ሜዳውን አቋርጦ የሚያልፍ ሲሆን በሜዳው መሃል ባለው መልካ ላይ እሬቻ የሚደረግበት ቦታ ነው።

ፎቶ ቁጥር 5: በኢፋ ገልጫ የውጭ በር ላይ የተቀመጡ ዘጠኝ ጦሮች (ፎቶው በአጥኝው ነው)

በቱሉ ጃራ ላይ በታጠረው ግቢ ውስጥ በርካታ ቤተመቅደሶችና የመኖሪያ ቤቶች አሉ። ከቤተ መቅደሶቹ አንዱ ከዋልታው (አናቱ) ላይ ዘጠኝ ጦሮች ጫፎቻቸው ወደ ሰማይ አቅንተው ተተክለዋል። በፎቶ ቁጥር 5 ላይ እንደተመለከተው በቤተመቅደሱ (ገልጫው) የአጥር በር ላይም በተመሳሳይ ሁኔታ በበሩ አናት ላይ ዘጠኝ ጦሮች ተደርድረዋል። ይህ ቤተመቅደስ የኦፊ ገልጫ ነው።

ሌላው የማረም ገልጫ ነው። የማረም ገልጫ አናት ላይ የቦኩ ወይም የከለቻ ምልክት ይገኛል። በማረም መንድያ ገልጫ ሁሉም በተገኘበት እሁድ እለት ለሚደረገው ከበራ ሥርዓቱ ሮብ ዕለት ይጀምራል። እሮብ ዕለት ጧት መጀመሪያ አያንቱው፤ ቀጥሎ ዳኒና ኖሌ፤ ቀጥሎ ሸኔ፤ ጉላና ምዕመናን ለእሬቻ በተዘጋጁ ቦታዎች ላይ የእሬቻ ሥነሥርዓት አከናወኑ። እሬቻ የሚጣልባቸው ቦታዎች አምስት ናቸው። ከአምስቱ አንዱ እሬቻ ተከምሮበት መለስተኛ ተራራ አክሏል። ቦታው ኡጁባ (መካነ-መቃብር) ነው። ቀደም ሲል የነበሩ አያንቱዎች ያረፉበት ቦታ ነው።

ቀጥሎ ርዝመታቸው ሁለት ሜትር የሚሆን አምስት የዝግባ ተክሎች ከእነሥሮቻቸው በዳኒና ረዳቶቹ ተነቅለው መጥተው በማረም ገልጫ ፊት ለፊት በአያንቱው ተተክሉ። በተተክሉት ዝግባዎች ሥር ቡቁሪና ቦካ ድባዩ ተደረገ። አያንቱ መጀመሪያ ድባዩ አድርጎ ቀጥሎ ሌሎችም አደረጉ።

አያንቱው ከገልጫ ውጭ የሚደረገውን የድባዩ ሥነስርዓት ካጠናቀቀ በኋላ ወደ ማረም ገልጫ ገባ። አያንቱው ወደ ማረም ገልጫ ከገባ በኋላ ፉርዳና እችማ ሥር ድባዩ አደረገ። ከዚያ በመጋረጃ ተከልሎ ወዳለው የማረም ጉለንታ ላይ ወጣ። በዚህን ጊዜ ፍጣዮች ማረምን መጥራት (መዘመር) ጀመሩ። ከዚያ ማርም ወረደች ወይም ቀረበች።

ማረም እንደቀረበች ገልቻ /አስራት/ እና ስለት ይዘው የመጡ ሰዎች ከማረም ገልጫ ፊት ለፊት ባለው መስክ ላይ ተሰብስበው ነበርና ተነስተው በመቆም የአስራት ይሁን የስለት፤ ምንን በምን ምክንያት እንዳመጡ በመናገር በተዘጋጁት ቦታዎች ላይ አኖሩ። አስራት ከሆነ “መደበኛ አስራትህን እነሆ” ስለት ከሆነ “ለምኔህ ስላገኘሁ ገለታ” በማለት ያመጡትን በየተራ ያስገባሉ።

ምዕመናን የሚያቀርቡት አስራትና ስለት ከማገዶ እንጨት ጀምሮ ቡናና እህልን ጨምሮ እስከ ኮርማና ዱለቻ ይሄዳል። እንዲሁም ጋሻና ጦር፤ ጭራ፤ ድቤ፤ ወስፌ፤ አንካሴ፤

ጎራዴና የተለያዩ ቁሳቁሶች “ስለቴ ደረሰ” ተብሎ ይሰጣሉ። ስለት ደግሞ የምርቃንም የእርግጥንም አለው።

ለአስራት ወይም ለስለት የመጡ ነገሮች በየፈርጃቸው ይሰደራሉ። የቀንድ ከብቶች ከበጎች ተለይተው ለብቻ ቆሙ። ብዙ ቁርባቶች መሬት ላይ ተነጥፈው ጤፍ፣ ገብስ፣ ስንዴ፣ ማሽላና የመሳሰሉት ለየብቻ ተከመሩ። አልባሳትም ለብቻ ተከመሩ። የማገዶ እንጨትም እንዲሁ ለብቻ ተከመረ። በመጣው የማገዶ እንጨት ውስጥ ቆመኞ የሚባለው እንጨት አልነበረም። መቅመቆ የተባለውም እንጨትም አልነበረም። ሁለቱም የማገዶ እንጨት ሆነው አያና ቁዬ አይመጡም። ምክንያቱም ቆመኞ ሽታው መጥፎ ሲሆን መቅመቆ ደግሞ መራር ነው። እነዚህ እንጨቶች በእርግጥን ጊዜ ብቻ ነው የሚፈለጉት።

አስራት ወይም ስለት የሚያስገቡ ሰዎች ሦስት መሠረታዊ ነገሮችን መናገር አለባቸው። ስማቸውን፣ ምን እንዳመጡና ለምን እንዳመጡ አጠገባቸው ላለው ተረካቢ ዳኝ ይናገራሉ። ተረካቢው ዳኝ እነዚህን ሦስት ነገሮች ከፍ ባለ ድምጽ ገልግው በር ላይ ለቆመው ሌላ ዳኝ ይናገራል። ገልግው በር ላይ የቆመው ዳኝ መስክ ላይ ካለው ዳኝ የተነገረውን ወደ ገልግ ውስጥ ዞሮ ይናገራል። ከዚያ ማረም መልስ ትሰጣለች። የማረምን መልስ መስክ ላይ ላለው ዳኝ ያስተላልፋል። መስክ ላይ ያለው ዳኝ አጠገቡ ላሉት ምእመናን የሰማውን መልእክት ይናገራል። ከማረም የመጣው መልስ ቢስማማውም ባይስማማውም ባለጉዳዩ በእልልታ ይቀበላል።

የስለትና አስራት ሥነስርዓት ከተጠናቀቀ በኋላ የአመቺሣ ሥነሥርአት ተጀመረ። በማረም ቆሎ አስታቅፈው ለልጆቻቸው ስም ለማሰጣት ፈልገው የመጡ ምዕመናን ልጆቻቸውን ይዘው ወደ ማረም ገልግ ገቡ። ከዚያ እንደ አቀማመጣቸው ቅደም ተከተል ዳኝ ልጆቻቸውን በየተራ እየተቀበለ በአያንቱው ጭን ላይ ባለው ቆሎ ላይ አኖረ። አያንቱው ደግሞ የመጡለትን ልጆች እያቀፈ ለእንዳንዳቸው ሁለት ሁለት ስም ሰጠ። በዚህ ዓይነት ሁኔታ በእለቱ ከሃምሳ ለሚበልጡ ሕፃናት ስም ወጣ።

የአመቺሳ ሥርአት ከተጠናቀቀ በኋላ ፍጣይዎች (ደለግዱዎች) ደለጋ ጀመሩ። ደለጋው ሞቅ አለ፤ እልልታው ቀለጠ። ከተወሰኑ ደቂቃዎች በኋላ ደለጋው ድንገት ተቋረጠ፤ ገልግው ለተወሰኑ ሴክንዶች በጸጥታ ተዋጠ። ወዲያው ደግሞ እልልታው ቀለጠ። ከዚያ በመቀጠል አያንቱው ከተከለለበት ወጥቶ በአካል ለምእመናን በመታየት ሰላምታ ጠየቀ።

ከዚያ በኋላ ጃሎ ተጥዶ ገንፎ ተገነፈ። ገንፎው እየተበላ ሻሜታው እየተጠጣ ሲዘመር ታደረ።

በማግስቱ ማለዳ አምስት ትላልቅ ጀበናዎች ተጣዱ። ቡና ሲጠጣ ፊሽታ ሆነ። ቁርስም ተበላ። አምስት ጀበና መቆሙ አንድም አሮሞ ሁሉን ነገር በአምስት ዲዛይን ስለሚያደርግና አምስቱን የገዳ መደቦች መሠረት ያደረገ ከመሆኑም በተጨማሪ በዚያውም ለብዙ ሰው እንዲበቃ ተደርጎ ነው።

ጧት እስከ ረፋድ ቡና እየተጠጣ በጨዋታና በደስታ ከተቆየ በኋላ አያንቱ ከገልማ ወጥቶ በተዘጋጀለት ከፍ ያለ ቦታ ላይ ተቀመጠ። ቦታው ትናንትና አስራትና ስለት የተሰጠበት ቦታ ነው። ዳኚ፣ ኖሌ፣ ጉላና የገዳ አባላት በአጠቃላይ የሚመለከታቸው ምዕመናን ግማሽ ክብ ሠርተው በአያንቱው ፊት ለፊት ሰፊ ሜዳ ላይ ተቀመጡ። ከዚያ እንደ ትናንትናው አስራትና ስለት የመስጠትና የመቀበል ሥነሥርዓት ተከናወነ። በዚህ ዓይነት ሁኔታ አስራትና ስለት የመስጠትና የመቀበል ሥነሥርዓት እየተከናወነ እኩለ ቀን ካለፈ በኋላ አራት ከብቶች ታረዱ።

ዓርብ ዕለት የኡልማ ቀን ሆነ። የኡልማ ቀን ሲባል ሱባኤ ከሚባለው ጋር ይቀራረባል። አያንቱ ኡልማ ላይ ነው ማለት መጠነኛ ውሃና ምግብ ከሚያቀብለው ሰው (ባለቤቱ ወይም ከላሌ) በስተቀር ማንም ሳያያው ሱባኤ ላይ የሚቆይበት ሁኔታ ማለት ነው። ኡልማ ላይ የሚቆይበት ጊዜ እንደከበራው ዓይነት ይወሰናል። ያንድ ቀን፣ የሦስት ቀን የአምስት ቀን፣ የሰባት ቀን ኡልማ ይባላል። ኡልማ ላይ ያለ ሰው ባርኔጣ፣ ኮት፣ ሱሪ፣ ጫማ አይለብስም። ኩመለ (የቡልኮ አይነት) ብቻ ይለብሳል።

ቅዳሜ ምሽት የፈለገው ቅቅል፣ የፈለገው ጥብስ ከበላ በኋላና ቡና ከተጠጣ በኋላ ዳኚ ረዳቶቹን ይዞ የገልማ ውስጥ ደመራ ማዘጋጀት ጀመረ። በሌላ አነጋገር የቤት ውስጥ ደመራ ማለት ነው። በሰፊ ምድጃ የወይራ ፍልጥ ተጨምሮ በደንብ እሳት እንዲነድ ከተደረገ በኋላ በሚነደው እሳት ላይ እስከ ሁለት ሜትር የሚረዝመው ሁለት የግራር ጉማጆች ተመሳቅለው እንዲጋደሙ ተደረገ። ይኼ በቤት ውስጥ የሚዘጋጀው ደመራ ገኤሣ ይባላል። የመጀሪያው ጉማጅ በነቢ ስም ተጋደመ። ሁለተኛው በማረም ስም ተሰየመ።

በዚህ በሰፊው ምድጃ ዙሪያ የብጥሌ ደደርባ የተደረገ ሲሆን የበቁሪ ድባዩም ተደረገ። አረጋጋኝ ተብሎ የእርጎም ድባዩ ይደረጋል። ከዚህ በኋላ በገልማ ውስጥ ሃይማኖታዊ

መዝሙር እየተዘመረ የማረምና የሌሎች አይናዎች ውዳሴ እየተደረደረ ታደረ። ከገልጫ ውጭ ደግሞ የተለያዩ ባሕላዊ ዘፈኖች እየተዘፈኑ ታደረ።

የቅዳሜው ሌሊት በዚህ ዓይነት ሁኔታ አልፎ ለእሁድ አጥቢያ ጐህ ሲቀድ ትናንት የቤት ውስጥ ደመራ የሠራው ዳኝ ከረዳቶቹ ጋር ሆኖ ከዋናው ግቢ በስተደቡብ ባለው መስክ ላይ ደመራ ሠራ። መጀመሪያ አምስት ረጅጅም እንጨቶችን አቆሙ። አንድ እንጨት መሃል ላይ አራቱን ደግሞ አንዳንድ ክንድ ያህል እያራራቁ በአራቱም አቅጣጫ ዙሪያውን አቆሙ። በተተክሉት እንጨቶች ውስጥ ኡርጌሣ፣ ሆሚ፣ ላፍቶ፣ ምኤሳ የሚባሉ አሉበት። ከዚያ በቀላሉ ሊነዱ የሚችሉ ደረቅ እንጨቶች ተከመሩበት።

ደመራ በዚህ ዓይነት ሁኔታ ከተዘጋጀ በኋላ ዳኝው ተመልሶ ለአያንቱ ምልክት ሰጠ። ዳኝው ለአያንቱ ምልክት የሰጠው በደወል ነው። ደወሉን አምስት ጊዜ ደወለ። ደወሉ ሲደወል አያንቱን ጨምሮ ሁሉም የማረም ቤተሰብ ወይም የተቋሙ ማህበረሰብ ቀደም ሲል ያዘጋጁትን ከኩሳዬና ሶየማ የተሠሩትን ችቦዎቻቸውን ይዘው ተነሱ። ችቦውን ይዘው የተነሱት ወንዶች ብቻ ሳይሆኑ ሴቶችም ናቸው።

ችቦው የተቀጣጠለው ትናንት የገልጫ ውስጥ ደመራ ከተሠራበት ከማረም ገልጫ ሠፊው ምድጃ ነው። አያንቱ መጀመሪያ ከሁሉም ቀድሞ የራሱን ችቦ አቀጣጠለና የተለያዩ ቁሳቁሶችን እያስነካ የምርቃት ሥነሥርዓቶችን አከናወነ። በችቦው የሚነኩ ዕቃዎች ችቦው ወደሚቀጣጠልበት ተጠግተው ይደረደራሉ። አያንቱ ችቦውን በትንሹ ጫፉን በእሳት ካያያዘ በኋላ የወተት መናጫውን ሲያስነካ “weessoon haamandiitu” አለ። መናጫው ቅቤ ያውጣ፣ አሬራው አንቱ ሁሉም የሲሣይ ይሁን ማለት ነው።

ቀጥሎ መዳላ (ትልቅ የወተት ማጠራቀሚያ ቅል) አስነካ “madaalli aannan haa’itichu” አለ። ወተቱ ይርጋ ማለት ነው። በዚህ አይነት ሁኔታ አያንቱ በችቦው የምግብ ገበታ (ምግብ የተቀመጠበት) ድብኝት፣ የውሃና የጠላ እንስራዎችን ሌሎችም ቁሳቁሶችን አስነክቶ መረቀ። ከዚያ የውጭው ደመራ ወደ ቆመበት ቦታ ሄዶ ደመራውን አራት ጊዜ ዞሮ በአምስተኛው በምሥራቅ በኩል አቀጣጠለበት። ቀጥሎ ዳኝዎች፣ ጉላዎች፣ የአባ ገዳ ሚስቶችና ሌሎችም በየተራው ችቦዎቻቸውን ወረወሩ።

ችቦው እየተቀጣጠለ ግሞ መሃል ሲደርስ አያንቱ ከጉላዎች ጋር ከህዝቡ ወጣ ብለው ፈንጠር ብለው በምስራቅ በኩል በመቆም ስለከበራው ምልክ መነጋገር ጀመሩ። ቀሪው

ህዝብ በተለይም ወንዶች ደግሞ የሚከተለውን መዝፈን ጀመሩ። “ኤ ቦኬ ቡሊ ቦኬ” ብሎ አንዱ የዘፈን አውራጅ ጀመረ።

Eebookee buli bookee ኤ ቦኬ ቡሊ ቦኬ (አውራጅ)

eebookee ኤ ቦኬ (ተቀባዮች)

Yabbaaa dagaagoo, አባ ደጋጎ

eebookey ኤ ቦኬ

baddaarra duula, ደጋ ላይ ይዘምታል

eebookey ኤ ቦኬ

Dammaan makaakoo የማር ቅይጥ

eebookey ኤ ቦኬ

Baksaa ija kuulaa. ንጥር ቅቤ ነሽ ግይንሽ ይማርካል

eebookey ኤ ቦኬ

Qorke loon hate, ቆርኬ ከብት ዘረፈ፤

eebookey ኤ ቦኬ

tolchemo yakke. አበጅ ወይ አጠፋ

eebookey ኤ ቦኬ

Masiqalli ga'e፣ መስቀል ደረሰ

eebookey ኤ ቦኬ

kan-waanyaatani, የሚባላበት

eebookey ኤ ቦኬ

Birraan bari'e ብራም ደረሰ

eebookey ኤ ቦኬ

kan-walyaadani. የሚነፋፈቁበት

eebookey ኤ ቦኬ

Gaadullaa gubbaa, ጋዱላ ላይ
kan-qarka hinqabne, ቀርካሃ የሌለው
eebooke ኤ ቦኬ

Yaa 'urgaa durbaa, የልጃገረድ መጻሕፍት
kan-qayya hinqabne, አደስ የሌለው
eebooke ኤ ቦኬ

ግጥሞች በየአንጻራቸው ተሰባብረው ለድምጽ አወራረድና ለቅላጼ እንዲመቹ በአጭር በአጭሩ ይቅረቡ እንጂ ረገጥኝም ስንኞችም አሉ። ለምሳሌ የሚከተሉትን ሁለት ስንኞች መመልከት ይቻላል።

*Luugamni gaango yoo kufe hincabu, kufee cabaaree = የበቅሎ ልንም፣ ወድቆ አይሰበርም፣
ይሰበራል እንዴ*

*Ijoollee Oromoo maqaankoo Luba, yoon dhufe hindhabu, dhufeen dhabaaree = የአሮሞ ልጅ፣
ሉባ ነው ስሜ፣ መጥቼ አላጣም፣ አጣለሁ እንዴ።።*

በዚህ በጣቱ የደመራ ወይም የጉባ ሥነስርዓት ላይ የተሳተፉት በማረም መንደያ የሃይማኖት ተቋም በቋሚነት የሚኖሩና ከሩቅም ይሁን ከቅርብ በዋዜማው ችቦ ይዘው በመምጣት እዚያ ያደሩ ናቸው። ከዚህ በላይ የተጠቀሰውን እየዘፈኑ ወንዶች ደመራው አካባቢ ሲቆዩ ሴቶች ቶሎ ወደ ቤታቸው ተመለሱ። የሴቶቹ ቶሎ ወደ ቤት መመለስ ከየቤታቸው ብዙ ሥራ የሚጠበቃቸው መሆኑን ያመለክታል።

ወንዶቹ ዘፈኖቻቸውን እየቀያየሩ ሞቅ አድርገው በደንብ ሲዘፍኑ ከቆዩ በኋላ አያንቱውም ፈንጠር ብለው በግርማ ሞገስ ሆነው እየተመለከቱ ከቆዩ በኋላ ችቦው ተቀጣጥሎ ሲያልቅ በደመራው ሥነሥርዓት ላይ የተሳተፉትን አስከትለው ወደ ማረም ገልማ ተመለሱ። ቁርስ ተበልቶ ቡናው ፈላ። ቡናው ተጠጥቶ በረካው ላይ ሲደርስ ከብቶችንና ቡናን ማወደስ ተጀመረ።

Gaadiidhaafi okoleedhawoo, ጋድና ጮጮ ነውና
Gaariidhaaf waaqtoleerawoo, ለደጋጉ ዋቃ ሰጥቷልና ተባለ።።

በቱሉ ጃራ ጧት ችቦ ተቀጣጥሎ የደመራ ሥርዓት ከተከበረና በማረም ገልማ ቁርስ ተበልቶ ቡና ከተጠጣ በኋላ ረፋድ ላይ ልክ በሰዓት እንደ ተቀጣጣሪ ሰው በአንድ ጊዜ በብዙ መቶዎች የሚቆጠሩ ሴቶችና ወንዶች በበድን በቡድን ሆነው እየዘፈኑ መጡ። የወንዶቹ ዘፈን በዜማውና በሚያነሳው ጉዳይ ዓይነቱ የተለያየ ሆኖ አብዛኛው ወትሮ የሚሰማው የባህል ዘፈን ነው። የሴቶቹ ግን መልእክቱና ቅንብሩ ረቀቅ ይላል። የዘፈኖቻቸው መልዕክቶች ራሳቸው እያንዳንዱ ቡድን በዘፈቀደ አለመመስረቱን ይጠቁማሉ።

ሴቶቹ የተቧደኑት በየገዳቸው ማለትም በባሎቻቸው የገዳ መደቦች መሠረት ነው። እዚያ አካባቢ በሚታወቁት የገዳ መደቦች ማለትም ሮበሌ፣ ሙዳና፣ ብርመጂ፣ ዱሎ፣ ሆረታ፣ መሠረት ተቧድነው ለከበራው የሚመጥነውን ሲዘፍኑና ሲዘምሩ ዋሉ። አንዱ ቡድን በዝቶ ለጨዋታ አመቺ ካልሆነ ዘግይተው የተቀላቀሉት ተገንጥለው ሌላ ቡድን ይመሠርታሉ። የአንድ ገዳ ቡድኖች ሦስትም አራትም ቢሆኑ ሳይራራቁ በአንድ መደዳ ይሰለፋሉ። የሌላ ገዳ ቡድኖችም እንደዚሁ ፈንጠር ብለው የየራሳቸውን ይመሰርታሉ። ከዚያ ፊት ለፊት እየተያዩ የራሳቸውን ገዳ እያወደሱ የተቀናቃኞቻቸውን እየተቹ ይዘፍናሉ። በእውነተኛ እልህና ጥልቅ ስሜት ነገር ግን ከጥንት ጀምሮ በተበጀው ስነስርዓትና የዘፈን ስንኞች መሠረት ይወራረፋሉ። የስንኞቻቸው መልእክት ጥልቅና ምጡቅ ነው። ከቡድኖቹ መሃል የአንዱ ቡድን አባል የሆነችው ወ/ሮ (አዴ) እንያኔ ኩስኩሴ እንዲህ በማለት ጀመረች።

Esheerere yaleensaa እሼሬሬ ለምለም ልምላሚ፤

Esheerere yaleensaa እሼሬሬ ለምለም ልምላሚ፤

Manni Abbaa Gadaa eessaa, የአባ ገዳ ቤት የት ነው

Goreen alangaa geessaa, ጎራ ብዬ አለንጋ እሰጣለሁ፤

Alangaa Roobiin geessaa, “የሮቢ” (የጉማሬ) አለንጋ እሰጣለሁ፤

Roobnaanis bokkaan dheensaa. ቢዘንብም እዚያው እጠለገለሁ፤

ሌሎች ይህንን አዝማች ተቀብሏት ደገሙት።

የእያንዳንዱ ቡድን አባላት እነዚህን ስንኞች እንደ አፍ መክፈቻ ይጠቀሙበታል። ከዚያ ጀምሮ ሴት “ገዳ ሆየ” ትላለች

የሚቀበሏት ሆሎ ሆሎ፣ አሉ

እነዚህ “ሆሎ ሆሎ!” የሚሉ ቃላት ገዳን የማወደሻ ቃላት ወይም ምልክቶች ናቸው። ግጥም ደርዳሪዎ (አውራጃ)

Gadaa Hoyyoo “ገዳ ሆሎ” ስትል

ተቀባዮቿ Hoyyoo “ሆሎ” ይላሉ።

Gadaa Hoyyoo ገዳ ሆሎ (አውራጃ)

Hoyyoo ሆሎ (ተቀባዮች)

Gadaan ayyaanaa, ገዳ አያና ነው

beenaa ingeessina ህዱ እናድርሰው (አውራጃ)

ተቀባዮች እነዚህን ቃላት መልሰው ሲሉ የአውራጃ ቃላትና የተቀባዮቹ ቃላት ቦታ ይለዋወጣሉ። ቀጥሎ እንደሚታየው ማለት ነው።

Gadaa Hoyyoo ገዳ ሆሎ (ተቀባዮች)

Hoyyoo ሆሎ (አውራጃ)

Gadaan ayyaanaa, beenaa ingeessina ገዳ አያና ነው ሂደን እና ድርሰ (ተቀባዮች)

ከዚያ አውራጃ ግጥሞችን ትደረድራለች፤ ተቀባዮች “ሆሎ” ማለታቸውን ይቀጥላሉ።

Geeshee sirrii = ቀጥ አለ ጌሾው

Hoyyoo ሆሎ

Gadaa abbaakee = ገዳው የአባትህ ነው

Hoyyoo ሆሎ

Geessee sirbiiyoo ደርሷል መዝፈን ነው

Hoyyoo ሆሎ

Anoo hin sokkuu = እኔ አልሄድም

Hoyyoo ሆሎ

Sokkuun jibba = መሄድ እጠጋለሁ

Hoyyoo ሆዮ
 Sihaadhoru = ያመንምንሽ
 Hoyyoo ሆዮ
 Abbaan bokkuu = ባለቦኩው እላለሁ
 hoyyoo ሆዮ
 Bokkuun dhibbakaa, ቦኩ መቶ ነው
 beenaa ingeessinaa ኑ እንውሰደው።

እስካሁን የተዘፈነው እንደ መንደርደሪያ ሊወሰድ የሚችል አጠቃላይ ሁሉም የሚሳተፍበት የገዳ ውዳሴ ነው። ከዚያ ቅላጼው፤ ዜማውና ምቱም ይቀየርና አንድ ላይ የነበሩት ሴቶች በየገዳ መደባቸው ተከፋፍለው መነቃቀፍ ይጀምራሉ።

Sinbirroo yakiirolee, ወፊቷ ኪሮሌ
 Kiiroleeko seeyyewoo ኪሮሌዬ ሴይዎ
 (karra banaa) (KB) አዝማች (አውራጃ ቀድማ የምትለው ነው)

ተቀባዮች ይህንን አዝማች ከአውራጃ አፍ ተቀብለው ይደግሙታል። ቀድማ ይህን አዝማች የጀመረችው ሴት በራሷ የገዳ ምድብ ውስጥ ያሉትን እያወደሰች፤ ከራሷ የገዳ ምድብ ውጭ ያሉትን ትወርፋለች።

በቱሉ ጃራ በተደረገው ሥርዓት ከላይ የተጠቀሰውን አዝማች ለማለት ቀድማ እድሉን የወሰደችው የብርመጃ የገዳ ምድብ አባል መሆኗን ዘፈኗ ይመስክራል። ካሉት የገዳ ምድቦች አስቀድማው በአእምሯ የመጡት የሮበሌ የገዳ ምድብ አባላት በሚመስል መልኩ መጀመሪያ እነሱን ወረፈች።

Niitiin Birmee gabaa galti የብርመጃ ሚስት ከገበያ ትገባለች
 Faacha Baatti ፋቻ ትሸክማለች
 Niitiin Roobee, raacha nyaatti. የሮበሌ ሚስት እንቁራሪት ትባላለች።
 Bantii manaa Yatiitilee የቤት ዋልታ ወደ ላይ፤
 Asanjira, faltii nanaa, mee xiiximee, እዚህ ነኝና እስኪ ትንፋሽ በይ ።

Fardi duuloo, Fardi Melbaa, Gaaraa harqaa=የዱሎ ፈረስ፤ የሚልባ ፈረስ ከላይ ይጋልባል
Jarri birmee, dubaroodha daakeeti marqa=የብርመጃው [ወንድ] እንስት ነው ፈጭቶ ያገነፋል
kiiroleeko seeyyewoo. **ኪሮልዬ ሴይዎ።።**

አሁንም የሴቶቹ ቡድኖች ከትችት ዘፈን አልወጡም። የዘፈኖቻቸውን ዜማ ቀይረው
ቀጥሎ እንደሚታየው በረዣዥም ግጥሞች መጠቀም ጀመሩ። የቀጣዩ ዘፈን አዝማችም
“ሃይ በይ ተይ እሱ ይሻላል ወይ” የሚል ነው።።

heemmoo, isa wayyaaree? **ሃይ በይ ተይ**
እሱ ይሻላል ወይ
(-አዝ-)

Ya’okolee aannan baattaa qammanuufii, =አንተ ጮጮ ወተት ትሸከማለህ ልታድፍ ነው ወይ
Jaartiin Duuloo jaartiin Birmee ya’ofolee, = የዱሎ ሚስት፤ የብርሜ ሚስት ፎሽፏሼዋ
maaf nawaamta dallanuufii? **ለምን ትጠሪኛለሽ ልታኮርፊ ፈለግሽ ወይ?**

-አዝ-

Harangamaa soolee, gaman oolee, cichaan mukumaaree, **ቆንጥርና ሶሌ እኔስ ማዶ ዋልኩ፤**
ጭቻ እንጨት ነው ወይ፤

Naqiii warra Duuloo, naqii warra Birmee, **የእነ ዱሎ ድግስ፤ የእነ ብርሜ ድግስ፤**
biyyati kooree, sareeti irra oolee, **ሀዝቡ ኮርቶ ውሻ ዋለበት**
jechaan dhugumaaree? **ተባለ እውነት አይደለም ወይ?**

-አዝ-

ከዚህ በላይ ያለው ዘፈን የገዳ ምድቧ ሮበሌ የሆነ ሴት የሌሎች የገዳ ምድቦችን አባላት
ያሸሟጠችበት ዘፈን ነው። የተወረፉት የሌሎች የገዳ ምድብ አባላትም ልክ እነዚህኑን
ስንኞች በመጠቀም የራሳቸውን የገዳ ምድብ አባላት እያወደሱ የሌሎችን እያሸሟጠጡ
መልስ ይሰጣሉ። በዚህ መልኩ እስከ ተወሰነ ጊዜ ከተነቃቀፉ በኋላ ስንኝና ዜማው
ይቀየርና በቡድን የተከፋፈሉት ተመልሰው ተቀላቅለው አንድ ላይ አባገዳውን ማወደስ
ይጀምራሉ።።

Kiroleeko seeyyewoo.

ኪሮልዬ ሴይዎ (-አዝ-)

Gamanaa jirbii fo'uu,

ከውዲህ ማዶ ይፈትላሉ፤

gamasii nidhoofsisu,

ከውዲያ ማዶ ይሸምናሉ፤

Jajjabaadhu abbaa gadaa, sobanii si doorsisuu, ይበርቱ አባ ገዳ ውሸታቸውን

ያስፈራሩዎታል፤

Boodammoo si moosisuu,

በኋላ ግን እርስዎኑ ያነግሱዎታል፡፡

-አዝ-

ከዚያ ሁላቸውም ተቀላቅለው የአባገደውን ውዳሴ ወደ ዋቄፊና (ሃይማኖታዊ) መዝሙር ቀየሩት፡፡

Muudee galchaa, በቅባቅዱስ ይሸኛል

Gooftaan Maccaa. የሠራዊት ጌታ ከፍ ይላል፡፡

በማለት ሃይማኖታዊ የውዳሴ መዝሙራቸውን አደመቁት፡፡

ከመጀመሪያው ጀምሮ የሴቶቹ የአዘፋፊን ሁኔታ ቅደም ተከተሉ ሲታይ ምክንያታዊ ይመስላል፡፡ መጀመሪያ ገዳን በማወደስ ጀመሩ፡፡ ቀጥለው በገዳ ምድባቸው ተከፋፍለው በዘፈን ተወራረፉ፡፡ ከዚያም አባገዳን ወደ ማወደስ መጡ፡፡ ይህንን የአባ ገዳ ውዳሴ ለእግሮቻቸው ጉዞ እስኪ ጀመር ቆዩበት፡፡ ከዚያ ወደ ስድብና ትችት ሳይመለሱ በሃይማኖታዊ ዝማሬ ለዋቃ ምስጋና እያቀረቡ ለእግሮቻቸው መልካ ወረዱ፡፡ የእግሮቻቸው ሥነስርዓት ከተደረገ በኋላ ሴቶቹም ወንዶቹም ሃይማኖታዊ ዝማሬ እየዘመሩ ቆዩ፡፡ ፈረሰኞች ደግሞ በጉግስ ሲፎካከሩ ቆዩ፡፡ በመጨረሻም ሁሉም ተሳስመው ለሚቀጥለው ዓመት ያድርሱን ብለው ተለያዩ፡፡

በማረም መንድያ ተቋም የተደረገው የእግሮቻቸው ከበራ ትንተና

በአናቱ ላይ ዘጠኝ ጦሮች ያሉት ገልማ የአፋ ገልማ ነው፡፡ ተምሳሌትነቱ አፋ የጦር አባት ወይም ጦረኛ መሆኑን ነው የሚያሳየው፡፡ የሚዋጋው በዘጠኝ ጦሮች ነው፡፡ አማኞቹን ከመጥፎ በሽታና አደጋ በእነዚህ ዘጠኙ ጦሮች ይከላከላል፡፡ ሁሉም እንደ አፋጣጠሩ አንዱ ሌላውን ሳይጎዳ እንዲኖር ያደርጋል፡፡

ማረም ገልጫ አናት ላይ ያለው የቦኩ (የከለቻ) ምልክት ነው። ምልክቱ የወንድነት ምልክት ነው። በገልጫው ዋና በር ግራና ቀኝ ላይ የጡት ምልክቶች አሉ። የጡት ምልክቶች ደግሞ የሴትነት ምልክቶች ናቸው። ማረም ዘጠኝ ጡቶቿን ህዝብ እያጠባቸ ታኖራለች የሚል መልእክት ያስተላልፋል። በአጠቃላይ የጡትና የከለቻ ምልክቶች የእርባታ ምልክቶች ናቸው።

ማረም የሰባት መደብ እና የሰባት ቆርቤ እናት ናት ትባላለች። ከመሬት ሰባት መደብ ወደ ላይ ርቃ በ7ኛው ላይ ትኖራለች፤ በአያንቱው ላይ ስትወርድ ወደ አንደኛ መደብ ትወርዳለች። ማረም በአያንቱ ላይ ወርዳ ደለጋው ሲካሄድ ቆይቶ በመጨረሻ ለአንድ አፍታ ፀጥ የሚባለው ማረም ወደ 7ኛው መደቧ ስትመለስ ነው።

ማረም የሰባቱ ቆርቤ እናት ናት ሲባል ደግሞ አባቱሉ፤ (የበልግ እሬቻ በተራራ ላይ ሲደረግ ቀድሞ የሚመርቅ) አባ መልካ፤ (የብራ እሬቻ በመልካ ላይ ሲደረግ ቀድሞ የሚመርቅ) የቆዳ፤ የብረት፤ የሸማና የእንጨት ሠራተኞችን መደብ የሚጨምር ነው። በእነዚህ መደቦች የሚታቀፉ ሰዎች በበኩላቸው የሚያበረክቱት አስተዋጽኦ ስላላቸው በማረም ተቋም እያንዳንዳቸው የየራሳቸው የተከበረ ቦታና ድርሻ አላቸው።

ማረምን በሚመለከት “the concept of Maaram” በሚል ርእስ ወርቅነህ ቀልቤሣ በድረ-ገጽ ላይ ባሠራጨው ጽሁፍ የሚከተለውን አስፍሮ ነበር።

Maaram is believed to be the divinity of women. Maaram was created by Waaqa and addressed as haadha baar (the mother of ocean). I think this is to indicate that Maaram came to the Oromo from outside. The Oromo believe that Maaram is the mother of a child. The Oromo women perform traditional ceremonies in respect of Maaram. It is beleieved that Maaram will help barren women to get a child and, help pregnant women to give birth to child.

ከወርቅነህ ቀልቤሣ ጽሁፍ ውስጥ የተወሰደው ጥቅስ የአማርኛ ትርጉሙ ቀጥሎ ሠፍሯል።

ማረም የሴቶች አምላክ ነች ተብሎ ይታመናል። ማረም በዋቃ የተፈጠረች ነች። የባህር እናት ተብላም ትጠራለች። እኔ እንደማሰበው ይህ አባባል ማረም ከውጭ ወደ አሮሞ የመጣች መሆኑን ነው። አሮሞ ማረም የልጆች እናት ናት ብሎ ያምናል። የአሮሞ ሴቶች ማረምን ለማክበር በዓል ያዘጋጃሉ። ማረም መካን ሴቶች እንዲወልዱ እርጉዝ ሴቶች በሰላም እንዲገላገሉ ታደርጋለች ተብሎ ይታመናል።

ስለማረም የተነገረው ሚትና በማረም ተቋማት ያሉ ትርክቶች ወርቅነህ እንዳለው ማረም ከባእድ የመጣች መሆኑን አያመለክቱም። ስለዚህ ማረም ከመጀመሪያዎቹ አያናዎች አንዷ ነች እንጂ ከሌላ ቦታ ወደ አሮሞ የመጣች አይደለችም። አያናነቷም ለሴቶች ብቻ ሳይሆን ለወንዶችም ነው።

ሚት ዘጠኝ

Uumamuu Horoo

Dur uumama Horo jedhamutu ture. Horo saala dhiiraafi dubartii hinqabu ture. Horo tasa ennaa gara Waaqaatti garagalu mil'uu Waaqaatiin gargar ba'e. Gartokkeen Horoo dhiira gartokkeen dubartii ta'e. Uumamni namaa akkanatti calqabame.

የሆሮ መፈጠር

ዱሮ ሆሮ የሚባል ፍጡር ነበር። ሆሮ የወንድ ወይም የሴት ጾታ አልነበረውም። ሆሮ ድንገት ወደ እግዚአብሔር ሲዞር የእግዚአብሔር ዓይን አርፎበት ለሁለት ተከፈለ። የክፋዩ ግማሽ ወንድ ግማሹ ሴት ሆነ። የሰው አፈጣጠር እንደዚህ ተጀመረ።

ሚት አሥር

Tulluu Keessaa Ba'uu Uumama Saal-malee

Waaqni Qoolloofi Dachee eddii uumee booda, Uumamni tokko tulluu guddaa keessaa ba'ee bishaan dheebonnaan gara malkaatti fiige. Otoo Uumamni tulluu keessaa ba'e kun gara malkaatti fiiguu Waaqni isa waame. Uumamni kun rifatee gara kallattii sagalee dhaga'eetti ennaa garagalu ija waaqaatiin walitti bu'e. Uumamni kun ija waaqaatiin waan walitti bu'eef naasuun bakka lamatti gargar ba'e. Uumamni kun yoo bakka lamatti gargar ba'u dhiiraafi dubartii ta'ee argame. Jarri namoota lama ta'an kun sanyii namaa horan.

የጾታ-አልባ ፍጡር ከተራራ መውጣት

ዋቃ ሰማይና ምድርን ከፈጠረ በኋላ አንድ ጾታው ያልተለየ ፊጡር ከትልቅ ተራራ ውስጥ ወጣ። ይህ ከትልቅ ተራራ ውስጥ የወጣው ፍጡር ሲጠማው ወደ ወንዝ ሮጠ። ይህ ፍጡር ወደ ወንዝ በመሮጥ ላይ እያለ ዋቃ ጠራው። ፍጡሩ ደንግጦ ድምጽ ወደ ሰማበት አቅጣጫ ሲዞር ከዋቃ ዓይን ጋር ተጋጨ። ፍጡሩ ከዋቃ ዓይን ጋር ስለተጋጨ በድንጋጤ

ለሁለት ተከፍሎ ወንድና ሴት ሆኖ ተገኘ። እነዚህ ወንድና ሴት የሆኑ ሰዎች የሰውን ልጆች ሁሉ አፈሩ።

ሚት አሥራ አንድ

Salgan Meetoo (Salgan Booranaa)

Dhugeeffannaan kan biraa, akkatti namni uumame ibsu, hunda dura salgan Meetoo ykn salgan Booranaatu uumame jedha. Garee Salgan Meetoo jedhamu keessaa dura Meetoo ykn Booranatu akka tulluutti guddina gonfatee Sabbata Waaqayyootiin marfamee Itita (dhangala'aa addaa) keessaa ol ba'e.

Booranni ykn Meetoon ayyaana angafadha; saalli isaas hinbeekkamu. Warri kaanis haaluma walfakkaatuun walduraa duubaan ba'an. Isaan Boorana booda ba'an dhiirota afuriifi dubartoota afur turan. Saddeettan, Meetoo ykn Boorana booda ba'an akka quxisuuwwan Meetootti ykn Booranaatti lakkaa'amu. Uumamtoonni saddeettan wal horanii dachee kanarra guutan. Dhala namaa har'a jiru kana hundaaf bu'uurri isaan turan.

Isaan Boorana ykn Meeto booda itita keessa ba'an Nabi, Maaram, Jaaricha, Ateetee, Wadaaja, Abdaarii, Oofaafi Arashittii jedhamu. Uumamoonni bu'uura dhala namaa ta'an kun ayyaantummaan isanii kan nama ammaa caala ture. Afuuraan waaqatti dhihoo turan. Waaqnis issanitti dhihoo ture. Kanaaf isaan namoota qofa otoo hintaane ayyaantota turan. Ayyaanonni isaanis amma har'aatti diroon darbanii kabajamaa jiru.

ሰልገን ሜቶ (ሰልገን ቦረና)

የሰውን አፈጣጠር በሚመለከት ሌላው ሚት መጀመሪያ የተፈጠሩት ሰልገን ሜቶ ወይም ሰልገን ቦረና ናቸው ይላል። ሰልገን ሜቶ ማለት የሜቶ ዘጠኞች ማለት ነው፤ ሰልገን ቦረና ማለትም እንዲሁ የቦረና ዘጠኞች እንደ ማለት ነው። ሁለቱም ስያሜዎች የመጀመሪያዎቹን የሰው ዘር ፍጥረታት የሚመለከቱ ናቸው። ከዘጠኙ ውስጥ መጀመሪያ ሜቶ ወይም ቦረና በቀስተ ደመና ተከብቦ የተራራን ግዝፈት ተጎናጽፎ መጀመሪያ ከተፈጠረው “እትታ” (በተራ ንግግር የረጋ ልዩ ፈሳሽ) ወጣ። ቦረና (ሜቶ) ታላቁ መላክ ነው፤ ጾታውም አይታወቅም ነበር። ሌሎች ተከታይ ስምንቶቹ በተመሳሳይ ሁኔታ ወጡ። በዚህ መሠረት አራት የወንድ ጾታ የነበራቸውና አራት የሴት ጾታ የነበራቸው የመጀመሪያ አያንቱዎች ወጡ።

ከሜቶ ወይም ቦረና በኋላ የወጡት ስምንቶቹ እንደ ሜቶ (ቦረና) ታናናሾች ይቆጠራሉ። እነሱም ነቢ፣ ማረም፣ ጃርቻ፣ አቴቴ፣ ወዳጃ፣ አብዳሪ፣ አፋና አራሽቲ ናቸው። እነዚህ ፀቱ ፍጡራን ተዋልደው ምድር ሞሉ። ዛሬ ላሉት ሰዎች ሁሉ የመጀመሪያዎቹ መሠረቶች እነርሱ ነበሩ። እነዚህ ስምንት ፍጡራን አሁን ካለው የሰው ልጅ የላቀ መንፈሳዊ ኃይል ነበራቸው። በመንፈስ እነርሱም ለዋቃ ቅርብ ነበሩ፤ ዋቃም ለእነርሱ ቅርብ ነበር። ስለዚህ እነሱ ሰው ብቻ ሳይሆኑ አያንቱዎች ነበሩ። የእነርሱ አያናዎች እስከዛሬ ድረስ ትውልድን ተሻግረው ይከበራሉ።

ሚት አሥራ ሁለት

Biyoorraa Uumamuu

Waaqni biyyoofi bishaan walaaburraa uume deebise walitti make. Bishaaniifi biyyoon walitti makame dhoqqee suphee ta'e. Dhoqqee kana Waaqni ufitti akeekke boce. Waaqni boca kanatti afuura baafate. Ennaa Waaqni boca kanatti afuura baafatu Nama ta'e. Namni kun nama amma dubartii jedhamtudha. Waaqni Nama uumuusaatti gammadee ammas haaluma duraan hojjateen dhoqqee-supheerraa bocee (loobee) Nama biraa uume. Nama kana isa duraan uumerraa irreesaa cimsee, harmasaa xinneessee, nafa hormaatasaa rarraasee uume. Namni kun isa amma dhiira jedhamudha.

ከአፈር መፈጠር

ዋቃ ከወላቡ የፈጠረውን አፈርና ውሃ መልሶ አደባለቃቸው። የተደባለቀው አፈርና ውሃ የሸክላ ጭቃ ሆነ። ይህንን ጭቃ ዋቃ በራሱ አምሳል ቀረጸው። ዋቃ በቀረጸው ነገር ላይ እስትንፋሱን ሲያወጣበት ሰው ሆነ። ይህ ሰው አሁን በሴት ጾታ የምትታወቀው ነች። ዋቃ ሰው በመፍጠሩ ተደስቶ አሁንም በፊት በሠራው መንገድ ከሸክላ ጭቃ ሌላ ሰው ሠራ። ይህንን ሰው በመጀመሪያ ከፈጠረው ይልቅ ጡንቻውን አጠንክሮ፣ በአንጻሩ ደግሞ ጡቱን አሳንሶ፣ የጾታው መለያ የሆነውን የአካሉን ክፍል አስረዝሞ ፈጠረው። ይህ ሰው አሁን ወንድ የሚባለው ነው።

ሚት አሥራ ሦስት

Xaphoofi Xaphaboo

Namni gaafa garbaa (ayyaana garbaa) uumame. Garba isa baatii Guraandhalaa keessatti argamu

jechuudha. Akka ragaan Booranaa argame jedhutti Namoonni calqaba uumaman Xaphoofi Xaphaboo jedhaman. Xaphoon dhiira yoo ta'u Xaphaboon dubartii turte. Iddoon Waaqni namoota kana itti uume Tulluu nam-durii jedhama.

ጠጳና ጠጳቦ

ሰው የተፈጠረው በገርባ ቀን ወይም በገርባ አያና ነው። ገርባ ሲባል በየካቲት ወር ውስጥ የሚገኘው ገርባ ማለት ነው። ከቦረና የተገኘው መረጃ (ዳታ) እንደሚለው በመጀመሪያ የተፈጠሩት ሰዎች ጠጳና ጠጳቦ ተባሉ። ጠጳ ወንድ ሲሆን ጠጳቦ ሴት ነች። ዋቃ እነዚህን ሰዎች የፈጠረበት ቦታ “ቱሊ ነምዱሪ” (የዱሮ ሰው ጋራ) ይባላል።

የሰው አፈጣጠር ትንተና

ለዚህ ጥናት ተብሎ መረጃዎች በሚሰበሰቡበት ጊዜ ስለ የሰው ልጅ አፈጣጠር አምስት ሚቶችን መሰብሰብ ተችሏል። ለምሳሌ ሚት 9 እና 10 አንድ በቁመናው ሰው የሚመስል ጾታ አልባ ፍጡር የመጀመሪያው የሰው ልጅ መነሻ መሆኑን ይጠቁማሉ። በዚህ ፍጡር ላይ የዋቃ ዓይን በሚያርፍበት ጊዜ ፍጥሩ ለሁለት ተከፍሎ ወንድና ሴት መሆኑን ያወሳሉ። በሁለቱ መካከል ያለው ልዩነት ሚት ዘጠኝ ላይ የፍጡሩ ስም “ሆሮ” ተብሎ መጠቀሱና ሆሮ ከየት እንደመጣ አለመጠቀሱ በአንፃሩ ሚት አሥር ላይ የፍጡሩ ስም አለመጠቀሱና ፍጡሩ ከተራራ ውስጥ መውጣቱ መገለፁ ነው። እነዚህ ሚቶች የሰው ልጅ ከአንድ ፍጡር ተገኘ ለሚለው ቲዎሪ ምንጭ ሆነዋል ማለት ይቻላል።

የሰው ልጅን አፈጣጠር አስመልክቶ ከሚነገሩ የተለያዩ ሚቶች አንዱ ሰው ከአፈር ተሠራ የሚለው ነው። አፈርን ጭቃ አድርጎ ዋቃ ከጭቃው የሰውን ቅርጽ ሠርቶ ሴትና ወንድ አደረገ ይላል ትርክቱ። ከመጫ ሀብረተሰብ ውስጥ ለዚህ ጥናት መረጃ የሰጡ አንዳንድ የአቤቤ ወይም የኩታዬ ትውልዶች ሰው ከሸክላ ጭቃ ለመፈጠሩ ሥነ-ቃላትን ያረጋግጣል ይላሉ። አንድ ምሳሌያዊ አነጋገር ሲጠቅሱ “ሸክላ ሰው ከሆነች ጊዜ ጀምሮ እንዲህ ዓይነት ነገር አይተን አናውቅም ይባላል” ይላሉ። ለምን እንዲህ ይባላል ሲባል ዱሮ ዋቃ ከሸክላ ጭቃ ሰው ቀርጾ ስለሠራ ነው ይላሉ። መጀመሪያ የተፈጠረችውም ሴት ነች በማለት መልስ ሰጥተዋል። ይህ ሚት ምን ያህል በሌሎች በተለያዩ አካባቢዎች ዘንድ እንደሚታወቅ ለማረጋገጥ ከመጫው ምድር ወደ ቱለማ ምድር በማለፍ ከቦሰት ገሪና ከአዳማ ወረዳዎች አካባቢ የተሰባሰቡ ሰዎች በቡድን እንዲወያዩ ተደርጓል።

እነዚህ ቡድን አምስት ተብለው የተሰየሙት መረጃ አቀባዮች በተሳተፉበት የቡድን ውይይት ላይ ሰው እንዴት ተፈጠረ የሚል ጥያቄ ተነስቶ ከሸክላ ጭቃ መፈጠሩን መስማታቸውን ተናግረዋል። ሰው ከሸክላ መፈጠሩ ላይ ሁሉም የቡድኑ አባላት ቢስማሙም በወንድና ሴት አፈጣጠር ላይ ልዩነት ነበራቸው። አብዛኛዎቹ የቡድኑ አባላት “ዋቃ ወንድንም ሴትንም ለየብቻ ነው የፈጠራቸው፤ መጀመሪያ ሴትን ነው የፈጠረው” ሲሉ ቱሉ ኩሼና ቁምቢ ዋቀዮ መጀመሪያ ወንድ መፈጠሩን እንደሚያመኑ ተናግረዋል።

የቡድኑ አባላት ስለ ሰልገን ሜቶ ወይም ሰልገን ቦረና ያውቁ እንደሆነ ተጠይቀው ነበር። ሁላቸውም እንደሚያውቁ ተናገሩና የሚያውቁትን ያህል እንዲናገሩ ሲጋበዙ ቁምቢ ዋቀዮ፣ ገዳ ቱራና ያሚ ጅሩ ብቻ “ከእነሱ ነው የተፈጠርነው” የሚል መልስ ሰጡ። ቀሪዎቹ “እነሱ አምላኮቻችን ናቸው” የሚል መልስ ሰጡ። የቡድኑ አባላት እንዴት ሀሳቦቻቸውን ማስታረቅ እንደሚችሉ ሲጠየቁ ሁለቱም ሀሳቦቻቸው እንደማይቃረኑ በመግለጽ “ዋቃ እነሱን ፈጠረ፤ እኛም ከእነሱ ተፈጠርን” በሚል ምላሽ ደመደሙ።

በሌላ በኩል አንፃራዊ በሆነ መልኩ የጥንት ኩሻዊ እምነታቸውን ያልለቀቁና ጥንታዊ የሆኑ ባህላዊና ኃይማኖታዊ ቁሳቁሶችንና ትርክቶችን ከአያት ቅድመ አያቶቻቸው በአግባቡ ወርሰው እዚህ የደረሱ መረጃ አቀባዮች ከዚህ በላይ ከተብራሩት የሰው አፈጣጠር ሚቶች ውስጥ በአንዱ ብቻ ይስማማሉ። ለምሳሌ ከምእራብ ሸዋ መረጃ አቀባዮች አንዱ የሆኑት አያንቱ ኢተፋ ጫረታና ሌሎች የኦዳ ብስል አካባቢ ነዋሪዎች በሚት 11 ላይ የጠተቀሰውን የሰልገን ቦረና ወይም ሰልገን ሜቶ ትርክት የበለጠ ትክክል መሆኑን ያምናሉ። ሰው ከሸክላ ጭቃ ተሠራ የሚለውን “ሰው ተፈጠረ እንጂ አልተሠራም” በማለት ፉርሽ አድርገውታል። አንድ ሰው ተፈጥሮ፣ እሱ ለሁለት ተከፍሎ፣ ወንድና ሴት ሆኖ፣ ለሰው ልጅ ሁሉ መነሻ ሆነ የሚለውንም አይስማሙበትም። እነሱ የሚያምኑበት ሚት ዋቃ የተለያዩ ሴቶችንና ወንዶችን በጥቅሉ ሲጠሩ ሰልገን ሜቶ (ሰልገን ቦረና) የሚባሉትን ፈጠረ የሚለውን ነው።

ስለ የሰው ልጅ አፈጣጠር ከሚነገሩ ሚቶች ይኸኛው ሚት ጥንታዊ መሠረት ያለው ይመስላል። ኦሮሞ የኩሽ ዝሪያ ነው ካልንና ኩሽና እጅግ ተመሳሳይ ታሪክና ሚቶሎጂ ይጋራሉ ካልን በምዕራፍ ሁለት ውስጥ ጀምስ የእጅግ [ኩሽ] ሚቶሎጂ ነው ብሎ የጠቀሰው ሚት የዚህ የሰው አፈጣጠር ሚት መሠረት ሊሆን ይችላል።

በተጨማሪም ሚት 11 ተብሎ የተሰየመው የሰልገን ቦረና ሚት በሚት 60 ይደገፋል። ሚት 60 ዘመድ ዘመድን የማያገባበትን ምክንያት ሲሰጥ የመጀመሪያም ቢሆን ሰው ከአንድ ፍጡር ብቻ አለመፈጠሩን ይገልጻል።

ብሩ ፀጋዬ (2008:144) በመጫ አሮሞዎች ዘንድ ከቀደምቱ ቃላቶች (አያንቱዎች) መካከል ዋናዎቹ ከእናታቸው መነሻነት 'ዘጠኙ የቦረና ሚስት' (የሜቶ ልጆች) የሚባሉት ኦፊ፣ ጨብሣ፣ ደንፋ፣ ቦቤ፣ ላኤ፣ ሻንቆ፣ ጃብር፣ ዳቼ ሆሮና ጎለም መሆናቸውን ይዘረዝራል። ብሩ ፀጋዬ ባስቀመጠው ዝርዝር ውስጥ ከአንዱ በስተቀር ሌሎቹ ለሰው ልጅ መነሻ የሆኑ የመጀመሪያዎቹ አያንቱዎች ናቸው ማለት ያስቸግራል። ለዚህም ሁለት ምክንያቶች ሊጠቀሱ ይችላሉ።

የሰልገን ቦረናን ሚት የተናገሩት መረጃ አቀባዮች ብሩ ከዘረዘራቸው ውስጥ አንዱን (ኦፊ) እንጂ በዝርዝራቸው ውስጥ አላካተቱም። በብሩ ከተዘረዘሩት አያናዎች አራቱ ማለትም ደንፋ፣ ጃብር፣ ጨብሣና ጎለም በሚት 5 ውስጥ የተጠቀሱ የሰልገን ቤሬ በዳስ አባላት ናቸው። ከሰልገን ቤሬ በዳስ ውስጥ ደግሞ ማረምና ኦፊ እንጂ ቀሪዎቹ ቤሬ በዳስ ባህር ገብታ ስትወጣ ከላይዋ ላይ የተናገሩ ናቸው። በዚህ ላይ ዋቁታዎች በሚገኙበት ቦታ ሁሉ በሰፊው የታወቁ አይደሉም። ስለዚህ በብሩ ማብራሪያ ውስጥ ለሰው ልጅ መነሻ ሆነው አያናዎቻቸው እስከ ዛሬ የዘለቁት የመጀመሪያ አያንቱዎች ስሞችና በኋላ የታወቁት አያናዎች ስሞች ተደባልቀዋል።

ሚት አሥራ አራት

Irreecha

Namoonni durii warri calqabaafi horteen isaanii Waaqa wajjin seedaan walitti dhihaatanii gammachuun jiraachaa turan. Dhalli namaa ammuma walhoraa adeemu cubbuufi hammeenya bay'achaa adeeme. Gocha namootaa kanatti Uumaafi Uumamni hundi nidallanan. Kanarraa kanka'e Waaqni namootarraa fuula garagalafate. Gocha namootaatti aartee Biiftuun ba'uu didde. Samiin Bokkaan roobsuu dide. Lafti gamashiitiin waa biqilchuu diduun dallansuu ufii beeksiste. Dhalli namaa beelaafi dukkana keessatti kufe. Dhalli namaa akkuma gidiraa hojjachaa ture gidiraa arge.

Dhalli namaa hundi balaa kana jalaa ba'uuf waaqni akka araaramuuf barbaadanii Waaqatti boo'an. Haata'u malee akka durii ibsa ykn asaasa Waaqaa argachuu dhaban. Dallansuun Waaqaa akka cimaa ta'e gaafa hubatan Jaarsa raage, jaaartii cifiree, kalaalee, dhiira sootalaafi

ayyaantuu filatanii Waaqatti ergatan. Ergamtoonni kun qaamaan Waaqa arguu waan hindandeenyeef “asaasakeetiin nuquunnami, dheebuun nuhinfixin nuuf roobi, beelaan nuhinfixin margaafi biqiltuu nuuf biqilchi” jechuun Waaqatti boo’an.

Ergamtoonni dhala namaa bakka bu’anii Waaqatti ergamanii waaqa kadhatan qulqulluu waan ta’aniif waaqni garaa laafe. Ergamtoota kanattis asaase.

Seerakoo seera uumamaa kabjaa, qulqulluu ta’aa, kadhaan keessan kadhaa dhugaa haata’u, kadhattan asaasakoo argadhaa, waan nakadhattan isiniifan kenna, bokkaan nirooba, Biiftuun nibaati, Lafti nibiqilchiti, waan nyaattan biqiltuu, waan dhugdan bishaan ni’argattu jechuun Waaqni ergamtoota kanaaf waadaa gale.

Ergamtoonni dhala namaa “Galata” jedhan.

Waaqimmoo “galanni keessan narraa hincitu, asaasnikoo isinirraa hincitu” jedhe.

Ergamtoonni dhala namaa “maaliin galateeffanna” jedhan.

Waaqni “waanuma nakadhattanii narraa argattanii ittiin jiraattaniin nagalateeffattu” jedhe.

Kanarraa ka’anii ergamtoonni asaasa Waaqaa dhga’an waan Waaqni itti asaase uummatatti himanii waan kadhannee Waaqarraa arganneen Waaqa haagalateeffannu jedhan. Kanumarra ka’uun wanni Waaqa kadhatanii argatan biqiltuufi bishaan waanta’eef margaafi baala qabatanii, iddoo bishaan jirutti dhaqanii sirna Irreechaa calqaban. Ennaa Irreenfatan margaafi baala bishaan cuuphanii, Waaqni kallattii hunda waan jiruuf asii oliifi asii gadi, gara mirgaafi gara bitaatti, gara fuulduraafi gara duubaatti walumaa galatti kallattii ja’atti labbaasan.

እሬቻ

የዱሮ ሰዎችና ተወላጆቻቸው ከዋቃ ጋር በመንፈስ ተቀራርበው በደስታ ይኖሩ ነበር። የሰው ልጅ እየተባዛ በሄደ ቁጥር ጩቡና ተንኮል እየበዛ ሄደ። ስለዚህ ፈጣሪና ፍጥረታት በሰዎች ተንኮል ተቀየሩ። ከዚህ የተነሳ ዋቃ ከሰዎች ላይ ፊቱን ዞር አደረገ። በሰዎች ድርጊት ፀሐይ ተቀይሮ አልወጣ (አልታይ) አለች። ሰማይ አልዘንብ አለ። መሬትም በበኩሏ ምንም ባለማብቀል ቅሬታዋን አስታወቀች። ይህ ሲሆን የሰው ልጅ በጭለማና ረሃብ ውስጥ ወደቀ፤ ስቃይም አየ።

ዋቃ ለሰው ልጅ ቅርብ በነበረበት ጊዜ የነበሩ እነዚያ ሰዎች ከተጋረጠባቸው አደጋ ለመዳን ዋቃ እንዲታረቃቸው በመፈለግ ለዋቃ አለቀሱ። ይሁን እንጂ እንደ በፊቱ በመንፈስ ከዋቃ ጋር መገናኘት አልቻሉም። የዋቃ ቅሬታ ጠንከር ያለ መሆኑን ሲገነዘቡ ከዓለማዊ ተግባራት የተገለለ አዛውንት፤ እንዲሁም ከአለማዊ ተግባራት የተገለለች አሮጊት፤ ለአቅመ ሄዋን ያልደረሰች ልጃገረድ፤ ለአቅመ አዳም ያልደረሰ ልጅና አያንቱ መርጠው ወደ ዋቃ ላኩ። እነዚህ መልእክተኞች ዋቃን ማግኘት ስላልቻሉ “በመንፈስህ አግኘን፤ በጥም አትጨርሰን ዝነብልን፤ በረሃብ አትጨርሰን እፅዋትን አብቅልልን” በማለት ለዋቃ አለቀሱ። የሰው ልጅ መልእክተኞች ሆነው ዋቃን የተማጸኑት ሰዎች ንጹሃን ስለሆኑ ዋቃ ራራላቸው፤ እነዚህን መልእክተኞች በመንፈስ ጎበኛቸው።

ህጌ የሆኑትን የተፈጥሮ ህግጋትን አክብሩ፤ ንጹህ ሁኑ፤ ጸሎታችሁ እውነተኛ ይሁን፤ በመንፈስ እጎበኛችኋለሁ፤ የለመናችሁትን ታገኛላችሁ፤ ዝናብ ይዘንባል፤ ፀሐይ ትወጣለች፤ መሬት ታበቅላለች፤ የምትበሉትን ተክሎች፤ የምትጠጡትን ውሃ ታገኛለችሁ፤ በማለት ዋቃ ለመልእክተኞቹ ቃል ገባ።

መልእክተኞቹ “ገለታ” አሉ።

ዋቃ ደግሞ “ገለታችሁ ከእኔ አይቋረጥ፤ የእኔም መንፈስ ከእናንተ አይቋረጥም” አለ። መልእክተኞቹ “በምን ገለታ እንላለን” አሉ።

ዋቃ “እኔን ተማጽናችሁ ከእኔ ባገኛችኋቸው ነገሮች ገለታ ትላላችሁ” አለ።

ከዚህ በመነሳት ዋቃ በመንፈስ የነገራቸውን የሰሙ መልእክተኞች፤ ዋቃ ያለውን ለህዝብ ተናግረው፤ ለምን ከዋቃ ባገኘነው ነገር ዋቃን ገለታ እንላለን አሉ። ከዋቃ ያገኙት እፅዋትና ውሃ ነው። ስለሆነም ሣርና ተክሎችን ይዘው ውሃ ወዳለበት ቦታ በመሄድ የእሬቻን ከበራ ጀመሩ። እሬቻውን ሲያደርጉ እሬቻውን ውሃ ውስጥ በመንከር ዋቃ በሁሉም አቅጣጫዎች ስለሚገኝ ወደ ሰማይና ወደ መሬት፤ ወደ ቀኝና ወደ ግራ፤ ወደ ፊትና ወደ ኋላ በጠቅላላው ስድስቱንም አቅጣጫ አጠመቁ።

ሚት አስራ አምስት

Daddarbaafi Dhibaayyuu

Dur Waaqni eddii lafa uumee booda lubbu qabeeyyii hunda uumee lafaan danda'i jedhee waadaa wajjin itti kenne. Haala kanaan otuma nagaan jiratanuu cubbuun dhalli namaa hojjatu

lafa mufachiise. Laftis aartee nama kana hunda allayyaatti naqxee irra garagaluuf sochoote. Afaan bantee dhala namaa hunda dhudha'uuf qophoofte. Akkuma lafaa Waaqnis namarratti dallansuu qaba ture.

Haata'u malee gocha lafaa ennaa argu lafti akka maleetti akka hinsochoone dhagaa gurguddaa irratti daddarbate. Lafti akka qileetti naqxee biyya hinfixine afaan ishiin bantetti (qileetti) bishaan naqe. Waaqni "akkan sitti himetti waadaa eegi, danda'i, naman ani uumeef araarami," jedhee lafti namaaf akka araara buustu godhe. Bara sanaa kaasee namni bakka waaqni dhagaa lafarratti daddarbate, soorata daddarbatee, bakka waaqni bishaan lafarratti naqe dhibaayyuu dhibaafatee sirna daddarbaafi dhibaayyuu calqabe. Kanaaf Daddarbaafi dhibaayyuuun araaraafi waadaa waaqni namaafi lafa jidduutti uume agarsiisa.

ደደርባና ድባዩ

ደደርባና ድባዩ ዱሮ ዋቃ መሬትን ከፈጠረ በኋላ ህይወት ያላቸውን ነገሮች ፈጥሮ መሬትን ቻይ ብሎ ከቃል ኪዳን ጋር ሰጣት። ከዚህ በኋላ ሁሉም በሰላም ሲኖር የሰው ልጅ የሚሠራው ኃጢአት መሬትን አሳዘነ።

መሬትም በሰው ድርጊት ተናድዳ ሁሉን ሰው ገደል ከትታ እላያቸው ላይ ልትገለበጥ ተንቀጠቀጠች። አፏን ከፍታ የሰው ልጅ በሙሉ ለመዋጥ ተዘጋጀች። እንደ መሬት ሁሉ ዋቃም በሰው ልጅ ላይ ቅሬታ ነበረው። ይሁን እንጂ ዋቃ የመሬትን ድርጊት ሲያይ ትላልቅ ድንጋዮችን ወርውሮባት እንዳትንቀጠቀጥ አደረገ። መሬት ሰዎችን ውጣ እንዳትጨርስ በተከፈተው አፏ (በየገደሉ) ውሃ ሞላበት።

ዋቃ "በነገርኩሽ መሠረት ቃል ኪዳን ጠብቂ፤ ቻይ ብዩሽ ነበርና አሁንም ቻይ፤ ለፈጠርኩት የሰው ልጅ እዘኘ" በማለት መሬት እርቅ እንድታወርድ አደረገ።

ከዚያ ዘመን ጀምሮ ዋቃ መሬት ላይ በወረወረው ድንጋይ ፋንታ የሰው ልጅ ከምግቡ ላይ "ደደርባ" (ምስ) ሰጠ። ዋቃ መሬት ላይ ባፈሰሰው ውሃ ፋንታ የሰው ልጅ ከፈሳሽ ምግቡ ለመሬት ምስ ሰጠ። በዚህ አኳኋን የተጀመረው ድርጊት ደደርባና ድባዩ ተባለ።

ደደርባና ድባዩ በሰው ልጅና በመሬት መካከል ዋቃ ያወረደውን እርቅ ያስታውሳል። ቃል ኪዳን እንዳይጣስ የሰው ልጅ በተለይም ኦሮሞ እስከዛሬ ደደርባና ድባዩ አላቋረጠም።

የእሬቻ፣ የድባዩና ደደርባ ሚቶች ትንተና

በመሠረቱ የእሬቻ፣ የድባዩና ደደርባ ሚቶች የእሬቻንና ድባዩ-ደደርባ አጀማመር የሚገልጹ ሚቶች ናቸው። በዚህ ረገድ ሚቶቹ የመግለጽ ሚና ሲጫወቱ ይታያል። ሚናቸው በዚህ ብቻ ሳያበቃ ከሂደታቸው ሲታይ የማስጠንቀቅ ተግባርም አላቸው። ምክንያቱም ሰዎች በእሬቻ ከበራ ጊዜ ዋቃ ስለታረቃቸው፣ በድባዩ-ደደርባ ከበራ ጊዜ ደግሞ መሬት ስለታረቀቻቸው ምስጋና ሲያቀርቡ በአንጻሩ የሁለቱም ቁጣ ተመልሶ እንዲያርፍባቸው ይማጸናሉ። ሚቶቹ ሲተረኩ አምላኮቻቸውን በሚመለከቱ ጉዳዮች ላይ ሰዎች ጥንቃቄ የማድረግ ስሜት እንዲያደርባቸው ያደርጋሉ። ዋቃን እንዲያመልኩና በሃይማኖታቸው እንዲጸኑ ግፊት ያደርጋሉ።

የእሬቻ ሚት ትርክት ብቻ ሳይሆን በከበራው ላይ የሚቀርቡ መንፈሳዊ መዝሙሮችም ዋቃና ማረምን የሚያወድሱና የሚማጸኑ ናቸው። አጥኚው ለዚህ ጥናት ሲል ከ2005-2009 በአርሰዲ፣ በመልካ አዋስ፣ በመልካ ሰበታ፣ በኦዳ ብስል፣ በቱሉ ጃራ፣ በየዓመቱ በተደረጉ የእሬቻ ከበራዎች ላይ በተደጋጋሚ በመገኘት የሰማቸው ስንኞች ሃይማኖታዊ ይዘት ያላቸው ናቸው። በፈጣሪና በሰው ልጅ፣ በፍጥረታትና በሰው ልጅ መካከል ሰላም እንዲኖርና የተፈጥሮ ህግጋት እንዲከበሩ ሴቶች Maarewoo (ማሬዎ) Marewoo (መሬዎ) እያሉ፣ ወንዶች ደግሞ Abbawoo karra nuubani (አባዎ ከረ ኑ በኒ) ወይም Gabbisayyoo (ገቢሰዮ) እያሉ ይዘምራሉ።

ማሬዎ (ማሬሆ) ሲባል ማረም በቁልምጫ ስትጠራ ነው። ትርጉሙ ማረም ሆይ ማለት ነው። ያዮሌዎ (Yaayyolewoo) ማለት እናት ሆይ ወይም እናቴዎ ማለት ነው። አባዎ ደግሞ እንደ አባት የሚቆጠረው ዋቃ በቁልምጫ ሲጠራ ነው። ትርጉሙ አባት ሆይ ማለት ነው።

በመሠረቱ ማሬዎ(ሆ)ና አባዎ(ሆ) የሚሉ ቃሎች የመጨረሻ ድምጾች (ዎናሆ) በድምጾች መቀያየር (phonological change) ምክንያት ወደ “ዎ” ወይም ወደ “ሆ” ተሳቡ እንጂ ትክክለኛ አጠራር ማሬ-ኦ ወይም አባ-ኦ ነው። በዚህ ጉዳይ ላይ ያነጋገርኳቸው አያንቱዎች፣ ሀዩዎችና ኪሎሌዎች (መዘምራን) ኦሮሞ ቀጥታ በድምጽ መልስ ሊሰጡት የማይችሉትን ነገሮች ሲጠራ ስለ እነሱም ሆኖ ራሱ መልስ ሰጪ በመሆን የጥሪ ቃሉንና የመልስ ቃሉን አንድ ላይ ይጠራል። ለምሳሌ ማሬ ብሎ እየጠራ ማረም ቀጥታ “ኦ” (ወይ) ስለማትለው “ኦ” ብላ መልስ እንደሰጠችው በመቁጠር በእሷ ፋንታ እሱ ራሱ “ኦ”

ይላል። ስለዚህ አንድ ላይ ማሬ-አ ይላል ማለት ነው። አባ ብሎም መልሱም አብሮ መምጣት ስላለበት ወይም መልስ እንደሰጠው ራሱ በማረጋገጥ አባ-አ ይላል። ነገር ግን “አ”ን መጥራት ከበድ ስለሚልና “ዎ”ን ወይም “ሆ”ን መጥራት ቀለል ስለሚል (simplification of articulation) ሰዎች ወደ “ዎ” ወይም “ሆ” ይቀይሩታል።

ለዚህ ጥናት መረጃ ካቀበሉት ሰዎች ውስጥ 3ቱ ማሬዎ (መሬዎ) mare (መሬ) (ዞረ) ከሚል ቃል የመጣና የእጮቻን በዓል በየዓመቱ ዞሮ መምጣት የሚያመለክት እንደሚመስላቸው ጠቅሰዋል። የመዝሙሩን ስንኞች የቻሉትን ያህል እንዲደረድሩ እድል ተሰጥቶአቸው፤ እነሱም ብዙ ስንኞችን ደርድረው አንዱም ስለዘመን ኡደት የሚጠቅስ አልተገኘም። ስለሆነም ማሬዎ በሚዘመርበት ጊዜ “ማ”ን አርዝሞ በፍጥናት መጥራት ያዝ ስለሚያደርግ የተወሰኑ ሰዎች “መ”ን አሳጥረው “ሬ” አስረዝመው መሬዎ ይላሉ። ስለዚህ የማሬዎ (መሬዎ) መዝሙር ሲዘመር “መሬ” በሚለው ቃል ውስጥ “ማ”ና “ሬ” ድምጾች ረዝመው ወይም “መ” አጥሮ “ሬ” ረዝሞ ይጠራል። የዘመን ኡደትን የሚመለከት “መሬ” ከሆነ ግን “መ”ና “ሬ” ሁለቱም ድምጾች ያጥራሉ። መዝሙሩን የሚመለከቱት የማሬ (መሬ) ቃላት በአፋን ኦሮሞ ሲጻፉ ማሬ (maaree) ወይም መሬ (maree) ተብለው ነው። የዘመን ኡደትን የሚመለከት ከሆነ ግን ሁለቱም ድምጾች አጥረው (mare) ሆነው ይጻፋሉ።

የማሬዎን መዝሙር በሚመለከት ሥረ-መሠረቱን የሚያውቁ፤ ለጥናቱ መረጃ የመሰብሰቢያ ጊዜ ከመድረሱ በፊት አስተያየት የሰጡት የረዥም እድሜ ባለፀጋ ጉደታ ቡሊና በጥናቱ የመረጃ መሰብሰቢያ ወቅት መረጃ በማቀበል የተባበሩት ብሩ በንቲ ቀደም ባለው ዘመን ማሬዎ በሴቶች ብቻ የሚዘመር መሆኑን ያስታውሳሉ። መዝሙሩ ውዳሴ ማረም መሆኑንም ያስረዳሉ። በዚህ ዘመን ግን በተለይም ከ20 ዓመታት ወዲህ ማሬዎን ሴቱም ወንዱም ይዘምራል። ከማሬዎ መዝሙር ስንኞች የሚከተሉት ለናሙና የቀረቡ ናቸው።

Baastuu: Hoo! Yaa Maarewoo

አውራጅ፤ ሆ! ማሬ ሆይ

Jalaa qabduu: Hoo! Yaa Maarewoo

ተቀባይ፤ ሆ! ማሬ ሆይ

Baastuu: Maarewoo

አውራጅ፤ ማሬ ሆይ

Jalaa qabduu: Maarewoo

ተቀባይ፤ ማሬ ሆይ

Baastuu: Maarewoo

አውራጅ፤ ማሬ ሆይ

Jalaa qabduu: Maarewoo

ተቀባይ፤ ማሬ ሆይ

Baastuu: Yaa Maaram jedhee hinbeeku, Yaayyoleewoo,

አውራጅ፤ ማረምን ብዬ

አላውቅም እናትዬዋ

Jalaa qabduu: Hoo! Yaa Maarewoo

ተቀባይ፤ ሆ! ማሬ ሆይ

Baastuu: Maarewoo

አውራጅ፤ ማሬ ሆይ

Jalaa qabduu: Maarewoo

ተቀባይ፤ ማሬ ሆይ

Baastuu: Maarewoo

አውራጅ፤ ማሬ ሆይ

Jalaa qabduu: Maarewoo

ተቀባይ፤ ማሬ ሆይ

Jedhee irraa dhabee hinbeeku, Yaayyoleewoo,

ብዬ አጥቼ አላውቅም እናትዬዋ

Jalaa qabduu: Hoo! Yaa Maarewoo

ተቀባይ፤ ሆ! ማሬ ሆይ

Baastuu: Maarewoo

አውራጅ፤ ማሬ ሆይ

Jalaa qabduu: Maarewoo

ተቀባይ፤ ማሬ ሆይ

Baastuu: Maarewoo

አውራጅ፤ ማሬ ሆይ

Jalaa qabduu: Maarewoo

ተቀባይ፤ ማሬ ሆይ

እያለ ይቀጥላል፡፡ ሌሎች ስንኞች በአውራጁ (አውራጅ) የሚወርዱት የሚከተሉት ናቸው፡፡

Kaleessi kaleekeeti,

ትናንት ትናንትና ትናንትም ያንቺ ነው

Yaade sagaleekeeti.

ድምፅሽን ናፍቄ ነው፡፡

Kaleessarra dheengadda,

ትናንት ከትናንት ወዲያ እላለሁ፤

Anoo suman eeggadha.

እኔስ አንቺውኑ እጠብቃለሁ፡፡

Torban torbaniin sokke,

ሳምንት ከሳምንት አለፈ፤

Bade warri siin morke.

የተፎካከረሽ ጠፋ፡፡

Siif jecha malkaa buuna,

ለአንቺ ስንል መልካ እንወርዳለን፤

Irreechaafi dhugaaf duuna.

ለእግሩና ለእውነት እንሞታለን፡፡

Cuqqaala gubbaan tabba, sobeeti gadi cillafkata,

ጨቃላ ላዩ ዳገት ውሸቱን ይንጋደዳል

Dedheessi sihinwaamin, Siwaameti irraanfata.

ዝንጉ እንዳይጠራሽ ጠርቶሽ ይረሳል፡፡

Maaree warra Abbaa Gachaa,

Maraatuti qullaa dheecha,

የእነ አባገቻ ማረም እብድ ራቁቱን ይሻሻል

Waaqayyo nu'oofkalchi,

ከማይገባ ውርደት ዋቀዮ ያድናል፡፡

Salphina guyyaa keessaa.

Edaa ati kan gootaati,

ለካስ የጎበዙ ነህ፤

Kan malkaa kana uumte ati Waaqa hoodaati.

መልካውን የፈጠርክ ዋቃ የምትከበር ነህ

Ilaala gubbaa teechea,

በመቀመጫሽ ጋራው ላይ ነሽ፤

ijaan gam lachuu eegda.

ሁሉንም አቅጣጫ ትጠብቃለሽ በዓይኖሽ

Otoon daakkachaa bulee,

እንዲያው ስፈጭ ባድር

Irraa marqadhaa laata,

ገንፎ እሠራ እሆን

Otoon siwaamaa oole sirraa argadhaa laata.

ስጠራሽ ብውል ከአንቺ አላገኝም ይሆን

በጥቅሉ ሲታይ ከየትኛውም የማሬዎ መዝሙር ስንኝ ሃይማኖታዊ ይዘት የሌለው የማይገኝ ሲሆን የአባ-አ(ዎ) ከረ ኑበኒና የገቢሰዮ መዝሙሮች ስንኞችም እንደዚሁ ናቸው፡፡ Waaqa uumamaa, Waaqa Salgan Booranaa, karra nuu baniwoo: Abbawoo karra nuu baniwoo (የፍጥረታት ዋቃ፤ የቦረና ዘጠኞች ዋቃ፤ በርህን ክፈትልን) ይባላል፡፡ ስለሆነም እነዚህ ማስረጃዎች እግሩ ሃይማኖታዊ መሠረት ያለው መሆኑን የሚያረጋግጡ ናቸው፡፡

ሚት አሥራ ስድስት

Mi'a ta'uu migiraa

Ogmalayyuun hoddhaa migiraa, kennaa ykn badhaasa Maarami. Maali jennaan Maaram karaa migiraa waan namatti buuteefi. Maaram migiraan qabatee eddii namatti buutee booda ogummaa migiraan mi'a hoddhuu dubartootatti ibsite. Eddii Maaram ogummaa migiraan mi'a adda addaa hoddhuu dubartootatii mul'istee booda dubartoonni qorxii, gundoo, gingilchaa kkf migiraan hoddhuu calqaban. Calqaba qorxii hoddhuu baran. Kanaaf Qorxiin mi'a miini amantii keessa taa'u ta'ee hafe.

ፎቶ ቁጥር 6፣ በአንገት፣ በእጅና በእግር ላይ የሚደረጉ ነዋ-ቅዱሳት የሚቀመጡበት ቆርጫ፣ መስከረም 1 ቀን 2010 ፍንፍኔ፣ (ፎቶው በአጥኝ የተነሳ ነው)

የስንደዶ ቁሳቁስ መሆን

የስንደዶ ስፊት ጥበብ የማረም ስጦታ ነው። ለምን ቢባል ማረም በስንደዶ በኩል ወደ ሰው ስለመጣች ነው። ማረም በስንደዶ አመካኝታ በሰው ላይ ካረፈች በኋላ ከስንደዶ የስፊት ቁሳቁሶችን የመስራት ጥበብ ለሴቶች ገለጸች። ማረም ከስንደዶ ልዩ ልዩ ቁሳቁሶችን መሥራት ለሴቶች ከገለጸች በኋላ ሴቶች ቆርጢ፣ ሰፊድ፣ ወንፊት ወዘተ ከስንደዶ መስራት ጀመሩ። ሴቶች መጀመሪያ ቆርጢ መስፋት አወቁ። ለዚህ ነው ቆርጢ የእምነት ቁሳቁስ ማስቀመጫ ሆኖ የቀረው።

የስንደዶ ለቁሳቁስ መዋል ሚት ትንተና

ሚት 16 ስንደዶ በምን ሁኔታ ወይም እንዴት ቁሳቁስ ሊሆን እንደቻለ የሚገልጽ በመሆኑ የመግለጽ ተግባር አለው። በዚህ ብቻ ሳያበቃ የእምነት ቁሳቁስ ወይም ንዋዩ-ቅድሳት የቁሳቁሶች ቁንጮና ቀዳሚ መሆናቸውን፣ ስለሆነም ክብርና እንክብካቤ የሚገባቸው መሆኑን በመጠቀም የማስከበር ተግባሩን ይወጣል። በተጨማሪም ከስንደዶ ስፊት መስፋት ከማረም ለሴቶች የተሠጠ ጥበብ መሆኑን በመተረክ ከስንደዶ ስፊት መስፋት የሴቶች ድርሻ መሆኑን አስገንዝቦ ሚናን የማሳወቅ ተግባሩን ይወጣል።

ሚት አሰራ ሰባት

Handhuura Qoolloofi Lafaa

Qoolloofi lafti dur walitti rarra’anii jiru ture. Waaqni Qoolloofi lafaa walirraa fageessuu waan barbaadeef handhuura walitti isaan rarraase addaan kute. Waan kun ta’eef Qoolloofi lafti walirraa citan. Handhuurri lafaa, lafa keessatti asii gadi fagaatee dhooqate. Iddoon dhooqate sun haroo handhuura Waaqaa (haroo hndhuura Qoolloo) jedhama. Iddoon kun Boorana keessa naannoo Gumii Gaayootti argama. Iddoon haroo handhuura waaqaa jedhamu wiirtuu lafaati jedhama.

የሰማይና ምድር እምብርት

ዱሮ ሰማይና ምድር እምብርታቸው ተያይዞ ነበር። ዋቃ ሰማይና ምድርን ማራራቅ ሲፈልግ ያቆራኛቸውን እምብርት ቆረጠ። ከዚህ የተነሣ ሰማይና መሬት ተለያዩ። የመሬት እምብርት መሬት ውስጥ ወደ ታች ጎድጉዶ ቀረ። ያ የጎደጎደው ቦታ “ሀሮ የዋቃ (የሰማይ ሀይቅ)” ይባላል። ቦታው ቦረና ውስጥ ጉሚ ጋዮ አካባቢ ይገኛል። ይህ ሀሮ የዋቃ እምብርት የተባለው ቦታ የመሬት ማእከል ነው ተብሎ ይታሰባል።

የሰማይና ምድር እምብርት ሚት ትንተና

ይህ ከሰማይና ምድር እምብርት ጋር ተያይዞ የቀረበው ሚት ዋና መልእክቱ ሰማይና ምድርን ያቆራኘው እምብርት መበጠሱ አይደለም። በመጀመሪያ ደረጃ ሚቱ የመግለጽ ተግባር ያለው ሲሆን ሌላኛው ተግባሩ “ሀሮ ዋቃ” (የሰማይ ሐይቅ) የተከበረ መሆኑን ማሳየት ነው። የተከበረ ስለሆነ መንፈሳዊ ሥነሥርዓቶች ይከናወኑበታል። ስለዚህ ሚቱ የማስከበር ተግባር አለው ማለት ነው። ከዚህ ጎን ለጎን ቦታው የተከበረ ስለሆነ መበላሸት የለበትም የሚል መልእክት በማስተላለፍ የማስጠንቀቅ ተግባር ያንጸባርቃል።

ሚት አሰራ ስምንት

Kallachi Eessaa Dhufe

Hayyoonni Booranaa akka jedhanitti bara tokko manguddoo Holee Bonayyaa jedhamutu ture. Manguddoon kun guyyaa guyyaan sirna kadhannaa raawwata ture. Ganama ennaa horiin isaa bobba'aniifi galgala ennaa galan dirree karra isaa fuuldura jirutti ba'ee mijuu qopheeffatee sirna kadhannaa raawwataa ture. Namni kun nama nagafi qabbana jaalatuu nama daandii waaqaa hordofu ta'uusaa waaqni argee manguddoo kana wayyoomsuuf kallacha suuqarraa buuseefi.

Gaafiti waaqni Manguddoo kanaaf kallacha buuse, ilmisa buttaa qalee abbaa gadummaa keessaa gaafa ba'u ture. Kanaaf manguddoon kun gadaa lama argee (kan mataasaaifi ilmaasaa) waggaa 80 ol waan ta'eef sirna mataa buufannaa raawwatee kallacha Waaqni buuseef mataatti hidhate. Kanaaf kallachi waan waaqni manguddoof kenneef manguddoonni gaafa mataa buufatan hidhatu malee kan abbaan fedhe ufitti diru miti.

ከለቻ ከየት መጣ

የቦረና ሊቆች እንደሚሉት በአንድ ዘመን ሆሌ ቦነያ የተባለ አዛውንት ነበር። አዘውንቱ በየቀኑ የጸሎት ሥነሥርዓት ያከናውን ነበር። ጧት ከብቶቹ ሲሠማሩና ማታ ሲገቡ ሳያሰልስ ደደርባና ድባዩ አዘጋጅቶ ከአጥሩ በር ፊት ለፊት ባለው መስክ ላይ ሆኖ የጸሎት ሥነሥርዓት ያከናውን ነበር። ይህ ሰው የተረጋጋና ሰላማዊ መሆኑንና የዋቃን መንገድ የሚከተል መሆኑን ዋቃ አይቶ አዛውንቱን ቀደሰውና አሁን ከለቻ ተብሎ የሚጠራውን ከሰማይ አወረደለት።

ለዚህ አዛውንት ዋቃ ከለቻ ያወረደው የአዛውንቱ ልጅ ቡታ አርዶ (የቡታን ሥነሥርዓት አከናውኖ) ከገዳ የሚወጣበት ቀን ነበር። ይህ የሚያሳየው አዛውንቱ ሁለት የገዳ ዙር ማሳለፉን ነው። ይህ ማለት አዛውንቱ የራሱንና የልጁን ገዳ አይቶ 80 ዓመት አልፎታል ማለት ነው። ስለዚህ አዛውንቱ ዋቃ ባወረደለት ከለቻ ተደስቶ ፀጉሩን ተላጭቶ ከለቻውን አስሮ ለህዝብ ታየ። ከዚያን ጊዜ ጀምሮ አዛውንቶች የራሳቸውንና የልጆቻቸውን ገዳ ካሳለፉ በኋላ የ”መታ ቡፈና” ስነስርዓት ሲያከናውኑ ፀጉራቸውን ተላጭተው ከለቻ ማሠር ጀመሩ።

ስለከለቻ አመጣጥ የሚተርከው ሚት ትንተና

ሚት 18 ከለቻ እንዴት እንደተገኘ ከመግለጹ ጋር ተያይዞ የመግለጽ ተግባር አለው። ከመግለጽ ተግባሩ በተጨማሪ የራሱንና የልጁን ገዳ አይቶ ወይም በሥርዓቶቹ ተሳትፎ ያለፈ ሰው ከመታ-ቡፈና ከበራ ጋር አያይዞ ከለቻን አስሮ መታየቱ ተገቢ ነው የሚል እንደምታ አለው። ስለዚህ ተገቢነትን የማረጋገጥ ተግባር አለው።

ሚት አስራ ዘጠኝ

Ayyaneffannaa Ateetee

Bara dheeraa dura dhirsaa fi niitii ijoollee hinqabnetu ture. Abbaan warra daa’ima argachhuuuf hedduu waan barbaadeef otoo haadha warraasaa hinhiikin dubara biraa fuudhe. Yoon kun ta’u haati warraa namicha kanaa ishiin duraa dhirsashii waan jaalattuuf gochasaa kanatti hedduu gadditee gaddaan hubamte. Gaaf tokko bishaan waraabuu laga buutee bishaan qarqara otoo dhaabbattuu gochii dhirsashii tasa yaadashiitti dhufee otoo hinbeekin aariin gadi jettee bishaan keessaa waan ta’e cirtee bobaa jala keeyyachuun “yawaaq rakkookoo situ beeka” jette.

Manashii geessee ennaa xinnoo qalbiin itti deebi’u waan bobaashii jala keeyyattee ture ennaa baaftu calleefi marga jiidhaa ta’ee argame. Haalli kun dubartii kanatti bitaa galee, ishii yaaddessee waan gootu dhabnaan namicha ibsa-waaq qabu bira dhaqxee waan ta’e hunda itti himte. Namichi sun ayyaanni ishii gargaaruu fedhe ishiitti dhihaachusaa itti himee guyyaa guyyaan sirna kadhannaa akka raawwattu itti hime.

Dubartiin kun otoo Waaqa kadhattuu garaanshii guddachaa dhufe. Ennaa kana deebite namicha ibsa-waaqi qabu bira dhaqxe. Innis akkuma ishii argeen ayyaanni sigargaaruuf kaate salgan meetoo keessaa Ateeteedha. Ishiinis intala siif kenniteetti, kanaafuu dubara deessa jedheen.

Gaafa deesse waggaa lammaffaakeetti biqila daaki, dooccootti buqqurii naqi, marga akka isa lagaa argattee jiru, saardoo cirii morma dooccootti mari, callee argatte sanammoo walitti diriitii mormakeetti keeyyadhu, marqaas marqi, walakkaa marqaatti baksaa naqi, miila diriirfadhuu taa'i, mucaakee ufbira kaa'i, Ateetee galateeffadhu jedheeni.

Marga baksaa cuubphiitii lubbuukeetti facaafadhu, lubbuu mucaakeettis facaasi. Isa booda dhangaa qophaa'e maatiikee wajjin nyaadhu. Eddii kana gootee booda, sa'a tokko Ateetee dhaabi ykn kenni. Gaafa saani Ateetee dhale amma guyyaa sagaliitti aannan helmamu kan Ateetee kan Waatiiti. Guyyaa sagal keessatti kan helmamee raafame dhadhaansaa doocoo Ateetee keessatti kuusamuu qaba. Waggaa lama lamaan sirna Ateetee kabaji. Aannaniifi dhadhaa sa'a Ateetee maatii qofatu soorama. Namni dhadhaafi aannan sa'a Ateetee soorame gaafa soorame sana qeyee saani Ateetee sun jiraatuu ba'ee ala hinbulu.

Dubbiin akkuma namichi ibsawaaqi qabu jedhe ta'e. Dubartiittiinis akkuma itti himame goote. Sirni kabaja Ateetee akkanatti calqabame.

የአቴቴ ሥርዓተ-አምልኮ

ዱሮ ከረዥም ዘመን በፊት ልጆች ያላፈሩ ባልና ሚስት ነበሩ። ባልዮው ልጅ ለማግኘት በሃይል ስለጓጓ ሚስቱን ሳይፈታት ሌላ ልጃገረድ አገባ። ይህ ሲሆን የመጀመሪያ ሚስቱ በጣም ስለምትወደው ከመጠን በላይ አዘነችና በሀዘኑ ተጎዳች። አንድ ቀን ውሃ ልትቀዳ ወንዝ ወርዳ ወንዝ ዳር እንደ ቆመች ድንገት የባሏ ድርጊት ትዝ ብሏት አቅሏን አሳታትና ሳታውቅ ጎንበስ ብላ ከውሃ ውስጥ የሆነ ነገር ነጭታ ብብቷ ስር ወሸቀችና ቀና ብላ “እግዚአብሔር ችግሪን አንተ ታውቃለህ” አለች።

እቤቷ ደርሳ ብብቷ ሥር ያደረገችውን ስታወጣ ጨሌና እርጥብ ሣር ሆኖ ተገኘ። ይህቺ ሴት በሁኔታው ግራ ተጋብታ ስጋትም አድሮባት የእግዚአብሔር መገለጥ ወደ አደረበት ሰው ዘንድ ሄዳ ሁኔታውን ገለጸችለት። ሁሉም ነገር የሚገለጥለት ሰው ካዳመጣት በኋላ አንድ መለኮታዊ ኃይል ሊረዳት እንደ ተነሳ ነገራት ጸሎት እንድታደርግ አሳሰባት።

ሴትዮዋ በተባለችው መሠረት ጸሎት በማድረግ ላይ እያለች ሆድዋ እየገፋ መጣ። እንደገና የአማልክት መንፈስ ወደሚቀርበው ሰው ሄዳ ያለችበትን ሁኔታ ነገረችው። እሱም እንዲህ አላት። ልትረዳሽ የተነሳችው ከሰልገን ሜቶ (ዘጠኙ የአማልክትነት ደረጃ

የነበራቸው የመጀመሪያዎቹ የሰው ፍጥረታት ወይም ዘጠኙ ሐዋሪያት) ውስጥ አቴቴ ነች። ሴት ልጅ ሰጥታሻለች፤ ስለዚህ ሴት ልጅ ትወልጃለች።

ልጅ ከወለድሽ በኋላ በሁለተኛው ዓመትሽ ብቅል ፈጭተሽ፤ ቡቁሪ (ቡሽቡሽ) በደጮ (ትንሽ እንስራ) ሥሪ። ከወንዝ ነጭተሽ ያመጣሽው ሣር ዓይነት (ሣርዶ) ነጭተሽ በደጮው አንገት ላይ እሠራ። ከወንዝ ያገኘሽውን ጨሌ ደግሞ በክር አያይዘሽ አንገትሽ ላይ እሠራ።

ከምግብ ዓይነት ደግሞ ገንፎ አዘጋጁ። ገንፎው መሃል በክሣ (የቀለጠ ቅቤ) ጨምረሽ፤ ልጅሽን አጠገብሽ አድርገሽ፤ እግርሽን ዘርግተሽ በመቀመጥ ሣሩን ቅቤው ውስጥ እየነከርሽ በአንገትሽ ስር እርጨ፤ በልጅሽ አንገት ስርም እንደዚሁ አድርጌ። ከዚያ ከልጅሽ ጋር ገንፎውንም፤ ቡሽቡሹንም ተመገቡ። በተጨማሪም አንድ ላም በቋሚነት ለአቴቴ ስጧ፤ የዚህቺን ላም ቅቤ እያጠራቀምሽ በየሁለት ዓመቱ የአቴቴን በዓል በዚሁ በተነገረሽ መሠረት አክብራ።

ነገሩ የአማልክት መንፈስ ያደረበት ሰውዬ እንዳለው ሆነ፤ ሴትየዋም እንደ ተባለችው አደረገች። የአቴቴ በዓል አከባበር በዚህ ዓይነት ተጀመረ።

ሌሎች አያናዎችንም መጥቀስ ይቻላል። አባድካና ሃደድካ ባልና ሚስት በጓዳ የሚያከብሩት ነው። የገብስ በሶና የተወቀጠ ኑግም ተጨብጦ ደደርባ ይደረግለታል። ለአባድካ ጓዳ ውስጥ በቀኝ በኩል ለሃዳድካ በግራ በኩል ደደርባው ይቀመጣል።

የአቴቴ ሥርዓተ-አምልኮ አጀማመር ሚት ትንተና

በዚህ ጥናት ምእራፍ ሁለት ውስጥ የተጠቀሰው ፍስሃ ያቀረበው የአቴቴ ሚታዊ ትርክት በዚህ ጥናት ከተደረሰበት መረጃ ጋር ተመሳሳይነት አለው። ነገር ግን የሚቱ ዋና ተዋናይት የሆነችው ሴትየ- ምን ማድረግ እንዳለባት አዋቂው የነገራት ምን እንደሆነ በፍሰሃ አልተገለጸም። ወይ ለፍስሃ የነገረው ሰው ሙሉ ትርክቱን ሊነግረው አልቻለም፤ ወይም ፍስሃ ራሱ አስቀርቶ ይሆናል። ሚት ዘጠኝ ውስጥ ግን ተሟልቶ ተገልጧል። ዞሮ ዞሮ አቴቴ ከመጀመሪያዎቹ የሰው መነሻ ፍጡራን ወይም ከመጀመሪያዎቹ አያንቱዎች አንዷ ነች።

ሚት ዘጠኝ ላይ የተገለጸው አቴቴ እንዴት ተፈጠረች ሳይሆን የአቴቴ ሥርዓተ-አምልኮ እንዴት ተጀመረ ነው። ይህ ሚት አቴቴ ዝም ብላ በልጅ አልባዋ ሴት ንዴት ድንገት

የተፈጠረች ሳይሆን ያቺ ከሰልገን ሜቶ አንዷ የሆነችው የጥንቷ አቴቴ ራሷን የገለፀችበት መንገድ መሆኑን ያስገነዝበናል። ሌሎችም ከአቴቴ ጋር አብረው የተፈጠሩ የመጀመሪያዎቹ ፍጡራን መንፈሶቻቸው በተለያዩ ሁኔታዎች እየተከሰቱ አያናቸው ራሳቸውን በተለያዩ መንገዶች ገልፀዋል።

በዚህ መሰረት የአቴቴ ሥርዓተ-አምልኮ ሚት ከመግለፅ ተግባሩ በተጨማሪ ተገቢነትን የማረጋገጥ ሚና እንዳለው መጥቀስ ይቻላል። በተጨማሪም ይህ ሚት የአቴቴን ልጅ የመስጠት ሚና ለይቶ ያመላከተ በመሆኑ ሚናን የመለየት ተግባርም አለው።

በእርግጥ በቦሰቱ የቡድን ውይይት ላይ ስለ አቴቴ ተነስቶ ውይይት በተደረገበት ጊዜ የአቴቴ ከበራ አጀማመር ለየት ያለ መሆኑን ያመለክተ ነው። ውይይቱ የተካሄደው በሚከተለው መልኩ ሲሆን ውይይቱን የጀመሩት አቶ ቁምቢ ናቸው።

Dur dubartii maqaan Ateetee jedhamtutu ture. Dubartiin kun dureettiidha. Biyyas bulchaa turte. Gaafa birraan bar'ee ayyaanni mijjirii kabajamu iyyeettifi dureettii otoo hinjenne dubartoota hunda manashiitti walitti qabdee dhadhaa, dibdee, laatee, obaaftte ililiifi faarfannaan gammadaa bulu ture.

Ateeteen gaafa sirna kana dubartoota wajjin raawwatu, marga mataan hincinne, marga qara ciranii; baksaa keessa cuuphanii qaamashii akka dhiqan gooti ture. Harkaan qaamashii hin tuqan. Dhaqna ishii dhiqanii ennaa xummuran gammadanii itti ililchu.

Gaafa dubartiin Ateetee jedhamtu kun duutu yaadannoo sanaaf jedhanii dubartoonni sirna kana kabajuu itti fufan. Yaadannoo nafashii dhadhaan dhiqaa turan sana, yeroo ammaa marga qara baksaa cuuphanii mormatti facaafatu.

Tulluu Kushee jiduu galuun “Ateeteen maraattuudha. Akka maraatuutti sodaatami. Hunduumatti buuti. Dubartii, dhiira, horii, Farda, otoo hinjedhin hundumatti buuti. Yoo dafanii qajeelfachuu baatan warra itti buutee akka qalbii dabarsaa gooti. Yoo ateetee kadhatanii gabbarashii kennan niqabbaneessiti.

“Namoonni calleefi siiqee gara dubartiitti harkisu ykn kan dubartii qofa taasisu. Haata’u malee dhiirri ateeteen itti buute akkuma dubartootaa callee hidhata. Siiqees qaba. Nama ateeteen irra bulte callee itti hidhu, korpheessa hoolaa adii ykn diimaa-burree itti qalu. Ateeteen afuuruma waaqaatiin kan uumamte malee namarraa kan dhalatte miti.”

ዱሮ አቴቴ የምትባል ሴት ነበረች። ይህቺ ሴት የታወቀች ሀብታም ከመሆኗም በላይ የአገር አስተዳዳሪ ነበረች። ክረምት አልፎ ብራ ሲደርስ የደመራ በዓል በሚከበርበት ሰዎን ሀብታም ድሃ ሳትለይ ሴቶችን በቤቷ ትጠራና እያበላች እያጠጣች ቅቤ እየቀባቻቸው በደስታ እንዲያሳልፉ ታደርግ ነበር።

አቴቴ ይህንን ሥነ ሥርዓት በምታከናውንበት ጊዜ ጫፉ ያልተቆረጠ ሣር ነጭተው በዚህ ሣር የቀለጠ ቅቤ እየነከሩ ሰውነቷን በቀለጠ ቅቤ ያጥቧት ነበር። በእጃቸው ሰውነቷን መንካት አይቻልም ነበር። ሴቶች እሷን ሲያጥቡ እልል ብለው ይደሰቱ ነበር።

ይህቺ አቴቴ የተባለች ሴት ሞት አይቀርምና ሞተች። ይሁን እንጂ አቴቴ በምታዘጋጀው ሥነ ሥርዓት ላይ ሲሳተፉ የነበሩ ሴቶች ለእሷ ትውስታ ሲሉ ያንን ሥነ ሥርዓት ማክበሩን ቀጠለብት። በዚያን ጊዜ በሣር ቅቤ ነክረው የአቴቴን ሰውነት ሲያጥቡ የነበረውን ለማስታወስ በተመሳሳይ ሁኔታ ጫፉ ያልተቆረጠ ሣር በክሣ (የቀለጠ ቅቤ) ውስጥ ነክረው በአንገታቸው ሥርና በደረታቸው ላይ ይረጫሉ (ይጠመቃሉ)። በዛሬውም ጊዜ ቢሆን ብዙ ሴቶችና ወንዶች አቴቴን ያከብራሉ። አቴቴ በፈለገችው ሰው ላይ ታድራለች።

አቦ ቴሉ ኩሼ መሃል ገብቶ “አቴቴ እብድ ነች” በማለት የሚከተለውን ተረከ።

አቴቴ እንደ እብድ ስለምታደርግ ታስፈራለች። መንፈሷ በሁሉም ላይ ሊያድር ይችላል። ሁሉን መቆጣጠር ትችላለች። በሰው፣ በሰንጋ ፈረስ፣ በላሞች፣ በኮርማ በሬ፣ ላይ ታድራለች። በትክክል ሥርዓቷን አሟልተው ከተማጸኗት ታረጋጋለች። ቀልባቸውን ትመልሳለች።

አቴቴ ያረፈችበት ወንድ ልክ እንደ ሴቶቹ ጨሌ ያደርጋል። ነጭ ወይም ቀይ-ቡራቡሬ ወጠጤ በግ ይታረዳል። አቴቴ በዋቃ መንፈስ የተፈጠረች እንጂ ከሰው የተፈጠረች (የተወለደች) አይደለችም። በዚህ ምክንያት አቴቴ ኃይሏም አቅሟም ሁለመናዋ የመለኮት እንጂ የሰው አይደለም። ሰዎች ጨሌና ሲቄን የሴቶች ብቻ አድርገው ይስላሉ። ነገር ግን አቴቴ ያደረችባቸው ወንዶችም ሲቄና ጨሌ አላቸው።

በሌላ በኩል ከሊበን ጩቃላ የሴቶች ቡድን ውይይት መረዳት የተቻለው አቴቴ ብዙ ቅጽል ስሞች እንዳሏት ነው። ቅጽል ስሞቹ ለአቴቴ የሚደረገውን የአከባበር ስነስርዓት ልዩነት ያሳያል እንጂ የተለያዩ የአቴቴ ዓይነቶች አሉ ለማለት አይደለም። “አቴቴ ዳለቻ” (ብሉ ቦረታ) ከተባለ ትልቅ ዳላቻ ላም የሚታረድላት መሆኑን ያመለክታል።

በአቴቴ ዳለቻ አከባበር ላይ ብዙ ሰው ማሳተፍ ይቻላል። ዳለቻው ላም የሚታረደው በቤት በር ፊት ለፊት ነው።

ላሙ ከታረደ በኋላ እዚያው ቆዳው ላይ ሥጋው ተሰጥቶ አቴቴ የምትወርድበት ሰው (ወንድም ይሁን ሴት) ደምን ተቀብቶ ሌሎችም እንደ እሱ አድርገው በእምብርክክ እየሄዱ በታረደው ዙሪያ የደለጋ ሥነ ሥርዓት እስኪያከናውኑ ድረስ ይቆያል። አቴቴዋን ሲያወድሱ በሚከተሉት ስንኞች ይጠቀማሉ።

አቴቴ ብሉ ቦረታ፤

በዳለቻ ቦረታ፤

ኖር የቤተሰብ አቴቴ፤

እያሉ ይዘምራሉ። ሴቶች በእንብርክክ እየሄዱ ዳቤያቸውን ወዲያ ወዲህ ሻ! ሻ! እያደረጉ

በዳለቻ ቦረድታ፤

ብሉ ኮርማ ቦረድታ፤

ኖር የቤተሰብ አቴቴ ይላሉ።

“አቴቴ ጉዬ” የሚሏት ደግሞ ዳለቻ ወጠጤ በግ የሚታረድላት ነው። በጉ የሚታረደው ከቤት በር ትንሽ ወደ ውስጥ ገባ ብሎ ነው። ያልወለደች ሴት በግም (ጎርምቲ) ትታረዳለች።

ሚት ሀያ

Uummamuu Hora Arsadii

Iddoo haroon Arsadii amma itti argamu dur bishaan hinturre. Lafa golba ta'eetu jira ture. Bara gadaa Roobalee Tuulamaa (A/L/I/ walakkeessa 1995 amma walakkeessa 2003 ykn 2004-2011) Abbaa gadaa Tuulamaa kan turan Yuuba Naggasaa Nagawoo akka natti himanitti bara tokko haala dur hinbaramneen lafa golboo kanatti Billaachi itti goowuu baay'ise, Namni naannoo sana jiraatu Arsadi jedhama ture. Arsadi Billaacha goowu kana argee wanni kun maaliif ta'a laata?" jechaa ture. Gaaftokko Arsadi siiqqeesaa fudhatee iddoo billaachi itti goowu dhaqee lafa tuttumate. Afur tumaatee 5ffaarratti lafichi uratee horri futta'ee madde. Horri Arsadii akkanatti uumame. Gaafa duraa Horri Arsadii akka ammaa kana gadi fagoofi bal'aa hinturre.

Garuu wareegni waan irratti kennamuufi Irreechi waan irratti raawwatamuuf gadi fagaachaafi bal'achaa dhufe.

የሆረ-አርሰዲ መፈጠር

የአርሰዲ ሐይቅ አሁን የሚገኝበት ቦታ ዱሮ ውሃ አልነበረም። እንደዚሁ ዝምብሎ ጎድ ጎድ ያለ ቦታ ነበር። በገዳ ሮበሌ ጊዜ (እ/አ/አ/ ከ1995 አጋማሽ እስከ 2003 አጋማሽ ወይም ከ2004-2011) የቱለማ አባ ገዳ የነበሩት ዩባ ነገሳ ነገዎ እንደ ነገሩኝ በአንድ ዘመን ዱሮ ባልተለመደ ሁኔታ ቢራቢሮ በጎድጓዳው አካባቢ መብዛት ጀመረ። እየቆየ በአካባቢው የተከማቸው ቢራቢሮ አላስጠጋ አለ። ቦታው ደግሞ አርሰዲ የተባለ ሰው ከብቶቹን የሚያሰማራበት ቦታ ነበር።

አርሰዲ ቢራቢሮዎቹን ሲያይ ምን ዓይነት ተአምር ነው ብሎ ብዙ አሰበ። ከእለታት አንድ ቀን አርሰዲ ሲቆውን /ቀጭን ሴራ ያለው በትር/ ይዞ ቢራቢሮዎች የበዙበት ቦታ በመሄድ በሲቆው አራት ጊዜ መሬቱን ወጋና አምስተኛውን ሲወጋ ሆራ ፈንድቶ ወጣና አካባቢውን አጥለቀለቀ። የአገር ከብቶች የሚጠጡት ምርጥ ሆራ ሆነ። አርሰዲ በእንደዚህ አይነት ሁኔታ የተፈጠረ ሲሆን ሲፈጠር ስፋቱ የአሁኑን ባያክልም እየሰፋ የአሁኑን መጠኑን የያዘው ስለሚታረድበትና በከፍተኛ ሴራ ሃይማኖታዊ ሥነስርዓት (እሬቻ) ስለሚከናወንበት ነው።

የሆረ አርሰዲ አፈጣጠር ሚት ትንተና

የሆራ አርሰዲ ሚት፣ ሆረ-አርሰዲ፣ ስሙ አርሰዲ በተባለ ሰው መፈጠሩን ያወሳል። ሚቱ ሁለት ተግባራት አሉት፣ አንዱ ባለቤትነትን የማስከበር ተግባር ነው። የሆራው ቦታ በአርሰዲ ሲቆ (ቀጭን በትር) አምስት ጊዜ ተወግቶ ሆራው የፈለቀ ስለሆነ በቅድሚያ መልካውን የመመረቅ መብት ያላቸው የአርሰዲ ተወላጆች ናቸው። አንድ ስለሚቱና ስለ ሆረ-አርሰዲ የማያውቅ ሰው ከየትም መጥቶ ድንገት ሆራውን ቢያይና ማነው በቅድሚያ የሚባርከው (የሚመርቀው) ብሎ ቢጠይቅ ሚቱ ይነገረዋል። በዚህን ጊዜ ያለምንም ክርክር ቅድሚያ የመመረቅ መብቱ ከአርሰዲ ተወላጆች ለአንዱ ይሰጣል።

ሌላው የሚቱ ተግባር ተገቢነትን የማረጋገጥ ተግባር ነው። በመጀመሪያ ሆራው ሲፈጠር ትንሽ መሆኑንና ጥልቅ የሆነውና የሰፋው መስዋዕት ስለሚቀርብበትና ኃይማኖታዊ ስነ

ስርዓት ስለሚከናወንበት ነው የሚለው አባባል መስዋዕት የማቅረብና ኃይማኖታዊ ስነ ሥርዓት የማከናወኑ ጉዳይ ተገቢና መቀጠል ያለበት መሆኑን ያረጋግጣል።

ሚት ሀያ አንድ

Haroowwan Dandiifi Wancii

Obbo Lamii Goobanaa waayee uumamuu haroowwan Dandiifi Wancii akkana jechuun ibsu. Duridha jedhan. Waaqni sirriitti namoota waan jaalatuuf rakkoofi xaarii namootarraa fageessee alaa mana isaanii guutuu taasisee jiraachisaa ture. Maarree dhalli namaa qananiin itti baay'naan akka ta'u dhabe. Daandii waaqaa hordofuu dhiisee safuu gatuu calqabe. Warra safuu gate keessaa namoonni naannoo haroo Dandiifi haroo Wancii jiraatan isaan muraasa turan.

Jarri sun obboleessi obboleettii yoo fuudhe homaa rakkoo hinqabu jedhanii warra murteessan turan. Yaada kana namoonni hedduun irratti walii galan. Intalli akka obboleessatti heerumtu taasifamte warrashii bira iddoo Dandi jedhamu kan jiraattu yoo ta'u obboleessi ishii akka ishii fuudhu taasifame warrasaarraa fagaatee iddoo Wanci jedhamu jiraata ture.

Walfuudhuu obboleeyyan lachuu namoonni naannoo sanaa hunduu yoo deggeraniyyuu beerreen lama dhimmicha deggeruu hinbarbaanne. Beerrewwan lachuu warra walbeekan hinturre. Beerreen lachuu keessaa jaartiin tokko naannoo Haroo Dandii kan jiraattu yoo ta'u ishiin tokkommoo naannoo Haroo Wancii jiraatti ture. Haata'u malee afuurri Waaqaa isaanitti dhihaatee akka morman isaan taasise.

Beerreen kun otuma mormanuu yeroon cidhaa ga'ee guyyaa cidhaa galgala hunduu nyaatee dhugee qeyee isa fuudhuufi ishii heerumtuutti sirbi calqabame. Hunduu otuma sirbuu bishaan miila jaraa jalaa burquu calqabe. Haata'u malee "maalinni?" jedhaniituma sirba ittifufan. Bishaan dabalaa dhufee koroony'oo isaanii bira yoo ga'eyyuu sirbuu hindhiifne. Bishaan dabalaa dhufee jilba isaanii bira yoo ga'eyyuu ammas sirba hindhiifne.

Haaluma kanaan bishaan dabalaa dhufee hunda isaanirra garagale. Battala kun ta'etti jaartiin cidha sana marmite, ishiin naannoo qeyee intala heerumtuu turte "nabaraari yaa Dandi!" jette. Battalumatti otoo bishaan irra hingaragalin Waaqni ishii butee qarqaratti ishii darbate. Jartiin naannoo qeyee isa fuudhuu turtemmoo otoo homaa hindubbatin achumatti naasuudhaan

hadooodee hafte. Jaartii ishii kanaafimmoo iddoo ishiin jirtu sanatti lafaa daangessee hanbiseefi. Haala kanaan Haroowwan Dandiifi Wancii uumaman.

የደንዲና ወንጌ ሐይቆች

አቦ ለሚ ኅበና ስለ ደንዲና ወንጌ ሐይቆች አመሠራረት እንዲህ በማለት ይገልጻሉ። ድሮ ነው አሉ። ዋቃ ሰውን በኃይል ስለሚወድ ችግርና ልፋት አርቆለት ሁሉን በእጁ ሁሉን በደጁ አድርጎለት ነበር። ታዲያ የሰው ልጅ ድሎት በዛቦትና የሚሆነውን አጣ። የዋቃን መንገድ መከተል ተወ፤ ስነምግባሩ ተበላሽ፤ ፀያፍ ድርጊቶችን እያዘወተረ መጣ። ከዚያ ወንድም እህቱን ቢያገባ ምንም ችግር የለውም አለ። ሁሉም በውሳኔው ተስማሙ። ልጅቷ አሁን ደንዲ የሚባል ቦታ ወላጆቿ ቤት የምትኖር ሲሆን የሚያገባት ወንድሟ ከቤተሰቦቿ ርቆ ወንጌ የሚባል ቦታ ይኖር ነበር።

የወንድምና እህትን ጋብቻ በአካባቢው የነበሩት ሰዎች ቢደግፉም ሁለት አሮጊቶች ግን አልደገፉም። ሁለቱም አሮጊቶች የሚተዋወቁ አልነበሩም፤ አንዱ አሮጊት ደንዲ ስትኖር ሌላኛዋ አሮጊት ደግሞ ወንጌ ትኖር ነበር። ነገር ግን ሁለቱንም የዋቃ መንፈስ ቀርቧቸው እንዲቃወሙ አደረጋቸው።

አብዛኛው ህዝብ በወሰነው መሰረት ወንድምና እህት የሚጋቡበት የሰርግ ቀን ደረሰና የሰርጉ እለት ማታ ሁሉም በልቶ ጠጥቶ በደንዲና ወንጌ ዘፈን ተጀመረ። ሰዎቹ በመዝፈን ላይ እያሉ በእግራቸው ስር ውሃ መፍለቅ ጀመረ፤ ምንድነው እያሉ ዘፈናቸውን ቀጠሉ። ውሃው ቁርጭምጭሚት ጋር ቢደርስም እያንቦጫረቁ መዝፈናቸውን ቀጠሉ።

ውሃው ከፍ እያለ መጣና ጉልበታቸው ጋር ደረሰ፤ አሁንም ዘፈናቸውን ሳያቋርጡ ሲቀጥሉበት በአንዴ ውሃው ግልብጥ ብሎ ሁሉንም ዋጠ። ያቺ ሰርጉን የተቃወመችው የደንዲዋ ባልቴት “nabaraari yaa Dandi” (አድነኝ አንተ ደንዲ) አለች። የዋቃ ኃይል እሷን ወደ ደረቅ መሬት ወርውሮ አዳናት። የወንጌዋ ባልቴት ደግሞ በድንጋጤ ደንዝዛ ባለችበት ቦታ ቀረች። ዋቃም እዚያ ባለችበት ቦታ የብስ ከልሎ እዚያው ውሃ ውስጥ አስቀረላት። በዚህ ዓይነት ሁኔታ የደንዲና ወንጌ ሐይቆች ተፈጠሩ።

የደንዲና ወንጌ ሐይቆች ሚት ትንተና

በምእራብ ሸዋ በተለይም ደንዲና ወንጌ ሐይቆችን በሚያካልሉ ወረዳዎች ውስጥ የሚኖረው የኦሮሞ ህብረተሰብ የወንድና ሴት መተጫጨት ጉዳይ ሲነሳ የደንዲና ወንጌ

ሐይቆችን አፈጣጠር የሚመለከተውን ትርክት ሳይናገር አይቀርም። ለዚህ ጥናት መረጃ በሚሰበሰብበት ጊዜ ከአካባቢው ለአንተርቪው የተመረጡት መረጃ አቀባዮች ትርክቱን የተናገሩበት ራሱን የቻለ አውድ ነበረው። ትርክቱ ማለትም ሚቱ በተነገረበት አውድ የመግለጽ ተግባር አለው። በተጨማሪም ባህላዊ ሥርዓትን ያፈረሰ በዋቃ እንደሚቀጣና ጋብቻ በዘመዳሞች መሃል ክልክል እንደሆነ በመጠቀም የማስጠንቀቅና የመከልከል ተግባሩን ይወጣል።

ሚት ሀያ ሁለት

Dalaguu Tuulamaa

Akka yuuba Nggasa Nagawoofi Baalchaa Badhaadhaa jedhanitti Tuulamni dur ayyaana hindalagu ture. Eddii Macci hayyama Tuulama malee bokkuu jalaa fudhatee tuulamaan lola citii wal lolee booda waggaa 100 guutuu otoo walitti hin dhufin addaan citanii turan. Sana booda fardeen warra Maccaa hedduun badanii hora Finfinnee dhuguu seenan. Yoo kana warri Tuulamaa fardeen qabatanii deebisuu didan. Warri Maccaammoo dhufanii nuu deebisaa jedhan. Warri Tuulama didnaan, warri Maccaammoo “maaloo ayyaana keenya isinii kenninaatii fardeen keenya nuu deebisaa” jedhan.

Ayyaana kan caale maaltu jira jedhanii warri Tuulamaa tole jedhan. Haaluma kanaan Macci akkatti ayyaana kadhatanii qajeelfataniifi dalagan kan beekan dalagduuwwan shan erganiifi. Warri Tuulamaa gama isaaniitiin fardeen Maccaa deebisan. Kana booda dalageduuwwan shanan dachee Tuulamaarra naanna’anii faarfachuun namoota hedduu ayyaantota taasisan. Booda keessa baay’inni ayyaantotaa Tuulama keessatti caale.

የቱለማ መለኮታዊ ኃይል መጎናጸፍ

ደባ ነገሠ ነገዎና አቦ ባልቻ በዳዳ እንዳሉት ቱለማ ዱሮ የአያና ወይም መለኮታዊ ስነስርዓቶችን አያከናውንም ነበር። አንድ ጊዜ መጫዎች ከቱለማ ቦኩ ወስደው በዚህ ምክንያት ተጣልተው ከተቆራረጡ በኋላ ከመቶ ዓመታት በላይ ሳይደራረሱ በጥላቻ ቆዩ።

ለመጫዎችና ቱለማዎች ተቆራረጠው ሳይገናኙ ያን ያህል መቆየት መነሻ የሆነው ያ ጥል “ሎለ ጭቲ” (የመቆራረጫ ጥል) ይባላል። ከመቆራረጫ ጥል ከመቶ ዓመት በኋላ የመጫ ፈረሶች የፍንፍኔ ሆራ ሽታ ስቧቸው ጠፍተው ሆራ-ፍንፍኔ (በአሁኑ ጊዜ ፍልውሃ የሚባለው ማለት ነው) ለመጠጣት መጡ። በዚህን ጊዜ ቱለማዎች ፈረሶቹን ያዟቸው።

መጫዎች ደግሞ ፈረሶቹን መልሱልን ብለው አማላጅ ወደ ቱለማዎች ላኩ። ቱለማዎች አሻፈረን አሉ።

ከብዙ ድርድር በኋላ መጫዎች “አምላካችንን እንሰጣችኋለንና ፈረሶቹን መልሱልን” አሉ። ከአምላክ የበለጠ ነገር ምን አለና ብለው ቱለማዎች ተስማሙ። በዚህ መሰረት መጫዎች አምስት “ደለግዱዎችን” (አምስት በመንፈሳዊ መዝሙር የተካኑ ሐዋርያትን) ሰጡአቸው። ቱለማዎች ደግሞ ፈረሶቹን መለሱ። ከዚያ በኋላ አምስቱ ሐዋርያት በቱለማዎች ምድር እየዞሩ በመዘመር ብዙ ሰዎች አምላክ ቀርቦአቸው አያንቱ እንዲሆኑ አደረጉ። በአሁኑ ጊዜ አያንቱና አውሊያ በቱለማ ምድር የበዛው ለዚህ ነው።

የቱለማ መለኰታዊ ኃይል ማግኘት ሚት ትንተና

ይኸኛውም ሚት በተነገረበት አውድ ምክንያት የመግለፅ ተግባር ምድብ ውስጥ ቢሆንም ተጨማሪ ተግባሮች አሉት። ለምሳሌ መጫ የአባቱን ቦኩ ወይም መጫና ቱለማ በጋራ የሚጠቀሙበትን ቦኩ ከቱለማ ቁዬ መውሰዱን የሚገልፀው አባባል ቱለማ ታላቅ መሆኑን ይጠቁማል። ምክንያቱም ቦኩ የሚቀመጠው ታላቅ ቤት ነውና። ሌላው የዚህ ሚት ተግባር ባለቤትነትን የማመላከት ተግባር ነው።

የመጫ ፈረሶች በሆረ-ፊንፊኔ ላይ መያዝና ቱለማ እጅ መግባት፣ ሆረ-ፍንፊኔ የቱለማ ይዞታ መሆኑን ያመለክታል። በሌላ ጎን ደግሞ የመጫዎች “የኛን አያና እንሰጣችኋለን” ማለት መጫዎች ቀድመው ኃይማኖታዊ ሥርዓት ማዳበራቸውን ያመለክታል።

ሚት ሀያ ሦስት

Bokkuu Dooyyoo Jaaroo

Bokkuun Dooyyoo Jaaroo Waaqni aduu baasaa otoo roobuu tiifuu keessa suuqaa bu'e. Obbo Baalchaa Badhaadhaa akka jedhanitti bifti Bokkuu kanaa diimaadha. Bokkuun kun ennaa suuqaa bu'u qotiyyoo Dooyyoo gaafasaa isa mirgaa irraan sololaatee dikee keessa seene.

Dooyyoofi ilmisa isa bira ture karaa Bokkuun sun lafa lixeen aannan hoo'aa itti naqanii Bokkuun lafa keesa lixe kun akka ol ba'uuf sirna kadhannaa raawwatan. Sirna kadhannaa booda Bokkuun lafa keessaa ol ba'e. Bokkuun kun gosa Galaan naannoo Liiban Cuqqaala jiru biratti kabaja guddaa qaba. Kabaja qofa otoo hintaane sirni Bokkuun hojjatamu kamiyyuu ittiin hojjatamaa jira.

ቦኩ ዶዮ ጃሮ

የዶዮ ጃሮ ቦኩ ዋቃ (ሰማይ) ፀሐይ እያወጣ በካሬያ ውስጥ ከሰማይ ወረደ። አቦ ባልቻ በዳዳ እንዳሉት የቦኩው መልክ ቀይ ነው። ይህ ቦኩ ከሰማይ ሲወርድ በዶዮ ጃሮ በሬ የቀኝ ቀንድ ላይ ተንሸራትቶ ድኬ ውስጥ ገባ። ዶዮ አጠገቡ ከነበረው ልጁ ጋር ቦኩው መሬት በገባበት በኩል ትኩስ ወተት ጨምረውበት ጸሎት ካደረጉበት በኋላ አወጡት። ይህ ቦኩ በሊበን ጨቃላ አካባቢ በሚገኘው ገላን ጎሳ ዘንድ ትልቅ ክብር አለው። ክብር ብቻ ሳይሆን በቦኩ አማካይነት የሚደረገው ሥነስርዓት ሁሉ ይከናወንበታል።

የቦኩ ዶዮ ሚት ትንተና

በመሠረቱ ቦኩ ከሰማይ ነው የወረደው ተብሎ ይታመናል። ብዙውን ጊዜ ቦኩ ከመብረቅ ጋር የሚወርድ ብረት ነክ ንጥረ ነገር ነው ይባላል እንጂ ቦኩ የመብረቅ ብረት አይደለም። የመብረቅ ብረት የመታውን የሚያጠፋ እንጂ ቦኩ የሚሆን አይደለም።

ቦኩ በዋቃ ቁጣና ማጉረምረም ውስጥ ከብልጭታ ጋር የሚወርደው አይደለም። እውነተኛው ቦኩ ጸሐይ እየወጣ ዝናብ ሲዘንብ ወይም ቀስተ ደመና ሲታይ ቀስ ብሎ ከሰማይ ተንሸራትቶ በከብቶች ላይ ወይም በጻድቃን ሰዎች ላይ የሚወርድ ነው።

ቦኩ መልኩንና ቅርጹን በደንብ መለየት ያስቸግራል። ነገር ግን ያዩት ሰዎች እንደሚገለጹት የቦኩ መልክ ወደ ጥቁረት ያደላል። ቅርጹ ደግሞ ከብዙ ነገሮች ጋር ይመሳሰላል። አገላብጠው ሲያዩት የሰው ፊትም፣ የሰው እጅ ጭብጥም፣ የመራቢያ አካላትም ይመስላል።

የዶዮ ጃሮ ቦኩን በሚመለከት፣ ሰማይ ፀሐይ እያወጣ ሲያካፋ ከካፍያው ጋር ከሰማይ ወረደ፣ መልኩም ቀይ ነው፣ በማለት አቦ ባልቻ በዳዳ ይናገራሉ። ቦኩ ቀይና ጥቁር ሊባል የሚችል ሁለት ዓይነት መልክ አለው የሚለውን የአቦ ባልቻ በዳዳን አስተያየት አብሯቸው የነበሩት ዩባ ነገሳ ነገዎ ደግፈውታል። ዩባ ነገሠ ነገዎ አክለው የተናገሩት መጫዎች ከቱለማ የወሰዱት የአባታቸው ቦኩ “ቀዩን ሳይሆን ጥቁሩን ነው” የሚለውን መከራከሪያ ነው።

የመጫው ጥብቅ አባ ገዳ ታከለ ዲንሳ ስለ ቦኩ መልክ ሲጠየቁ “አሮሞ የሚያውቀው አንድ ቦኩ ነው፣ እሱም ጥቁር ነው” በማለት በአጭሩ መልሰዋል። በአሮሞ ሥነቃል ውስጥ የታከለ ድንሣን ቃል የሚደግፍ “ዋቃ ቦኩ ጉራቻ ዋቃ ጨጮ ጉራቲ” የሚል የጸሎት ቃል መኖሩ፣ የቦኩን ቀይነት ሳይሆን የቦኩን ጥቁርነት የሚያመለክት ነው።

የቦኩ መልክ ጥቁር መሆኑ እርግጥ ነው ወይም ይታመናል ከተባለ ደግሞ የቦኩ መልክ “ቀይ” ነው የሚለው ትርክት ቱለማዎች የፈጠሩት ሚት ሊሆን ይችላል። ምክንያቱም መጫዎች ከሰማይ የወረደውን ዋናውን ቦኩ ከቱለማዎች እጅ ከወሰዱ በኋላ ያለ ቦኩ የገዳን አስተዳደር ማስቀጠል ስለማይቻል ቱለማዎች የቦኩን አምሳያ ከእፍቱ (መዳብ) አስቀርጸው መጠቀማቸው አልቀረም። ቀይ ቦኩ ያሉትም እሱን ይሆናል። ሆኖም ቀረ የቦኩ ጃሮ ሚት ከመግለጽ ተግባሩ ባሻገር “ጥቁሩ ቦኩ ቢወሰድበትም ዋቃ ያወረደለት ሌላ ቀይ ቦኩ ስላለው ቱለማ አሁንም ታላቅና የተከበረ አባ ገዳ ነው” በማሰናገት የማስከበርና የማስቀጠል ተግባሩን ተወጥቷል።

ሚት ሀያ አራት

Bokkuu Cittuu

Bokkuu cittuu jedhamee yeroo ammaa bokkuun waamamaa jiru dur Bokkuu Liiban kan turedha. Bokkuu Libaan, ilmaan Liiban sadan jechuun Ammayya, Walisoofi kuttaaye Xuqur Incinnii keessa iddoo yaa’ii sadeen Liiban jedhamutti itti bulaa turan.

Bokkuu kana Ammayyatu eega ture. Haala kanaan bara dheeraa iddoo tokkotti eddii itti bulaa turanii booda gaaf tokko warra kuttaayee keessaa gosa Buun’aa kan ta’e Hanxax Qorxiifi gosa Biloo (Daada) kan ta’e Sibeekee Waaqoo sangaa fardaa mataa mataatti yaabbatanii farda dhankaaka fuudhanii iddoo Bokkuun Liiban jiru dhaqan.

Bokkuutti eddii irreenfatanii booda akkuma seera baramaetti bokkuu keenya muudnee ittiin garmaamnee deebifna jedhanii abbaa Bokkuu hayyamsiisan. Sana booda bokkuu rarraatoosaa qabanii morma farda dhankaakaatti kaa’anii ennaa asiifi achi ittiin garmaamsina jedhan fardi dhankaakni bokkuun itti fannifame gara dhuffetti gulufte. Niqabna jedhanii duukaa gulufnaan bira ga’uu dadhaban. Biyyi iyyee iyya kaasee fardeen hedduun dhankaaka sana yoo hordofaniyyuu kan bira ga’u hin argamne.

Dhankaakni fardaa kun otoo hinqabamin laga ceetee iddoo Oddo-Baar jedhamu xinnoo ciifte. Ennaa namoonni farda Dhankaaka kana biratti dhihaatan kaatee gulufte. Dhankaakni kun bokkuu fuutee laga ceete.

Bokkuun laga ce’uusaa arginaan warri Ammayyaafi walisoo biraa deebi’an. Hanxax Qorxiifi Sibeekee Waaqoo dhankaaka duukaa fulla’an. Dhankaakni kun laga Indiris ceetee,

Dhummugaafi Collee keessa baatee, Ejersa tolchaa, iddoo Bokkuun Cittuu amma itti kabajamu ciifte. Kanumaan warri kuttaayee eebba abbaa keenyaatu bokkuu abbaa keenyaa nuuf fide jechuun Bokkuu Dhankaakarraa furanii, kormaafi dullacha itti qalanii, muudanii Ejersa Tolchaatti moosisan. Kun waggaa dhibba sadi dura ta'e jedhama.

ቦኩ ጭቱ

በአሁኑ ጊዜ ቦኩ ጭቱ ተብሎ የሚጠራው ዱሮ ቦኩ ሊበን ይባል ነበር። በፊት ጌታ የሊበን ልጆች ማለትም አመያ፣ ወሊሶና ኩታዬ ቦኩውን ጥቁር እንጭኒ ውስጥ የሰዴን ሊበን ሸንጎ በሚባልበት ቦታ አስቀምጠው ይተዳደሩበት ነበር።

ቦኩውን የአመያ ጎሳ ይጠብቀው ነበር። በዚህ ዓይነት ሁኔታ ለረዥም ጊዜ አንድ ላይ ሆነው ሲተዳደሩበት ከቆዩ በኋላ ከኩታዬ ወገን የቡንኦ ጎሳ የሆነው ሀንጠጥ ቆርጥና ከብሎ (ዳዳ) ጎሣ ሲቤኬ ዋቆ እያንዳንዳቸው ሰንጋ ፈረስ ላይ ተቀምጠው “ደንካካ” ፈረስ (ወልዳ የማታውቅ ፈረስ) ይዘው ቦኩው ወዳለበት ቦታ ሄዱ።

ሲደርሱ ቦኩው ላይ እሬቻ አኑረው የሚገባውን ክብር በስርዓቱ መሰረት ካከናወኑ በኋላ በተለመደው ስርዓት መሰረት “ቦኩአችንን ቀብተን በፈረስ ላይ አስረን በገርማምሳ አክብሮታችንን እንግለፅ” ብለው ከቦኩ ጠባቂው ተቀበሉና በደንካካ ፈረስ አንገት ላይ አሰሩ። ከዚያ ወዲያ ወዲህ እየጋለቡ ቦኩውን እያወደሱ አክብሮታቸውን በመግለፅ ላይ እያሉ ቦኩው አንገቷ ላይ የታሰረው ደንካካ ወደ መጣችበት አቅጣጫ ጋለበች። በዚህን ጊዜ ሀንጠጥና ሲቤኬ ዋቆ በሰንጋ ፈረሶቻቸው ከደንካካዋ ተከትለው ጋለቡ።

ይህ ሲሆን ቦኩ ጠባቂውና አብሮት የነበሩ ሰዎች ዝም አላሉም። ጩኸው ጩኸት በማስተላለፍ ሕዝብ በነቂስ ወጥቶ ፈረስዋን እንዲከታተል አደረጉ። ይሁን እንጂ ፈረስዋ ሳትያዝ ወንዝ ተሻግራ ኦዶ-ባር በሚባል ቦታ ደረሰች። እዚያ ትንሽ አርፋ ግልቢያዋን ቀጠለች።

ደንካካዋ ቦኩውን ይዛ ወንዝ መሻገሯን ሲያረጋግጠው ሲያሳድዷት የነበሩት የአመያና የወሊሶ ተወላጆች ተመለሱ። ሀንጠጥ ቆርጥና ሲቤኬ ዋቆ ደንካካዋን በመከተል ዘለቁ። ደንካካዋ የእንድሪስ ወንዝ ተሻግራ፣ ድሙጋና ጮሌ የተባሉ ቦታዎችን አቋርጣ ኤጄርሰ ቶልቻ የተባለ አካባቢ አሁን ቦኩ ጭቱ የሚከበርበት ቦታ ተኛች።

ደንካካዎ ተኝታ እዚያው ቆየች። የኩታዬ ተወላጆች ይህንን ሲያዩ “የአባታችን ምርቃት ነው፤ ቦኩውን ወደኛ ያመጣው፤ በቃ ቦኩው እዚህ ቦታ መርጦ ረግቷል” በማለት ቦኩውን ከደንካካዎ ላይ አንስተው ኮርማና ዱለቻ አርደውበት፤ ቀብተው፤ አነገሱት። ይህ የሆነው ከ300 ዓመት በፊት ነው ይባላል።

የቦኩ ጭቱ ሚት ትንተና

የቦኩ ጭቱ ሚት ቦኩ ጭቱ እንዴት አሁን ባለበት ቦታ ሆነ፤ ከየትስ መጣ፤ የሚሉትን ጥያቄዎች በመመለሱና ሁኔታውንም በመግለጹ የመግለጽ ተግባሩን ተወጥቷል ማለት ይቻላል። “የአባታችን ምርቃት ነው ቦኩውን ያመጣልን” ተብሎ በሚቱ ውስጥ የተጠቀሰው አባባል ጉዳዩ በጥልቀት እንዲታይ ግፊት ያደርጋል። የቦኩውን ወደ ኩታዬ ምድር መምጣት ተገቢነት የሚያረጋግጥ ነገር ይኖር ይህን የሚል የጥናት ጥያቄም ያጭራል። ይህንን ጥያቄ ለቦኩ ጭቱ አባገዳዎች በማቅረብ በትርክት መልክ የተገኘው መልስ፤ የሆንጠጥ ቆርጥና ሲቤኬ ዋቆ የሊበንን ቦኩ ከነበረበት ወስዶ ወደ ቦኩ ጭቱ ማምጣት ተገቢነት የሚጠቁም ሆኖ ተገኝቷል። ትርክቱ የሚከተለው ነው።

ዱሮ ሊበን መጫ ሦስት ሚስቶች ነበሩት። አንዷ የአመያ እናት፤ ሌላኛዋ የወሊሶ እናት፤ ሦስተኛዋ የኩታዬ እናት ነበሩ። ሊበን ከወጣትነት እስከ ኅልማሳነት እድሜው በአብዛኛው ከአመያ እናት ጋር ካሳለፈ በኋላ ወደ እርጅና ሲጠጋ ስላልተሰማው ወደ ወሊሶ እናት ሄዶ መኖር ጀመረ።

የወሊሶ እናት የባሰች ኃይለኛ ስለነበረች ከእሷ ጋርም ሊዘልቅ አልቻለም። ይህንን የተመለከተው የመጨረሻ ልጁ ኩታዬ፤ አዛውንት አባቱን ከወሊሶ አምጥቶ አምቦ አካባቢ ከእናቱ ጋር እንዲኖሩ አደረገ። ሊበን ከሦስተኛ ሚስቱ ከኩታዬ እናት ጋር በደስታና ተድላ ኖሮ፤ በኩታዬ እንክብካቤም እጅጉን ተደስቶ ከዓለም ሊሰናበት ሲል ኩታዬንና እናቱን ጠርቶ አንድ ላይ መረቃቸው። የመጨረሻ ቃሉን ሲናገር ደግሞ “ዋቃ የእኔን ቦኩ ለአንተ ያርገው” ብሎ ከዓለም ተሰናበተ።

እንግዲህ ሊበን ኩታዬን ከመረቀበት ጊዜ ጀምሮ በሺህዎች የሚቆጠሩ ዘመናት ቢያልፉም የኩታዬ ዝርያ ያላቸው ሰዎች የኩታዬን ምርቃት ያቀፈውን ትርክት አልዘነጉም። እነሱ እንደሚያምኑት ምርቃቱም በንኖ አልቀረም፤ የኩታዬ አያና እነሆንጠጥ ቆርጥና ሲቤኬ ዋቆን አነሳሰቶ ቦኩው ወዳለበት ቦታ በመስደድ ቦኩው በደንካካ ፈረስ ከእነሱ ጋር ወደ ኤጄርሠ ቶልቻ እንዲገባ አድርጓል።

ሚት ሀያ አምስት

Joobirrii Iddoo Foon Jiru Attamitti Beeka

Joobirri attamitti foon ykn waan nyaatu raqa argata yoo jedhame dhugeeffannaa qaba. Joobirri gurguddaan naannoo Abeebeetti “Joobira abbaa Urgaa” jedhama. Joobirri ganamaan ka’ee goflaasaa lachuu bane kallattii hundatti naanna’a. Otuma naanna’uu laboobaasaa jalaa bishaan ykn dhiigni yaa’a. Yoo kana argu gara itti naanna’ee dhiiga argetti barrisa. Waan fedhe yoo ta’e kallattii itti barrise sanaa waan nyaatu dhabee hingalu.

አሞራ ሥጋ ያለበትን ቦታ እንዴት እንደሚያውቅ

ሥጋ በል አሞራ ወይም ጥንብ-አንሳ ወይም ጆፌ አሞራ በአፋን ኦሮሞ ጅብራ ይባላል። በአቤቤ አካባቢ በጣም ትልቁ አሞራ “ጅብረ አባ ኡርጋ” ይባላል። አሞራ በጧት ተነስቶ ክንፎቹን ይከፍትና ወደ አራቱም አቅጣጫ ይዟል። በመሃሉ ከክንፎቹ ስር ውሃ ወይም ደም ይወጣል። ወዴት ሲዞር ደም እንደወጣው ስለሚያውቅ ወደዚያ አቅጣጫ ይበራል። በዚያ አቅጣጫ በርሮ ሥጋ ወይም የሚበላውን ጥንብ አጥቶ አይመለስም።

አሞራ ሥጋ ያለበትን ቦታ እንዴት እንደሚያውቅ የሚያትት ሚት ትንተና

አሞራ ሥጋ ያለበትን ቦታ እንዴት እንደሚያውቅ የሚገልጸው ሚት ዋና ተግባሩ የመግለጽ ተግባር ነው። ይህ እንደ ተጠበቀ ሆኖ በዋሃ የሚገኝ እንጂራ አለመኖሩን ያመለክታል። ዝም ብለው እንደፈለጉ በርረው እንደ ፈለጉ በቀላሉ ምግባቸውን የሚያገኙ የሚመስሉ አእዋፋት እንኳን ያለ ላብና ደም እንደሚያገኙ በመጠቀም ሰውም ጥሮ ግሮ የሚመገበውን ማግኘት እንዳለበት በመጠቀም የማትጋት ተግባሩን ይወጣል።

ሚት ሀያ ስድስት

Bunni Attamitti Uumame

Bara durii bara Waaqni namatti dhihoo jiru namichi tokko baruma baraan jiraachuu barbaada ture. Akka barabaraan jiratu Waaqni akka taasisuuf waaqa kadhate. Waaqni kadhaa namicha kanaa raajeffatee eddii jettee haata’u ‘dhaloota shan jiraadhu’ jedheen. Namichi kun deebii waaqni kenneeffitti hingammanne. Waan ta’eef biyya duuti hinjirre barbaacha adeemsa calqabe. Otuma adeemuu namoota quufoo safuu hinbeeknetti dhufe. Jarri kun namichich eessa akka adeemu ennaa gaafatan, biyya duuti hinjirre barbaacha akka adeemaa jiruufi biyyi akkanaa

iddoo jiru yoo beekan akka itti himan gaafate. Namoonni kun umurii waaqni namaaf kenne caalaa jiraachuu barbaaddaa jechuun eddi itti baacanii booda ati ammuma waaqni namaaf kenne sanayyuu jiraachuu hinqabdu jedhanii ajjeesan. Eddii ajjeesanii booda awwaalaan. Waaqni gocha namoota kanaatti gaddee bool'a namichi itti awwaalame banaa jedhee namoota namicha ajjeesan ajaje. Ennaa namoonni awwaala namichaa bananii itti agarsiisan Waaqni gaddee imimmaan buuse. Cophini imimmaan Waaqaa tokko reenfa namichaarratti ennaa bu'u namich fayyee ka'e. Cophini imimmaan Waaqaa inni 2ffaan bool'a keessa biyyoorratti bu'e. Innimmoo biqiltu bunaa ta'ee marge. Eddii ennaa sanaatii Waaqni mul'atee namaaf imimmaan buusee waan hinbeekneef yaadannoo isaa yeroo namni du'eefi Waaqni kadhatamu gumaa bunaa akaa'uufi danfisuun calqabame.

ቡና እንዴት ተፈጠረ

በዱሮ ዘመን ዋቃ ለሰው ቅርብ በነበረበት ጊዜ አንድ በየዘመኑ መኖር የሚፈልግ ሰው ነበር። ስለዚህ በየዘመኑ እንዲኖር ዋቃ እንዲያደርግለት ዋቃን ለመነ። ዋቃም በዚህ ሰውየ ልመና ተገርሞ መቼስ ካልክ ይሁንልህና የአምስት ትውልድ እድሜ እሰጠሃለሁ አለው። ሰውየው ዋቃ በሰጠው መለስ አልተደሰተም። በመሆኑም ሞት የሌለበት አገር ለማግኘት ፍለጋ ጀመረ።

በጉዞው ላይ እያለ ሰፊ የማያውቁ ጥጋቦች ሰዎችን አገኘ። ሰዎቹ የት እንደሚሄድ ሲጠይቁት ሞት የሌለበት አገር ፍለጋ እንደሚሄድና እንዲህ ዓይነት አገር መኖሩን የሚያውቁ ከሆነ እንዲጠቁሙት ጠየቃቸው። ሰዎቹ ከሳቁበት በኋላ ዋቃ ለሰው ልጅ ከሰጠው በላይ ለመኖር የምትፈልግ ጥጋቦች ያቺው ዋቃ የሰጠህን እድሜ ራሱ መጨረስ አይገባህም፤ ግፈኛ ነህ፤ ስለዚህ አሁኑኑ መሞት አለብህ ብለው ገደሉትና ቀበሩት።

ዋቃ ይህንን ክስተት ሲያይ አዘነ። ገዳዮቹን መቀብሩን ክፈቱት ብሎ አዘዘ። ሰዎቹ መቃብሩን ሲከፍቱ ዋቃ የሰውየውን ሬሳ ወደ ታች ተመለከተ። በዚህን ጊዜ የዋቃ ዓይን እንባ አወጣ። የመጀመሪያው የእንባ ጠብታ በሰውየው ሬሳ ላይ ወደቀ። የዋቃ እንባ በሰውየው ሬሳ ላይ ሲወድቅ ሰውየው ድኖ ተነሣ። ሁለተኛው የእንባ ጠብታ በጉድጓዱ ውስጥ አፈር ላይ ወደቀ። እሱ ደግሞ የቡና ተክል ሆኖ በቀለ። ከዚያን ጊዜ ጀምሮ ዋቃ ታይቶ፤ ለሞተ ሰው አልቅሶ ስለማያውቅ በእሱ ምትክ ሰው ሲሞትና ዋቃ ሲለመን የቡና ፍሬ መቁላትና ወቅጦ ማፍላት ተጀመረ።

የቡና አፈጣጠር ሚት ትንተና

ይህ ሚት በቡና አፈጣጠር ላይ ባነጣጠረ አውድ ውስጥ በተነገረበት ጊዜ የተጫወተው ሚና የመግለጽ ተግባር ነበር። ከዚያን ጊዜ ጀምሮ ዋቃ ቀርቦ ለሞተ ሰው አልቅሶ ስለማያውቅ በእሱ ምትክ ሰው ሲሞትና ዋቃ ሲለመን የቡና ፍሬ መቁላትና ወቅጦ ማፍላት ተጀመረ የሚለው አባባልም እስከ ዛሬ የቀጠለው ቡናን ቆልቶ የማፍላትና የመጠጣት ተግባር ተገቢ መሆኑን ያረጋግጣል።

ምዕራፍ ስድስት

6.1. በዕለታትና ሥነ-ክዋክብት ጥምረት ላይ የተመሠረቱ ሚቶች ትንተና

አንድ ሰው የተወለደበት እለትና ወር ወይም ወቅት እጣፋንታውን ይወስናል ተብሎ ይታመናል። ምክንያቱም እያንዳንዱ ቀን አያና ስላለው በእለቱ የተወለደው ማንኛውም ህይወት ያለው ነገር በዚያን እለት አያና ይቀደሳል። እያንዳንዱ እለት ስምና አያና ያለው ሲሆን የእያንዳንዱ እለት ስም የሚወሰነው የጨረቃና ክዋክብት አቀማመጥ በመመልከት ወይም በማጥናት ነው።

አስመርም ለገሰ (1973:181) በቦረና ሥነ-ክዋክብት (ደሐ) ላይ ባደረገው ጥናት ሰባት ዓይነት የክዋክብት አቀማመጦችን ለይቶ ከእነሱ ስም አስቀምጧል። የክዋክብቶቹ አቀማመጦች እያንዳንዳቸው ስም አላቸው።

ለሚ፣ ቡሳንና በከልቻ የሚባሉት የኮከቦች ወይም የኮከቦች አቀማመጥ ስም ሲሆኑ አልጋጅማ፣ አርቡ-ጋዱ፣ ኡርጂ ወላና በሳ የኮከቦችም የወራትም ስም ናቸው።

የኮከቦች አቀማመጥና የሚፈጥሩት ተፅኖ የመተንተን ጥበብ በአፋን ኦሮሞ “ደሐ” በአማርኛ ኮከብ ቆጠራ (ሥነ-ክዋክብት) ይባላል። ለዚህ ጥናት ጥቅም ላይ የዋለው የኮከብ ቆጠራ መረጃ የተሰበሰበው በምስራቅ ሸዋ ከሚገኘው ጂሌ ጎሳ፣ ከጂሌ ውስጥ ደግሞ የሐረዌ ጎሳ አባል ከሆኑት ከአቶ ዶሪ ዳለቻና ከቦረናው ጃተኒ ዲዳ ነው።

አቶ ዶሪና አቶ ጃተኒ እንደሚሉት በኦሮሞ ዘመን አቆጣጠር እለታትን ወጥ በሆነ በተመሳሳይ ቅደም ተከተል ወይም በአንድ ዓይነት ስልት መቁጠር ስለሚያስቸግር ጥብቅ ክትትል ያስፈልጋል።

አቆጣጠሩ በጨረቃና የተለያዩ ስምና አቀማመጥ ባላቸው ክዋክብቶች ስለሚወሰን የአዋቂዎቹ ምልክታ መቋረጥ የለበትም። ለምሳሌ አንድ ላይ እጅብ ብለው የሚታዩ ስምንት ክዋክብቶች በሰሜን በኩል ሆነው ጨረቃ በደቡብ ከሆነና እኩል ከተቀመጡ እለቱ “እኒካ” ይሆናል።

የዚህ ዓይነት ጥበብ ውጤቶች ናቸው ተብለው የሚተረኩ ትርክቶች በዚህ ጥናት ውስጥ በዳበሩት የሚቶሎጂ መስፈርቶች ሲለኩ ሚቶች ሆነው ስለተገኙ ተሰብስበው በሚከተለው መልኩ ተተንትነዋል።

II. እጣፋንታን የማሳወቅና መፍትሄ የመጠቀም ተግባር

ሚት ሀያ ሰባት

Inikka

Guyyaan kun yaa'ii ykn qixxee waaqaafi lafaa jedhama. Qixxeen ykn tolaa murti ykn lola murti. Kanaaf guyyaan kun mimmiliqaadha. Gaafa qixxeen waaqaafi lafaa tolaa murte namni dhalate carraansaa tolaa ta'a. Gaafa qixxeen waaqaafi lafaa lola murte, namni dhalate miliki-dhabeessa ta'a, gaaga'amatu itti hammaata.

እኒካ

በአሮሞ የዘመን አቆጣጠር ይህ ዕለት የወሩ የመጀመሪያ ቀን ነው። እለቱ ዋቃና ምድር ጉባኤ የሚቀመጡበት ቀን ነው። ጉባኤው የሰላም ወይም የጦርነት ውሳኔ ሊወሰን ይችላል። ስለዚህ የእለቱ ባህርይ ተለዋዋጭ ነው። የዋቃና ምድር ጉባኤ የሰላም ውሳኔ የወሰነ እለት የተወለደ ልጅ ሰላማዊና የተቃና እድል ይኖረዋል። የዋቃና ምድር ጉባኤ ጦርነት ያወጀ እለት ወይም ያልተስማሙ እለት የተወለደ ልጅ ደግሞ የተቃና እድል አይኖረውም።

ሚት ሀያ ስምንት

Sonsa (Sorsa)

Ayyaana kanaan Waaqni, Bakkalchaafi urjiilee kitila hedduutti lakkaa'aman uumeeti dukkana gara ifaatti geeddare. Uumamni Ayyaana kana keessatti ykn guyyaa kana uumamu ayyaannisaa Ayyaana Bakkalchaa ykn Qorsaa wajjin deema. Guyyaan kun Ayyaana biyyootis nijedhama. Mucaan gaaf sana dhalatu erbeen jalaa guuramee biyyoo qulqulluurratti dhalachuu qaba. Kun fala isaati. Yoo dhiisaan guddinnisaa ykn jireenya guutuu jiaachuunsaa nimamsiisa. Haata'u malee Namni guyyaa kana dhalate Ayyaantuu ta'uuf kennaa Waaqaa qaba.

ሶንሰ (ሶርሰ)

በዚህ ቀን ዋቃ በከልቻና እልፍ ሺህ ክዋክብቶችን ፈጥሮ ጭለማን ወደ ብርሃን ቀየረው። በዚህ ቀን (አያና) የሚፈጠር ፍጥረት አያናው ከበከልቻ ወይም ቆርሳ ጋር ይሄዳል። ይህ ቀን የአፈር ቀንም ይባላል። በዚህ ቀን የሚወለድ ልጅ ቁርበት ወይም ማንኛውም

ምንጣፍ ላይ ሳይሆን በአፈር ላይ መወለድ አለበት። ይህ “ፈላው” (መፍትሄው) ነው። ይህ ካልተደረገ ማደጉ ወይም ሙሉ እድሜ መኖሩ ያጠራጥራል። ይሁን እንጂ በዚህ ቀን የተወለደ ልጅ አያንቱ ለመሆን የዋቃ ምርቃት አለው።

ሚት ሀያ ዘጠኝ

Alkaajima (Algaajima)

Ayyaana kanaan Waaqni itita waan hundi irraa uumame uume. Uumamni Ayyaana kanaan uumamu ykn dhalatu Ayyaanni isaa cabbii ykn dhagaa wajjin hidhata qaba. Ayyaanni kun gara jabina qaba. Kanaaf jecha ayyaana dhankaakaallee nijedhama.

Mucaan gaaf kana dhalate angafaafis, quxisuufis, maatiifis, Lammiifis sodaachisaadha jedhama. Haata’u malee gaaga’ama uumamuuf malu hambisuuf fala qaba. Gaafa mucaan dhalate barii holaa daalacha fidanii itti qalu. Damma dheedhii gonkumaa kan bishaan hintuqne fidanii maatiifi lammii mucaa dhalateetti biifu. Kan isin baatu haata’u, kan isin wajjin bulu haata’u, kan isin bulfatu haata’u jedhamee eebbifama.

አልካጅመ (አልጋጅመ)

በዚህ አያና (ቀን) ዋቃ የሁሉም ፍጥረታት ምንጭ የሆነውን ፈሳሽ መሳይ የረጋ ነገር ፈጠረ። በዚህ አያና የሚፈጠር ፍጥረት አያናው ከበረዶና ድንጋይ ጋር ትስስር አለው። ይህ አያና ጭካኔ አለው። በዚህ ምክንያት የደንካካ አያና ይባላል።

በዚህ ቀን የተወለደ ልጅ ለታላቁም፣ ለታናሹም፣ ለቤተሰቡም፣ ለዜጋውም ያሰጋል። ይሁን እንጂ ሊፈጠር የሚችለውን ችግር ለማስቀረት መላ (ፈላ) አለው። ልጁ ተወልዶ በቀጣዩ ማለዳ ዳለቻ በግ አምጥተው ማረድ። ውሃ ያልነካው ንጹህ ማር በማምጣት በልጁና ቤተሰቦቹ ላይ ቢፋ (ቱፍታ) ማድረግ። ልጁ “የሚሸከማችሁ ይሁን፣ ከእናንተ ጋር ይኑር፣ እናንተንም የሚያሳድር ይሁን” ተብሎ ምርቃት ይሰጣል።

ሚት ሰላሣ

Arba

Waaqayyo Ayyaana kanaan tarree urjii uume. Uumamni Ayyaana kana keessatti uumamu ykn dhalatu Ayyaannisaa Ayyaana Arbaafi torban torbii wajjiin hidhata qaba. Arbi bakka tokkoo gara biraatti deemuuf faan-qoleessa waan ta’eef namni gaafa sana dhalates faan-qoleessa ta’a.

Gaalessaafi amal-dhabeessa waan ta'uuf biyya itti dhalate hintaa'u. Nama bultii dhaabbataa tolfatee tasgabbaa'ee iddoo tokko taa'u hinta'u.

Akka biyya itti dhalate taa'u yoo barbaadame fala qaba. Gaafa dhalate sana hoolaa dullattii dhala fixate qalanii garaachashii baqaqsanii quba abbuudduu harka mirgaatti hidhu. Falli kun biyya akka taa'u haagodhu malee deddeemaa ta'uunsaa hin oolu. Amala-qabeessa akka ta'ummoo Ayyaantuun araara Waaqaa kadhataafi. Ayyaana kanaan jila fuudhaafi heerumaa taasisuun sirrii hinta'u.

አርባ

ዋቃ በዚህ አያና የክዋክብቶችን መስመሮች የፈጠረበት እለት ነው። በዚህ ቀን የሚፈጠር ወይም የሚወለድ ፍጡር መንፈሱ ከዝሆን ባህርይ ጋር ትስስር አለው። ዝሆን ከአንድ ቦታ ወደ ሌላ ቦታ የሚዘዋወር ተጓዥ እንደሆነ ሁሉ በእለቱ የተወለደ ፍጡርም አንድ ቦታ ረግቶ አይቀመጥም። ተቆጫና አመለ ቢስ ስለሚሆን በተወለደበት ቦታ ረግቶ አይቀመጥም። ትዳር መስርቶ አንድ ቦታ ተረጋግቶ አይቆይም።

በተወለደበት ቦታ እንዲቀመጥ ፈለ (መፍትሔ ሥራይ) አለው። ልጁ የተወለደ እለት አርጅታ መውለድ ያቆመች በግ ታርዳ ጨጓራዋ በቀጭኑ ተቀዶ የቀኝ እጁ አውራ ጣት ላይ ይታሰራል። መፍትሄ ሥራዩ በተወለደበት አካባቢ እንዲኖር የሚያደርግ ቢሆንም ሂያድ ከመሆን አያድነውም። አመለ-ሺጋ እንዲሆን ደግሞ ዋቃ እንዲያግዘው አያንቱ ዋቃን ይለምንለታል። በዚህ አያና የጋብቻ ሥነስርዓት መፈጸም ትክክል አይሆንም።

ሚት ሰላሣ አንድ

Walqa (Walla)

Guyyaan kun guyaa abbootii warraati jedhama. Uumamni Ayyaana kana keessatti uumame ykn dhalate Ayyaani isaa Walla, hidhanni isaa garuu dhaha wajjiin walfakkeenya qabaata. Ayyaanni kun Ayyaana guddaa kan Qaalluun hundi kabajatanidha.

Namni gaafa ayyaana dhalate maatiifi lammiif sodaachisaadha jedhama. Akkas ta'us falla qaba. Abbaansaafi obboleessa angafa yoo qabaate walta'anii kormaafi goromsa dawoo kennuufi. Kanaan sida'anne jedhanii dhalatee gaafa guyyaa 5ffaa, dawoo kana kennuufi. Sirna tuluurratti ayyaaneffatan guyyaa kanarra yoo oolchatan gaarii ta'a.

ወልቀ (ወለ)

ይህ ቀን የአባወራዎች ቀን ይባላል። በዚህ አያና ውስጥ የተፈጠረ ፍጥረት አያናው ከወለ ጋር ትስስሩ ከኮከብ ቆጠራ ጋር ተመሳሳይነት አለው።

በወልቃ ዕለት የተወለደ ሰው ለቤተሰብና ለጎሳ ያሰጋል። ልጁ የስጋት ምንጭ እንዳይሆን መፍትሄ አለው። አባቱና ታላቅ ወንድም ካለው አብረው ሆነው ኮርማና ጊደር ከለላ ይሰጡታል። ኮርማና ጊደር የሚሰጠው ተወልዶ በአምስተኛው ቀን ነው። ኮርማና ጊደር ሲሰጠው “በእነዚህ ተከልለንሃል” ይባላል። የጋራ ላይ ከበራ በዚህ ቀን ቢደረግ ጥሩ ይሆናል።

ሚት ሰላሣ ሁለት

Basaa qal’oo (Basaa Duraa)

Guyyaa kana Dacheen gosa margaa coqorsa jedhamu biqilchite. Ayyaani kun Ayyaana haadholeeti. Uumamni lubbu qabu kamiyyuu dhala isaatiif garaa laafee uf jalatti guddisee seerri Uumaafi uumamaa akka hindabne gochuurratti ayyaana kanaan gara-laafina dhngi’ame. Dachenillee dhangii ayyaana kanaatiin uumama ishiitiif garaa laafti. Guyyaa kana dubartoonni Ateetee yoo facaafatanii Ayyaana bantii isaanii yoo kadhatan battalumatti Waaqni isaan dhaga’a.

Walumaa galatti Basaa qol’oon ayyaana imimmaaniti kan jedhamu yoo ta’u Namni guyyaa kana dhalate garalafeessa, nama hundaaf kangaddu, kan booyu hunda yoo arge kan booyu ta’a. Hundaaf mararama. Wanna jibbamu (haddhaa) uf keessaa hinqabu.

በሳ ቀልኦ (በሳ ዱራ)

ይህ ቀን ምድር ጮቆርሳን ያበቀለችበት ቀን ነው። የዚህ እለት አያና የእናቶች አያና ይባላል። ማንኛውም ፍጡር የወለደውን ልጁን በፍቅር አሳድጎ የፈጣሪና ፍጥረታት ህግ እንዳይዛባ በማድረግ ላይ በዚህ አያና ነው ርህራሄን የተጎናጸፈው። ምድር እንኳን ለፍጥረታት የምትራራው በዚህ አያና አማካይነት በተጎናጸፈችው የርህራሄ መንፈስ ነው። በዚህ ቀን ሴቶች አቴቴን ቢያከብሩ ወዲያውኑ ከዋቃ ምላሽ ያገኛሉ። በአጠቃላይ በሳ ቀልኦ የእንባ አያናም የሚባል ሲሆን በዚህ ቀን የተወለደ ሰው ርህራህ፣ ለሁሉም የሚያዝን፣ ሆደ-ባሻ ይሆናል። ለሁሉም የሚራራ፣ ገራገርና ተንኮል የሌለበት ይሆናል።

ሚት ሰላሣ ሦስት

Basaa Bal'oo

Ayyaanni kun Basaa-qal'oo wajjin walitti dhihaata. Akkuma Basaa qal'oo ayyaana dubartiiti jedhama. Dubartii gara laaftudha. Namni gaafa kana dhalate akkuma isa Basaa qal'oo dhalatee hundaaf kan garaa laafuufi kan mararamu ta'a.

Gaafa Ayyaana kanaa Waaqni akaakuun gargar qoode mukoota adda addaa biqilche. Guyyaa kana hooda gurguddaatu raawwatama. Guyyaan kun guyyaa dhimma gumaarratti namoota walitti araarsan (harka waldhiqan), guyyaa kadhannaa guddaa raawwatani araara Waaqaa argatan, guyyaa Ateetee facaafatan, guyyaa ijoolleen ammachiifataman, guyyaa ijoollee itti guddifataniifi moggaasa gosaa kennan akkasumas guyyaa itti aarsaa kennanii meedhacha keeyyatan ta'a. Akkanumallee guyyaan araashitti itti facaafataniifi adda jaboo itti godhatan ta'a.

በሣ በልኦ

በሣ በልኦ ከበሳ ቀልኦ ጋር ይቀራረባል። እንደ በሳ ቀልኦ ሁሉ ይህ ቀን የሴቶች ቀን ነው ይባላል። ሴቶች ርህራሄዎች ናቸው። በበሣ በልኦ ቀን የተወለደ ሰው ልክ በበሳ ቀልኦ እንደ ተወለደ ሰው ርህራሄና ሆደ ባሻ ነው።

በዚህ እለት ዋቃ የተለያዩ ተክሎችን በተለያዩ ዝሪያዎች ከፋፍሎ አበቀላቸው። በዚህ ቀን (አያና) ትላልቅ ስነሥርዓቶች ይከናወናሉ። ቀኑ የጉማ ጉዳይ የሚያልቅበት፣ ወሳኝ መንፈሳዊ ጉዳዮች የሚከናወኑበት፣ መስዋእት የሚቀርብበት፣ አቴቴ የምትከበርበትና የአመቺሳ ስነስርዓት የሚከናወንበት ነው። ከእነዚህም ሌላ የጉዲፈቻና የሞጋሰ ሥነሥርዓት የሚከናወንበት ሲሆን የአራሽቲና የአደ-ጀቦ ሥነሥርዓትም ሚከናወንበት ነው።

ሚት ሰላሣ አራት

Carraya

Ayyaanni kun sirna Addeessaa kan to'atu yoo ta'eyyuu guyyaansaa guyyaa dhiigaati jedhama. Namni gaafa kana dhalate nirukutamas nirukutas, nidhiigas nidhiigsas, niajjeesas niajjeefamas. Haala kana fooyyessuuf fala hinqabu.

ጨረዖ

ይህ አያና የጨረቃን ሥርዓት የሚቆጣጠር ቢሆንም ቀኑ የደም ቀን ነው ይባላል። በዚህ ቀን የተወለደ ሰው ይመታልም ይመታልም፤ ያደማልም ይደማልም፤ ይገላል ወይም ይገደላል። ይህንን ሁኔታ ለማሻሻል መፍትሄ የለውም።

ሚት ሰላሣ አምስት

Dureettii

Dureettiin ayyaana looniiti. Loon jechuun, horii gaafaa hundadha. Namni guyyaa kana dhalate abbaa horii ta'a. Guyyaan kun guyyaa gaaridha. Fuudhaafis heerumaafis nita'a.

ዱሬቲ

ዱሬቲ የከብቶች ቀን ነው ይባላል። የከብቶች ቀን እንደሆነ ሁሉ በዚህ እለት የተወለደ ሰው ባለከብቶች ይሆናል። ይህ ቀን ለጋብቻም ጥሩ ቀን ስለሆነ ሰርግ ለማከናወን ይመረጣል።

ሚት ሰላሣ ስድስት

Dullattii

Dullattiin ayyaana dullacha loonii, dhala fixateeti. Fuudhaafi heerumaaf (cidhaaf) hinfilatamu. Ta'us cidhaaf gaafa Dullattii manaa hinba'amu malee gaafa Dureettii ba'amee gaafa Dullattii galuun nidanda'ama.

Maaliif sirni cidhaa gaafa sana hinraawwatamne yoo jedhame warri gaafa sana walfuudhan dhala hinargatan kan jedhutu deebii ta'a. Garuu guyyaan sun mucaa dhalatuuf gaaridha.

ዱለቲ

ዱለቲ የ"ዱለቻ" (ያረጀ ላም) ቀን ነው። ብዙውን ጊዜ በዚህ እለት ሰርግ አይደረግም። ለሰርግ /ለጋብቻ/ ተብሎም በዚህ ቀን ከቤት አይወጣም። ሆኖም በዱሬቲ እለት ለጋብቻ ወጥቶ በዱለቲ ቀን ወደ ቤት መመለስ ይቻላል።

በዱለቲ ቀን ጋብቻ የማይደረገው በዚህ ቀን ከተጋቡ ተጋቢዎቹ ልጅ ስለማይወልዱ ነው። ነገር ግን ቀኑ ለሚወለዱ ልጆች ጥሩ ነው።

ሚት ሰላሣ ሰባት

Salbaana qara

Salbaanni qarri ayyaana waraanaati. Kan Gyaafa Sana dhalate yeroo hedduu waan hamaa afaan bu'a. Horii isaallee hamaatu mudata. Gaafa waraana dhaqe kan dura ajjeesus, kan dura du'us isuma. Bara hongeen hammaatellee horii namoota hundaa dura horii isaatu gaaga'ama. Bara nagaan dhabame wanni kan isaa ta'e hundi dura manca'a. Haata'u malee fala qaba. Gaafa namni sun dhalate barii hoolaa coomaa qalanii meedhacha miila hoolichaa fuulduraarraa ba'e itti hidhu. Haadha isaammoo diboo hoolaa sanaa hammachiisu.

ሰልባነ ቀረ

ይህ ቀን የጦርነት ቀን ነው። በዚህ ቀን የተወለደ ሰው አደጋ ይበዛበታል። ከብቶቹም ችግር ይገጥማቸዋል። በዚህ ቀን የተወለደ ሰው ጦርነት ከሄደ መጀመሪያ የሚሞተውም መጀመሪያ የሚገድለውም እሱ ነው። ድርቅ በተባባሰ ዘመን መጀመሪያ የሚጎዱት የእሱ ከብቶች ናቸው። ጦርነት በሆነ ዘመን ወይም ሰላም በጠፋ ዘመን የእሱ የሆነ ነገር ሁሉ መጀመሪያ ይጠፋል።

ለዚህ መፍትሄ አለው። ይህ ሰው በተወለደ ማግስት ጮማ በግ ታርዶ “ሜደቻ” (ከበጉ የፊት እግሮች ላይ የወጣ ቆዳ) ይታሰርለታል። እናቱ ደግሞ የበጉን ላት እንድትታቀፍ ይደረጋል።

ሚት ሰላሣ ስምንት

Salbaana-deettii (Salbaandettii)

Guyyaan kun ayyaana fardaati. Nama gaafa sana dhalatuuf gaariidha. Kalattii hundaanuu carraa gaarii qaba. Farda gulufuus nijaalata. Garuu guyyaan kun fuudhaaf heerumaaf hinta'u.

ሰልባነ-ዴቲ (ሰልባንዴቲ)

ይህ ቀን ወይም እለት የፈረሰ ቀን ወይም የፈረሰ “አያና” ይባላል። በዚህ ቀን የተወለደ ሰው በሁሉም መስክ ጥሩ እድል ይገጥመዋል። ፈረሰ መጋለብም ይወዳል። ቀኑ ግን ለጋብቻ አይሆንም።

ሚት ሰላሣ አጠኝ

Salbaana Jinfuu

Guyyaan kun ayyaana sareeti jedhama. Namni guyyaa kana dhalate deddeemaa ta'a. Yeroo hedduu bultii hingodhatu. Guduunfaa hin guduunfatu (hin keeyyatu, hin kuufatu), kan namaa kajeela. Bakkuma dhaqe bula. Wannuma faayida hinqabnerratti yeroosaa balleessa. Kanaaf falli hinjiru. Jecha biraatiin falli isaaf ta'u hin jiru. Hireesaa ganamaa kan falli hin fooyyessinedha.

ሰልባነ-ጅንፍ

ቀኑ የውሻ ቀን ወይም “የውሻ አያና” ይባላል። በዚህ ቀን የተወለደ ሰው ተንሿሮ ይሆናል። ትዳር መስርቶ አንድ ቦታ ረግቶ መኖር አይሆንለትም። ጥሪትም አይቋጥርም። የሰውን ሀብትና አኗኗር ይመኛል። በደረሰበት ያድራል። እምብዛም ቁም ነገር በሌላቸው ጉዳዮች ላይ ጊዜውን ያባክናል። ደግሞም መፍትሄ የለውም። በመፍትሄ የማይሻሻል ጧቱኑ የተቆረጠለት እጣፋንታው ነው።

ሚት አርባ

Gardaada

Guyyaan kun ayyaana Gafarsaati. Ayyaana filaa jedhama. Namni gaafa sana dhalate abbaa dhiiba. Abbaa wajjin hinturu. Garuu fala qaba. Fallisaa nama dhalate sanatti gaafa guyyaa 5ffaa korma itti qalu. Amma bultii shanan sanaatti abbaan mucaa mana mucaan itti dhalate hin seenu. Abbaan gaafa guyyaa 5ffaa galgala dimimmisa keessa sangaa qalamu eegee qabatee, akka ijji mucaa isarra hinbuune goromsa dawoo taatuuf bira qabee oofe mana mucaan keessatti dhalate seena.

Kormarratti waaqa kadhatanii qalu. Goromsi handhuuraa mucaa ta'a. korma ennaa qalan dhodhoobboo qadaada saddeetitti namoota 8 baachisu. Namoonni saddeettan sun mucaas abbass, maatiis, ni'eebbisu. Mucaaf maqaa tokko tokko, walitti maqaa 8 baasuufi. Maqoota 8ttaan keessaa abbaan mucaa kan isatti tole filatee ittiin waama.

ገርዳዳ

ቀኑ የጎሽ ቀን (የጎሽ አያና) ይባላል። ቀንዳም ቀንም ይባላል። በዚህ ቀን የተወለደ ሰው ለአባቱ ያሰጋል። ከአባቱ ጋር መቆየት አይችልም። በሌላ አነጋገር ይገፈዋል ይባላል። ነገር ግን መፍትሄ አለው።

አባት እስከ 5ኛው ቀን ልጁ የተወለደበት ቤት ውስጥ አይገባም። በ5ኛው ቀን ማታ ደንገዝገዝ ሲል አባት አንድ ኮርማና ጊደር እየነዳ የኮርማውን ጭራ ይዞ ልጁ የተወለደበት ቤት ውስጥ ይገባል። የአካባቢው የገዳና የአቴቴ አባላት ይመጣሉ። እግዚአብሔርን ለምነው ወይም ፀሎት አድርገው ኮርማውን ያርዳሉ። ጊደርን የልጁ አባት ከለላ አድርጎ በዚህ ተከልየሃለሁ ይላል። ከዚያ ጊደር ትለቀቃለች። የልጁም ጉልማ (የግል ንብረት) ትሆናለች።

በተጨማሪም “ዶዶ” የተባለ ምግብ ተሰርቶ በስነ ስርዓቱ ላይ ከተገኙት ሰዎች ለ8ቶቹ በጮጮ ክዳን ይታደላል። እያንዳንዱ ሰው አንዳንድ ክዳን (ቀዳዳ) ዶዶ ይይዛል ማለት ነው። ዶዶውን ይቀምሳሉ። ስምንቶቹም ልጁንም አባቱንም ይመርቃሉ። ቤተሰቡን በሙሉ ይመርቃሉ። ስምንቶቹም እያንዳንዳቸው አንዳንድ ስም ለልጁ ያወጣሉ። ልጁ 8 ስሞችን አገኘ ማለት ነው። ነገር ግን የልጁ አባት ከ8ቱ ስሞች ደስ ያለውን መርጦ የልጁ ቋሚ መጠሪያ እንዲሆን ያደርጋል።

ሚት አርባ አንድ

Waatticha

Wattichi ayyaana Waataati. Namni gaafa kana dhalate abbaaf, haadhaaf, lammiif sodaachisaa miti. Garuu bultiin itti qoocatti. Qabeenya ga’aa horachuuf carraa (ayyaana) guutuu hinqabu.

ዋቲቻ

ዋቲቻ ከወሩ ቀናት 15ኛ ነው። ዋቲቻ የ”ዋታ” (ከመደበኛው ሰው ለየት ባለ ሁኔታ የተለየ መንፈስ ያደረገቸው ሰዎች) ቀን ወይም የዋታ አያና ነው ይባላል። በዚህ ቀን የተወለደ ሰው ለቤተሰቡና ጎሳው ደግ ነው። ነገር ግን በቂ ሀብት ለማፍራት ሙሉ እድል የለውም።

ሚት አርባ ሁለት

Ruruma

Rurumni ayyaana waraabessaati. Horees yoo qabaachuu baate waan nyaatu hin dhabu. Kanuma abbaa argee karaa itti toleen itti aseenee nyaata. Agabuu hinbulu. Akkuma waraabessi halkan bahee waan nyaatu hin dhabne namni Ayyaana kana dhalate galgalli isaa qananiidha.

ሩሩመ

ሩሩማ የጅብ ቀን (የጅብ አያና) ነው ይባላል። በዚህ ቀን የተወለደ ሰው የሚበላውን አያጣም። ሀብት እንኳን ባይኖረው ካለው ይበላል፤ በፍፁም ያሙን አያድርም። ጅብ ሌሊት ወጥቶ ምግብ እንደማያጣ ሁሉ በዚህ አያና የተወለደ ሰው ወደ እድሜው ማለቂያ በድሎት ይኖራል።

ሚት አርባ ሶስት

Lumaasa

Lumaasaan Ayyaana Leencaati. Namni gaafa kana dhalate gara jabeessa ta'a. Humnaafi qaamaanis jabaa ta'a. Hinmo'amu nimo'a malee, hinsodaatu nisodaatama malee. Jecha biraatiin qabeenya ga'aa hin qabu. Yeroo bedduu agabuu bula.

ሉማሰ

ሉማሰ የአንበሳ ቀን ነው። በዚህ ቀን የተወለደ ልጅ ጭካኔ ያበዛል። ደግሞ ጠንካራ ነው። ያሸንፋል እንጂ አይሸነፍም፤ ያስፈራል እንጂ አይፈራም። ነገር ግን በቂ ሀብት የለውም። ምንም ያህል ቢለፋ በቂ ሀብት ሊያፈራ አይችልም። ብዙውን ጊዜ ጦሙን ያድራል።

ሚት አርባ አራት

Gijaaja (Gidaada)

Gijaaja ayyaana Raabaati. Raaba jechuun jaarsa. Guyyaa kana sirnootaafi seerota hedduutu hojiirra oola. Seerri gadaa, seerri bokkuu gaafa kana tumama ykn kan tumame dhangalaa fama. Sirni ayyaantulle, sirnoonni gurguddoon, fakkeenyaaf, wanna fokkuu hawaasa keessatti raawwatameef hooda baasanii oofkaltii gochuun gaafa kana raawwatama. Yoo waraanaaf duuluun barbaachise guyyaa kana duulama.

ጊጃጃ (ጊዳደ)

ጊጃጃ የራባ ቀን ነው። አቦ ዶሪ ዳለቻ እንደ ተናገሩት ራባ ማለት ሽማግሌ ማለት ነው። በዚህ በጊጃጃ ቀን የማህበረሰብ (የህዝብ) ህጎች ይደነገጋሉ፤ ደንቦች ይወጣሉ። የገዳና የቦኩ ህጎች /ደንቦች/ በዚህ ቀን ይደነገጋሉ። የአያንቱ /ባለውቃቢ/ ሴራዎች /ስርዓቶች/

በዚህ ቀን ይተገበራል። በህብረተሰቡ ውስጥ ኢ-ሞራል ድርጊት ተፈጽሞ ከሆነ የፀፀት ስርዓት ተፈጽሞ ማስተካከያ የሚደረገው በዚህ ቀን ነው። የጦርነት ውሳኔም በዚህ ቀን ይወሰናል ወይም ይዘመታል። በአጠቃላይ ወሳኝ ህጎችና ውሳኔዎች በዚህ ዕለት ይደነገጋሉ ወይም ይወሰናሉ።

ሚት አርባ አምስት

Ruuda

Gaafa Ayyaana kanaa Waaqni Qoolloo uumee. Lubbu-qabeessi Ayyaana Ruuda keessatti uumamu qabbanaa'aafi araarsaa ta'a. Ayyaantonni gaafa kana Waaqa kadhatanii irraa hin dhaban. Qaalluun jalqabaa ruufa maratee, bokkuu qabatee, Waaqarraa bu'ee uummata jidduutti argamuun isaa gaafa kana ture. Qaalluun kun Hurree Dagaa kan jedhamu yoo ta'u ayyaannisaa maqaa Booranticha jedhamuun damboobe. Qaalluun jalqabaa kun gaafa kana namatti haamul'atu malee Ayyaannisaa garuu Walla.

Ruudni Ayyaana hoolaati. Hoolaan yoo riphixes hin kaatu, yoo wareertes hin ijjattu. Namni gaafa kana dhalates amaluma kana fakkaatu qaba. Yoo dammaques hin ijjatu, yoo riphes hin ka'u. Haata'u malee duraa duubnisaa cooma. Buulesa ykn sooressa. Jiloonni gammachuu guyyaa kana akka ta'an waaqni eebbiseera. Kanaafuu gugsiiin fardaa, taphini qillee, dorgommiin wal'aansoo, dorgaan-dorgeen, walumaa galattii sirnoonni gammachuu guyyaa kana raawwatamuu. Haata'u malee guyyaan kun fuudhaafi heerumaaf hinta'u.

ሩዳ

በዚህ አያና ዋቃ ሰማይን ፈጥሮ ያለካስማ አቆመው። በሩዳ አያና ውስጥ የሚፈጠር ሕይወት ያለው ነገር ሰላማዊና አስታራቂ ይሆናል። አያንቱዎች በዚህ ቀን ዋቃን ተማጽነው አያጡም። የመጀመሪያ ቃሉ “ሩፋ” (ጥምጥም) ጠምጥሞ፣ ቦኩ ይዞ፣ ከሰማይ ወርዶ ህዝብ መሃል የተገኘው በዚህ ቀን ነበር። ይህ ቃሉ ሁራ ደጋ የሚባል ሲሆን አያናውም ቦረንቲቻ ነው። ይህ የመጀመሪያ ቃሉ በሩዳ ቀን ለሰው ይታይ እንጂ የእድሉ ቀን ወላ ነው።

በተጨማሪም ሩዳ የበግ ቀን /አያና/ ነው። በግ ካደባ አይነሳም፣ ከበረረ መመለሻ የለውም። በዚህ ቀን የተወለደ ሰውም ተመሳሳይ ባህርይ ይይዛል። ከሄደም አይመለስም፣ ካደባም አይነሳም። ይሁን እንጂ ፊትና ኋላው ጮማ ነው። በሌላ አነጋገር ሀብታም

ይሆናል። ይህ ቀን የደስታ ስነስርዓት የሚከናወንበት እንዲሆን ዋቃ መርቆታል። ስለዚህ የፈረስ ጉግስ፣ የገና ጨዋታና ሌሎች የደስታ መገለጫ የሆኑ ጨዋታዎች በዚህ ቀን ይከናወናሉ። ይሁን እንጂ ቀኑ ለሠርግ ስነስርዓት አይመረጥም።

ሚት አርባ ሰድስት

Areerii Qal’oo (Areerii Duraa)

Guyyaan kun Ayyaana Bokkuuti. Kana jechuum bokkuu gaafa kana magarfatu. Gaafa kana magarfataniti gaafa Areeii Bal’oo dhangiyanii korma itti qalu. Namni gaafa kana dhalatu horee karrisaa malkaa hinboouressu, haajedhamu malee waan areerratu hindhabu.

Waaqni bishaan godaa gaafa kana bakka lamatti gargar baasee bishaaniifi lafa taasise. Ibbida danfurra dachee diriirsee qabbaneesse. Waaqni Ibbida danfu eddii qabbaneessee booda qilee fi lafa taasisuudhaan qileerra bishaan ciibsee garbaafi galaana taasise. Jaarichi loonii Ayyaana Areerii duraarra yoo oole milkiifi oofkaltii Waaqaa niqabaata. Jilli cidhaa Ayyaana kanarra yoo ta’e warra walfuudhuuf guyyaa guutuudha.

አሬሪ ቀልኦ (አሬሪ ዱራ)

ይህ ቀን የቦኩ ቀን ነው። ይህ ማለት ቦኩ በዚህ ቀን ይበቅላል ማለት ነው። ቦኩ ይበቅላል ሲባል ክብር ተጎናጽፎ የገዳ ተምሳሌት ይሆናል ማለት ነው። በዚህ ቀን ተሰይሞ በማግስቱ በአሬሪ በልኦ ቀን ኮርማ ታርዶበት ተባርኮ ይሾማል፤ ኃይል እንዲጎናጸፍ ቱማ (ድንጋጌ) ይሰራለታል ማለት ነው።

በዚህን ቀን የተወለደ ልጅ ከብቶቹ መልካ ወርደው አያደፈርሱም። ይህ ማለት ባለብዙ ከብት ሀብታም አይሆንም ማለት ነው፤ ቢባልም አሬራ አያጣም። ይህ ማለት ለራሱና ለቤተሰቡ የሚበቃ መጠነኛ ከብት አያጣም ማለት ነው።

በዚህ ቀን ዋቃ የታችኛውን “ውሃ” ለሁለት ከፍሎ የብስና ውሐ አደረገ። የሚፈላውን እሳት በየብስ ሽፍኖ አቀዘቀዘው። ዋቃ የሚፈላውን እሳት ካቀዘቀዘው በኋላ ገደልና መሬት በማድረግ ገደል ውስጥ ውሃ አስተኝቶ ውቅያኖስና ባህር አደረገ።

የከብቶች አያና በዚህ ቀን ከተከበረ ጥሩ እድልና ስኬት ይኖራል። የሠርግ ሥነስርዓት በዚህ ቀን ላይ ከዋለ ለሚጋቡት ሙሉ ቀን ሆኖ ጋብቻው የተባረከ ይሆንላቸዋል።

ሚት አርባ ሰባት

Areerii Bal’oo

Guyyaan kun guyyaa bokkuun itti dhang’amee kormi itti qalamudha. Sadrkaalee sirna Gadaa keessatti sadarkaa tokkorraa gara sadarkaa ittiaanutti darbuuf sirni mata-buusaa ykn sirni dabbasaa mataa haadachuu gaafa itti raawwatamudha. Kan Gadamoojjotaa garuu Ayyaana kanaan hin haadamu.

Namni gaafa kana dhalate carraansaa kan gaafa Areerii qal’oo dhalate wajjin walfakkaata. Horee karrisaa malkaa hinbooressu, garuu waan ittiin bulu hindhabu. Haata’uyyuu malee namni Ayyaana kana keessatti dhalate milki-qabeessa ta’a. Guyyaa kana namni waan fedhe yoo karoorfate nita’aafi. Waaqni Ayyaana kanaan lafa dirreefi tulluu taasises jedhama.

አሬሪ በልኦ

ይህ ቀን ቦኩ ተባርኮ ኮርማ የሚታረድበት ቀን ነው። ከአንዱ የገዳ ደረጃ ወደ ሌላው ለመሸጋገር ፀጉር የመላጨት ሥነስርዓት የሚከናወንበት ቀን ነው። በአምስቱም የገዳ ክፍሎች ውስጥ የሚገኙ አባላት ስለአገር ጉዳይና ስለ ዋቃ የሚያደርጉትን ሥነስርዓት በዚህ ቀን ከፈጸሙ ይሳካላቸዋል።

በዚህ ቀን የተወለደ ልጅ እድሉ በአሬሪ ቀልኦ ከተወለደው ልጅ ጋር ተመሳሳይ ነው። ከብቱ መልካ አያደፈርስም፤ ነገር ግን የሚተዳደርበትን አያጣም። እንደዚሁም በብዙ ጉዳዮች ላይ እድለኛ ይሆናል። ቀኑ ዋቃ የብሱን ሜዳና ተራራ ያደረገበት ቀን ነው ተብሎም ይገለጻል።

ሚት አርባ ስምንት

Adulaa qara

Waaqni Ayyaana kanaan Biiftuu uume. Biiftuun uumantes aduu baafte. Kanaaf guyyaan kun ayyaana aduu jedhame. Baatiifi urjiiwwan Ayyaana gara garaatiin kan uumaman yoo ta’es gaafa kana mul’atan jedhama. Yeroo jechuun kan calqabamellee gaafa kana. Namni ykn uumamni Ayyaana kanaan dhalate humna qabeessa ta’a. Yaadni isaa ifa galaadha. Uumama hunda qananiisee eeguuf Ayyaanni isaa uf hinqabu. Garuu lubbu qabeessi gaafa kana dhalate hundi aduu hindanda’u. Gaafa guyyaa kanaa Qaalluun sirna muudaa raawwata. Namni biyya

bulchuuf filatame gaafa Ayyaana kanaa eebbaa fi muuda Ayyaantuurraa argata. Garuu Ayyaanni kun fuudhaafi heerumaaf hinta'u. Akka fuudhaafi heerumaaf ta'u gochuufis fala hinqabu.

አዱላ ቀረ (አዱላ ዱራ)

ዋቃ በዚህ አያና (ቀን) ፀሃይን ፈጠረ። የተፈጠረችው ጸሃይ ብርሃን ፈነጠቀች። ቀኑም የፀሐይ ቀን ይባላል። በሌላ ቀን የተፈጠሩት ጨረቃና ኮከቦች በዚህን ቀን ታዩ። ሌሊትና ቀን ተለይቶ ጊዜ የታወቀውም በዚህ ቀን ነው። በዚህ አያና የተወለደ ሰው ኃይለኛ ይሆናል። ሀሳቡ ለሰዎች ግልጽ ነው፤ ሁሉንም ፍጥረታት ለመጠበቅና ለመንከባከብ የሱ አያና ራሱን አይቆጥብም። ሆኖም በዚህ ቀን የተወለደ ሁሉ ፀሐይ መቋቋም አይችልም። በዚህ ቀን አያንቱ የመቀባት ተግባር (መርቆ የመሾም) ሥራ ያከናውናል። አገር እንዲያስተዳድር ኃላፊነት የተጣለበት ሰው በዚህ ቀን ተቀብቶ ይመረቃል። ቢሆንም ቀኑ ለጋብቻ አይሆንም፤ ለጋብቻ እንዲሆንም መፍትሔ የለውም።

ሚት አርባ ዘጠኝ

Adulaa bal'oo

Gaafa Adulaa bal'oo Waaqni Horo Waalaabu keessatti uume. Namni Ayyaana kana dhalate seera Waaqaafi namaa akkaafi akkaataa uumamaa kan hubatuufi kennaa Waaqaa kan qabu ta'a. Garuu kan ayyaana kanaan dhalate akkuma isa ayyaana Adulaa qara dhalatee aduu hindanda'u. Ayyanni kunis fuudhaafi heerumaaf hinta'u. Falas hinqabu.

አዱላ በልኦ

በአዱላ በልኦ አያና ዋቃ ሆሮን በወላቡ ውስጥ ፈጠረ። በዚህን ቀን የተወለደ ሰው የሰውና የዋቃ ሴራን የሚረዳና ዋቃ ያጎናፀፈው ልዩ ተሰጥኦ ያለው ነው። ነገር ግን በዚህ ቀን የተወለደ ሰው አዱላ ቀረ እለት እንደ ተወለደ ሰው ፀሐይ አይችልም። ቀኑም ለጋብቻ አይሆንም፤ ለጋብቻ እንዲሆንም መፍትሄ የለውም።

ሚት ሃምሳ

Garba qara

Namni gaafa ayyaana kanaa dhalate angafa yoo ta'e jaalatamaadha. Quxisuu yoo ta'e angafaaf sodaachisa. Fallisaa inni angafti dawoo kennaafi. Dawoon inni kennuuf korma.

ገርብ ቀረ

በዚህ ቀን የወለደ ሰው ታላቅ ከሆነ በቤተሰቡ ውስጥ ተወዳጅ ይሆናል። ታናሽ ከሆነ ግን ለታላቁ ያሰጋል። ለዚህ መፍትሄ አለው። ታላቁ ለታናሹ ከለላ ይሰጣል። የሚሰጠው ከለላ ኮርማ በሬ ይሆናል።

ሚት ሃምሳ አንድ

Garba Muudaa

Guyyaan kun ayyaana jilaati. Ayyaana muudaati. Namoota mo’aniif ykn namoota bulchiinsa biyyaatiif barbaadaman gaafa kana muudama kennu. Akka walii galaatti kan gaafa sana dhalatu quxisuus ta’u angafas ta’u bayeessa. Maatiifis lammiifis waan sodaachisu miti.

ገርብ ሙዳ

ይህ ቀን የጅላ /በዓል/ ቀን ነው። ይህ ቀን የበዓል የፌሽታና የሹመት ቀን ነው። ለአሸናፊም ሆነ ለአስተዳደር ለሚፈለገው አካል ሹመት የሚሰጠው በዚህ ቀን ነው። በዚህ ቀን የተወለደ ሰው ታላቅም ቢሆን ታናሽም ቢሆን ክፋት የለውም። ለቤተሰብም ለጎሳም ጥሩ ነው።

ሚት ሃምሳ ሁለት

Garba Dhumaa

Guyyaan kun ayyaana bishaaniiti. Bishaan niguutas, nihir’atasi. Namni gaafa kana ahalatu haadhaaf sodaatan. Haadha dhiiba jedhamee sodaatama. Ta’uyyuu fala qaba. Fallisaa hoolaa dullaattii qalanii, mar’imaan ishii, gaafa guyyaa 5ffaa mucichi wajjin haati akka hammattu taasisu. Maqaasaa maqaa danboobaa, laafaa baasuufi.

ገርብ ዱማ

ገርብ ዱማ የውሃ ቀን /የውሃ አያና/ ነው። ውሃ ይሞላልም ይጎላልም። በዚህ ቀን የተወለደ ሰው ለእናቱ ያሰጋል። እናት ይገፋል ተብሎ ይታሰባል። መፍትሄው በ5ኛ ቀን ያረጀች በግ ትታረድና ጨንፈዋ ወጥቶ የተወለደው ልጅ እናት የበጊቷን ጨንፈና ልጁን አንድ ላይ እንድትታቀፍ ይደረጋል። ስሙንም መርጠው ጥሩ ምኞት የሚያንፀባርቅ ያወጡለታል።

ሚት ሃምሳ ሦስት

Bitaa

Guyyaan kun ayyaana allaattiiti. Allaattiin iddoo tokko hinteessu. Oliy gad bararaa oolti. Ilmi gaaf kana dhalates kaan qabee, kaan gad dhiisa. waan tokko qabatee iddoo tokko hinturu. Tasigabaayee iddoo tokko taa'ee hin hinturu. Otoo Baddaa jira jedhamuu Gammoojjiitti, otoo gammoojjii jira jedhamuu Baddaatti argama.

ብታ

ቀኑ የአእዋፋት ቀን ነው። አእዋፋት አንድ ቦታ ረግተው አይቀመጡም፤ ወዲያና ወዲህ ሲበሩ ይውላሉ። በዚህ ቀን የተወለደ ልጅም አንዱን ለቅቆ አንዱን ይይዛል። አንድ ነገር ይዞ አንድ ቦታ አይቀመጥም ወይም አይቆይም። ደጋ አለ ሲሉት ቆላ፣ ቆላ ይገኛል ሲሉት ደጋ ይገኛል።

እጣፋንታን የማሳወቅና መፍትሔ የመጠቀም ሚና

የሚጫወቱ ሚቶች ትንተና

እጣፋንታን የማሳወቅና መፍትሄ የመጠቀም ተግባር ያላቸው ሚቶች አብዛኛዎቻቸው ከኦሮሞ የቀን አቆጣጠር እውቀትና ከኮከብ ቆጠራ ጥበብ ጋር የሚገናኙ ሚቶች ናቸው። በኦሮሞ የቀን አቆጣጠር በወር ውስጥ ባሉት 27 ቀናት በእያንዳንዱ ቀን የተወለደ ልጅም ሆነ እንስሳ ስለዕድሉ ስለአመለ፣ ስለ እጣፋንታው ወዘተ የሚጠቁሙ ሚቶች አሉት። ከዚህም ሌላ ዱሮ ዋቃ በምን ቀን ምን እንደሰራ እነማንን ወይም ምንን እንደፈጠረ የሚገልጹ ሚቶች ናቸው።

እነዚህ እጣፋንታን የማሳወቅና መፍትሄ የመጠቀም ሚና ያላቸው ሚቶች ረቂቅና በተለያዩ መንገዶች ሲተነተኑ በርካታ ተግባራት ያላቸው ናቸው። ጥሩ የሚባል ባህርይ እንዳለ ሁሉ መጥፎ የሚባል ህርይም መኖሩን ለመግለጽ ክስተቶችንና ድርጊቶችን ከጊዜ፣ ከእንስሳት፣ ከአምላክ ስራዎች እና ከሌሎች ፍጥረታት ባህርያት ጋር በማገናኘት ምክንያታዊ ያደርጋሉ። የሰው ልጅ የራሱ ባህርያት የተፈጥሮ ስጦታ መሆኑን አምኖ ለዚህም በፀጋ ተቀብሎ እንዲችለውና እንዲኖርበት የሚያደርጉና በዚህም የማፅናናት ተግባር የሚወጡ ሚቶች ናቸው።

አያናዎች (ቀናት) ተመርጠው የትኛው ለምን ጉዳይ እንደሚመች የሚቀርብበት አግባብ አለ። ለምሳሌ ስለጉማ የሚነገርበትን ቀን የሚጠቁመውን ሚት መጥቀስ ይቻላል። ይህ

ሚት ለእርቅ በተባረከ ቀን ሁሉም በጥሩ መንፈስ እንዲሞሉና ጥርጣሬም ከውስጣቸው እንዲጠፋ በማድረግ ከግራ ቀኝ የሚታረቁና የሚያስታርቁ በሙሉ በራስ የመተማመን መንፈስ እንዲኖራቸው ያደርጋል። ለእውነት እንዲቆሙና እንዲተማመኑ ያደርጋል። ለእውነት ሲሉ፤ ለይቅርታ ሲሉ፤ ለእርቅ አያና ሲሉ፤ ሁሉም ለመታረቅ ይፈቅዳሉ። በዚህ ረገድ ሚቱ ጫና የመፍጠር ተግባር አለው።

እጣፋንታን የማሳወቅና መፍትሄ የመጠቀም ሚና ያላቸው ሚቶች ከፍተኛ ሥነልቦናዊ ሚና ሲጫወቱ ይታያል። ለምሳሌ ለጋብቻ ምቹ ናቸው ተብለው የተፈረጁ አያናዎች አሉ። ከእነዚህ አያናዎች በአንዱ እለት የተጋቡት ጥንዶች በተከበረ ቀን የተጋቡ ስለሆነ ስለ ፍቺ ማሰብ አምላክ የማይወደው መሆኑን እንዲያስቡ ያደርጋቸዋል። ዋቃ ለጋብቻ በባረከው ቀን የተጋቡት ጋብቻቸውን ለማፍረስ ቢያስቡ የዋቃን መንገድ የሳቱ ነው ተብሎ ይታሰባል። ስለዚህ እጣፋንታን የማሳወቅና መፍትሄ የመጠቀም ሚና ያላቸው ሚቶች ለጋብቻ በተባረከ ቀን የተጋቡ ሰዎች በትዳር ፀንተው እንዲቆዩ ያበራታታሉ። ለልደት ጥሩ ነው በተባለ ቀን የተወለደ ሰው ጥሩ ቀን ተወለድኩ ብሎ የመኖር ተስፋው የለመለመ እንዲሆን ያደርጋል። ምቹ ባልሆነ ቀን የተወለደ እንኳን፤ ለምሳሌ ሰልባነ ቀረ እለት የተወለደ ሰው ጦርነት ከሄደ መጀመሪያ የሚሞተውም መጀመሪያ የሚገድለውም እሱ ነው፤ ጦርነት በሆነ ዘመን ወይም ሰላም በጠፋ ዘመን የእሱ የሆነ ነገር ሁሉ መጀመሪያ ይጠፋል ቢልም ለዚህ መፍትሄ በመስጠት ያለዝበዋል።

በዚህ እጣፋንታን የማሳወቅ ሚና በሚጫወቱ ሚቶች ምድብ ውስጥ ካሉት ሚቶች፤ ሰዎች አስፈላጊ የሆኑ ተግባራትን እንዲለማመዱና እንዲተገብሩ የሚያበረታቱ አሉ። ለምሳሌ በሰልባንዴቲ አያና የተወለደ ሰው አያናው የፈረስ አያና ስለሆነ ፈረስ መጋለብ ይወዳል ይላል። በዚህ ቀን የተወለዱት በፈረስ ግልብያ ጠንካሮች እንዲሆኑ ያበረታታል። በጊጃጃ እለት ለጦርነት መሰለፍ ባለድል ያደርጋል በማለት ለጦርነት የሚሄድ ሰው ይቀናኛል ብሎ በራሱ እንዲተማመን ያደርጋል። በአጠቃላይ 27ቱም አያናዎች እያንዳንዱ ፍጡር ለመኖር አስፈላጊ የሆኑ ነገሮችን እንዳይስት በማነቃነቅ ሥነ-አእምሮአዊ ተግባራቸውን ይወጣሉ።

ምዕራፍ ሰባት

7.1. የመግለፅ ተግባር ካላቸው የአፈጣጠርና የአመሠራረት ሚቶችና

በዕለታትና ሥነ-ክዋክብት ጥምረት ላይ ከተመሠረቱ ሚቶች

ውጭ ያሉ ሚቶች ትንተና

በዚህ ምዕራፍ ውስጥ የታቀፉት ሚቶች ማህበራዊና ባህላዊ ዕሴቶችን በመዳሰስ ረገድ በምዕራፍ 5ና 6 ከተጠቀሱት ሚቶች ጋር ተመሳሳይነት ቢኖራቸውም በይዘቶቻቸውና በተወሰኑ ተግባሮቻቸው ልዩነት አሏቸው። እነዚህ ሚቶች ማንነትን የመከላከል፣ ምክንያታዊ የማድረግ፣ የማስጠንቀቅና የመሳሰሉት ተግባሮች ሲኖሩአቸው በአጠቃላይ 13 ተግባሮቻቸው ተለይተው ተተንትነዋል።

III. ማንነትን የመከላከል ተግባር

ሚት ሃምሳ አራት

Amiidi Nama Raajii

Amiidi eenyurraa akka dhalate, eessatti akka dhalate hin beekkamu. Gaafuma tokko, dargaggeessi shookkoon qeyee Hoolee keessatti argame. Booda Hooleef loon tiksuu calqabe. Maqaasaa eenyu akka baaseef hinbeekkamu. Inni ani Amiidi jedhee waan uf beeksiseef biyyis Amiidi jedhee isa waama. Amiidi waan inni hojjatu raajidha. Weesso yoo raase, dhadhaan baaduu caalee ba'a. Horii ennaa tiksu, akka tiksee iddoo margi jiru geessee, olii gadi oofee hin dheechisu. walitti qabee idduma tkko oolcha. Horiin garuu quufanii garaa guuttatanii galu. Horii bishaan obaasuuf laga ykn malkaa hin geessu. Idduma tiksuu taa'eeti uleen lafa tumata. Bishaan bayeeti loon dhugu. Ennaa inni achii deeme bishaan ba'e sun hin argamu.

Amiidi horiin inni tiksuu akkamalee horan. Gaafa tokko dulloonna sagal jabbiloota sagal dhalan. Hooleen horiinsaa akkasitti waan horaniif gammadee “jabbiloota salgan kana keessaa tokko fudhadhu” jedhee Amiiditti hime. Amiidi garuu “lakki ani dil'dhuu dulloota dhalaniin barbaada malee jabbii miti” jedhee dil'dhuu dulloota dhalanii fudhatee boal'a sagal keessa awwaale. Battalumatti gorommiin sagal bool'a salgan keessaa yaa'an. Amiidi raajiiwwan kkf. Eddii hojjatee booda haadha warraa fuudhee ijoollee sagal hore.

Haati warraansaa ijoollee sagal yoo horteyyuu Amiidi ijoolleesaatti hingammadu ture. Gaafa kaanii haadha warraasaafi ijoolleesaa salgan manatti naqee, duubaan itti cufee, ibidda itti kaaye. Achumaan haati warraasaafi ijoolleen torba gubatanii Haalmuu fi Arsadi kan jedhaman ijoolleen lama otoo hin gubatin hafan. Amiidi “ijoolleenkoo dhugaa isaan kana” jedhee eddii dubbatee booda gara bu’e dhabame. Ijoolleensaa lamaan horanii ganda qotee bulaa tokko guutanii jiru. Naannoon isaan jiran magaalaa Geedootti dhihoo ganda qotee bulaa Raffisooifi koortuu jedhama.

አሚድ ታምረኛው

አሚድ ከማን እንደተወለደና የት እንደተወለደ አይታወቅም። አንድ ቀን በድንገት ነው ለግላጋ ጎረቤት ሆኖ በሆሌ ቁዬ ውስጥ የተገኘው። ይህ ወጣት ለሆሌ ከብት ማገድ ጀመረ። እሱ ራሱ “እኔ አሚድ እባላለሁ” ስለ አለ ሰው ሁሉ አሚድ ይለዋል እንጂ ስሙን ማን እንዳወጣለት አይታወቅም።

አሚድ የሚሰራው ሁሉ ታምር ነው። ወተት ከናጠ ቅቤው ከአሬራው በልጦ ይወጣል፤ ከብት ሲጠብቅ እንደሌሎች እረኞች ወዲያ ወዲህ እየነዳ ሳር ያለበት ቦታ ፈልጎ ማብላት አይለፋም፤ አንድ ላይ ሰብስቦ አንድ ቦታ ያውላቸዋል። ከብቶቹ ግን ሆዳቸው ሞልቶ ጠግበው ይገባሉ። ከብቶቹን ውሃ ለማጠጣት ወደ ወንዝ ወይም ወደ መልካ አይወስድም። እዚያው የሚጠብቅበት ቦታ ቁጭ ብሎ በብትሩ መሬት ይወጋል። ወዲያው ንፁህ ውሃ ይፈልቃል። ከብቶቹም እሱን ጠጥተው ይረካሉ። እሱ ከቦታው ሲሄድ ግን ውሃው አይገኝም።

አሚድ የሚጠብቃቸው ከብቶች እየተራቡ በጣም በዙ። አንድ ቀን ዘጠኝ ላሞች ዘጠኝ ጥጆችን ወለዱ። ባለከብቶቹ ሆሌ ይህንን ሲያይ በጣም ተደሰተና ከእነዚህ ዘጠኝ ጥጆች አንዱን ልሰጥህ ብሎ አሚድን አማክረው። አሚድ ግን የወለዱ ላሞችን ዞፍ እንጂ ጥጆቹን እንደማይፈልግ ተናገረ። ሆሌ ገርሞት “እኔ ምን ቸገረኝ ዞፍ ምንስ ያደርግልኛል ውሰድ” አለው። አሚድ የዘጠኙን ላሞች ዞፍ ወስዶ ዘጠኝ ጉድጓድ ቆፍሮ ቀበራቸው። ከጥቂት ቀናት በኋላ ዘጠኝ ጊደሮች ከጉድጓዶቹ ወጡ። እነዚህ ጊደሮች ተራቡና የአሚድ ከብቶች ከሆሌ ከብቶች በለጡ።

አሚድ ትልቅ ሰው ሆኖ ሚስት ሲያገባ ሚስቱ ዘጠኝ ልጆችን ወለደች። አሚድ ግን ሁሉም ልጆች የራሴ ናቸው ብሎ አያምንም። አንድ ቀን ዘጠኙን ልጆቹንና ባለቤቱን

ቤት ውስጥ አጉሮ ዘጋባቸው። ከዚያ ቤቱ ላይ እሳት ለኮሰ። ለምን ታቃጥለናለህ እያሉ ሚስቱና ልጆቹ ቢጮኹ “እውነት የሚናገርና የእኔ የሆነ ሰው አይቃጠልም። ዝም ብላችሁ ተጠባብቁ አላቸው። በመጨረሻ ላይ ሚስቱና ሰባት ልጆቿ ተቃጠሉ። ሃልሙና አርሰድ የተባሉ ሁለት ልጆች ግን ምንም ሳይነካቸው ከእሳቱ ወጡ። አሚድ ከእሳት የወጡ ልጆቹን አይቶ “ልጆቼ እነዚህ ናቸው” በማለት ከጮኸ በኋላ የት እንደገባ ጠፋ። ሁለቱ ልጆቹ ማለትም ሃልሙና አርሰዲ ተዋልደው ምእራብ ሸዋ፣ ጨሊያ ወረዳ ጌዶ ከተማ አጠገብ ረፍሶ ኮርቱ የሚባል ቀበሌ ውስጥ ሰፍረው ይገኛሉ።

ሚት ሀምሳ አምስት

Haroo Korma Booraa

Godina shawaa kibba dhihaa aanaa Wancii keessa tulluun “Tulluu Tolchaa” jedhamu jira. Tulluun tolchaa iddoo Haroo jedhamutti argama. Tulluu kana uummanni naannoo Haroo jiru itti irreenfata. Ittis qalaa ture. Bara tokko garuu hongeen waggoota hedduuf dheeratee horiin nama harkaa dhume. Sanyiin loonii nama harkaa dhume wanni tulluu Tolchaatti qalan dhabame. Uummanni waan godhu dhabnaan tulluu Tolchaatti ba’ee waaqa kadhate. Kadhaan uumataa waan lama ture. Tokko waaqni akka taliilasaa roobuuf, lammaffaa horiin waan harkaa dhumeef waan wareega kennan waan hin qabneef, akka waaqni isaanitti hin dheekkamnedha.

Otuma uummanni kadhaarra jiruu kormi boorriifi goromsi tokko bosona tulluu Tolchaa keessaa uummatatti ba’an. Uummannis gammachuun waaqa galateeffachaa kormaafi goromsa ooffatee gale. Bokkaanis nirobe. Kormiifi goromsi bosona tulluu Tolchaatii argaman wal horanii uummata haroo abbaa loonii taasisan. Kanarraa kan ka’e lafti haroo jedhamus, uummanni irra jiraatus, walumatti “Haroo korma booraa” jedhame.

ሀሮ ኮርማ ቦራ

በደቡብ ምዕራብ ሸዋ ዞን በወንጪ ወረዳ ውስጥ “ቱሉ ቶልቻ” የሚባል ተራራ አለ። ቱሉ ቶልቻ (ቶልቻ ተራራ) ሀሮ በሚባል አካባቢ ይገኛል። በሀሮ አካባቢ የሚኖር ህዝብ በዚህ ተራራ ላይ ወጥቶ የእሬቻን ስነስርዓት የሚያከናውን ሲሆን መስዋእትም ያቀርባል።

በአንድ ዘመን ግን ድርቅ ሆኖ ዝናብ ሳይዘንብ ለረጅም ጊዜ በመቆየቱ የህዝቡ ከብት አንድም ሳይቀር አለቀ። የከብት ዘር የተባለ ባለመትረፉ ቶልቻ ተራራ ላይ ለመስዋእትነት የሚቀርብ የከብት ዝራያ ጠፋ። ሕዝቡ የሚያደርገውን ሲያጣ ቶልቻ

ተራራ ላይ ሆኖ ያጋጠመው ችግር እንዲያልፍለት (እንዲወገድለት) ዋቃን ለመነ። የህዝቡ ልመና ሁለት ነበር። አንዱ ዋቃ ንፁህ ዝናብ እንዲዘንብላቸው ነበር። ሁለተኛው በተራራው ላይ የሚታረዱ ማቅረብ ያልቻሉት የከብት ዘር በመጥፋቱ ስለሆነ ዋቃ ይህንን አይቶላቸው ቁጣ እንዳያስከትልባቸው ነበር።

ሕዝቡ ዋቃን በመማፀን ላይ እያለ አንድ መልኩ ቦራ የሆነ ኮርማና አንዲት ጊደር ከቶልቻ ተራራ ጫካ ውስጥ ወጡ። ሕዝቡ በከፍተኛ ደስታ ተሞልቶ እየፈነደቀ ኮርማውንና ጊደሯን ነድተው ወደ መኖሪያ አካባቢያቸው ተመለሱ። ዝናቡም ዘነበ። ከቶልቻ ተራራ የተገኙት ኮርማና ጊደር ተራብተው የሀሮን ህዝብ ባለከብት አደረጉ። ከዚህ የተነሳ ሀሮ የሚባለው ቦታም በሀሮ አካባቢ የሚኖር ህዝብም በአንድ ላይ ሀሮ ኮርመ-ቦራ (ሀሮ ባለ ቦራ ኮርማ) ተባለ።

ማንነትን የመከላከል ተግባር ያላቸው ሚቶች ትንተና

ሚት 54 (የአሚድ ታምረኛው ሚት) ደቻሳ በንቲና ሌሎች መረጃ አቀባዮች በተናገሩት አውድ ውስጥ ማንነትን የመከላከል ሚና ይጫወታል። የአሚድ ልጆች ማለትም የሃልሙና የአርሰዲ ተወላጆች የታምረኛው ሰው ዘር ለመባል ይፈልጋሉ። ስለዚህ አሁን በሚገኙበት የረፍሶና ኮርቱ ቀበሌ ገበሬ ማህበር ማንነታቸውን የሚጠብቁትና ከብራቸውን ከፍ የሚያደርጉት የታምረኛው ሰው ዘር መሆናቸውን በመግለፅ ነው። ከዚህም ሌላ ታምር የመናገር ሚናቸውን በዚህ ሚት አማካይነት እያስከበሩ ነው።

የሀሮ ኮርመ ቦራ ሚትም ተመሳሳይ ተግባር አለው። የሀሮ ሰዎች የእነዚያ ዋቃ የሚሰማቸው ሰዎች ዘሮች ነን ብለው ራሳቸውን እንዲገልፁ ወይም ማንነታቸውን እንዲያሳውቁ ያግዛቸዋል። በራሳቸው እንዲተማመኑም ያደርጋቸዋል። ቅድመ አያቶቻችንን የሰማ ዋቃ እኛንም ይሰማል ብለው እንዲያምኑና በፀሎት እንዲተጉ ያደርጋቸዋል።

IV. ምክንያታዊ የማድረግ ተግባር

ሚት ሃምሳ ስድስት

Ateeteen maaliif kabajamti?

Ateetee kabajuun barbaachisaadha. Ateetee kabajuun hormaataaf tola. Ateetee yoo kabajan lubbuun ijoollee akka bulu taasifti. Lubbuu warra ishii kabajuu ni'eegdi; namniifi horiin

akkasumas lubbu qabeeyiin hundi akka horan taasifti. Yoo kabaja Ateetee sirnaan raawwachuu baataan ykn yoo dhiisan sa'aa namni nigaaga'ama. Mammaaksumtu Ateetee qoosaa hinjaalattu jedha.

አቴቴ ለምን ትከበራለች

አቴቴ ማክበር አስፈላጊ ነው። አቴቴ ልጅ ትሰጣለች፤ አቴቴን ማክበር ለእርባታ ይበጃል፤ አቴቴ ከተከበረች የልጆችን ሕይወት ትታደጋለች። የአክባሪዋን ሕይወት ትታደጋለች። ሰውና ከብት እንዲሁም ሕይወት ያላቸው ነገሮች እንዲራቡ ታደርጋለች። አቴቴን በሥርዓቱ ካላከበረች ወይም ማክበሩን ከተውት ከብትና ሰው ይጎዳል። እስከነተረቱ አቴቴ ቀልድ አታውቅም ይባላል ።

ሚት ሃምሳ ሰባት

Ayyaanni Irreechaa Maaliif Kabajama?

Namoonni raga kennan hedduun akka dubbatanitti Irreechi mallattoo nagaati. Kanaaf Irreechi Birraa Waaqa booruu gannaa namaafi sa'a, lubbuqabeessa alaafi manatti galu hunda oofkalchee, ifatti isaan baasu galateeffachuudha. Waaqa galateeffachuu dhiisuun sirna uumaafi uumamaatiif dhimma dhabuu, safuu Waaqaafi lafaa cabsuudha. Walumaa galatti Irreecha yoo irreeffachuu dhiisan Nagaafi fayyaa dhabuu, ykn ufitti amanamummaa dhabuu ta'a.

Irreechi Arfaasaa (Baddheessaa) kan kabajamuuuf Waaqni sanyii faca'e akka biqilchu, ganna nagaan akka biyya oofkalchu, taliila akka roobuuf waaqa kadhachhuufi. Yoo kadhannaan kun hafe Abdiitu dhabama. Ayyaantummaa namaatu laafa. Gaaddidduutu namarraa dhabama.

የእጌቻ በዓል ለምን ይከበራል?

እጌቻ የሰላም ምልክት ነው። ስለዚህ የብራ እጌቻ ሰውና ከብት በአጠቃላይ ቤት ውስጥና ከቤት ውጭ የሚኖሩትን ሕይወት ያላቸውን ነገሮች ከክረምት ወደ ብራ ያወጣቸውን እግዚአብሔር ለማመስገን ነው። እግዚአብሔርን አለማመስገን ለፈጣሪና ፍጥረታት ሥርዓት ግዴታ ስላለ መሆን ነው። የእግዚአብሔርንና የመሬትን ሰፊ መስበር ነው። በአጠቃላይ የእጌቻን ሥርዓት አለማክበር ሰላምና ጤንነትን ወይም በራስ መተማመን ማጣት ይሆናል። በሌላ በኩል የበልግ እጌቻ የሚከበርበት ምክንያት የተዘራው ዘር እንዲበቅል፤ ክረምቱ በሰላም እንዲያልፍ፤ ጥሩ ዝናብ እንዲዘንብ እግዚአብሔርን ለመለመን ነው።

እንዲህ ዓይነት ጸሎት ችላ ከተባለ ተስፋ ይጠፋል። የሰው መንፈሳውነት ይዳከማል፤ ጥለ-ቢስ ይኮናል።

አቴቴና እሬቻ ለምን እንደሚከበሩ ምክንያት የሚሰጡ ሚቶች ትንተና

ሰዎች ባህል አላቸው፤ ባህላቸው አንድ ነገር እንዲያደርጉ ወይም እንዳያደርጉ ያዛቸዋል ወይም ያስገድዳቸዋል። ባህሉ ለምን እንደዚያ እንደሚያደርግ ሚት ምክንያት ይሰጣል። ለምሳሌ አቴቴ ለምን እንደምትከበር ሚት ሲገልፅ ሰውና ከብት እንዲራባ ስለምታደርግ ነው የሚል ምክንያት ይሰጣል። በአንፃሩ አቴቴ ካልተከበረች መራባት እንዲቆም ታደርጋለች የሚል ማስጠንቀቂያም ይሰጣል። እዚህ ጋር የማስጠንቀቅ ተግባርም አለው ማለት ነው። እንደገና አሮሞ ከሚያከብራቸው አያናዎች የአቴቴ ሚና ምን እንደ ሆነ ያመላክታል። እሬቻ ለምን እንደሚከበር ምክንያት የሚያቀርበው ሚት ደግሞ ሰው በኃይማኖቱ እንዲፀና ያበረታታል። ዋቃን ማመስገን እንደሚገባው ያስገነዝበዋል። ሰው በዋቃ ካላመነ አምኖ እምነቱን ካላፀና መቅኖ ቢስ ሆኖ እንደሚባክን ያስጠነቅቃል። ይህ ሚት ነገሮችን ምክንያታዊ ከማድረግ ተግባሩ በተጨማሪ የማስጠንቀቅ ተግባርም አለው ማለት ነው።

ሚት ሃምሳ ስምንት

Haadha Madabii Torbaa-Haadha Qorbee Torbaa

Maaram bakka adda addaatti namoota adda addaarratti haamul’attu malee Maaram tokkittuma. Maaram ishuma gaafa calqabaa ayyaantota calqabaa salgan Meetoo wajjin mul’attedha. Maaram haadha madabii torbaa jedhamti. Maaram haadha qorbee torbaas nijedhamti.

ባለሰባት መደቧ ማረም

በተለያዩ ቦታዎች፤ በተለያዩ ሰዎች ላይ ትከሰት እንጂ ማረም አንድ ነች። ማረም ያቺው በጅምሩ ጊዜ ከመጀመሪያዎቹ አያንቶዎች አንዷ የሆነቿ ናት። ከሰልገን ሜቶዎቹ ጋር የታየችዋ ናት። ማረም ባለሰባት መደቧ ማረም ትባላለች። ወይም የሰባት መደቦች እናት ትባላለች። ማረም የሰባት ቆርቤዎች እናትም ትባላለች።

የማረም የሰባት መደቦች (ቆርቤዎች) እናት መባል ትንተና

ማረም የሰባት መደቦች እናት የተባለችበት ምክንያት ከመሬት ሰባት ደረጃዎችን ወደ ላይ ርቃ ስለምትገኝ ነው። ሰባት መደብ ሲባል ከመሬት ሌላ ከመሬት በላይ ስድስት ዓለማት

አሉ ለማለት ነው። ስለሆነም ማረም አያንቱዎች ላይ ስትወርድ መሬት ላይ ነች ይባላል፤ የምትኖረው ግን ከመሬት ወደ ላይ በሰባተኛው መደብ ላይ ነው። ይህ ሰባተኛ መደብ (ዓለም) የሚባለው የመንፈሶች መኖሪያ ነው ተብሎ ይነገራል። ምክንያቱም የሰው ኤኬራም እዚያው ሰባተኛው ዓለም ላይ ትኖራለች ይባላል።

ማረም የሰባት ቆርቤዎች እናት ነችም ትባላለች። ሰባት ቆርቤ ሲባል ማረም ያረፈችበት አያንቱን ጨምሮ፤ አባ ቱሉ (ተራራ ላይ የሚመርቅ)፤ አባ መልካ (መልካ ላይ የሚመርቅ)፤ የእንጨት ባለሙያ፤ የብረታብረት ባለሙያ፤ ሸማኔ፤ የቆዳ ባለሙያ ማለት ነው። ይህ የሚያሳየው ማረም ከተራው ምእመናን ጀምሮ እስከ አያንቱ ድረስ እኩል የምታይና እኩል ክብር እንዳላቸው ያሳያል።

ሚት ሃምሳ ዘጠኝ

Dandiifi Wanci Hintuqaman

Haroon Dandii aanaa Dandii keessatti argama. Haroon Wanciimmoo aanaa Wancii keessatti argama. Haroowwan lachuu gara kiilomeetira 30 kan walirraa fagaatan yoo ta’u lachuu seenaa tokko qabu. Haroowwan lachuu keessatti horiin hingalu. Bishaan dhugaatii waraabbachuun yookaan horii obaafachuun yoo barbaachise lagoota haroowwan kana keessaa yaa’anitti fayyadamuutuu barbaachisa. Kun waan ta’eef qaba. Haroowwan kana keessa jawweewwan lamatu walqaxxaamuree ciisa. Jawwee isa tokko mataansaa Wanci, eegeensaa Dandi keessa jira. Jawwee isa tokkommoo mataansaa Dandi keessa, eegeensaa Wanci keessa jira. Namni yookaan horiin haroowwan kana keessa yoo aseene jawweewwan lachuu nilolu, niwcca’u. Jawweewwan lachuu lolanii yoo vacca’an lafti Dandii amma Wanciitti jiru hundatu gaggaragala. Wannii seera malee achi keessa aseene, namas ta’u horii hinoofkalu.

Haroo Wancii gama ilaaluun jaartii Wancii baraaruuf, Waaqni jidduusaatti lafa hambiseera. Namoonni lafa sanarra jiraatan lafa harichaan ala jirutti ba’uu yoo barbaadan sirna irreechaa raawwatanii yabalaan ba’anii deebi’u malee waan akka malee irratti hin raawwatan.

Haroo Dandii gama ilaaluun amma Dargiin dhufetti haala tuffitiin tuqamee hinbeeku ture. Dargiin dhufee duultonna **duula gamtaan guddinaafi hojiifi beekkumsaa** biyya keessa ennaa faca’anii ture. Duultota naannoo Haroo Dandiitti ramadaman keessaa tokko, haroo Dandii karaa qal’inasaa mudhii mootii kanniisaa fakkaatuun daakeen ce’aa jedhee seenee achumaan hafe. Dhugeeffannaan Ummatichaas qabatamaatti mul’ate.

ደንዲና ወንጌ አይነትም

የደንዲ ሐይቅ ደንዲ ወረዳ ውስጥ ይገኛል። የወንጌ ሐይቅ ደግሞ ወንጌ ወረዳ ውስጥ ይገኛል። ምንም እንኳን በሁለቱ ሐይቆች መካከል የ30 ኪሎሜትር ርቀት ቢኖርም የሁለቱም ሐይቆች ታሪክ ይመሳሰላል። ሁለቱም ሐይቆች ውስጥ ከብት አይገባም። ለመጠጥ ውሃ መቅዳት፣ ከብት ማጠጣት ካስፈለገ ከሐይቆቹ የሚወጡ ወንዞች ስለ አሉ ከእነሱ ነው የሚቀዳው ወይም የሚጠጣው። ምክንያቱ ደግሞ ሁለት ተንተርሰው ተሰባጥረው የሚተኙ ዘንዶቻች ስለ አሉበት ነው። አንዱ ዘንድ ጭንቅላቱ ወንጌ ጅራቱ ደንዲ፣ ሌላው ደግሞ ጭንቅላቱ ደንዲ ጅራቱ ወንጌ ነው ያለው። ሰው ወይም ከብት ሐይቆቹን ደፍሮ ከገባ ዘንዶቻቹ ይወራጫሉ፣ ይቆጣሉ፣ እነሱ ተቆጥተው ከተወራጩ ከደንዲ እስከ ወንጌ ያለው መሬት ይገለባበጣል። ሰውም ሆነ ከብት ያላገባብ የገባው አይተርፍም።

የወንጌውን ሐይቅ በሚመለከት የወንጌዋን ባልቴት ለማዳን እግዚአብሔር በወንጌ ሐይቅ መሃል መሬት ስለ አስቀረ እዚያ መሬት ላይ የሚኖሩ ሰዎች ከሐይቁ ውጭ ወዳለው መሬት ለመሄድ ሲፈልጉ የኢሬቻ ሥነስርዓት እያከናወኑ በጀልባ ወጥተው ይመለሳሉ እንጂ አንዳች መጥፎ ነገር አያደርጉበትም።

የደንዲ ሐይቅን በሚመለከት ደርግ እስኪመጣ ድረስ ተደፍሮ አያውቅም ነበር። ደርግ እንደ መጣ የእድገት በህብረት የእውቀትና የሥራ ዘመቻ ወጣቶች ገጠሩን ባጥለቀለቁበት ጊዜ ደንዲ ሐይቅ አካባቢ ከተመደቡት ዘማቾች አንዱ የንብ ንግስት ወገብ የሚመስለውን የደንዲን ሐይቅ ወገብ በዋና አቋርጠዋለሁ ብሎ ገባ። ገብቶ እዚያው ቀረ።

የደንዲና ወንጌ አይነቱን ትንተና

የደንዲና ወንጌ ኃይቆች ለምን እንደማይነኩ ምክንያት የሚያቀርበው ሚት ምክንያታዊ የማድረግ ተግባሩን ሲወጣ እናያለን። በሌላ በኩል ደግሞ ኃይቆቹ አይነትም ሲል የማስጠንቀቅ ተግባር መወጣቱን እንገነዘባለን። ከማስጠንቀቅ ጀርባ አሁንም ሌላ ተግባር አለው። ይኸውም ሐይቆቹና ተፈጥሮአዊ አካባቢዎቻቸው በሰውና በከብቶች ሳይነካኩና ሳይበላሹ እንዲቀጥሉ የማድረግ ተግባር ነው። እዚህ ላይ ሚቱ የማስቀጠል ተግባር መወጣቱን እንመለከታለን። በዚህ ሚት ውስጥ ሐይቆቹ አይነትም ወይም መነካት የለባቸውም የሚለው አባባል፣ አባባሉ ለምን እንደተሰነዘረ ወይም ሐይቆቹ ለምን እንደማይነኩ የተሰጡት ምክንያቶች አንድ ላይ ሕብር ፈጥረው የውሃ ብክለትን

የማስወገድ ጥበብ፣ የአካባቢ ጥበቃን የማጠናከር ጥበብ፣ ለሕይወት ጥንቃቄ የማድረግ ጥበብ ያስተምራሉ፡፡

ሚት ስድሣ

Firri Fira hinfuudhu

Waaqni sanyii namaa warra dura uume gargar qoqqoodee, dhiiraafi dubartiin, kophuma kophaa walduraa duubaan uume. Uumamni calqabaa namaan walfakkaatu Boranticha yoo ta’u Boorantichi saalaqabeessa hinturre. Saddeettan Booranticha booda uumaman warri saala faallaa qaban walitti camadamanii maatii afur uuman. Waaqni mataa mataatti uf dandeessisee waan isaan uumeef jarri kun sanyii tokkodha malee fira dhiigaa hinturre. Kanaafuu calqabumarraa kaasee firri fira hinfuune. Firri fira yoo fuudhe badaadha. Kan dhalatu nagaa hinta’u. Qaama hir’uu ta’a.

ዘመድ ዘመድን አያገባም

ዋቃ መጀመሪያ የፈጠራቸውን ለሰው ዘር መነሻ የሆኑትን ፍጡራን ወንድና ሴት አድርጎ ለየብቻ በቅደም ተከተል አለያይቶ ነበር የፈጠራቸው፡፡ ከሰው ጋር ተመሳሳይነት ያለው የመጀመሪያ ፍጡር ሜቶ (ቦረና) ሲሆን ቦረና ጾታው አይታወቅም፡፡ ከቦረና በኋላ የተፈጠሩት ስምንት ፍጡራን ግን ጾታ ነበራቸው፡፡ እንደ አፈጣጠራቸው ቅደም ተከተል ተቃራኒ ጾታዎች ተጣምደው አራት ቤተሰብ መሠረቱ፡፡ ዋቃ ራሳቸውን አስችሎ ለየብቻ ስለፈጠራቸው እነዚህ ስምንቱ ፍጡራን የአንድ ዘር እንጂ የደም ዘመዳሞች አልነበሩም፡፡ ስለዚህ ከመጀመሪያውኑ ጀምሮ ዘመድ ዘመድን አግብቶ አያውቅም፡፡ ዘመድ ዘመድን ካገባ መጥፎ ነው፡፡ የሚወለደው ጤናኛ አይሆንም፡፡ አእምሮውና አካሉ ሙሉ አይሆንም፡፡

ዘመድ ዘመድን የማያገባበት ምክንያት ትንተና

ምክንያታዊ የማድረግ ተግባር በሚለው ምድብ ውስጥ ዘመድ ዘመድን የማያገባበት ምክንያት ጤናኛ ልጅ ስለማይወለድ መሆኑ ተጠቅሷል፡፡ በዚህ አገላለፅ ይህ ሚት ለሳይንስም መሰረት ሆኗል ማለት ይቻላል፡፡ ምክንያቱም በሳይንሳዊ መንገድም ቢሆን በዘመዳሞች መካከል ጋብቻ ከተፈፀመ የሚወለደው ልጅ ጤናኛ እንደማይሆን ክርክር ይቀርባል፡፡ ይኸኛው ሚት ግን ከዚህም አልፎ የእናትና ልጅ፣ የአባትና ልጅ፣ የወንድማማቾችና እህትማማች ሰፊ (ሥነ ምግባር) እንዲጠበቅ አስተዋፃኦ አለው፡፡ ከዚህ

ገግን ለገግን ጥንቱንም ቢሆን የሰው ልጅ መጀመሪያውኑ ሲፈጠር ከአንድ ሰው ወይም ከአንድ ቤተሰብ አለመፈጠሩን ይጠቁማል። በመሆኑም በተዘዋዋሪ መንገድ ሚት አስራ አንድን ይደግፋል።

ሚት ስድሃ አንድ

Maallimaafi Hoolaa

Maallimni ykn Caamstuun foon hoolaa hinnyaatu. Qabanni isaas hoolaan obboleessa Maallimaa waan ta'eefi. Maallimni Hoolaa wajjin Waaqarraa ykn samiirra bu'e. Haaluma walfakkaatuun Maallimni Odituus foon hoolaa hinnyaatu. Qabanni isaas hoolaan bakka isaa qalamee inni waan wreegamuurraa hafeefi. Obbo Baalchaa Badhaadhaa waayee dhimma kanaa akkana jedhan.

Maallimni Odituu yeroo tokko tokko Maallima Roobee jedhamee waamama. Maallima Odituu yoo jedhamu Tuulama keessatti gosa Odituu ta'ee sirna bokkaa caamsuufi roobsuurratti kan wayyooma qabu jechuudha. Haala itti calqabames qaba. Bara tokko bokkaan roobuu didee hongeen biyya hube. Margi, baalli, haroon, nigoge. Kanaaf lubbu-qabeeyyii hedduun gaaga'aman. Uummanni waaqni akka araaramuuf yeroo adda addaa takka tulluurratti, takka malkaafi burqaatti, korma loonii, korpheessota hoolaafi re'ee qalanii kadhataniyyuu Waaqni isaan hin dhageenye.

Kana booda hayyoonni mari'atanii nama aarsaa goona malee maal goona jechuun carraa buusnee abbaa carraan itti baase wareega kennina jedhanii murteessan. Carraan dubartii ilma tokkicha qabdutti baase. Dubartiin sun gosa Odituu turte. Dubartittiin akkuma carraan itti ba'een mucaashii tokkicha qabdu aarsaa gochuuf dhiheessite. Mucaa dhihaate wareeguuf albeen ennaa itti aggaamamu asiifi achii obomboleettiin ka'ee lafa dukkaneesse. Dukkanichi ennaa deebi'ee ifa ta'u hoolaan uummata jidduu dhaabbata. Yoo kana uummanni akka malee gammade, waaqni akka isaan dhga'uu barbaade hubatanii caalatti gammadan.

Kana booda hoolaa waaqni isaaniif buuse qalanii waaqa kadhatan. Gurbaan duraan wareegamuuf qopphaa'e angafa akka ta'u waaqni akka roobu ykn akka caamu kadhachuun ga'eesaa akka ta'u, icitii waaqni ibseefiin uummata akka tajaajilu ta'e. Hoolaan eddii argamee booda mucaan sun akka waaqa kadhatu ta'e. Mucaan waaqa kadhate akka roobu, waaqnis icitii bokkaan ittiin roobuufi caamu ibseef. Battalumatti waaqni robe. Yeroo sanaa kaasee sanyiin

mucaa sanaa gosti Odituu bokkaa roobsuufi caamsuurratti kennaa Waaqaa argatan. Amma har'aattis ittuma jiru.

ማሊማና በግ

ማሊማ ወይም ጫምስቱ የበግ ሥጋ አይበላም። ምክንያቱም በግ የማሊማ ወንድም ነው። ማሊማ ከዋቃ የመጣው ወይም ከሰማይ የወረዳው ከበግ ጋር ነው። የኦዲቱ ማሊማም የበግ ሥጋ አይበላም። ምክንያቱም በግ በእሱ ፋንታ ታርዶ እሱ ከመታረድ ስለ ዳነ ነው። ስለ ጉዳዩ አቦ ባልቻ በዳዳ እንዲህ ብለው ነበር።

ማሊማ ኦዲቱ አንዳንድ ጊዜ ማሊማ ሮቤ ተብሎም ይጠራል። ማሊማ ኦዲቱ ሲባል በቱለማ ውስጥ የኦዲቱ ጎሳ ሆኖ በዝናብ አዘናኑብ ስርዓት ላይ የማዘዝ ኃይል ያለው ነው። የተፈጠረበት ሁኔታም አለው። አንድ ጊዜ ዝናብ አልዘንብ ብሎ ድርቅ ብዙ ሰው ጎዳ። ሳርና ቅጠል፣ ምንጭና ኃይቅ ደረቀ። በአጠቃላይ እርጥብ ነገር ሁሉ ደረቀ። በመሆኑም ህይወት ያለው ሁሉ ተጎዳ።

ይህ በሚሆንበት ጊዜ ህዝቡ ዋቃ እንዲታረቀው እንደወትሮው ሁሉ አንዴ መልካ ላይ አንዴ ተራራ ላይ ኮርማ አርዶ ስርዓተ-ፀሎት ቢፈጽምም ምንም ጠብ የሚል ነገር ጠፋ። ጠባቶችንም አርደው ለመኑ፣ ዋቃ ምንም አልሰማቸውም። ከዚህ በኋላ አዋቂዎች ተሰባሰቡና የተለመደውን ነገር ሁሉ ሰውተን ምንም ውጤት አጣን ተነስተን ሰው እንሰዋ እንጂ ምን እናደርጋለን አሉ። መሆን አለበት ብለው ከተሰማሙ በኋላ እጣ ጣሉ።

እጣው አንድ ወንድ ልጅ ብቻ ባላት ሴት ላይ ወጣ። ወይም ሴትዬዋ ልጇን ለመስዋእትነት እንድታቀርብ እጣ ወጣባት። ሴትዬዋ ከኦዲቱ ጎሳ ነች። ሴትዬዋ በታዘዘችው መሰረት ልጇን አምጥታ ካራ ሊያርፍበት ልጇን ሲያጋድሙት ከሁሉም አቅጣጫ አውሎ ነፋስ ተነስቶ መሬቱን አጨለመው። ትንሽ ቆይቶ ጨለማው ሲገፍ በህዝቡ መሃል በግ ቆሞ ተገኘ። በዚህን ጊዜ ህዝቡ ተደሰተ፣ ዋቃ ሊሰማቸው እንደፈለገ አወቁ።

ዋቃ ያወረደላቸውን በግ አርደው ፀሎት አደረጉ። ሊታረድ የነበረው ልጅ ዋቃ እንዲዘንብ እንዲለምን አደረጉ። ልጁ ፀሎት አደረገ። ወዲያው ዝናብ ዘነበ። ከዚያን ጊዜ ጀምሮ የዚያ ልጅ ዘር በቱለማ ውስጥ የኦዲቱ ጎሳ ዝናብ የማዘነብና የማቆም ኃይል አለው። ይህንንም በተግባር ሲፈፅም ኖረ።

የማሊማና በግ ሚት ትንተና

በዚህ ምክንያታዊ የማድረግ ተግባር ውስጥ ማሊማ (ዝናብን የማቆምና የማዝነብ ተግባር የሚያከናውን ሰው) የበግ ሥጋ የማይበላበት ምክንያት በሚት ስድሳ አንድ ውስጥ ተገልጿል። ሚት 61 ሁለት ሚቶችን አጣምሮ የያዘ ነው። አንዱ ሚት ማሊማ ከበግ ጋር ከዋቃ (ከሰማይ) ስለወረደ ነው የሚል ነው። ሌላው ሚት በማሊማ-አዲቱ ፋንታ በግ ስለተሰዋ ነው የሚል ነው። ዞሮ ዞሮ ሁለቱም ሚቶች በዋቃ ቃል ኪዳን መሰረት ማሊማ የበግ ስጋ የማይበላ መሆኑን ያረጋግጣሉ። ማሊማዎች የበግ ሥጋ ከበሉ የወንድማቸውን ሥጋ እንደ በሉ ስለሚቆጠር ዝናብ የማዝነብና የማቆም ጥበባቸው ይጠፋቸዋል። የልዩ ተሰጥኦቻቸውን ቀጣይነት ለማረጋገጥ የበግ ሥጋን ከመብላት መቆጠብ አለባቸው። በዚህ ረገድ ይህ ሚት ምክንያታዊ የማድረግ ብቻ ሳይሆን የማስቀጠል ተግባርም አለው።

ሚት ስድሳ ሁለት

Ujubni Ayyaantuu Maaliif kabajama

Ayyaantuun yoo du'e qeyee isaarraa otoo hinfagaatiin ykn dallaa isaa keessatti awwaalama. Iddoon awwaalasaa Ujuba jedhama. Ujubarratti Harbuu, birbirsa, waddeessaafi mukoota kkf dhaabama. Ujubni qullaa hintaa'u. Mukti Ujubarra dhaabbatu Faajjii jedhama. Gaafa Ujubarratti dhibaafatamu Faajji gara oliitiin halluu gurraacha achii diimaa, achii adii qabutu irratti fannifama. Ilmi Ayyaantuu sanaa yoo ilmi jiraachuu baate firri itti dhihaatu buqqurii naqanii ykn booka bulbulanii ujuba kanarratti dhibaafatu.

Daddarbaas irratti daddarbu. Kun kan taasifamuuf Ekeraan nama du'e sanaa akka hindheebonneefi hinbeelofneefi. Akka dhugeeffanna Oromootti namni yoo du'es Ekeraansaa bara baraan jiraata.

Reenfi nama du'ee mooraa keessaa akka hinbaane kan ta'uuf ayyaanni isaa akka qeyee isaarraa hinadeemneefi. Ujuba gubbaatti sirni Irreechaas niraawwatama. Maatiin ayyaantotaa ayyaana qaban hundi naannoo tokkotti awwaalamu.

የአያንቱ ኡጁባ ለምን ይከበራል

አያንቱ ከሞተ ሬሣው ከራሱ ቁዩ ወይም ግቢ ሳይወጣ ይቀበራል። የመቃብሩ ቦታ ኡጁባ ይባላል። ኡጁባው ላይ ከሾላ፣ ከዝግባ፣ ወይም ከወዴሳ አንዱ ይተከላል። የተተከለው ዛፍ ፋጂ ይባላል። በኡጁባው ላይ የሚቸ ልጅ፣ ልጅ ከሌለው የሚቀርበው

ሰው በተወሰነ የጊዜ ርቀት ወይም በየዓመቱ ቡቁሪ ቦካ (ብርዝ) ድባፊቻ ይደረግበታል። ደደርባም ይደረግበታል። ይህ የሚደረገው የሚቹ መንፈስ እንዳይጠማና እዳይራብ ተብሎ ነው። ይህ ሰው ቢሞትም ኤኬራው (መንፈሱ) ኗሪ ነው።

የሚቹ ሬሳ ከግቢው (ከበረቱ) እንዳይወጣ የሚደረገው የእሱ አያና ከቁጭው ርቆ እንዳይሰደድ ተብሎ ነው። ኡጁባው ላይ በተተከለው ፋጂ ሥር የእሬቻ ሥነሥርዓት ይከናወናል። አያንቱ የሆኑ የአንድ ቤተሰብ አባላት ሲሞቱ አንድ አካባቢ ጎን ለጎን ይቀበራሉ።

የአያንቱ ኡጁባ ሚት ትንተና

የአያንቱ ኡጁባ የሚከበርበት ምክንያት በሚቱ ውስጥ እንደ ተጠቀሰው የሚቹ ሙት መንፈስ እንዳይራብና እንዳይጠማ ነው። ሌላም ምክንያት አለ። አያንቱ ከቅጥር ግቢ ውጪ ከተቀበረ አያናው ከቁጭ ይርቃል ተብሎ ይታሰባል። መራቅ ብቻ ሳይሆን አያናው ሌላ ቤትም ሊገባ ይችላል። እዚህ ጋር ያለው ጉዳይ የአያንቱ ሥርዓትና ደንብ እንዲቀጥል ታስቦ መሆኑን ያሳያል። ስለዚህ ይህ ሚት የማስከበርና የማስቀጠል ተግባር አለው ማለት ነው።

ሚት ስድሣ ሦስት

Aarsaa kamiifuu hoolaan maaliif filatama

Waaqni eddii nama uumee booda cubbuun namni hojjatu isa dallaansiisaa ture. Gaafa lafti namatti dallantee turtellee waaqnis namatti dallaneera. Haata’u malee waaqni gaafa hoolaa uume namaaf araaramee gaafa ayyaana Ruudaa uumama sana dura namaaf haaraa ture hoolaa namatti mul’ise. Gaafa sanaa kaasee namoonni “Waaqni hoolaa nutti mul’isee araara nuuf buuse” jechuun araaraaf hoolaa wareegachuu calqaban. Kanaaf waan araaraa (jila hundaaf) hoolaan wareegama.

ለመስዋዕት በግ ለምን ይመረጣል

ዋቃ ሰውን ከፈጠረ በኋላ ሰው የሚሠራው ኃጢአት ያስቀይመው ነበር። መራት ሰውን በተቀየመችበት ጊዜ እንኳን ዋቃም በሰው ተቀይሞ ነበር። ይሁን እንጂ ዋቃ በግን የፈጠረ እለት ለሰው ልጅ ይቅር ብሎ የታረቀው ሲሆን በዚያው በሩዳ እለት ከዚያ በፊት ሰው አይቶ የማያውቀውን አዲስ ፍጡር በግን አሳየው። ከዚያ እለት ጀምሮ “ዋቃ በግ አሳይቶን እርቅ አወረደልን” በማለት ለእርቅና ለጸሎት በግን ለመስዋዕትነት ማቅረብ

አዘውተሩ። በበግ መስዋዕትነት የሚቀርበውን እርቅ እምቢ ያለ ሰው የዋቃን እርቅ እምቢ እንዳለ ተቆጥሮ የሚጠላው ለዚህ ነው።

የበግ ለመስዋዕትነት መመሪያ ሚት ትንተና

ይህ ሚት በተመደበበት ምድብ መሠረት ምክንያታዊ የማድረግ ተግባር ያለው ሲሆን በግ የተፈጠረበትንም ሁኔታ ስለሚገልጽ የመግለጽ ተግባርም አለው ማለት ይቻላል። ይህ ብቻ ሳይሆን በግ ለመስዋዕትነት መቅረቡም ተገቢ መሆኑን ያመለክታል።

ሚት ስድሣ አራት

Ulmaa Dubartii

Dubartiin calqabaa Waaqni uume Xaphabo jedhamti ture. Xaphaboon haadha nama hundaati. Dubartii garaa bal’attee si’a afurtamii sagal (49) ciniinsifattee si’a 49 lakkuu deessedha. Ilmaanshii hundi 98 yoo ta’an angafti Boorana, quxisuun Digaluudha jedhama. Xaphaabo si’a 49 deessee waan ulmaa ciifteef isa bu’uura godhachuun yeroo dubartoonni ulmaa ciisan guyyaa 49 ykn turban torba ta’e.

የሴቶች ኡልማ

ዋቃ መጀመሪያ የፈጠራት ሴት ጠጸቦ ነች። ጠጸቦ የሁሉም ሰው እናት ናት። አርባ ዘጠኝ ጊዜ አምጣ አርባ ዘጠኝ ጊዜ መንታ የወለደች ሆደ ሰፊ ሴት ነበረች። ጠቅላላ ልጆቿ 98 ሲሆኑ አንጋፋው ቦረና የመጨረሻ ታናሽ ድገሉ ነው። ጠጸቦ አርባ ዘጠኝ ጊዜ ወልዳ አርባ ዘጠኝ ጊዜ ኡልማ ስለተኛች (ስለታረሰች) ያንን መሠረት በማድረግ የሴቶች የመታረሻ ጊዜ 49 ቀን ወይም ሰባት ሳምንት ሆነ።

የሴቶች ኡልማ ሚት ትንተና

ሚት 64 ሴቶች ለምን 49 ቀናት ወይም ሰባት ሳምንታት ኡልማ እንደሚተኙ ወይም አራስ ቤት እንደሚቆዩ የሚያስረዳ ስለሆነ ለጉዳዩ ምክንያት ይሰጣል። ከዚህ ጎን ለጎን የሴቶች ኡልማ አጀማመር የሚያስገነዝብ በመሆኑና አጀማመርን የሚያስረዳ በመሆኑ የመግለጽ ተግባር እንዳለው በግልጽ የሚታይ ነው። በተጨማሪም በጠጸቦ 49 ጊዜ መንታ መውለድ ጋር የሚያያዝ በመሆኑ ታሪካዊና ተፈጥሮአዊ ምክንያቶች አሉት። ስለዚህ የቀጣይነቱ ተግባራት የማያጠያይቅ መሆኑን ለማስረዳት ወይም ለማስገንዘብ የሚሞክር ሚት ነው።

ሚት ስድሣ አምስት

Ammayya Abbaa Bokkuu

Naannoo Haroo Wancii kan jiraachaa ture Liiban Maccaa gaafa mucaansaa inni angafti dhalatu ka'eeጥ beekaa bira dhaqe. Liibaan mana beekaa ennaa ga'u "ilmi naaf dhalateera, maqaasaa eenyu jedhee waamu? Waaqni maaliin isa dhangie?" jedhee gaafate. Beekaan sun gamasaatiin deebisee "enna dhuftu karaarratti maal argite? milkii maal qeexatte?" jedhee Liiban qorate. Liiban ennaa deebisu, "naddheen malkaaratti walgeessee kalaalaa marattee, bishaan okoleen waraabbattee, Ulmaa cirattee faarfattun arge" jedhe.

Beekaan sun waan Liiban jedhe eddii dhaggeeffatee booda "ilmikee boonaa ta'a, kabajamaa ta'a, Bokkuukee dhaala, ittirreenfatama, malkaa isatu dura eebbisa, malkaa isa dura namni hince'u, maqaasaa Ammayya jedhi, gara dhihaarra haagoru" jedheen.

ባለ ቦኩው አመያ

በወንጌጢ ሐይቅ አካባቢ ሲኖር የነበረው ሊባን መጫ የመጀመሪያ ልጁ ሲወለድ የልጁን መፃኢ ዕድል ለማወቅ አዋቂ ዘንድ ሄደ። ሊባን አዋቂው ቤት ከደረሰ በኋላ "ልጅ ተወልዶልኛል፤ ስሙን ማን ልበል? ዋቃ የሰጠው አጣፋንታስ ምንደነው?" ብሎ ጠየቀው። አዋቂው በቦኩሉ "ስትመጣ በመንገድ ላይ ምን አየህ? ምን ዓይነት ምልክ ተገነዘብክ?" በማለት መልሶ ጠየቀው። ሊባን ሲመልስ "በራሳቸው ላይ ከላላ ጠምጥመው መልካ ላይ የተሰበሰቡና ውሃ በጮጮ ቀድተው፤ ኡልማይ ይዘው የሚዘምሩ ሴቶችን አይቻለሁ" ብሎ ተናገረ። አዋቂው ሊባንን ካዳመጠ በኋላ "ልጅህ በራሱ የሚተማመን፤ የሚከበር፤ የሚሰገድበት፤ ቀድሞ መልካ የሚመርቅ፤ ቀድሞም መልካ የሚሻገር፤ የአንተን ቦኩ የሚወርስ ይሆናል። ስሙንም አመያ በለው፤ አንተ ካለህበት ቦታ ምእራቡን ይያዝ" አለው።

ሚት ስድሣ ስድስት

Waliso Abbaa Beekkumsaa

Liiban, Ammayya booda ilma 2ffaa gaafa dhalchus akkuma gaafa Ammayyi dhalatuu beekaa bira dhaqee gaafate. Beekaan sunis akkuma gaafa duraa ennaa dhuftu milkii maal qeexatte jedhee gaafate.

Liiban ennaa deebisu “biyya yaa’ii ba’ee, oadaa jala taa’ee walitti lallabu bira darbeen dhufe” jedhe.

Beekaan sun ennaa waan Waaqni itti ibse dubbatu, “ilmikee deddeemaadhas, dubbi-beekessasi. Ddubbii malaafi fala dhabe isatu hiika. Beekessa waan ta’uuf Waliso jedhiin, gara bahaafi kibbaarra haagoru” jedhe.

ጠቢቡ ወሊሶ

ሊበን፤ ከአመያ በኋላ ሁለተኛ ልጅ ሲወለድ፤ አመያ ሲወለድ እንዳደረገው ሁሉ አዋቂ ዘንድ ሄዶ ጠየቀ። አዋቂውም ልክ እንደበፊቱ “ስትመጣ ምን ዓይነት ምልኪ ተገነዝብክ” ብሎ ጠየቀው። ሊበን ሲመልስ “ሕዝብ ሸንጎ ወጥቶ ኦዳ ስር ተቀምጦ ሲወያይ አልፎ መጣሁ” በማለት ለአዋቂው ተናገረ።

አዋቂው ዋቃ የገለጸለትን ሲናገር “ልጅህ ተጓዥም ነው፤ ጥበበኛም ነው፤ መላ ያጣውን ጉዳይ የሚፈታው እሱ ነው፤ ምስራቅና ደቡቡን ክፍል ይያዝ” አለው።

ሚት ስድሳ ሰባት

Kuttaaye abbaa karraafi abbaa waraanaa

Liiban gaafa ilmi 3ffaan dhalatuuf akkuma aadaa bara sanaatti mana beekaa dhagee ilmi dhalachusaa itti hime.

Beekaan sun “ennaa dhufu maal argite? Milkii maal qeexate?” jedhee gaafate.

Liiban yoo deebisu namoota eeboofi siiqqee qabatanii, waan adii uffatanii loon horatti oofan arguusaa dubbate.

Beekaan sun ibsa-waaqin ennaa dubbatu, “ilmikee kun abbaa karraa ta’a, sa’aafi nama hora, abbaa waraanaa ta’a diina dhiiba, kutaa uffata kutee keessa darba kanaaf Kuttaaye jedhiin, qubannisaa gara kaabaa haata’u” jedhe.

ሀብታሙና ጦረኛው ኩታዬ

ሊበን 3ኛ ልጅ ሲወለድ እንደ ተለመደው አዋቂ ቤት ሄዶ ወንድ ልጅ መወለዱን ነገረው። አዋቂውም “ስትመጣ በመንገድ ላይ ምን አየህ ምን ገጠመህ” ብሎ ጠየቀው።

ሊበን ሲመልስ ነጭ ነገር ለብሰው፤ ጦርና ቀጭን ብትር ይዘው ከብቶችን ወደ ሆራ የሚነዱትን ሰዎች ማየቱን ተናገረ።

አዋቂው በዋቃ መንፈስ ተሞልቶ ሲናገር “ልጅህ ሀብታም ባለብዙ ከብት ይሆናል፤ ባለብዙ ልጆችም ይሆናል፤ ጦረኛ ሆኖ ጠላት ይገፋል፤ ኩታ ይለብሳል፤ የጠላትን መስመር ቆርጦ ያልፋል፤ ስለዚህ ኩታዬ በለው፤ አሠፋፈሩ በሰሜን ይሁን” አለው።

የሰደን ሊበን ሚቶች ትንተና

ሚት 65፤ 66ና 67 ተመሳሳይ መነሻ፤ ተመሳሳይ ባህርይና አቀራረብ ስላላቸው አንድ ላይ የሰደን ሊበን ሚቶች ተብለው ቢጠሩ ተገቢ ይሆናል። የሰደን ሊበን ሚቶች ሦስቱም የሊበን ልጆች ስሞቻቸው አመያ፤ ወሊሶና ኩታዬ ተብሎ ለምን እንደተጠራና ሦስቱም ሊበን ከነበረበት ቦታ በምእራብ፤ በደቡብና በደቡብ ምስራቅ እንዲሁም በሰሜንና ሰሜን ምስራቅ እንዲሰፍሩ የተደረገበትን ምክንያት ይገልጻሉ። ስለዚህ ሚቶቹ ምክንያታዊ የማድረግ ሚና ተጫውተዋል ማለት ይቻላል።

ሰደን ሊበን የሰፈሩባቸው የየራሳቸው ቦታዎችም ተገቢ ናቸው የሚል እንደምታ ስላላቸው ሚቶቹ ተገቢነትን የማረጋገጥ ሚና ተጫውተዋል። በተለይም በወቅቱም ሆነ በዛሬው ጊዜ ሊበን በኖረበት አካባቢ ዙሪያ የነበረውና ያለው ሁኔታ ሲጤን በደቡብና ደቡብ ምስራቅ ንግግር የሚችልና መለኛ (ዲፕሎማቲክ) እንዲሰፍር መደረጉ ተገቢ ይመስላል። እንደዚሁም በምእራብ በኩል የሃይማኖትና የገዳን ሥርዓት የማሥኬድና በሰሜንና ሰሜን ምስራቅ ሀብታምና አገር የመከላከል ባህርይ ያላቸው እንዲሰፍሩ መደረጉ ተገቢነቱ ዛሬም ይታያል።

እዚህ ላይ ምልኪና እጣፋንታ ያላቸውን ትስስር፤ ከዚያም አልፎ እጣፋንታና በሰው ልጅ የህይወት ውጣውረድ ውስጥ የሚከሰቱ አዎንታዊና አሉታዊ ሁኔታዎች ትስስር እንዳላቸው ሚቶቹ ይገልጻሉ።

ሚት ስድሣ ስምንት

Maganuu Tulamaa

Yeroo hedduu waraanni Macca keessaa dhabamee hin beeku. Lafa Oromoo kaan caalaa lafa Maccaatti waraanni hammaata. Kaabaafi kibba, bahaafi dhiha otoo hinjedhin Maccarratti kallattii hundaan waraanni banama ture. Mootonni kaabaa suuta suutaan wal liqimsaa dhufanii

mootiin tokkichi aangoo dhuunfatee mootummaa giddugaleessaa uumuun sabaafi sablammoota eddii dhuunfatee boodas yoo ta'e Macci yeroon mootummoota muudama gadaa malee aangorra ba'an wajjin walhinwaraanin hinjiru. Kun maaliif ta'e yoo jedhame hayyoonni Maccaas ta'e hayyoonni Tuulamaa deebii walfakkaatu kennu. Innis maganuu Tuulamaati kan jedhudha.

Bara Macci Bokkuu Tuulama jalaa fudhate, warri Tuulamaa Bokkuu deebisiisuuf, warri Maccaammoo waan fudhataniin galuuf naannoo Cuqqaalaafi Bishooftuutii kaasee amma tulluu Furiifi darbees amma ciisa laga Awaas dil'uu jedhamutti walgugsa turan. Lola kanaan qabeenyi badeera, lubbuun namaa gaaga'ameera. Lola kanaaf ka'umsa kan ta'an warra Maccaa waan ta'aniif Tuulamni "waraanni isinirraa hincitin" jedhee isaan magane ykn isaan arrabse. Abaarreen angafaa waan lafa hinbuuneef akkuma jedhame ta'e.

የቱለማ እርግግን

ብዙውን ጊዜ ከመጫ ምድር ጦርነት ጠፍቶ አያውቅም። ከሌላው የኦሮሞ ምድር በመጫ ምድር ጦርነት ይብሳል። መጫዎች ከሁሉም አቅጣጫ ጦርነት አያጣቸውም። በተለይም ከሰሜን ነገስታት ጋር ሲያካሂዱዋቸው የነበሩ ጦርነቶች የሚቋረጡ አልነበሩም። ከምእራብ፣ ከደቡብም፣ ከምስራቅ ከወንድሞቻቸው ከቱለማዎች ጋር እንኳን ጦርነት ውስጥ የኖሩበት ጊዜ ነበር።

ቀስ በቀስ የሰሜን ነገስታት እርስ በርሳቸው እየተዋዋጡ መጥተው አንድ ንጉስ ብቻ ማዕከላዊ መንግስት መስርቶ ብሔር ብሔረሰቦችን ካጠቃለለም በኋላ ቢሆን ከየትኛውም መንግስት ጋር መጫዎች ጦርነት ሳይገጥሙ የቀሩበት ጊዜ የለም። ይህ ለምን ሆነ ሲባል የቱለማም፣ የመጫም ሊቆች አንድ መልስ ይሰጣሉ። እሱም የቱለማ እርግግን ነው የሚል ነው። እንዴት ሲባል በዚያ መጫዎች ከቱለማዎች ቦኩ የወሰዱ ጊዜ በእነሱና በቱለማዎች መካከል በተፈጠረው ጥል ብዙ ሰው ተጎድቷል፣ ህይወት ጠፍቷል። ለዚህ ምክንያት የሆኑት መጫዎች ስለሆኑ ቱለማዎች “ጦርነት አይጣችሁ” ብለው ረግጧቸዋል። የአንጋፋ እርግግን መሬት ጠብ ስለማይል ይህ ነገር መጫዎች ላይ ሊደርስ ችሏል።

የቱለማ እርግግን ትንተና

ሚት 68 ላይ እንደ ተገለጸው መጫዎች የአባታቸውን ቦኩ ከቱለማዎች መውሰዳቸው በሌሎች ሚቶችም ተጠቅሷል። በመጫዎችና በቱለማዎች መካከል በተፈጠረው ጥል ብዙ

ሰዎች መጎዳታቸውም ይተረካል። በዚያው ልክ የመጫ ህዝብ አሻፈረኝ ባይነት ስለሚያጠቃውና ስለማያጎበድድ ብዙውን ጊዜ ከባእዳን ጋር ሲዋጋ ኖሯል። ይህንን መሠረት በማድረግ ሚት 68 ምክንያት ይሰጣል። ምክንያቱንም የቱለማ እርግግን ያደርገዋል። በተጨማሪም የመጫን የአሻፈረኝ ባይነት ስብዕና ይፋ በማድረግ የመግለጽ ተግባሩን ይወጣል።

ሚት ስድሣ ዘጠኝ

Gumii Gaayoo

Boorana keessatti iddoowwan jilaa ykn jilli itti raawwatamu keessa tokko Gumii Gaayootti. Gumii Gaayoo akka adda dureetti fudhatama. Ulfinni inni qabus guddaadha. Akka Jaatanii Diidaafi warri kaan jedhanitti Gumii Gaayootti calqaba kan gumii waame waaqa malee nama hinturre. Calqaba waaqni iddoo sanatti gumii waamee waan har'a uummanni ittiin jiraachaa jiru, waayee jirufi jireenyaa beeksise. Raagdonni achitti ogmalayyuu raagdummaa gonftan. Yaadannoo sanaaf jecha har'as dhimmi aadaa, seeraa, amantii walumaa galatti dhimmi jiruufi jireenyaa iddoo sanatti mar'atama.

ጉሚ ጋዮ

ጉሚ ጋዮ ከበራ ከሚከናወንባቸው ቦታዎች አንዱ ነው። ቦታው እንደ ቀደምት ቦታ ይወሰዳል። ክብሩም ትልቅ ነው። ጃተኒ ዲዳና ሌሎች እንደተረኩት መጀመሪያ በጉሚ ጋዮ ጉሚ የጠራው ዋቃ እንጂ ሰው አልነበረም። ዋቃ መጀመሪያ እዚያ ቦታ ጉሚ ጠርቶ ዛሬ ማንኛውም ሰው የሚተዳደርበትን ስለ ኑሮና ብልሃቱ አሳወቀ። ነብዮች እዚያ ቦታ ነበር የነበሩት ጥበብ የተጎናጸፉት። በዚያ ምክንያት ዛሬም ስለ የሰው ልጅ ባህልና አኗኗር እንዲሁም ስለገዳ በቦታው ምክክር ይደረጋል።

ሚት ሰባ

Wayyooma (Hooda) Bosati Kormaa

Bosati kormaatti gosoota torbatu korma torba itti qala. Bara Xaaliyaaniin biyya gidirsaa turte dargaggeessi Tufaa Fatansaa jedhamu boorantichi irrabulee qeyeedhaa (naannoodhaa) dhabame. Biyyi barbaadee dhabe. Warri isaa tarii leenca Bosona Bosati keessa jirutu nyaate ta'a jedhanii abdi kutatanii dhiisan.

Eddii irraanfataamee booda namni wayii bosona Garrii (Bosati) keessatti ani waan nama fakkaatu liphii arge jedhee dubbate. Maal argite jedhee biyyi gaafa namicha kana qoratu, ‘waan baala nyaatus natti fakkaate’ jechuun namichi deebii kenne. Waan kana ilaaluu qabna jedhanii manguddoonni dhaqan. Bosona keessa ennaa deeman sagalee namaaf hin galle dhaga’an. Gara sagalee dhagg’anitti yoo deeman, jalaa fagaata malee, arguu dadhaban. Yoo dhaabbatan sagalee dhaga’u, yoo deeman itti hindhufan, mangudootatti raajii ta’e. Waan godhan dhabnaan manguddoonni gara biyyaatti (uummataatti) deebi’anii waan isaan quunname dubbatan. Biyyi mari’atee waan urgaa’u keessaa ixaanafi ambalaa, waan qalamu keessaa kormafi goromsa fuudhanii manguddoonni debi’anii iddoo sagalee itti dhaga’an akka dhaqan taasisan. Manguddoonni akka uummanni walii galetti waan uummanni irratti walii galee fuudhanii dhaqan.

Manguddoonni ennaa iddoo kanaan dura sagalee itti dhaga’an ga’an sirna kadhannaa raawwatan. Sirna kadhannaa eddii raawwatanii booda sagaleen dubbatu kun hika argachaa dhufe. Sagaleen kun ‘namoonni adiin biyya dhiphisaa jiran akka badan Bosati qabdhaa, Bosati jalatti sagadaa’ kan jedhu ta’uunsaa hubatame.

Manguddoonni “tole yaa Bosati siqabanne, adiin biyya keenya dhuftee nusaamtuufi nu’ajjeestu haabaddu kadhaa keenya Waaqni haadhaga’u” jedhanii yoo ililchanii kormaafi goromsa fuudhanii dhaqan qalan, dargaggeessi badee ture mangudootatti mul’ate. Tufaa Fatansaa haala kanaan deebi’ee uummatatti eddii mul’atee booda “Xaaliyaaniin nibaddi, uummannikoo bilisa ba’a” jedhee dubbate. Akkuma inni jedhe ta’e. Uummannis Tufaafi Bosati Garrii niwayyoomse. Eddii ennaa sanaatii amma har’aatti gosoonni torba (Gumbichuu, Ekkaa, Gullallee, Arroojjii, Digaluu, Oborii karra torba tolchanii karra mataa mataa isaaniirratti korma tokko tokko qalu.

የቦሳት ኮርማ መቀደስ

ቦሳት አባ ኮርማ የሆዳ (ቅዱስ) ቦታ በመሆኑ በየዓመቱ ሰባት ጎሣዎች ሰባት ኮርማ ያርዱበታል። በአንድ ዘመን ማለትም ጣሊያን በነበረችበት ጊዜ አንድ ለግላጋ ወጣት ስሙ ቱፋ ፈተንሣ የሚባል ቦረና (ቦረንቲቻ) አድርቦት ከአካባቢ ሰወረው። ህዝብ ፈልጎት አጣው። ምናልባት ቦሳት ጫካ ውስጥ ያለው አንበሣ በልቶት ይሆናል ተብሎ ወላጆቹም ህዝቡም ተስፋ ቆርጠው ተውተ።

አንድ ጊዜ አንድ ቦሰት ጫካ ውስጥ ገብቶ የወጣ ሰው በጫካው ውስጥ በውልብታ ሰው ያየው መሰለኝ ብሎ ለአካባቢው ህዝብ ተናገረ። በተጨማሪ ምን አስተዋልክ ተብሎ ሰውየው ሲጠየቅ ቅጠል የሚበላም መስሎኝ ነበር በማለት አስረዳ። ይህንን ነገር ማጣራት አለብን በማለት አንጋፋዎች ተሰብስበው ሄዱ።

እነዚህ ሰዎች ደኑ ውስጥ ጠልቀው ሲገቡ ለመረዳት የሚያስችግር ድምፅ ሰሙ። ድምፁን ወደ ሰሙበት አቅጣጫ ቢሄዱ ድምፁ እየራቃቸው ይሄዳል። ቆም ብለው ሲያዳምጡ ከቅርባቸው የሚሰሙ ይመስላቸዋል። ሲሄዱበት ምንም አያገኙም። ሽማግሌዎቹና አዋቂዎቹ ምን ዓይነት ታምር ነው ብለው በመገረም ወደ ህብረተሰቡ ተመለሱና የገጠማቸውን ተናገሩ። ሕዝቡ ስለጉዳዩ ከተነጋገረ በኋላ አንጋፋዎቹ ከሚሸቱ ነገሮች እጣንና አምበልታ፣ ለእርድ ከሚውሉ ከብቶች ኮርማና ጊደር ይዘው እንዲሄዱ አደረገ።

አንጋፋዎቹ በተባሉት መሠረት ወደ ደኑ ውስጥ ገብተው ደምፅ የሰሙበት ቦታ ከደረሱ በኋላ ድምፁን የሚያሰማቸው ነገር ራሱን እንዲገልጽ የፀሎት ሥነ ሥርዓት አደረጉ። የፀሎት ሥነ ሥርዓቱን ካከናወኑ በኋላ የሚሰማቸው ድምፅ ወደ ሚያውቁት ቋንቋ ተቀየረ፤ የሚረዱት ዓይነት ሆነ። እነዚህ አገራችንን የወረሩ የማናውቃቸው ነጫጭ ሰዎች እንዲጠፉ ከፈለጋችሁ፣ ጥሩ ዘመን እንዲመጣላችሁና በሰላም ለመኖር ከፈለጋችሁ ቦሰትን ያዙ፣ ስገዱበት፣ ሰባት ኮርማ እረዱበት የሚል ድምጽ ነበር።

ወዲያውኑ “ይኸው ቦሰት አንተን ይዘናል፣ የወረሩንና የገደሉን ነጮች ይወገዱልን፣ ፀሎታችንን ዋቃ ይስማ” ብለው እልልታ እያቀለጡ ይዘው የሄዱትን እጣንና አምበልታ እያጨሱ ኮርማና ጊደር ሲያርዱ ሌላ የማይታመን ነገር ተከሰተ። ጠፍቶ የተረገው ቱፋ ፈተንሣ ድንገት በመሃላቸው ቆሞ ተገኘ። ቦረንቲቻው ተፋላቸው። ከዚያን ጊዜ ጀምሮ እስከ ዛሬ ድረስ ሰባቱ የቦሰት አካባቢ ጎሣዎች ጉምብቹ፣ ኤካ፣ ጉለሌ፣ አሮጂ፣ ድገሉ፣ ኦቦሪ፣ ሰባት በር ሠርተው እያንዳንዳቸው አንዳንድ ኮርማ ያርዳሉ።

ሚት ሰባ አንድ

Hooda malkaa Dubbisaa

Obbo Galaashee Arago; aanaa Dugdaatti jiraataa ganda qotee bulaa haxxee lamaa kan ta’an waayee hooda Malkaa Dubbisaa akkana jedhan.

Dur Oromoon gaafa Walaabuu galu tuutni tokko otoo deemu malkaa Dubbiisaa guutetti dhufe. Tuuticha keessa Ayyaantuu Qaabatoo Danbal jedhamutu ture. Qaabatoon fardarra taa’ee “malkaa nanaa ykn naa citi ykn naan citi” jedhee itti qajeele.

Akkuma Qaabatoon farad isaarra taa'ee laga guute kana seeneen bishaan guutuun gargar cite. Ayyaantichis biyyis nagaadhaan ce'e. Kanarraa ka'ee malkaan Dubbisaa wayyooma argate. Malkichi malkaa hoodaa ta'ee amma har'aatti kormatu itti qalama. Yoo bokkaan roobuu dide, yoo wanni dabe jiraate malkaa Dubbisaa kana dhaqanii wareega kennanii waaqa kadhatu, kadhatanii irraa argatu.

የመልካ ዱብሣ ቅዱስነት

ዱሮ ኦሮሞ ከወላቡ ሲመለስ አንዱ ቡድን መልካ ዱብሣ ደረሰ። መልካው በኃይል ሞልቶ ስለነበር የሚያሻግር አልነበረም። ከቡድኑ አባላት አንዱ አያንቱ ነበር። እሱም ቃብቶ ደንበል ይባላል። ቢጠበቅ ቢጠበቅ መልካው አልጎድል ስላለ ይህ ቃብቶ የተባለው አያንቱ ፈረሱን ጭኖ ወደ መልካው እየገባ “አንተ መልካ ወይ ይዘህኝ ምድር ግባ ወይ ምድር ሁንልኝ” ብሎ ሄደበት። መልካው ለሁለት ተከፈለ። መግሉ ምድር ሆነ። አያንቱም ህዝቡም ተሻገረ። ከዚያን ጊዜ ጀምሮ መልካው ላይ ለተፈጸመው ተአምር ቃልኪዳን ሆኖ ለዚያ ቃልኪዳን ሲባል ኮርማ ይታረድበታል። መልካውም “መልካ ሆዳ” ተባለ።

ዝናብ መዝናብ እምቢ ካለ፤ ወይም ያልተገባ ክስተት ከተፈጠረ እዚያ መልካ ላይ ተሂዶ መስዋዕት ተሰጥቶ የጸሎት ሥነ ሥርዓት ይከናወናል። የተከሰተው ችግርም ይፈታል። ዝናብም ይዘንባል። እነዚህ ሥነሥርዓቶች ሲከናወኑ የእግዚአብሔር ሥነ-ሥርዓትም አብሮ ይከናወንበታል።

የጉሚ ጋዩ፤ የቦሰት ኮርማና የመልካ ዱብሣ ቅዱስ ሥፍራዎች ትንተና

ሚት 69፤ 70 እና 71 ሦስት ሥፍራዎች ማለትም ጉሚ ጋዩ፤ ቦሰት ኮርማና መልካ ዱብሣ ለምን ቅዱስ ሥፍራዎች እንደሆኑ ይተርካሉ። ሚቶቹ በተነገሩበት አውድ ምክንያታዊ የማድረግ ሚና ተጫውተዋል። በእነዚህ ሥፍራዎች እስከዛሬ የሚደረጉት ሥነስርዓቶችም ተገቢ መሆናቸውን ሚቶቹ ይጠቁማሉ። ከሚቶቹ ውስጥ በቦሰት ገሪ ወይም በቦሰት ኮርማ ላይ መስከረም 21 ቀን 2009 ዓ.ም የቡድን ውይይት ተደርጓል።

የቡድኑ አባላት በአካባቢያቸው ስለሚያዩአቸው ነገሮች ተራራውንም ሜዳውንም እያዩ በሜዳዎቹም ሆነ በተራራው ላይ ስለሚደረጉት ነገሮች ወይም በአካባቢያቸው ስለሚታዩአቸው ነገሮችና ስለነገሮቹ የተነገረ ነገር ካለ ማንኛውንም ትርክት በነጻነት እንዲናገሩ ተነገራቸው። ሁሉም ተያዩ። ከእነሱ ውስጥ ማን በተሻለ እንደሚገልጽ እያንዳንዳቸው የሚተዋወቁ በሚመስል ሁኔታ በዓይን ተገባበዙ። አቦ ቱሉ ኩሼ ጀመሩ።

ቡድኑ ከተቀመጠበት ቦታ ብዙም ሳይርቅ የቆመውን እንጨት ወደ ጎን እያዩ ፈገግ በማለት የሚከተለውን ተናገሩ።

Bara Xaaliyaaniin naannoo Bosati turte ‘mana naaf ijaaraa’ jettee biyya ajajje. Biyyi jecha ayyaanni Tufaa Fatansaarra ‘Xaaliyaaniin nibaddi’ jedhe yaadachuun Xaaliyaaniif waan tolaa hojjachuu hinbarbaadne. Kanaaf muka waacuu jedhamuun mana ijaareef. Mukichi gaafa muramee jiidhaatti ilaalan adii bareedaadha. Garuu otoo ji’a tokko hinga’in daaraa ta’ee bunnisuu calqaba. Maarree xaaliyaanonni mana jedhanii kan keessa taa’an ji’a tokko booda urtuun itti name’ee daaraa itti roobuu calqabe. Maali raajiin kun jettee Xaaliyaaniin biyyaa gaafannaan asi taa’uu keessan Waaqni hinjaalanne, mallattoo isinitti agarsiisaa jira, yoo diddanii teessan daaraan manarraa gad roobu nyaata keessanitti nam’ee summeessee isin fixa, qaama keessanis nikukkuta jedhamee itti himame. Xaaliyaaniin gaafa kana argitee dhageessu mi’ashii xaxattee naannoo kanaa bade.

የአቦ ቱሉ ኩሼ ትረካ ወደ አማርኛ ሲተረጎም ጣሊያን ቦሰት አካባቢ በነበረችበት ጊዜ ቤት ሥሩልኝ ብላ ህዝቡን አዘዘች እያለ ይቀጥላል። አገሩ ጣሊያን ትጠፋለች ብሎ የቱፋ ፈተንግ አያና የተናገረውን በማስታወስ ለጣሊያን ጥሩ ነገር ለመስራት አልፈለገም። ተመካክሮ ዋጩ በሚባል እንጨት ለጣሊያኖች ቤት ሠራ።

ዋጩ በእርጥብነቱ ሲታይ ነጭ ሀኖ በጣም የሚያምር እንጨት ነው። ነገር ግን ወር ሳይደርስ ነቅዞ አመድ ያቦናል። ታዲያ ጣሊያኖች አዲስ በተሠሩላቸው ቤቶች ገብተው ተደስተው እያኖሩ ትንሽ እንደቆዩ ዋጩ አመዱን ያራግፍባቸው ጀመር። ለምን ብለው ቢጠይቁ ዋቃ እዚህ መሆናችሁን አልወደደም። ትንሽ ከቆያችሁ ከእንጨቱ የሚቦነው አመድ ምግባችሁንና ሰውነታችሁን መርዞ ይጨርሳችኋል የሚል ተነገራቸው። በዚህ ሰባብ ጣሊያኖች ከዚህ አካባቢ ጠፉ።

አቦ ቱሉ ኩሼ ሲናገሩ ስለቦሰት ጠቅሰው ነበርና ቦሰት ላይ ምንድነው የሚሠራው የሚል ጥያቄ ለቡድኑ ቀረበ። ቁምቢ ዋቀሮ እንዲህ በማለት መልስ ሰጡ።

Bosat gubbaatti gosa torbatu korma torba qala. Warri korma qalan guyyaa Dilbataa kormaa fi mijuu qabatanii gara tulluu Bosatitti godaanu. Gaafa wixataa ganama akkuma caamni hoo’een abbaan kormaa angafti gara mirgaatiin jiru sagalee ol guddisee “kormi wal isiniif ga’ee! kormi torbanuu walga’ee!” jedha. Torbanuu maqaa karra isaanii dhahani tokkoon tokkoon isaanii sagalee ol kaasanii ‘eeyyee kormi naaf ga’eera’ jedhu. Eddii kormi torban walga’uun mirkanaa’ee booda, ‘egaa ka’aa kormaafi dhibaayyuu keessan fudhadhaa, karra keessaniin

ba'aa,' jedha angaftichi. Hunduu karra ufiitiin ba'ee iddoo qalmaa idduma tokkotti walitti dhufa.

Iddoo tokkotti ennaa walaga'an tulluu, siidaa, malkaa, waaqa, lafa waamanii waaqa kadhatu. Huursanii waaqa kadhatu. Gosa waamu, Jaaricha waamu, Ateetee waamu, Booranticha waamu. Sana booda angafaa quxisuun korma kuffisu. Dura gumbichutu kuffisa. Achiin booda nyaachaa dhugaa bulanii, gaafa Kibxataas ciincaa wal dhamdhamsiisanii eebbifatanii gara mana mana ufiitti deebi'u. Nyaata ta'ee wanni namarraa hafe achumatti bineensaaf dhiifama malee fudhatanii manattiin hingalan.

Torbee isaatti (Dilbata) akkuma gaafa duraatti Bosat dhaqu. Ammasitti namni meedhacha keeyyate hinhiikkatu. Sirna isa dhumaa kanarratti ufirraa baasa. Adda leencaa, nuukenni jedhanii eebbifatanii, wal eebbisanii mijuu isaanii dhamdhamatu. Kana booda gara mana mana ufiitti galu.

ቦሰት ላይ ሰባት ጎሳዎች ሰባት ኮርማዎችን ያርዳሉ። ሰባቱን ኮርማ የሚያርዱትና ተከታዮቻቸው ኮርማዎቻቸውንና “ምጁ” (ለበዓላት የሚዘጋጁ ልዩ ልዩ ምግቦች) ይዘው ወደ ቦሰት የሚሄዱት እሁድ ዕለት ነው። እቤት ተሠርቶ የተወሰደው ምግብና መጠጥ ተበልቶ እየተጠጣ ቡና ተፈልቶ በፀሎት በጨዋታ ይታደራል። በማግስቱ ሰኞ ዕለት ፀሀይ ሞቅ ማለት ስትጀምር አንጋፋው አባ ኮርማ ከቀኝ በኩል ድምፁን ከፍ አድርጎ “ኮርማዎቹ ተሰብስበዋል? ሰባቱም ኮርማዎች ደርሰዋል?” በማለት ይጠይቃል። ሰባቱም አባ ከራዎች እያንዳንዳቸው የጎሳቸውን በር ስም እየጠፋ ኮርማዎቻቸውን ማቅረባቸውን ከፍ ባለ ድምፅ ይናገራሉ።

ሰባቱም ኮርማዎች መድረሰቸውና መዘጋጀታቸው ከተረጋገጠ በኋላ “እንግዲህ ተነሱ ኮርማዎቻችሁንና ምጁአችሁን (ለከበራ የሚዘጋጅ ምግብና መጠጥ) ይዛችሁ በየበራችሁ ውጤት” ይባላል። የሠባቱም ጎሳዎች አንጋፋዎች ኮርማዎቻቸውንና ምጁአቸውን ይዘው በየበራቸው ወጥተው ሁላቸውም የእርድ ቦታ ይገናኛሉ።

በእርድ ቦታ ከተሰበሰቡ በኋላ ከምንጭ እስከ ተራራ ተጠርቶ በዋቃ ስም እየተባረከ፣ ጃሪቻ፣ አቴቴ፣ ቦረንቴቻ ወዘተ እየተጠራ የፀሎት ሥነሥርዓት ይፈጸማል። በዚህ ዓይነት የፀሎት ሥነሥርዓት ከተከናወነ በኋላ እንደ ታላቅና ታናሽ ቅደም ተከተላቸው መሰረት ኮርማዎቹን ተራ በተራ ይጥላሉ። መጀመሪያ የጉምብቹ ጎሳ ይጥላል። ኮርማ ይጥላል ማለት ኮርማ ያርዳል ማለት ነው። ከዚህ በኋላ ጭንጫ (በእሳት ነበልባል የተጠበሰ ሥጋ) ተሠርቶ እየተበላ የሚጠጣው እየተጠጣ በፀሎት፣ በመዝሙር፣ በእልልታ፣ ይታደራል።

በማግስቱ ማክሰኞ የተቀረው ሥጋ ተጠባብሶ እንደዚሁም ማንኛውም የተዘጋጀው ምግብ እዚያው ተበልቶ የተረፈው ለአካባቢው አውሬ ተትቶ ወደ ቤት (ቁጭ) የመልስ ጉዞ ይደረጋል። ማንኛውም ለዚያ ሥርዓት የተዘጋጀ ምግብ ተይዞ ወደ ቤት አይገባም።

በቀጣዩ እሁድ (በሳምንቱ) አንድ መጀመሪያው ቀን ከየአቅጣጫው ተሰልፎው ወደ ቦሰት ኮርማ ይሄዳሉ። ኮርማዎቹ የታረዱ ዕለት ሜዳቻ ያደርጉት እስከዚህኛው እሁድ አያወጡም ወይም አይፈቱም። እዚያ ከሄዱ በኋላ እንደተለመደው ሁሉን ጠቃቅሰው ዋቃን ለምነው የአንበሳ ግንባር ስጠን ብለው የሥርዓተ አምልኮው ማሳረጊያ ይሆናል።

ሚት ሰባ ሁለት

Ayyaana Bariisoo Kumee

Waayee qananii argachuu (wayyoomuu) Ayyaana Bariisoo Kumee warra beekan keessaa obbo Galaashee Aragoofi obbo Bulaa Hayee warra dursanii yaada kennanidha. Akka isaan jedhanitti bara tokko Waaqni hojii badaa namoonni hojjatanitti dallanee ifa jalaa balleesse. Lafti dukkana ta'e. Dukkanuma sana keessa namnis beelladaaleenis jiraatu ture. Dimimmisa malee ifti qulqulluun akka ammaa hinturre. Jireenya akkanaa keessatti gaaf tokko mucaan tokko dhalate. Gaafa mucaan kun dhalate dukkanni ifatti jijjiirame. Lafti nibari'e. Dhalachuun mucaa kanaa dukkana bara hedduuf ture ifatti waan jijjiireef mucaan kun "Bariisoo" jedhame. Ayyaantummaan mucaa kanaa guyyaa sanaa kaasee itti fufe. Biyyis kabaja Ayyaana Bariisootiif jecha Malkaa Qoffeetti Irreecha Irreenfate. Abbaan Bariisoo maqaan Kumee jedhama. Ayyaanni Bariisoo "Ayyaana Bariisoo Kumee" jedhame.

የበሪሃ ኩሜ አምላክ

ስለ በሪሃ ኩሜ አምላክ ተአምራዊ ስራ ከሚያውቁት ውስጥ ቀድመው የተናገሩት አባ ገላሼ አረጎና አባ ቡላ ሐዬ ናቸው። እነሱ እንዳሉት በአንድ ዘመን ዋቃ በሰዎች መጥፎ ሥራ ተቀይሞ ብርሃንን ከምድር ላይ አጠፋ። ደንገዝገዝ ያለ ጭለማ እንጂ እንዳሁኑ የጠራ ብርሃን አልነበረም። መሬት በጭለማ ተውጦ ነበር። ሰዎችም እንስሳትም በጭለማው ውስጥ ይኖሩ ነበር። አንድ ቀን አንድ ልጅ ተወለደ። ልክ ልጁ ሲወለድ ጨለማው ተገፈፈና ብርሃን ሆነ። የልጁ መወለድ ለዘመናት የቆየውን ጭለማ ገፍፎ ብርሃን ስላመጣ ስሙ "በሪሃ" (ብርሃኑ) ተባለ። የበሪሃ አባት ኩሜ ይባላል። አሁን በዚያ አካባቢ ዋቃ ሲለመን በተለይ ጧት የበሪሃ ኩሜ አምላክ፣ ጎህ ቀድደህ ብርሃን

ያመጣህ አምላክ በሰላም አውለን ይባላል። ከበሪሃ ኩሜ አምላክ ጋር ተያይዞ የሚደረገው የእግዚአብሔር ሥነሥርዓት መልካ ቆሬ በተባለ ቦታ ይከናወናል።

የበሪሃ ኩሜ አምላክ ሚት ትንተና

ስለ በሪሃ ኩሜ አምላክ በሚተርከው ሚት ውስጥ በሪሃ የተወለደ እለት ለዘመናት ተንሠራፍቶ የቆየው ጭለማ ተገፍፎ ብርሃን ስለመጣ በሪሃ አያንቲ መሆኑ ተረጋገጣ። በዚህ ምክንያት የበሪሃ አምላክ ከጭለማ የሚያወጣ ነው ተብሎ ታመነበት። የበሪሃ አያና መከበር እንዳለበት ሚቲ ስለሚጠቁም የማስከበር ተግባርም አለው።

ሚት ሰባ ሶስት

Dhangaggoo Sham’ee

Obbo Limdii Kumsaa waayee dhangaggoo Sham’ee ennaa natti himan akkas jedhan. Jamboolaa Curree ilma ufii gudiseen otoo waraanamee hindu’in dura karaa dhihaa, Amboo as, karaa kibbaa, Abebe as, karaa bahaa, Tuulamaa as, karaa kaab-dhihaa, Gindabaratii fi Gojjamii as biyya bal’aa qabatee humnaan bitaa ture. Biyyi inni ennaa sana qabatee ture yeroo ammaa aanaalee Ilfataafi Jaldu jedhaman kan dhuunfatuufi aanaalee Dandiifi Gindabarati jedhaman gartokkee isaanii kan hammatudha.

Haata’u malee Jamboolaan lafti bal’aan inni qabate isa ga’uu dide biyya Abeebbee qabachuu barbaade. Achiin booda biyyi keenya waan wal daangessuuf koottaa nimar’anna jedhee warra Abeebeetti erge. Warri Abeebbee otoo homaa hinshakkin abbaa duulaa isaanii Sham’eefi eegdotasaa muraasa qofa ergan.

Marii akkuma calqabaniin Jamboolaan warra Abeebe bakka bu’anii dhufaniin “ana jalatti akka bultanan barbaada” jedha. Ennaa kana abbaan duulaa Abeebbee Sham’ee Dagaagaa “maal soddaakoo yaada akkanaa eddii qabaattee waliif baana jettee nawwaamtuu” jedhee ennaa ol ka’uuf aggaamu “maal eegda “ jedhee Jamboolaan eegduusaatti ija babaase. Yoo kana eegduun Jamboolaa Sham’ee eeboon wraane. Sham’een ammas ol ka’uuf ennaa yaalu wanni ta’e gadi isa harkisee barcumatti deebi’e. Edaa Jamboolaan miila barcuma isaa fiixee gogaa qeerransaa Sham’een uffatee lafa tuqee jirurra waan ijjachiiseef Sham’ee akka gad harkisu godhe.

Eegduun Jamboolaa Sham’ee si’a lama waraanuyyuu Sham’een kufuu dide. Dhumarratti “bada gadhee dhiira akkanatti waraanuu” jechuun Jamboolaan ufuma isaatiin Sham’ee waraanee

ajjeese. “Obboleettii isaa fuudheera jedheellee hinhilleef” jechuun obbo Limdiin Sham’eef gaddan. Waa’ee Sham’ee akkana jechuun itti dabalaa.

Sham’een goota gita hinqabnedha. Dirree waraanaa yoo seene akka maraachaa ta’a. keessa lixee unkuruudha. Waraana (eeboo) jala hingoru. Lola inni keessa lixe diinonni isaa kirkiranii otoo hinwaraanin baqatu. Fardisaa akkuma isaa adda ture. Sham’een farda isaatiin laga Qeerransaa utaala ture. Sham’een farda isaarra taa’ee eeboo yoo darbate fageenya tarkaanfii afurtamaarratti diinasaa waraana ture. Iddoo Sham’een itti du’ee dhiigniifi hadhooftuun isaa itti dhangala’e dhangaggo magarse. Ammayyuu dhangaggoon sun jira. Iddoonsaa akka ammaatti aanaa Amboo, Abeebee Booranaa keessa, bakka addatti Qadiidaa jedhamudha.

የሸምኤ መቅመቆ

አቦ ልምዲ ኩምሳ ስለሸምኤ መቅመቆ ሲናገሩ እንደዚህ አለ:: ይኸውልህ ጀምቦላ ጩሬ ራሱ ባሳደገው ልጅ ተወግቶ ከመሞቱ በፊት በኃይል እያስገበረ በምዕራብ ከአምቦ መልስ፣ በደቡብ ከአቤቤ መልስ፣ በምስራቅ ከቱለማ መልስ፣ በሰሜን ምዕራብ ከግንደበረትና ጎጃም መልስ ሰፊ ግዛት ይዞ ነበር:: በዚያን ጊዜ እሱ ይዞት የነበረው ግዛት በአሁኑ ጊዜ እልፈታና ጀልዱ የተባሉ ወረዳዎችን ሙሉ በሙሉ የሚጠቀልልና ደንዲና ጊንደበረት የተባሉ ወረዳዎችን በከፊል የሚይዝ ነው:: ታዲያ ጀምቦላ መሬት አልበቃ ብሎት የአቤቤን አገር መያዝ ፈለገ:: ከዚያ የአቤቤ አባዱላዎችን (የጦርመሪዎች) “ድንበርተኞች ስለሆን ኑና እንመካከር” ብሎ ስብሰባ ጠራቸው::

አቤቤዎች ምንም ስለአልጠረጠሩ አባዱላቸውን ሸምኤንና ጥቂት አጃቢዎችን ብቻ ላኩ::ውይይቱ ተጀመረና ጀምቦላ “አቤቤዎች በእኔ ስር እንድትተዳደሩ ነው የምፈልገው” አለ:: በዚህን ጊዜ የአቤቤ አባዱላ ሸምኤ ደጋጋ “ምነው አማቹ እንዲህ ዓይነት ሃሳብ ካለህ እንዋጋ ብለህ አትጠራኝም ነበር” ብሎ ብድግ እላለሁ ሲል የሆነ ነገር ወደ ታች ስቦት ተመልሶ በርጩማው ላይ ዘፍ አለ:: ለካስ ጀምቦላ ሸምኤ ለብሶት ጫፉ መሬት በነካው የነብር ቆዳ ላይ የበርጩማውን እግር አሳርፎ ሸምኤን ወደታች እንዲጎትተው አድርጎታል::

ሸምኤ እንደገና ለመነሳት ሲሞክር ጀምቦላ ምን ትጠብቃለህ ብሎ አጃቢው ላይ አፈጠጠ:: አጃቢው በጦር ሸምኤን ወጋ፣ ሸምኤ አሁንም ብድግ ለማለት ሞከረ:: ጀምቦላ የተቀመጠበት የነብር ቆዳ ጫፍ አሁንም ሸምኤን ወደ ታች ጎተተው::

የጀምሮል አጃቢ ሁለት ጊዜ ሸምኤን ቢወጋውም ሸምኤ አልወድቅ አለ። በመጨረሻ “እንዲህ ነው ወንድ የሚወጋው?” ብሎ ጀምሮላ አጃቢውን ከተቆጣ በኋላ ራሱ ሸምኤን ወግቶ ገደለው። እሁቱን አግብቻለሁ ብሎ እንኳን አላዘነለትም ብለው አቶ ልምዲ ለሸምኤ በጣም አዘኑ። ስለ ሸምኤ እንዲህ ብለው አከሉ።

ሸምኤ ተወዳዳሪ ያልነበረው ጀግና ነበር፤ ጦርሜዳ ሲገባ እንደ ዕብድ ያረገው ነበር። ገብቶ ማነኮር ብቻ ነው፤ ከጦር ዞር አይልም ነበር፤ እሱ የገባበት ጦር ጠላቶቹ እየተንቀጠቀጡ ሳይዋጉ ሸሽተው ይጠፋሉ። ፈረሱም እንደ እሱ የተለየ ነበር። ሸምኤ የቁራንሳን ወንዝ በፈረሱ ይዘላል፤ ሸምኤ በፈረሱ ላይ ሆኖ ጦር ከወረወረ በአርባ እርምጃ ርቀት ላይ አስተካክሎ ጠላቱን ይወጋል። ሸምኤ የሞተበት፤ ደሙና ሐሞቱ የፈሰሰበት ቦታ “ደንገገ” (መቅመቆ) በቀለበት። አሁንም መቅመቆው አለበት። ቦታው አምቦ ወረዳ፤ አቤቤ ቦረና ውስጥ ልዩ ስሙ ቀዲዳ የሚባል ቦታ ነው። ሐሞተ መራራ ስለ ሆነ ሐሞቱ መቅመቆ አበቀለ።

የሸምኤ መቅመቆ ሚት ትንተና

የሸምኤ መቅመቆ ሚት የሸምኤ ደም የፈሰሰበት ቦታ ለምን መቅመቆ እንዳበቀለ ምክንያቱን ያቀርባል። እዚህ ላይ የመቅመቆው ተምሳሌታዊነት ሸምኤ ሐሞተ መራራ (ሲበዛ ጀግና) መሆኑን ያመለክታል። ይህ ሚት ሌላም ተግባር አለው። የአገር (የቦታ) ባለቤትነትን የማረጋገጥ ሚናው ጎልቶ ስለሚታይ የማፋለም ተግባርም አለው። ይህ ማለት ያ የሸምኤ ደም የፈሰሰበት ቦታ የራሳቸው መሆኑን በመጀመሪያ ደረጃ የሸምኤ ቤተሰቦች ሚቱን መሰረት አድርገው ይከራከራሉ። በሁለተኛ ደረጃ ድፍን የአቤቤ ሕብረተሰብ የጦር መሪያቸው ደም የፈሰሰበት ቦታ በመሆኑ ቦታው ሙሉ በሙሉ የራሳቸው መሆኑን ይናገራሉ። ለዚህ ደግሞ ይህ ሚት በራሳቸው እንዲተማመኑ ያደርጋል።

ሚት ሰባ አራት

Qaama Hir’uu

Qaama hir’uun kan dhalatuuf wanni dabe tokko yoo jiraatedha. Wanna dabe tokko yoo jedhamu cubbuun hojjatame jiraachuu mala jechuudha. Abbaan yookaan haati daa’ima dhalatee seeraan ala qaama namaa yookaan qaama horiillee maaliif hintaane, hir’isaniiru yoo ta’e ykn safuu dabsanii hinfalanne yoo ta’e cubbuun dhalatti darbuu danda’a. Haadhaafi abbaa qofa otoo

hintaane akaakayyuufi akkaawoonis daba hojjataniiru yoo ta'e cubbuun diroo waan darbuuf qaama hir'uun dhalachuu danda'a. Safuu cabsuu kan jedhamu waan hedduu kan hammatu yoo ta'ellee keessattuu inni akka malee badaa ta'u yoo abba-torbii as firri walfuudhedha. Daa'imni haala akkanaa keessatti dhalatu qaama guutuu hinta'u. Yoo qaamni ijaan mul'atu miidhamuu baatellee qalbiin guutuu hinta'u.

የአካል ጉዳተኛ

አካል ጉዳተኛ የሚወለደው የተዛባ ነገር ካለ ነው ይባላል። የተዛባ ነገር ሲባል የተሠራ ጩቡ (ኃጢአት) ማለት ነው። አባት ወይም እናት የሰውን ወይም የእንስሳትን አካል አጉድለው ከሆነ፤ ሰፊን አዛብተው ወይም ተላልፈው ንስሃ ሳይገቡ ቀርተው ከሆነ ኃጢአቱ ወደ ልጅ ሊተላለፍ ይችላል። አባትና እናት ብቻ ሳይሆኑ አያቶችም ኃጢአት ቢሠሩ ጩቡ ከዘር ወደ ዘር ስለሚተላለፍ አካል ጉዳተኛ በቤተሰቡ ውስጥ ሊወለድ ይችላል። በተለይ ሰፊ ሲባል ብዙ ሥነምግባራዊ ጉዳዮችን የሚያካትት ሲሆን ከሰፊ መተላለፍ ውስጥ እጅግ የከፋ የሚባለው የሰው ነፍስ ማጥፋትና ከሰባት አባት ወዲህ የዘመዶች መጋባት ነው። በእንደዚህ ዓይነት ሁኔታ ውስጥ የተወለደ ልጅ በዓይን የሚታይ የአካል ጉዳት ባይኖረውም እንኳን ቀልቡ (አእምሮው) ሙሉ አይሆንም።

የአካል ጉዳተኛ ሚት ትንተና

አካል ጉዳተኛ በአንድ ቤተሰብ ውስጥ የሚወለደው በኃጢአት ነው ብሎ ምክንያት የሚያቀርበው ሚት ጉዳዩን ምክንያታዊ ከማድረግ ባሻገር ሰዎች ኃጢአት (ተንኩል) እንዳይሰሩና በዘመዳሞች መካከል ጋብቻ እንደይፈፀም የመከልከል ተግባር አለው። ለምን አካል ጉዳተኛ ይወለዳል ተብሎ ለተጠየቀ ጥያቄ የተሰጠ መልስ በመሆኑ ምክንያታዊ የማድረግ ተግባሩ ቀድሞ ቢመጣም ማህበራዊና ባህላዊ ፋይዳውም አብሮ ግንዛቤ ማግኘት የሚገባው ነው።

ሚት ሰባ አምስት

Ayyaanni Maaliif Kabajama

Ayyaanni wanni kabajamuuf, yoo kadhatan niargatu. Namni ayyaanatti bulu jireenya dheerate, sanyiinsaa nidagaaga, horiin ni hora daa'imni nidhalatti, maseenni nideessi, fayyaatu dhalata, iyyummaatu bada, sugatu gala. Addaafi addunyaatu manatti gala, dhalootatu itti fufa.

አያና ለምን ይከበራል

አያናን ማክበር ለብዙ ነገር ይበጃል፤ በአያና የሚተዳደር ሰው ከተማጸነ ያገኛል፤ በዋቃ የተፈቀደለትን የእድሜ ጣሪያ ያጣጥማል። የዘራው ይበቅልለታል፤ ከብት ይረባለታል፤ መካን ትወልዳለች፤ ልጆች ይወለዳሉ፤ ተወልደው ያድጋሉ። ድህነትና ጠኔ ይጠፋል። ሲሳይ ይገባል የተሟላ ኑሮ ከህዝብ ጋር ይሆናል። ዘር ይቀጥላል ሰላም ይሰፍናል።

አያና የሚከበርበትን ምክንያት የሚያቀርብ ሚት ትንተና

አያና ለምን እንደሚከበር በርካታ ምክንያቶችን ያቀረበው ሚት የአያናን ከበራ ምክንያታዊ ከማድረግ ጎን ለጎን የማስጠንቀቅ ተግባርም አለው። ምክንያቱም አያና የሚከበረው የተዘራው እንዲበቅል፤ ከብት እንዲረባ፤ መካን እንድትወልድ፤ ልጆች ተወልደው እንዲያድጉ ወዘተ ስለሚል አያና ካልተከበረ እነዚህ የተዘረዘሩት በጎ ነገሮች ይቀራሉ ማለት ነው።

ሚት ሰባ ሰድሰት

Oromoon maaliif laafe

Obbo Guddata Bulii akka dubbatanitti Oromoon qabbanaa' aadha. Eebba waaqaa guutuu qaba. Tumaa waaqaafi lafaa kan lubbu-qabeeyyiifi lubbu-dhabeeyyii tumee harkaa qaba. Hojiinsaa haqa qabeessa. Oromoon hooda walirraa qaba. Wal hinajjeesu, wal hinyakku, wal hinmiidhu. Walamana walitti hinmalu, walitti hinmalchu. Diinaan malee deebi'ee akka walhinlolle kakuu walirraa qaba ture. Kakuun Oromooni waliif kakatan dhiiga kormaa, aannanfi damma walitti makanii walunachiisuun kan raawwate ture.

Haata'u malee amalli hormaa badaan keessa seenee gocha cubbamtootaa walirratti raawwachuu calqabe. Waan dur walirratti hinraawwanne hammeenya walirratti raawwachuu calqabe. Walwaraanuu calqabe. Kanaaf Waaqni diina itti ajaje. Waraana itti baay'ise. Qabata kanaan Oromoon galaana Baha-garagadii [Edanii?] kaasee amma galaana Borootti [Meedtraaniyaan?] tokko ture gargar ciccite. Akkanatti humni Oromoo laafe.

Ammayyuu Oromoon cimina durii deebisachuuf hooda baasuu qaba. Hooda eddii baasee booda akka duriitti, akka Oromoon durii wajjin bulaa turetti, seedaa tokkoon wajjin buluuf makaa dhiiga kormaa, aannaniifi dammaa wal unachiisee sirna kakuu raawwachuu qaba. Yoo kana

godhe birmadummaa isaa deebisee argachuuf umurii dhaloota tokkoo caalaa isa hinbarbaachisu. Yoo kana gochuu baate dhaloota shanitti uf arga.

የኦሮሞ ኃይል ለምን ተዳከመ

አቦ ጉደታ ቡሊ እንደ ተናገሩት ዱሮ ኦሮሞ እጅጉን የጠበቀና የማይጣስ ቃል ኪዳን ነበረው። ይህ ቃል ኪዳን መገዳደልን፣ መወነጃጀልን፣ አንዱ አንዱን ማታለልን በጥብቅ የሚከለክል ነበር። ኦሮሞ በዚህ ቃል ኪዳን ተሳስሮ ለብዙ ሺህ ዓመታት በሰላምና በደስታ ኖሯል። ይህንን ቃል ኪዳንን ያፀናውም የኮርማ ደም፣ ወተትና ማር ድብልቅ በመቃመስ ነበር። ይሁን እንጂ ከጊዜ በኋላ ቃል ኪዳንን አፈረሰና እርስ በርስ መወነጃጀልና መገዳደል ጀመረ። በዚህ ምክንያት ዋቃ አዝኖ ጠላት አዘዘበት።

የኦሮሞ ጠላቶች ደግሞ መለኪያ የማይገኝለት ክፋት ፈፀሙበት። ኃይሉ ደከመ፣ ስልጣኑ ተወሰደ፣ እውቀቱ ተሸፈነ፣ እምነቱ ተበረዘ። የአምልኮ ስፍራዎቹ ተወሰዱ። ከምስራቁ ባህር [ኤደን?] እስከ ሰሜኑ ባህር [ሜዲትራኒያን?] በአንድነት የሚኖረው ኦሮሞ ተነጣጠለ፣ ኃይሉም ተዳከመ።

አሁንም ቢሆን ኦሮሞ ተመልሶ የዱሮ ክብሩን ለመጎናጸፍ መጸጸት አለበት። የጸጸት ሥርዓት ካከናወነ በኋላ ኦሮሞ ድሮ አብሮ ሲኖር እንደነበረው በአንድ መንፈስ አብሮ ለመኖር የኮርማ ደም፣ የወተትና የማር ድብልቅ አንድ ላይ ተጎንጭቶ የቃለ-መሃላ ሥርዓት ማከናወን አለበት። ይህንን ካደረገ የድሮ ክብሩን መልሶ ለማግኘት ከአንድ ትውልድ በላይ መቆየት አያስፈልገውም። ይህንን ካለደረገ ገና በአምስት ትውልድ ነው ራሱን የሚያገኘው።

የኦሮሞ መዳከም ምክንያት ሚት ትንተና

ይህ ሚት የተለያዩ ቁምነገሮችን ያስገነዝባል። አንዱ ቁምነገር ኦሮሞ የማይሻር ቃል ኪዳን ሲገባ የኮርማ ደም፣ ወተትና ማር አንድ ላይ አደባልቆ በመቃመስ መሆኑ ነው። ሌላኛው ደግሞ ኦሮሞ የማይሻር ቃል ኪዳን ሽሮ እርስ በርስ በመዋጋቱ የሚዋጋው ኃይል አዘዘበት የሚለው ነው። በእነዚህና በሌሎችም አባባሎች የተገነባው ሚት 76፣ ምክንያታዊ ከማድረግ ተግባሩ ባሻገር ተስፋ የማሳደር ሚናም ተጫውቷል። ይኸውም ኦሮሞ ተመልሶ የዱሮ ክብሩን ለመጎናጸፍ እንደ አያያዙ የአንድ ሰው እድሜ ወይም የአምስት ትውልድ ዕድሜ ይጠብቃል ማለቱ ረዥም ጊዜ ቢሆንም ተስፋ ማሳደሩ አይቀርም ነው።

ሚት ሰባ ሰባት

Ganda Dhankaaka

Dhankaaka jechuun sa'a kormi dugdarra ga'ee hinbeekne ykn qalaamaa fardaa fardi yaabbatee hinbeekne jechuudha. Jecha biraatiin sa'a dhalee hinbeekne ykn qalaamaa fardaa dhaltee hinbeekne jechuudha. Horiin Dhankaaka ta'e waan hundaanuu horii kaan caala. Kaatee ykn baatee hindadhabu. Godina Shawaa Kibba Dhihaa Aanaa Ammayyaa Keessa, gandi qotee bulaa Dhankaaka jedhamu jira. Bara baraan durii tokko Sa'a dhankaaka tokkotu bakka margisaa leensaafi bishaansaa hora ta'e argatee, achuma dheedee, achumaa hora dhugee, achuma ciise. Saani kun achii deemuu didee marga iddoo sanaa dheeduufi hora iddoo sanaa dhuguu itti fufe. Booda furdatee deemuu dadhabe. Deemuu dadhabnaan ciisee marga dheeduu itti fufe. Booda Saanii sun dhodhowee achumatti hafe. Kanumarraa kanka'e gandi sun Dhankaaka jedhamee hafe.

ደንካካ ቀበሌ

ደንካካ ማለት በኮርማ ተጠቅታ የማታውቅ ላም ወይም ፈረስ ጀርባዋ ላይ ወጥቶ የማያውቅ ባዝራ ፈረስ ማለት ነው። በሌላ አነጋገር ወልዳ የማታውቅ ላም ወይም ፈረስ ማለት ነው። ደንካካ ከብት በሁሉም ነገር ከእኩዮቹ ይበልጣል፤ ቢሮጥም ቢሸከምም አይደክምም። በደቡብ ምእራብ ሸዋ ዞን በአመያ ወረዳ ደንካካ የሚባል ቀበሌ አለ። መሬቱ ጥሩ የግጦሽ ሳር የሚያበቅል ጨዋማ የማዕድን ውሃ (ሆራ) ያለው መሬት ነው። ቦታው ደንካካ የተባለበት ምክንያት ደንካካ ላም በቀበሌው ገብታ ምርጥ ሳር ስለአገኘች እዚያው እየበላች እዚያው ውላ ማደር ሆነ። ላሚቷ ወልዳ ወተትም ጥጃም የማትሰጥ ስለሆነ ማንም ፍለጋዋን አልለፋም። ቤት ገብታ እንድታድር ያደረገ ሰው አልነበረም። ደንካካዋ ላም እዚያ ቆይታ፤ እዚያው ሰንብታ በመጨረሻም ፈንድታ እዚያው ስለቀረች ቦታው ደንካካ የሚል መጠሪያ ተገኝቷል።

የደንካካ ቀበሌ ሚት ትንተና

ሚት 77 በአመያ ውስጥ ደንካካ የተባለው ቀበሌ ለምን ደንካካ እንደ ተባለ ይተርካል። በትረካውና በተተረከበት አውድ መሠረት ሚቱ ምክንያታዊ የማድረግ ተግባር ተወጥቷል። በተጨማሪም ደንካካ ላም እንዴት ማርና ሆራ ያለበት ቦታ ተገኝታ ምን እንደሆነችና ከዚያ ጊዜ ጀምሮ ቦታው ምን ተብሎ እንደተጠራ ስለሚገልጽ የመግለጽ ተግባርም አለው ማለት ነው።

ሚት ሰባ ስምንት

Kitaaba Oromoo

Dur Oromoon Qubee ittiin barreessu qaba ture. Kitaabas qaba ture. Haata'u malee kitaaba Oromoo kana Saani jalaa nyaatte. Kanaaf gaafa saani ykn horiin qalame Oromoon moora dubbisa.

የኦሮሞ መጽሐፍ

ኦሮሞ ዱሮ የሚጽፍበት ፊደል ነበረው፤ መጽሀፍም ነበረው። ነገር ግን ላም በላችበት። በዚህ ምክንያት ላም ወይም ከብቶች ሲታረዱ ኦሮሞ የላሞችን ወይም የከብቶችን ሞራ ያነሳል፤ ምስጥሩን ከዚያው ያገኛል።

የኦሮሞ መጽሐፍ ሚት ትንተና

በኦሮሞ ሕብረተሰብ ውስጥ የሃይማኖት ጉዳይ ወይም የጽሁፍ ሥልጣኔ የሚመለከት ክርክር ተነስቶ ኦሮሞ ለምን መጽሐፍ የለውም የሚል ጥያቄ ሲቀርብ “የእሱን ላም በላች” የሚል ምላሽ ሲሰጥ መስማት የተለመደ ነው። አባባሉ ሁል ጊዜ ሲነገር በዋሃ መልክ ስለሆነ ትኩረት አይሰጠውም እንጂ በኦሮሞ መጽሐፍ ላይ ከተነገረው ሚት የሚመነጭ ነው። በመሆኑም አባባሉ ኦሮሞ ፊደልና የጽሁፍ ጥበብ የነበረው መሆኑን የሚጠቁም ነው። በዚህ ሚት ላይ በመመስረት ፍቅሬ ቶለሣ (2008:76) የሚከተለውን ጽሁፍ አስፍሯል።

ቀዳማዊ ምኒልክ መደባዮችን በከፊል የጨፈጨፋቸው ኢትዮጵያን ወደ አይሁድ ምድርነት ለመቀየር የነበረውን መሠሪ እቅድ በመቃወማቸው ነበር። በሚያሳዝን ሁኔታ እነሱንና መጽሐፎቻቸውን አጠፋ...አንዳንድ መደባዮች ጭፍጨፋውን በመፍራት በጥንቱ የሱባ ቋንቋ የተጻፉ መጽሐፎቻቸውን ደበቁ ወይም ለቀዳማዊ ምኒልክ አስረከቡ፤ እና እሱም የወረሳቸውንና በእጁ የገቡትን መጽሐፎች በሙሉ አቃጠላቸው። በዚህ ያዘነ አንድ መደባይ መጽሐፉን ለንግሱ አላስረከብም ብሎ ለላሙ አብልቷታል። ጥቂት ቆየት ብሎ ላሚን ሲያርዳት የተወሰነ ጽሁፍ በስጋዋ ላይ ማግኘቱ ተዘግቧል። እሱና ልጆቹ አንዳንዶቹን ፊደሎች አገጣጥመው ለመተርጎምና ስለታሪካቸው ፍንጭ ለማግኘት በመሞከራቸው “መደባይን” ኦሮሞ ብሎ መጥራት ተጀመረ። በሱባ ቋንቋ “ኦሮሞ” ማለት “እውቀት ገላጭ፤ ተርጓሚ፤ በሰው ልብ ውስጥ ያለውን የሚያነብ፤ ብልህ ሰው” ማለት ነው።

በጥቅሉ ሲታይ ሚት 78 ምክንያታዊ የማድረግ ተግባር ያለው ሲሆን “ላሚቷ መጽሐፍ ስለበላች አሮሞ ሞራዋን ያያል” የሚባለው አባባል ሞራ የማንበብ ሥራ ተገቢ ነው የሚል እንደምታ ስላለው ተገቢነትን የመግለጽ ተግባርም አለው። በተጨማሪም ጥንትም ቢሆን አሮሞ የጽሁፍ ጥበብ የነበረው መሆኑን በመጠቆም ለታሪክ መሠረት ይጥላል።

ሚት ሰባ ዘጠኝ

Soqolamuu Re’ee

Dur eegeen ree’ee akka amma kana soqolamaa hin turre. Gaaf tokko re’een, waan isa suuftu fakkaattee nabitti dhihaattee gaafa ishiitiin uffatasaa irraa soqolte. Ennaa ishiin kana raawwattu nabi “soqolami” jedheen. Kanumaan eegeen re’ee soqolamee hafe.

የፍየል መገለብ

ዱሮ የፍየል ጭራ እንደ አሁኑ የተገለበ አልነበረም። አንድ ቀን ፍየል ነቢን የምታሸት መስላ ከቀረበችው በኋላ በቀንዷ የነቢን ልብስ ገለበች። በዚህ ተግባር ምክንያት ነቢ “ተገለቢ” አላት። በዚህ ምክንያት የፍየል ጭራ ተገልቦ ቀረ።

ሚት ሰማንያ

Maseenuu Gaangee

Dur ruudni (baaxiin) samii lafatti dhihoo ture. Baaxiin samii madabii waaqaa jedhama. Bara tokko gaangeen quuftee madabii waaqa asii ol dhiitte. Waaqnis gocha ishii kanatti aaree “dhala malee hafi” jedhee arrabse. Ufii isaammoo madabii isaa asii ol fageesse. Qabata kanaan gaangeen dhala malee hafte.

የበቅሎ መካንነት

ዱሮ የሰማይ ካስማ (የሰማይ ጣሪያ) ቅርብ ነበር። ይህ የሰማይ ጣሪያ የዋቃ መደብ ይባላል። በአንድ ዘመን በቅሎ ጠገቦችና ወደ ላይ ዘልላ የዋቃን መደብ ረገጠች። በበቅላ ተግባር ዋቃ አዘነና “መካን ሁኒ” አላት። እራሱ ዋቃ ደግሞ የራሱን መደብ ወደ ላይ አራቀው። በዚህ ምክንያት በቅሎ መካን ሆና ቀረች።

የፍየል መገለብና የበቅሎ መካንነት ሚቶች ትንተና

የፍየል መገለብና የበቅሎ መካንነት ሚቶች ባህርያትና ተግባሮቻቸው ተመሳሳይ ናቸው። የሁለቱም እንስሳት ድርጊቶች መነሻ ጥጋብ ወይም ተንኮል። ፍየል ነቢን የምታሸት መስላ ከቀረበችው በኋላ በቀንዷ የነቢን ልብስ ገለበች። በቅሎ ደግሞ ወደ ላይ ዘልላ የዋቃን መደብ ረገጠች። በዚህ ምክንያት ፍየል ጭራዋ ተገልቦ መቅረቱን፤ በቅሎ ደግሞ ሳትወልድ መቅረቷን ሚቶቹ ያብራራሉ። ሁለቱም ሚቶች በቀረቡበት አግባብ ምክንያታዊነትን የሚገልጹ ናቸው። በሌላ በኩል በፈጣሪ ላይ ተንኮል ማሰብ ወይም መፈጸም ቅጣት የሚያስከትል መሆኑን ያስጠነቅቃሉ።

ሚት ሰማንያ አንድ

Erar Abbaa Kormaa

Erar tulluu Godina Shawa Bahaa keesstti argamudha. Tulluun Erar kun “Erar abbaa kormaa” jedhama. Maaliif jennaan kormatu itti qalama. Maaliif itti qalama jennaan kormi Walaabuu waan achitti hafeefi jedhama. Dur Oromoon ennaa Walaabuu galu kormaafi goromsaan geggeeffamee Erar ga’e. Eraritti goromsiifi kormi Walaabuu dhufan bosona Eraritti nam’an. Goromsi qeyeetti yoo deebi’ u kormi achumaan hafe. Kanaaf, yaadannoo korma Walaabuutiif jecha, waggaa waggaan kormi achitti qalama.

ኤረር አባ ኮርማ

ኤረር በምስራቅ ሸዋ ውስጥ የሚገኝ ተራራ ነው። ይህ የኤረር ተራራ “ኤረር አባ ኮርማ” ይባላል። ለምን ሲባል ኮርማ እዚያ ስለሚታረድ ነው ይባላል። ለምን ይታረዳል ሲባል የወላቡ ኮርማ እዚያ ስለቀረ ነው ይባላል። ዱሮ አሮሞ ከወላቡ ሲመለስ በኮርማና ጊደር እየተመራ ኤረር ደረሰ። ኤረር ሲደርሱ ከወላቡ የመጡ ጊደርና ኮርማ ኤረር ደን ውስጥ ገቡ። ጊደር ስትመለስ ኮርማው በዚያው ቀረ። ስለዚህ ለወላቡ ኮርማ ማስታሻ ሲባል በየዓመቱ ኮርማ ይታረድበታል።

የኤረር አባ ኮርማ ሚት ትንተና

የኤረር ተራራ “ኤረር አባ ኮርማ” ለምን ተባለ የሚለው ጥያቄ ሲነሳ ኮርማ ስለሚታረድበት ነው የሚል መልስ ይሰጣል። ይህ ያለምክንያት አይደለም። አሮሞ ኮርማና ጊደር ከፊቱ አስቀድሞ ከወላቡ ሲመለስ ኮርማው ኤረር ተራራ ውስጥ ገብቶ

በዚያው ቀረ። በዚህ ምክንያት ባለኮርማው ኤረርን ባርኮ ቅዱስ ቦታ እንዲሆን በማድረግ ኮርማ እንዲታረድበትና የእጮቻ ከበራ እንዲከናወንበት አደረገ። ስለሆነም ይህ ሚት ኤረር አባ ኮርማ ቅዱስ ቦታ ሆኖ ለምን ኮርማ እንደሚታረድበት ምክንያት ይሰጣል። ከዚህ ጋር ተያይዞ የቦታው ባለቤት ኦሮሞ መሆኑን በመግለጽ የማፋለም ተግባሩን ይወጣል።

ሚት ሰማንያ ሁለት

Wayyoomuu Odaa

Oromoon biqiltuu (muka) kamirrayyuu Odaa caalchisa. Odaaf wayyooma guddaa kennee jira. Maal jennaan Odaan irrisaas jallisaas qulqulluu waan ta'eefi. Dhiigni Odaa imimmaa'aa otoo hintaane aannani. Odaan hongeen hingogu, yoo goges deebi'ee lata. Odaa bakakkaan hinrukutu, yoo rukutes hingogsu. Odaa jalatti bofti, lootuun, gaarraaran, qarcoon hingalu. Sinbirroonillee midhaansaa nyaatanii deemu malee man'ee irratti ijaarratanii irratti hingalan.

Odaan akka mukoota kaanii xurii hinargu. Xurii hinargu jechuun hindraaru jechuudha. Otuma hindaraarin ija godhata. Odaan bara baraan haaromaa jiraata malee dulloomee gogee hinbadu. Walumaa galatti Odaan waan qulqulluu ta'eef jalatti dhugaa dubbatanii nama cubbuurraa qulqulleessan.

የኦዳ መቀደስ

ኦሮሞ ከየትኛውም ተክል ይልቅ ኦዳን ያስበልጣል። ኦሮሞ ኦዳን በእጅጉ ቀድሶታል። ለምን ቢባል ኦዳ ሥሩም ላዩም ንጹህ ስለሆነ ነው። የኦዳ ደም ዝም ብሎ እርጥበት ወይም ውሃ ሳይሆን ወተት ነው።

ኦዳ በድርቅ አይጎዳም ቢጎዳ እንኳን ተመልሶ ይለመልማል። ኦዳ መብረቅ አይመታውም፤ ቢመታው እንኳን አያደርቀውም። ኦዳ እባብ፤ እንሽላሊት፤ እስስት፤ ገበሎና የመሳሰሉት አይገቡበትም። ወፎች እንኳን ፍሬዎቹን በልተው ይሄዳሉ እንጂ በላዩ ላይ ጎጆ ሠርተውበት አይገቡበትም።

ኦዳ እንደ ሌሎቹ እንጨቶች የወር አበባ አያይም፤ ማለትም አያብብም። ሳያብብ ፍሬ ያፈራል። ኦዳ በየዘመኑ እየታደሰ ይኖራል እንጂ አርጅቶ ደርቆ አይጠፋም። በአጠቃላይ ኦዳ ንጹህ ስለሆነ በጥላው ስር እውነት ተነግሮ ሰው ከኃጢአቱ ይነጻል።

የኦሳ መቀደስ ሚት ትንተና

የኦሳ መቀደስ ሚት ኦሳ የተቀደሰበትን ምክንያቶች የሚዘረዝር ነው። ስለሆነም የኦሳን ቅዱስነት በሚገባ ምክንያታዊ አድርጓል ማለት ይቻላል። ከዚህም ሌላ የኦሳን ጥራትና የንጽህና ደረጃ የመግለጽ ተግባሩን ተወጥቷል። ይህ ሚት ለእጽዋት ተመራማሪዎችም ጥቆማ ይሰጣል። ይህንን ሚት ያነበበ ወይም የሰማ የእጽዋት ተመራማሪ ኦሳ እንዴት ሳያብብ ፍሬ ያፈራል ብሎ ለምርምር ሊነሳ ይችላል። በዚህ ረገድ ሚቱ የጠቋሚነት ሚናም ተጫውቷል ማለት ነው።

V. የማስጠንቀቅ ተግባር

ሚት ሰማንያ ሦስት

Gadoo Maaram Gololee

Dirribsaa Diroo jedhamu. Uamuriin isaanii gara torbaatamaa ta'a. Dur daldaalaa bunaa turan. Amma garuu ayyaantudha. Kan jiraatanis magaalaa Giincii keessa. Galmi Gololee ennaa diigamu umuriin isanii jalqaba soddomootaarra ture. Ennaa sana obbo Dirribsaan nga-eegduu Giincii Ganda 02 turan. Waan Galmi Gololee diigameefi dhimmoota isa wajjin walqabatan akkana jechuun dubbatan.

Barri sun Dargiin qolachuurraa gara haleeluutti bara ce'e bara 1970moota calqabarra ture. Qondaaltonni aanaa Dandii warra isaaniin mormu ykn hidhuun ykn akeekkachiisuun to'annaa jala oolchani ture. Sana booda kan isaan hafe harcaatota sirna Fiwudaalaa kan ittiin jedhan sakatta'u, qulqulleessuufi qabeenya isaanii dhaaluu ture.

Turanii amantiin duubatti harkisaadha, farra warraaqsaati, Maarkisi 'amantiin qoricha sammuu namaa hadoochudha,' jedheera. Kanaafu warra amanti cimsan farroota uummataarraa gargar baafnee hinilaallu jechuun ittiin mormuu calqaban. Ittiin mormuu qofa otoo hintaane tarkaanfii irratti fudhachuu calqaban.

Warra tarkaanfiin irratti fudhatame keessaa calqaba kan hubame galma Gololee ture. Galmoonni Gololee hedduudha. Isaan kana keessaa gartokkeen isaanii otoo Xaaliyaaniin hindhufin kan hojjatamnidha. Gartokkeenimmoo Bara Xaaliyaanii keessa ogeeyyii xaaliyaanotaatiin kan hojjatamanidha. Naannoo Oromiyaa godina Shawaa dhihaa keessatti kan argamu galmi Gololee Fifinneerraa gara dhihaatti kiilomeetira 90 Daandii Ambo dhaqurra eddii

deemamee booda gara Kibbaatti gorama. Gara Kibbaatti kiilomeetira 7 eddii deemamee booda Gololee bira ga'ama.

Gololeen tulluurra jira yoo jedhamu baateyyuu lafa ol jedhaarratti kan hundeessamedha. Iddoon kun bakka amantii eddii ta'ee waggaan 150 darbeera.

Maarree bulchaan aanaa Dandii dabbalootaafi poolisota qindeessee garee naga-eegdootaa dirqisiisee iddoo amantii kana balleessuuf ka'e. Duulli kun bulchaa aanaatiin kan geggeessame ennaa ta'u makiinota baadiyyaa galuu danda'aniin adeemsi calqabame. Namoonni hedduun bariin ka'anii akka adeeman ennaa taasifamu namoonni muraasniifi bulchaan aanaa eegdotasaa wajjin makiinota laandiroovar jedhamaniin dhaqan. Yoo iddoo sana ga'amu namoota hedduutu argame.

Poolisoonni duula kanarratti hirmaatan qawwee qabataniiru. Gareen eegdotaa qawweerratti qottoo, dhagaraa, doomaafi akaafaa qabataniiru. Dabballoonnis kanuma baataniiru. Hundumtuu eddii achi ga'ee booda bulchaan aanaa dubbii taasise. 'Namichi ayyaanni narra jira jedhee maqaa galchaatiin qabeenya uummataa kan same qaalicha sobduu farra warraaqsaarraa gargar baafnee hin ilaallu. Kanaafuu inni mana hidhaa waan galeef akaakayyuufi abbaansaa waggaa 150 oliif kan uummatarraa guuraa jiraatan har'aa kaasee tajaajila uummataatiif ooleera. Waan ta'eef hundi keessan dallaa kanarraa kaasee anxaxii tokkollee otoo hin hanbisiin guurtanii akka feetan' jedhee ajaja dabarse.

Haata'u malee Namni dafee itti bu'e hinargamne. Naga eegdonnis, poolisoonnis nidhaabbatan. Bulchaan aanaa 'maaliif fajajjani dhaabbattu' jedhe. Hunduu waan dubbatan wallaalani dhaabatan.

Yoo kana jaarsi tokko uummata keessaa fuulduratti ba'ee 'ilmakoo nuti Maaram yoo ishii tuqan diroo dabartee nama balleessiti kan jedhu waan dhaga'aa guddanneef lubbuu keenyaaf, sa'aafi nama keenyaaf sodaanna. Akkasumayyuu ta'ee akka aadaa keenyaatti abbaan duulaa otoo hintuqin namni biraa hintuqu. Ati calqabii biyyatti agarsiisi" jedhan. Yoo kana bulchaan aanaa Dandii 'kanatu waan guddaa ta'ee' jedhee qottoo namicha tokko harkaa butee cufaa karraa qotichaan dayyaase. Achiin booda bulchichi gara galma Maaramitti darbee akkuma cufaa karraa godhe balbala galmaa qottoon baqaqse. Isa boodaa poolisoonniifi naga-eegdonni galma keessa galanii waan fuudhaniifi dhiisan wallaalan. Uummanni garuu duubaan marsee dhaabbatee taajjabaa ture. Inni kaan 'ya Maaram Jijoo raajii ati fiddu baranuma ilaalla' jedha.

Galma keessaa warqii dabalatee meshaalee adda addaa warri diiguuf Giinciidhaa dhufan isa kaan makiinaa fe'isaatti isa kaan laandiroovariitti fe'an. Amma danda'animmoo kiisii ufiitti naqatan. Booda itti dhiinaan galma hafe tokko otoo hindiigin dhiisanii, isa guurratan fudhatanii deeman. Kun ta'ee ji'a tokko keessatti gonkumaa raajiin hineeggamne, kan amanuuf nama rakkisu uumame.

Galmi Gololee diigamee ji'a tokkoofi guyyoota muraasa booda, bulchaan aanaa Dandii, hoomaa geggeessee dhaquun galma Gololee diige, Finfinnee dhaqee otoo galuuf gara Giinciitti lonchiinaan adeemuu ennaa qarqara mandara mannaagashaa karaa bahaa, riqicha laga tokkoorra ga'u allayyaatti bu'e. Bulchaan sun mormi irraa cite du'e. Yoo kun ta'u naasuu guddaa uume. Haatiwarraa bulchaa sanaa naasuun sammuu tuqamee qalbiin darbe.

Gama hordofoota maaram Gololeetiin sirni waaqeffannaa kudharfeen taasifamu guyyaa tokkoofuu addaan hincinne ture. Galmoota otoo hindiigamin hafan keessatti sirni waaqeffachuu itti fufe. Bulchaan aanaa akka du'een akkana jedhanii dalagan.

Maaram qixooftuudha,

Ilmaanshii baraartudha,

Diinashii haxooftudha.

Meeshaalee saamaman gama ilaaluun nama fudhatee manattiin gale qofa otoo hintaane kan harkaan tuqellee, kan gabaa bitatellee otoo hin hafin jilbaan deemanii sagadanii amma fudhatan caalaa dachaan deebisan. Warri sagadataniis meeshaalee sana deebisan umurii guutuu jiraatan. Warri otoo hinsagadin hafan yookaan warri sirriitti uf hinqulqulleessin waggaa 50 otoo hinguutiin umurii waggaa 30mootaafi 40mootaa keessatti dhuman.

የማረም ጎሎሌ ገድል

አቦ ድርብሳ ድሮ ይባላሉ። እድሜአቸው ሰባ ይሆናል። በፊት የቡና ነጋዴ ነበሩ። አሁን ግን አያንቱ ናቸው። አሁን የሚኖሩት ጊንጫ ከተማ ውስጥ ነው። የጎሎሌን ገልማ የማፍረስ ድርጊት በሚፈፀምበት ጊዜ እድሜአቸው በ30ዎቹ መጀመሪያ ላይ ነበር። ድርጊቱ በሚፈፀምበት ጊዜ የጊንጫ ከተማ 02 ቀበሌ የጥበቃ ጓድ ነበሩ። ገልማው የፈረሰበትንና ተያያዥ ጉዳዮችን እንዲህ በማለት ይተርካሉ።

ዘመኑ ደርግ ከተከላካይነት ወደ አጥቂነት የተሸጋገረበት ጊዜ በ1970ዎቹ መጀመሪያ ላይ ነበር። የደንዲ ወረዳ ባለስልጣኖችም የሚቀናቀኑአቸውን ወይ በማሰር ወይ በማስጠንቀቅ ቁጥጥር ስር አውለው ነበር። ከዚያ የቀራቸው የፊውዳሉ ስርዓት ርዝራዦች የሚሉአቸውን ማሰስ፣ ማፅዳትና ንብረቶቻቸውን መውረስ ነበር።

ቆይተው ደግሞ 'ኃይማኖትም ጎታች ነው፣ ፀረ አብዮት ነው፣ ማርክስ ሃይማኖት አደንዛኝ ፅፅ ነው ብሎታል። ስለዚህ ኃይማኖታቸውን የሚያጠብቁትን ከፀረ አብዮተኞች ለይተን አናይም ብለው' መቃወም ጀመሩ። መቃወም ብቻ ሳይሆን ተግባራዊ እርምጃ መውሰድ ጀመሩ።

ከዚህ ውስጥ የመጀመሪያው ሰለባ የሆነው የጎሎሌ ገልማ ነበር። የጎሎሌ ገልማዎች በርከት ይላሉ። ከእነዚህ ውስጥ የተወሰኑት ከጣሊያን መምጣት በፊት የተሰሩ ናቸው። የተወሰኑት ደግሞ በጣሊያን ዘመን በጣሊያን ባለሙያዎች የተሰሩ የእንግዳ መቀበያዎች ነበሩ። በኦሮሚያ ክልል በምዕራብ ሸዋ ውስጥ የሚገኘው ጎሎሌ ከአዲስ አበባ ወደ አምቦ በሚወስደው መንገድ ላይ ከአዲስ አበባ 90 ኪ.ሜትር ከተሄደ በኋላ ወደ ደቡብ በግምት 7 ኪ.ሜ ያስኬዳል።

ጎሎሌ ተራራ ላይ ነው ባይባልም ከፍ ያለ ቦታ ላይ የተመሰረተ ነው። ቦታው የእምነት ቦታ ከሆነ 150 ዓመት አልፏል።

የደንዲ ወረዳ አስተዳዳሪ ካድሬዎችንና ፓሊሶችን አስተባብሮ የጥበቃ ኃይቶችን አስገድዶ ይህንን ቦታ ለማጥፋት ዘመቻውን እየመራ ወደ ጎሎሌ አቀና። በአስተዳዳሪው መሪነት ገጠር ሊገቡ በሚችሉ መኪናዎች (እንደ ላንድሮቨር) ባሉት ጉዞ ተጀመረ። አብዛኛው ህዝብ በማለዳ ወጥቶ እዚያ እንዲሄድ ስለተደረገ በመኪና የሄዱት ጥቂት ሰዎች (አስተዳዳሪውና ጥቂት አጃቢዎቹ) ነበሩ። በቦታው ሲደረስ ከከተማውና ከገጠሩ የዘመተው ብዙ ሆኖ ተገኘ። የዘመቱት ፓሊሶች ጠብመጃ ይዘዋል። ጥበቃ ኃይቶች ጠብመንጃ አንግተው መጥረቢያ፣ ፋስ፣ ጠገራ፣ ዶማና አካፋ ይዘዋል። ካድሬዎችም ይህንን ተሸክመዋል። ሁሉም ቦታው ከደረሰ በኋላ አስተዳዳሪው ንግግር አደረገ።

ይህ ውቃዕ አለብኝ ብሎ የሚዘላብደውና በስለት ስም የሰውን ሃብት የሰበሰበው አባይ ቃልቻ ከፀረ አብዮተኞች ለይተን አናይም። ስለዚህ እሱ እስር ቤት የገባ ሲሆን አያቶቹ አባቱና እሱ ለመቶ ሃምሳ ዓመታት ያህል ከሕዝብ ሲሰበሰቡ የኖሩት ንብረት ከሣሬ ጀምሮ ለሕዝብ አገልግሎት ይውላል። ስለዚህ ሁላችሁም ከዚህ በርና

አጥር ጀምሮ አንድ ሰባራ ስንጥር ሳይቀር ወስዳችሁ እንድትጭኑ፤ በማለት ትዕዛዝ ሰጠ።

ትዕዛዙን ግን በፍጥነት የተገበረ አልነበረም። ዱሮ እሱ ተናግሮ ከአፉ ከመጨረሱ በፊት ዘልለው አንገት የሚያንቁ ፓሊሶችና ጥበቃ ጓዶች የታዘዙትን ራሳቸው ከማከናወን ሕዝቡን በሉ ቀጥሎ አፍርሱ ንቀሉ አሉ። ሕዝቡ ደግሞ ወይ ንቅንቅ እንዳልሰማ ቀጥ ብሎ ቆመ። ሁሉም ፈዝዞ ያያል፤ ‘ለምን ትፈላላችሁ ቀጥሎ እንጂ’ ሲል ወረዳ አስተዳዳሪው በኃይል ቃል ትዕዛዝ ሰጠ። ሁሉም ፀጥ ብሎ ቆመ። በዚህን ጊዜ ከሕዝቡ መካከል አንድ አዛውንት ተነስተው፤

ልጄ እኛ ስንሰማ የኖርነውና ያየነው ማሪያም ጂጆ ምዕመናኖቿን፤ የምታድን የምትፈውስ በጎ የምትሰራለት ሲሆን ጠላቶቿን፤ የነኩዋትንና የሚዘምቱባትን ትዘምትባቸዋለች፤ የእሷን ንብረት አንድ ጊዜ ቢያጠፉ እሷ አንድ ጊዜ ብቻ አጥፍታ የምትተው ሳይሆን ዘርማንዘር የምትቆጥር መሆኑን ነው። እሱ እንደተጠበቀ ሆኖ ግን በእኛ ባህል አዝማች ሳይቀድስ ሌላው ቀድሞ አይነካም። ለዚህ ነው ህዝቡ ዝም ብሎ የቆመው። እርስዎ ምን እንደምናደርግ ጀምረው ያሳዩን ከዚያን በኋላ ሌላው ይከተላል።

አሉና አንድ ሁለት እርምጃ ወደኋላ አፈግፍገው ቆሙ። ከዚያ አስተዳዳሪው ‘ይህ ነው ችግሩ? አምጡ!’ አለና ከአንዱ መጥረቢያ ነጥቆ የአጥሩን በር ሰነጠቀው። ከዚያ ጥበቃ ጓዶችና ካድሬዎች መነቃቀል፤ መሰባሰብ፤ ጀመሩ። ከዚያ አስተዳዳሪው አለፍ ብሎ ገልግው ጋር ደረሰና የአጥር በሩን እንዳደረገው ሁሉ በያዘው መጥረቢያ የገልግውን በር በረቀሰው። ከዚያን በኋላ ፓሊሶች፤ ካድሬዎችና ጥበቃ ጓዶች ገቡ። የሚይዙትንና የሚጥሉትን አጡ ዓይን አዋጅ ሆነባቸው። ሕዝቡ ግን ከኋላ ሆኖ ይታዘባል።

ከማረያም ገልግ ያልወጣ ዕቃ አልነበረም። መጀመሪያ የወርቅ ቡችላዎችን ሳጥን ሰብረው አወጡ። ሁለተኛውም ሳጥን ውስጥ ነበር። ሳጥኖቹ ሙሉ ይሁኑ ጎዶሎ ይሁኑ አሁን ማረጋገጫ መስጠት ያቅተኛል። ግን የወርቅ ቡችላዎችና የተለያዩ ጌጣ ጌጦች ያሉባቸው ሁለት ሳጥኖች ናቸው በአስተዳዳሪው ላንድሮቨር ላይ የተጫኑት።

ከዚያን በኋላ በአንድ ወር ጊዜ ውስጥ በፍፁም ተአምር የሆነና ለማመን የሚያስቸግር ነገር ተፈጠረ። የጎሎሌ ገልግ ፈርሶ ወር ከጥቂት ቀናት ሲሆን ሕዝብ መርቶ ገልግውን ያፈረሰው ወረዳ አስተዳዳሪ አዲስ አበባ ሄዶ ሲመለስ የተሳፈረው ሎንቺና ከመናገሻ

ከተማ መግቢያ በስተምስራቅ ባለው ገደል ውስጥ ገብቶ አስተዳዳሪው አንገቱ ተቆርጦ ሞተ። ከአሱ ጋር ጥቂት ሰዎች ሞቱ እንጂ አብዛኛው ሕዝብ ተረፈ። ይህ ሲሆን ከፍተኛ ድንጋጤን ፈጠረ። የአስተዳዳሪው ሚስት ጭንቅላቷ ተነክቶ ወፈፈ ሆነች።

በማረም ጎሎሌ ተከታዮች በኩል በየአስራ አራት ቀኑ የሚደረገው የፀሎት ስነ ስርዓት ለአንድም ቀን አልተቋረጠም ነበር። እኛ አፍርሰን እንደገባን አስፈላጊውን ኃይማኖታዊ ስነ ስርዓት አከናውነው ስለመሸብን ሳናፈርሳቸው ከተውናቸው ገልግዎች ውስጥ ገብተው ቀጠሉበት አሉ። እንዲያውም አስተዳዳሪው እንደ ሞተ ዘመሩበት ተብሎ ሁሉም ሰው የሚያውቀው (የሰማው) መዝሙር ነበር።

Maaram qixooftuudha = “ማረም” ዝግጁ ነች

Ilmaanshii baraartudha = ልጃቿን መሃሪ ነች

Diinashii haxooftudha = ጠላቶቿን ጠራጊ ነች

ተብሎ ይዘመር ነበር።

ዕቃዎቹን በተመለከተ ግማሹ ተመልሷል ይባላል። ዕቃው በገበያ ላይ የሚገኝ ከሆነ የወሰዱ ሰዎች ገዝተው ሄደው ሰግደው ምትክ ሲመልሱ ነበር። የማረምን ዕቃ እንኳን የወሰደ የነካ ራሱ ሰግዷል። እኛ የሰገድነው ይኸው ተርፈን እዚህ ደርሰናል ካልሰገዱት ውስጥ ግን ሃምሳ ዓመት የሞላ ሰው አልነበረም። ጠቅላላቸው በ30ዎቹና በ40ዎቹ የዕድሜ ክልል ውስጥ አለቁ ብለው የዚያን ጊዜው ጥበቃ ንድ የአሁኑ አያንቱ አባ ድርብሳ ድሮ ትረካቸውን አጠናቀቁ።

ሚት ሰማንያ አራት

Gadoo Maaram Mandiyaaa

Jalluu tumuun (tumaa jalluun) isa tumes isa irratti tumames niballeessa. Baruma Maaram Mandiyyaatti dhufu Maaram tumaa malee waan hunda hingaddhiiftu ture. Horiis akka kennitu, fardis akka kofa jala bulu kkf, tumaadhaan Maaram waadaaa sensisuun barbaachisaa ture. Dhimma Maaram Mandiyaa kana kan seenessan Caalchisaa Jabeessaa, Adimaayee kabbadaa, Tarreessaa Daammasaa, Baqqala Guuttataafi Baqqala Jabeessaa turan.

Kanumarraa ka'uun Mandiyaan 'akkan horu akkan ijoollee argadhu Maaramirratti tumaa naaf tumaa' jedhe. Mandiyaan quxisuu ta'uu isaarrayyuu ennaa Maaram itti buute ijoollee waggaa 14 ture. Angafoonni isaafi warri tumaaa tumuuf seera qaban otoo angafoonni jiranuu quxisuuf tumaa tolaa tumuu hinbarbaadne. Kanaaf mandiyaan akka haadha warraa wajjin walii hin galle, akka ijoollee hin arganne tuman.

Akkuma tumame sanatti mandiyaan ijoollee dhabee hafe. Warri tumaa jalluu tumanis nidhuman. Firoonni maandiyaa, Maaram itti darbaa turtes ijoollee hin qaban ykn tokko tokko qofaan hafu ture.

Fakkeenyaaf Caarrataan isa amma ayyaantuu ta'e Ittafaa qofa dhalche. Korma sagaltamaafi goromsa sagaltama dhaabeeti Caarrataan dhala akka argatu tumsiifatee, Ittafaa dhalche.

Tumaan akka duudhaa baramaetti akka tumamu Maaramis hayyanteetti. Maaram eannaa Colleeshiitti buutu, 'mukaafi dhagaarra hintaa'inaa, bishaan qarqara cafferra taa'aa tumaa' jette.

Haaluma kanaan Abbaan alangaa, abbaan bokkuu, abbaan caffee, walumaa galatti saddeettan gadaa keessaa warri jiidha qabu wal waamanii farda lugamaafi gaangoogoo lugamaa, akkasumas alangaa dacha'e Maaram harkaa fuudhanii caffee, iddoo tumaa dhaqani. Iddoo tumaan itti tumamu enna ga'an luugama gaangoofi fardarraa hiikanii alangaa diriirsanii, ufiifis diriirfatanii cafferra taa'uun tuman.

Tumaa sana angafummaan kan tumsiisan warra Sugee Deeddeeti. Mandiyaa wajjin ilmaan wasiillaniiti. Tumaa tumamerratti Mandiyaa Horaa ayyaantummaan isaa haabeekamu, Maaram haamootu, haa'araarsu, gumaa haadubbatu, gadaa haa'eebbisu, jedhanii eddii tumanii booda qomaafi gudeeda hiine jedhan. Qomaafi gudeeda inhiiknu, jedhanii alangaa dachaasan. Akka dhala hin arganne godhan. Kanumaan sanyiin Mandiyaas, Sanyiin Sugee Deeddees tokko tokko malee hin dhalchan, dubartii hedduu yoo fuudhanis sanuma ta'e.

Haata'u malee bara dheeraa booda Caarrataan ujuba Mandiyaarratti jiboota 90fi raaddeen 90 dhaabee tumaa kanbiraa tumsiisee tumaan durii akka hiikatu goosise. Caarrataan eddii tumaa kana tumsiisee tumaan durii akk jigu taasisee booda ilma tokko kan dhalche yoo ta'u innis waggaa 119 jiraatee dirriba gale. Ilmi Caarrataa, Ittafaan umurii waggaa 45irra otoo jiruu ijoollee dhibba tokkoo ol hore.

Bara Dargiin dhufe, amantiiwwan (ayyaantonni) jibbamanii ture. Sirni Dargii waan ayyaantota jibbeef qondaltonni gandootaafi aanaalee galmoota ayyaantuutti duulanii, gubuun, saamaa

turan. Akkana waan ta'eef galmoota Maaram Mandiyaa keessaa hedduutu gubate. Aanaa midaaqanyii keessa galmi iddoo Itayya jedhamu jiru, wallagga keessa galmoonni iddoowwan, kontur, Borkota, Coomman, Reejjii, jedhaman jiran eddii samamanii booda nigubatan.

Namoonni hedduun meeshaalee ayyaanaa, gaachana, warqii, anfaaroo warqi, goraadee warqi, eeboo warqii, Buchullaa warqi hedduu saaman. Warri saaman hundi kaan qalbiitu darbe, kaan qaamatu ciccite, kaan nidhuman.

Fakkeenyaaf, namichi galma Itayyaa keessaa eeboo warqii saame eeboo sana fudhatee galee gaafa torban 2ffaa eeboo sanaan ilmasaa waraanee ajjeese. Eeboodhuma sanaan ufis waraanee uf ajjeese. Kana jechuun Maaram qalbii dhoowwitee waan hojjatu wallaalchistee raajii itti baate.

የማረም መንድያ ገድሎች

የማረም መንድያን ትርክት የተረከት ጫልቺህ ጀቤህ፤ አድማዬ ከበደ፤ ተሬህ ዳመህ፤ በቀለ ጉተታና በቀለ ጀቤህ ናቸው። ማረም መንድያ፤ ከመንድያ ወደ ቦረታ፤ ከቦረታ ወደ አመንቴ፤ ከአመንቴ ወደ ጫረታ፤ ከጫረታ ወደ ኢተፋ. በማለፍ ነው እዚህ ተራኪዎቹ አስረድተዋል።

ማረም መንድያ ላይ ባረፈችበት ጊዜ ቱማ (ሄራ) እንዲሠራላት ጠየቀች። ቱማ ሲባል የተለያዩ ባህላዊና ሃይማኖታዊ ቁሳቁሶች (እንደጦር፣ አንካሴ፣ አለንጋ፣ ወዘተ) ከከብቶች ኮርማ በሬ፣ ላም፣ ጊደር፣ ፈረስ፣ በግ) ከሰዎች (ለጋብቻ ያልደረሱ ሴቶችና ወንዶች፣ ጭፍሬ፣ ጉላ) ተይዘው ማረም ሀብት እንድትሰጥ፣ ለሰው ሰላም እድትሰጥ፣ ለለመናት እድትራራ፣ የሚሠራ ሄራ (ድንጋጌ ዓይነት) ነው። ቱማ (ሄራ) አያና ሲባል ለአንድ አያና የሚደነገግ መንፈሳዊ ድንጋጌ ነው ማለት ይቻላል።

ማረም መጀመሪያ ያረፈችበት መንድያ ሆራ የ14 ዓመት ልጅ እንደመሆኑ መጠን ከወንድሞቹ ሁሉ ታናሽ ነበር። ታላላቆቹና ሌሎችም አንጋፋ የአካባቢው ሰዎች ማረም በታላላቆችና በአንጋፋዎች ላይ ማደር ሲገባት እንዴት ምንም በማያውቅ ልጅ ላይ ታድራለች ብለው ተገረሙ፤ ቅርም አላቸው።

ማረም መንድያ ላይ ካረፈች በኋላ ህዝቡን ቱማ ሥሩልኝ አለች። የምን ቱማ ነው የምንሠራው ሲባል የእኔ “ጮሌ” (ማረም ያረፈችበት ሰው ማለት ነው) ልጅ እንዲያገኝ ጭኑ እንዲፈታ፣ ፈረስ ቢቀመጥ እንዳይደናቀፍ፣ በቅሎ ቢቀመጥ እንዳይደናቀፍ፣ አንደበቱ ርቱእ ሆኖ ሕዝቡን ሃይማኖት እዲያስተምር ቱማ ሥሩልት አለች። ቱማ ሲሰራ

ውሃ ዳር ጫፌ ላይ ተቀምጠው እንጂ ድንጋይና እንጨት ላይ አይቀመጡም። በመሆኑም አባ ገዳ፣ አባቦኩ፣ አባ ጫፌ፣ ከአምስቱም የገዳ መደቦች ውክልና ያላቸውን በመጥራት ፈረስ በልጋም፣ በቅሎ በልጋም፣ የታጠፈ አለንጋ ከማረም ተቀብለው ወደ ጫፌ ሄዱ።

ጫፌ ከተደረሰ በኋላ ተለጉመው የሄዱት ፈረስና በቅሎ ተፈቱ፣ የታጠፈው አለንጋም ተዘረጋ። በግምቦር ቀደምትነት ቱማውን ያስፈጸሙት የእነ ሱጌ ዴዴ ጎሣ ናቸው። እነ ሱጌ ዴዴ ከመንድያ ጋር የወንድማማቾች ልጆች ናቸው። ጫፌ የሄዱ ሰዎች እግራቸውን ዘርግተው ቱማ በሚሠሩበት ጊዜ “መንድያ ሆራ አያንቱነቱ ይታወቅ፣ ማረም ትንገስ፣ መንድያ ተናግሮ ያስታርቅ፣ ለጉማ የተዳረጉትን ያስታርቅ፣ ገዳን ይመርቅ” ብለው ከደነገጉ በኋላ “ነገር ግን ደረትና ጭን አስረናል” ብለው አለንጋውን መልሰው አጠፉ። ደረትና ጭን አስረናል ማለት ልጅ እንዲያገኝ አንመርቅም ማለት ነው። ቱማው በተሠራው መሠረት በተግባር ታየ።

ይሁን እንጂ ከአንድ በላይ ሳይወልድ የቀጠለው የመንድያ ዘር ብቻ ሳይሆን የቱማ ሠሪዎችም የእነ ሱጌ ዴዴ ዘርም ከአንዳንድ ልጅ በላይ ሊወልዱ አልቻሉም። ብዙ ሚስቶች ቢያገቡም ከአንድ በላይ አይወልዱም ነበር።

ማረም የምትወረድበት ሰው ሁሉ ከአንዳንድ ልጅ በላይ ሳይወልድ ለረዥም ዘመናት መቀጠሉ ጫረታን ስላሳሰበው ሆዳ (ፈለቻ) እንዲሠራ አንጋፋዎችን፣ ለባዎችን፣ አባገዳዎችን፣ አማክሮ ሆዳ እንዲሠራ አደረገ።

በዚህ መሠረት 90 ኮርማዎችንና 90 ጊደሮችን በማቆም በተሠራው ቱማ ጫረታ ልጅ እዲያገኝ ከጫረታ በኋላም ማረም የምታርፍበት ሰው ባለብዙ ልጆችና ሀብት እንዲሆን ቱማ ተሠራ። በቱማው መሠረት ጫረታ አንድ ልጅ አገኘ። የተወለደው ልጅ ኢተፋ ተባለ። ጫረታ በ119 ዓመቱ ከዚህ ዓለም በአካል ሲለይ ማረም ኢተፋ ላይ አረፈች። ኢተፋ ደግሞ አሁን በ45 ዓመቱ ከተለያዩ እናቶች ከመቶ በላይ ልጆች አፍርቷል።

ደርግ በመጣ ዘመን ሃይማኖቶች በተለይም አያንቱዎች ተጠልተው ነበር። ደርግ ሃይማኖትን ስአልደገፈና አያንቱዎችን (የዋቄፊናን ሃይማኖት) ስለጠላ በወረዳና ቀበሌ ደረጃ የተዋቀሩ የደርግ መዋቅሮች አመራሮች ወደ አያንቱዎች ቄዬዎች ዘምተው ገልማዎችን መዘረፍና ማቃጠል ያዙ። በመሆኑም ከማረም መንድያ ገልማዎች አብዛኛዎቹ ከመቃጠል አልዳኑም።

በሚዳ ቀኝ ወረዳ ውስጥ ይገኝ የነበረው የኢተያ ገልማ፣ በዚያን ጊዜ ወለጋ ክፍለ ሀገር በአሁኑ ሆሮ ጉድሩ ዞን ይገኙ የነበሩ የኮንቱር፣ የቦርካታ፣ የጮማን፣ የሬጂ ገልማዎች

ከተዘረፉ በኋላ ተቃጠሉ። ከተዘረፉ በኋላ በሺዎች ከሚቆጠሩ ነዋቅድሳት ውስጥ የወርቅ ጋሻ፣ የወርቅ አንፋሮ (ጎፊር) የወርቅ ጦሮች፣ የወርቅ ጎራዴዎች በርካታ የወርቅ ቡችላዎች የተዘረፉ ሲሆን የዘረፉት ግን ብዙም ሳይቆዩ አደጋ ይደርስባቸው ነበር። ገሚሶቹ ቀልባቸውን ሳቱ (አበዱ)፣ ገሚሶቹ ሰውነት በሚቆራርጥ በሽታ ተያዙ፣ ገሚሶቹ የሞትና ሰውን የመግደል አደጋ ደረሰባቸው።

በኢተያ ገልጫ ውስጥ የወርቅ ጦር የዘረፈ ሰው ዘርፎ ሁለት ሳምንት ሳይሞላ በዚያው በዘረፈው ጦር የገዛ ልጁን ወግቶ ገደለ። ልጁን ከገደለ በኋላ ቀልቡን ሣተና በዚያው ጦር ራሱን (ሆዱን) ወጋና ደም ፈስሶት ሞተ።

ሚት ሰማንያ አምስት

Tulluu Wagii Corroqsuun Balaa Fide

Godina shawaa dhihaa aanaa Calliyaa, magaalaa Geedootiin gara bahaatti kiilomeetira shan siqee tulluu uummanni irratti waaqeeffatutu jira. Tulluun kun tulluu Wagii jedhama. Xaaliyaanonni tulluu kana jala qotanii daandii dabarsan waayee tullichaa wanni hubatan hinturre.

Xaaliyaanonni tulluu wagii garjalleetti qaalaa burqaan tullicha jalaa tuntunu keesa yaa'urratti riqicha dheeraa hojjatan. Riqichi kun utubaa walirraa faffagaatee dhaabate afur irratti ijaarame. Namoonni riqicha kana hojjachuuf hirmaatan lubbuunis qaamaanis hedduutu gaaga'ame. Gaafa hojjiin riqichichaa dhumummoo lammiin xaaliyaanii kaabboo ta'ee riqichicha hojjachiisaa ture ilaaluu jedhee riqicharra ba'e. Akkuma irra ba'een mucucaatee qaalaa gad fagoo riqicha jala jiru keessatti kufee du'e.

የወጊ ተራራን ማርከስ ያስከተለው ጣጣ

በምዕራብ ሸዋ ዞን ጨሊያ ወረዳ ከጌዶ ከተማ ወደ ምሥራቅ አምስት ኪ.ሜትር ያህል ወጣ ብሎ ህዝብ የእሬቻ ስነ ስርዓት የሚያናውንበት-ተራራ አለ። ተራራው ወጊ ተራራ ይባላል። ጣሊያኖች ከተራራው ግርጌ አርሰው፣ መንገድ በሚሰሩበት ጊዜ ስለተራራው የተገነዘቡት ነገር አልነበረም። ወይም ሰምተው ተገንዝበው ንቀው ችላ ብለው ይሆናል። ጣሊያኖች ከተራራው ግርጌ፣ ከተራራው የሚወጣው ምንጭ ባገደገደው ገደል ላይ ረጅም ድልድይ ሰርተው ነበር። ድልድዩ ተራርቀው በቆሙ አራት ምልሶዎች ላይ

የተሰራ ነው። ይህንን ድልድይ ለመስራት የተሳተፉ ሰዎች በአካልም በህይወትም ተጎድተዋል።

የድልድዩ ስራ ካለቀ በኋላ ድልድዩን ካቦ ሆኖ ያሠራው ጣሊያናዊ ድልድዩ ጫፍ ላይ ቆሞ እርካታውን ሲገልፅ ተንሸራትቶ ገደሉ ውስጥ በመውደቅ ሞተ። ይህ ሁሉ ያለምንም ፈለቅ የአምልኮ ቦታን የመዳፈር ውጤት ነው።

ሚት ሰማንያ ስድስት

Odaa Tulluu Wagii Corroqsuun Corroqatti Naqe

Tulluu wagiirratti sirni Irreechaa sirna hoo'aadhaan irreenfatamaa tureera. Sirni nafxanyaa dhufee irreenfannaa uummataa busheessuun, uummanni humnaan mo'ame amantii nafxanyoota wajjin dhufe akka hordofu gaafa dirqisiisu, uummanni booyee, waaqni akka dhugaa isaa argu kadhatee, meeshaalee sirna achitti raawwatamurratti ittifayyadamu hunda holqa achi jiru keessatti dhiisee gale. Gaadisni jalatti walga'aa turanis duwwaatti hafe.

Waggaa 20 dura namoonni afur tulluu wagiirra ba'anii, odaa uummanni jalatti waaqeffataa ture dameesaa muranii galan. Jarri arfanuu gaafa ji'a tokko guutan nilaansha'an, takka turanii lamaan isaanii nidu'an, lamammoo ammayyuu akkuma naafatanitti jiru.

Waggaa 20 dura tulluu wagiirratti loltoonni shaakala waraanaa taasisuu calqabanii ture. Meeshaanumti ittiin shaakalan lubbuu warra shaakaluu gaaga'eera.

waggaa 15nan kana namoonni amantii ammayyaa hordofan wayii Tulluu Wagii corroqsina jedhanii irratti ol ba'an. Dhaqanii otoo sirna mataa isaanii raawwachaa jiranuu bokkaa hamaan roobe. Dur bishaan kan irra hinciifne Tulluu Wagii jalli galaana ta'e. Warri tullicharra ba'an ennaa galuuf adeeman bokkaa hamaa gaafa sana roobeen galaanni guutee ture sadan isaanii fudhate ykn nyaate.

የቱሉ ወጊ አዳን ማርከስ መርከስን አስከተለ

በወጊ ተራራ ላይ የእግረ ሰነ ስርዓት ሲከናወን መኖሩ የሚታወቅ ሲሆን የነፍጠኛ ሥርዓት መጥቶ ይህንን የህዝቡን የአምልኮ ቦታ በማራከስ ሕዝቡ እሱ የሚከተለውን ኃይማኖት እንዲከተል ማስገደድ በጀመረ ጊዜ ህዝቡ አልቅሱ፤ የሚፈፀምበትንም በደል ዋቃ እንዲያይለት ተማፅኖ የአምልኮ ቁሳቁሶችን በሙሉ እዚያው የእግረ ሰነ ስርዓት

የሚፈፀምበት ቦታ ባለው ዋሻ ውስጥ ትቶ ወደ ቤቱ ገባ። ህዝቡ የሚሰበሰቡበት የአዳ ጥላም ባዶ ሆኖ ቀረ።

ሁኔታዎች ከመቶ ዓመታት በላይ በእንደዚሁ ሁኔታ እንደቆዩ ከዛሬ 20 ዓመት በፊት አራት ሰዎች በወጊ ተራራ ላይ ወጥተው ህዝቡ በስሩ የአምልኮ ስርዓት ሲፈጽምበት የነበረውን አዳ ቆርጠው ገቡ። ከወር በኋላ አራቱም ሰዎች ሰውነታቸው ተሸመደመደ። ከተሸመደመዱት ውስጥ በወሩ ሁለቶቹ ሞቱ። ሁለቶቹ እንደተሸመደመዱ አሁንም አሉ።

እንደዚሁ ከዛሬ 20 ዓመት በፊት በወጊ ተራራ ላይ ሰዎች የተኩስ ልምምድ ሲያደርጉ በልምምድ ወቅት በገዛ መሳሪያዎቻቸው የአካልና ህይወት ጉዳት ደረሰባቸው።

የዛሬ 15 ዓመት ገደማ የወጊ ተራራን ለማራከስ በእነሱ አባባል ለማንጸት ከዘመናዊ ኃይማኖቶች ውስጥ የአንዱ ተከታይ የሆኑት ሰዎች ተራራው ላይ ወጡ። እነዚህ ሰዎች የራሳቸውን ስርዓት በቦታው በማካሄድ ላይ እያሉ ኃይለኛ ዝናብ ዘነበ። ዱሮ ሆኖ በማይታወቅ ሁኔታ ከተራራው ግርጌ ባህር ሆነ። በተራራው ላይ የወጡ ሰዎች በዝናቡም ተጎድተው ወደ ቤታቸው በመመለስ ላይ እያሉ ሦስት ሰዎች በውሃው ተወሰዱ።

የማስጠንቀቅ ተግባር ያላቸው ሚቶች ትንተና

የሰው አያና ወድዶ ሴራው ተደንግጎና ተሟልቶ ለማምለኪያ የሚውል ነገር እንደ ፈለጉ ማበላሸት ለአድራጊው አይበጅም። የሰው አያና የሚወደው ተራራ፣ ምንጭ፣ መልካ፣ ሐይቅ፣ የማንኛውም እንጨት ጥላ ሊሆን ይችላል። የሰው አያና ወድዶ ሕዝብ እሬቻ የሚወጣበት ቦታ፣ ድባዩ (dhibaayyuu) የሚያደርግበት ቦታ፣ መስዋእት የሚሰጥበት ቦታ፣ ዋቃ የሚመለከበት ቦታ፣ በአጠቃላይ እውነት የሚነገርበትን ቦታ የውሸት ቦታ ማድረግ፣ የተደነገገውን ሴራ ዋጋ ማሳጣት፣ በአድራጊው ላይ ጥፋት ማምጣቱ አይቀርም። ከአምልኮ ጋር በተገናኘ ጉዳይ ላይ ጥፋት የፈፀመ ሰው የዋቃ ቁጣ አይርቀውም። የአምልኮ ጉዳይ ወይም ቦታ መንካት ግዴታ ከሆነ በአዋቂዎች በመመራት ፈለቻ ማድረግ ያስፈልጋል። አለበለዚያ ለቅስፍት ያጋልጣል።

ከእምነት ጋር የሚያያዙ ጉዳዮችን እንደ ፈለጉ ማበላሸት ለአድራጊው የማይበጅ መሆኑን የማስጠንቀቅ ተግባር ያላቸው ሚቶች ያስገነዝባሉ። የማስጠንቀቅ ተግባር ያላቸው ሚቶች ትርክቶቻቸው ዝም ብለው እንደ ውሃ የሚፈሱ ሲሆን ቀጥታ ማስጠንቀቂያ የሚሰጡ

አይደለም። ተግባርቻቸው የሚገለፁት በጭብጦቻቸው አማካይነት ነው። ለምሳሌ የማረም ጎሎሌንና የማረም መንድያን ገድሎችን ብንወስድ በደርግ ጊዜ በማረም ገልጫዎች ላይ ጥቃት መፈፀሙን፣ ጥቃቱ ሲፈፀም አውዱ እንዴት እንደነበረ፣ ንብረት እንዴት እንደተዘረፈ፣ በማረም የሚያምኑት ምን እንዳሉ፣ ውጤቱ ምን እንደነበረ ያወሳሉ።

በተለይ በማረም ጎሎሌ ገድል ትርክት ውስጥ ገልጫውን ያፈረሰው ወረዳ አስተዳዳሪ በመኪና አደጋ መሞቱን የሚገልፀው ክፍል ማረምን የተተናኮለ ሰው በሕይወት ዋጋ እንደሚከፍል በማስረዳት የማስጠንቀቂያ መልእክት ያስተላልፋል። ይህ በአውዱ ውስጥ የተጠቆመ ተግባሩ ነው።

ከተነገረበት አውድ ውጭም የዚህን ሚት ተግባር ማመላከት ይቻላል። ይህም ከአጠቃላይ መልእክቱ (ጭብጡ) የሚገኝ ነው። በዚህ መሰረት የዚህ ሚት ሌላው ተግባር ሰዎች በአምላካቸው ተመክተው በኃይማኖታቸው እንዲፀኑ ማድረግ ነው። ጠላት ምንም ስቃይ ቢያበዛ ንብረት ቢያጠፋ እምነትህን ሊያጠፋ አይችልም፤ አስተማማኝ አምላክ አለህና አትበገር የሚል መልእክት አለው። በዚህ ረገድ ተስፋ የማሳደርና የማፅናት ተግባር አለው ማለት ነው። የማረም መንድያ፣ የወጊ ተራራና የወጊ ተራራ ኦዳ ትርክቶች ተመሳሳይ ባህርይና ተግባር አላቸው።

VI. ያንድን ነገር ተገቢነት የማረጋገጥ ተግባር

ሚት ሰማንያ ሰባት

Dhaala waarsaa

Duumecha Kushuu, aanaa Liiban Cuqqaalaatti jiraataa ganda Odaa Jiddaa kan ta'an, dur Saba Oromoo keessatti waarsaan waarsaa dhaaluun akkatti calqabame akkana jechuun ibsu. Bara tokko dubartiin dhirsi irraa du'e dhiira biraa jaalattee uf bira bulchuu calqabde. Dubartiin kun daa'ima xinnaa waan qabduuf galgala galgala ennaa dubartittiin namicha bira bultu jalatti fincaa'a ture. Gaafa kaanii isa mucaan jalatti fincaawu kana namichi jibbee, galgala gaaf tokkoo otoo niitiin marqaa marqaafii jirtuu suuta jedhee tuffee mucaa fiixeesaa hidhe. Mucaan halkan akkatti fincaa'u dhabee iyyaa bule. Sanyoon niitiidhaa bariin ba'ee gara manasaatti deeme. Haati mucaa garuu mucaan kun maalta'e jechuu malee waan mucaan ta'e beekuu hindandenyee. Bariitus mucaan iyyaa oolee booda du'e. Obboleessi abbaa mucaa akkuma du'a

mucaa dhaga'een fiigee dhufee nafa mucaa hunda qaqqabatee akka malee gaddee booye. Otoodhuma nafa mucaa hunda qaqqabatee boo'uu nafa mucaa hidhame argee iyye. Achumaan biyyatti agarsiise. Haati mucaas waan ishii mudate kanatti hedduu rifatte. Kanumarraa ka'eeti hawaasni seera isaa keessatti obboleessi niitii obboleessaa akka dhaalu, obboleettiin dhirsa obboleettii akka dhaaltu murteesse. Gadaanis nimirkaneesse.

የዋርሳ ውርስ

በሊበን ጩቃላ ወረዳ በኦዳ ጅዳ ቀበሌ ነዋሪ የሆኑት አቦ ዱሜቻ ኩሹ፤ ዱሮ ዋርሳ ዋርሳን መውረስ የተጀመረበትን ሁኔታ እንዲህ ይገልጻሉ። አንድ ጊዜ ባሏ የሞተባት ሴት አንድ ወንድ ትወዳለች። እቤቷ እየመጣ ያድር ነበር። ነገር ግን ሴትዮዋ ሕፃን ልጅ ስለ ነበራት ሌሊት ሌሊት መኝታዋ በሽንት ይርሳል። የልጁ መሸናት የሴትዮዋን ወዳጅ ቅር ስለ አሰኘው አንድ ቀን ምሽት እሷ ገንፎ በመሥራት ላይ እያለች ቀስ ብሎ ልጁ መኝታ ላይ እንዳይሸና ብልቱን አሠረ። ገንፎአቸውን በልተው ከተኙ በኋላ እኩለ ሌሊት ሲሆን ሕፃኑ መሸናት ስለ አልቻለ ማልቀስ ጀመረ። ሴትዮዋ ልጇ ምን እንደ ሆነ ማወቅ ስለ አልቻለች እንዲሁ ስትጨነቅ አደረች። በማግስቱም ልጁ ሲጮህ ውሎ በመጨረሻ ላይ ሞተ። ዘመድ ሁሉ ሰምቶ እያለቀሰ መጣ። የህፃኑ አጎትም እንዲሁ እያለቀሰ መጣ። ከሁሉም በተለየ ሁኔታ የህፃኑ አጎት የልጁን በድን እየደባበሰ አምርሮ አለቀሰ። የህፃኑ ሆድ ተነፍቶ ነበርና ምን ሆኖ ነው እያለ ሲደባብስ የህፃኑን የታሰረ ብልት አይቶ ጮኸ። የህፃኑ እናት ተጠርታ እንድታየው ተደረገ፤ ለቀስተኛው ሁሉ አዘነ፤ ተራገመም። ከዚያን ቀን ጀምሮ ባል ከሞተ ወይም ሚስት ከሞተች ዋርሳ ዋርሳን ይውረስ (ትውረስ) ብሎ ህዝቡ ወሰነ። ገዳም አፀደቀው።

ሚት ሰማንያ ስምንት

Ammayyi Dursuun Akkuma

Sadan Liiban warri jedhaman Ammayya, Walisoofoi kuttaaye jedhamu. Bara tokko ilmaan ammayyaafi ilmaan kuttayee Gibe gamatti ce'anii eddii turanii booda gara bahaatti ce'uuf gaafa ka'an Gibe akka malee guutee ceesisuu dide. Gaafa kun ta'u ilmaan kuttaayee, ilmaan ammayyaatiin isin nuuf angafa, ilmaan angafaa waan taataniif sirna kadhannaatiin malkaa ce'aatii nuceesisaa jedhaniin. Ilmaan ammayyaa bishaan guutuutti maaliif lixna, amma hir'atutti eegnee ceena jedhan. Ilmaan Kuttaayee ennaa deebisan Gibe hir'achhuuf ji'a sadi

tura, nuti ammasitti hinturru. Yoo sodaattan nuti sirna kadhannaatiin cenee isin ceesisnatii angafummaa nutti dabarsitu jedhaniin.

Ilmaan ammayyaa yoo kana gochuu didan kabajni isaniif godhamu akka isaanirraa hafu angafummaan isaani akka isaanirra fudhatamu waan beekaniif diduu hindandeenye. Dhaloota Ammayyaa keessaa tokko biishaan guutetti aseene. Ce'uu hin dandeenye . Galaana guuteen fudhatame. Inni 2ffaa, 3ffaafi 4ffaanis akkanumatti fudhataman. Inni 5ffaan ce'ee namoota hunda ceesise.

Bara sanaa kaasee sirna kamirrattu kuttaaye keessatti, keessattuu Abebee keessatti bakka dhaloonni ammayyaa jirutti gosti biraa dursee hineebbisu. Gadaa shananuu keessattis abbaan kormaa (abbaan gadaa) isaani. Lubbuu wareegani malkaa waan bananiif kabajni kennamef sirriidha jechuun ilmaan kuttaayee irratti walii galu.

የአመያ ቀዳሚነት ተገቢ ነው

ሰደን ሊበን የሚባሉት አመያ፤ ወሊሶና ኩታዬ ናቸው። አንድ ጊዜ ክረምት በከፋብት ዘመን የአመያ ተወላጆችና የኩታዬ ተወላጆች ከጊዜ ማዶ ከርመው ወደ ምሥራቅ ለመሻገር በመጓዝ ላይ ሳሉ ጊዜ ከመጠን በላይ ሞልቶ አላሻግር አላቸው። በዚህን ጊዜ የኩታዬ ተወላጆች የአመያን ተወላጆች እናንተ የበኩር ልጅ ተወለደች ስለሆናችሁ በጸሎት መልካውን ተሸግራችሁ አሻግሩን አሉ። ይህንን የሰሙ የአመያ ተወላጆች ለምን በሞላ ወንዝ ውስጥ እንገባለን ቀስ ብለን ሲጎድል እንሻገራለን የሚል ሀሳብ አቀረቡ። የኩታዬ ተወላጆች ሲመልሱ ጊዜ ለመጉደል ሦስት ወር ይፈጅበታል፤ እኛ ደግሞ እስከ ሦስት ወር እዚህ አንቆይም። እናንተ ከፈራችሁ እኛ በጸሎት ተሸግረን እናሻግራችኋለን፤ ይህንን ካደረግን ደግሞ በምርቃትም በገዳ ስርዓት ላይም አንጋፋነትን ትሰጡናላችሁ አሉ። የአመያ ተወላጆች ይህንን ካላደረጉ የበኩር ልጅነታቸው ክብር እንደሚወሰድባቸው ሰለሚያውቁ እሺ ብለው የተባሉትን ተቀበሉ።

ከአመያዎቹ የመጀመሪያው ሰው ወደ ውሃው ገባ ሊሻገር አልቻለም በውሃው ተወሰደ። ሁለተኛውም፤ ሦስተኛውም፤ አራተኛውም በውሃው ተወሰዱ። አምስተኛው ግን ተሻገረ፤ ሌሎችንም አሻገረ።

ከዚያን ጊዜ ጀምሮ በማንኛውም ሥነ ሥርዓት ላይ ከአመያ ተወላጆች ቀድሞ የሚመርቅ የለም። በአምስቱም ገዳ ውስጥ አባኮርማ (አባገዳ) የሚሆኑት እነሱ ናቸው።

ህይወት ገብረው መልካ የከፈቱ በመሆናቸው የተሰጣቸው ክብር ይገባቸዋል በማለት የኩታዬ ተወላጆች ይስማማሉ።

ያንድን ነገር ተገቢነት የማረጋገጥ ተግባር ያለው ሚት ትንተና

የዋርሳ ውርስ ሚት በሌላ አውድና አግባብ መስከረም 22 ቀን 2008 ዓ.ም ቢሾፍቱ ባለው ገልጫ አባ ገዳ ውስጥ ተተርኮ ነበር። የሚቱ መተረክ መነሻ ነበረው። ከመላ ኦሮሚያና ከሚሴ ዞን የመጡ አባ ገዳዎች፣ ዋቄፈታዎችና አያንቱዎች ተሰብስበው ባለብት ቦታ ከኦሮሚያ ጤና ቢሮ የመጡ የጤና ባለሙያዎች በኤች አይቪ ኤይድስ ላይ ትምህርት ሲሰጡ የዋርሳ ውርስ ለኤች አይቪ ኤይድስ መስፋፋት ምክንያት ስለሚሆን መቅረት እንዳለበት ያሳስባሉ። ነገር ግን ከአባ ገዳዎች አንዱ የዋርሳ ውርስ ሚት ተናገሩ። በእርግጥ ይኸኛው ተራኪ የልጁን ብልት ያሰረችው ራሷ የልጁ እናት ናት ብለው ነው የደመደሙት። ያም ሆነ ይህ ሁሉም አባ ገዳዎች፣ ዋቄፈታዎችና አያንቱዎች የተነገረውን ሚት እንደሚያውቁና ተገቢ መሆኑንም እንደሚያምኑበት በማስረገጥ ተጨማሪ ሀሳብ ሰጡ። የኤች አይቪ ኤይድስን የሚያባብሰው አለመመርመርና ጥንቃቄ አለማድረግ እንጂ ዋርሳን መውረስ አይደለም በማለት ተከራክረዋል።

የዋርሳ ውርስ ሚት ተገቢነትን ከማረጋገጥ ባሻገር የዋርሳ ውርስ የተጀመረበትን ሁኔታ ስለሚያስረዳ የመግለፅ ተግባርም አለው። በተጨማሪም ንብረት በተለይም መሬት በውርስም ሆነ በሌላ መንገድ ከቤተዘመድ እንዳይወጣ ይከላከላል። እግረ መንገዱንም በዘመድና በባዕድ መካከል ያለውን ልዩነት ማወቅ የሚያስችል ጥበብ ያጎናጽፋል። ከዚህም ሌላ የዋርሳ ውርስ የሴኩላር ሚት ሁነኛ ምሳሌ ነው። የአመያ ጎሣን የቀዳሚነት ተገቢነት የሚተርከውን ሚት በሚመለከት ተገቢነትን ከማረጋገጥ ባሻገር የማስገደድ ወይም ጫና የማሳደር ተግባር እንዳለው መገንዘብ ይቻላል። አመያዎች በተፈጥሮና በአባታቸው ምርቃት ያገኙት የአንጋፋነት ክብር አሳልፈው ላለመስጠት ሕይወት ገብረዋል። ይህንን እንዲያደርጉ ያስገደዳቸው ሚት ነው።

VII. የማስቀጠልና የማስከበር ተግባር

ሚት ሰማንያ ዘጠኝ

Gadaa

Dur namoonni qaamaanis afuuraanis Waaqa wajjin walitti dhihaatanii sirna aamantiitiin wajjin

jiraachaa turan. Namoonni haala kanaan otuma nagaan jiraatanuu, yeroo booda walii yaaduufi waljaalachuun isaan jidduu ture xinnaachaa dhufee, sobni, hammeenya, inaaffaan, dabalaa dhufe. Waaqnis haala kanatti gaddee namootarraa fagachuu calqabe. Tibba waaqni fagaachuu calqabe namoonni gaabbanii dubartii garaatti baattu, ayyaantuu, nama ga'eessa tokkoofi jaarsa tokko ergatan. Mucaa garaa jiru wajjin ergamtoonni kun shan ta'uu isaaniiti.

Ergamtoonni uummataan ergaman otoo karaarra deemanuu, dubartii garaatti baattu ciniinsuun qabe. Yoo kana namoonni imaltuurra jiran kun dubartii ciniinsuun qabe kana mandaratti geessanii hiikamte. Ergamtoonni ergaa uummataa waaqa biraan ga'uun waan isaanirraa eeggamuuf, warri dubartittii simatan akka sirnaan Ishii kunuunsan imaanaa itti kennanii darban.

Ergamtoonni kun waggoota muraasa eddii deemanii booda ayyaantuu isaan wajjin juru araadni gaayyaa waan rakkiseef xuuxee deebi'uuf gara mana Ayyaantuutti gore. Ergamtoonni lamaan hafan ayyaanticha eganii dadhabnaan imala isaanii itti fufan. Ergamtoonni lamaan hafan waggoota muraasa eddii adeemanii booda inni Jaarsaa dadhabee gaaddisa Odaa jala ciise. Ga'eessi jaarsa wajjin jiru jaarsa ciise dammaqsuuf waamee dadhabe.

Ergaa uummataa waaqa biraan ga'uu waan qabuuf namichi kophaa hafe jaarsa idduma ciisetti dhiisee adeemsa itti fufe. Ergamaan ga'eessi kun walumaa galatti waggaa sadeeti booda waaqa bira ga'ee ergaa uummataa itti hime.

Waaqnis “jehikoo hingeddaramu, kanaafuu hindeebi'u. Haata'u malee uumamtootakoo waantaataniif calisee isin hingatu” eddii jedhee booda deessuun (dubartiin) da'umsa itti haafuufu, ennaa deesse kunuunsi addaa haataasifamuuf, mucaan dhalate haaguudatu, ayyantuun akkuma galma ayyaantuu seenee hafe galmuma isaa keessa taa'ee sirna kadhannaa haaraawwatu, jaarsimmoo gaaddisa jala taa'ee sirna araaraa haaraawwatu jedhee itti hime.

Kanarratti dabalee Waaqni wanni uummata karaa sirriitti deebisu ogmalayyuun bulchiinsaa Gadaadha, gadaa beeki jedhee waayee Gadaa namicha beeksise. Namichi kun ogmalayyuu oggansaa waaqni isa beeksiseen uummata sirnaan geggeessee akka agarsiisuufi adeemsa waggaa 8 booda akkuma Waaqa bira ga'e waggaa 8 booda ogmalayyuu isaas, aangoo isaas dhaloota isaatti aanee dhufutti akka dabarsu, hunduu haaluma kanaan ogmalayyuu oggansaa akka walharkaa fuudhu, yoo kun bacancare nagaan akka isaanirraa fagaatu Waaqni namicha akeekkachiisee deebise.

Ergamtichi Waaqa bira ga'usaa uummanni ergate akka ammanu waaqni "Bokkuu" meeshaa addaa otoo sibiila hin ta'in sibila fakkaachuu fedhu mallattoof ittikenne. Bokkuu yoo naannessanii ilaalan bocasaa himuun kan nama rakkisu, garri caalu qaamota saalaa lubbuqabeeyyii iddoodhaa iddootti socho'anii hundaa kan fakkaatudha. Namichi Bokkuu kana waaqa harkaa fuudhee gara uummataatti deebi'uun waan Waaqaan ajajame raawwate, sirnichis amma har'aatti Gadaa jedhamee ittifufe.

ገዳ

ዱሮ ሰዎች ከዋቃ ጋር በመንፈስም በአካልም ተቀራርበው በሃይማኖታዊ ሥርዓት ዋቃ በሰጣቸው ነጻነት ሲተዳደሩ ነበር። ሰዎች በዚህ ዓይነት ሁኔታ በሰላም ሲኖሩ ከጊዜ በኋላ በመካከላቸው የነበረው መተሳሰብና መዋደድ እየቀነሰ መጥቶ ማታለል፣ ክፋትና ምቀኝነት እየጨመረ ሄደ። ዋቃም በዚህ ምክንያት አዝኖ ከሰዎች መራቅ ጀመረ፤ ዋቃ መራቅ የጀመረ ሰሞን ሕዝቡ ተፀፅቶ እርጉዝ ሴት፣ አያንቱ፣ አንድ ጎልማሳና አንድ ሽማግሌ በአጠቃላይ ገና ከሚወለድ ልጅ ጋር አምስት አማላጆችን ላከ። በህዝብ የተላኩት አማላጆች በመሄድ ላይ እያሉ እርጉዟን ሴት ምጥ ያዛት። በዚህን ጊዜ አብሯት የነበሩ መልእክተኞች ወደ መንደር ወስደዋት ተገላገለች። መልእክተኞቹ የሕዝቡን መልእክት ማድረስ ስለነበረባቸው መንደርተኞቹ እመጫቷን እንዲንከባከቧት አደራ ብለው አለፉ። አሁንም መልእክተኞቹ ለብዙ ወራት ከሄዱ በኋላ አያንቱው የጋያ ሱስ አላስኬድ ብሎት ጋያውን ስቦ ለመመለስ መንገድ ዳር ወደ አገኘውአያንቱ ገልማ ጎራ አለ።

መንገድ ላይ የቀሩት ሁለቱ መንገደኞች አያንቱውን ቢጠብቁት ሳይመጣ ቀረ። አያንቱው ቢቀርባቸውም የህዝቡን መልእክት ማድረስ ስላለባቸው ጉዟቸውን ቀጠሉ። ሁለቱ መልእክተኞች ለዓመታት ከተጓዙ በኋላ ሽማግሌው ደክሞት የኦዳ ጥላ ሥር ተኛ። ከሽማግሌው ጋር የነበረው ጎልማሳ ሽማግሌውን ቢጠራው አልሰማ አለው፤ ለማስነሳት ቢሞክርም አልነሳ አለው። ሰውየው የህዝቡን መልእክት ማድረስ ስለነበረበት ሽማግሌውን እተኛበት ቦታ ትቶ ጉዞውን ቀጠለ።

ጎልማሳው መለዕክተኛ ከስምንት ዓመት ጉዞ በኋላ ዋቃ አጠገብ ደርሶ የሕዝቡን መልዕክት ነገረው። ዋቃም “የእኔ ቃል አይታጠፍም ስለዚህ አልመለስም፤ ሆኖም የእኔ ፍጡራን ስለሆናችሁ ዝም ብዬም አልጥላችሁም” ካለው በኋላ “ወላድ መውለዱን ትቀጥል፤ ስትወልድ ልዩ እንክብካቤ እንዲደረግላት፤ የተወለደው ልጅ ይደግ፤ አያንቱ በገልማው ሆኖ ስለራሱና ስለህዝቡ ጸሎት ያድርግ፤ ሽማግሌ በጥላ ሥር ሆኖ የእርቅ

ሥርዓት ያከናውን” ብሎ ባረከ። በተጨማሪም ህዝቡን ወደ መልካም መንገድ የሚመልስ ገዳ የሚባል የአስተዳደር ወይም የአመራር ጥበብ ሰውየው እንዲያውቅ እግዚአብሔር ረዳው።

ሰውየው ዋቃ ባሳወቀው የአመራር ጥበብ ሕዝቡን አስተዳድሮ እንዲያሳይና በስምንት ዓመት ጉዞ ዋቃ ጋር እንደ ደረሰ ሁሉ ከስምንት ዓመት በኋላ ጥበቡንም ሥልጣኑንም ከእሱ ቀጥሎ ለሚመጣው ትውልድ እንዲያስተላልፍ፤ ሁሉም በየ8 ዓመቱ የአስተዳደር ጥበቡን እንዲቀባበል፤ ይህ ከተዛነፈ ሰላም እንደሚርቃቸው አስጠንቅቆት መለሰው።

መላእክተኛው እሱ ጋር መድረሱን የላከው ሕዝብ እንዲያምን እግዚአብሔር “ቦኩ” (ማንም የሚጠቀምበት ተራ ብረት ያልሆነ ብረት መሰል ልዩ ንጥረ ነገር፤ አዟዙረው ሲያዩት የሰው አካላትን ጨምሮ የሁሉም ፍጥረታት የመራቢያ አካላት ቅርጾች የሚታዩበት) ለምልክትነት ሰጠው። ሰውየውም ወደ ህዝብ ተመልሶ በዋቃ የታዘዘውን ፈጸመ፤ ሥርዓቱም ገዳ እንደ ተባለ እስከዛሬ ድረስ ቀጠለ።

የማስቀጠልና የማስከበር ተግባር ያለው የገዳ ሚት ትንተና

ባህላዊና ተፈጥሮአዊ ስርዓቶች እንዲሁም ቃል ኪዳኖች ወይም ትሩፋቶች (Legacies) እንዲከበሩና እንዲቀጥሉ የሚያደርጉ ሚቶች እዚህ ምድብ ውስጥ ይካተታሉ። ለዚህ ምሳሌ እንዲሆን የተወሰደው የገዳ ሚት ነው።

የገዳ ሚት ከማስቀጠል ወይም ከማስከበር ተግባሩ በተጨማሪ ደንብን (ቃል ኪዳንን) በህብረተሰቡ ላይ የመጫን ተግባር አለው። በገዳ ሚት ውስጥ ዋቃ ህዝብ የላከበትን መልእክተኛ ሲያሳውቅ ወላድ እንክብካቤ እንድታገኝ፤ አያንቱ በገልጫው ፀሎት እንዲያደርግ፤ ሽማግሌ በጥላ ሥር ሆኖ የእርቅ ስርዓት እንዲያከናውን ማድረጉ የሚቱን የመጫን ተግባር ከማመላከቱም በላይ ማህበራዊ ኃላፊነትን የማሸከምና የአንድ ህብረተሰብ የተለያዩ ክፍሎች በህብረተሰቡ ውስጥ ያላቸውን ደረጃና ሚና ይጠቁማል። የዋቃ ቃል ከተዛነፈ ሰላም ከሰዎች እንደሚርቅ የሚያስገነዝበው የትርክቱ ክፍል የሚትን የማስጠንቀቅ ተግባር ያመላክታል። የሚቱ ጭብጥ ሲመረመር ደግሞ ይህ ሚት ህብረተሰብን የማረጋጋት ተግባርም እንዳለው ያመለክታል። ይህ ሚት ገዳን ሰው ከዋቃ የተቀባለው የአስተዳደር፤ የፍትህና የዲሞክራሲ ጥበብ ያደርገዋል። በመሆኑም ሰው ከገዳ ህግጋት ማፈንገጥ አይገባውም የሚል እንድምታ አለው።

በመሠረቱ ገዳ ማለት ከኦሮሞ አልፎም ከኩሽ ህዝቦች ሃይማኖታዊና ዓለማዊ ምጡቅ ፍልስፍና የሚመነጭ ሆኖ በተፈጥሮና ፍጥረታት ሥርዓቶች ላይ የተመሠረተ መንፈሳዊ ጥበብና ሰው ሠራሽ ደንብ ነው ማለት ይቻላል። ስለዚህ የገዳ ጉዳይ እጅግ ውስብስብና ጠሊቅ ምርምር የሚፈልግ ልዕልና ያለው የህብረተሰብ ሥርዓት ነው። ጥልቅ ምርምር ተደርጎም ካልተወለዱበት፣ ካላደጉበት፣ ካልኖሩበት፣ በገዳ ማእቀፍ ውስጥ የሚከወኑትን ስርዓቶች በተግባር ካልከወኑ በመስማት፣ በማየትና በመጠየቅ ብቻ የማይደረስባቸው ቁልፍ የገዳ ምስጢሮች አሉ። በዚህ ምክንያት በመስማት፣ በማየት፣ በመጠየቅና በማንበብ ላይ ብቻ ተመስርተው በገዳ ላይ የተደረጉ ጥናቶች ክፍተት አያጡም። ስለዚህ ለዚህ ጥናት ሲባል በገዳ ላይ የተሠሩ ነባር ጥናቶች ሲዳሰሱ የተስተዋሉ ክፍተቶቻቸውን አሳይቶ ማለፍ ተገቢ ይሆናል። ላለፉት 60 ዓመታት በቲዎሪ ደረጃ የገዳ ሥርዓት መገለጫ ሆኖ ገንኖ የቆየውና ለብዙ ጥናቶች በምንጭነት ሲያገለግል የኖረው የፕሮፌሰር አስመሮም ለገሰ ሥራም እዚህ ውስጥ የሚካተት ይሆናል።

አስመሮም ለገሰ (1973:51) ህብረተሰቡ [ኦሮሞ] በጣም ሰፊ በሆኑ የገዳ መደቦች እንደሚከፈልና እነዚህ መደቦች በንድፈ ሀሳባዊ የህይወት ኡደት ውስጥ የሚያልፉ የወል ጉዞዎች መሆናቸውን ያረጋግጣል። በእያንዳንዱ የዕድገት ደረጃ እያንዳንዱ መደብ ፓለቲካዊና ወታደራዊ አመራር ለህብረተሰቡ የመስጠት ጥምር ኃላፊነቶችን እንደሚይዝም ያስረዳል። እንደገናም ለእያንዳንዱ መደብ የተሰጠው መደበኛ የተግባር ጊዜ ሲያበቃ ሥልጣኑን በሚዘጋጀው ሥርዓተ-በዓል ላይ አሳልፎ ለተረኛው የመስጠት ግዴታ ያለበት መሆኑንና በዚህ ረገድ በመዋቅሩ ውስጥ የገዳ መደቦችንና የዕድሜ ስብስቦችን የሚለይ የለም በማለት ይጠቁማል።

ከዚህ በላይ የሠፈረው የአስመሮም ትንተና መጠነኛ ማስተካከያ ያስፈልገዋል። በመጀመሪያ ደረጃ በእያንዳንዱ የዕድገት ደረጃ እያንዳንዱ መደብ ፓለቲካዊና ወታደራዊ አመራር ለህብረተሰቡ የመስጠት ጥምር ኃላፊነቶችን ይይዛል የሚለው አባባል በቦረና ሲሆን ራብዶሪና ገዳን የሚመለከት ነው። በመጨረሻ ቱለማ ሲሆን ደግሞ ወላናና ገዳን የሚመለከት ነው። ምክንያቱም በደበሌ፣ በጋሜና በኩሳ ደረጃ የሚገኙ ሰዎች ፖለቲካዊና ወታደራዊ አመራር ለመስጠት ገና ልጆች ናቸው።

ሌላው በገዳ አመራር ውስጥ የመታቀፍ እድል ያላቸው ልጆች ከአባታቸው ምን ያህል የእድሜ ልዩነት ሊኖራቸው እንደሚገባ ነው። እንደ አስመሮም ማብራሪያ የገዳ ሥርዓት መሰረታዊ ህግ አንድ አዲስ የተወለደ ልጅ ሁልጊዜ ከአባቱ 40 ዓመት ወደ ኋላ ርቆ

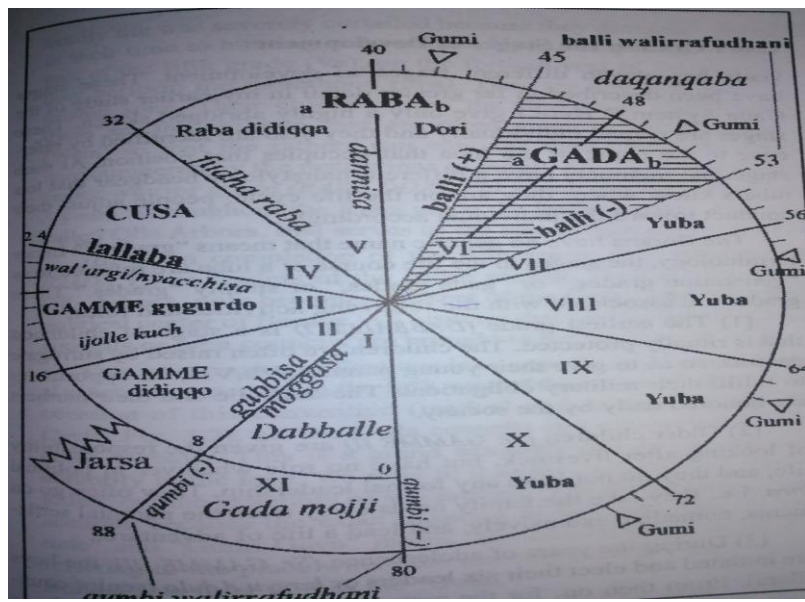
ባለው የገዳ ደረጃ ውስጥ መግባት ይገባል የሚለው ነው። ይህንንም እንደሚከተለው ያብራራል።

The basic rule of the Gada system is that the newly born infant boy always enters the system of grades exactly forty years behind the father, regardless of the age of the father. Father and son are five grades apart at all times. Children continue to be born into the gada class throughout most of its development. Consequently, the gada class incorporate within its ranks people of vastly different ages. The grade in which a Borana male begins his gada career depends entirely on the grade attained by the father at the time the child is born. The child need not enter the gada cycle at the beginning. In this regard there is no parallel between age sets and gada classes. Asmarom (1973:51)

ከአስመርም ለገሰ መጽሐፍ ተቀንጭቦ ከዚህ በላይ የሰፈረው ጥቅስ ትርጉሙ የሚከተለው ነው።

የገዳ ሥርዓት መሰረታዊ ህግ አንድ አዲስ የተወለደ ልጅ ሁልጊዜ ከአባቱ 40 ዓመት ወደ ኋላ ርቆ ባለው የደረጃ ሥርዓት ውስጥ ይገባል። እዚህ ላይ አባቱ የደረሰበት ዕድሜ ጉዳይ ውስጥ አይገባም። አባትና ልጅ ሁልጊዜ በአምስት ገዳ ደረጃዎች ይራራቃሉ። በገዳው የዕድገት ደረጃዎች ውስጥ ልጆች ይወለዳሉ። ስለዚህ በተለያዩ ደረጃዎቹ ውስጥ የገዳ መደብ የተለያዩ ዕድሜ ያላቸውን ሰዎች አጣምሮ የያዘ ነው። [የገዳ] ደረጃ የሶረና ልጅ ሥራውን የሚጀምርበት ሁኔታ አባቱ ልጁ ሲወለድ የደረሰበት ደረጃ ነው የሚወስነው። ልጁ ልክ እንደ ተወለደ በገዳ ኡደት ውስጥ ላይገባ ይችላል። በዚህ ረገድ በዕድሜ ሰብስብና በገዳ መደቦች መካከል ልዩነት የለም።

አስመርም ከዚህ በላይ ያሰፈረውን ሀሳብ በሚከተለው ምስል ለመግለጽ ሞክሯል።

ፎቶ ቁጥር 7፣ ከአስመርም ለገሰ (2006:123) መጽሐፍ በካሜራ የተወሰደ የዕድሜና የገዳ ደረጃዎች ኡደት

ከአስመሮም ለገሠ ቀመር ጋር ተመሳሳይ በሆነ መልኩ ወይም የአስመሮምን ስራ መነሻ በማድረግ ገዳ ሜልባ (1988:19) የገዳ ደረጃዎችን እንደሚከተለው ይዘረዝራል፡፡

ሠንጠራዥ 1፣ እስካሁን በአብዛኛዎቹ ጽሁፎች ውስጥ የሚገኝ የገዳ ደረጃዎች አቀማመጥ

1. Dabballee (0-8 years of age)	ደበሌ (0-8 ዓመት)
2. Folle or Gamme Titiqaa (8-16 years of age)	ፎሌ ወይም ጋሜ ጥጥቃ (8-16 ዓመት)
3. Qondaala or gamme gurguddaa (16-24 years of age)	ቆንዳላ (ጋሜ ጉርጉዳ) (16-24 ዓመት)
4. Kusaa (24-32 years of age)	ኩሣ ((24-32 ዓመት)
5. Raaba Doorii (32-40 years of age)	ራባ ዶሪ (32-40 ዓመት)
6. Gadaa (40-48 years of age)	ገዳ (40-48 ዓመት)
7. Yuba I (48-56 years of age)	ዩባ አንድ (48-56 ዓመት)
8. Yuba II (56-64 years of age)	ዩባ 2ኛ (56-64 ዓመት)
9. Yuba III (64-72 years of age)	ዩባ 3ኛ (64-72 ዓመት)
10. Gada mojjiii (72-80 years of age)	ገደሞጂ (72-80 ዓመት)
11. Jaarsa (80 and above years of age)	ጃርሣ (80 ዓመትና ከዚያ በላይ)

ሌላው ፀጋዬ የተባለ ጸሐፊ በኢንተርኔት ባሰራጨው ጽሁፍ ገዳን ሲባይን “the Gada system was a system of an age-grade classes (luba) every eight years in assuming military, economy, political and ritual responsibilities በማለት የእድሜ ደረጃን ታሳቢ ያደረገ መደብ ያደርገዋል፡፡

ከዚህ በላይ ከሠፈሩት ሦስት አቀራረቦች ውስጥ አስመሮም ለገሠና ገዳ ሜልባ ገደሞጂን ከጃርሳ ማስቀደማቸው መስተካከል ያለበት ነው፡፡ በገዳ ደረጃዎችም ሆነ በእድሜ ስሌት ገደሞጂ የሰው ልጅ የመጨረሻው የእድገት ደረጃ ነው፡፡ ጃርሳ በገዳ ደረጃ ውስጥ መካተቱም ስህተት ነው፡፡ ምክንያቱም ጃርሳ የእድሜ ደረጃ እንጂ የገዳ ደረጃ አይደለም፡፡

የሦስቱንም ሰዎች ማለትም የአስመሮም፣ የገዳ ሜልባና የፀጋዬ አቀራረቦችን ስንመለከት ገዳ በዋናነት በእድሜ ላይ የተመሠረተ ያስመስላል፡፡ እንደዚህ ዓይነት መደምደሚያ ላይ የደረሱት የደበሌነትን ጊዜ ብቻ በማሰብና እሱን ብቻ የማይለዋወጥ የገዳ ደረጃዎች የስሌት መነሻ በማድረጋቸው ነው፡፡ ሆኖም የገዳ ደረጃና የእድሜ ደረጃ በአንዳንድ ቦታ

ላይ ከመደራረባቸው በቀር ገዳ በዋናነት በገዳ ደረጃዎችና በገዳ ምድቦች ላይ የተመሠረተ ነው። ነገር ግን አስመሮም ባቀረበው ምስል ውስጥ የገዳ ደረጃና የእድሜ ደረጃ እንጂ የገዳ ምድቦች (አምስቱ ጎንዳዎች) ጎልተው አልታዩም። እንደዚሁም የደበሌ ጊዜ አልተጠቆመም።

በገዳ ደረጃና በእድሜ ዙሪያ ያለውን ብሻር ለማጥራት ከቦረና ዩባዎች ጅሎ አጋና ጉዩ ጎባ፣ ከቦረና አባገዳዎች ኩራ ጃርሶ፣ አዲ ጆልዴሳና ቦሩ ዲማ፣ ከጉጂ አባ ገዳ ጅሎ ማንኦ እንዲሁም ከመጫና ቱለማ አባገዳዎች የተሰበሰቡትን መረጃዎች መሠረት በማድረግ መተንተኑ ተገቢ ይሆናል። በዚህ መሠረት “የአባት እድሜ ግንዛቤ ውስጥ ሳይገባ የገዳ ሥርዓት መሰረታዊ ህግ አንድ አዲስ የተወለደ ልጅ ሁልጊዜ ከአባቱ 40 ዓመት ወደ ኋላ ርቆ ባለው የደረጃ ሥርዓት ውስጥ ይገባል” የሚለው የአስመሮም አባባል ማስተካከያ ያስፈልገዋል።

በመጀመሪያ ደረጃ አዲስ በሚወለደው ልጅና በአባቱ መካከል የ40 ዓመት ልዩነት መኖር አለበት ብሎ አስልቶ ልጅ መውለድ አይቻልም። መውለድና መወለድ እንደ ገዳ ደረጃና እንደ ገዳ መደብ በቀመር የሚሆን አይደለም። ስለዚህ የአባትና የልጅ እድሜ ግንዛቤ ውስጥ ሳይገባ አባት ገዳውን ጨርሶ ሲወጣና ልጅ ወደ ገዳ ሲገባ በመካከላቸው የሚኖረው የገዳ ደረጃዎች አጠቃላይ እድሜ 40 ዓመት ነው መባል አለበት። በሌላ አባባል አባት ገዳውን ጨርሶ በወጣበት በ40ኛው ዓመት ልጁም ጨርሶ ይወጣል ወይም አባት ገዳ በሆነበት 40ኛው ዓመት ልጅ ገዳ ይሆናል ማለት ይቻላል። ክፍተቱ የሚፈጠረው ከደበሌ ጊዜ ጋር ተያይዞ ስለሚመስል ስለደበሌ የሚከተለውን ማለት ይቻላል።

በአሮሞ የህፃናት አስተዳደግ መሠረት ደበሌዎች አብሯቸው የተወለደውን ፀጉር ሳይቆረጡ በጉዳሩ የሚቆዩ፣ ሴት ልጅ የሚመስሉ፣ በሴት ስም ወይም በቀላሉ በማይያዝና የወንድም የሴትም ስም ሊሆን በሚችል አሻሚ ስም ይጠራሉ። በጉዳሩዎቻቸው ጫፍ ዛጎል ታሰሮ ጸጉራቸው ይሻገረገራል። በልዩ አሠራር ከአንገት በላይ ባለው አካላቸው ልክ የተሰፋ ቆዳ ጭንቅላታቸውን እንዲሸፍን ተደርጎ ከተሰራ በኋላ ዛጎል ተሰፍቶበት ተጨማሪ ውበት ያጎናጽፋቸዋል። ቆዳው ከአንገት በላይ ያለው አካላቸው ሙሉ በሙሉ እንዳይገለጥ ያደርጋል። በተጨማሪም ከመዳብ ወይም ከብር የተሠሩ ጥሮ የተባሉ ጌጣጌጦች በእጆቻቸውና በእግሮቻቸው ላይ ይደረግላቸዋል።

ልጆች በደበሌ ደረጃ ላይ በሚሆኑበት ጊዜ በቂ ምግብ እንዲያገኙ ይደረጋል እንጂ ቁጣና ማስገደድ ወይም የጉልበት ስራ የማሰራት ተግባር አይፈጸምባቸውም። ይልቁን የዋቃ

መንፈስ የቀረባቸውና ዋቃ ያሳያቸውን የሚሠሩና የሚናገሩ ናቸው ተብለው ይከበራሉ። በገዳ ማእቀፍ ውስጥ ያላቸው ድርሻ ወተት ነው። በሌላ አገላለፅ በገዳ እውቅና ከተሠጣቸው ዋና ዋና ምግቦች የእነሱ ድርሻ ወተት ነው።

በአስመራም፤ በገዳ ሚልባና በፀጋዬ ከእነሱም አልፎ በሌሎች ጸሐፍትም እንደሚገለጸው ደበሌዎች ስምንተኛ ዓመታቸውን ሲያከብሩ የ“ጉብሣ” ወይም የ“ቡፈቶ” ሥነስርዓት አከናውነው ወደ ጋሜ ይሸጋገራሉ። የደበሌ የጊዜ ገደብ የአባቱ የገዳ ምድብ ከመድረሱ በፊት አምስት ዓመት ጀምሮ የአባቱ የገዳ ምድብ ከደረሰ በኋላ ሦስት ዓመት እስኪሞላው ድረስ ያለው ጊዜ ነው።

ፎቶ ቁጥር 8፡ የቦረና ደበሌዎች ከወላጆቻቸውና ከአጥኚው ጋር፤ የካቲት 28 ቀን 2009፤ አሬሮ ወረዳ አርዳጅላ በዳሳ፤ ፎቶው በተስፋ የተነሳ ነው።

በትናንሽ ጋሜ ደረጃ ውስጥ የሚገኙ ልጆች በአብዛኛው ለአቅመ አዳም ወይም ለአቅመ ሔዋን ያልደረሱ ሲሆን በዋቄፊና በሃይማኖታዊ ተቋማት ውስጥ ወንድ ባለቃ ሲባል ሴቷ ከላሌ ትባላለች። በጋሜ ደረጃ ላይ የሚገኙ ልጆች ሃይማኖታዊ፣ ማህበራዊ፣ ኢኮኖሚያዊና ስነ-አእምሮአዊ ጉዳዮችን ይማራሉ።

ፎቶ ቁጥር 9፡ የቦረና ደበሌዎችና ጋሜ ጥጥቃዎች፣ የካቲት 28 ቀን 2009፣ አፊሮ ወረዳ፣ አርዳጅላ በዳሳ (ኤሌላ (ዛጎል) የሌለባቸው ትናንሽ ጋሜዎች ናቸው) (ከጀርባ ያሉት የልጆቹ ቤተሰቦች ናቸው) ፎቶው በአጥኚው የተነሳ ነው።

በጉብሳ ወይም በቡፈቶ ስነስርዓት ላይ ደበሌዎች ጉዳሩአቸው ይላጫል፤ በግላቸው ከብት (ግደር) ይሰጣቸዋል። አዲስ ስምም ይወጣላቸዋል። ከዚህ ስነስርዓት በኋላ ወደ ጋሜ ይሸጋገራሉ።

እዚህ ላይ ስለገዳ የሚጽፉ ሰዎች (አስመርምና ሌሎችንም የሚጠቅስ ነው) ኦሮሞዎች በየደረጃው የሚያከናውኑትን ሁሉ የገዳ ጉዳይ አድርገው ይገልጻሉ። ይህ በጸሐፍቱ ጥናት ውስጥ የሚታይ ውስንነት ነው።

ሃይማኖታዊ፣ ማህበራዊና ኢኮኖሚያዊ ጉዳዮችን መማር የግድ የገዳ መገለጫዎች ብቻ ሆነው መታሰብ የለባቸውም። ምክንያቱም በገዳ አመራር የመሳተፍ እድል የማይመለከታቸው እልማን ጃርሳ (የሽማግሌ ልጆች) እነዚህን ተግባራት ያከናውናሉ ወይም እነዚህን ተግባራት አከናውነው ያልፋሉ።

በመሆኑም በደበሌ ጊዜ መላላክ፣ ጥጃ መጠበቅ፣ በጋሜ ጊዜ ከብት መጠበቅ የተለያዩ ጨዋታዎችን መጫወት፣ ሃይማኖታዊ ተግባራትን መለማመድ፣ ማህበራዊና ባህላዊ ጉዳዮች እንጂ የግድ የገዳን ተልእኮ ለማስፈጸም የሚደረጉ ድርጊቶች አይሆኑም።

የገዳ ባህርያት መገለጽ ካለባቸው የገዳን ተልእኮ ለማስፈጸም ወይም የገዳን ሜራ ለማሟላት የሚከወኑ ድርጊቶች፣ የሚፈጸሙ ሥርዓቶችና የሚደረጉ ምልክቶች መሆን አለባቸው። በዚህ ረገድ ከገዳ ጋር በተያያዘ ጋሜዎች የወል-አርጊ፣ የኛችሣ፣ የጎዲያ፣ የቡፈቶ፣ የለለባ ከበራዎችን ያከናውናሉ።

የወል-አርጊ ስነስርዓት ጋሜዎች ከአባ ገዳ ጋር የሚተዋወቁበትና ከአነጋገር፣ ከቃላት አጠቃቀም እንዲሁም ከአለባበስ አንፃር መከተል ስለሚገባቸው ስነስርዓቶችና ስለሚያደርጉአቸው ልዩ ምልክቶች መመሪያ የሚቀበሉበት ሥርዓት ነው።

የኛችሣ ሥርዓት የጋሜዎቹ ቤተሰቦች ጮማ በሬ አርደው የሚያበሉአቸው ሲሆን የለለባ ስርዓት ደግሞ የሚመራቸውን አባ ኦኮ የሚመርጡበት ሥርዓት ነው። “አባኦኮ” የሚሆኑት አባቶቻቸው የአዱላ አባል የሆኑ ናቸው።

የጎዲያ (ቡፈቶ) ሥነስርዓት ደግሞ ጋሜዎቹ ወደሚቀጥለው ደረጃ ለማለፍ የሚያከናውኑት ሥርዓት ሲሆን በጋሜ ጊዜ የቆዩበትን የፀጉር ቁንጥ ይላጫሉ። ከዚያ ወደ ኩሣ ይሸጋገራሉ።

በሚቀጥለው ፎቶ ላይ የሚታዩት ልጆች በትላልቅ ጋሜዎች ደረጃ ላይ የሚገኙ ናቸው። ጸጉራቸው ከላይ ከታዩት ጋሜ ጥጥቃዎች (ትናንሽ ጋሜዎች) ጋር ተመሳሳይ ነው።

ፎቶ ቁጥር 10፡ የቦረና ደበሌዎችና ትላልቅ ጋሜዎች፤ የካቲት 28 ቀን 2009፤ አፊሮ ወረዳ፤

አርዳ ጅላ በዳሳ፤ ፎቶው በአጥኝው የተነሳ ነው፡፡

እነዚህ ጋሜዎች ወደ ኩሣ ተሸጋግረው በኩሣ ደረጃ ውስጥ ስምንት ዓመት ይቆዩበታል፡፡ ሌላ ቁንጥ ያለው ፀጉር ያበቅላል፡፡ በዚህ ደረጃ ላይ ሆነው “የጎሴ ቡሉ” ከበራ ያከናውናሉ፡፡ በዚህ ጊዜ ከቤተሰብ ርቀው ቀደም ሲል የነበሩ አባቶች ከበራ

በሚያከናውኑባቸው ቦታዎች (አርዳ ጅላዎች) ከበራ ያከናውናሉ። በመቀጠል ወደ ራባ ደረጃ ይገባሉ። ራባዎችም በበኩላቸው የሚጠበቅባቸውን አድርገው ያጠናቅቁና ወደ ዶሪ ይገባሉ። ከዶሪ ቀጥሎ ገዳ መሆን ነው።

በጠቃላይ በየስምንት ዓመቱ ከአንዱ ወደ ሌላ የሚሸጋገረውን የገዳ ደረጃና የገዳ ምድብ ከገዳ አባላት እድሜ ጋር እኩል አድርጎ መቁጠር ትክክለኛ የገዳ ገጽታን አያሳይም። ለምሳሌ በ2017 ባለ የተረከቡትን አባ ገዳዎች ብንመለከት በ2017 በሦስተኛው ወር መጀመሪያ ላይ ለ8 ዓመታት አባ ገዳ ሆኖ ባለ ያስረከበው ጉዮ ጎባ እድሜው 44 ብቻ ነው። ባለ የተረከበው 37ኛ ዓመቱን ገና እንደ ጀመረ ነበር ማለት ነው። ከጉዮ ጎባ ባለ የተረከበው ኩራ ጃርሶ ደግሞ 32 ዓመቱ ነው። የኩራ ጃርሶ ምክትል ሆኖ የአወጡ ጎሳ አባ ገዳ የሆነው (ከኩራ ጃርሶ ጋር ባለ የተረከበው) አዲ ጀልዴሣ 43 ዓመቱ ነው።

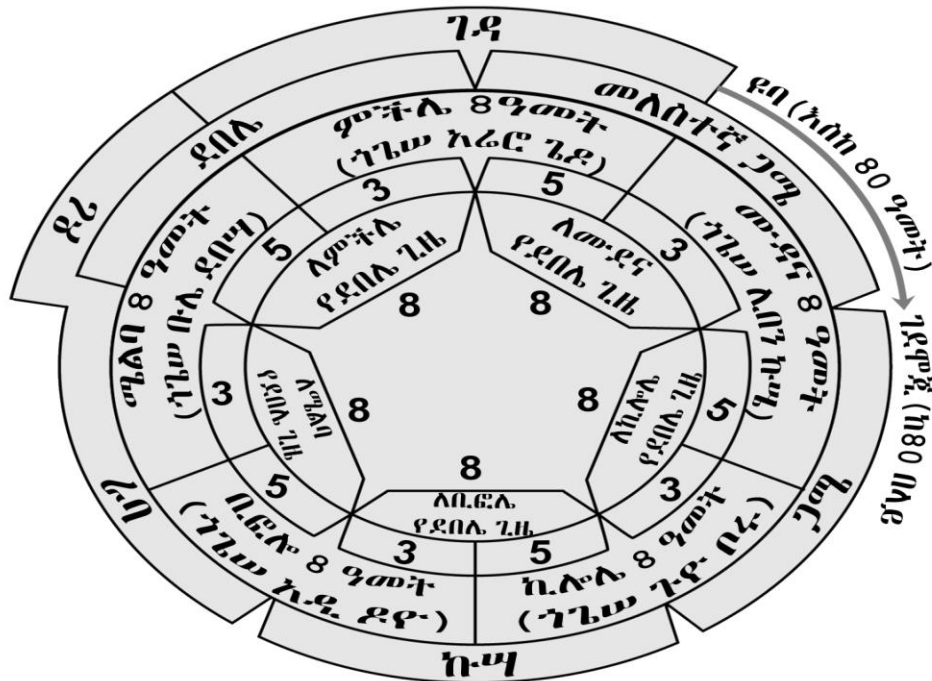
አስመርም በሠራው ምስል መሠረት አንድ ሰው በ45 ዓመቱ ገዳ ይሆናል። በንድፈ-ሀሳብ ደረጃ ስህተት የለውም። ነገር ግን ከምን ተነስቶ ይህ ሊሆን እንደቻለ በግልጽ አያስቀምጥም። ይህ የሚሆነው የደበሌ ጊዜ ሙሉ በሙሉ ከተጠበቀ ከተጠበቀ መሆኑን አይጠቅምም። አንድ ልጅ አባቱ ዶሪ እንደገባ ከተወለደ የደበሌ ጊዜ ሙሉ 8 ዓመት ይሆናል። የደበሌ ጊዜ 8 ዓመት እንደመሆኑ መጠን የደበሌ ጊዜ ሊያልቅ አንድ ቀን ሲቀረው የተወለደ ልጅ ያው ደበሌ ነው የሚባለው። ገዳ የሚሆነው በ45 ዓመቱ ሳይሆን በ37 ዓመቱ ነው። ስለሆነም የደበሌ ጊዜ ካበቃ በኋላ የሚወለዱት ከ37 ዓመታቸው ባነሰ ጊዜ ገዳ ይደርሳቸዋል። የአንድ ዓመት ወይም ያንድ ቀን ልጅ ሆኖም ገዳ ሊደርሰው ይችላል።

የደበሌ ጊዜ ለዋናው አባገዳነት ወይም ለ6ቱ ሥራ አስፈጻሚነት (አዱላዎች) ወይም ለማንኛውም የገዳ አመራር በግምባር ቀደምትነት ለመወዳደር እድል ይሰጣል። ይህ ማለት የደበሌ ጊዜ ካለፈ በኋላ የተወለዱት አመራር አይሆኑም ብሎ መደምደም አይቻልም። ቦረና የበለጠ አምኖበት አመራር ማድረግ ከፈለገ የደበሌ ጊዜ ካለፈ በኋላ የተወለዱትንም መምረጥ ይችላል።

የደበሌ ጊዜ የሚባለው ከገዳ ደረጃ በፊት ያለውን የዶሪ ጊዜንና የገዳን የመጀመሪያዎቹን ሦስት ዓመታት የሚያቅፍ ነው። ለምሳሌ የጉዮ ጎባ የመጀመሪያ ልጅ አባቱ በየካቲት ወር 2009 መጨረሻ ባለ ሲያሰረክብ 14 ዓመቱ ነበር። በጋሜ ደረጃ ላይ ይገኛል ማለት ነው። ጉዮ ጎባ የመጀመሪያ ልጁ በጋሜ ደረጃ እያለ ሌላ ልጅ ቢወልድ ይህ አዲሱ ልጅ

የገዳ ደረጃውን ከደበሌ አይጀምርም። ወንድሙ የሚገኝበትን የጋሜነት ደረጃ ይጋራል። እድሜው ከስምንት ዓመት በታች ስለሆነ ብቻ ደበሌ ነው አይባልም። በመጫና ቱለማ የገዳ ሥርዓትም ሁኔታው ተመሳሳይ ነው። ስለዚህ አስመሮም ግልጽ ያላደረገው ይህንን ጉዳይ ነው ማለት ነው። አስመሮም ለገሰ በምስል ያዘጋጀው ቀመር ሲታይ ማንኛውም ሰው ወይም የቦረና ልጅ ደበሌ፣ ትንንሽ ጋሜ፣ ትልልቅ ጋሜ፣ ኩሳ፣ ራባ-ዶሪ፣ ገዳ እያለ የሚያልፍበት ይመስላል። በተጨማሪም ግን አንድ ልጅ የተወለደበትን የገዳ ደረጃ ስያሜ ነው የሚይዘው። ስለዚህ እድሜና የገዳ ደረጃን በማጣመር አስመሮም በስእል ያመለከተው ቀመር በሚከተለው ምስል ቢስተካከል የተሻለ ይሆናል።

በቦረና የገዳ መደቦችና የገዳ ደረጃዎች ኡደትና የደበሌ ጊዜ

ምስል ቁጥር 2: በቦረና የገዳ ምድቦችና የገዳ ደረጃዎች ኡደትና የደበሌ ጊዜ (ቀመሩ በአጥኚው የተሠራ ነው)

ከገዳ ጋር ተያይዞ የሚጠቀሰው ሌላው መሠረታዊ ነገር እልማን ጃርሳና እልማን ኮርማ (የሽማግሌ ልጆችና የኮርማ ልጆች) የሚባሉት ጽንሰ-ሀሳቦች ናቸው። አሁንም ጉዮ ጎባን ምሳሌ ማድረግ ይቻላል። ጉዮ ጎባ በየካቲት ወር 2009 ዓ.ም ባለ ሰጥቶ ዩባ ሆኗል። የጉዮ ጎባ አባት እንዲጋጣሚ አሁን ልጅ ቢወልድ ልጁ የገዳ ስርዓት ውስጥ ሊገባ አይችልም። የሚሰጠው ስያሜም “የሽማግሌ ልጅ” የሚል ነው። ስለዚህ ልጁ የገዳን ወግና ማእረግ ሳያይ ይቀራል ማለት ነው።

የዚህ ጥናት ባለቤት በተመሳሳይ መንገድ የሚገለጽ ተመሳሳይ ገጠመኝ አለው። አጥኝው ከ1995 ጀምሮ ለስምንት ዓመታት በገዳ ውስጥ ከቆየ በኋላ በ2003 ዓ.ም የቡታ ስርዓት ፈጽሞ ስልጣኑን በማስረከብ ወደ ዩባ ተሸጋገረ። ከዚያ በኋላ በ2008 ዓ.ም አባቱ ወንድ ልጅ ወለደ። ይህ ልጅ ከወንድሞቹ ጋር ገዳ የሚሆንበት ጊዜ ካለፈ በኋላ የተወለደ ስለሆነ ባለ ገዳ የሚሆንበት አጋጣሚ አይኖርም። በአጠቃላይ አንድ አባት የራሱን ገዳ ካጠናቀቀ ከ40 ዓመት በኋላ ወይም የልጆቹ የገዳ ጊዜ ካለፈ በኋላ ልጅ ቢወልድ ልጁ “ገዳ ያለፈው የሽማግሌ ልጅ” ተብሎ ይቀራል እንጂ ባለ ገዳ የመሆን እድል የለውም።

ሌላው የገዳ ባህርይ ሁሉም እኩል ተሳታፊ የሚሆንበትና እያንዳንዱ ባለገዳ ተመሳሳይ ስርዓት የሚፈጽምበት መሆኑ ነው። አተገባበሩ ሁለት መልክ አለው። አንደኛው በግል ወይም በቤተሰብ ደረጃ የሚከወን ስርዓት ነው። በገዳ ሥርዓት ውስጥ “ገደ-በዴ” ያልሆነ (ገዳውን ያልጣለ) ሁሉ እድሜው ባደረሰው የገዳ ደረጃ ውስጥ ተመሳሳይ ሥርዓት ከውኖ ያልፋል። ሁሉም የራሱ ገዳ አባ ገዳ ነው። በህዝብ የሚሰየመው አባ ገዳ በአደባባይ የሚፈጽመውን ሁሉ እያንዳንዱ ባለ ገዳ በቆየው ይፈጽማል። በገዳ ጊዜ በተለይም በቡታ ከበራ ጊዜ ኮርማ፣ ዱለቻ፣ በግ ያርዳል። የተለያዩ አምስት ዋና ዋና የምግብ ዓይነቶች ማለትም ጩኮ፣ ጨጨብሳ፣ ቆሪ፣ ወተት፣ ማር፣ ጥንስስ አዘጋጅቶ በየተራ ለሚመጡ የፎሌ ቡድኖች ይሰጣል። ከዚያ በኋላ ለአምስት ቀን ኡልማ ላይ ይቆያል። ያንድ አባት ልጆች ስርዓቱን አንድ ላይ ማከናወን ከፈለጉ ከበራውን አንድ ላይ ሆነው በአንድ ቤት ይከውናሉ።

ሁለተኛው በህዝብ ደረጃ በተቀደሰ ቦታ በጋራ የሚከወን ሥርዓት ነው። በምንጭ፣ በመልካ፣ በተራራ ግርጌ እየታደረ በርካታ የሚከወኑ ሥርዓቶች አሉ። ማሳረጊያው የቡታ ከበራ ነው። የቡታ ከበራ የመጨረሻው ክዋኔ ደግሞ የ“ሰበተ-ሂከና” ወይም የመቀነት መፍቻና የስልጣን ርክክብ ሥርዓት ነው።

ፎቶ ቁጥር 11፡ የቦረና አባ ገዳዎች ገልጫዎች በከፊል፤ አርዳጅላ በዳሳ፤ የካቲት 23 ቀን 2009 (ገልጫዎቹ በላሲቲክ የተሸፈኑት ከ100 ሺህ በላይ ኩባት የጨረሰው ከባድ ድርቅ በመከሰቱና ሳር ቅጠል በመጥፋቱ ነው።) ፎቶው በአጥኝው

የገዳ አመራርነትን በሚመለከት ዲሞክራሲያዊነቱን ለማጉላት ብቻ ከየትም ተወስዶ አንድ ሰው በዘፈቀደ አመራር አይደረግም። ከአንጋፋነት ወይም ከመመረቅ (ከመቀባት) ጋር ይያያዛል። ከጥንት ጀምሮ የሚነሳ የኋላ ታሪክ ባለውና በሚት የተደገፈ ትሩፋት መሠረት ሁሉም በስምምነት ይተዳደራል። ለምሳሌ አባ-ቦኩ፣ አባ-ዱለቻ፣ አባ-ጨፌ፣ አባ-ሴራ፣ አባ-አለንጌ፣ አባ-ዱላ፣ አባ-ማቲ፣ አባ-ሰኣ፣ አባ-ሙዳ፣ የሚሆነው ከየትኛው ወገን እንደሆነ አስቀድሞ በሚት በተደገፈ ትሩፋት ተቀምጧል። የአቤቤ ገዳን ለአብነት ብንወስድ በአምስቱም የገዳ ምድቦች አባ ቦኩ የሚመረጠው ከአመያ ጎሳ ነው። ምክንያቱን ለመረዳት በዚህ ጥናት ውስጥ የሰፈረውን ሚት 65ን መለስ ብሎ ማየት

ይቻላል።። ይህ እንደ ተጠበቀ ሆኖ ከአመያ ጎሳ ለአባ ገዳነት ብቁ የሚሆን ካልተገኘ ከሌላ ጎሳ መምረጥ ይቻላል።።

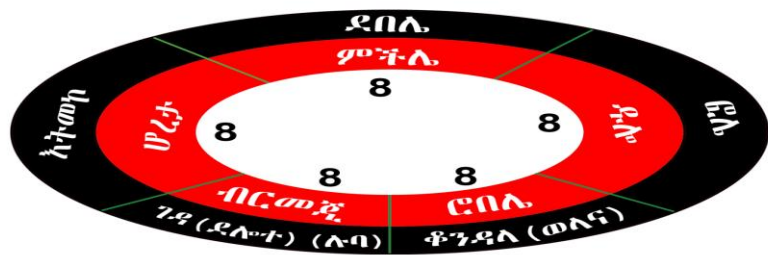
ፎቶ ቁጥር 12፡ ከአስመራም ለገሰ ጀምሮ እስከሁኛው ጥናት ድረስ ላለፉት 60 ዓመታት ለገዳ ጥናቶች ዋና ምንጭ ሆነው ያገለገሉት የ88 ዓመቱ አዛውንት ጅሎ አጋ እኚህ ናቸው።። ቦታው አፊሮ ወረዳ አርዳጅላ በዳሳ፣ የካቲት 25 ቀን 2009 ዓ.ም. ፎቶው በአጥኝው

አስመራም በሠራው ቀመር ውስጥ ከገዳ በኋላ በየስምንት ዓመቱ የተደረገው የዩባዎች ክፍፍል የምሁራን ንድፈ-ሀሳባዊ ቀመር እንጂ በተግባር ሲታይ በቦረናም ሆነ በሌለውም

አካባቢ በየ8 ዓመቱ ተከፋፍሎ ለዩባዎች የሚሰጥ የተለያዩ ሥራ የለም። በአጠቃላይ ዩባዎች ሀዩዎች (ልሂቃን) የሚባሉ ሲሆን ስራቸው መምከርና አቅጣጫ ማሳየት ነው። የገዳ ወግና ህግጋት አለመዛባታቸውን በፍጹም ታማኝነትና ፅናት መጠበቅ ነው። ዩባዎች ከ80 የገዳ ዓመታት በኋላ ወደ መጨረሻው ደረጃ ወደ ገደሞጂ ቢገቡም ልጆቻቸው ገዳ ተረክበው ሦስት ዓመት እስኪሞላቸው ድረስ የገዳ ሥርዓት ጠባቂነታቸው ይቆያል። ልጆቻቸው ገዳ ሆነው በሦስተኛው ዓመት የ“መታ ቡፊታ” ሥርዓት ይከውናሉ። ፀጉራቸውን ተላጭተው ከለቻ አድርገው ከበራውን ይፈጽማሉ። ከዚያ በኋላ ሃይማኖታዊ ሥርዓት መከተል እንጂ በገዳ ጉዳይ ውስጥ አይገቡም። ለምሳሌ ከዚህ አንቀጽ ከፍ ብሎ ፎቶአቸው የታየውና ላለፉት 60 ዓመታት በቦረና ገዳ ውስጥ ጎልተው የሚታዩት ገደሞጂ ጅሎ አጋ ልጆቻቸው የካቲት 2009 (እ.ኤ.አ.) ገዳ በመሆናቸው ልጆቻቸው ገዳ በሆኑ በ3ኛው ዓመት የካቲት 2012 (እ.ኤ.አ.) “የመታ ቡፊና” (ጸጉር የመላጨት) ከበራ ይከውናሉ።

በመጨረሻ ቱለማ ሁኔታ የገዳ ደረጃ ከገዳ ምድብ ጋር ይያያዛል። አንድ ሰው ወደ ገዳ የሚቀላቀለው ወይም የገዳ ደረጃ አንድ ብሎ የሚጀምረው ገዳ ለመሆን ልክ 32 ዓመት ሲቀረው ወይም አንድ የገዳ ኡደት ለመጨረስ 40 ዓመት ሲቀረው ነው። አኳኋኑ በሚከተለው ምስል ሊገለጽ ይችላል።

በመጨረሻ የገዳ ምድቦችና የገዳ ደረጃዎች ኡደት

ምስል 3፣ የመጨረሻ ገዳ ኡደት (ምስሉ የተሠራው በአጥኝው ነው)

ሠንጠራዥ 2፣ የመጫ የገዳ ምድቦችና የገዳ ደረጃዎች (በአጥኝው የተሠራ ነው)

ተ.ቁ.	የገዳ ምድብ	የገዳ ደረጃ	የገዳ ደረጃና ምድብ ቆይታ
1	ሆረታ	እትመኮ	8 ዓመት
2	ምችሌ	ደበሌ	8 »
3	ዳሎ	ፎሌ	8 »
4	ሮበሌ	ቆንዳላ (ወላና)	8 »
5	ብርመጃ	ገዳ (ሉባ)	8 »
		ዩበ (ጉላ) (ኡለበኤሠ)	የገዳውን ወግና ስርዓት አሟልቶ ያለፈ

በቱለማ የገዳ ምድቦችና የገዳ ደረጃዎች ኡደት

ምስል 4፣ የቱለማ የገዳ ኡደት (ምስሉ በአጥኝው የተሠራ ነው)

ሠንጠራዥ 3፣ የቱለማ የገዳ መደቦችና የገዳ ደረጃዎች (በአጥኚው የተሰራ ነው)

ተ.ቁ.	የገዳ ምድብ	የገዳ ደረጃ	የገዳ ደረጃና ምድብ ቆይታ
1	ሜልባ	እትመኮ	8 ዓመት
2	ምችሌ	ደበሌ	8 »
3	ሙደና	ፎሌ	8 »
4	ሮበሌ	ወላና (ዶረመ)	8 »
5	ብርመጂ	ገዳ (ሊባ)	8 »
		ዩበ (ጉላ) (ኡለበኤሠ)	የገዳውን ወግና ስርዓት አሟልቶ ያለፈ

ከዚህ በላይ በሠንጠራዦቹ ራስጌ ላይ የሚገኙ የመጫና ቱለማ የገዳ ኡደት ምስሎች ያካተቱአቸው ጥቁር፣ ቀይና ነጭ ቀለሞች ሃይማኖታዊ (የዋቁፋና) መሠረት ያላቸው ናቸው። አያንቱ የሆኑ መረጃ አቀባዮች እንዳሉት ጥቁር እምነትን (ሃይማኖትን)፣ ቀይ የዓለም ኑሮን (ሐዘንና ደስታ፣ ስኬትና ክሸፈት፣ ውጣ ውረድ ወዘተ)፣ ነጭ የዓለማዊ ኑሮ ፍጻሜና የነፍስ ምንም ውጥንቅጥ ወደ ሌለበት ዓለም መዛወርን የሚያመለክቱ ናቸው።

በሌላ በኩል በዚህ ጥናት ውስጥ በሠፈሩት ሠንጠራዦች ላይ እንደ ተመለከተው በቦረናም ሆነ በመጫና ቱለማ አውድ ገደሞጂ የገዳም የእድሜም ደረጃ ተደርጎ ይወሰዳል። በእድሜ ረገድ የሚታሰብ ከሆነ የመታ ቡፊና ከበራ እድሜ ወደ ዘጠና ዓመት ሲጠጋ የሚከወን ይሆናል። በገዳ ኡደትም አንጻር ሲታይ ሁለት የገዳ ዙር ያሳለፈ ወይም የራሱንና የልጆቹን ገዳ ያከበረ ሰው የሚከውነው ስለሆነ እድሜው ቢያንስ ከ80 ዓመት በላይ የሆነ አዛውንት የሚያፈጽመው ከበራ ነው።

የገዳ መደብ ስያሜዎችን በሚመለከት ገዳ በሚተገበርባቸው ቦታዎች ሁሉ ወደ 16 ዓይነት የገዳ ምድብ ስያሜዎችን መለየት ተችሏል። እነዚህም ሜልባ፣ ሀርሙፋ፣ ሙደና ሮበሌ፣ ኪሎሌ፣ ብርመጂ፣ ቢፎሌ፣ ሙልአታ፣ ምችሌ፣ ዱሎ፣ ሀልቺሳ፣ ሀምብሳ፣ በሃረ፣ ሆረታ፣ ቡልቱመ፣ ደለና ናቸው። እነዚህ ስያሜዎች እየተለዋወጡ እንደ ሁኔታው ጥቅም

ላይ ይውላሉ። ከእነዚህ ውስጥ ሜልባ፣ ምችሌ፣ ሙደና፣ ኪሎሌ፣ ቢፎሌ፣ በቦረና ጥቅም ላይ ሲውሉ ነበር። በቦረና አሁን የሚሰሙት እነዚህ ስያሜዎች ሳይሆኑ በዋና ዋና አባ ገዳዎች ስሞች የተሰየሙ ጎንዳዎች ናቸው።

VIII. የግፋለም ተግባር

ሚት ዘጠና

Cuqqaalaan awwaala Nabiiti

Nabi ayyaantota (sanyii namaa) calqaba uumaman salgan keessaa isa tokkodha. Nabi yeroo hunda ayyaantuu ibsa-waaqiin guutamee jiraatu ture. Nabi Waaqa birattis nama birattis jaalatamaa ta'usaa ibsuuf namoonni “Nabi obboleessa Waaqaati” jedhu. Haata'u malee ayyaantonni biroo ayyaantummaa isaanii caalchifachuu barbaadan Nabiin adamsaa turan.

Yuuba Naggasaa Nagawoo akka dubbatanitti ayyaantonni miiltota Nabii ta'an, Nabiin Waaqarratti himachaa turan. Ayyaantonni Nabiin ennaa yakkan “nu wajjin hindubbatu, nu wajjin hin-nyaatu, yeroo hunda kophaa taa'a, isa ati wajjin jiraadhaa jettee nu'uumte cabseera kanaafu ni'ajjeefna ...” jechuun Waaqatti himan. Waaqni akkana gochuu hinqabdan jedhee isaan gorsinaanis himannaa isaanii hindhaabne. Yeroo hunda Waaqatti deddeebi'anii rakkisan. Waaqnis akkana jedhe: “Yoo Nabiin ajjeeftan ayyaannisaa kan ammaa caalaa ulfinaafi kabaja argata. Ayyaana hunda keessanii caalaa lafarratti beekkamaa ta'a. Isumaayyuu gaafa inni kenna kennu yoo ajjeesuu dhaqan isintu dhuma” jedhee akeekkachiise.

Miiltonni Nabii eddii jecha Waaqaa dhaga'aniis hinteenye. Yeroo hunda Nabiin ajjeesuuf adamsaa turan. Gaaf tokko Nabi ajjeesuuf qeyeesaa iddoo Warqa jedhamu dhaqanii ennaa waaman sirna kennaarraa waan gadi itti ba'eef baqatanii gara dhufanitti deebi'an. Walumatti qabaatti yeroo afur itti deddeebi'anii gaafa inni kenna kennurra waan isaan buuseef itti siqanii ajjeesuu hindandeenye. Si'a shanaffaaf gaafa dhaqan garuu Nabi sirna keennaarraa waan hinturreef fagootti isaan argee gaangee fe'atee jalaa baqachuu calqabe. Lafti Gaangeen Nabii irra ijjattes bishaan baasee laga ta'aa dhufe. Lagni faanaa Gaangee Nabiitiin uumame isa Awaas jedhamudha. Nabi guyyoota hedduuf eddii baqatee booda isaan biraa hafuu didnaan gaangee ufiirraa bu'ee lafa keessa seene. Ennaa kun ta'u warri isa hordofan “asi gahee bade” jedhanii waan godhan dhabanii dhiphatan. Booda lafa Nabi keessa lixe asii gadi fageessanii qotanii Nabi bira ga'an. Miiltonni Nabii isa jibban bira ga'anii hingaddineefi. Akkuma bira

ga'aniin ajjeesan. Dhiigni Nabii achitti dhangala'e bool'a isaan qotan guutee. Lagni faana Gaangee Nabiitiin uumamee yaa'aa dhufes dhiiga Nabiitti dabalamee Garba guddaa ta'ee achuma ciise. Garbbi kun bara sana "asi gahee bade" jedhamee waamame.

Jarri Nabi ajjeesan reenfa isaa Ada'aatti ol fidanii dirree Ada'aa keessatti awwaalani, awwaala isaa baalaafi dhagaadhaan cuqqaalan. Haata'u malee reenfi Nabii ibiddaa akka bishaanii dhangala'u ta'ee cuqqaallaa awwaalaa diigee ol futtaafate. Ibiddi akka bishaanii dhangala'u tuulamee tulluu guddaa ta'e.

Ibidda akka bishaanii dhangala'u keessaa lafeefi foon Nabii, dhagaafi biyyoo tullichaa ta'e, dhiigni Nabiimmoo bishaan mataa tullicharra jiru ta'e. Ibiddi akka bishaanii dhangala'u cuqqaallaa awwaala Nabii futtaasee ba'uun tullicha waan uumeef tullichi tulluu Cuqqaallaa jedhame. Dhaloonni boodarra dhufe garuu waamichaaf akka arrabasaatti tolu "I" laaffisee waamuun "Cuqqaalaa" jedhe. Namoonni raajii kana argan maqaa Nabiitiin Cuqqaallaarratti Waaqaaf sagadan. Waggaa kuma hedduu booda har'as awwaala Nabiirratti sagadamaa jira.

ጩቃላ የነቢ. መቃብር ነው

ነቢ. ከመጀመሪያዎቹ ዘጠኙ አያንቱዎች አንዱ ነበር። ነቢ. ሁልጊዜ በዋቃ መገለጥ ተሞልቶ የሚኖር ነበር። ነቢ. በዋቃም፣ በሰውም ዘንድ ተወዳጅ መሆኑን ለመገለፅ ሰዎች “ነቢ. የዋቃ ወንድም ነው” ይሉ ነበር። ይሁን እንጂ ሌሎች እንደ እሱ ያሉ አያንቱዎች የራሳቸውን መላክነት ለማግዘፍ ሲሉ ነቢን ያድኑት ነበር።

ዩበ ነገሰ ነገዎ እንደ ተናገሩት የነቢ. ባልደረቦች የሆኑ አያንቱዎች ነቢን በዋቃ ላይ ሲከሱ ነበር። አያንቱዎች ነቢን ሲወነጅሉ “ከእኛ ጋር አይነጋገርም፣ ከእኛ ጋር አይበላም፣ ሁልጊዜ ብቻውን ይቀመጣል፣ አንተ አብራችሁ ኑሩ ብለህ የፈጠርክንን ሽሯል፣ ስለዚህ እንገለጻለን” በማለት ለዋቃ ነገሩት። ዋቃ እንዲህ ማድረግ የለባችሁም ብሎ ቢመክራቸውም ክላቸውን አላቆሙም። ሁልጊዜ ወደ ዋቃ እየተመላለሱ ያስቸግሩ ነበር።

በኋላ ዋቃ እንዲህ አለ፣ “ነቢን ከገደላችሁት አያናው ከአሁኑ የበለጠ የዘላለም ክብር ያገኛል። ከሁላችሁም አያና በላይ በምድር ይታወቃል። ለዚያውም ደግሞ መስዋዕት በሚያቀርብበት ቀን ከሄዳችሁ እናንተው ታልቃላችሁ” በማለት አስጠነቀቃቸው።

የነቢ. ባልደረቦች የዋቃን ቃል ከሰሙም በኋላ ቢሆን አልተቀመጡም። ሁልጊዜ ነቢን ለመግደል ያድኑት ነበር። አንድ ቀን ሊገሉት ሄደው ሲጠሩት መስዋዕት በማቅረብ ላይ

ላይ ስለሆነ ተመለሱ። በአጠቃላይ አራት ጊዜ ሲመላለሱበት ተመሳሳይ ሁኔታ ላይ ሆኖ ስለጠበቃቸው እየሸሸ ወደ መጡበት ከመመለስ ውጭ ሊገድሉት አልቻሉም። ለ5ኛ ጊዜ ሲሄዱ ግን ነቢ በመደበኛ ሁኔታ ላይ ስለ ነበር በሩቁ አይቶአቸው ሊገሉት እንደሚችሉ ጠርጥሮ በቅሎው ላይ ወጥቶ መሸሽ ጀመረ። የነቢ በቅሎ የረገጠች ቦታ ሁሉ ውሃ እያወጣ ወንዝ ሆነ። ወንዙ አሁን አዋስ የሚባለው ነው።

ነቢ ረጅም መንገድ ከሸሸ በኋላ እነሱ ትተው ስለአልተመለሱ ከበቅሎው ወርዶ መሬት ውስጥ ገባ። ይህ ሲሆን ነቢን የሚከታተሉት ደንግጠው “አስ ገሄ በዴ” (እዚህ ደርሶ ጠፋ) እያሉ የሚያደርጉትን አጥተው ተጨነቁ። በኋላ ነቢ የገባበትን መሬት በኃይል ወደ ታች ቆፍረው ነቢ ጋር ደረሱ።

ነቢን የሚያሳድዱት ባልደረቦቹ እስከ ታችኛው የመሬት ጥግ ቆፍረው ካገኙት በኋላ አላዘኑለትም። እንዳገኙት ገደሉት። ከዚያ ደሙ ፈስሶ የቆፈሩትን ጉድጓድ ሞላ፤ በበቅሎው ኮቴ ተፈጥሮ እየፈሰሰ የመጣው ወንዝም ከደሙ ጋር ተቀላቅሎ እዚያው ትልቅ ባህር ሆኖ ተኛ። “አስ ገሄ በዴ” ባህርም ተባለ።

ነቢን የሚጠሉ የነቢ ባልደረቦች ነቢን ከገደሉ በኋላ ሬሳውን ወደ አደክ አምጥተው በአደክ መስክ ላይ ቀበሩት። መቃብሩንም በቅጠልና በድንጋይ ከደኑት። በመሆኑም ቦታው “cuqqaallaa” (ጨቃላ) ተባለ። በዚህ አጠቃቀም ጨቃላ በሚለው ቃል ውስጥ “ቃ” እና “ላ” የሚባሉ ድምጾች ይጠብቃሉ። እነዚህ ድምጾች ጠብቀው ሲጠሩ ቃሉ ክዳን የሚል ትርጉም ይኖረዋል። ሆኖም የኋላኛው ወይም የአሁኑ ትውልድ ለአጠራር እንዲመቸው “ቃ” እና “ላ” የሚባሉትን ድምጾች አላልቶ ስለሚጠራው ወደ አማርኛ ሲተረጎም ከዳኙ እንደ ማለት ነው።

እንግዲህ ከጊዜ በኋላ የነቢ ሬሳ እንደ ውሃ የሚፈስ እሳት ሆነና የመቃብሩን ክዳን ፈንቅሎ ወደላይ ፈሰሰ። እንደ ውሃ የሚፈሰው እሳት ተከምሮ ተራራ ሆነ። እንደ ውሃ ከሚፈሰው እሳት ውስጥ የነቢ አጥንት የተራራው ድንጋይ፣ ስጋው የተራራው አፈር፣ ደሙ ደግሞ በተራራው አናት ላይ ያለው ውሃ ሆነ።

እንደ ውሃ የሚፈሰው እሳት የነቢን መቃብር ክዳን ፈንቅሎ ወጥቶ ወደ ላይ በመፍሰስ ትልቅ ተራራ ስለፈጠረ ተራራው ጨቃላ ተባለ። ይህንን ታምር የሰሙና ያዩ ሰዎች በነቢ ስም በጨቃላ ላይ ለዋቃ ሰገዱ። ከብዙ ሺህ ዓመታት በኋላ ዛሬም በነቢ መቃብር ላይ ይሰገዳል።

ሚት ዘጠና አንድ

Cuqqaalaan Cuqqaalaa Gaddhiise

Tulluu cuqqaalaarratti ayyaana Nabii kabajuun kan jalqabame bara waaqni warra ibsa isaatiin itti mul'atu wajjin dubbachaa turedha. Eddii sun ta'ee waggoota kuma hedduu booda namichi tokko tulluu Cuqqaalaarra jiraachuu calqabe. Namni kun waaqeffattoonni ayyaana Nabii waaqeffachuu gaafa dhaqan simatee keessummeessa ture. Waaqeffattoonnis maquma Tullichatiin namicha isaan keessummeessu Cuqqaalaa jedhanii waaman. Bara tokko garuu namichi afaaniinis ufannaanis isarraa adda ta'e itti dhufe. Afaan walii hinbeekan. Akkanumatti mallattoon amma xinnoo yaada waljijjiiruu yaalaniyyuu walii hingalle. Booda Cuqqaalaan aaree miila namichaa ol garagalchee fannisee reebbe uf biraa ari'e. Namichichis nidhokate.

Cuqqaalaan horii hedduu waan qabuuf ganna ganna bakka lafti margaa bal'aan jiru gara Baaletti godaana ture. Ennaa dura godaanee deebi'u namichi isatti dhufee ture nama biraa dabaltee gaara Cuqqaalaarratti lama ta'anii isa eegan. Bara lammataas ennaa Baale bu'ee deebi'u namoota lamaan duraanii biratti namni biraa dabalamee sadi ta'anii isa eegan. Akkanumatti dabalamaa dhufanii Shan itti ta'an. Cuqqaalaan“maal isin?” jedhee yoo gaafates waan waliihingalleef, booda afaan inni hinbeekneen waan itti wacuu baay'isaniif jarri kun hintaane jedhee jibbuun Baale bu'ee achumatti hafe. Warri haaraa dhufan fiixee Cuqqaalaa iddoo amantii ufii taasifatan.

ጩቃላ ጩቃላን ተወ

በጩቃላ ተራራ ላይ ነቢዩ የተባለውን አያና (መልአክ) ማምለክ የተጀመረው እግዚአብሔር ከሚገለጥላቸው ዓድቃን ጋር በመንፈስ በሚነጋገርበት ጊዜ ነበር። ይህ ሆኖ ከብዙ ሺህ ዓመታት በኋላ አንድ ሰው ጩቃላ ላይ መኖር ጀመረ። ይህ ሰው ዋቁፈታዎች ለማምለክ ሲመጡ ተቀብሎአቸው በጥሩ ሁኔታ ያስተናግዳቸው ነበር። ለማምለክ የሚሄዱ ምእመናን በተራራው ላይ ሆኖ የሚያስተናግዳቸውን ሰው በተራራው ስም በመሰየም ጩቃላ ብለው ይጠሩት ነበር።

ከረዥም ጊዜ በኋላ አንድ ቀን በአነጋገርም፣ በአለባበስም ከጩቃላ ለየት የለ ሰው መጣበት። ሁለቱም አፍ ለአፍ መግባባት አልቻሉም። ብቻ እንዲያው በምልክት በመጠኑ ሃሳብ መለዋወጥ ቢችሉም አልዘለቁበትም። በዚህ ምክንያት ጩቃላ ተናደደና የሰውየውን እግር ወደ ላይ ገልብጦ በመስቀል ደበደበው። ሰውየውም ሸሽቶ ተደበቀ።

ጩቃላ ብዙ ከብቶች ስለአሉት ክረምት ክረምት ሰፊ የግጦሽ መሬት ፍለጋ ከብቶቹን ይዞ ወደ ባሌ ይሄድ ነበር። አንድ ጊዜ በእንደዚህ ዓይነት ሁኔታ ባሌ ከርሞ ሲመለስ በፊት ካየው ሰውዬ በተጨማሪ ሌላ ሰው ተጨምሮ ሁለት ሆነው ጠበቁት። ከእነሱ ጋር ለመነጋገር ቢሞክርም በቋንቋ መግባባት አልቻሉም። በሚቀጥሉት ዓመታትም ቁጥራቸው ጨምሮ አምስት ሆኑ። ጩቃላ ይህንን ሁሉ ሲያይ አልተደሰተም። እሱ የማያውቃቸውን ድርጊቶች እየፈፀሙ፣ እየተንጫጩበት ምችት ነሱት። በዚህ ምክንያት በአንዱ ክረምት ባሌ ሄዶ በዚያው ቀረ። ለጩቃላ መሸሽ ምክንያት የሆኑት ሰዎች ደግሞ ጩቃላ ተራራ ጫፍ ላይ የእምነታቸው ቦታ አድርገው ኖሩበት።

ሚት ዘጠና ሁለት

Malkaan kan Abbaa Malkaati

በ2005 ዓ.ም. የብራ እሬቻ ከሚከበርበት ከመልካ ሰበታ መረጃ ተሰብስቦ ነበር። በዚያ ቦታ እሬቻ ማክበር ከቆመ 50 ዓመታት አልፏል። የዋቄፊና ሃይማኖት ተቋማት ተደራጅተው መንቀሳቀስ መጀመር የአርሳዲ እሬቻ በየዓመቱ በድምቀት እየተከበረ መምጣት መነቃቃትን ስለፈጠረ የተቋረጡ የእሬቻ ሥርዓቶች እየተመለሱ ነው። በዚህ መሰረት የዓለምገናና ሰበታ አካባቢ አያንቱዎች፣ አባዳዎችና ሲመሰረት “የዋቃ አማኞች ማህበር” ሲባል ነበረውና አሁን “ዓለም አቀፍ የዋቄፊና ሃይማኖት ማህበር” የሚባለው የሃይማኖት ተቋም በትብብር በመልካ ሰበታ ላይ የእሬቻን ሥነስርዓት ያዘጋጃል። የእሬቻ ማክናወኛ ሰዓት እስኪደርስ በሥነሥርዓቱ ላይ ለመታደም የመጣ ሁሉ ቦታ ይዞ በሚቀመጥበት ጊዜ ከአስተባባሪዎቹ አንዱ የሆነው ወጣት የሚከተለውን ሚት ተናገረ።

Duris ta'e amma malkaan bonaafi ganna hingogneefi namaafi sa'a tajaajilu qananiidha. Inni uummata wajjin ta'ee qananiisus abbaa malkaa jedhama. Malkaa qananii qabutti waggaatti si'a tokko kormi itti qalamee, itti irreenfatama. Gaafa Irreechaa, malkaatti kan korma kuffisu (qalu) abbaa malkaati. Abbaa malkaa dursee namni biraa korma malkaatti hinqalu, sirna eebbaas hintaasisu. Kabajni ammana ga'u abbaa malkaatiif kan keenname qabata malee miti.

Bara tokko malkaa tokkorratti namoonni lama waldhaban. Qabannisaa abbaan malkaa duraan korma itti qalaa ture, hongeeffi saamtonni horii harkaa fixanii, korma qalu dhabee, sirna qalmaa waan addaan kuteefi. Abbaan malkaa kun waan qalu dhabee sirna qalmaa gaafa addaan kutu alagaan horiisaa saamaa ture biyyatti dhihaatee “ani korman qalu qabaa malkaa naaf kennaa” jedhe.

Dubbiin mangudoota biyyaatti bitaa galee waan godhan dhaban. Malkaan, kanuma abbaa malkaa isa duraaniiti akka hinjenne, abbaan malkaa duraanii waan itti qalu hinqabu, malkaan akkanumatti haaturu akka hinjenne, galanni waaqaa nibada, malkaan nigoga. Kanaaf manguddoonni biyyaa malkaan gogee biyyi rakkachuu mannaa, abbaan korma qabu itti qalee abbaa malkaa ta'uu wayya jedhanii murteessan.

Murtii kana bu'uura godhachuun namichi biyya hormaa, horii abbaa malkaa saamee, abbaa qabeenyaa ta'e, korma fidadee dhufe. Abbaan malkaa waan fidu dhabee harkuma duuwaa dhufe. Biyyi walga'ee korma dhihaate kuffisuuf ariirrachuu calqabe. Abbaan malkaa ammaa harkaa dhabaa ta'e ennaa kana argu, "korma namaafi korma horii keessaa kan caalu ammaa argina" jedhee, dhaadachuun, haaduu luqqisatee morma ufii gorra'ee kufe. Lubbuun isaas ni darbe. Inni korma fidee dhufes, warri abbaa kormaa sanaaf murteessuuf ka'anis, na'anii gocha isaanii dhaaban. Waan kun ta'eef malkaan kanuma abbaa malkaafi kan sanyiisaa haata'u jedhanii tumaa guutuu tuman. Bara ammas kanaaf abbaan malkaa, malkaa isaarratti haadursu jedhama.

መልካ የአባ መልካ ነው

ዱርም ሆነ አሁን ክረምት ከበጋ የማይደርቅና ህዝብና እንስሳትን የሚያገለግል መልካ እንክብካቤ አለው። ከህዝብ ጋር በመሆን መልካውን የሚንከባከበው ሰውም አባ መልካ ይባላል።

እንክብካቤ ለሚደረግለት መልካ በዓመት አንድ ጊዜ ኮርማ ታርዶበት የእጮቻ ስነስርዓት ይከናወንበታል። የእጮቻ ሥነስርዓት በሚከናወንበት ቀን በመልካው ላይ ኮርማውን የሚጥለው (የሚያርደው) አባ መልካ ነው። ከአባ መልካ በፊት ማንም ሰው በመልካው ላይ የእርድና የእጮቻ ሥነስርዓት አያከናውንም። ይህን ያህል ክብር ለአባመልካ የተሰጠው ያለምክንያት አይደለም።

በአንድ ዘመን በአንድ መልካ ላይ ሁለት ሰዎች ተጣሉ። ምክንያቱም በመልካው ላይ ኮርማ ሲያርድ የነበረው አባ መልካ ከብቶቹን ድርቅና ዘራፊዎች ስለ ጨረሱበትና በመልካው ላይ የሚያርደውን በማጣቱ ነው። አባ መልካው በመልካው ላይ የሚያርደውን አጥቶ የእርድና ሥነስርዓቱን ሲያቋርጥ ከብቱን ሲዘርፍ የኖረ ባእድ ሰው ጨዋ መስሎ ህዝብ ፊት ቀርቦ “እኔ የማርደው ኮርማ አለኝና መልካውን ስጡኝ” አለ።

የአገር ሽማግሌዎች በጉዳዩ ግራ ተጋቡ። መልካው የመጀመሪያው አባመልካ ነው እንዳይሉ የመጀመሪያው አባመልካ የሚያርደበት የለውም፤ መልካው እንዲሁ ይቆይ እንዳይባል የዋቃ ምስጋና ይጓደላል፤ መልካውም ይደርቃል። ስለዚህ መልካው ደርቆ ህዝብና እንስሳት ከሚቸገሩ ኮርማ ያለው አርደበት አባ መልካ ቢሆን ይሻላል ብለው የአገር ሽማግሌዎች ወሰኑ።

ከሽማግሌዎቹ ውሳኔ በኋላ የአባ መልካውን ከብት ዘርፎ ባለሀብት የሆነው ባጂድ ሰው ኮርማ ይዞ መጣ። አባ መልካው የሚያመጣውን አጥቶ ባዶ እጁን መጣ። የተሰበሰበው ህዝብ የቀረበው ኮርማ በመጤው ሰው እንዲታረድ በዚህና በዚያ ኮርማውን መደባበስ ጀመሩ። አባመልካው ይህንን ሲያይ “ከሰው ኮርማና ከከብት ኮርማ የትኛው እንደሚበልጥ እናያለን” ብሎ በመፈከር ቢላዋ ወስዶ አንገቱን አረደና ወደቀ። ህይወቱም አለፈች። በዚህን ጊዜ ባለ ኮርማውም፣ ለባለ ኮርማው የወሰኑትም ደንግጠው ሥራቸውን አቆሙ። ይህ በመሆኑ እንደ ገና መልካው የአባ መልካና የዘሩ ይሁን ብለው ሙሉ ድንጋጌ ደነገጉ። በዚህ ምክንያት ነው በዚህ ዘመንም ቢሆን አባ መልካ በመልካው ላይ ምስጋና በማቅረብም ሆነ ጸሎት በማቅረብ ይቅደም የሚባለው።

የማፋለም ተግባር ያላቸው ሚቶች ትንተና

ከዚህ በላይ የተተረኩት ሚቶች (ሚት 90፣ 91ና 92) የተነጠቀን ወይም ሊነጠቅ የተቃረበን ቦታ ወይም ክብር ለማስመለስና የእኔነት ጥያቄ ለማቅረብ የሚያስችል ግንዛቤ የመፍጠር ተግባር ያላቸው ናቸው። እንደ እነዚህ ዓይነት ሚቶች ባለሙሉነትንና ባለቤትነትን ለማስከበር በራስ መተማመን የሚፈጥሩ ሚቶች ናቸው። ከነቢና ጩቃላ ተራራ ጋር የተያያዙ ሁለቱ ሚቶችና ስለ አባ መልካ መሰዋት የሚተርከው ሚት ለዚህ ተስማሚ ምሳሌ የሚሆኑ ናቸው።

ነቢን የሚመለከት ትርክት ዱሮ ነቢ የሚባል መላክ መኖሩን፣ ከጊዜ በኋላ በእሱ ደረጃ የሚገኙ የእሱ ተቀናቃኞች ገድለው አደክ ሜዳ ላይ እንደቀበሩት፣ ነገር ግን የነቢ ሬሳ ፈሳሽ እሳት ሆኖ ወደ ሰማይ እንደፈሰሰ፣ ያ የፈሰሰው ፈሳሽ እሳት ተከምሮ ጩቃላ ተራራ እንደሆነ፣ በዚህ መሰረት የነቢ አጥንት የጩቃላ ድንጋይ፣ ሥጋው የጩቃላ አፈር፣ ደሙ ደግሞ ጩቃላ አናት ላይ ያለው ውሃ ሆኖ እንደ ቀረ፣ ይህንን ታምር የሰማው ሕዝብ በጩቃላ ላይ ወጥቶ እንደ ሰገደ ይተርካል።

ፎቶ ቁጥር 13፡ ጨቃላ ተራራ አዱላላ ገበያ መሃል ተሁኖ ወደ ደቡብ ምእራብ ሲታይ፤ የካቲት 6 ቀን 2007፤ ፎቶ በአጥኝው፡፡

ነቢ ሞቶ በአጥንቱ፤ በሥጋውና በደሙ ጨቃላ ተራራ ከተፈጠረ ከብዙ ሺህ ዓመታት በኋላ ስሙን በተራራው ስም የሰየመ ጨቃላ የሚባል ዋቁፈታ (የዋቁፈና ሃይማኖት ተከታይ) ተራራው ላይ ይኖር እንደ ነበር ይጠቁማል፡፡ ይህ ጨቃላ የተባለ ሰው ለፀሎት ተራራው ላይ የሚወጡ ሰዎችን በጥሩ ሁኔታ እያስተናገደ ምርቃት ያገኝ ነበር፡፡ እንዲህ እየተኖረ በመሃል ጨቃላን የሚመስሉ ሰዎች በየተራ እየመጡ በዝተው ስጋት ውስጥ ጣሉት፡፡ በኋላ ጨቃላ ቦታውን ለቅቆ ሄደና እነሱ ቀሩበት ይላል፡፡ እነዚህን ሚቶች ሲመረመሩ የጨቃላ ተራራ የነቢና የነቢ ተከታዮች መሆኑን፤ እነሱም አሮሞዎች

መሆናቸውን ያስገነዝባሉ። በዚህ ረገድ ሚቶቹ ባለቤትነት እንዲከበር ግንዛቤ የመፍጠር ሚና ተጫውተዋል።

ስለ ነቢዩ የተተረኩ ሚቶችን በምእራፍ ሁለት ውስጥ ከተጠቀሰው የአቡነ ገብረመንፈስ ቅዱስ ወይም አቡ ሚት ጋር ማገናዘብ ተገቢ ይሆናል። በምእራፍ ሁለት የቀረበው ሚት አቡነ ገብረመንፈስ ቅዱስ ወይም አቡ በግብፅ ደቡባዊ ክፍል ተወልዶ፣ ባልታወቀ ቀንና ጊዜ ወደ “ዝቋላ” [ጩቃላ] ተራራ ወጥቶ እግሩን ወደ ላይ አድርጎ በሀረግ በማሰር ተዘቅዝቆ ፀሎት ሲያደርግ እንደነበረ፣ ሰይጣን ይህንን ሲያይ ተናድዶ ሀረጉን በመቁረጡ አቡ ወድቆ ጥርሱ መሰበሩ፣ የተሰበረው ጥርሱ የወደቀበት ቦታ ለውዝና ዘንባባ ማብቀሉ፣ አቡ ከወደቀበት ቦታ ሳይነሳ ሰይጣን በቁራ ተመስሎ ቀርቦት ዓይኖቹን እንዳወጣቸው፣ ዓይኖቹ ቢወጡም አቡ ማየት እንዳልተሰነዘረ፣ በኋላ ሰይጣኑና ተከታዮቹ እዚያ የነበረውን ሃይቅ ጥለው እንደሸሹና ከዚያ ኃይቁ ቅዱስ ሆኖ ሰዎችን መፈወስ እንደቻለ ያትታል። እነዚህን ሚቶች ስናነጻጽርና የማፋለም ተግባሮቻቸውን ስንተነትን የሚቶች (ሚቶሎጂ) ኃይል ምን ያህል ምጡቅ እንደሆነ እንረዳለን።

በአቡ ሚት ውስጥ ሰይጣን የተባለውን በአሊጎሪካል (ተምሳሌታዊ ዘይቤ) ቲዎሪ ብንተነትነው ራሱ ጩቃላ ተራራ ላይ የሚኖረው ጩቃላ የተባለ ሰውዬ ሊሆን ይችላል። ጩቃላ የማያውቃቸው ሰዎች መጥተውበት ቦታ እንዳስለቀቁት የሚገልፀው ሚት ሲተነተን ደግሞ አቡና ተከታዮቹ ናቸው ብሎ መገመት ይቻላል። እነዚህ ሚቶች ለጩቃላ ተራራ ባለቤትነት ይፋለማሉ ወይም ያፋለማሉ። ስለዚህ ሚቶች የማፋለም ተግባር አላቸው ብሎ መናገር ይቻላል።

በነቢዩ ሁኔታ ላይ የተመሠረተው የሚት ትርክት የአዋስ ወንዝ በነቢዩ በቅሎ ኮቴ አማካይነት የተመሠረተ መሆኑን በማተት የመግለጽ ተግባሩን የተወጠ ሲሆን በአዋስ ወንዝ ላይ ማን ባለቤት እንደሆነም ይጠቁማል። በትርክቱ ውስጥ የነቢዩ ቁዬ ወርቃ የሚባል አካባቢ መሆኑ ተጠቅሷል። የአዋስ ወንዝም ምዕራብ ሸዋ ዞን፣ ደንዲ ወረዳ ወርቃ አካባቢ ጨለለቀ ቦሌ ከሚባል አነስተኛ ሐይቅ ይነሳል። ሐይቁ በዓመት ውስጥ ለሦስት ወራት (የካቲት፣ መጋቢትና ሚያዚያ) የደረቀ መስሎ ይደበቃል። ከሐይቁ የሚነሳው የአዋስ ወንዝ የአስር ኪሎሜትር ርቀት እስኪሄድ ድረስ ሁለት ኪሎሜትር መሬት ላይ ከሄደ አንድ ኪሎሜትር መሬት ሥር ይሄዳል። እንዲህ እያለ ጊንጫ ከተማ አጠገብ ደርሶ ከአፊራ ወንዝ ጋር እስኪ ቀላቀል ድረስ ከአምስት ጊዜ በላይ መሬት ስር ገብቶ ይወጣል።

የአዋስ ወንዝ መድረሻ የነቢ ዮሐንስ ማብቂያ ቦታና ደሙ ባህር የሠራበት ቦታ መሆኑ ተጠቅሷል። የባህሩ ቦታ በሚቱ ውስጥ እንደ ጠተቀሰው “አስ ገሄ በዴ” ተብሎ ተጠርቶ እንደ ነበር ተወስኗል። የአዋስ መግቢያ ቦታ በአሁኑ ጊዜ በአፋር ክልል፣ አፋምቦ ወረዳ ውስጥ የሚገኝ ሲሆን ባህሩ በአፋርኛ “አባሄበድ” ተብሎ ይጠራል። አስ ገሄ በዴና አባሄበድ ግንኙነት ይኖራቸው ይሆን? ይህ ለሥነ-ልቦና ምሁራን የሚተው ይሆናል።

IX. ጫና የማሳደር ተግባር

ሚት ዘጠና ሦስት

Marga jiidhaa

Aadaa Oromoo keessatti waanuma fedhee yoo ta'e, kan tortore hinta'in malee jiidhaan hin jibbamu. Jiidhi qabbana. Lafti yoo jiidhe waan hunda biqilcha. Kofti dubartii yoo jiidhe ilmoon dhalata.

Jiidha Oromoon akka safuutti itti fayyadamu keessaa tokko marga jiidhaadha. Margi jiidhaan mallattoo waan heduuti. Margi jiidhaan mallattoo waan tokkotti amanuuti, mallattoo waadaati, mallattoo walmararfachuuti, mallattoo walkabajuuti, mallattoo galfata walitti kennachuuti.

Namni marga jiidhaa hin kabajne mannisaas allisaas nigoga jedhama. Addunyaan irraa fagaata. Kadhaa marga jiidhaa wajjin dhufe yoo didan kadhatanii hinargatan. Kabaja marga jiidhaa wajjin dhufe yoo didan kabaja hin argatan. Bifti margaa magariisa yoo ta'eyyuu Oromoon mararfannaafi kabaja margaa ennaa ibsu marga gurraattii jedha. Calaqaba sooranni dhala namaa marga gurraattii ture jedhama. Kanaaf Oromoon waan cimaa waliif ooluu ykn walkadhachuu yoo barbaade 'adaraa marga gurraatti' ykn 'marga gurraattii sitti ergadheera' waliin jedha. Margi mallattoo jireenyaati. Margi soorata lubbu-qabeeyyii hundaati.

እርጥብ ሣር

በኦሮሞ ባህል ውስጥ ምንም ቢሆን፣ የበሰበሰ አይሁን እንጂ እርጥብ ነገር አይጠላም። እርጥብ ሁሉም ነገር ነው። መሬት ከረጠበ ሁሉን ነገር ማብቀል ይችላል። የሴት ልጅ ጭን ከረጠበ ነው ልጅ የሚወለደው።

ኦሮሞ እንደ ሰፊ ከሚጠቀምበት እርጥብ ነገር ውስጥ እርጥብ ሣር አንዱ ነው። እርጥብ ሣር የብዙ ነገር ተምሳሌት ነው። እርጥብ ሣር በአንድ ነገር የማመን ተምሳሌት ነው።

የቃል ኪዳን ተምሳሌት ነው፤ የመተዛዘን ተምሳሌት ነው፤ የመከባበር ተምሳሌት ነው፤ አደራ የመሰጣጣት ተምሳሌት ነው።

እርጥብ ሣር የማያከብር ሰው ከውጭም ከቤትም ደረቅ ይሆናል፤ አዳኛ ይርቀዋል ይባላል። ከእርጥብ ሣር ጋር የቀረበን መማፀኛ እምቢ ያለ ሰው ተማፅኖ አያገኝም። ከእርጥብ ሣር ጋር የመጣን ክብር ካልተቀበለ ክብር አያገኝም። በመጀመሪያ የሰው ልጅ ምግብ ሣርና ቅጠላቅጠል ነበር። ለዚህ ነው አሮሞ እንዳትከለክለው የሚፈልገውን ነገር ሲጠይቅ ወይም ሲለምን “በጥቁር ሣር ይሁንብህ” ይላል።

በእርጥብ ሣር ሰው መከባበሩና ለእርጥብ ሣር ከፍተኛ ክብር መስጠቱ የሰው ልጅ የመጀመሪያ ምግብ ሣርና ተክሎች በመሆኑም ጭምር ነው።

የእርጥብ ሣር ሚት ትንተና

እርጥብ ሣር ከፍተኛ ጫና የማሳደር ተግባር አለው። ሣር የትም ቦታ በቀላሉ የሚገኝ ቢሆንም ከሣር ጋር ተያይዞ የመጣን ነገር በቀላሉ ማለፍ ወይም ችላ ማለት አይቻልም። አሮሞ ልጃገረድ ለማጨት እርጥብ ሣር ከቡና ጋር አድርጎ ለልጇቷ ቤተሰብ ይልካል። ሣሩም ቡናውም ከፍተኛ ተጽእኖ ስለሚያሳድሩ የተጠየቁት ቤተሰቦች አሉታዊ መልስ እንዳይሰጡ ጫና ያሳድራሉ።

ይህ ብቻ ሳይሆን እርጥብ ሣር የማክበር ተምሳሌትም ነው። ሰው እርጥብ ሳር ሳያስቀምጥበት ወይም እርጥብ ቅጠል ሳያስቀምጥበት ባዶ መሬት ላይ አይቀመጥም። ይህ ሁሉ እንደ እናት ለምትቆጠረው መሬት ክብር ለመስጠት ነው። መሬት እንደ እናት ስለምትቆጠር እናት ላይ ለመቀመጥ ሰፊ (መጀን) ለአንቺ ማላት ይገባል። ክብር ለአንቺ ይሁን ማለት ይገባል። የሚፋቀሩ ወጣቶች እንኳን እርጥብ ሳር ወይም ቅጠል መሬት ላይ ጣል ሳያደርጉ ተቃቅፈው አይቀመጡም።

እርጥብ ሣርም ሆነ ቅጠል እንዲህ በቁመናው መሬት ላይ ሲታይ እርጥብ ሣር ወይም ቅጠል ይባላል እንጂ ለተፈለገው ዓላማ ሲቆረጥ እሬቻ ወይም ጥቁር ሣር ይባላል። እሬቻ የሰፊ መጠበቂያ ምልክት ሆኖ ያገለግላል። በዚህ ረገድ ጥላሁን ተሊላ (2007:125) የእሬቻን አምስት ያህል ተግባራት ለይቶ ተንትኗል። እነዚህም እሬቻ እንደ ማስፈቀጃ፣ እንደ ገንዘብ፣ እንደ ደረጃ ማስጠበቂያ፣ እንደ ማስገደጃና እንደ ሰላም ፈላጊነት [ምልክት] የሚሉ ናቸው። እነዚህ እንደ ተጠበቁ ሆነው እሬቻ የምስጋና ማቅረቢያ ተምሳሌትም ነው። ዋቃን ለማመስገን የእሬቻ ሥነስርዓት የሚደረገውም ለዚህ ነው።

X. ተስፋ የማስቆረጥ ተግባር

ሚት ዘጠና አራት

Otoo

Namoonni dur jecha “otoo” jedhamu nuffanii otoo kana balleessuu qabna jedhanii mar’atan. Haata’u malee akkatti otoo balleessuu dand’an beekuu hindandeenye. Kanaaf ka’anii beekaa bira dhaqan.

Beekaan isaan bira dhaqan “maaliif dhuftan” ennaa jedhuun “otoo akkatti balleessinu wallaallee sibira dhufne” jedhaniin.

Beekaan jarri kun bira dhaqan “harree adii qalaa, dhiiga lafarra yaasaa, foon ciincessaa, lafee awaalaa. Otoo ‘otoo’ hinjedhin yoo kana raawwattan otoon nibada jedheeni.

Jarri beekaa biraa galanii harree adii barbaadanii eddii argatanii booda eessatti qalla jedhanii marii calqaban. Jara keessaa inni tokko beedarii balbalaarratti qalla jedhe. Inni tokkommoo lakkii utubaa jalatti yoo qalle wayya jedhe. Inni 3ffaan lakkii isin hinbeektan harreen dinqatti qalama jedhee jara hafan ufirraa dhiibee harree diinqa biraan ga’ee lafaan dhayee qale. Yoo kana dhiigni harree qalamee dhangala’ee ibiddatti nam’ee ibiddaa dhaamse.

Yoo kun ta’u inni Utubaa jalatti haaqalamu jedhee ture dheekkamee ‘otoo Utubaa jalatti qalleerra ta’ee ibiddi hindhaamu ture’ jechuun ibidda barbaacha gara hollaa dhaqe.

Inni beedariirratti haaqalamu jedhe ‘isinitti himnaan diddan, otoo beedariirratti qalleerra ta’ee kun hundi hinuumamu ture. Amma jecha otoo jedhus dhiisuu hindandeenye. Kanaafuu hinmilkooofne, foon harree kana haagannu’ jedhe. Kanumaan jarri lamaan abdi kutatanii haranii gatani.

Jarri foon harree haranii gatan ennaa deebi’an, namichi inni ibidda barbaacha dhaqe ibidda fidee dhufe. Waan hiri’oonnisaa godhan enna argu ‘otoo hartanii gatuu baattanii gaarii ture, ani kunoo ibidda fideera, dhaqnee foon harree haafidnu’ jedhe. Ennaa iddoo foon harree itti gatan dhaqan waraabeessi haree nyaateera. Kanatti mammaaksi “nita’a jennaan harree qallee, hinta’u jennaan harree gannee, nita’ammoo jennaan dhaqne dhabnee’ jedhame. Otoonis otoo hinbadin hafte.

ቢሆን ኖሮ (ቁጭት)

ዱሮ ሰዎች “ኦቶ” (ቢሆን ኖሮ) የሚለውን ጽንሰ-ሀሳብ ማጥፋት አለብን ብለው ተማከሩ። ይሁን እንጂ ቢሆን ኖሮ የሚለውን ጽንሰ-ሀሳብ ማጥፋት የሚችሉበትን መንገድ ማወቅ አልቻሉም። ስለዚህ እንዲረዳቸው አዋቂ ዘንድ ሄዱ።

አዋቂው ጋር ከደረሱ በኋላ አዋቂው ለምን እሱ ዘንድ እንደመጡ ጠየቃቸው። ሰዎቹ ሲመልሱ “ቢሆን ኖሮ የሚለውን አባባል ለማጥፋት ፈልገን እንዴት እንደምናጠፋ ዘዴውን አጥተን አንተ ዘንድ መጣን” አሉት።

አዋቂው መልሶ እንዲህ አላቸው። “ነጭ አህ እረዱ፤ ደሙን መሬት ላይ አፍስሱ፤ ስጋውን ጥበሱ፤ አጥንቱን ቅበሩ። ቢሆን ኖሮ ሳትሉ ይህንን ከፈጸማችሁ ቢሆን ኖሮ (ቁጭት) ይጠፋል” አላቸው።

ሰዎቹ አዋቂውን አመስግነው ወደ ቤታቸው ተመለሱ። ከዚያ ነጭ አህያ ፈልገው ካመጡ በኋላ የት እንረድ ብለው ክርክር ጀመሩ። ከሰዎቹ መካከል አንዱ በሩ አፋፍ ላይ እንረድ ሲል ሌላኛው ሰው ደግሞ አይሆንም በምስሶ ስር ማረድ አለብን አለ። ሦስተኛው ሰው ያላችሁት ትክክል አይደለም አላወቃችሁም፤ አህያ የሚታረደው በጓዳ መግቢያ ላይ ነው፤ ስለዚህ ዞር በሉ ብሎ ገፋፍቶአቸው አልፎ አህያውን ጓዳ በር ላይ ጥሎ አረደ። በዚህን ጊዜ የታረደው አህያ ደም ፈስሶ ከበታቸው ያለውን እሳት አጠፋ።

ይህ ሲሆን ምስሶ ስር መታረድ አለበት ያለው ሰውየ ተቆጥቶ ምስሶ ስር አርደን ቢሆን ኖሮ እሳቱ አይጠፋም ነበር በማለት እሳት ፍለጋ ሄደ። በራፍ ላይ መታረድ አለበት ያለው ደግሞ “ብንግራችሁ አንሰማ አላችሁ፤ በራፍ ላይ አርደን ቢሆን ኖሮ ይህ ሁሉ ችግር አይከሰትም ነበር። አሁንም ቢሆን ቢሆን ኖሮ የሚለው ቃል አልጠፋም። በመሆኑም አልተሳካም። ስለዚህ የአህያውን ሥጋ ጠርገን እንጣል” አለ። በዚህ መሠረት የአህያውን ስጋ ጠርገው ጣለ።

የአህያውን ሥጋ ጠርገው የጣሉት ሰዎች ሲመለሱ እሳት ፍለጋ የሄደው ሰውዬ እሳት ይዞ ተመለሰ። ጓደኞቹ ያደረጉትን ነገር ሲመለከት ተናድዶ የአህያውን ሥጋ ጠርጋችሁ ባትጥሉ ጥሩ ነበር። ይኸው እሳት አምጥቼአለሁ አሁን ሄደን እናምጣ ብሎ አብረው የአህያውን ስጋ ሊያመጡ ሄዱ። የአህያው ሥጋ የተጣለ ቦታ ሲደርሱ ጅብ ጠርጎ በልቶታል። በዚህ ሁኔታ ነው “ይሆናል ሲባል አህያ አረድን፤ አይሆንም ሲባል ጠርገን

ጣልን፤ እንደ ገና ይሆናል ሲባል ሄደን አጣን” የሚል ተረት ተተረተ። ቢሆን ኖሮ የሚለው አባባልም ሳይጠፋ ቀረ።

ተስፋ የማስቆረጥ ተግባር ያለው ሚት ትንተና

አቶ (ቁጭት) ሚት ተስፋ የማስቆረጥ ተግባር አለው። ተስፋ የማስቆረጥ ተግባር አለው ሲባል የማይሆን ነገር ወይም ሊለወጥ ለማይችል ችግር በከንቱ እንዳንለፋ ያደርጋል ማለት ነው። ቁጭት አለመጥፋቱ የትኛውም ሥራ በተለይም የሰው ልጅ ሥራ ከስህተት የፀዳ ፍጹም ሊሆን እንደማይችል ያሳያል።

በማንኛውም እንቅስቃሴ ላይ ስህተትን መቀነስ እንጂ ሙሉ በሙሉ ማጥፋት አይቻልም። ሕይወት ራሷ በስህተትና በትክክለኝነት የተሞላች ናት። ስለዚህ ስህተት መፈጸሙ አይቀርም። ስህተት ሲፈጸም ደግሞ ቁጭት አይቀርም፤ ቢሆን ኖሮ ማለት አይቀርም። የ“አቶ” ሚት ይህንኑ ያረጋግጣል።

XI. የማጽናት ተግባር

ሚት ዘጠና አምስት

Taatileefi Turaa

Waggaa 200 dura godina Shawaa kibba dhihaa naannoo wanciifi Ammyyaa, dhiira adda ta’eefi dubartii adda taatetu ture. Inni dhiiraa abbaa waraanaa, dhiirri namo’u hinjiru, dubartiin jaalalaa ana qabsiisuu dandeessu hinjirtu jedhee jiraatu ture. Namichi kun maqaansaa Turaa Bushuraa kan jedhamu yoo ta’u, waraanarratti namni isa mo’uu danda’e hinturre. Turaan lolarratti aggatee hinseesu, darbatee hindhabu. Guyyaatti fardeen Shan gegeeddaree ittiin lolaa oola. Diinonni isaa dadhabni baqatu malee Turaan hindadhabu ture.

Miidhagnaafi bareedina Turaa gama ilaaluun namni isaan qixxaatu hinturre. Fardarra yoo ba’e areedni isaa gama faradasaa tuqa ture. Nama fuulli sorooroo, dannoon bal’aa, sarbaafi koomeen lulee ture.

Gama biraatiin dubartii warra ‘sijaalanna’ ittiin jedhanii ishii rakkisan hunda tuffattee “jaalalli dhiiraa ana hinqabu” jettee kophaa jiraattutu ture. Dubartiin kun Taatilee kan jedhamtu yoo ta’u bareedinnaan dubartiin ishiin qixxaattu hinturre. Rifeensi mataashii muddhii tuqa. Kana biratti qabeenya hammaaramee hindhumneefi gargaartota hedduu qabdi ture.

Abbootiin waraanaa naannooshii turan Taatiledhaan ‘sijaalanna’ jedhanii kadhatanii dadhaban. Bulchitoonni biyyaa kan akka Oshoo Bantaafi Maanee Bulii Taatilee kadhatanii amansiisuu hindandeenye. Abbootiin biyyaa kun karaa hundaan yaalanii ishii dadhabnaan “eddiididde mirgakeeti. Garuu biyya kana keessa otoo jiraattuu nama biraa jaalannaan isa ati jaalatte ni’ajjeesna, qabeenyaafi manakeemmoo nigubna” jedhanii akeekkachiisan. Ani dhiira kamiyyuu ufitti hindhiheessu, isin akkanumaan hinxaarinaa jettee Taatileen jireenyashii itti fufte.

Jidduu kanatti Turaan seenaa Taatilee dhaga’a. Turaan seenaa Taatilee dhaga’ee rafee buluu hindandeenye. Ishii argachuuf akka malee gojoma’e. Gaaf tokko ka’ee gara Taatileen jirtutti gulufe. Halkan walakkaa mana Taatilee bira ga’e. Achumaan karrashiitti siqee:

Ya Taatilee

Naaf banimee, jiedhe.

Namoonni adda addaa darbee darbee, halkan halkan, akkanuma dhufanii, nuu bani jechuun waan ishii qoraniif, Taatileen akkuma yeroo hunda jettu jettee deebiste.

Siif hinbanumee,

Been galimee, jettee deebii kennite.

Turaan deebisee maqaa abbootii waraanaa naannoo sanaa waamuun kadhaasaa itti fufe.

Turaa: Adaraa Oshoo Bantaa naaf banimee?

Taatilee: *Qobboon randaatu gadjigge,*

Oshoo Bantaatu nan dide,

Siif hin banumee

Been galimee.

Turaa: Adaraa Maanee Bulii naa banimee?

Taatilee: *Baaqqeen xuriitu gadjigee,*

Maanee Buliitu nan didee,

Siif hin banumee,

Been galimee.

Turaan akkanuma jechaa maqaa abbootii waraanaa hedduu waamee Taatilee yoo kadhateyyuu, waan diddeef dhumarratti uf beeksisuu murteesse.

Turaa: Adaraa Turaa Bushuraa naabanimee.

Taatileen maqasaafi seenaasaa malee Turaa ijaan argite hin beektu. Garuu abjuun argitee beekti. Amma kan ishiitti dubbachaa jiru Turaa biyyi jaju ta'uusaa yoo hubattu naate. Kanaaf akkana jette deebii kanniteefi.

Taatilee: *Edaa si'ii ya Turaa,*

Turaa Turaa-Bushuraa,

Isa Fardeen hunkuraa,

Isa Areeda Bissii,

Isa Bareeda dinqii,

Isa Sarbaan gumeeti,

Isa koomeen luleeti,

Horma se'een ala si dhaabaa bule,

Anaa nyaatu inni eda yuusaa bule,

Haabananmee,

Naannayimee.

Kana booda Turaaf karri nibaname. Fardasaa mooraatti galfatee mana Taatileetti gale. Taatileen gama ishiitiin marqaa marqitee Turaaf eddii laatee booda ennaa gara ciisuutti dhihaatan isa abbootiin waraanaa kanaan dura ishiitti dhaadatan yaadattee akkana jechuun seenaa weeddiste.

Taatilee: *Mee dhagayii ya Turaa,*

An jaaladheen sifuraa,

Mana koo maaltu furaa?

Anoo nan beekawoo,

Manakootu gubatawoo

Inni dhaabaan wadeessaa,

Inni wangoon walkeessaa,

Inni soraan haddheessaa,

Inni bantiin baddeessa,

Haa gubatu mannikoo,

Turaa mitii namnikoo?

Turaan yoo kana dhaga’u akka malee gaddee akkana jedhee weeddise.

Turaa: *Me dhagayii Taatulee,*

Ingubatu waatullee,

Yoo gubate mannikee,

Nyaadha daaraa manakee,

Akka harree wadalakee.

Turaan akkana jedhee weeddisuun isaa mannikee yoo gubate haaloo anatu baasa jechuu isaati. Bariitu Turaan fardasaa yaabbatee otoo gara manasaatti gulufuu jarreen dur Taatillee akeekka chisan “waliif baanaa” jedhanii beellama lolaa Turaa wajjin otoo hinqabatin karaarratti eeggatanii Turaa ajjeesan. Reenfasaa fardasaatti fe’anii fidanii akka Taatileen argitu qeyee ishii kaa’an. Mana ishiifi qabeenya ishiimmoo niguban.

Ennaa kana argitu Taatileen akkana jettee addunyaarraa godaante.

Taatilee: *Ilaa Ilaa yaturaa,*

Turaa Turaa Bushuraa,

Mataakoo siif murachuu wayyamoo,

Garaakoo siif murachuu wayyawoo?

Mataakoo murachuun hinga'u,

Garaakoo murachuun hinhafu,

Kunoo kunoo hinhafu,

jettee garaashii haaduun babbaqaqsitee uf ajjeeste.

ታትሌና ቱራ

ከሁለት መቶ ዓመታት በፊት ደቡብ ምእራብ ሸዋ ዞን በአመያና ወንጪ ወረዳዎች አካባቢ የተለየ ወንድና የተለዩች ሴት ነበሩ። ወንድየው የሚያሸንፈኝ ወንድና ፍቅር ልታስይዘኝ የምትችል ሴት የለችም ብሎ ብቻውን ያለ ሚስት የሚኖር ጦረኛ ነበር። ይህ ሰው ስሙ ቱራ ቡሹራ የሚባል ሲሆን በጦርነት ላይ የተሸነፈበት ጊዜ አልነበረም። በጦርነት ላይ ቃጥቶ የማይሳሳ፣ ወርውሮ የማይስት ነበር። በቀን አምስት ፈረሶችን እየቀያየረ ሲዋጋበት ይውል ነበር። ጠላቶቹ አቅቷቸው ይሸሻሉ እንጂ ቱራ በጦርነት ላይ አይደክምም። ከዚህም ሌላ በመልኩም ቢሆን ቱራ ማንም የማይስተካከለው ቆንጆ ነበር። ፈረስ ላይ ሲወጣ ሪዙ የፈረሱ አንገት ይነካል። ፊቱ ቀጥ ያለ ትኩረት የሰፋ፣ ባቱና ተረከዙ የተስተካከለ ማራኪ ሰው ነበር።

በሌላ በኩል እንወድሻለን ያሏትን ሁሉ ንቃ “እኔን ፍቅር ሊያስይዘኝ የሚችል ወንድ አልተፈጠረም” ብላ ወንድ አጠገቧ ሳይደርስ የምትኖር ሴት ነበረች። ይህቺ ሴት ታትሌ የምትባል ሲሆን በቁንጅናዋ ይህ ቀረሽ የምትባል አልነበረችም። የራስዋ ፀጉር ከትከሻዋ አልፎ ወገቧ ላይ ይጠመጠማል። አቋቋማ የተስተካከለና በሁለ ነገሯ የተሟላች ነበረች። በዚህ ላይ ተዝቆ የማያልቅ ሀብትና በርካታ አገልጋዮች ነበሯት።

በአካባቢዋ የነበሩ የጦር አበጋዞች “እንወድሻለን ወደጅን” ብለው ለምነው አቃታቸው። እንደ እነ ኦሾ በንታና ማኔ ቡሊ ያሉ አገረ ገዥዎች ለምነው አቃታቸው። በሁሉም መንገድ ሞክረው ቢያቅታቸው “እምቢ ካልሽ ይቅር መብትሽ ነው ነገር ግን እዚህ አገር እስካለሽ ድረስ ሌላ ሰው ወድደሽ ብትገኙ ሰውየውን እንገድለዋለን፣ ያንቺን ንብረትና ቤት እናቃጥላለን” ብለው አስጠነቀቁት። “እኔ እንደሆን የትኛውንም ወንድ አልነካም ለምን ትለፋላችሁ” ብላ እሷ ኑሮዋን ቀጠለች።

በመሃሉ አንድ ቀን ቱራ ቡሹራ የታትሌን ዝና ይሰማል። የእሷን ዝና ሰምቶ እረፍት ሊያገኝ አልቻለም። ወደ እሷ ሄዶ እሷን ለማግኘት ጓጓ። በመሆኑም አንድ ቀን ፈረሱን ጭኖ ታትሌ ወዳለችበት ቦታ ለመድረስ ጋለበ። እኩለ ሌሊት ሲሆን የታትሌ ቤት አጠገብ ደረሰ። ማንነቱን ሳያሳውቅ ወደ አጥሯ በር ተጠግቶ የሚከተለውን መልእክት ድምፁን ከፍ አድርጎ በግጥም አስተላለፈ።

አንቺ ታትሌዎ

ክፈችልኝማ

አልፎ አልፎ የተለያዩ ሰዎች ሌሊት ሌሊት እየመጡ እንዲሁ ክፈችልን ብለው ስለሚማፀኗት ሁሌም የምትሰጠውን መልስ ሰጠችው።

አልከፍትም እዚህ እንድትገባ

ይልቁን ወደ ቤትህ ግባ

ቱራ ባገኘው መልስ ተስፋ ቆርጦ ወደ ቤቱ መመለስ አልፈለገም። ታትሌ የምትኖርበት አካባቢ ያሉትን ታዋቂ የጦር አበጋዞችንና የአገረ ገዥዎችን ስም እየጠራ ራሱን እነሱን አስመስሎ መማፀኑን ቀጠለ።

ቱራ፤ *ስለ አሾበንታ ብለሽ*

ክፈችልኝ እባክሽ።

ታትሌ፤ *ከዳገት ላይ ጉሎ ወድቋል፤*

አሾበንታም ቢሆን እምቢ ተብሏል፤

አልከፍትም እዚህ እንድትገባ፤

ይልቁን ወደ ቤትህ ግባ።

ቱራ፤ *ስለማይ ቡሊ ብለሽ፤*

ክፈችልኝ እባክሽ።

ታትሌ፤ *የዕድፍ አረፋ ፈስሷል፤*

ማኔ ቡሊም ቢሆን እምቢ ተብሏል፤

አልከፍትም እዚህ እንድትገባ፤

ይልቁን ወደ ቤትህ ግባ፡፡

ቱራ እንደዚሁ እያለ የብዙ ታዋቂ ጠረኞችን ስም እየጠራ ቢማፀንም ታትሌ ሁላቸውንም እምቢ ማለቷን ገልፃ መንገድ ስለዘጋችበት በመጨረሻ በራሱ ስም ሊማፀናት ወሰነና እንዲህ አለ፡፡

ስለቱራ ቡሹራ ብለሽ

ክፈችልኝ እባክሽ

ታትሌ ስሙንና ታሪኩን እንጂ ቱራን በዓይኗ አይታ አታውቅም፡፡ በእርግጥ በህልግ አይተው ታውቃለች፡፡ አሁን እሷን ብሎ የመጣው አገር የሚያደንቀው ቱራ መሆኑን ስትገነዘብ ደነገጠች፡፡ ስለዚህ እንዲህ የሚል መልስ ሰጠች፡፡

ለካስ አንተነህ ወይ ቱራ፤

ቱራ ቱራ-ቡሹራ፤

ፈረሶችን የምታምስ፤

ሪዝህ ደረት የሚያብስ፤

ድንቅ ነው ውበትህ፤

የፈረጠመው ባትህ፤

ቆንጆ ተረክዝህ፤

ሌላ መስሎኝ ውጭ የቆመው፤

እኔን ይብላኝ ሌሊቱን ሲሮጭህ ያደረው፤

ዙር እባክህ፤

ይከፈትልህ፡፡

ከዚህ በኋላ ለቱራ በር ተከፈተ። ፈረሱን ወደ ግቢ አስገብቶ ወደ ታትሌ ቤት ገባ። ታትሌ በበኩሏ ገንፎ አገንፍታ ካበላችው በኋላ ወደ መኝታ ሊሄዱ ሲሉ “ሌላ ሰው ከወደደሽ” ብለው በፊት የጠየቁት ሰዎች ያስጠነቀቁት ትዝ ብሏት እንዲህ በማለት የሲጋት እንጉርጉሮ አንጎራጎረች።

እስቲ ስማኝማ ቱራ፤

እኔስ በአንተ ልኩራ

ቤቴስ በማን ይኩራ?

እኔስ አውቃለሁ ልቤ መቼ አጣው፤

ቤቴ ነው የሚቃጠለው፤

በዝግባ የተሰራው፤

በጥድ ላጣ የታጠረው፤

በወዴሳ የተማገረው፤

ዋልታው በበዴሳ የተዋቀረው፤

ይሁን ይቃጠል ቤቴ፤

ቱራ አይደለም ወይ ሰውነቴ።

ቱራ ይህንን ሲሰማ በጣም አዘነ። እንዲህ በማለትም ቃል ገባለት።

እስቲ ስሚ ታትሌ ልንገርሽ፤

ማንም አይነካም አይቃጠልብሽ፤

ከተቃጠለ ቤትሽ፤

አመዱን እበላለሁ እንደ ወደል አህያሽ፤

በማለት ጥቃት ከደረሰባት እንደሚበቀልላት ተናገረና አፅናናት።

በማግስቱ ቱራ ፈረሱን እየጋለበ ወደ ቤቱ በመሄድ ላይ እያለ ቀደም ሲል ታትሌን ያስጠነቀቋት ሰዎች፤ በዘመኑ በነበረው የጦር ወግ መሰረት የ”እንዋጣ” ጥሪ ሳያደርጉለት ድንገት በመንገድ ላይ ጠብቀውት ገደሉት። ሬሳውን በራሱ ፈረስ ላይ ጭነው አምጥተው ታትሌ እንድትመለከት ፈረሱን በእሷ ቁዬ ውስጥ ለቀቁ። የታትሌን ቤትና ንብረት ደግሞ አቃጠሉ። ታትሌ ይህንን ስታይ የሚከተለውን በማለት አንጎራጎረች።

ይኸውልህ፤

ይኸውልህ፤

ልናገር አንተ ቱራ፤

ቱራ ቱራ ቡሹራ፤

ፀጉሬን ብቆርጥልህ ይሻላል፤

ወይስ ሆዴን ብቆርጥልህ ይሻላል?

ፀጉሬን መቁረጥ በቂ አይሆንም፤

ሆዴን መቁረጤ አይቀርም፤

ይኸው ይኸው አይቀርም፤

አለችና ሆድዋን በቢላዋ ቀዳድዳ ከዓለም ተሰናበተች።

የታትሌና ቱራ ሚት ትንተና

በግጥምና ስድ ንባብ የቀረበው የታትሌና ቱራ ትርክት በርካታ ነገሮችን ያሳያል። ተመሳሳይ ሰዎችን ዕድል የምታፈላልግ መሆኑን ይጠቁማል። ሰው ራስ ወዳድ መሆኑንና ራስ ወዳድ በመሆኑ “እኔ ከሞትኩ ሠርዶ አይብቀል አለች” እንደሚባለው ተረት መሆኑን በአገረ ገዥዎችና የጦር አበጋዞች ድርጊት አማካይነት ያሳያል። ፍቅር እስከ መቃብር ከሚለው አባባል ጋርም ይገጣጠማል። በጠቅላላው ሚቱ የማወደስና የማፅናት ተግባር አለው።

XII. ተስፋ የማሳደር ተግባር

ሚት ዘጠና ስድስት

Ekeraa

Aanaa Iлуу Galaan ganda qotee bulaa Gobbaa waashamoo keessa kan jiraatan ga'eessa waggaa 58 kan ta'an obbo Ittafaa Camadaafi manguddoo waggaa 66 kan ta'an obbo Moosisaa Amantee

waayee Eker dubbistuu yoo dubbatan warra afuurri namoota du'anii itti dubbatu jedhan. Mana Eker dubbistuu keessatti Ixaana aarsanii, akaawwii garbuu mana keessa facaasu malee wanni biraa hinraawwatamu. Eker dubbistuun hin fagu. Akkanumatti itti mul'ata. Afuura ykn Ekeraa namoota du'anii waama. Ekeroonni namoota du'anii yoo itti dubbatan waan dhaga'e namoota dhaga'uu barbaadanitti hima. Haata'u malee Ekeraan otoo hin owwaatin hafus jira. Eker dubbistuu kan ta'u abbuma fedhe otoo hintaane nama du'ee galedha.

ኤኬራ

ኤኬር ዱብስቲ ማለት የሙት መንፈስ የሚያናግሩ ሰዎች ማለት ነው። የ58 ዓመቱ ጎልማሳ አቦ ኢተፋ ጨመዳና የ66 ዓመቱ አዛውንት አቦ ሞሲሳ አመንቴ በኢሉ ገላን ወረዳ፣ ጎባ ዋሻሞ ቀበሌ ገበሬ ማህበር ውስጥ የሚኖሩ ናቸው። እነዚህ ሰዎች ስለኤኬር ዱብስቲ ሲያስረዱ የሞቱ ሰዎች መንፈስ የሚያናግራቸው ወይም የሚያናግሩ ሰዎች ናቸው ይላሉ። ኤኬር ዱብስቲ ባለበት ቤት ውስጥ እጣን ይጨሳል ገበስ ተቆልቶ ቤት ውስጥ ይበተናል። ሌላ የሚደረግ ምንም ነገር የለም።

ኤኬር ዱብስቲ እንዲሁ ተቀምጦ የታየውን ነገር ይናገራል። የሚቹን ሰው መንፈስ ይጠራል። ከዚያ መንፈሱ ሲያናግረው መንፈሱ ያለውን መስማት ለሚፈልጉት ይናገራል። በእርግጥ ተጠርቶ እምቢ የሚል ወይም ሳይናገር የሚቀር መንፈስ አለ። የሙት መንፈስ የሚታየው ሰው ራሱ ሞቶ የገባ ሰው ነው። ለሌላ ሰው ሊታይ አይችልም።

ተስፋ የማሳደር ተግባር ያለው ሚት ትንተና

በከንቱ መልፋት እንደማያስፈልግ ገልጾ ተስፋ የሚያስቆርጥ ሚት እንዳለ ሁሉ ተስፋ የሚያሳድር ሚትም መኖሩን ስለ ኤኬራ ከሚተርከው ሚት መገንዘብ ይቻላል። በብዙ ሃይማኖቶች አስተምሮ ውስጥ እንደሚታየው በጎ ነገር የሚሠራው ወይም እምነቱ ራሱ የሚታመነው “ለላይኛው ቤት” ወይም ከሞት በኋላ ላለው ጸጋ ነው። ገነት ለመውረስ ነው ተብሎ ይሰበካል።

በኦሮሞ ሚቶሎጂ ውስጥ ግን ከሞት በኋላ ስላለው ገነት የሚያወራ በዚህ ጥናት አልተገኘም። ሚት 96 ተስፋ ሲያሳድር ከሞት በኋላ ገነት አለ ብሎ በማንገት ሳይሆን ትኩረት የሚያደረገው በ“ሉቡ” (ሕይወት) ላይ ነው። ሕይወት ጠፍቶ አይጠፋም፤ ሰው ሞቶ ሥጋው በመሬት ላይ ቢቀርም ነፍሱ ኤኬራ ወደ ሚባለው መንፈስ ተለውጦ ይኖራል። ኤኬራ ደግሞ ሁለተኛ አይሞትም። በመሬት ላይ

የቀረው ሥጋውም ለሌሎች ሕይወቶች መፈጠር ምክንያት ይሆናል በማለት ተስፋ ያሳድራል።

XIII. የመታደስ ስሜት የማስረጽ ተግባር

ሚት ዘጠና ሰባት

Hulluuqqoo

Hulluuqqoon hooda ittiin bara haaraatti ba’anidha. Geeddaramuu baraa kan ittiin beeksisaanidha. Mukti bitaafi mirga eddii dhaabbatee booda mataan walitti hidhama. Mataaa mukoota dhaabbatanii gomboobsanii walitti hidhu.

Mukoonni dhaabbatanii walitti hidhaman ulaagaa, urgeessaa, mi’eessaa jedhamu. Ennaa kadhatan maqaa mukoota kanaa waamanii, akka ulaagaa, hamaa jalaa ulaan nabaasi, akka urgeessaa birraa nuuf urgeessi, akka mi’eessaa birraa nuuf mi’eessi, nus nu’urgeessi numi’eessi jedhanii kadhatu.

Baala midhaan birraas ciranii isa gonboobee hidhame wajjin walitti hidhu. Maatii wajjinis ta’u, holla wajjinis ta’u, qeyee ufii (mooraa ufii) keessaa ba’anii lafa deebisaa qotiyyoo lamaa ta’u gara dhihaatti adeemu. Achiimmoo gara mirgaatiin uf duubatti gara bahaatti naanna’u. Ennaa gara dhihaatti adeeman dukkanni ba’e, ifti gale jechaa adeemu. Ibsaas bobeessaa adeemu. Ibsaa akkuma qabatanitti gara bahaatti adeemu. Hulluuqqoo qophaa’e jiru keessa hulluuqanii ba’u. Achiin booda ibsaa iddoo itti gubachuu qabu kaa’u. Ibsaan iddoo itti gubatu eddii kaa’anii booda hulluuqqoo keessa hulluuqu.

Abbaan qeyee (abbaan bokkuu) (abbaan gadaa) dura hulluuqee hulluuqsisa. Iddoo Hulluuqqoon dhaabaterra xinnoo siqee dubara heeruma hingenyeefi jaartii cifireetu diriifatee taa’a. Maxinoo hedduu uf bira kaa’u. Jaartii cifireefi dubarri sun hulluuqxeetta, ofkali, nagaafi fayyaa argadhu jechaa maxinoo sana hiru. Hunduu eebbaafi maxinoo harkaa fudhatee darba. Hulluuqoo jechuun isa ayyaana Garanfasaa jedhamu wajjin garaaharummaa qaba jechuun obbo Taakkala Dhinsaa nidubbatu.

ሁሉቆ

ታከለ ድንሣ እንደሚያስረዱት ሁሉቆ (ሁሉቁ) ወደ አዲሱ ዓመት የሚሸጋገሩበት ሥርዓት (ሆዳ) ነው። ተምሳሌትነቱ ከጭለማ ወደ ብርሃን መውጣት ነው።

በሁሉቆ ሥርዓት ጊዜ ብዙ ነገሮች ይዘጋጃሉ። በቁሳቁስ ደረጃ ችቦ ይዘጋጃል። በዕለቱ ማለዳ ተነስተው ችቦ ያበራሉ። ችቦ ይዘው ማለዳ ከቤት ሲወጡ ወደ ምዕራብ እየሄዱ “ጭለማ ወጣ፤ ብርሃን ገባ፤ ጄጄ ወጣ፤ ጥጋብ ገባ፤ እያሉ እስከ ሁለት ቀርጥ ጭለማንና ጄጄን ያበርራሉ። ከዚያ በቀኝ በኩል ወደ መጡበት ወደ ኋላ ይመለሱና ወደ ምስራቅ ይዞራሉ። ከዚያ ወደ መጡበት ይመለሱና የያዙትን የሚበራ ችቦ ይዘው የሁሉቆን በር በመሹለክ የሚቀጣጠልበት ቦታ ላይ ያደርጋሉ።

እንደ መስቀል ችቦ ወይም እንደ ገረገፈሳ ከበራ ደመራ ሳይሠራለት እንዲሁ በመሬት ላይ ችቦው ለምን እንደ ተቀጣጠለ አቦ ታክለ በቂ ምክንያት አልሰጡም። ከዚያ ወደ ተዘጋጀው የመሹለኪያ በር ሄደው ይሾልካሉ። ረሃብን፣ ጭለማን፣ ማንኛውንም መጥፎ ነገር ሾልክን አምልጠናል ብለው ምስጋና ያቀርባሉ። በቦታው በገዳ ወይም በሃይማኖት ወይም በጎሣ የመሪነት ሚና ያለው ሰው መጀመሪያ የሁሉቆን በር ሾልኮ በማለፍ ሌሎችን እየመረቀ ያሾልካል።

የመሹለኪያ በር ወይም ኬላው የሚሰራው ግራና ቀኝ እንጨት ይቆማል። የሚቆመው እርጥብ እንጨት ነው። የእንጨቶቹ ጫፎች ተጣምረው አንድ ላይ ከላይ ግማሽ ክብ ምልክት እንዲሰራ ይደረጋል፤ ጣሊያኖች በርና መስኮት ሲሰሩ ከላይ በኩል እንደሚሠጡት ቅርጽ ዓይነት ማለት ነው።

የሁሉቆ በር የሚሠራባቸው የእንጨት ዓይነቶች በአካባቢው በሚገኙት የእንጨት ዓይነቶች ሆኖ ነገር ግን ሁሉም የእንጨት ዓይነቶች በሚገኙበት አካባቢ “ኡላጋ” “ኡርጌሣ” “ሚኤሣ” የተባሉ የእንጨት ዓይነቶች ይመረጣሉ። የሁሉቆ ከበራ ተሳታፊዎች ወይም አዘጋጆች ጸሎት ሲያደርጉ የእንጨቶቹን ባህርያት በመጥቀስ ለእነሱ የሰጠሁን ልዩ ባህርይ ለእኛም ስጠን ይማጸናሉ።

ለምሳሌ ኡርጌሣ ማለት ጥሩ መዓዛ ማለት ነው። “እንደ ኡርጌሣ ነኡርጌሥ” ከተባለ እንደ ኡርጌሣ ጥሩ መዓዛ ስጠን ማለት ነው። ምኤሣ ማለት የሚያጣፍጥ ማለት ነው። ስለዚህ “እንደ ሚኤሣ ነምኤሥ” ማለት እንደ ሚኤሣ አጣፍጠኝ (ሁሉም የሚወደው አድርገኝ) ማለት ነው። በሁሉቆ ኬላ ውስጥ ወይራ ተጨምሮ ከሆነ ደግሞ እንደወይራ አጠንክረኝ ይባላል። የፀደይ ወራትንም እንደዚሁ ይማርቃሉ። ብራው ጥሩ መዓዛ ይኑረው፤ ለሀይወታችን የሚጣፍጥ ይሁን ይላሉ።

እንደ በር ተሰርቶ ለመተላለፊያ (ለመሹለኪያ) የሚጠቀሙበት የሁሉቆ ኬላ በላይ በኩል በወቅቱ በቅሎ ከክንድ በላይ ያደገ የእህል ዓይነት ሁሉ ቅጠሉ ተቆርጦ በዚህ በተዘጋጀው ኬላ አናት ላይ ይታሠራል።

ኬላው ውስጥ ሾልከው አለፍ ሲሉ አንዲት ጭፍሬ (ከዓለማዊ ህይወት ተሰናብተው በመንፈሳዊ ህይወት የሚኖሩ አሮጊት) ከ16 ዓመት በታች ከሆነችው ሴት ልጅ ጋር ተቀምጠው ሙልሙል ዳቦ ያድላሉ። ጭፍሬዎና ልጇቷ ዳቦ የሚቀበላቸውን ሰው ሾልከሃል ይሉታል። አዎን ይላል። ከመጥፎ አምልጠሃል፤ እንኳን ለአዲሱ ዘመን አበቃህ፤ የገባው ዘመን የሰላምና የጤና ይሁንልህ ብለው ይመርቃሉ።

የመታደስ ስሜት የማስረጽ ተግባር ያለው ሚት ትንተና

የመታደስ ስሜት የማስረጽ ጉዳይ በብዙ መንገድ ይገለጻል። እዚህ ጥናት ውስጥ የተገለጸው ከሁሉቆ ከበራ ጋር ተያይዞ ነው። የሁሉቆ ከበራ ከአንዱ የዓመቱ ወቅት ወደ ሌላው የዓመቱ ወቅት ወይም ካንዱ ዓመት ወደ ሌላው ዓመት የመሸጋገሪያ ሥርዓት ነው።

ብዙውን ጊዜ በኦሮሞ ሕብረተሰብ ዘንድ በተለይም የዋቄፈናን ሃይማኖት በሚያራምዱት ዘንድ የክረምት ወቅት ሲገባደድ ችቦ በርቶ ከላይ በግማሽ ክብ የተቀሰተ የእርጥብ እንጨት በር ተሠርቶ እዚያ መሃል ይወጣል። በዚህ በሁሉቆ ከበራ ችቦ እቤት በርቶ ከቤት ውጭ እስከ ሁለት ቀርጥ የሚኬደው ጄጄን ለማባረር ነው። ጄጄ ማለት በክረምት ወቅት ከአመጋገብና ከሰዎች ስሜት ጋር የሚያያዝ ማንኛውም ተግዳሮት ማለት ነው።

በችቦ እሳት ጄጄ ከተባረረ በኋላ ከዚያ መልስ ሁሉቆ ውስጥ ይሾለካል። ተምሳሌትነቱ ከክረምቱ ተግዳሮቶች መትረፍን ወይም ማምለጥንና ለቀጣዩ ዓመት በአዲስ መንፈስ መሰለፍን ያመለክታል። ሁሉቆ ውስጥ ሾልኮ ያለፈ ሰው ሁሉንም መጥፎ ነገር እንዳለፈ ተቆጥሮ ዓመቱን ያለችግር እንደሚከርም ተስፋ ይደረጋል።

XIV. የማጃገን ተግባር

ሚት ዘጠና ስምንት

Adda Jaboo

Adda jabbon waan walakkaa addaarra dibatamudha. Adda jaboon dhiiga, cilee ykn dhadhaa ta'uu danda'a. Yoo dhiigsan dhiiga dibatu. Yoo guban cilee dibatu. Yoo mo'an dhadhaa dibatu.

Fakkeenyaaf namni sabaaf (biyyaaf) lolee ykn falmee mirgaan gale horii qala. Isa bood dhiigni horii qalamee otoo lafa hintuqin qubaan tuqee addarra dibata. Yoo ibsaa gube ta'emmoo muka mijjirii (kormoomsaa) isa jidduu dhaabbatee gubate, qurqujjii isaarraa cileesaa qubaan tuqee "adda naaf kenni, adda najabeessi," jedhee dibata.

Namni tokko adda naaf kenni yoo jedhe akkan mo'adhu nataasisi jechuu isaati. Adda najabeessi yoo jedhu akkan hinrukutamne nataasisi yoon rukutamellee nadamdachiisi jechuu isaati. Namni adda jaboo dibateefi kan hindibatin yoo wallolanillee isa adda jaboo dibatetu mo'ata waan jedhamuuf namni adda jaboo dibate hinsodaatu.

አዳ ጀቦ

አዳ ጀቦ ማለት ግንባር መሃል የሚቀቡት ደም፣ ጭላሽት ወይም ቅቤ ሊሆን ይችላል። ያደማው ደም ይቀባል፤ ችቦ ያበራው ጭላሽት ይቀባል። ያሸነፈው ቅቤ ይቀባል። ለምሳሌ ለሕብረተሰቡ (ለአገር) ተዋግቶ ወይም ተከራክሮ ያሸነፈ ሰው ከብት ያርዳል። ከብቱን አርዶ ደሙ መሬት ሳይነካ በጣቱ ነክቶ ግንባሩ መሃል ይቀባል። ችቦ ተቀጣጥሎ ከሆነ ጭላሽቱን ሊቀባ የፈለገ ሰው በደመራ መሃል ከቆመው ጠንካራ እንጨት (ወይራ ወይም ግራር ሊሆን ይችላል) ከእሳት ከተረፈው ጎማጁ ላይ በሌባ ጣቱ ነክቶ ግንባሩ መሃል ይቀባል፤ ሲቀባ “ግንባር ስጠኝ ግንባሬን አጠንክረው” ይላል።

ግንባር ስጠኝ ሲል አሸናፊ አድርገኝ ማለቱ ነው። ግንባሬን አጠንክረው ሲል እንዳልጎዳ ግንባሬ እንዳይመታ አድርገኝ ማለቱ ነው። አዳ-ጀቦ የተቀባና ያልተቀባ ሰው ጥል ውስጥ ቢገቡ አዳ-ጀቦ የተቀባው አሸናፊ ይሆናል ተብሎ ስለሚታሰብ አዳ-ጀቦ የተቀባ ሰው ፍርሃት አይሰማውም።

ሚት ዘጠና ዘጠኝ

Muuda

Waan tokkotti amanuuf, ittibuluuf ykn jalatti buluuf moosisuun barbaachisaadha. Dhagaallee muudanii moosisuun muudanii booda irratti (jalatti) waaqeffachuun jira. Warri ayyaantuu siidaa (dhagaa guddaa) fi faajjii (muka guddaa) walbiratti nimuuda. Kana jechuun mooraa keessa gara tokko goree dhagaa guddaan nidhaabbata ykn dhagaa hedduun walirra tuulamee, amma hojjaa namaa asii ol dheeratee tuulama. Siidaa jedhama. Bocinisaa yeroo hedduu qix-arfee ta'ee walakkaan banaa, ykn walakkaan duudaa ta'ee boca godoo qabaachuu mala. Siidaa

bira mukuma namatti tole guddaasaa muranii dhaabu. Inni faajii jedhama. Siidaattis faajjiittis dhadhaafi damma muudu, gaafa ayyaani kabajamu biqilas, bookas itti dhibaafatu.

Mana keessattimmoo utubaa Rirmi hinnyaanne walakkaa manaa dhaabbatu ykn muka sibiila) furdaa diinqa dhaabani dhadhaa fi dammaan muudu. Maqaansaa Furda jedhama. Gaafa ayyaanaa itti irraanfata. Furda gaafa muudan dhadhaa ta'i damma ta'i jedhani muudu. Furda ittirreenfachuuf yoo ta'e malee akkuma argan hin tuqan.

Yeroo hedduu mata qabootu tuqa, mataa qaboo jechuun qeyee ayyaantuutti korma qalamu kan mataa qabu, haaduu qalma kan baatudha. Isatu furda muuda.

Achuma faajjiifi siidaa biraa odaa ykn birbirsaa ykn mukoota bebeekkamoo keessaa tokko dhaabu. Inni dakkii jedhama, isattis ni'irreenfatama.

ሙዳ (መቀባት)

አንድን ነገር፤ ህይወት ያለውም ይሁን የሌለው፤ በእሱ ለመተዳደር፤ ለማንገስ፤ ወይም ቅዱስ ለማድረግ የሙዳ (የመቀባት) ሥነስርዓት ሊካሄድ ይገባል። በብዙ ሃይማኖቶች የመቀባት ሥርዓት አለ። የሚቀባው ነገር ሰው፤ እንስሳ፤ ተክል ወይም ቁስ ሊሆን ይችላል። በቁስ ደረጃ ሲዳ ወይም ፋርዳ ሊቀባ ይችላል። ሲዳ ሲባል የአያንቱ ግቢ ውስጥ ወይም በሃይማኖት ተቋም ትይዩ ትልቅ ነዳና ላይ ወይም ትላልቅ ወንዞች ዳር (መልካዎች አካባቢ) በሰው ቁመት ልክ ወይም ከሰው ቁመት በታች ሆኖ የሚሠራ የድንጋይ ክምር ነው። ሲዳ አሸዋ በእንቁላል ተበጥብጦ የተሠራ መሃሉ ክፍት ወይም ዝግ የሆነ አራት ማዕዘን ግንብ ሊሆን ይችላል። ይህም ካልሆነ በጎጆ ቤት ቅርጽ የተሠራ የድንጋይ ክምር ሊሆን ይችላል። ሲዳ ላይ እሬቻ ማድረግና የስለት ቁሳቁሶችን ማስቀመጥ የተለመደ ነው። በሲዳ አካባቢ የፀሎት ሥነሥርዓት ማካሄድም ይቻላል።

እንደ ሲዳ ሁሉ ፋርዳም ይቀባል። ፋርዳ በቤት ውስጥ በሳሎንና በጓዳ መካከል የሚቆም ምርጥ እንጨት ወይም ድፍን ብረት ነው። በቤት ውስጥ የሚቆመው ፋርዳ በሰው ቁመት ልክ ወይም ከሰው ቁመት አለፍ ይላል። ከቤት ውጭ የሚቆመው ፋርዳ የቤት ምስሶ የሚያክል ሊሆን ይችላል። ስሙም ፋጂ ይባላል። ከቤት ውጭ በሚቆመው ፋጂ ጎን በሃይማኖት መሪ የተመረጠ አድጎ በሩቁ ሊታይ የሚችል ትልቅ ዛፍ ይተካላል። ስሙ ደኪ ይባላል። ትልቅ ዛፍ የሙዳ ሥነ-ሥርዓት ከተደረገለት በኋላ ደኪ ይሆናል። ከበራ ሲኖር ጌሾ ያልገባበት የብቅል ጠላና የማር ብርዝ ምስ ይደረግበታል። ኮርማም ሆነ ዱለቻ በአጠቃላይ ለመስዋዕት የቀረበ ከብት እዚያው ይታረዳል።

የማጃገንና የማንገስ ተግባር ያላቸው ሚቶች ትንተና

የማጃገን ሚት ተግባሩ ሰዎች ጉብዝና ተሰምቶአቸው የጀብድ ሥራ እንዲሠሩ ማደፋፈር ነው። የጀብዱ ስራ የሰሩት ደግሞ እንዲወደሱ ስለሚያደርግ የማሞገስም ተግባር አለው። የአደ-ጀቦ አቀባብ አግባብ አለው። ቅቤ ከሆነ ግን ብዙውን ጊዜ ባለቤቱ ራሱን አይቀባም። ብዙውን ጊዜ ሴቶች ናቸው ቅቤን ወንድ አናት ወይም ግንባር ላይ የሚቀቡት። የምትቀባው (ሙዳ የምታደርገው) ሴት እናት፣ ሚስት ወይም እህት ልትሆን ትችላለች።

ቅቤ የሚቀባው አንድም ይሳካል፤ ያለምክው የተነሳህበት ጉዳይ ይሁንል፤ ወይም ንገስ ለማለት ነው። ሁለትም እንኳን ተሳካል፤ ወይም እንኳን ነገስክ (ድል አደረግህ) ለማለት ነው። ስለዚህ አደጀቦ ማድረግ፣ ሞራል ይሰጣል፣ አሸናፊ ያደርጋል።

ሙዳ (መቀባት) በብዙ ባህሎች ውስጥ መኖሩ ይታወቃል። ሙዳ በአሮሞ ባህል ውስጥ በብዙ ሃይማኖታዊ ሥነስርዓቶች ውስጥ ይታያል። ለምሳሌ በቤት ውስጥ ጣሪያ ይዞ እቤት መሃል የቆመ ምስሶ ሥር የቡናና ቦካ (ብቅላ) ድባፈቻ አለ። ነገር ግን ሁልጊዜ በብዛት የሚደረገው ወፍራም እንጨት በጓዳና በሃሎን መካከል (በነላና ዲንቃ መካከል) ጠንካራና ነቀዝ የማይበላው ወፍራም እንጨት ተመርጦ ይቆማል። ይህ “ፉርደ” ይባላል። ሃይማኖታዊ ሥነ ሥርዓት በሚከናወንበት ቀን ይቀባል። እሬቻም ይደረግበታል። ፉርዳ ማር ወይም ቅቤ ይቀባል። ቀቢዎቹ ማር ሲቀቡት እንደማር አጣፍጠን ይላሉ። ቅቤ ሲቀቡት ደግሞ እንደቅቤ ስለምታወቅኝ አምላኬ ተመስገን በማለት ነው።

በአጠቃላይ የሙዳ ተግባር ማንገስ ነው። የነገሰው ደግሞ ክብርና ሞገስ ይኖረዋል። የነገሰው (የተቀባው) በማንም አይነካካም፤ ሰውም ሆነ ቁስ እስከ ተቀባ ድረስ ይከበራል።

XV. ልዕለ-ሰብ የማድረግ ተግባር

ሚት አንድ መቶ

Raajii Giraanyi

Bara abbaan waraanaa Giraanyi jedhamu biyya dhufe, akka ragaa kennitoonni godina shawaa dhihaa dubbatanitti, nama addaa ture. Giraanyi namoota hunda caalaa guddaa ture. Namni isaan qixxaatu hinturre. Wannii nama hubuu danda'u kamiyyuu isa hinhubu ture. Rasaasni, eeboon, sootalli, xiyyi, kkf, isa hinhuban ture.

Giraanyi harka bitaatiin kan hojjatu yoo ta’u dhagaa soofame kan hojjaa namaa caalu harkasaa isa bitaatiin qofa lafatti dongoree dhaaba ture. Si’a tokko qofa yoo lafa tumate lafa keesa calaasa. Dhagaa Giraanyi harka bitaatiin dhaabe namni dhibbi danda’ee hinbuqqisu.

Giraanyi iddoo ga’e hundatti yookaan iddoo bubbule hundatti dhagaa dheeraa dhaaba. Dhagaa kanatti farda hidhata. Fardi Giraanyi fardeen hunda caalaa guddaa waan ta’eef mukatti yoo hidhan harkisee jigsaa. Kanaaf Giraanyi dhagaa guddaa dhaabee itti hidha ture. Fardi Giraanyi allayyaa ciqilee afurtama bal’atu utaa’ee darba. Eeboon Giraanyi ciqilee afurtama dheerata. Giraanyi eeboosaa yoo darbate fageenya barbaaderratti akka barbaadetti waraana.

Giraanyi heexoo gaanii tokko guutuu dhuga. Gaafa tokko heexoo dhugee otoo ciisuu diinonni isaa dhufanii rasaasa itti roobsan. Maalinni ijoolle, nacicciniinu, tisiisamoo kanniisa jedhee, otoo homaa itti hinfakkaatin booda rasaasni qaama isaa keessa guutee, akka ka’ee hinlolannemmoo heexoon laaffistee dhumaratti du’e

ታምረ-ግራኝ

በአንድ ዘመን ግራኝ የሚባል ጦረኛ ሁሉን አሸንፎ ወደ አገር መጣ። የምዕራብ ሸዋ መረጃ አቀባዮች እንደሚሉት ግራኝ ከሰዎች ሁሉ የሚልቅና የሚተልቅ ነበር። በሁሉ ነገር ከእሱ የሚስተካከል ሰው አልነበረም። ሰዎችን ሊጎዳ የሚችል ነገር ሁሉ እሱን ሊጎዳ አይችልም ነበር። ጥይት አይመታውም ነበር። ቢመታውም አይገለውም ነበር። ጦር፣ ሰይፍ፣ ቀስት ወዘተ ሊጎዱት አይችሉም።

ግራኝ በግራ እጅ የሚሠራ ሲሆን ከሰው ቁመት በላይ የሚረዝም ድንጋይ በአንድ እጁ ልጎ በአንድ እጁ ይተክላል። በደረሰበት ቦታ ሁሉ እንደ እንጨት ቀጥተኛና ቀጠን ያለ ድንጋይ ይተክላል። እሱ የተከለውን ማንም ሊነቅል አይችልም። የግራኝ ፈረስ ከሁሉም ፈረሶች የሚልቅ ትልቅ ስለሆነ ዛፍ ላይ ከታሠረ ጎትቶ ይነቅላል። በዚህ ምክንያት ነው ግራኝ ተልጎ በተተከለው ድንጋይ ላይ የሚያስረው። ፈረሱ 40 ክንድ የሚሰፋ ገደል መዝለል ይችላል። የግራኝ ጦር 40 ክንድ ይረዝማል። ግራኝ ጦሩን ከወረወረ አይስትም፤ በፈለገው ርቀት ላይ የፈለገውን ነገር ይወጋል።

ግራኝ አንድ ጋን ሙሉ ኮሶ ይጠጣል። አንድ ቀን ኮሶ ጠጥቶ ሲተኛ ጠላቶቹ መጥተው ጥይት አዘነቡበት። ጥይት ሲመታው ምንድነች የምትነካክሰኝ ዝንብ ነች ወይስ ንብ ናት ብሎ እየጠየቀ ጥይቶች በሰውነቱ ውስጥ ሞልተው፤ ኮሶውም አድክሞት በመጨረሻ ሞተ።

ልዕለ-ሰብ የማድረግ ተግባር ያላው ሚት ትንተና

እዚህ ላይ የግራኝ ብቻ እንደ ናሙና ተወስዶ ተጠቀሰ እንጂ በተለያዩ ሰዎች ግለታሪክና በመላክት ታምራት ውስጥ በሚት ደረጃ የሚመደቡ ትርክቶች መኖራቸው ግልጽ ነው። ልዕለ-ሰብ የማድረግ ተግባር ያላቸው እንደዚህ ዓይነት ሚቶች የማስጠንቀቅ ተግባርም አላቸው። ልዕለ-ሰብ የሆነውን ሰው በአሉታዊ መንገድ መሞከር የሚያመጣውን አደጋ ያመለክታሉ።

ምእራፍ ስምንት

8.1. ማጠቃለያና ይሁንታ

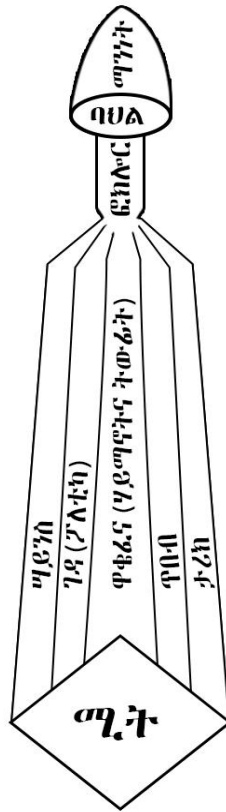
8.1.1. ማጠቃለያ

ሚት ከሰሜን ምስራቅ አፍሪካ ጥቁር ህዝቦች ተወርሶ በግሪክ ምድር አከራካሪ ፅንሰ-ሀሳብ ሆኖ ከተከሰተበት ከሁለት ሚሊኒየም ተኩል ዓመት በፊት ጀምሮ በዓለም አቀፍ ደረጃ ለቁጥር የሚያታክቱ ጥናቶች ተደርገውበታል፤ እስከ ዛሬም እየተደረጉበት ነው። በእነሆሜርና ሂሲዮድ ግጥምና ዝርወ ጽሁፎች ትርክቶች የተንቀረቁሩለት ሚት፤ በዚያው ዘመን እነሴኖፌንስ፤ ሄራክሊተስና ፕላቶ ሚትን በምክንያትና ሥነ-አመክንዮ መመርመር አይቻልም በሚል ሰብሳቢ ሚትን በተራ ትርክትነት የፈረጁበት አጋጣሚ እንደ ነበር ይህ ጥናት ጠቁሟል። ከዚያን ወዲህም ቢሆን በዘመናትና ሥርዓቶች መለዋወጥ እንዲሁም በሥልጣኔዎች መፈራረቅ ውስጥ ሚት በአዎንታዊና አሉታዊ ብያኔዎች እየታጀበ እስከዛሬ መዝለቁ በጥናቱ ተገልጧል።

የግሪኮች የበላይነት አብቅቶ በሮማዊያን ዘመን በተተካበት ጊዜ የሚት ጉዳይ ተዘንግቶ የነበረ ቢሆንም ከ14ኛው እስከ 17ኛው ክፍለ ዘመን በነበረው ዘመነ-ተሃድሶ ውስጥ የሚት ክርክር እንደገና የአጥኚዎችን ትኩረት መሳብ በመጀመሩ ከ15ኛው ክፍለ ዘመን ጀምሮ ሚትን መሰብሰብና መሰነድ የተለመደ የምሁራን ሥራ ሆኖ መቀጠሉ በዚህ ጥናት ተወስቷል። ከ18ኛው ክፍለ-ዘመን ጀምሮ የሚቶሎጂ ጥናት ጥልቀትና ስፋት እያገኘ ከመምጣቱም በላይ ከ19ኛው ክፍለ-ዘመን ወዲህ ደግሞ ከፎክሎር ጥናት መዳበር ጋር ተጣምሮ የምሁራን ትኩረት አርፎበታል። በዚህ መሠረት እነሌቪስ ስትራውስ፤ ዊሊያም ባስኮም፤ ኪርክ፤ ሊንኮልን፤ ሊንች፤ ካምቤልና የመሳሰሉት በሚቶሎጂ ጥናት በመካን የሚቶሎጂን ጠቀሜታና ወሳኝነት አገልግሎት ማሳየት ችለዋል።

ካምቤል (1949:3) እንዳለው ሚት ለሃይማኖቶች፤ ፍልስፍና፤ ኪነ-ጥበብ፤ ማህበራዊ ቅርጾችና ሳይንስዊ ግኝቶች እርሾ መሆኑን ይህ ጥናት ማረጋገጥ ችሏል። ስለዚህ ማንነት የሚገለጽበትን ፎክሎር ወይም ባህል ለመገንባት የሚት አስተዋፅኦ በቀላሉ የሚታይ አይደለም። ይህንንም በሆሮሮ (የገዳ በትረ-ሥልጣን) ላይ ተመስርቶ በተሠራው ምስል አማካይነት እንደሚከተለው ማመላከት ተሞክሯል።

የሚት መሠረታዊነት

ምስል 5: የሚት መሠረታዊነት (ምስሉ በአጥጎው የተሠራ ነው)

በምዕራፍ ሦስት ውስጥ እንደተጠቀመው በዚህ ጥናት ውስጥ የሚቶሎጂ ተግባሮች የተተነተኑት በብዝሃ-ግብር አቀራረብ ነው። በብዝሃ-ግብር አቀራረብ ብቻ ሳይሆን በአውዳዊ፣ ተምሳሌታዊና አሐዳዊ ትንተናም ጭምር ነው።

የሚት አፈጣጠርን በሚመለከት አካላዊና አእምሮአዊ እንቅስቃሴዎች ለሚት መፈጠር እንደ ምክንያት ሲወሰዱ ከሰው አካላዊና አእምሮአዊ እንቅስቃሴዎች ጋር ቁርኝት ያላቸው ባህላዊና ተፈጥሮአዊ ነገሮች ለሚት መፈጠር መሠረቶች መሆናቸው ታይቷል። እነዚህ ባህላዊና ተፈጥሮአዊ ነገሮች ከበራዎች፣ ስርዓተ-ሽግግሮች፣ ተፈጥሮአዊ ክስተቶችና ቁስአካሎች መሆናቸው በዚህ ጥናት ተረጋግጧል።

ከፎክሎር ክፍል የሚመደበው ሚት በሌሎች አህጉራትና አገራት ጥናቱ ተስፋፍቶ ሲታይ በምስራቅ አፍሪካ ብሄር ብሄረሰቦች ሚቶሎጂ ላይ በቂ ትኩረት አለመደረጉን ጥናቱ ያሳየ

ሲሆን በተለይም የኦሮሞ ሚቶሎጂ ተግባራት ላይ ያነጣጠረ የተሟላ ጥናት አለመደረጉ ታይቷል። ይህንን ክፍተት ለመሙላት ይህ ጥናት የኦሮሞ ሚቶሎጂ የህብረተሰብን ሥነ-አእምሮ፣ ሥነ-አረዳድ፣ ፍልስፍናና ማንነት በመግለጽ ረገድ የሚኖሩትን ተግባራት ለመተንተን ዓላማ ቀርጾ በመነሳት የኦሮሞ ሚቶሎጂ ተግባራትን በዝር ዝር አመላክቷል።

የጥናቱን መሠረት በአግባቡ ለመገንባት በበርካታ አጥኚዎች ሥራዎች ላይ ሥነ-ጽሁፋዊ ዳሰሳ የተደረገ ሲሆን መረጃ ለመሰብሰብና ለመተንተን የአሠራር ቅንጅትን የሚፈጥር የጥናት ንድፍ ተነድፏል። በተነደፈው የጥናት ንድፍ መሠረት የተሳተፎ ምልክታ፣ ኢንተርቪው፣ ተተኳሪ የቡድን ውይይት፣ የግል ትውስታና ማስታወሻ የሚባሉ የመረጃ መሰብሰቢያ ዘዴዎች ጥቅም ላይ ውለዋል። እነዚህን የመረጃ መሰብሰቢያ ዘዴዎች በመጠቀም በአፋን ኦሮሞ የተሰበሰቡት መረጃዎች ወደ አማርኛ ተተርጉመው በማብራራዊ ትንተና ስልት ተተንትነዋል።

የሚቶሎጂ ብዝሃ-ግብር መሆን በአውድ ላይ ተመስርቶ ከሚከሰተው ተለዋዋጭ ባህርይ የሚመነጭ ሲሆን ሚቶሎጂን በተግባሮቹ መመደብን በሚመለከት ጆሴፍ ካምቤል ሚቶሎጂ አራት ዋና ዋና ተግባራት እንዳሉት በጥናቶቹ ውስጥ ጠቁሟል። የሴይለርስ ሥራዎች በተቃራኒነት ጊዜ ደግሞ የሚቶሎጂ ተግባራት ቁጥር ወደ ስምንት ከፍ ብሎ ተገኝቷል። ይህ የሚያሳየው ሚቶሎጂ አንድ ዓይነት ተግባር ብቻ አለው ብሎ መደምደም የማይቻል መሆኑን ነው። ይህንን መነሻ በማድረግ በዚህ ጥናት ውስጥ መረጃዎችን ለመተንተን ብዝሃ-ግብር አቀራረብ (multifunctionalism approach) በዋናነት ጥቅም ላይ እንዲውል ተደርጓል። በተጨማሪም የአሐድና (textual) የአውድ (contextual) እና ተምሳሌታዊ ቲዎሪዎች ጥቅም ላይ ውለዋል።

ከኦሮሞ ሚቶሎጂ ተግባራት ውስጥ በዚህ ጥናት ውስጥ መጀመሪያ የተተነተነው የመግለጽ ተግባር ነው። የመግለፅ ተግባር ሚና ከሚጫወቱት ውስጥ በናሙነት ተወስደው የተተነተኑት ሚቶች በርካቶች ሲሆኑ ከእነዚህ ውስጥ ስለ የሰው ልጅ አፈጣጠር የሚገልጹ አምስት ሚቶችን መለየት መቻሉን መጥቀስ ይቻላል። እነዚህ ሚቶች የሰው መነሻ አንድ በቁመናው ሰው የሚመስል ጾታ አልባ ፍጡር ወይም አፈር ወይም የቦረና ዘጠኞች ወይም ጠጳና ጠጳቦ መሆናቸውን የሚያወሱ ናቸው። ከእነዚህ ስለ የሰው ልጅ አፈጣጠር ከሚተርኩ አምስቱ ሚቶች የቦረና ዘጠኞች (የሜቶ ዘጠኞች) የሚለው ሚት ከኩሽ ተወላጆች ታሪክ ጋር ትስስር ያለውና የሚትን ሥነአመክንዮያዊ መመዘኛ በተሻለ ሁኔታ

የሚያሟላ በበርካታ መረጃዎች ተደግፏል። በዚህ የአጀማመር ሚት ውስጥ እሬቻ በሰውና በዋቃ እንዲሁም በሰውና በመሬት መካከል ለተፈጠረው እርቅ መታሰቢያ ሆኖ በመጀመሩ ሃይማኖታዊ መሠረት ያለው መሆኑ ተረጋግጧል።

ከሚቶሎጂ ተግባራት ውስጥ ማንነትን የመከላከል ተግባር ያላቸው ሚቶችም ተተንትነዋል። ለምሳሌ የሀሮ ኮርመ ቦራና የታምረኛው አሜድ ሚቶች ሲታዩ ሰዎች የእነእገሌ ዘሮች ነን ብለው ራሳቸውን እንዲገልጹ ወይም ማንነታቸውን እንዲያሳውቁ እንዳገዙአቸው ታይቷል።

ከእነዚህም ሌላ ምክንያታዊ የማድረግ ተግባር ያላቸው ሚቶች ሲተነተኑ ሰዎች ባህል እንዳላቸው፣ ባህላቸው አንድ ነገር እንዲያደርጉ ወይም እንዳያደርጉ እንደሚያዛቸውና ባህሉ ለምን እንደዚያ እንደሚያደርግ ሚት ምክንያት እንደሚሰጥ ለማረጋገጥ ተችሏል። ለምሳሌ አቴቴ ለምን እንደምትከበር ሚት ምክንያት ሲሰጥ ሰውና ከብት እንዲራባ ስለምታደርግ ነው የሚል ሲሆን በአንፃሩ አቴቴ ካልተከበረች መራባት እንዲቆም ታደርጋለች የሚል ማስጠንቀቂያም ሲሰጥ ተስተውሏል። እሬቻ ለምን እንደሚከበርና ባይከበር ምን እንደሚከሰት የሚተርከው ሚትም ተመሳሳይ ተግባራት እንዳሉት በጥናቱ ተረጋግጧል።

የማስጠንቀቅ ተግባር ያላቸው ሚቶች ትንተናም የራሱ ውጤት ነበረው። የሰው አያና ወድዶ ሴራው ተደንግጎና ተሟልቶ ለማምለኪያ የሚውል ተራራ፣ ምንጭ፣ መልካ፣ ሐይቅ፣ ኦዳ እንደ ፈለጉ ማበላሸት ለአድራጊው አይበጅም የሚለው ማስጠንቀቂያ እነዚህ የተጠቀሱት ነገሮች እንዳይበላሹ ስለሚረዳ ለአካባቢ ጥበቃ አስተዋጽኦ እንዳለው ታይቷል። የሰው አያና ወድዶ ሕዝብ እሬቻ የሚወጣበት ቦታ፣ ድባዩ (dhibaayyuu) የሚያደርግበት ቦታ፣ መስዋእት የሚሰጥበት ቦታ፣ ዋቃ የሚመለከበት ቦታ፣ መድፈር በአድራጊው ላይ ጥፋት ማምጣቱ አይቀርም የሚል መልእክት እንደሚያስተላልፍም በጥናቱ ውስጥ ታይቷል።

በዚህ ጥናት ውስጥ ከተዳሰሱት ሚቶች በተምሳሌታዊ ቲዎሪ የተተነተኑም ነበሩ። ለምሳሌ በማረም መንድያ የእምነት ተቋም በአናቱ ላይ ዘጠኝ ጦሮች ያሉት የኦፋ ገልማ ተምሳሌትነቱ ኦፋ የጦር አባት ወይም ጦረኛ መሆኑን የሚያሳይ ነው። የሚዋጋው በዘጠኝ ጦሮች መሆኑንና አማኞቹን ከመጥፎ በሽታና አደጋ በእነዚህ ዘጠኝ ጦሮች የሚከላከል መሆኑን ያመለክታል። በሌላ በኩል የማረም ገልማ አናት ላይ ያለው የቦኩ

(የክለቻ) ምልክትና በገልጫው ዋና በር ግራና ቀኝ ላይ ያሉት የጡት ምልክቶች የማንኛውም ሕይወት ያለው ፍጡር ዘር የሚቀጥለው በተቃራኒ ጾታዎች መሆኑን ያመለክታል። ማረም ዘጠኝ ጡቶቿን ህዝብ እያጠባች ታኖራለች የሚል መልእክትም ያስተላልፋል። ስለዚህ ዘጠኙ ጡቶች እናትን በገልጫው አናት ላይ ያለው ቦኩ አባትን የሚወክሉ ናቸው።

በአጠቃላይ ሚቶሎጂ በርካታ ተግባራት እንዳሉት ታይቷል። ሚቶሎጂ ያንድን ነገር ተገቢነት የማረጋገጥ፣ የማስቀጠልና የማስከበር፣ የማፋለም፣ ጫና የማሳደር ተግባሮች አሉት። በተጨማሪም ሚት የማጃገን ተግባር፣ ተስፋ የማስቆረጥ ተግባር፣ የማጽናት ተግባር፣ ተስፋ የማሳደር ተግባር፣ የመታደስ ስሜት የማስረጽ ተግባር፣ የማንገስ ተግባር፣ ልዕለ-ሰብ የማድረግ ተግባር፣ እጣፋንታን የማሳወቅና መፍትሄ የመጠቀም ተግባር ያለው መሆኑን ጥናቱ አመለክቷል።

8.1.2. ይሁንታ

አሉታዊ ትችቶቹ እንደሚሉት ሚቶሎጂ እርባናቢስ ሳይሆን አዎንታዊ ትችቶቹ እንደሚሉት ጠቃሚ ተግባሮች ያሉት የእውቀት ዘርፍ መሆኑ በዚህ ጥናት ተረጋግጧል። በዚህ ግንዛቤ ላይ በመመስረት የሚቶሎጂ ትምህርት በትምህርት ተቋማት ውስጥ ቢሰጥ ተገቢ ይሆናል ብሎ ሀሳብ ማቅረብ ይቻላል።

ለአካባቢ ጥበቃ ልዩ ትኩረት ለመስጠት፣ ለደኖች፣ ለሐይቆች፣ ለወንዞች ልዩ ጥበቃ ለማድረግ፣ ከኃጢአት ለመራቅ፣ ለሰላም ትልቅ ዋጋ ለመስጠት፣ ባህላዊና ተፈጥሮአዊ ሥርዓቶች እንዲከበሩ ለማድረግ ደግ ወይም ርህሩህ ወይም ሃይማኖተኛ መሆን ብቻውን በቂ አይደለም። ወሳኙን ነገር ሰፊን ማወቅ ያስፈልጋል። በሰዎችና በተፈጥሮ መካከል ያለው መስተጋብር በአግባቡ እንዲቀጥል ለማድረግ ሰፊ ወሳኝ እሴት ነው። ሰፊ ማንኛውም ሰው ሊመራበት የሚገባ የሕይወት መመሪያ ነው። ስለዚህ በባህል ጉዳይ ላይ የሚሠሩት ተቋማት ሰፊን በህብረተሰብ ውስጥ ለማስረጽ ቢሠሩ መልካም ይሆናል።

በዘመናዊነት ምክንያት የድሮ ዓይነት የአኗኗር ዘይቤ መለወጥ፣ ፎክሎርን (ሚትን) በቃል ብቻ የማስተላለፉን አካሄድ እየተጫነው መምጣቱን በመረዳት በሚት ላይ የተመሠረቱ የቴሌቪዥንና የሬዲዮ ፕሮግራሞች ቢኖሩ፣ ፊልሞች በሚቶች ላይ ተመስርተው ቢሠሩ፣ ማህበራዊ ሚዲያ የሚት ትርክቶችን ቢጠቀሙ፣ ጋዜጦችና መጽሔቶች መረጃዎቻቸውን ለማበልጸግ ሚቶችን ቢጠቀሙ የፕሮግራሞቻቸው ይዘቶች ይዳብራሉ፣ ታዳሚንም

የመሳብ አቅም ይኖራቸዋል። በከፍተኛ የትምህርት ተቋማትም የሚቶሎጂ ጥናቶች በተለያዩ አገሮች ቋንቋዎች ተሠርተው ቢቀርቡ የሚቶሎጂን ተደራሽነት ያሰፋሉ።

የቀደምት ሃይማኖቶች (primal religions) አጥኚ የሆነው አፍሪካዊው አዎላሊ (1976:1) አውሮፓዊያን በአፍሪካ ሃይማኖትና ሚቶሎጂ ላይ ያሳደሩትን አሉታዊ ተጽእኖ ሲገልጽ አፍሪካዊ ያልሆኑ የውጭ ዜጎች በተለይም አውሮፓዊያን የአፍሪካን ባህል፣ ኃይማኖትና ሚቶሎጂ ጥናት ጀምረው በአግባቡ ያሰፈሩአቸው የጥናቶቻቸው ውጤቶች የሚደነቁትን ያህል አውቀውም ይሁን ባለማወቅ የተጠቀሙባቸው አፍሪካ አባባሎችና ማብራሪያዎች አሉታዊ ተፅዕኖ ማሳደራቸውን አረጋግጧል። ተመሳሳይ ስህተት በአሮሞም ሆነ በሌሎች ማህበረሰቦች ዘንድ ዘልቆ እንዳይገባ በባህል ስርጸት ላይ የሚሰሩ አካላት የሚቶሎጂን አዎንታዊ ገጽታ ማሳየት ቢችሉ በመስኩ አገርን የሚጠቅም ውጤት ሊገኝ ይችላል።

ሰዎች በቀጥታ በምልክታ የማይታወቁትንና በላቦራቶሪ የማይለኩትን ወይም ስለ እነሱ አጣርቶ መናገር የማይቻለውን ማናቸውንም ነገሮች በማመን ነው የሚረዱት። ዛሬም ቢሆን ሳይንስ ራሱ ይህንን ስልት የሚከተልበት አግባብ እንዳለ ይታወቃል። ስለዚህ የተግባር ማስረጃ እጦት ሚትንም ሆነ ሳይንስን ውሸተኛ ሊያሰኝ አይችልም። በተጨማሪ ማስረጃ ወይም በምክንያት ሊገለጹ የማይችሉትን ነገሮች በሚት ትርክቶች አማካይነት መገንዘብ በቂ ይሆናል። ስለሆነም የሚት ዋጋ እስከዚህ ድረስ ከፍ ያለ መሆኑን በመረዳት በዚህ መስክ የሚደረገው ጥናት እንዲስፋፋ የፎክሎር አጥኚዎች ትኩረት ቢያደርጉበት ተገቢ ይሆናል።

ሌላው መዘንጋት የሌለበት የገዳ ጉዳይ ነው። በአሁኑ ጊዜ ገዳ ያንድ ብሄረሰብ ብቻ ሳይሆን የአገር አልፎም የዓለም ቅርስ ሊሆን ችሏል። ገዳ መሰረታዊ ክዋኔውና አሠራሮቹ አልጠፉም። ነገር ግን ላለፉት 130 ዓመታት በገዳ ሥርዓት ለሚተዳደሩ ህዝቦች ባእድ የሆኑ ፖለቲካዊና ሃይማኖታዊ ጣልቃ ገብነቶች በመኖራቸው ምክንያት የገዳ ምድብ ስሞችና የገዳ ደረጃዎች ስያሜዎች እንዲሁም የከበራ ጊዜያት ተዛብተዋል። ለምሳሌ በቅርብ ጊዜ የተደረጉ ከበራዎችን ብናስታውስ የጉጂ ገዳ የሥልጣን (የባሊ) ርክክብ የተደረገው የካቲት 2008 ዓ.ም ሲሆን የቦረና ደግሞ በዓመቱ የካቲት 2009 ዓ/ም ተከናውኗል። የመጫና ቱለማ ገዳ የቡታ ወይም የሥልጣን ርክክብ ከበራዎች በ2011 ዓ/ም አጋማሽ ላይ ይደረጋሉ። ስለዚህ አባ ገዳዎች፣ የገዳ ሀዩዎች፣ በገዳ ላይ ጥናት ያደረጉ ምሁራንና የባህልና ቱሪም ቢሮ ተመካክረው የገዳን ማእከላዊነት እውን ማድረግ ይጠበቅባቸዋል።

በመጨረሻ መጠቆም የሚያስፈልገው ስለ እጮችና ዋቁፈና ነው። በሚት 14 ላይ እንደ ተመለከተው እጮች በሰውና ዋቃ መካከል ባለው ግንኙነት ላይ ተመስርቶ የተጀመረ ነው። ስለሆነም መሠረቱ እምነት ነው። ያ ጥንታዊ እምነት ቀደምትና ጥንታዊ የዋቁፈና ሃይማኖት ተቋም የሆነውን የቃሉ ተቋም ሊፈጥር ችሏል። ማንም ቢሆን ዛሬ እጮችን የሚገልጸው ለፈጣሪ ምስጋና የማቅረቢያ ክበራ ነው በማለት ነው። ምስጋና ማቅረብ ደግሞ ሌላ ትርጉም አለው ካልተባለ በስተቀር ሃይማኖታዊ ጽንሰ-ሀሳብ ነው። ስለዚህ እጮች የዋቁፈና ነፀብራቅ ነው። ዋቁፈና ደግሞ ከአገር አልፎ ለዓለም የሚጠቅሙ እሴቶችን ያበረከተ ሲሆን ከዋቁፈና ጠቃሚ እሴቶች ሰፊ የሚጠቀስ ነው። ስለዚህ የባህልና ቱሪዝም ሚኒስቴርና ሌሎች የሚመለከታቸው ክፍሎች እጮች ራሱን ችሎ በዓለም ቅርስነት እንዲመዘገብ ጥረት ቢያደርጉ ይጠቅማል።

ዋቢ ጽሁፎች (Bibliography)

ሀ. በእንግሊዝኛ የተጻፉ የታተሙና ያልታተሙ ጽሁፎች

- Abraham, K. (1913). *Dreams and Myths: A Studying Race Psychology*. New York: The Journal of Nervous and Mental Disease Publishing Company.
- Addisu Temesgen. (2012). The Functional Analysis of Folktales in Eastern Wallaga Oromo with Reference to Limmu Gelila Wereda. Unpublished Master's Thesis, Addis Ababa University, College of Humanities, Language Studies Journalism and Communication, Addis Ababa.
- Aklilu Habte. (2002). A Short Life History of Guebre Menfes Kidus or Abbo. *Addis Ababa University College Ethnological Society Bulletin*, 1(1-10) and 2(1) 10-11.
- Alemayehu Haile, et al. (2006). *History of the Oromo to the Sixteenth Century*. 2nd ed. Finfinne: Berhanena Selam Printing Enterprise.
- Asmarom Legese. (1973). *Gada: Three Approaches to the Study of African Society*. New York: The Free Press, a Division of Macmillan Publishing Co, Inc.
- _____. (2006). *Oromo Democracy an Indigenous African Political System*. Asmara: The Red Sea Press, Inc.
- Baltes, B. and Staudinger, M. (2000). Wisdom: a Metaheuristic (Pragmatic) to Orchestrate Mind and Virtue toward Excellence. *The American psychological Association*, 55 (1) 122-136.
- Bartels, L. (1983). *Oromo Religion: Myths and Rites of the Western Oromo of Ethiopia: an Attempt to Understand*. Berlin: Dietrich Reimer Verlag.
- Bascom, W. (1965). The Forms of Folklore: Prose narratives. *The Journal of American Folklore*, 78 (307) 3-20.
- Baxter, P., Hultin, J. and Triulzi, A. (ed.). (1996). *Being and Becoming Oromo: Historical and*

Anthropological Enquiries. Asmara: The Red Sea Press, Inc.

Campbell, J. (1949). *The Hero with a Thousand Faces*. New York: Pantheon Books.

Catherine, B. (1997). *Ritual: Perspectives and Dimensions*. New York: Published by Oxford University Press, Inc.

Clodd, E. (1891). *Myths and Dreams*. 2nd ed. London: Chatto & Windus.

Cox. (1968). *A Manual of Mythology in the Form of Question and Answer*. New York: Ley Poedt & Holt.

Deborah R. (nd). *An Introduction to Triangulation*. Geneva: UNAIDS Monitoring and Evaluation Fundamentals.

Desalviac, M. (2005). *An Ancient People Great African Nation, the Oromo as Recounted by Martial Desalviac*. (Ayalew kanno. Trans.). Reprinted by Oromia Culture and Tourism Bureau in 2008. Finfinne.

Desta Desalegn. (2015). *A Functional Study of Tulama Oromo Oral Prose Narratives*.

Unpublished Doctoral Dissertation, Addis Ababa University, College of Humanities, Language Studies Journalism and Communication, Addis Ababa.

Donald, A. (2014). *Wonder Tales from Scottish Myth and Legend*. London: FB & c Ltd. (Originally published in 1917).

Fakade Azeze. (2010). *A Folklore Guide Book for Ethiopia: An Introduction to Definitions and Categories, Field Methods, and Resources for Revitalizing Folklore*. Addis Ababa: Addis Ababa University.

Fisseha H. Maskal. (2002). Atete. *Addis Ababa University College Ethnological Society Bulletin*, 1(1-10) and 2(1) 359-364.

Frazer, J. (1920). *The Golden Bough a Study in Magic and Religion*. 3rd ed. London: Macmillan and co., limited

_____. (1966). *Aftermath: a Supplement to the Golden Bough*. New York: Macmillan Co.Li.

- Gada Melba. (1988). *Oromia: an Introduction*. Khartoum.
- Hendy, V. (2001). *The Modern Construction of Myth*. Bloomington: Indiana.
- Hornby, A. (2000). *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*. New York: Oxford University Press.
- James, G. (2001). *Stolen Legacy*. United States: Molefi Asante Forward and Questions.
- Jick, T. (1979). *Mixing Qualitative and Quantitative Methods: Triangulation in Action*. Administrative Science Quarterly, Vol. 24, No. 4, 602-611
- Kirk, G. (1973). *Myth: Its meaning and Functions in Ancient and Other Cultures*. Berkeley: University of California Press. (Original Work Published in 1970).
- Kothari, C. (2004). *Research Methodology: Methods and Techniques*. 2nd ed. New Delhi: New Age International Publishers.
- Lang, A. (1887). *Myth, Ritual, and Religion*. (Vol.1). London: Long Mans, Green, and Co.
- _____. (1897). *Modern Mythology*. London: Long Mans Green and Co.
- Larsen, S. (1990). *The Mythic Imagination: Your Quest for Meaning Through Personal Mythology*. New York: Bantam Books.
- Leslau, W. (1973). *English-Amharic Context Dictionary*. Belgium: Imprimerie Orientaliste, Louvain.
- Levi-Strauss, C. (1963). *Structural Anthropology*. New York: Basic Books, Inc.
- Lincoln, B. (1999). *Theorizing Myth: Narrative, Ideology, and Scholarship*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lugira, M. (2009). *World Religions: African Traditional Religion*. 3rd ed. New York: Chelsea House Publishers.
- Lynch, A. (2004). *African Mythology A to Z*. New York.

- Macdonald, C. (2001). *Toward Wisdom: Finding Our Way to Inner-peace, Love & Happiness*.
Charlottetown: Cophthorne Macdonald Books
- Macdonald, J. (1883). *Religion and Myth*. London: David Nutt, strand.
- Martha, C. and Mrtine, S. (2005). *Living Folklore: An Introduction to the Study of People and Their Traditions*. Utah: Utah State University.
- Mohammed Hassen. (2015). *The Oromo and the Christian Kingdom of Ethiopia 1300-1700*.
Georgia: James Currey.
- Most, (Trans. & ed.). (2006). *Hesiod: Theogony, Works and Days Testimonia*.
Cambridge: Harvard University Press.
- Mulugeta Negassa. (2014). *Documentation and Analysis of 'Sera Gada' Among Karrayyu Oromo*. Unpublished Doctoral Dissertation, Addis Ababa University, Addis Ababa.
- Olson. (2001). *Religious Studies: The Concepts*. London and New York: Rout ledge.
- Oliver, P. (2010). *Understanding the Research Process*. Los Angeles: SAGE.
- Remler. (2006). *From Egyptian Mythology A to Z*. New York: Facts on File, Inc.
- Pettazzoni, R. (1984). The Truth of Myth. In Alan Dundes (ed.), *Sacred Narrative: Readings in the Theory of Myth* (pp98-109). Berkeley: University of California Press.
- Pinch, G. (2002). *Hand book of Egyptian Mythology*. California: ABC-CLIO, Inc.
- Sailors, L. (2007). *The Function of Mythology and Religion in Greek Society*. Unpublished Master's Thesis, East Tennessee State University.
- Shahan. (1901). *The Oldest Stories of the World*. Boston: Hall & Locke Company.
- Spence, L. (1921). *An Introdotion to Mythology*. New York: Moffat Yard and Company.

Templeton. (2002). *Wisdom from World Religions*. Philadelphia & London: Templeton Foundation Press.

Thomas, E. (2000). UFOs: Folklore of the Space Age. In Lewis R. *UFOs and Popular Culture: An Encyclopedia of Contemporary Myth*. Pp. IX-XXV. Santa Barbara: ABC-CLIO.

Tylor. (1871). *Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology, Philology, Religion, Art and Custom*. (Vol. II). London: Brad Bury Evans and Printers.

Vansina, J. (1985). *Oral Tradition as History*. London: James Currey Ltd.

Vaughan, J.G. (1919). *Religion: A Comparative Study*. Appleton, Wisconsin.

Vico, G. (1948). *The New Science of Giambattista Vico*. (Bergin & Fisch Trans). New York: Cornell University Press. (Original Work Published in 1725).

ለ. በኦሮምኛ የተጻፉ ምንጮች

Badhoo Lammaa. (2008). “Ayyaana” Duudhaa: Barruulee Ayyaana Irreechaa. Maxxansa 1ffaa, jildii 1ffaa.

Gumii Waaqeffannaa Oromoo. (2011). *Yaayyaa: Amantiifi Eenyummaa*. Norway, Bergen.

Jaatanii Diidaa. (2014). Jaarraa (Haaromsa Aadaafi Seenaa Booranaa). Finfinnee: Elleni P.P. PLC.

Maatii Sabaa. 2006. *Daaniyaa*. Finfinnee.

Qana’aa Lammii. (2006). *Waaqeffannaa: Barsiisa Amantii Durjireessaa*. Finfinnee: Subi Printing

ሐ. በአማርኛ የተጻፉ ምንጮች፤

መርእድ ታዬ እና ደረጀ ጃገማ፡፡ (2005 ዓ/ም)፡፡ የተጻፉ እውነቶች፤ ኢዲስ አበባ፤

ኢንተርናሽናል ፕሬስ ሥራዎችና ኤሌክትሮኒክስ ህትመት።

መጫና ቱለማ መረዳጃ ማህበር። (ቀንና ዓ.ም የለውም)። የመጫና ቱለማ መረዳጃ

ማህበር 30ኛ ዓመት መታሰቢያ ምክንያት በማድረግ የተዘጋጀ መጽሔት
(ልሳኑ-ክልኤ)፤ አዲስ አበባ፤ ንግድ ማተሚያ ቤት።

ሰለሞን ተሾመ። (2007 ዓ/ም)። ፎክሎር፡ ምንነቱና የጥናቱ የትኩረት አቅጣጫ፤ አዲስ
አበባ፤ ፋር ኢስት ትሬዲንግ ኃላ/የተ/የግ/ማ/

ብሩ ፀጋዬ። (2008)። የሥልጣኔ አፍሪካዊ ምንጭና በተረት መጋረጃዎች የተደበቁ
እውነቶች። አዳማ፤ በድር ማተሚያ ቤት።

ታቦር ዋሚ። (2006 ዓ/ም)። የውገና ድርሰቶችና የታሪክ እውነቶች፤ አዲስ አበባ፤
አርቲስቲክ ማተሚያ ድርጅት።

አኑ ዋቆ። (2003, Onkooloessa 5)። ዋቆፊና አሮሞ፤ የአባይ ስልጣኔ ባለቤት መሆኑን
ከሚያረጋግጡት ማስረጃዎች አንዱ Waaqeffannaa, IV, 1, 9-12.

እንዳለ ገ/ሕይወት። (2015)። ሥነ-መለኮቶች ከጥንታዊያን ሥነ-ተረቶች
ስለመመሥረታቸው።

አላና ዞጋ። (1985 ዓ/ም)። ግዝትና ግዞት፤ አዲስ አበባ፤ ቦሌ ማተሚያ ድርጅት።

ጥላሁን ተሊላ። (2007 ዓ/ም)። የቱለማ አሮሞ "መርሃ" ወቅቶች ፎክሎር አውዳዊ
ጥናት። ያልታተመ የፒ.ኤች.ዲ. ድርሰት። አዲስ አበባ፤ አዲስ አበባ ዩንቨርሲቲ፤
ሂዩማኒቲስ፤ ቋንቋዎች ጥናት፤ ጀርናሊዝምና ኮሚዩኒኬሽን ኮሌጅ የአማርኛ ቋንቋ፤
ሥነጽሁፍና ፎክሎር ክፍለ ትምህርት።

ፈቃደ አዘዘ። (1991 ዓ/ም)። የሥነ-ቃል መምሪያ፤ ኢትዮ ጥቁር ዓባይ አታሚዎች።

ፍቅሬ ቶለሳ። (2008 ዓ/ም)። የአሮሞና የአማራ እውነተኛ የዘር ምንጭ። (አብረሃም
ጎዝጉዜ። ተርጓሚ)። አዲስ አበባ፤ Nebadan m. c. PLC.

መ. የኢትዮጵያ ምንጮች

- Bedassa Gebissa. (2015). *Freedom of Waaqeffannaa Religion in Ethiopia post 1991*. Retrieved on September 12, 2016, from www.rsisinternational.org
- Ben-Amos D. (1993). "Context" in *Context*. Retrieved on April 21, 2015, from <http://www.jstor.org/stable/1500087>
- Doyle. (2004). *About Mythology*. Retrieved on April 21, 2015, from www.crystalinks.com/mythology1.html
- Doyle and Flaten. (2004). *Mythology*. Retrieved on June 15, 2015, from <http://www.pantheo.org/articles/m/mythology.html>
- Endale Alemu. (2015). *Unique Features of Oromo Gada Governance System*. Retrieved On September 15, 2016, from www.academia.edu/unique-Features-o...
- Gonzalez, P. (2001). Myth and Literature as Political Ideology. *Quarterly Journal of Ideology*. Retrieved on June 15, 2015, from <https://www.researchgate.net>
- Haygreen. (2012). *How Mythology is Used in the 21st Century*. Retrieved on November 23, 2015, from www.helium.com.
- James, W. (2007). *A Scientific definition of Religion*. Retrieved on March 10, 2015.
- Keen, S. and Valley-Fox, A. (1989). *Your Mythic Journey: Finding Meaning in Your Life through Writing and Storytelling*. Retrieved on November 20, 2016, from myweb.wvnet.edu/~jelkins/mythweb99/howmythworks.html
- Leonardo and Michael. (2003). *Myth and Knowing: An Introduction to World Mythology*. Retrieved on November 4, 2015, from www.Cuymaca.edu/Kathryn.valdivia/mythology
- Magoulick (nd.). *What is Myth?* Retrieved on December 13, 2015, from Hercules.gcsu.edu/mmagouli/defmyth.htm.
- Mekuria Bulcha. (2015). *Oromia's Irreecha Festival – A Revival of an Ancient African Culture – An Attempt to Understand and Explain*. Retrieved on September 27, 2015.

- Miceli. (2005). *EU Agricultural Policy: the Concept of Multifunctional and Value Added Agriculture*. Retrieved on January 9, 2015, from, EUAgriculturalpolicy:the concept of...centridiRicercentridiricerca.vnicatt.it/cranec-crn0504.pdf
- Moon. W. (2012). *Conceptualizing Multifunctional Agriculture from a Global Perspective*. Retrieved on January 9, 2015, from ageconsearch.umn.edu/./multifunctionality-Global perspective-SAEA2...
- Stenudd, S. (nd.). *The Logics of Myth - Basic Patterns of Creation Myths*. Retrieved on March 11, 2016, from www.creationmyths.org/mythlogics-1.htm
- Spencer, O. (2012). *What is Culture?* Retrieved on March 8, 2016, from <http://gowarwick.ac.uk/globalpadinter...>
- The History of Mythology: Part I*. Retrieved on January 13, 2015, from .saleonard.people.ysu.edu/History%20of%20Mythology%201.html.
- Tiberius, V. (2010). *Overview of Prior Research on Wisdom*. Retrieved on June 7, 2016, from www.wisdompage.com/wisresearchoo.html
- UNESCO. (2016). Gada System, the Indigenous Democratic Socio-political System of the Oromo. Retrieved June 7, 2016 from <https://ich.unesco.org/en/state/ethiopia->
- Workineh Kelbessa. (nd). Traditional Oromo Attitudes towards the Environment. Retrieved on November 2, 2015, from <https://www.africaportal.org>

አባሪ አንድ

ሙዳየ ቃላት

ከአፋን አሮሞ ወደ አማርኛ

Abbaa alangee	አቃቤ ሕግ
Abbaa dullachaa	የአባ ገዳ ምክትል
Abbaa gadaa	የገዳ መሪ
Abbootii qorichaa	የባህል ሐኪሞች
Amantaa	እምነት
Amantee	ጽኑ እምነት
Amantii	ሃይማኖት
Ammayya	ነጋሲ
Bixxillee	ትንሽ ጠፍጣፋ ቁጣ
Cifiree	መነኩሲት
Daddarbaa	ደደርባ (ምስ)
Dandi	ማእበል
Dhaha laaltota	ኮከብ ቆጣሪዎች
Dhankaakaa	ወልዳ የማታውቅ እንስት (ከእንስሳት)
Dhibaayyuu	የፈሳሽ ምስ
Furda	በጓዳኛ ሃሎን መለያ ግድግዳ አጠገብ ለማምለኪያ ቦታ ምልክትነት የሚቆም እንጨት ወይም ብረት

Ichima	ግማሽ ሜትርና ከዚያም በላይ የሚረዛዝሙና በቤተመቅደስ ረገፍኸም መደቦች ላይ የተተከሉ ሹል ድንጋዮች፤
Lukoo	በወንጀል የተጠረጠረ ሰው ጥፋቱን እንዳይደብቅ የሚደረግበት የምርመራ ሥርዓት
Kiirolee	ድምጸ-መረዋ
Maallima	የሚትዎሮሎጂ ባላሙያ
Ofkalchituu abbaa gadaa	የአባ ገዳ ሚስት
Otoo	ቁጭት (ቢሆን ኖሮ)
Qorxii	ሙዳይ
Rakoo	የጋብቻ ማዕደቂያ እርድ
Safuu	ስነምግባርና ግብረ-ገብ
Sam'alo	ሁለት የገዳ ኡደት (የራሱንና የልጁን ገዳ ያከበረ) የገዳ ደንቦች ሊቅ
Seera	የዋቄፊና ደግማና ቀኖና
Shanacha	የገዳ (የቦኩ) 5ቱ ሥራ አስፈጻሚዎች
Ujuba	መካኑ-መቃብር
Ulfaa	ነዋየ ቅድሳት
Waaqa	ፈጣሪ
Waaqeffannaa	የኦሮሞ ቀደምት ሃይማኖት
Yabboo	ያንድ የገዳ ማእከል ምክር ቤት

ከእንግሊዝኛ ወደ አማርኛ

Antiquity	ጥንተ-ነገር
Conscience	ሀሊና

Conscious	ንቃት
Consciousness	ንቃተ-ህሊና
Context	አውድ
Cosmology	ስነ-ዓለም
Interepretation	ማብራሪያ
Multifunctional approach	ብዝሃ-ግብር አቀራረብ
Narrative	ትርጉም
Plot	የሁኔታች ሴራ
Population	ተጠኝ (አካላይ)
Primal religion	ቀደምት ሃይማኖት
Psyche	አእምሮ
Psycho-analysis	ሥነ-አእምሮ
Rite	ሥርዓተ-ሽግግር
Ritual	ከበራ
Super-being	ልዕለ-ሕያው
Super man (Super-human)	ልዕለ-ሰብ
Super natural	መለኮታዊ
Super power	ልዕለ-ኃይል
Superstition	ገደ-እምነት
Text	አሐድ
Tradition	ትውፊት
Unconscious	ንቃተ-አልባ ህሊና

አባሪ ሁለት

በማረም ገልጫ የአገልጋዮች ኃላፊነትና የነዋቅዱሳት አገልግሎት

ሀ. የማረም አገልጋዮች የተለያዩ ስሞችና የተለያዩ የሰራ ድርሻዎች አሉአቸው። የጥቂቶቹ ዝርዝር እነሆ።

1. ጮሌ; በአያና (አያንቱ) ተቋም ውስጥ ጮሌ ማለት አያንቱ (አያና ያደረበት ሰው) ማለት ነው።
2. ጭፍሬ (ኖሌ); ጭፍሬ የማረም “ሌማ” ወይም የማረም ጋያ ትስባላች። የማረም ሌማ መሳቢያው ርዝመቱ ሁለት ክንድ የሚሆን ውስጡ ክፍት የሆነ ቀጭን ቀርከሃ ሆኖ ውጫዊ አካሉ በብር የተለበጠ ነው። ሌማ ወይም ጋያ የተለያዩ ክፍሎች አሉት። ትልቁ ከቅል የተበጀ የጋያ ውሃ የሚጨመርበት የጋያ ክፍል መዳላ ይባላል። መዳላ የሚቀመጥበት ሸፎ ይባላል። በተለምዶ ፋሽኮ የሚባለው ዓይነት ነው። በመዳላ አናት ላይ ደገ-ጋያ ይቀመጣል። ደገ-ጋያ ላይ ኮረርማ ወይም አብሽ ይጨመራል። ኮረርማ ወይም አብሽ ላይ ደግሞ ረመጥ ይጨመራል። ከዚያ በመሳቢያው ይሳባል። ጭፍሬ ግንኙነት ያቆመች ንጹህ ሴት መሆን አለባት። ምክንያቱም የማረም አዶዬ ሆና ታገለግላለችና። ስልቂ (የማረም ገንፎ የሚሠራበትን ዱቄት) እሷ ነች የምትፈጨው። ጫጩ አድርጋ ማረምን ታጅባለች።
3. መተቀቦ (ዳኘኝ); ዳኘኝ የሚባለው በጾታው ወንድ ሆኖ አያንቱው ከብት ሲያርድ የከብቱን ጭንቅላት የሚይዝ ነው። መተቀቦ የሚሆነው ሰው የማይዋሽ በውሸት የማይመሰክር፤ በአጠቃላይ የተጣመመ ነገር የማይሠራ ሰው መሆን አለበት። ዳኘኝ ነዋየ-ቅዱሳትን ይንከባከባል። ምሳሌ ጅፋራ፣ ቆሎ፣ ፍታላ ወዘተ የመሳሰሉትን ንጽህናቸውን ይጠብቃል። ለአገልግሎት ሲፈለጉ አውጥቶ ለሚፈለጉት አገልግሎት እንዲውሉ ያደርጋል። ዳኘኝ የማረም መደብ ንጽህናም ይጠብቃል።
4. ደለግዱ (ኪሮሌ); በዚህ ስያሜ የሚታወቁት ሰዎች መዘምራን ናቸው። በዚህ ምድብ ውስጥ የሚገኙ ሰዎች የሚሰብ ድምጽ ያላቸው የሚያባባ ቅላጼ የሚያወጡ በድምጻቸው ማረምን ሊጠሩ የሚችሉ ናቸው።

5. ፍጣዬ; ፍጣዬ የሚባሉ ሰዎች ነጋሪት (ድቤ) የሚመቱ ናቸው። ወንድም ሴትም ሊሆኑ ይችላሉ። ነጋሪት ወይም ድቤ የተለያዩ ድምጾች እንዲያወጡ በማድረግ የተካኑ ናቸው።
6. ሸኔ; ሸኔ የወል ስም ነው። አያንቱን ጨምሮ አምስት ሰዎችን ያቅፋል። ከህብረተሰቡ የሚቀርቡ ማህበራዊ ጉዳዮችን ይመለከታል ወይም ይዳኛል። አለመግባባት ካለ መፍትሄ እንዲያገኝ ያደርጋል። የአያናውን መልእክት ለህዝቡ ያስተላልፋል። የህዝቡን ፍላጎትም ለአያንቱ ያሳውቃል።
7. ሰግሌ; ይህኛው መዋቅር ዘጠኝ ሰዎችን የሚያቅፍ ነው። ከሸኔ ያለፈውን ጉዳይ የሚመለከት አስታራቂ ቡድን ነው ወይም አካል ነው።
8. የቦ; የቦ ማለት የቦኩ ምክር ቤት ማለት ነው። ማረምም ሆነች ሌላ አያና በሚያካልለው አካባቢ ውስጥ ያሉ ነዋሪዎችን የሚወክሉ ብዛታቸው ከ9-100 የሚሆኑ ሰዎች የሚገኙበት ነው። ይህ አካል ጠቅላላ ህብረተሰቡን የሚመለከቱ ጉዳዮችን፣ የጉማ ጉዳይን፣ የጎሳና የጎሳ ግጭትን ይመለከታል። በገዳ ደረጃና ሥርዓተ-ኡደት ውስጥ ያልተለመደ ነገር ከተፈጸመ ወይም የገዳን ሥርዓትና ደንብ የሚያውክ ከተፈጠረ መርምሮ መፍትሄ ይሰጣል። በጦርነት ጉዳዮች ላይ ውሳኔ ይሰጣል።
9. ባሊቃ; ባሊቃ ማለት ከ16 አመት በታች ያሉ ወንድ ልጆች የወል መጠሪያ ነው። እነዚህ ልጆች ዋቃ የሚሰማቸው ብዙ ነገር የሚያሳዩቸው ናቸው። ትልቅ የዋቁፈና በዓል ሲደረግ ወይም የጉማ ጉዳይን በሰላም ለመጨረስ በሚደረገው ሂደት ውስጥ ከአስታራቂዎች ፊት ይሆናሉ። አስታራቂዎች አምስት ባሊቃዎችን ይዘው ዋቃን ይማጸናሉ፤ ሰዎችንም ያስታርቃሉ። ከዚህም ሌላ ከባድ ዝናብ ቀለል እንዲል ወይም ድርቅ ሲከሰት ዝናብ እንዲመጣ ጸሎት ሲደረግ ከባሊቃዎች አምስቱ ተይዘው ነው። ዋቃ የበለጠ እነዚህን ንጹሃን ይሰማል ተብሎ ይታመናል።
10. ከላሌ; ከላሌዎችም እንደ ባሊቃ ከ16 ዓመት በታች ያሉ ሴት ልጆች ናቸው። ለአቅሙሃዎን ያልደረሱ ልጆች ናቸው። ከላሌዎች የሚፈለጉበት ምክንያትና የሚኖራቸው ሚና ከባሊቃዎች ጋር ተመሳሳይ ነው። እነዚህ ልጆች ለኃጢአት ያልተጋለጡ ስለሆኑ ዋቃ ከሌላው ሰው የበለጠ ይሰማቸዋል ተብሎ ይታመናል።

11. ሰብ-ማረም; ይህ ስያሜ የማረም ማህበረሰብ የሚል ትርጉም የሚይዝ ነው። ሁሉንም የማረም ተቋማትን የማምለኪያ ማእከል አድርገው የሚጠቀሙ ሰዎችን ያቅፋል።

12. ራሳ; በራሳ ምድብ ውስጥ የሚታቀፉት ወንዶችም ሴቶችም ናቸው። ራሳዎች ከበራ ሲኖርና በከበራው እለት አያንቱ ከአንዱ ገልግ ወደ ሌላ ገልግ ሲገባ ወይም አያንቱ ወደ እሬቻ ሲሄድና ሲመለስ የሚያጅቡ፤ ልዩ መንፈስ አድርገው ወድቀው የሚነሱ ናቸው። በተለይም ደለግዳዎች ሲዘምሩና ፍጣዪዎች ነጋሪት ሲጎስሙ እነዚህ ራሳዎች ይነቃቃሉ ከዚያ ልዩ ኃይል ይጎናጸፋሉ። ራሳዎች በከበራ ቀን በቡድን ተገኝተው ይሳተፋሉ እንጂ ሌላ ጊዜ ከቤተሰቦቻቸው ጋር የሚኖሩ ምእመናን ናቸው። በእርግጥ በአያና ተቋም በቋሚነት የሚያገለግሉም አሉ።

13. ሞአታ; በከበራ ቀን ሞአታዎች የሚያከናውኑአቸው ተግባሮች ከራሳዎች ጋር ተመሳሳይ ነው። በኃይለኛ መዝለል፤ መውደቅና መነሳት እንዲሁም ልዩ ድምጽ በማውጣት አያንቱን ያጅባሉ። ይህ እንደተጠበቀ ሆኖ ሞአታዎች በየአካባቢያቸው በቡድን የተደራጁ ናቸው። አብዛኛውን ጊዜ ቁጥራቸው ከ5-20 ይሆናል። በአንድ አካባቢ ስለሆኑ ሳይሆን የአንድ ቀን የእግር ጉዞ ከሚራራቅ ቦታ እየተፈላለጉ በመገናኘት ይደራጃሉ። ሞአታዎች የራሳቸው የከበራ ቀን አላቸው። ከበራው በየተራ በየቤታቸው ሊዘጋጅ ይችላል። ከበራው በሚደረግበት ቦታ በየተራ በየቤታቸው እየዞሩ በተወሰነ ቀናት ልዩነት በየወሩ ወይም በየሦስት ወሩ እየተዟዟ ያከብራሉ። በአያንቱ ተቋም ከበራ ሲኖር ሄደው ያደምቃሉ።

ሞአታዎች ተቆጫዎች ናቸው። ያስፈራሉ፤ የሚተናኮላቸውን አይምሩም፤ ይረግማሉ እስከመደባደብም ይሄዳሉ። ከመሃላቸው አባላቸው ሲሞት አንዳቸውም ሳይቀሩ በነቂስ ወጥተው በኃይል አልቅሰው ያስለቅሳሉ። ሰውነታቸውን በእሾህ እየነጩ ለሞተው አባላቸው ሐዘናቸውን ይገልጻሉ። አብዛኛውን ጊዜ የሞአታዎች ድርጊት ወጣ ይላል። እነሱ ብቻ የሚግባቡበት የራሳቸው ቋንቋ ፈጥረው ይጠቀሙበታል። ሞአታዎች ነውጠኞች ናቸው ይባላሉ። ከመካከላቸው ጥፋተኛ ሲኖር በቀጋ እሾህ ይገርፋሉ። ሌላ ሰውም ቢተናኮላቸው እንደዚሁ ያደርጋሉ። እንዲያውም ከዚህ በበለጣ ኃይለኛ ጥል ይፈጥራሉ። ብዙውን ጊዜ ረዣዥም መንገዶችን እየተጓዙ የጓደኞቻቸውን ለቅሶ ስለሚደርሱና በከበራ ቦታዎችም

ስለሚገኙ ወተትና ምግብ ከህብረተሰቡ ይጠቀማሉ፤ ህብረተሰቡም አይከለክላቸውም።

14. አመቺሣ፤ አመቺሣ ማለት አንድ የተወለደ ልጅ የወላጅ እናቱ ኡልማ ለ7 ሳምንታት ወይም 49 ቀናት ቆይቶ እንደተጠናቀቀ የተወለደው ህጻን እህል ሳይቀምስ ከአያና ስም ሚያገኝበት ሥርዓት ነው። በማረም ጂጆ፤ በማረም መንዲያ ሁኔታ ማረም ነች ስም የምታወጣው (የምትሰጠው)። ማረም አንድ ስም ብቻ አታወጣም። አንድ ስም ብቻ ማውጣት ነጠላ ስም ይባላል። ስለዚህ ማረም ነጠላ ስም አታወጣም። ጥንድ ስም ታወጣለች። ከሁለቱ ስሞች የህጻኑ ወላጆችና የአካባቢ ህብረተሰብ የተመቻቸውን መርጠው ያጸድቃሉ። በአመቺሣ ቀን የህጻኑ አባትና እናት ወይም ቤተሰብ ቡቁሪ፤ ዳቦና ቡና አዘጋጅተው ጎረቤት ጠርተው ይጋብዛሉ። ቤተሰቦችና ጎረቤቶች የተዘጋጀውን ግብዣ እየተመገቡ በወጡት ሁለቱ ስሞች ላይ ተወያይተው ቋሚ ስም የሚሆነውን ይመርጣሉ።

ለ. የማረም ነዋየ-ቅድሳት

1. ቆሎ፤ በተለያዩ ጥለቶች ተጠላልፎ የተኳለ የአንገት ልብስ ወይም ፎጣ የሚያክል ከጥጥ የተሠራና በአመቺሳ ጊዜ ህፃናት የሚታቀፉበት ነጠላ መሳይ ነገር ነው።
2. ጅፋረ፤ እንደ ቆሎ ሆኖ ነገር ግን ከቆሎ የበለጠ የሚረዝምና የሚሰፋ፤ የጥለቶቹ ስብጥር እንደ ቆሎ በሁለመናው ሳይሆን በሁለቱ ጫፎቹ ላይ የተሠራለት አነስተኛ ነጠላ ነው። አነስተኛ ነጠላው ከጥጥ የሚሠራ ነው።
3. ዱብሰ፤ ትልቁ ድቤ ወይም ነጋሪት ነው
4. ጃሎ፤ ትልቅ እንስራ ነው። ጃሎ አንድ ወይም ሁለት አንገት ሊኖረው ይችላል። ጃሎ በከበራ ቀን ገንፎ የሚገነፋበት ነው ።
5. ጫጩ፤ በዛጎል የተኾነ ጎረጎረ አንድ ስንዝር ያህል የሚሰፋና ሦስት ክንድ ያህል የሚረዝም ከከብት ቆዳ ተፍቆና ለስልሶ የሚሠራ ክቡር እቃ ነው።
6. ጉለንታ፤ አያናው ሲቀርበው አያንቱ የሚቀመጥበት መደብ ነው።
7. አኮሌ፤ ከእንጨት ወይም ከብረት ወይም ከስንደዶ የሚሠራ ወተት የሚታለብበት ጎድጓዳ ሳህን የሚመስል ቁስ ነው።

8. ፉርደ፤ ከቤት ምሰሶ ያነሳ ውፍረት ያለው እንጨት ወይም ብረት ሆኖ በሣሎንና ጓዳ በር በሁለቱ ድንበር ላይ የሚቆምና ድባዩና ደደርባ የሚደረግበትና የሚቀባ ቁስ ነው።
9. ብሉ፤ የከብት ደም ሆኖ ለቅባቅዱስነት ሲውል ብሉ ወይም ደመ ወይም ኮሚሳ የተባለ ሦስት ስሞች ይኖሩታል።
10. ማንደሮ (ሙቾ)፤ በማረም ገልማ በር ግራና ቀኝ ላይ ከቤት ግድግዳ ጋር ተዳብሎ የሚቆም ቁመቱ በገልማው ግድግዳ ልክ ስፋቱ አንድ ክንድ የሚሆን የጥድ ወይም የዋንዛ መቃን ሆኖ አጎጠጎጤ የሚመስሉ ቅርጾች ያሉበት ነው። ተምሳሌትነቱ ማረም የህዝብ እናት መሆንዋን ለማሳየት ነው። የአጎጠጎጤዎቹ ብዛት በእያንዳንዱ መቃን ላይ ዘጠኝ ነው።

አባሪ ምስት

Dhaha Oromoo

የጂሊው ደሃ በጥናቱ የተገኘ ሲሆን የአርሲ፣ ቦረና፣ ደቡብና ሰሜን ጉጂ “Duudhaa: barruulee ayyaana Irreechaa, 2008” ከሚል መጽሔት የተገኘ ነው።

	Jiillee	Arsii	Boorana	Gujii Kibbaa	Gujii Kaabaa
1	Innikka	Innikka	Bitaa bal’aa	Bitaa lama	Bitaa Lammeessoo
2	Sonsa (Sorsa)	Soraa	Soraa	Soraa	Soraa
3	Algaajima	Algaajima	Algaajima	Algaajima	Algaajima
4	Arba	Arba	Arba	Arba	Arba
5	Walqa (Walla)	Hulqa (Walla)	Bolla	Bolla	Bolla
6	Basaa qal’oo	Basaa duraa	Basaa qara	Basaa	Baasa
7	Basaa bal’oo	Basaa bal’oo	Basaa bal’oo	Basaa lama	Baasa lama
8	Crraya	Carrawa(Carra)	Maganattii Caraa	Cara	Cara
9	Dureettii	Dureettii	Maganattii yaraa	Dureettii	Dureettii
10	Dullattii	Dullattii	Maganattii birriittii	Dullattii	Dllattii
11	Salbaana qara	Bidirsa	Salbaana duraa	Bidirsa	Bidirsa
12	Salbaana deettii	Salbaandettii	Salbaanabal’aa	Salbaana	Deettii Jaarsaa
13	Salbaana jinfuu	Karaabicha	Salbaana dacha	Karaabicha	Karaabicha
14	Gardaada	Gardaaduma	Gardaaduma	Gardaaduma	Gardaadumaa
15	Waatticha	Sonsa	Sonsa	Buusaa qara	Ilkoolee
16	Ruruma	Ruruma	Ruruma	Buusaa Idduu	Ilkoolee Lammeessoo
17	Lumaasa	Lumaasa	Lumaasa	Buusaa eegee	Ilkoolee Sadeessoo
18	Gijaaja(Gidaada)	Gidaada	Gidada	Gidaada	Gidaada
19	Ruuda	Ruuda	Ruuda	Ruuda)	Ruuda

20	Areerii qal'oo	Areerii duraa	Areerii duraa	Areerii(Garbittii	Areerii
21	Areerii bal'aa	Amalee aree	Areerii bal'oo	Areerii lama	Areerii lama
22	Adulaa qara	Adulaa duraa	Adulaa duraa	Adulaa lama	Adulaa duraa
23	Adulaa bal'oo	Amallee adulaa	Adulaa bal'oo	Dullattii	Deettii bitaa
24	Garbaa qara	Garba qara	Garba duraa	Harfattuu	Arfattuu
25	Garba dhumaa	Garba deettii	Garba bal'oo	Deettii	Deettii bal'oo
26	Garba Dhiiga	Garba naannaa	Garba dullacha	Dullattii	Dullattii bitaa
27	Bitaa	Bitaa	Bitaa qara	Bitaa duraa	Bitaa

አባሪ አራት

በአሮሞ ሚቶሎጂ ጥናት፤ ኢንተርቪው የተደረገላቸውን ሰዎች የሚመለከት መረጃ (የዘመን አቆጣጠር በኢትዮጵያ)

ተራ ቁ.	የመረጃ አቀባይ ስም		ቀን	የታ	ዕድሜ	ዞን	መኖሪያ ወረዳ	መኖሪያ ቀበሌ	የኢንተርቪው ቦታ	የገዳ ማእከል	ሃይማኖታዊ ማእከል	ሃይማኖታዊ ደረጃው
	በአፋን አሮሞ	በአማርኛ										
1	Guddataa Bulii	ጉደታ ቡሊ	...2006	ወ	75	አ/አ	ካዛንቺስ	...	ካዛንቺስ	አዳ ነቤ	ቡርቃ ፍንፍኔ	ዋዩ
2	Limdii Kumsaa	ልምዲ ኩምሳ	5-10-2006	»	71	ምስሸዋ	ደንዲ	ረፍስና ጎሎሌ	አስጎሪ	ቦኩ አቤቤ	ጎሎሌ	»
3	Dirribsaa Diroo	ድርብሳ ድሮ	6-10-2006	»	70	»	»	ጊንጨ 02	ጊንጨ 02	» »	የራሳቸው ገልጫ	አያንቱ
4	Araarsaa Sibiiluu	አራርሳ ሥቢሊ	28-04-2007	»	70	»	ደንዲ	ቆኜ ኮሮሚ	አንጨቢ	ቦኩ አቤቤ	አንጨቢ	»
5	Dagaagaa Cuucee	ደጋጋ ጨጨ	29-04-2008	»	75	»	አምቦ ከተማ	አምቦ 05	አምቦ 05	ቦኩ ጭቱ	ወጨን	ዋዩ
6	Lammii Goobanaa	ለሚ ጎበና	29-04-2008	»	84	»	ደንዲ	ጭረቶ ዲምቱ	ላሊ	ቦኩ አቤቤ	አንጨቢ	ዋዩ
7	Birruu Bantii	ብሩ በንቲ	10-05-2007	»	101	»	ደንዲ	ሁብቶ ዱሌ	ሁብቶ ዱሌ	አቤቤ	አንጨቢ	ዋዩ
8	Naggasa Nagawo	ነገሰ ነገዎ (ዩባ 1)	28/06/2007	»	65	ምስሸዋ	ሊቦን ጨቃላ	አዱላላ 01	አዱላላ 01	አዳ ነቤ	አባ ሀሮ	አያንቱ
9	Baalchaa Badhaadhaa	ባልቻ በዳዳ	28/06/2007	»	72	»	ሊቦን ጨቃላ	ጎንጎ	አዱላላ 01	አዳ ነቤ	አባ ሀሮ	ዋዩ
10	Duumecha kushuu	ዱሚቻ ኩሹ	28/06/2007	»	57	»	ሊቦን ጨቃላ	አዳ ጅዳ	አዱላላ 01	አዳ ነቤ	አባ ሀሮ	ዋዩ

11	Dachaasaa Bantii	ደቻሳ በንቲ	09/08/2007	»	57	ምዕሸዋ	ኮል/ ቀራኒዮ	ወረዳ 3	ኮ/ቀ/ወ/5	ጨሊያ	ፍንፍኔ	ሉብ
12	Ballaxuu Makkata	በለጡ መከተ	17-12-2007	ሴ	77	»	ዳኖ	ዳኖ ሮጌ	ዳኖ ሮጌ	ኦዳ ብስል	ቦኩ ጂቱ	ዋዩ
13	Xuunnittii Adanoo	ጡኒቲ አደኖ	22-01-2008	»	58	ቦረና	ያክበሎ	ሰርጳ	አርሰድ	ጉሚ ጋዮ	ጉሚ ጋዮ	ዋዩ
14	Burree Guddataa	ቡሬ ጉደታ	»	»	54	ምስሸዋ	ሊበን ጨቃላ	-	»	ኦዳ ነቤ	ጨቃላ	ዋዩ
15	Guyyoo Gobbaa (Abbaa Gadaa Borana)	ጉዮ ጎባ (አባ ገዳ)	»	ወ	42	ቦረና	አሬሮ	መታ ገፈርሳ	አርሰድ	ጉሚ ጋዮ	ጉሚ ጋዮ	ዋዩ
16	Jaldee Dabalaa	ጀልዴ ደበላ	»	»	61	ምስሸዋ	ዱግደ ቦራ	ቆረምቱ	»	ኦዳ ብስል	አርሰድ	ዋዩ
17	Galgaloo Kubii	ገልገሎ ከቤ	»	»	42	ጉጂ	ጎሮ ዶላ	ጎሮ ደራራ	»	ሚኤ ቦኩ	ሚኤ ቦኩ	ዋዩ
18	Qaam'ee Diidoo	ቃምኤ ዲዶ	»	»	43	ቦረና	አሬሮ	ገፈርሰ	»	ጉሚ ጋዮ	ጉሚ ጋዮ	ዋዩ
19	Dinqaa Maammoo	ድንቃ ማሞ	28-02-2008	»	53	ምዕሸዋ	ጨሊያ	ብሎ ኬኩ	ኦዳ ብስል	ኦዳ ብስል	ብሎ	አያንቱ
20	Caalchisaa Jabeessaa	ጫልቺሳ ጀቤሳ	05-03-2008	»	64	ምስሸዋ	አቃቂ	ዱካም	ገልማ ጃራ	ኦዳ ነቤ	አርሰዲ	ዋዩ
21	Adimaayee Kabbada	አድማዬ ከበደ	» » »	»	56	»	»	የረር ነጮ	» »	» »	»	»
22	Tarreessaa Daammasaa	ተሬሣ ዳመሣ	» » »	»	52	»	»	ዱካም	» »	» »	»	»
23	Baqqalaa Jabeessaa	በቀለ ጀቤሣ	» » »	»	66	»	»	»	» »	» »	»	»
24	Adii Jaldeessaa (abbaa Gadaa Hawwaxxuu)	አዲ ጀልዴሳ (የሐውጡ አባ ገዳ)	23-06-2009		36	ቦረና	አሬሮ	አሎና	አሎና	የቦረና አርዳጅላ	ለዱ ሸንጎ	ዋዩ
25	Kuraa Jaarsoo (abbaa Gadaa Booranaa)	ኩራ ጃርሶ (የቦረና አባ ገዳ)	25-06-2009		32	»	»	በዳሳ	በደሳ	»	»	»
26	Jaatanii Diidaa/ Hayyuu	ጃተኒ ዲዳ (ሐዩ)	24-06-2009		53	»	ያክበልኦ	ያክበልኦ	ያክበልኦ	»	»	»

27	Boruu Diimaa (abbaa Gadaa Koonnituu)	ቦሩ ዲማ (የኮኒቲ አባ ገዳ)	24-06-2009		35	»	አሬሮ		በዳሳ	»	»	»
28	Dhibaayyuu Liiban (Adulaa)	ድባዩ ሊበን	25-06-2009		35	»	»	በዳሳ	በዳሳ	»	»	»
29	Kottol Jaarsoo (Adulaa)	ኮቶል ጃርሶ /አዳላ	25-06-2009		33	»	»	»	»	»	»	»
30	Waaree Raachaa	ዋሬ ራቻ	25-06-2009	ሴት	56	»	»	»	»	»	»	»
31	Galmoo Jaldeessaa	ገልሞ ጆልዴሳ	25-06-2009	»	55	»	»	»	»	»	»	»
32	Jiloo Aagaa	ጅሎ አጋ	25-06-2009	ወ	88	»	»	»	»	»	»	»
33	Dr. Bokkuu Xachee	ዶ/ር ቦኩ ጠቼ	27-06-2009	»	34	»	ያክ-በልኦ	አዲስ አበባ	ያክ-በልኦ	»	»	»
34	Jiloo Maan'oo (abbaa Gadaa Gujii)	ጅሎ ማንኦ (የጉጂ አባ ገዳ)	27-06-2009	»	59	ጉጂ	-	ምኤ ቦኩ	»	ምኤ ቦኩ	ቃሉ ተቋም	»
35	Jaarsoo Ashanee	ጃርሶ አሸኔ	28-06-2009	»	80	ቦረና	አሬሮ	በዳሳ	በዳሳ	ጉሚ ጋዮ	ለዱ ሸነን	»
36	Moluu Galgaloo (Yuuba)	ሞሊ ገልገሎ (ዩባ)	28-06-2009	»	85	»	»	»	»	»		»
37	Bayyana Sanbatuu /abbaa Gadaa Tuulamaa	በየን ሰንበቱ (የቱለማ አባ ገዳ)	27-06-2009	»	54	ምዕ/ሸዋ	ቢሾፍቱ ከተማ	ቁርቁራ	ያክ-በልኦ	ኦዳ ነቤ	አያንቱ ተቋም	»
38	Faantuu Nagaraa	ፋንቱ ነገራ	5-03-2008	ሴት	65	ምዕ/ሸዋ	ኢሉ ገላን	ድርቂ ቤነሶ	ቱሉ ጃራ	ኦዳ ብስል	ማረም መን ድያ ገልማ	»
39	Tolchaa Qaabataa	ቶልቻ ቃበታ	24-01-2007	ወ	60	»	አምቦ	ወጨን	ወጨን	ቦኩ ጭቱ	ደንፋ ቤሬ ገልማ	ፍጣዩ

40	Nigisti Boggaala	ንግስት ቦጋለ	30-03-2009	ሴት	58	ፍንፊኔ	ሲ.ኤም.ሲ	04/08	ቡራዩ	---	ገልግቸው	ባለአውሊያ
41	Wagaayyoo Abbaba	ወጋየው አበበ	30-03-2009	»	45	»	አስኮ	---	»	ቆሶ	»	ባለአውሊያ
42	Fayyeeraa Aangoo	ፊዩራ አንጎ	05-05-2007	ወ	80	ምዕ/ሸዋ	አምቦ	ቅባ ኩቤ	ቦጂ ገቢሳ	ቦኩ ጭቱ		ዋዩ
43	Guutamaa Mixaafaa	ጉተማ ምጣፋ	05-05-2007	»		»	»	ቦጂ ገቢሳ	» »	» »		»
44	Roobi Jaarsoo	ሮብ ጃርሶ	22-01-2008	»	43	ቦረና	አሬሮ	አሎን	አርሰዲ	የቦረና አርዳ ጅላዎች	አምስቱ ለዳዎች	»
45	Salamoon Masfin	ሰለሞን መስፍን	09-05-2009	»		ፍንፊኔ	ወይራ ሰፈር	በቤታቸው	ወይራ ሰፈር	ቆሶ	ራሳቸው ገልግ	ባለአውሊያ
46	Magarsaa Miidhaqsaa	መገርሳ ሚደቅሳ	30-01-2009	»		ፍንፊኔ ዙሪያ	ዓለም ገና	ዓለም ገና	መልካ አዋስ	አዳ ነቤ	ፋሪ ገልግ	አያንቱ
47	Caalaa Mokonnaa	ጫላ ሞኮና	22-01-2009	»	50	ጉጂ	እናሶራ		አርሰዲ	ሚኤ ቦኩ	ቃሉ ገልግ	ዋዩ
48	Yiggazuu Juutaa	ይገዙ ጁታ	05-03-2008	»		ምዕ/ሸዋ	ኢ.ሉ ገላን	ኢጃጂ	ቱሉ ጃራ	አዳ ብስል	የጨለለቂ ገልግ	ዋዩ
49	Dhugumaa Dhaabaa	ዱጉማ ዳባ	23-05-2007	»		»	ደንዲ	ቆኚ ኮሮሚ	ላሉ	ቦኩ አቤቤ	አንጨቤ	ነቢይ

አባሪ አምስት

በአሮሞ ሚቶሎጂ ጥናት፤ በቦኩ ጂቱ በተደረገው የቡድን ውይይት ላይ የተሳተፉ ሰዎችን የሚመለከት መረጃ (ቡድን 1)

ተራ ቁ.	የመረጃ አቀባይ ስም		ቀን	የ ታ	ዕድ ሜ	የመኖሪያ ቦታ			የገዳ ማእከል	ሃይማኖታዊ ማእከል	ሃይማኖታዊ ደረጃው
	በአፋን አሮሞ	በአማርኛ	(ዘመኑ እ.ኤ.አ.)			ዞን	ወረዳ	ቀበሌ			
1	Taakkala Dhinsaa	ታክለ ድንሳ	17-12-2007	ወ	60	ምዕ/ሸዋ	ዳኖ	ዳኖ ሮጌ	አዳብስል	ቦኩ ጂቱ	ዋዩ
2	Ittafaa Camadaa	ኢተፋ ጨመዳ	>>	>>	58	>>	ጨሲያ	ባቦ	>>	ቱሉ ጃራ	>>
3	Moosisaa Amantee	ሞሲሳ አመንቴ	>>	>>	66	>>	ኢሉ ገላን	ጎባ ዋሻሞ	>>	ቦኩ ጂቱ	>>
4	Dirribsaa Deessisaa	ድርብሳ ዴሲሳ	>>	>>	67	>>	>>	ጋረ ጉልቲ	>>	ቱሉ ጃራ	>>
5	Addunyaa Dirribaa	አዱኛ ድርባ	>>	>>	54	>>	>>	እጃጂ ከተማ	>>	ቱሉ ጃራ	>>
6	Caalaa Soorii	ጫላ ሦሪ	>>	>>	55	ምዕ/ሸዋ	መቂ	ዱከም ከተማ	አዳ ነቤ	አርሰዲ	>>
7	Galaashee Alagoo	ገላሼ አለጎ	>>	>>	56	>>	ዱግደቦራ	ሀጤ ለማ	>>	አርሰዲ	>>
8	Bulaa Hayee	ቡላ ሀዩ	>>	>>	66	>>	>>	ሸብ	>>	አርሰዲ	>>

አባሪ ስድስት

በአሮሞ ሚቶሎጂ ጥናት በአርሰዲ በ2008 በተደረገው የቡድን ውይይት ላይ የተሳተፉ ሰዎችን የሚመለከት መረጃ (ቡድን 2)

ተራ ቁ.	የመረጃ አቀባይ ስም		ቀን	ፆታ	ዕድሜ	የመኖሪያ ቦታ		የውይይት ቦታ	የገዳ ማእከል	ሃይማኖታዊ ማእከል	ሃይማኖታዊ ደረጃው
	በአፋን አሮሞ	በአማርኛ	ዘመኑ እ.ኤ.አ.			ወረዳ	ቀበሌ				
1	Baliyyuu Isheetuu	በልዩ እሸቱ	30-01-2008	ወ	60	አደኣ	-	አርሰዲ	አዳ ነቤ	አርሰዲ	ዋዩ
2	Dabalee Adaree	ደበሌ አደሬ	>>	ወ	68	ዱከም	ጠደቻ	አርሰዲ	አዳ ነቤ	አርሰዲ	አያንቱ
3	Jabboo Isheetuu	ጆቦ እሸቱ	>>	ሴ	60	ዱከም	ዱከም ከተማ	>>	>>	>>	አውሊያ
4	Balaay Shifarraa	በላይ ሽፈራ	>>	ወ	62	ብሾፍቱ		>>	>>	>>	ዋዩ
5	Warquu Roobii	ወርቁ ሮቢ	>>	ወ	66	አደኣ	አዳ ነቤ	>>	>>	>>	>>
6	Muluu Kafanii	ሙሉ ከፈኒ	>>	ሴ	38	ብሾፍቱ	ብሾፍቱ 09	>>	>>	>>	>>
7	Asaffaa Damisee	አሰፋ ደምሴ	>>	ወ	64	ብሾፍቱ	>>	>>	>>	>>	>>
8	Warquu Dagafaa	ወርቁ ደገፋ	>>	ወ	58	የረር	>>	>>	>>	>>	>>

አባሪ ሰባት

በአሮሞ ሚቶሎጂ ጥናት፤ በቱሉ ጃራ በተደረገው የቡድን ውይይት ላይ የተሳተፉ ሰዎችን የሚመለከት መረጃ (ቡድን 3)

ተ.ቁ	የመረጃ አቀባይ ስም		ቀን	ጾታ	ዕድሜ	የመኖሪያ ቦታ		የውይይት ቦታ	የገዳ ማዕከል	ሃይማኖታዊ ማዕከል	ሃይማኖታዊ ደረጃው
	በአሮሞኛ	በአማርኛ									
1	Ittafaa Caarrataa	ኢተፋ ራራ	05-03-2008	ወ	45	ምዕረብ	ሚዳ ቀንኚ	ጨለለቂ	አዳ ብስል	ቱሉ ጃራ	አያንቱ
2	Dhibbaa Darrasa	ድባ ደረሰ	>>	>>	66	>>	ጨሊያ	ጌዶ 01	አዳ ብስል	>>	ዋዩ
3	Birhaanuu Mangashaa	ብርሃኑ መንገሻ	>>	>>	48	ምስረታ	አቃቂ	የረር ነጮ	አዳ ነቤ	ጨፌ	>>
4	Baqqala Guuttataa	በቀለ ጉተታ	>>	>>	65	ምዕረብ	ሚዳ ቀንኚ	ቱዩ ጨቃላ	አዳ ብስል	ቱሉ ጃራ	>>
5	Dammee Bakkurree	ደሜ በኩሬ	>>	ሴ	45	>>	ጨሊያ	ጌዶ 01	>>	>>	>>
6	Kumee Namee	ኩሜ ነሜ	>>	>>	51	>>	>>	አሌሎ ዳጉታ	>>	>>	>>
7	Warqituu Abbashuu	ወርቅቱ አበሹ	>>	>>	55	>>	>>	>>	>>	>>	>>
8	Yaadashii Fufaa	ያደሻ ፋፋ	>>	>>	60	>>	ሚዳ ቀንኚ	ባቦ ቢዳሩ	>>	>>	>>

አባሪ ስምንት

በአሮሞ ሚቶሎጂ ጥናት፤ በሊባን ጨቃላ በተደረገው የቡድን ውይይት ላይ የተሳተፉ ሴቶችን የሚመለከት መረጃ (ቡድን 4)

ተራ ቁ.	የመረጃ አቀባይ ስም		ቀን	ዎታ	ዕድሜ	የመኖሪያ ቦታ		የውይይት ቦታ	የገዳ ማእከል	ሃይማኖታዊ ማእከል	ሃይማኖታዊ ዊ ደረጃው
	በአፋን አሮሞ	በአማርኛ	ዘመኑ እ.አ.አ.			ወረዳ	ቀበሌ				
1	Qananii Duubee	ቀነኒ ዱቤ	19-01-2009	ሴ	45	ሊባን ጨቃላ	ሀሮ ሬኤ	አዱላላ	አዳ ጅዳ	አርሰዲና ጨቃላ	ዋዩ
2	Danbaalee Bjigaa	ደንበሌ በጅጋ	>>	>>	40	>>	>>	>>	>>	>>	>>
3	Bashareetaa Baabsaa	በሸሬታ ባብሳ	>>	>>	40	>>	አዳ ጅዳ	>>	>>	>>	አውሊያ
4	Caaltuu Cuqqaalaa	ጫልቲ ጨቃላ	>>	>>	74	>>	ደሎልኦ ጅላ	>>	>>	>>	አያንቲ
5	Aayyoo Badhaadhaa	አዮ በዳዳ	>>	>>	35	>>	መ.ሜ ኮሶሮ	>>	>>	>>	ዋዩ
6	Badhaatuu Gammachuu	በዳቲ ገመቺ	>>	>>	33	>>	>> >>	>>	>>	>>	>>
7	Dammaa Wadajoo	ደማ ወዳጆ	>>	>>	35	>>	አሌላ ምኔቻ	>>	>>	>>	>>
8	Shaallii Sanbatoo	ሻሊ ሰንበቶ	>>	>>	65	>>	ድሬ ዶቲ	>>	>>	>>	አያንቲ

አባሪ ዘጠኝ

በአሮሞ ሚኒስቴር ጥናት በአርሰዲ በ2009 በተደረገው የቡድን ውይይት ላይ የተሳተፉ ሰዎችን የሚመለከት መረጃ (ቡድን 5)

ተራ ቁ.	የመረጃ አቀባይ ስም		ቀን	የታ	ዕድሜ	የመኖሪያ ቦታ		የውይይት ቦታ	የገዳ ማእከል	ሃይማኖታዊ ማእከል	ሃይማኖታዊ ዊ ደረጃው
	በአፋን ኦሮሞ	በአማርኛ	ዘመኑ እ. ኤ.አ.			ወረዳ	ቀበሌ				
1	Qumbii Waaqayyoo	ቁምቢ. ዋቀሩ	21-01-2009	ወ	60	ቦሰት	ቦርጫታ ቱሉ ዲምቱ	አርሰዲ	አዳ ነቤ	አርሰዲና ቦሰት ኮርማ	ዋዩ
2	Gadaa Turaa	ገዳ ቱራ	»	»	56	አዳማ	ሮጌ ባለወልዲ	አርሰዲ	አዳ ነቤ	»	»
3	Tulluu kushee	ቱሉ ኩሼ	»	»	60	ቦሰት	መርቆ አዳ ለጋ	»	»	»	»
4	Yaamii Jiruu	ያሚ ጅሩ	»	»	76	ቦሰት	ዶንጎሬ ፋርዳ	»	»	»	አያንቱ
5	Bosee Lataa	ቦሴ ለታ	»	»	70	ቦሰት	ፋርዳ ኩሳዬ	»	»	»	ዋዩ
6	Ayyaano Ayyala	አያኖ አየለ	»	»	58	ሊበን ጨቃላ	-	»	»	አርሰዲና ጨቃላ	»
7	Shuuraa Badhaadhaa	ሹራ በዳዳ	»	»	50	አዳማ	-	»	»	አርሰዲ	»
8	Tonkolu Awaas	ቶንኮሊ አዋስ	»	»	55	ቦሰት	-	»	»	»	»